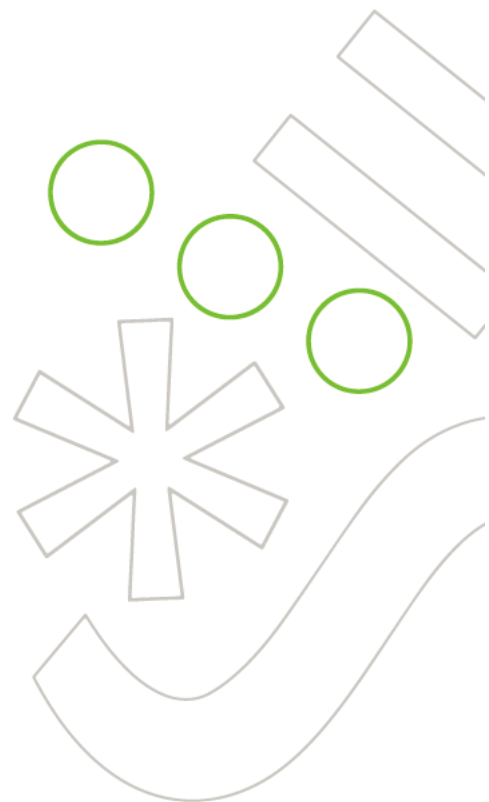

SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ **v kontextu sociální práce**

SOCIAL INTEGRATION **in the Context of Social Work**

Sborník textů z XVI. ročníku mezinárodní vědecké konference
Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 12. a 13. 9. 2019

Ústav sociální práce, Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové

Gaudeamus
2019

Za obsah textů a původnost sdělení odpovídají autoři.

ISBN 978-80-7435-767-1

Spolupřadatelé konference

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Agentura pro sociální začleňování

Asociace vzdělavatelů v sociální práci

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili:

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta

Magistrát města Hradec Králové

Královéhradecký kraj

CIRI, Centrum Investic, rozvoje a inovací

ČESTNÉ PŘEDSEDNICTVO KONFERENCE

Ing. Vladimír Derner – náměstek hejtmána s gescí za sociální oblast, krajský předseda KDU-ČSL, ČR

Mgr. Martin Hanousek - náměstek primátora pro oblast sociálních věcí, zdravotnictví, školství a životního prostředí, Město Hradec Králové, ČR

JUDr. Bc. Lukáš Korych - ředitel, Centrum investic, rozvoje a inovací, ČR

prof. Ing. Kamil Kuča, Ph.D. – rektor, Univerzita Hradec Králové, ČR

Dipl.-Pol. Jana Maláčová, MSc. - ministryně práce a sociálních věcí, ČR

VĚDECKÝ VÝBOR KONFERENCE

PhDr. Ivan Gabal – sociolog a politik

Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D. – Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec

doc. PhDr. Emilie Janigová, Ph.D. - Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR

prof. PaedDr. Peter Jusko, Ph.D. - Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, SR

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D. - Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D. - Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec

prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, Ph.D. – Fakulta zdravotnictví a sociální práce, Trnavská Univerzita, Trnava, SR

doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, Ph.D. - předsedkyně Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Brno, ČR

Mgr. David Pospíšil – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, ČR

PhDr. Martin Smutek, Ph.D. – Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D. - Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR

doc. JUDr. Olga Sovová, Ph.D. – Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR

doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc. – Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR

prof. Hans-Jørgen Wallin Weihe, Ph.D. – Inland Norway University of Applied Sciences, Lillehammer, NO

ORGANIZAČNÍ VÝBOR KONFERENCE

Předseda konferenčního výboru

Mgr. Jan Hloušek, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Manažerka konference

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Členové organizačního výboru

Jana Popeláková, DiS. - Univerzita Hradec Králové, ČR

Ing. Veronika Škodrnová – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Lenka Staňková - Univerzita Hradec Králové, ČR

Ing. Lukáš Válek, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Obsah

O konferenci.....	8
About the Conference.....	9
Sekce č. 1: Sociální začleňování v oblasti bydlení	10
Azylové domy pro matky s dětmi jako forma bydlení na dobu určitou.....	10
Veronika Aresta.....	10
Podpora osob se zdravotním postižením v samostatném bydlení – příklad města Ostrava.....	16
Anna Krausová, Klára Ganobjáková, Barbora Bruzková, Kateřina Pátková.....	16
Sociální práce a bytová politika jako způsob řešení bytové nouze	24
Martin Stanoev	24
Sekce č. 2: Sociální začleňování v oblasti zaměstnávání.....	29
Socio-kulturní animace jako inovativní nástroj sociální práce	29
Zuzana Hloušková; Jan Hloušek; Veronika Hůlková; Veronika Obrovská;.....	29
Nikola Kozová; Veronika Dostálková	29
Význam rozvojového plánu pro úspěšnou realizaci tréninkových míst.....	38
Lenka Maléřová.....	38
Otázky motivace klientů ke vstupu na prekarizovaný trh práce	42
Sabina Zdráhalová, Radka Janebová.....	42
Sociálne začleňovanie v historickom kontexte sociálnych, kultúrnych a ekonomických limitov.....	55
Petronela Šebestová; Peter Plavčan.....	55
Sekce č. 3: Sociální začleňování v oblasti práce s dětmi a jejich rodinami.....	61
Štýl fungovania rodiny ako determinant kvality života rodiny s dieťaťom s postihnutím	61
Andrea Bánovčinová, Martin Gál	61
Sociální začleňování – nová výzva pro veřejnou správu a sociální práci	69
Petr Fabián.....	69
Každodennost a potřeby mládeže a mladých dospělých ohrožených sociálním vyloučením v Chomutově	78
Petr Charvát.....	78
Možnosti rodin s dětmi z azylových domů	84
Aneta Jedličková	84
Úkoly truchlení jako možný teoretický koncept prevence sociálního vyloučení.....	88
Jan Kaňák, Barbora Racková, Sylvie Stretti	88
Interpretace principu nejlepšího zájmu dítěte a jeho uplatňování v praxi z pozice pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí	94
Miroslav Kappl.....	94
Příbuzenská pěstounská péče jako nástroj kvalitní péče o ohrožené dítě?	102
Lucie Burdíková, Nikola Košťálová, Hana Kubíčková	102
Syndróm CAN-Zanedbávanie starostlivosti o dieťa a proces tvorby „rapid testu“	112
Lubica Nicolussi, Eva Mydlíková.....	112
Muzikoterapie a dítě se sociálně - komunikačním handicapem.....	120
Jitka Pejřimovská, Lucie Mullerová, Veronika Legnerová.....	120
Podpora rodičovských kompetencí v kontextu nejlepšího zájmu dítěte	129
Lucie Smutková, Veronika Slováková.....	129
Zvyšování samostatnosti rodin ohrožených sociálním vyloučením formou edukačních a zácvikových pobytů v bytech v běžné komunitě.	134
Markéta Tauberová	134

Sekce č. 4: Sociální začleňování v sociálních službách.....	138
Možnosti a rizika dluhového poradenství	138
Nicole Emrová.....	138
Truchlení osob s mentálním postižením. Fenomén smrti, proces truchlení a mentální postižení.....	146
Kristýna Janyšková, Jan Šiška	146
„Ten obraz je chaotickéj, ale příběh...“: spiritualita a sociální vyloučení.....	154
Jan Kaňák	154
Biografická sonda do života klientů a neklintů sociálních služeb.....	160
Zuzana Korecká; Radka Vepřková	160
Zvláště zranitelné oběti trestných činů jako skupina ohrožená sociálním vyloučením	168
Daniela Květenská, Dana Prokopová.....	168
Systémová podpora pozitivního, aktivního a zdravého stárnutí v Hradci Králové.....	173
Marek Šimůnek	173
Sekce č. 5: Sociální začleňování v oblasti vzdělávání.....	181
Postoje studentů sociálních oborů k tématu sexuální asistence	181
Zdeněk Čermák, Barbora Faltová	181
Systémová podpora sociálních pracovníků obecních úřadů	186
Nikola Kozová.....	186
Potenciál venkovských aktérů pro efektivní využívání a vytváření podmínek pro sociální inkluzi.....	191
Eva Kučerová, Helena Hudečková, Jakub Husák	191
Ochrana lidských práv ve vzdělávání sociálních pracovníků	198
Tatiana Matulayová, Petra Zdražilová	198
Nejasná identita sociální práce jako bariéra sociálního začleňování	204
Mirka Nečasová, Zdeňka Dohnalová, Robert Trbola	204
Vztah osobnostních předpokladů k resilienci (odolnosti) pracovníka	212
Monika Punová	212
Inkluze v regionálním školství – jak to začalo a jak to bylo potom (právní pohled).....	218
Filip Rigel.....	218
Mapování současné situace studentů s tělesným postižením na Univerzitě Pardubice	224
Zdenka Šándorová, Romana Fricová	224
Sekce č. 6: Sociální začleňování v rámci reformy psychiatrické péče	233
Receptivní muzikoterapie u klientů s psychickou poruchou.....	233
Jitka Pejřimovská, Jarmila Kopecká	233
Analýza potřeb vybraných cílových skupin na území statutárního města Opavy, jako nástroj podpory sociálního začleňování v kontextu sociální práce	244
Miroslav Pilát	244
Přínosy svépomocné skupiny k sociálnímu začleňování lidí s duševním onemocněním	260
Anna Sýkorová.....	260
Sekce č. 7 / 7th Section: Social inclusion in the context of social work. International issues of social work.	266
Challenges to Social Work in Bulgaria for Social Inclusion	266
Ludmila Vekova Nely Boiadjieva.....	266
Violence vs. using of punishments.....	273
Ondrej Botek	273
Fiscal policies, youth employment policies and pension systems in the Visegrad Group – Inclusion and Sustainability Issues	277
Elvin Fabilena, Martin Smutek	277

Minimum wage as a tool of social protection of labor force	285
Martin Gál, Jana Levická	285
The Needs of Long-term Care Services of the Elderly Living Alone in Pingtung County: A Comparison between Indigenous and Non-indigenous Areas	292
Tony Hung-Yang Lin, Su-Twu Wang, Kui Kasirisir and Ke-Mei Chen	292
Concepts of social exclusion/inclusion – Theoretical background	303
Martin Smutek.....	303
New Challenges of Child Protection – Healthcare Issues in the Court Practice (A comparative overview of recent Nordic and Czech Case- law).....	306
Hans-Jørgen Wallin Weihe, Olga Sovova.....	306
Era of Digitization and the Exclusion of Vulnerable Groups	315
Olga Sovova, Hans-Jørgen Wallin Weihe.....	315

O konferenci

Mezinárodní vědecká konference Hradecké dny sociální práce 2019

Téma konference: Sociální začleňování v kontextu sociální práce

Sociální vyloučení je v rámci Strategie sociálního začleňování 2014 - 2020 charakterizováno jako proces, během kterého jsou jednotlivci či celé skupiny vytěsňovány na okraj společnosti a je jim ztížen či omezen přístup ke zdrojům a příležitostem, které jsou běžně dostupné ostatním členům společnosti. Mezi tyto nedostatkové zdroje patří především zaměstnání, bydlení, sociální ochrana, zdravotní péče a vzdělání. Doprovodným jevem sociálního vyloučení je chudoba ohrožující především ženy, lidi se zdravotním postižením a lidi z etnických menšin.

Úkolem sociální práce je přispívat k procesu sociálního začleňování, aby osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené mohly dosáhnout příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný. Naplňování tohoto úkolu se v kontextu současných sociálně politických podmínek stává stále komplikovanějším. Dlouhodobé podfinancování systému sociální ochrany a tlaky na úspory limitují materiální zdroje, které může sociální práce ve prospěch sociálního začleňování klientů využívat. Sociální práce omezená v prostředcích pomoci bývá redukována do disciplinačních, kontrolních a sankčních strategií, které mají klienty po dobrém či po zlém motivovat, aby se adaptovali na systém, který může být sám zdrojem útlaku a nespravedlností. Proto se stále více stávají aktuální následující otázky: Jak může sociální práce přispívat k sociálnímu začleňování lidí v kontextu nedostatečných zdrojů? Jak začleňovat sociálně vyloučené, aby se sociální práce nestala nástrojem represe, ale zachovala si své původní pomáhající poslání?

About the Conference

Conference Topic: Social Inclusion in the Context of Social Work.

Social exclusion within a Strategy of social inclusion 2014 - 2020 characterizes as a process, during individuals or whole groups have been marginalized and access to sources and opportunities are being limited or made difficult, which are common to other members of the society. Mainly employment, living, social protection, health care and education belongs among these scarce sources. Poverty is an accompanying phenomenon of social exclusion which threatens mainly women, people with disabilities and people from ethnic minorities. The task of social work is to contribute to a process of social inclusion, so that socially excluded people or at risk of social exclusion could gain opportunities and possibilities, which would help to full engage them into economic, social and cultural life of a society and to live in a way that is considered as common. However, to fulfil these tasks within the context of contemporary social political conditions becomes more and more complicated. A long-term underfinancing of a system of social protection and pressure in order to savings limit material sources, where social work could use in behalf of the benefit of clients' social inclusion. Social work limited in means of help is reduced to disciplinary, control and sanction strategies, which should motivate clients whether good or bad, in order to adapt to a system, which could be a source of oppression and injustice. Therefore, there are more and more up to date following questions: How could social work contribute to social inclusion of people in the context of insufficient resources? How to include socially excluded ones, so that social work does not become a tool of oppression, but to maintain its original helping mission?

Sekce č. 1: Sociální začleňování v oblasti bydlení

Azylové domy pro matky s dětmi jako forma bydlení na dobu určitou

Shelters for mothers with children as a form of fixed-term housing

Veronika Aresta¹

Abstrakt

Existuje řada aktérů, kteří pomáhají lidem se ztíženým přístupem na trh s bydlením, jejich postupy řešení jsou odlišná. Cílem příspěvku je popsat jednu z možností, jak zajistit bydlení alespoň malému množství lidí, a to formou sociální služby – azylové domy. Interpretace výsledků průzkumu z roku 2017 deklaruje, že azylové domy mají místo v systému sociální pomoci a přináší důkaz o tom, že řešení bezdomovectví spočívá především v zajištění sociálního či dostupného bydlení a sociálního poradenství. Diskutuje o formě spolupráce mezi klientkami a sociálními pracovníky, zdůrazňuje, že azylové domy jsou ve velké míře využívány klientkami, které však musí čelit nedostupnosti bydlení jako takové.

Klíčová slova: Azylové domy. Matky s dětmi. Vnímané potřeby. Nedostupnost bydlení

Abstract

There are a number of actors who help people with difficult access to the housing market, their solutions are different. The aim of the paper is to describe one of the possibilities how to provide housing for at least a small number of people in the form of social services - shelters. Interpretation of the results of the 2017 survey declares that shelters have a place in the social assistance system and provides evidence that tackling homelessness lies primarily in providing social or affordable housing and social counseling. It discusses the form of cooperation between clients and social workers, stressing that shelters are used extensively by clients, but they have to face the inaccessibility of housing as such.

Keywords: Shelters. Mothers with children. Perceived needs. Unaffordable housing.

1. Úvod

Azylové domy jsou jednou ze sociálních pobytových služeb pro osoby či domácnosti v bytové nouzi. Jejich využívání je omezeno na přechodnou dobu, což nemusí ohrožené domácnosti zajistit její dlouhodobě udržitelné sociální fungování a úspěšnou reintegraci do trvalých forem bydlení. Omezená doba možnosti čerpání služby tak vykazuje stav provizoria, který definuje tento typ bydlení jako substandardní. Azylové ubytování je dle Evropské typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení (ETHOS) řazeno do forem bezdomovectví. Provoz a organizace azylových domů je v ČR regulována zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb. a definuje je jako „pobytové služby na přechodnou dobu pro osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“. Dále zákon uvádí základní činnosti této služby, kam patří poskytnutí stravy nebo pomoc při jejím zajišťování, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. Prováděcí vyhláška č. 505/2006 Sb. stanovuje dobu pobytu na zpravidla ne více než jeden rok. Zmiňuje, že tyto služby jsou klientům poskytovány ze zákona za úhradu, cena je limitována maximem za čerpání služeb (Froňková, 2018). V tomto výkladu by se daly azylové domy spíše považovat za krizové formy bydlení reagující na akutnost situace rodin či osob bez domova, nicméně v současné době lze ve většině zařízení naopak konstatovat jejich celoroční maximální obsazenost. Cílem toho příspěvku je představit potřeby uživatelů azylových domů pro matky s dětmi a

¹ PhDr. Veronika Aresta, Sociologický ústav Akademie věd, v. v. i.

demonstrovat ty nejčastější, a tím potvrdit postavení azylových domů v systému sociálních služeb a jejich poslání.

Hlavní kapitolou příspěvku je představení nejčastěji řešených potřeb klientek azylových domů pro matky s dětmi. Diskuze reflektuje, zda sociální práce v azylových domech je nastavena efektivně a pomáhá k reintegraci jejich uživatelek do běžného života, dále je diskutován jako stěžejní systémový problém nedostupnost bydlení a jeho vliv na nastavování spolupráce s klientkami.

2. Kdo jsou klientky azylových domů pro matky s dětmi?

Uživatelky azylových domů jsou často ženy samoživitelky, které přicházejí do zařízení v důsledku nepříznivé sociální situace spojené se ztrátou bydlení. Marhánková (2011:5) říká, že „matky samoživitelky tvoří skupinu čelící několika vzájemně se propojujícím druhům znevýhodnění“. Tyto ženy nemají příležitosti se podílet stejnou měrou na zdrojích společnosti, což následně vede k jejich chudobě a sociální či kulturní izolaci (Misíková, 2008). Schwarzová (2008:12) blíže upřesňuje, že „jde především o nerovnost v přístupu k pěti základním zdrojům společnosti, kam patří vzdělání, zaměstnání, zdravotné péče, bydlení a sociální ochrana“.

3. Metodologie průzkumu

Průzkum byl designován metodou standardního dotazování – zasláním elektronického dotazníku sociálním pracovníkům azylových domů s využitím metody škálování. Metoda dotazování byla vybrána s cílem možného oslovení všech azylových domů v České republice dle Registru sociálních služeb, za každé zařízení byl evidován jeden dotazník.

Elektronický dotazník koncipován do deseti tematických okruhů. Každý okruh se věnoval určité oblasti potřeb, měl své zaměření (bydlení, vztahy se sociálním okolím, péče o děti, péče o sebe, péče o domácnost, uplatňování práv, vyřizování úředních záležitostí, oblast práce, duchovní potřeby). Zvolené oblasti vycházely z analýzy individuálních plánů jednoho z nejmenovaných azylových domů. K definovaným potřebám se v rámci předvýzkumu vyjadřovaly tři sociální pracovníce azylových domů a pomohly s upřesňováním a srozumitelností definovaných potřeb. Hlavním záměrem dotazníku pro sociální pracovníky azylových domů bylo zjistit u každé předem definované potřeby, jak často tento problém s klientkami řeší v rámci individuálního plánování. Bylo využito Likertovy škály, která se používá při měření postojů a názorů (Gavora, 2008). Stupnice byla konstantní a obsahovala čtyři možné odpovědi. „Velmi často“ znamenalo, že tento problém pracovníci řeší s více než 90 % klientek, „často“ limitovala hranice více než s 50 % klientek, „málokdy“ méně než s 50 % klientek nebo „nikdy“. Pracovníci zahrnovali své zkušenosti se současnými i minulými klientkami. Celková návratnost průzkumu (podíl vyplněných dotazníků na celkovém počtu zobrazených dotazníků) byla 82 %.

4. Nejčastější potřeby uživatel azylových domů – výsledky průzkumu a jejich interpretace

Výsledky dotazníkového šetření byly vždy interpretovány za oblast a za konkrétní potřeby. První kategorie, kde se shodlo více než 90 % pracovníků na „velmi časté“ a „časté“ frekvenci řešení potřeb, je oblast bydlení, druhou oblastí je péče o děti, třetí oblast vyřizování úředních záležitostí a poslední oblastí bylo plánování a hospodaření s financemi.

První kategorií je **oblast bydlení**. Konkrétně potřeba *zhodnocení možností návazného ubytování* (96 % tázaných pracovníků, dále jen t.p.) a *pomoci s mapováním možností, kde*

hledat návazné ubytování (98 % t.p.). Průzkum dokazuje, že přestože služba poskytuje bezpečné ubytování, klientky jsou ihned aktivizovány k hledání návazného bydlení. Zajištění přiměřeného bydlení je velmi náročný úkol, což reflektuje i Zpráva o rodině (Kuchařová a kol., 2017), která matky samoživitelky a mladé rodiny označuje v tomto ohledu za znevýhodněné. Tito lidé vydávají relativně nejvíce ze svých příjmů za bydlení, přestože jsou ubytováni v sociální službě, která poskytuje zvýhodněné úhrady za pobyt. Ačkoliv se jedná o nejčastěji řešenou potřebu, najít návazné trvalé bydlení se povede jen velmi zřídka. Neziskové organizace, města či církve, které azylové domy provozují, zpravidla nedávají k dispozici volné byty k dalšímu užívání, v dané lokalitě nemusí být nastaven systém městského bydlení tak, aby umožňoval vstup této znevýhodněné cílové skupiny. Každá obec nemá k dispozici dostatečný bytový fond pro sociální účely, přestože by měla dbát na to, aby ubytovala ty nejzranitelnější, k nimž rodiny s dětmi jednoznačně patří. Využití tržního segmentu trhu s bydlením je pro uživatelky azylových domů také často nedosažitelné, například z důvodu vysoké kauce za byt a nepřiznání dávky mimořádné okamžité pomoci, vysokého nájemného nebo diskriminujícího chování majitelů bytů, jež si stanovují kritéria výběru nájemníků (např. příslušnost k majoritní společnosti, bezdětnost či omezený počet dětí v rodině). Pojmenovaná potřeba zhodnocení možností návazného ubytování reflektuje, že klientky v této oblasti potřebují podporu, prostor pro sdílení a posílení svých dovedností v kontextu hledání bydlení. Přestože je tato potřeba vysoce zastoupena, je však diskutabilní, zda je sociální pracovník kompetentní osobou k řešení a mapování návazného ubytování. Poslání sociální práce jako podpora a pomoc při sociálním fungování rodiny či jedince tento aspekt může zachycovat, ale základní vzdělanostní a kompetenční výbavou sociálního pracovníka není realitní poradenství, ale pouze přesměrování na vhodné služby. Vystává také otázka, zda jsou uživatelky seznámeny s tím, že od sociálního pracovníka získají poradenství nebo očekávají jeho aktivní zapojení. Náhled na potřebu zhodnocení a mapování možností návazného bydlení může být limitem interpretace výsledků.

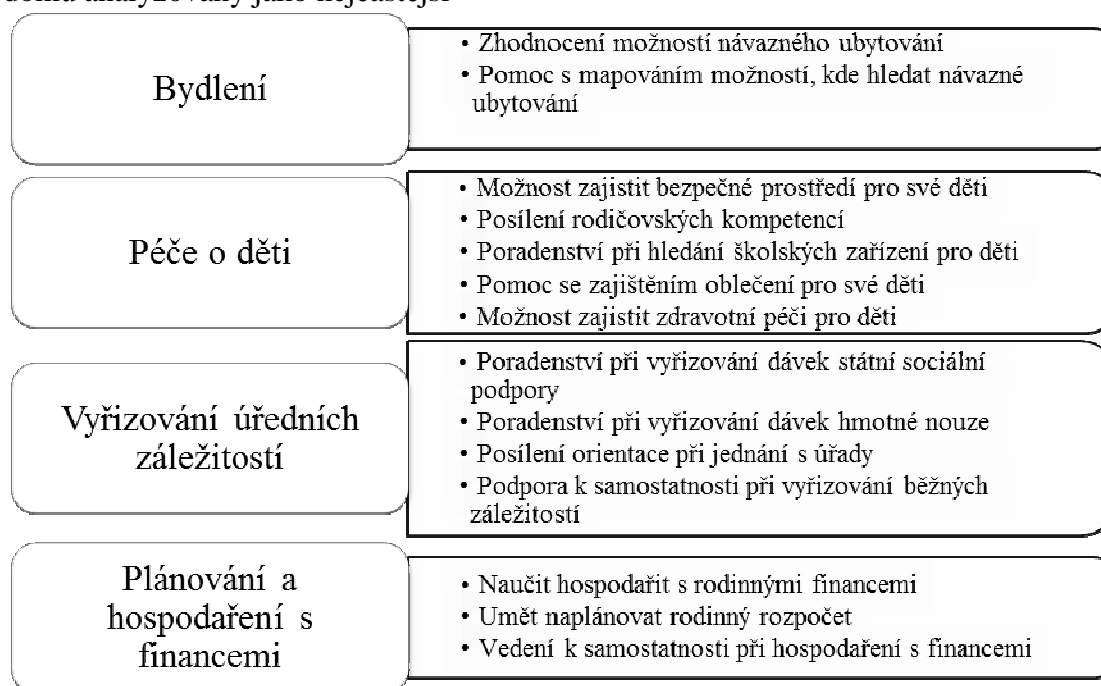
Druhou nejčastěji zastoupenou oblastí sociální práce je **péče o děti**. V této kategorii byla významně zastoupena *potřeba možnosti zajistit bezpečné prostředí pro své děti* (91 % t.p.), *posílení rodičovských kompetencí* (95 % t.p.), *poradenství při hledání školských zařízení pro děti* (90 % t.p.), *podpora se zajištěním oblečení pro své děti* (92 % t.p.) a *možnosti zajistit zdravotní péči pro děti* (93 % t.p.). Vyrůstání v chudobě má podle Bäckmana a Ferrariniho (2010) závažné důsledky pro další život. Riziko chudoby a sociálního vyloučení je v určité míře transgenerační. Děti z nízkopříjmových rodin mají vyšší výskyt zdravotních problémů, mají hůře naučené procesy řešení obtížných situací v dospělosti a zvyšuje se pravděpodobnost nepřizpůsobivého chování v dospělosti (Roosa, Deng, Nail, et al., 2005). Dále lze akcentovat dopad substandardního bydlení na vzdělání dětí, kdy jsou vystaveny např. omezenému soukromí při přípravě do školy.

Třetí oblastí, kde klientky potřebují pomoc a podporu, je dle názorů sociálních pracovníků oblast **vyřizování úředních záležitostí**. Z této kategorie bylo signifikantně vyšší zastoupení u *potřeby poradenství při vyřizování dávek státní sociální podpory* (98 % t.p.) a *dávek hmotné nouze* (99 % t.p.), dále *posílení orientace při jednání s úřady* (94 % t.p.) a *podpora k samostatnosti při vyřizování běžných záležitostí* (97 % t.p.). Z výsledků je patrné, že dávkový systém v ČR je pro jeho žadatele mnohdy nepřehledný a že možnosti poradenství jsou na úřadu práce omezené. V rámci pobytu v azylovém domě mají klientky možnost využít konzultací se sociálním pracovníkem a získat tak poradenství přímo na míru jejich potřebám. To pro ně představuje velkou výhodu. Glumbíková, Gojová (2016) doporučují, že potřeba porozumění systému dávek by mohla být saturována prostřednictvím vhodně nastaveného systému školení zacíleného na příjemce sociální práce i mimo azylový dům.

Čtvrtá a poslední kategorie s vysokým procentuálním zastoupením odpovědí se týká **oblasti plánování a hospodaření s financemi**. Tato oblast obsahuje tři konkrétně definované potřeby, které byly vyhodnoceny jako významnější, a to *naučit se hospodařit s rodinnými financemi* (94 % tázaných pracovníků), *umět naplánovat rodinný rozpočet* (90 % t.p.) a *vedení k samostatnosti při hospodaření s financemi* (93 % t.p.). Kocman, Klepal (2016) konstatují, že překážka mnohdy spočívá v tom, že klient je znevýhodněn závislostí na systému výplaty dávek z různých pilířů. Příjemce dávky tak nemusí ani všechny své prostředky získat pohromadě, což mu znemožňuje například organizaci financí prostřednictvím obálkové metody. Hospodaření s neúnosně nízkými příjmy v poměru k výdajům tak znemožňuje pravidelnost plateb a efektivní hospodaření.

Pro lepší ilustrativnost výsledků průzkumu byl zpracován diagram obsahující oblast potřeby a konkrétní potřeby, jež dominovaly ve výpovědích sociálních pracovníků.

Obr. 1: Oblasti potřeb a dílčí potřeby, které byly z výpovědí sociálních pracovníků azylových domů analyzovány jako nejčastější

Zdroj: Froňková, 2018: 77

5. Diskuze

Závěry průzkumu deklarují významnost azylových domů, metod práce, jež jsou užívány. Potřeby, které jsou s tamějšími uživatelkami řešeny souvisí s nalezením rovnováhy v situaci spojené se stabilizací v bydlení. Klientky pocítí částečnou úlevu z překlenutí jejich aktuálního problému najít bydlení. Po nějakém čase v azylovém domě se jejich psychika zklidní. Mají čas a prostor řešit finanční situaci domácnosti, péči o děti. Původní premisou průzkumu bylo zjistit, zda se klientky mohou věnovat i dalším potřebám, které se pro ně nezdají v krizové situaci jako prioritní, např. potřeby z oblasti péče o sebe, oblasti práce, řešení vztahů se sociálním okolím, duchovní potřeby. Tyto oblasti byly označovány v mnohem nižší míře a jejich důležitost nebyla potvrzena. Přesto však z výpovědí lze pozorovat, že mají své místo částečně i rozvojové aktivity, například spojené s hospodařením s financemi v domácnosti, posilování rodičovských kompetencí či posilování orientace při jednání s úřady.

Nicméně vzhledem k dominanci potřeb spojených s financemi a bydlením, lze závěry průzkumu interpretovat také tak, že při práci s klientkami, které vyžadují intenzivní podporu a pomoc je velmi demotivující, že přestože na sobě intenzivně pracují, naděje na nalezení návazného bydlení je velmi malá. Faktory pomáhající sociálnímu začleňování jako jsou osobní motivace, nalezení práce, finanční gramotnost, zodpovědnost, spolupráce se sociálními pracovníky, zdraví, rodinné zázemí, vztah s vhodným partnerem, sociální kapitál uživatelky, doba pobytu v krizových podmínkách, osobnost jedince a jeho vzdělání mohou být bagatelizovány, jelikož situace je definována nedostupností bydlení dané životní situací uživatelky a možnostmi hledání bydlení v dané lokalitě. Osobní motivace deklarují žadatelky o azylové ubytování již při úvodních rozhovorech, nalezení práce může být jedním z osobních cílů klientky, tudíž tento faktor lze během pobytu ovlivnit, ale pokud klientka pečuje o dítě, není mnohdy pro zaměstnavatele dostatečně flexibilní. Finanční gramotnost bývá při pobytu v azylovém domě posilována, stejně jako zodpovědnost za řešení situace. Do zdraví klientky a do rodinného zázemí a volby partnera nemohou sociální pracovníci zasahovat. Bariéry reintegrace osob bez domova do trvalé formy bydlení jsou dluhy, věková a genderová diskriminace na trhu práce, závislost a nízká sebedůvěra (Lux, Mikeszová, 2013). Tyto faktory tedy deklarují to, že klientky musí naložit s velkým množstvím okolností vedoucích k přechodu do trvalé formy bydlení, ale bariéru jako je nedostupnost bydlení nemohou vlastními silami překonat.

Místo azylové domy v systému sociálních služeb mají velice zásadní, lze ale říci, že jejich fungování, jak dokazuje průzkum je silně ovlivněno bytovou politikou v ČR, což se odráží v možnostech poskytované sociální práce. Ta se v současné podobě velice orientuje na složku poradenskou a mnohdy až realitní.

Domnívám se, že v azylových domech by neměly být ubytovávány klientky, které potřebují „pouze bydlet“. Pro takové je návazná sociální práce až obtěžující a klientky snaží se omezovat její frekvenci po dobu pobytu na minimum. Naopak potenciál azylových domů a tamější sociální práce může být mnohem vyšší, příkladem je velice mladá maminka, která se ocitne na ulici s dítětem a jelikož pochází z ústavního zařízení, není dostatečně vybavena řadou rodičovských kompetencí nebo ženy s duševním onemocněním, jež nemoc částečně limituje při řešení akutní nepříznivé situace spojené se ztrátou bydlení. Poté si kladu otázku, mají být žadatelky o přechodné ubytování „trestány“ tím, že ve všech ostatních ohledech fungují, a dokáží se nejen starat o děti, ale i o chod domácnosti a udržovat se v psychické kondici? Pokud pro tyto žadatelky nezbyde kapacita azylových domů, skončí na ulici a jejich situace se rapidně zhorší. Toto dilema při výběru klientek do azylových domů jistě prožívá každý pracovník, který o žádostech rozhoduje. Jaká kritéria jsou pro výběr zásadní i z hlediska etiky a fungování společností?

Dostupné bydlení je stěžejním problémem uživatelek azylových domů a intenzivní sociální práce zaměřená na budování a nácvik kompetentnosti k bydlení není třeba mnohdy zajišťovat.

V rámci České republiky je tedy nutno budovat systémy sociálního bydlení pro lidi se ztíženým přístupem na trh s bydlením, ať už v důsledku péče o děti, nezaměstnanosti, omezených finančních příjmů, psychických obtíží, etnicity, zdravotních problémů atd. tak, aby azylové ubytování pro matky s dětmi jako sociální služby mohlo poskytovat efektivně pomoc a podporu lidem s komplexními potřebami prostřednictvím intenzivní sociální práce, nikoli pouze ubytování a dávkové sociálním poradenstvím (z výpovědí sociálních pracovníků však vychází, že identifikované oblasti potřeb lze řešit pouze formou sociálního poradenství). Efektivní sociální práce by tak měla umět rozpoznat faktory neúspěchu spočívající v „nekompetentnosti“ klienta a těmi, které jsou zapříčiněny systémovými nedostatky. Nefunkční systémové prvky – např. nedostatek pracovních příležitostí, diskriminační chování

na trhu s byty, neexistující legislativa k sociálnímu bydlení – tak brzdí reintegraci osob na běžný trh s bydlením, prohlubují sociální stigmatizaci a neřeší dostupnost bydlení pro všechny obyvatele.

6. Závěr

Přestože si jako autorka průzkumu uvědomuji limity popsanych výsledků, věřím, že přináším svědectví o tom, jaké potřeby se nejčastěji řeší v azylových domech pro matky s dětmi. Zřizovatelům těchto služeb může průzkum pomoci reflektovat jejich potřebnost v systému a zajišťování finanční udržitelnosti, poskytovatelům může pomoci k rozvíjení nových metod při práci s klientkami a jejich dětmi, sociálním pracovníkům z jiných odvětví může nastínit náplň práce, které se věnují kolegové právě v azylových domech.

Trend sociálních služeb a strategií vedoucí k zajištění bydlení v posledních letech směřuje k decentralizaci služeb s využitím komunitního potenciálu formou bydlení v bytech. Ten akcentuje nejprve potřebu bydlet, a až potom možnost stabilizovat sociální situaci jedince či rodiny vedoucí k trvalé reintegraci do společnosti. Tím, že ohrožená domácnost získá bydlení, tak může snižovat a minimalizovat její závislost na systému pomoci, což ve výsledku snižuje náklady na sociální služby, jež jsou domácnosti poskytnuté. Přestože tato zjištění, jsou již výzkumně potvrzena, odklon od budování prostupného bydlení, které se v České republice stalo mezi obcemi často provozované to nereflektuje (Kocman, Klepal 2016). Nové zkušenosti tak mohou přinést projekty „bydlení především“ postupně testované v Brně, Liberci, Plzni či na Praze 7, které již nějakou dobu běží. Čím déle tyto projekty poběží, tím větší argument při ukončování bezdomovectví bude moci být lokálním politikám a společnosti předán.

Použité zdroje

- BÄCKMAN, O., FERRARINI, T. Combating Child Poverty? A Multilevel Assessment of Family Policy Institutions and Child Poverty in 21 Old and New Welfare States. *Journal of Social Policy*, 2010, 39(2), s. 275–296.
- FRŇKOVÁ, V. Azylové domy pro matky s dětmi v České republice a potřeby cílové skupiny, které naplňují. *Fórum sociální práce*, 2018, 2, s. 75-81. ISSN: 2336-6664.
- GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008. ISBN 978-80-223-2391-8.
- GLUMBÍKOVÁ, K., GOJOVÁ, A. Vnímání potřeby klientek azylových domů pro ženy a matky s dětmi. *Sociální práce*, 2016, 3, s. 21-38. ISSN 1213-6204.
- KOCMAN, D., KLEPAL, J. *Prostupné bydlení: Evaluace*. Praha: Úřad vlády ČR – Agentura pro sociální začleňování, 2016. ISBN: 978-80-7440-153-4.
- KUCHAŘOVÁ, V. a kol. *Zpráva o rodině*. Praha: VÚPSV, 2017.
- LUX, M., MIKESZOVÁ, M. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR. *Sociologický časopis*, 2013, 49(1), 29–52.
- MARHÁNKOVÁ, J. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice* [online]. 2011. [4. 9. 2019]. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf
- MISÍKOVÁ, M. *Sociální vyloučení*. In JANOUŠKOVÁ, K., NEDĚLNÍKOVÁ, D. (eds.). *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Ostravská univerzita: Ostrava, 2008. ISBN 978-80-7368-504-1.
- SCHWARZOVÁ, G. Sociální práce s bezdomovci. In PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P. *Bezdomovectví*. Praha: Triton, 2012. ISBN 978-80-7387-100-0. s. 12.
- ROOSA, M. W., DENG, S., NAIR, R. K., et al. Measures for Studying Poverty in Family and Child Research. *Journal of Marriage and Family*, 2005, 67, s. 971–988.

Podpora osob se zdravotním postižením v samostatném bydlení – příklad města Ostrava

Support of people with disabilities in independent housing – an example of city of Ostrava

Anna Krausová¹, Klára Ganobjáková², Barbora Bruzková³, Kateřina Pátková⁴

Abstrakt

Príspevok nabízí prezentaci dílčích zjištění z výzkumného projektu, jehož jedním cílem je získat odpověď na otázku: *Jak jsou lidé se zdravotním postižením podporováni v jejich samostatném bydlení ve městě Ostrava?* Výzkum je zaměřen na: osoby s tělesným pohybovým postižením a osoby s mentálním postižením; na získání hlediska zástupců sociálních partnerů podílejících se na řešení otázky sociálního bydlení pro osoby se zdravotním postižením ve městě Ostrava. Pro výzkum byly zvoleny 2 výzkumné kvalitativní techniky: analýza dokumentů a polostrukturované rozhovory, které byly vedeny s 8 účastníky (experty) v období červen – srpen 2019. Pro analýzu rozhovorů byl použit program MAXQDA12.

Klíčová slova: Bydlení. Samostatné bydlení. Sociální bydlení. Lidé se zdravotním postižením. Ostrava.

Abstract

An article offers a presentation of partial findings from research, whose one aim is to find the answer on the question: *How people with disabilities are supported in their independent housing in Ostrava city?* The focus of the research is on 2 target group: people with physical disabilities and people with mental disabilities, at gaining evaluation of representatives of social partners involved in solving issue of providing social housing for people with disabilities in Ostrava. For research were chosen 2 qualitative research technics: document analysis, semi-structured interviews, which were conducted with 8 participants in June – August 2019. For interview analysis was used programme MAXQDA12.

Keywords: Housing. Independent housing. Social housing. People with disabilities. Ostrava

1. Úvod

Na význam vlivu prostředí na člověka a kvalitu jeho života upozorňují autor Grunewald (2003), Šestáková a kol. (2012), kteří vyzývají k větší pozornosti při vytváření vhodného životního prostoru právě u lidí, kteří mají určité postižení nebo nějakým způsobem jsou oslabeni. Mohou to být lidé s mentálním, tělesným pohybovým postižením, či jiným postižením, senioři, lidé dlouhodobě nemocní. U těchto lidí se vhodně navržený prostor může stát významným terapeutickým faktorem. "

„Bydlení, domov, pocit vlastního soukromí a prostoru je pro každého člověka velice významnou potřebou, a je tedy pochopitelné, že transformace ústavních zařízení začíná právě řešením této oblasti – přestěhováním uživatelů do chráněných nebo jiných forem bydlení. Konečným cílem transformace ústavních služeb je však život lidí s postižením srovnatelný se životem vrstevníků bez postižení ve všech ostatních oblastech života“ (Kocman, Paleček, 2011:12).

¹ Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, anna.krausova@osu.cz, Tel.: +420 553 46 3213, +420 605 42 45 17

² Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, klara.ganobjakova@osu.cz. Tel.: +420 724 947 688

³ Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, S18093@student.osu.cz

⁴ Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, S18108@student.osu.cz

Uhlířová a Latimier (2013) ve studii potřeb lidí žijících mimo ústavy poukazují na problémy v osamostatňování lidí se zdravotním postižením od rodiny. Jako příklad popisují situaci, kdy rodina období osamostatňování člena rodiny (se zdravotním postižením) oddaluje, což následně vede k tomu, že pro ni i pro člověka se zdravotním postižením se stává toto období těžším. Postupujícím časem se prohlubuje vzájemná závislost pečujících a lidí se zdravotním postižením. Podle autorek je jednoznačně v zájmu všech zúčastněných toto tranzitní období zbytečně neoddalovat a snažit se o osamostatnění člověka se zdravotním postižením co nejdříve.

Podpisem Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením (dále jen Úmluva) v roce 2009 Česká republika uznala rovné právo všech osob se zdravotním postižením žít v rámci společenství s možností volby (Kaprová a kol., 2013:13).

Článek 19 Úmluvy Nezávislý život a zapojení do společnosti zakládá rovné právo všech osob se zdravotním postižením žít v rámci společenství, s možnostmi volby na rovnoprávném základě s ostatními. Týká se práva možnosti volby místa pobytu, přístupu ke službám poskytovaným v domácím prostředí, rezidenčních a podpůrných komunitních služeb (včetně osobní asistence).

Pro nezávislý a samostatný život osob se zdravotním postižením je avšak nezbytnou podmínkou zajištění přiměřeného bydlení. Vzhledem k tomu, že tyto skupiny osob lze ve většině případů charakterizovat jako nízkopříjmové, je třeba nastavit podporu vznikajícího sociálního bydlení tak, aby zahrnovala také podporu výstavby či rekonstrukce bytů upravených pro osoby se zdravotním postižením (*Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015–2020*, 2015:34). Na potřebu vytvoření strategického a finančního plánu pro sociální byty, které by byly dostupné pro rodiny pečující o děti se zdravotním postižením. Zahrnout do plánů i bezbariérové byty. Umožnit aktivní přístup k sociálním bytům i lidem s postižením, navázat spolupráci mezi poskytovateli služeb a relevantním resortem tak, aby terénní služby mohly být poskytovány v těchto sociálních bytech upozorňují i autorky Uhlířová a Latimier (2013:65).

V příspěvku se zaměřujeme na prezentaci dílčích zjištění na výzkumnou otázku: *Jak jsou lidé se zdravotním postižením podporováni v jejich samostatném bydlení ve městě Ostrava?* Zaměřujeme se na podporu bydlení u osob s tělesným pohybovým postižením a osob s mentálním postižením v jejich samostatném bydlení v přirozených podmínkách vlastního nebo pronajímaného bytu, popř. domu. Členové cílové skupiny zde žijí se svými (pra) rodiči, s partnerem, svými dětmi, či sami.

1.1 (Samostatné) bydlení osob se zdravotním postižením

Vančura (2007:17) poukazuje, že samostatné bydlení osob s intelektovým postižením nemusí být vnímáno jako nutné zlo, ke kterému dochází od okamžiku, kdy rodiče již nemohou dostát nárokům péče o dítě. Ve skandinávských zemích je odchod dítěte z rodiny v době plnoletosti samozřejmostí. Taková nevynucená (ale zákonitá) změna, přicházející v době, kdy jak rodiče, tak jejich dítě s postižením mají relativně více sil a jsou adaptabilnější, má řadu výhod jak pro celek rodiny, tak pro člověka s postižením.

Cháb (2004) uvádí přehled (již osvědčených, existujících) forem podporovaného bydlení pro osoby s mentálním postižením, které umožňují „svět bez ústavů“, kterými jsou např.:

- Samostatný domov (smluvní domácnost nebo rodina)
- Bydlení s dohledem pro 1 – 2 dospělé, kteří nepotřebují přítomnost personálu
- Domov pro skupinu 3 – 6 osob

- Byty s personálem pro 1 – 2 osoby
- Ošetřovatelské byty s intenzivní zdravotnickou a terapeutickou službou pro 3 – 6 osob (součást zdravotnického systému financování)
- Podpora rodin (sociální práce, podpora, obhajoba, vzdělávání ...)

Šestáková a kol. (2012) doporučují u každé osoby se zdravotním postižením, pro kterou budeme hledat nové místo k bydlení, s ohledem na její potřeby a komunikační schopnosti nejdříve zjistit:

- Místo původu a vazbu na něj: Zjistíme, odkud osoba pochází a jaké má se svým původním bydlištěm vazby. Existují nějaké vazby na rodinné příslušníky nebo přátele, kteří v tomto místě žijí? Jak tyto vazby fungují, jak jsou silné? Chtěl by uživatel žít v místě, odkud pochází, nebo už k tomuto místu nemá žádný vztah?
- Osobní preference z hlediska charakteru místa: Chce uživatel bydlet ve městě, na vesnici nebo zatím neví? Preferuje raději menší, nebo větší obec, menší, nebo větší město? Co od daného místa očekává (např. možnost najít si přátele, možnost chodit hrát fotbal, chodit do hospody, vídat se více s rodinou apod.)? Jakou má představu o způsobu trávení volného času?
- Požadavky uživatele na bydlení: Jakou formu bydlení uživatel preferuje? Chce bydlet sám v bytě (individuální bydlení) nebo sdílet domácnost s několika spolubydlícími (skupinová domácnost)? Pokud preferuje bydlení s více lidmi, chce bydlet raději v bytě, nebo v rodinném domě?
- Vazbu na komunitu: Přeje si uživatel zachovat určité vazby na současné spolubydlící či jiné blízké osoby? V situacích, kdy se jedná o uživatele, který již nemá na přirozenou komunitu vazbu či preferuje vztah k osobám, které zná z předchozího zařízení či komunity, je možné tyto vazby respektovat a zachovat i v novém bydlení?
- Schopnost pohybu a míru schopnosti orientace: Jak daleko je uživatel ochoten a schopen cestovat, jakým způsobem může cestovat, jaké má fyzické schopnosti a dovednosti?
- Míru a druh potřebné podpory s ohledem na postižení člověka.

1.2 Podpora osob se zdravotním postižením v samostatném bydlení

Kaprová a kol. (2013:13) upozorňují, že lze předpokládat u osob, které dlouhodobě žily v zařízeních poskytujících ústavní péči, že bude v případě změny typu využívaných sociálních služeb potřeba poskytovat vyšší počet hodin individuální péče, než tomu je u těch, které ústavní sociální péči nevyužívaly a žily stále v přirozeném prostředí.

Mezi činnosti, ve kterých budou osoby se zdravotním postižením vyžadovat dohled a pomoc sociálních pracovníků, pečovatelů či osobních asistentů, autorky uvádí např.:

- vedení domácnosti a hospodaření s financemi;
- zajištění a příprava stravy (včetně jejího podání);
- oblékání a osobní hygiena;
- asistence při vyřizování úředních záležitostí i nákupů;
- asistence při návštěvách lékařů či rehabilitačních zařízení;

- doprava do práce či do školy;
- výlety a vycházky, návštěvy kulturních akcí;
- navazování a udržování vztahů;
- organizace denních činností a denního rytmu aj.

(Kaprová a kol., 2013:13)

Podpora osob se zdravotním postižením v jejich samostatném bydlení je v České republice také zajišťována prostřednictvím terénní sociální služby – Podpora samostatného bydlení, která je vymezena v §43 zákona č.108/2006Sb., o sociálních službách a je blíže specifikována v §9 vyhlášky č. 505/2006Sb., ve které jsou uvedeny základní činnosti a úkony, které jsou v rámci ní realizovány. Tato sociální služba je poskytována osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení nebo chronického onemocnění, včetně duševního onemocnění, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby.

Služba podle odstavce 1 obsahuje tyto základní činnosti: a) pomoc při zajištění chodu domácnosti, b) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, c) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, d) sociálně terapeutické činnosti, e) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (odst. 1 – 2, §43, zákon č. 108/2006Sb., o sociálních službách v platném znění).

1.3 Metodologie výzkumu

Pro realizaci výzkumu byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Naplnění výzkumného cíle je zajištěno prostřednictvím terénního šetření, které bylo zahájeno v červnu 2019 a bude probíhat do listopadu 2019.

V příspěvku nabízíme dílčí zjištění a závěry z analýzy 8mi polostrukturovaných rozhovorů (poznámka: komunikační partneři/partnerky a jejich výroky jsou v textu označeni kódy: KP1 – KP8), které byly vedeny s komunikačními partnery/partnerkami v měsíci červnu 2019. Z vedených rozhovorů byl pořízen audiozáznam, který byl následně transkribován. V souladu se zákonem č. 110/2019 Sb. o zpracování osobních údajů v platném znění byla data anonymizována.

Písemný přepis rozhovorů byl následně analyzován v programu MAXQDA12 (Qualitative Analysis Data Software). Při analýze bylo postupováno s ohledem na teoretické nasycení jednotlivých témat. Na začátku procesu analýzy došlo k vytvoření soustavy kódů a okódování jednotlivých segmentů dat. Při analýze dat bylo využito otevřené kódování a metoda tvorby trsů.

Tabulka č. 1: Komunikační partneři poskytující expertní hledisko k samostatnému bydlení osob se zdravotním postižením.

Zkratka KP	Organizace KP	Oblast profesního zájmu KP
KP1	Magistrát města Ostravy	Byty zvláštního určení
KP2	Ostravská organizace vozíčkářů	Bezbariérové prostředí v Ostravě
KP3	Čtyřlístek – centrum pro osoby se zdravotním postižením Ostrava příspěvková organizace	Podpora samostatného bydlení
KP4	Čtyřlístek – centrum pro osoby se zdravotním postižením Ostrava příspěvková organizace	Podpora samostatného bydlení
KP5	Čtyřlístek – centrum pro osoby se zdravotním postižením Ostrava příspěvková organizace	Podpora samostatného bydlení
KP6	Magistrát města Ostravy	Členka pracovní skupiny KPSS Občané s mentálním, tělesným, kombinovaným postižením
KP7	Magistrát města Ostravy	Sociální pracovník pro oblast bydlení (sociální bydlení)
KP8	ASLIDO	Sociální bydlení a lidé bez domova

Zdroj: vlastní zpracování

V rámci výzkumného šetření byla také využita kvalitativní technika - sekundární analýza dat. Byly analyzovány dokumenty:

- Návrh modelu sociální služby PODPORA SAMOSTATNÉHO BYDLENÍ (Závěrečná zpráva č. 2 projektu „Evaluace poskytování sociálních služeb v MSK“, CZ.1.04/3.1.00/A9.00019).
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů – dále ZOS (§43 – vymezení Podpory samostatného bydlení)
- Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů (§9 Podpora samostatného bydlení)
- Registr poskytovatelů sociálních služeb (iregistr.mpsv.cz) – dokumenty popisující realizaci poskytované sociální služby

1.4 Výzkumná zjištění

1.4.1 Sekundární analýza dat

Ve statutárním městě Ostrava terénní sociální službu – podpora samostatného bydlení dle §43 zákona č. 108/2006Sb., o sociálních službách poskytují celkem 4 poskytovatelé:

- *Čtyřlístek* - centrum pro osoby se zdravotním postižením Ostrava, příspěvková organizace - cílová skupina osoby s mentálním postižením (od 18 let)
- *MENS SANA, z.s.* - cílová skupina osoby s chronickým duševním onemocněním (dorost od 16 do 18 let, mladí dospělí 18 – 26 let, dospělí 27 – 64 let, mladší senioři 65 – 80 let)
- *Prapos, z.s.* - cílová skupina osoby s mentálním postižením (případně kombinovaným postižením od 18 let do 65 let)
- *NOE Ostrava*, podpora samostatného bydlení - cílová skupina osoby s mentálním postižením od 18 let.

1.4.2 Polostrukturované rozhovory

A) Osoby s tělesným pohybovým postižením – oblasti podpory

- *Psychická podpora* - na samostatné bydlení je nahlíženo jako na jistou formu psychické podpory pro člověka (KP1), který se stane tělesně handicapovaným v průběhu života.
- „*Mezistupňové bydlení*“ – je navrženo jako řešení, které by člověk s handicapem využil v období své rekonvalescence a zajišťování bezbariérovosti svého vlastního bytu. Mezistupňové bydlení by mělo být poskytováno v co nejpřirozenějších podmínkách.
- *Není třeba „vykonávat sociální dohled“* – komunikační partneři se shodovali v názorech, že není třeba učit zástupce cílové skupiny hospodařit s financemi, v péči o domácnost aj. (KP1, KP3)
- *Podpora v soužití se obyvateli v domě/se členy komunity* - přístup ostatních obyvatel domu k nájemníkovi se zdravotním postižením byl pro komunikační partnery dalším tématem (KP3).
- *Bezbariérovost bydlení* – dle názoru komunikačních partnerů může také výrazně usnadňovat samostatné bydlení osob se zdravotním postižením.

B) Osoby s mentálním postižením – oblasti podpory

- *Bavme se o podpoře a ne o pomoci* – nejdříve by dle komunikačních partnerů měli pracovníci využít slovní podporu a snažit se o nízkou míru podpory. Uváděli podporu jako přirozenou součást života osob se zdravotním postižením.
- *Podpora v rozhodování* - zde komunikační partneři *hovořili o limitech v podpoře rozhodování*. Uváděli i případy, kdy dochází k rezignaci na rozhodování např., když rodinní příslušníci/opatrovníci přebírají rozhodování, nebo kdy dochází ke střetu zájmů osoby se zdravotním postižením se zájmy opatrovníka/rodinného příslušníka.
- *Posouzení míry poskytované podpory* – v této oblasti se často vyskytuje odlišný názor rodinných příslušníků/opatrovníků na míru poskytované podpory. Bylo upozorněno, že na rozhodování osob se zdravotním postižením má také vliv podporující osoby.
- *Podpora ve vyřizování* - byla komunikačními partnery uváděna v případě pomoci s vyřizováním úředních záležitostí – doprovodů na úřad, či složitějším jednání).
- *Podpora ve formě terénních sociálních služeb/a sociální práce* – komunikační partneři upozorňovali na úlohu sociálních služeb a sociální práce při podpoře osob se zdravotním postižením v jejich samostatném bydlení (např. formou terénní sociální práce, sociální rehabilitace, sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi).
- *Limity podpory osob se zdravotním postižením v jejich samostatném bydlení* – byly pro komunikační partnery velkým tématem – uváděli např., že *chybí další poskytovatelé návazných služeb, hovořili také o obavách spojených se samostatným bydlením ze strany rodinných příslušníků/opatrovníků ale i samotných osob se zdravotním postižením*, jako problematickou oblast vnímají to, že *chybí podpora rodinných příslušníků/opatrovníků* (kteří nahlíží často na dospělé osoby se zdravotním postižením jako na „malé děti o které je nutné pečovat“). Mimo jiné komunikační partneři zmiňovali *nedostatky v soudnictví* (problémy s navrácením svéprávnosti osobám se zdravotním postižením, či hovořili o *jejich stigmatizaci ve zdravotnictví*. Jako limitující faktor uváděli i *finanční zátěž, že sociální služby jsou drahé a v některých případech si je osoby se zdravotním postižením nemohou dovolit*. Za limitující také komunikační partneři považovali *odmítavý postoj rodinných příslušníků k výkonu funkce opatrovníka*, následkem čehož výkon funkce přechází na úřad. Jako problematický aspekt také vnímali *nedostatek lidí poskytujících péči*. Jako limitující faktory uváděli také – stárnutí osob se zdravotním postižením a jejich

zdravotní limity. Uváděli příklad, kdy osoba se zdravotním postižením potřebuje lékařskou péči a pobyt ve zdravotnickém zařízení, což následně může vést k návratu této osoby do pobytové sociální služby, nebo návratu do rodiny.

1.5 Závěr

Podpora samostatného bydlení je zaměřena na osoby se zdravotním postižením, které potřebují nízkou míru podpory a jsou schopny samostatně bydlet. Realizuje se jako terénní forma podpory. Ve statutárním městě Ostrava je podpora samostatného bydlení zaměřena spíše na podporu v bydlení u osob s mentálním postižením (a duševním onemocněním). Nevylučuje to ale cílovou skupinu osob s kombinovaným zdravotním postižením. Osoby s tělesným pohybovým postižením jsou především podporovány v rámci nabídky jiných sociálních služeb (např. osobní asistentce, pečovatelské služby). Služba podpora samostatného bydlení může umožnit lidem se zdravotním postižením zůstat běžnou součástí komunity, využívat služby, které jsou zde běžně dostupné. V praxi ale i přesto naráží na mnohé limity. Nabízí se např. otázky: V jakých oblastech života se podpora osob se zdravotním postižením v jejich samostatném bydlení skutečně realizuje? Jakým způsobem v rámci ní mohou pracovníci podporovat osoby se zdravotním postižením v rozvoji mezilidských vztahů v jejich místě bydliště (v domě/v komunitě/obci)?

1.6 Poděkování a afiliace

Dílní zjištění, které byly v příspěvku prezentovány, mohly být získány díky finanční podpory projektu Studentské grantové soutěže Ostravské univerzity pro rok 2019 (SGS04/FSS/2019), který je realizován týmem autorek v období únor – listopad 2019 (s názvem: „*Jak se žije osobám se zdravotním postižením v (sociálním) bydlení na území města Ostravy*“).

Seznam citované literatury

KAPROVÁ, Kateřina; MELICHAR, Jan; ŠČASNÝ, Milan. *Konceptualizace a vymezení společenských efektů (přínosů) transformace ústavních služeb na služby komunitní v ČR. Studie benefitů procesu transformace.* [online] Praha: MPSV, 2013. [cit. 2.9.2019] Dostupné z: <http://www.trass.cz/wp-content/uploads/2016/02/Konceptualizace-a-vymezen%C3%AD-spole%C4%8Densk%C3%BDch-efekt%C5%AF-p%C5%99%C3%ADnos%C5%AF-transformace-%C3%BAstavn%C3%ADch-slu%C5%BEeb-na-slu%C5%BEby-komunitn%C3%AD-v-%C4%8CR.pdf>

KOCMAN, David; PALEČEK, Jan. *Závěrečná zpráva z kvalitativního výzkumu.* [online] Praha: Centrum pro výzkum a inovaci v sociálních službách, o.s. [cit. 3.9.2019] Dostupné na: https://www.instand.cz/dokumenty/kvalitativni-analyza_201109291420130.pdf

Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015–2020. [online] Praha: Vládní výbor pro zdravotně postižené občany, 2015. [cit. 5.9.2019] Dostupné na: https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvzpo/dokumenty/Narodni-plan-OZP-2015-2020_2.pdf

Podpora samostatného bydlení. Závěrečná zpráva č. 2 projektu „Evaluace poskytování sociálních služeb v MSK“, CZ.1.04/3.1.00/A9.00019. Ostrava: KÚ MSK.

ŠESTÁKOVÁ, Irena; FRANCOVÁ, Naďa; SOBEK, Jiří; PROCHÁZKOVÁ, Jitka. *Bydlení (nejen) pro lidi se zdravotním postižením.* [online] Praha: MPSV, 2012. [cit. 2.9.2019] Dostupné na:

http://www.trass.cz/archive_2015/files/Architektura_manual_all_30_FINAL4.pdf

UHLÍŘOVÁ, Barbora; LATIMIER, Camille. *Příspěvek k situaci osob pečujících o osoby s mentálním, kombinovaným a tělesným postižením a o osoby s poruchami autistického spektra. Studie potřeb lidí mimo ústavy.* [online] Praha: MPSV, 2013. [cit. 2.9.2019] Dostupné na: <http://www.trass.cz/wp-content/uploads/2016/02/prispevek.pdf>

VANČURA, Jan. *Expertíza pro cílovou skupinu „Lidé s mentálním postižením“.* [online] Brno: Institut výzkumu dětí, mládeže a rodin, při Fakultě sociálních studií MU, 2007. [cit. 3.9.2019]. Dostupné na: https://socialnipece.brno.cz/useruploads/files/expertiza_-_osoby_s_ment%C3%A1ln%C3%ADm_posti%C5%BEen%C3%ADm.doc
Zákon č. 108/2006Sb., o sociálních službách v platném znění

Sociální práce a bytová politika jako způsob řešení bytové nouze *Social work and housing policy as a way of solving housing emergency*

Martin Stanoev¹

Abstrakt

Cílem příspěvku je popsat bariéry pro řešení bytové nouze v kontextu současné praxe sociální práce a sociální politiky a zároveň naznačit přístup, který by mohl být účinnějším při řešení bytové nouze – a to pomocí většího propojení bytové politiky a sociální práce. Příspěvek se v první řadě zaměří na popis strukturálních bariér dostupnosti bydlení, dále na stále převažující optiku v rámci sociální práce, která vychází z individuální, respektive případové perspektivy a v neposlední řadě na limity tohoto přístupu. Dále bude zmíněna praxe a zkušenosti Agentury pro sociální začleňování v následujících oblastech: možnosti podpory v rámci koordinovaného přístupu k sociálně vyloučeným lokalitám a principy poradenství v oblasti bydlení. Text obsahuje dvě doporučení pro oblast sociální práce – vedle oblasti lepšího propojení s bytovou politikou obce je to důraz na problematiku potřeb osob v bytové nouzi oproti posuzování jejich kompetencí v oblasti samostatného bydlení.

Klíčová slova: Sociální práce. Sociální bydlení. Bytová nouze.

Abstract

The aim of this paper is to describe barriers in solving of the housing needs in the context of social work and social policies. It also tries to indicate an approach which can be more effective for solving of housing needs – through better cooperation between housing policies and social work. The paper will firstly describe the structural barriers of housing availabilities. Then it moves to describe still prevailing approaches of social work, which is based on individual, respectively case perspective approach. As a next it will also discuss the limits of this approach. The paper further describes the practical experience of Agency for social inclusion in this area: the possibilities of support through the coordinated approach to the socially excluded localities and principles of consulting in housing area. The paper contains two recommendation for social work – besides better connection with housing policy of the municipality, it is an emphasis on the needs of persons in housing emergency beside assesment of their competences in the area of housing.

Keywords: Social work. Social housing. Housing need.

Text byl napsán v rámci projektu OPZ ESF „Systémové zajištění sociálního začleňování“, č. CZ.03.2.63/0.0./0.0/15_030/0000605

Úvod

Následující text se snaží reflektovat současnou situaci v oblasti sociálního bydlení a bytové nouze. Cílem textu je formulovat doporučení pro praxi sociální práce – text představuje dvě teze, respektive doporučení, pro oblast řešení bytové nouze.

Východiskem pro text je, vedle odborných textů a studií, profesní zkušenost – v oblasti sociální práce na obci a poradenství obcím, které řeší oblast sociálního bydlení ve spolupráci s Agenturou pro sociální začleňování. Mimo to také snaha sledovat veřejnou debatu v této oblasti.

Pro určení bytové nouze se v současnosti v českém a evropském kontextu užívá typologie ETHOS. Rozlišuje dvě formy bezdomovectví: bez střechy, bez bytu a dvě podoby vyloučení z bydlení jednotlivců nebo domácností: nejisté a nevyhovující bydlení (dle FEANTSA.org).

¹ Agentura pro sociální začleňování

Pojem sociálního bydlení, z důvodů absence závazné legislativy, bývá v praxi chápán a koncipován různě. Volně můžeme sociální bydlení chápat jako formu bydlení v bytě, která je spojena s podporou v podobě sociální práce. Sociální práci realizuje buďto přímo obec, nebo registrovaná sociální služba. Byty pro programy sociálního bydlení mohou nabízet obce, soukromé subjekty, případně i neziskové organizace. Tento text si všímá především, vedle sociální práce, role obcí v oblasti sociálního bydlení a řešení bytové nouze. Oblast rozvoje sociální péče i vytváření podmínek pro uspokojování bytových potřeb obyvatel (v souladu s místními podmínkami a zvyklostmi) dle *Zákona o obcích* (Zákon č. 128/2000 Sb.) přitom spadá do samostatné působnosti obce. Následují dvě zmiňované teze, respektive doporučení.

1. Pro účinnější řešení bytové nouze je důležité lepší propojení sociální práce a bytové politiky obce.

Sociální práce, je-li odkázána pouze na metody případové práce (s jedincem či rodinou) – tedy poradenství, práci s motivací či zvyšování kompetencí klientů, může obtížně řešit situaci klientů, kterým stojí v cestě strukturální bariéry. Navíc snadno může dojít k tomu, že selhávání klientů bude vysvětlováno nedostatečnou snahou nejen klientů sociálních pracovníků, ale i sociálních pracovníků samotných (srov. Gojová, Glumbíková, 2015). Mezi strukturální bariéry řešení bytové nouze domácností v současnosti patří, neopouštíme-li oblast bydlení, špatná dostupnost obecního bydlení. Nabídka obecních bytů je v mnoha městech malá a pravidla jejich přidělování obvykle omezují okruh možných žadatelů (což často dopadá právě na domácnosti ohrožené sociálním vyloučením). U soukromých bytů k pronájmu mohou být bariéry dané vstupními náklady (kauce, provize realitní kanceláře) či etnickou diskriminací (srov. ASZ, 2016). Vedle zcela nevyhovujícího bydlení nebo bezdomovectví je potom dalším problémem v oblasti bydlení zvýšená koncentrace sociálně vyloučených osob v některých oblastech, resp. sociálně vyloučených lokalitách (GAC, 2015).

Z širších souvislostí potom lze zmínit problematiku exekucí a předluženosti domácností (problém exekucí podrobně popisuje na webových stránkách veřejně dostupná Mapa exekucí) a horší ekonomickou situaci v některých regionech. Určité skupiny obyvatel jsou přitom více zasaženy chudobou a v souvislosti tím také ve větší míře ohroženy ztrátou bydlení – jedná se především o samoživitelky (samoživitelé), osamělé seniory či osoby se zdravotním znevýhodněním (srov. např. Šimíková, Vyhlídal, 2015).

Případová sociální práce ve své optice ale často zůstává v rovině jednotlivce, nepříznivou situaci v bydlení potom vnímá jako jeho selhání. „*Chronické bezdomovectví lze chápat jako syndrom komplexního sociálního selhání, které se projevuje neschopností akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky. Obvykle je spojeno s mnoha dílčími problémy, které jsou interakcí znevýhodňujících dispozic a nepříznivé životní zkušenosti, resp. kumulací subjektivně těžko zvládnutelných zátěží.*“ (Vágnerová a kol., 2013, s. 9, zvýrazněno v originále).

Přístup, hledající příčiny bytové nouze v (dysfunkčním) sociálním fungování jedince, má v případové práci své opodstatnění. Neměl by ale přerůst v hodnocení klienta a neměl by zamlžovat působení sil a vlivů, které nemůže klient sám (a často ani sociální pracovník) ovlivnit.

V praxi sociální práce se ale dlouhodobě uplatňují různé přístupy poradenské či terapeutické práce, které jsou založeny na nehodnotícím přístupu ke klientovi – například systemický přístup (Úlehla, 1999) nebo na klienta (člověka) orientovaný přístup (Rogers, 1999). Jde tedy spíše o to více propojit případovou práci, která se snaží zvyšovat kompetence klientů zvládat jejich nepříznivou situaci, s pohledem, který se zaměřuje na strukturální (systémové) bariéry při řešení těchto situací.

Jak více propojit reflexi praxe s reflexí širších, strukturálních souvislostí, je samo o sobě tématem, které by asi zasluhovalo samostatný referát. Právě v oblasti bydlení (vedle dluhové problematiky), se ale v současnosti senzitivita k bariérám daným vnějšími faktory objevuje asi nejčastěji (srov. Gojová, 2016). Větší uvědomování si těchto bariér v rámci sociální práce ale ještě samo o sobě větší možnost ovlivnit situaci klientů nedává.

Klíčové pro účinnější řešení bytové nouze domácností je potom lepší propojení sociální práce a bytové politiky – a to především na úrovni obcí. Rozvoj bytové politiky v sociální oblasti v současnosti, vedle například systémového projektu MPSV, umožňuje spolupráce obcí s Agenturou pro sociální začleňování. Využití této možnosti spolupráce mohou obce, na jejichž území dochází ke koncentraci sociálního vyloučení.

Jádrový problém v oblasti bydlení ve spojitosti se sociálním vyloučením, který byl identifikovaný v rámci interní debaty ASZ, představuje *vysoký počet domácností v nestandardním bydlení* (ASZ, 2016). Intervence v oblasti bydlení by tak měly směřovat k snižování počtu domácností v této situaci. V oblasti bytové politiky je pak vedle programů sociálního bydlení další doporučovanou intervencí ze strany ASZ zavedení (nebo rozšíření) programů prevence ztráty bydlení (ASZ, 2017).

Bytová politika na úrovni obcí je provázána s národní bytovou politikou. Ta na jedné straně dává obcím nástroje pro bytovou politiku, které umožňují bytovou situaci na jejich území ovlivňovat. Zároveň je ale spojena i se závazky obcí v oblasti bydlení. Ty jsou v současnosti nicméně stanoveny pouze v obecné rovině. Legislativní norma, která by stanovovala konkrétní závazky obcí v oblasti řešení bytové nouze jejich obyvatel, či nějakým způsobem ukotvovala oblast sociálního bydlení, je sice dlouhodobě diskutována na různých úrovních, právní úpravu této oblasti ale stále systém sociální politiky postrádá.

Nástroje pro obce v současnosti představují především dotace: na tzv. tvrdé i měkké projekty, umožňující zajistit financování výstavby bytů nebo sociální práce. ASZ s obcemi také často spolupracuje na vytvoření koncepcí pro oblast sociálního bydlení. Plánování pro tuto oblast by potom mělo přinést, vedle například větší opory bytové politiky v datech a konkrétních zjištěních, dlouhodobější ukotvení sociálního bydlení v sociální politice obce.

V současnosti se dostupnost bydlení, v souvislosti s cenami nájemního i vlastnického bydlení, stává širším problémem a netýká se jen lidí ohrožených sociálním vyloučením. Provázat v rámci bytové politiky obce oblast sociálního a dostupného bydlení se tak jeví jako logický krok.

2. Sociální práce v (sociálním) bydlení by měla přesunout těžiště pozornosti od otázky kompetencí klientů k problematice jejich potřeb.

Intervence v oblasti sociálního bydlení jsou často spojeny s tématem změny – a to v různých rovinách. Týkají se pravidel přidělování obecních bytů, činnosti odborů či organizačních složek hospodařících s bytovým fondem obce a v neposlední řadě hledání nových metod sociální práce.

Vedle politické i veřejné debaty, která byla v poslední době s některými projekty v sociálním bydlení spojena, je důležité rozvíjet také odbornou debatu uvnitř sociální práce. Ta by se přitom měla vyhýbat ideologickým zjednodušením a snažit se o kritickou reflexi praxe, byt by měla být také otevřená novým metodám a přístupům k práci s klientem.

Vzmemme-li diskusi o možnostech a limitech dvou rozdílných přístupů: „bydlení především“ (Pleace, 2017) a „prostupného bydlení“ (Kocman, Klepal, 2016; Lindovská, 2013), můžeme v ní najít i obecnější témata sociální práce. Jedním z nich je posuzování situace klienta. Opustíme-li spor spíše ideový, můžeme vidět na jedné straně důraz na kompetence, které

předpokládají vstup do sociálního bydlení, na straně druhé důraz na potřeby, kterým se intervence, programy přizpůsobují.

Důraz na kompetence v sobě také obsahuje předpoklad jejich hodnocení (respektive schopnosti je vyhodnotit). Vstup do programu sociálního bydlení tak nemusí být podmíněn jenom „úspěšným postupem“ z předchozího stupně, ale prostě také předpokladem, že daný klient je schopen samostatně bydlet. Druhý model potom nabízí jako východisko vstupu do programu sociálního bydlení hodnocení potřeb, a primárním kritériem se tak stává závažnost bytové nouze.

Důraz na kompetence (a motivaci) ale není nutné vnímat a priori kriticky, mohou za ním stát poměrně pochopitelné obavy ze vzniku konfliktních situací, jež mohou programy sociálního bydlení ohrozit. Stejně tak dané programy musí vycházet z reálných možností bytové politiky obce, která je pak postavena před otázkou kritéria výběru pro omezený okruh zájemců. Kritické námitky však mohou představovat otázky, do jaké míry je tyto kompetence schopen sociální pracovník relevantně posuzovat, či zda příliš „zásluhový“ přístup nemůže účinné spolupráci s klientem spíše stát v cestě.

Podíváme-li se na tři základní podmínky pro setrvání v programech sociálního bydlení v přístupu „bydlení především“: platbu nájmu, absenci konfliktů v domě a spolupráci se sociálním pracovníkem, jeví se ponejprv poměrně jednoznačně. Pokud budeme ale hledat jejich naplnění v praxi, setkáváme se s poměrně pestrá skladbou situací, které nemusí mít jednoznačnou interpretaci nebo řešení. A některé z nich mohou být různými aktéry interpretovány rozdílně a zasahovat i do debaty o účinnosti a smysluplnosti těchto programů.

Pro sociální práci je pak dle mého soudu – vedle zjištění, zda je zájemce v bytové nouzi a bude si schopen obstarat prostředky na hrazení nájmu, klíčová otázka navázání spolupráce a posuzování tohoto kritéria – zájmu (či ochoty) o spolupráci se sociálním pracovníkem ze strany klienta. Ten může být prvotně deklarován z především pragmatických důvodů. Existují potom ale metody práce, jak motivovat pro spolupráci pasivní klienty, opět však máme před sebou více dilemat, než jednoznačných odpovědí.

Debaty o sociálním bydlení tak nutně vyžadují také odbornou debatu v rámci sociální práce. V tomto ohledu lze odkázat k reflexivnímu pojetí sociální práce, které představuje v posuzování v sociální práci zásadní alternativu ke snaze zbyrokratizovat sociální práci, proceduralizovat její postupy a omezovat profesionální výkon sociální práce (srov. Navrátil, Janebová a kol. 2010; Navrátil a kol. 2014).

Základní dilema posuzování situace klientů, kteří mají zájem o vstup do programů sociálního bydlení, je potom v současnosti dilema *kompetence versus potřeby*. Vzhledem k dosavadní třicetileté zkušenosti sociální práce s nárůstem bytové nouze, i současnému postupnému zavádění inovativních metod do praxe, se domnívám, že těžiště posuzování by se mělo přesunout k otázce potřeb lidí v bytové nouzi.

Závěr

Do hodnot sociální práce vždy nutně vstupují hodnoty zvnějšku, dané sociální politikou, a také hodnoty související s politickou a veřejnou debatou (srov. Úlehla, 1999). Nelze přitom předpokládat, že sociální politika vždy dokáže nabídnout optimální řešení – což se samozřejmě netýká pouze lidí v bytové nouzi.

Z druhé strany sociální práce (respektive její zástupci) se může snažit aktivně vstupovat do sociální politiky na úrovni obce. V komunitním plánování sociálních služeb na úrovni obcí je dnes problematika bydlení často artikulována. I při spolupráci s ASZ v rámci koordinovaného

přístupu k sociálně vyloučeným lokalitám bývá místními aktéry chápána jako jedna z klíčových oblastí.

V oblasti národní sociální politiky ale, srovnáme-li situaci například s mírou zapojení profesních organizací lékařů a dalších pracovníků ve zdravotnictví do veřejné debaty o zdravotní politice, „hlas“ sociální práce zatím příliš patrný ve společnosti není.

Sociální práce usiluje o to zvýšit závazek (či odpovědnost) svých klientů vůči společnosti. Zlepšit docházku dětí do školy, nebo pomoci klientům najít pracovní uplatnění. Stejně tak by se ale dnes, dle mého soudu, měla snažit o posilování závazku společnosti vůči lidem v bytové nouzi.

Seznam použité literatury:

- ASZ, 2016. *Strom pro oblast bydlení*. Praha: Úřad vlády ČR.
- ASZ, 2017. *Metodický materiál pro lokální konzultanty (vypracoval Roman Matoušek)*. Praha: Úřad vlády ČR.
- GAC, 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC.
- GOJOVÁ, A. 2016. Editorial. *Sociální práce/ Sociální práca*, 16(3), 3–4.
- GOJOVÁ, A., GLUMBÍKOVÁ, K. 2015. Bezmocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění. *Sociální práce/Sociální práca*, 15(5), 52–63.
- KOCMAN, D., KLEPAL, J. 2016. *Evaluace: Prostupné bydlení*. Praha: Úřad vlády ČR.
- LINDOVSKÁ, E. 2013. Způsoby zvládnání odlišných situací v kontextu bezdomovectví. *Sociální práce/Sociální práca*, 12(4), 110–124.
- NAVRÁTIL, P. (ed.). 2014. *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: Masarykova univerzita.
- NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. a kol. 2010. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- PLEACE, N. 2017. *Evropská příručka Bydlení především*. Praha: Úřad vlády ČR.
- ROGERS, C. 1998. *Způsoby bytí*. Praha: Portál.
- ŠIMÍKOVÁ, I., VYHLÍDAL, J. 2015. *Popis velikosti a struktury osob, které by mohly představovat cílovou skupinu sociálního bydlení*. Praha: VÚPSV.
- ÚLEHLA, I. 1999. *Umění pomáhat: Učebnice metod sociální práce*. Praha: Slon.
- VÁGNEROVÁ, M. a kol. 2013. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum.

Sekce č. 2: Sociální začleňování v oblasti zaměstnávání

Socio-kulturní animace jako inovativní nástroj sociální práce

Socio-cultural animation as an innovative tool of social work

Zuzana Hloušková¹; Jan Hloušek²; Veronika Hůlková³; Veronika Obrovská;
Nikola Kozová; Veronika Dostálková

Abstrakt

Tento příspěvek představí socio-kulturní animaci jako systémový nástroj pro komunitní sociální práci. Autoři provedli analýzu dosud publikovaných přístupů k socio-kulturní animaci. Inspirovali se zejména Portugalskem, Španělskem a Brazílií. Následně vybrali nejvhodnější model pro fungování v podmínkách systému registrovaných sociálních služeb v ČR, pro tento model vytvořili ucelenou metodiku a ověřili jej v praxi. V příspěvku uvedou silné stránky i riziky této metody práce pro využití v podmínkách ČR.

Klíčová slova: Socio-kulturní animace. Inovace. Sociální práce. Komunitní práce.

Abstract

This article introduces socio-cultural animation as a tool for community social work. Authors analyzed previously published approaches to socio-cultural animation. They were inspired mainly by Portuguese, Spanish and Brazilian approaches. Subsequently, they chose the most suitable model for applying under the conditions of the registered social services system in the Czech Republic, created a comprehensive methodology for this model and verified it in practice. In the paper they will mention the strengths and risks of this method of work for use in the Czech Republic.

Keywords: Socio-cultural animation. Innovation. Social work. Community work.

Úvod

Tento článek vznikl, jako součást inovativního projektu, který má za úkol hledat nové metody v komunitní sociální práci s cílovou skupinou osob sociálně vyloučených (osob sociálním vyloučením ohrožených). Těmto osobám sice již pomáhá několik typů sociálních služeb, ale převážně na principu individualizace přístupu k uživateli a tedy se opírají především o metody sociální práce s jednotlivcem. Využitím potenciálu komunity pro sociální začleňování se zabývají zcela výjimečně. Projekt reaguje rovněž na potřebu využití možných efektivních nástrojů přispívajících k sociálnímu začlenění vyloučených nebo vyloučením ohrožených osob na základě materiálu Platformy pro komunitní práci organizované Agenturou pro sociální začleňování Úřadu vlády ČR z listopadu roku 2015, která vnímá zmocňující emancipační potenciál komunitní práce jako jeden z možných efektivních nástrojů přispívající k sociálnímu začleňování výše uvedených osob. V posledních dvou letech se i v prioritách MPSV posílení rozvoje infrastruktury komunitních center a rozvoj inovativních forem práce. Rovněž konzultační dokument Bílá kniha v sociálních službách (únor 2003) apeluje na podporu inovací u poskytovatelů sociálních služeb, které budou odpovídat individuálním potřebám i potřebám komunity a budou splňovat cíle sociálních služeb. I když je komunitní práce zahrnuta do minimálních standardů vzdělávání sociálních pracovníků, u nás je zatím v praxi využívána velmi málo.

¹ Občanské poradenské středisko, o. p. s.; e-mailová adresa: zuzana.hlouskova@ops.cz;

² Ústav sociální práce FF UHK; e-mailová adresa: jan.hlousek@uhk.cz; Tel.: +420-605 462 271

³ Občanské poradenské středisko, o. p. s.; e-mailová adresa: veronika.hulkova@ops.cz

Komunitní práce se u nás zatím využívá pouze v romských komunitních centrech, ve vyloučených lokalitách nebo v terapeutických komunitách pro osoby se závislostí na omamných látkách. Práce s komunitami u nás nemá tradici a v rámci vykonávané sociální práce jsou nedostatečně posilovány primární sociální struktury (rodina a komunita) a vytváří se tím závislost na sekundárních sociálních strukturách, jako jsou instituce sociálních služeb a sociálního zabezpečení. Ačkoli je komunitní práce zahrnuta do minimálních standardů vzdělávání sociálních pracovníků, výuka je na většině VŠ/VOŠ jen teoretická a neotevřela studentům možnost proniknout do praktického využití této metody. Komunitní práci se učitelé věnují v průměru daleko méně než jiným metodám práce. Zrání komunitního pracovníka předpokládá jak vzdělání a znalosti, tak zkušenost z praxe a další supervizní doprovázení. Jen málo odborníků je schopno poskytovat další podporu a supervizi v komunitní práci, protože je málo těch, kteří s ní mají přímou zkušenost. Čeští odborníci se učili komunitní práci především stážemi v komunitních projektech v zemích, kde se komunitní práce vyvíjí již více než 100 let, jako jsou například Velká Británie, USA, Holandsko, aj. Potřeba zavést specializaci či studijní zaměření sociálních pracovníků na komunitní práci je předmětem řady současných odborných diskusí (viz Sešit sociální práce č. 2/2015: Role sociálního pracovníka v komunitní práci).

Vymezení pojmu socio-kulturní animace

Slovo „animace“ pochází z latinského „anima“ (duše), ke které se pojí ekvivalent život, a proto slovo animace představuje ožívování, naplnění životem nebo také probouzení a nadšení. „*Animace dává lidem život, motivuje je k aktivitě, formuje vztahy, dává možnost podílet se na vytváření lepší společnosti*“ (Kurki in Kalcheva, 2016, s. 204).

S pojmem animace se poprvé setkáváme ve francouzské prostředí ve 40 letech 20. století (Hajduk in Lehká, 2018). Francouzský koncept sociálně-kulturní animace (l'animation socioculturelle) přitom akcentuje interpersonální stránku takových sociálních vztahů a mohl by napomoci ke zdůraznění osobnostní dimenze působení sociálních pracovníků a k lepšímu pochopení a zvládnutí sociálních vztahů. Animace je „oživením“, „probouzením nadšení“, ale i „naplněním životem“ nebo „duchem“ (Opaschowski, 1979: 52). Vložit ducha při-tom znamená vložit (novou) kvalitu. Animace proto není jen nějakým povzbuzením k žádoucí aktivitě, nástrojem k oživení situace nebo obveselení, myšleno je zde oživení v hlubším smyslu. Animace má člověku pomoci objevit a uvolnit to, co je mu vlastní, také jeho skrytý potenciál a kreativitu, včetně schopnosti směřovat k určitým cílům a hodnotám. Animace vnímá a rozlišuje tři dimenze lidského života, osobní, jež se týká hledání a vytváření osobní identity, vztahovou, v níž akcentuje zkušenost otevřenosti v malé skupině, a postoje ke světu, na jehož podobě a utváření se má člověk aktivně podílet (Kaplánek, 2013: 13–15).

Modely intervence

Metody socio-kulturní animace je možné rozdělit podle tří modelů intervence (Ander-Egg, Pérez in Ferreira Vilardouro, 2014):

- kulturní (rozvoj kreativity, výrazu a kulturní tvorby nebo umělecké);
- sociální a komunitní rozměr (rozvoj účasti a asociativismus, zlepšení lidských vztahů, místní rozvoj)
- vzdělávací (orientované na motivaci k celoživotnímu učení, rozvoj komunitní dynamiky, optimalizace osobních zdrojů, odborné vzdělávání, kompenzační vzdělávání, díky kterému jedinec naplňuje svůj volný čas). Vzdělávací animace zasahuje do osoby jedince

jako takové a to v rámci různých prostorů jako jsou např. vzdělávací centra, herny, domovy mládeže, rekreační střediska, tábory aj.

Práce se skupinou

Práce se skupinou představuje jednu ze základních metod sociální práce. Za skupinu lze považovat dva či více jedinců, mezi kterými existují sociální vztahy (Forsyth in Chovancová. 2006). V rámci skupiny se jedinci navzájem znají, existují mezi nimi vzájemné interakce, mají společné cíle, zaujímají různé role, sdílejí stejné normy a shledáváme u nich stejné skupinové pocity vědomí „my“ (Nekonečný, 1999).

O skupinovém vědomí „my“ hovoří i João Marron v rámci definování charakteristik skupiny, která se podle něj vyznačuje těmito znaky:

- pluralita jednotlivců - ve skupině je vždy více než jeden jedinec, kteří se vyznačují různým původem a vlastnostmi;
- sociální interakce - jednotlivci vzájemně komunikují;
- organizace - aby mohla skupina/komunita fungovat správně, potřebuje vnitřní řád, pravidla
- objektivita a exterieta - vůči každému celku je člověk „vnější“, ale když vstoupí do komunity, stává se její součástí
- společný cíl - seskupení dohromady pomáhá dosahovat cíle, který mají členové skupiny/komunity stejný
- skupinové vědomí nebo pocit "my" – např. po úspěšné činnosti nastupuje ve skupině nastavení „vyhráli jsme“ – nikoliv „vyhrál jsem“
- kontinuita - je nutné mít nastavenou určitou dobu trvání, pokračování komunitního/skupinového setkání.

Socio-kulturní animace se zasazuje o vznik a následovné rozvíjení tohoto skupinového vědomí, čímž jedinci nabízí pocit sounáležitosti a potřebnosti. V praxi se můžeme například setkat s rozdělováním úkolů/činností ve skupině v rámci realizace animační aktivity za podpory socio-kulturního animátora. Animátor se zasazuje o to, aby byly úkoly rozděleny rovnoměrně, a nabízí pomoc a podporu těm jedincům, pro které může být splnění úkolu/činnosti obtížné, například z důvodu nedostatečných znalostí, kompetencí či protože se jedná o úkol/činnost se kterou se setkali poprvé.

Pro sociálně-kulturní animaci je zásadní role animátora a role skupiny. V rámci „oživování“ jedince během určité aktivity, jež má na něj, celou skupinu či komunitu určité dopady, můžeme zařadit například to, že se jedinec:

- zaktivizuje a začne se pravidelně účastnit společenského a kulturního života (ať už aktivně, kdy něco sám realizuje či pasivně, kdy je pouze na aktivitě přítomen)
- získá možnost najít si nové přátele, známé různých generací a pravidelně se s nimi setkávat
- má možnost se pravidelně neformálně vzdělávat, získávat kontakty a nepropadat tak sociálnímu vyloučení a dezinformovanosti
- získá pocit sounáležitosti, přijetí, potřebnosti, důležitosti, důvěry
- získává motivaci ke změně svého života, inspiraci, doporučení
- získává možnost být oceněn, seberealizovat se, vyjadřovat se

- získává možnost nápomoci při seberealizaci
- získá možnost být součástí tolerantního společenství, ve kterém jsou si všichni rovni.

Také pluralita jedinců skupiny, vyznačující se odlišným původem a vlastnostmi jedinců, patří mezi charakteristiku skupiny (João Marron). Z hlediska sociální práce je tato charakteristika skupiny, se kterou socio-kulturní animace pracuje, velmi unikátní. Socio-kulturní animace záměrně pracuje s velmi různorodou skupinou a zasazuje se tak o propojení a integraci různých generací, národností, lidí se zdravotním omezením aj. Jedinci, kteří navštěvují animační aktivity, tuto různorodost skupiny velmi oceňují, neboť jim například přináší nové perspektivy, šanci přirozeného kontaktu s různými lidmi, větší pochopení a toleranci k druhým aj. (Lehká, 2018).

Při práci s různými typy skupin je velmi důležitá vnitřní motivace jedince stát se součástí takové skupiny. Motivace velmi souvisí s uspokojováním potřeb jedince, motivy a s jeho osobnostními rysy.

Za potřebu lze pokládat něco, bez čeho se jedinec nedokáže obejít či po čem touží a neuspokojení těchto potřeb vede k motivaci (Duchoň, Šafránková, 2008). Každý jedinec má své vlastní specifické potřeby a proto každý vyhledává pro jejich naplnění jiný typ skupiny (Mašát, 2012).

Motiv představuje psychickou sílu, popud, pohnutku, který vede člověka k určitému způsobu chování, jednání a zároveň jedinci přináší smysluplnost. Zdrojem motivace může být například biologická či sociální potřeba, návyk (stereotyp), zájem o nové poznání a hodnotový systém či ideál, o který jedinec usiluje či o kterém smýšlí velmi pozitivně.

Záměrem socio-kulturní animace je motivace jedince, a to motivace k participaci ve společnosti, k seberozvíjení, sebevzdělávání či k životní změně. „Skupiny jsou přirozeným kontextem pro mnohé denní aktivity a významně ovlivňují myšlení, cítění i jednání svých členů.“ (Mašát, 2012, s. 15). Skupina jedinci umožňuje poznat sebe sama i jiné lidi, překonávat komunikační bariéry, získat pochopení od druhých, prostor pro výměnu informací, názorů, zkušeností, možnost vytvářet nové pohledy na řešení problémů, integraci do společnosti, cestu k individuálním a společenským změnám (Mašát, 2012). Za velmi podstatnou charakteristiku skupiny lze považovat tréninkový prostor pro testování a vylepšování nových způsobů chování (Havránková in Mašát, 2012). Na uvedené charakteristiky skupiny navazuje právě socio-kulturní animace a to prostřednictvím svých aktivit, které realizuje nestigmaticou, přirozenou, prožitkovou, komunitní formou. Cílem nově zdůrazňované kulturní funkce animace je totiž všeobecné zkvalitnění a rozšíření kulturních aktivit (Kaplánek, 2013: 43–45).

Uplatnění socio-kulturní animace v sociální práci

Animace má v současnosti několik podob a přístupy k ní se různí (Dudová, Kaplánek, Macků, 2011). Vzhledem ke svému politickému a sociálně reformnímu charakteru byla animace již od počátku (konec 19. stol.) primárně zaměřena na komunitní práci s dospělými. K rozšíření animace výrazně napomohla podpora Rady Evropy, která animaci začala od roku 1972 sledovat a podporovat v celoevropském měřítku. Společným znakem animátora ve všech typech animace je úkol objevovat a uvolňovat skrytý potenciál u jednotlivců i (malých) skupin. Vždy se jedná o osobu, která animuje - vnáší motivaci a probouzí nadšení, nebo také vytváří podmínky pro realizaci nápadů a podnětů členů skupiny, aniž by musela být nazývána animátorem (Dudová, 2018).

Spojení animace se sociální prací je v Českém prostředí velmi sporadické. Objevuje především v souvislosti s péčí o seniory a v souvislosti s podporou plnějšiho prožívání života (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012: 38). Nejčastěji se užívá ve smyslu aktivizace — oživení v celkovém přístupu k uživateli sociálních služeb a lze ji chápat, jako snahu o oživení a zintenzivnění prožívání každodenního života (Jurečková, 2003: 143). Animační přístup má za cíl zkvalitnění života a podporu důstojnosti a individuálního životního konceptu s respektem k osobním preferencím a sociálním rolím člověka v postproduktivním věku (Bužgová, 2015:18).

Animace tedy není chápána jako metoda práce, ale jakýsi katalyzátor, který pomáhá, aby jinak poskytované služby mohl klient přijímat způsobem, který je mu blízký. (Musil, Kubalčíková, Hubíková, 2006:60).

Z výše uvedeného vyplývá, že animační přístup odpovídá zásadám uvedeným v §2, odst. 2, zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, které musí být uplatňovány při poskytování sociálních služeb.

Osobnost socio-kulturního animátora

Základní prací socio-kulturního animátora je neustálá snaha o autonomii a emancipaci lidí, u kterých lze shledat životní rezignaci a pasivitu (João Marrone). Socio- kulturní animace je výzvou pro animátora, jelikož musí být v neustálé interakci se skupinou/ komunitou, kdy jeho cílem je zlepšit kvalitu života lidí, což činí prostřednictvím poskytování různých sociálních, kulturních či profesionálních alternativ. (Tridode in João Marron). Socio-kulturním animátorem může být dobrovolník, nebo profesionál, který se zabývá animační činností, nebo je jím profesionální animátor, který má speciální vzdělání (ENOA in Lehká, 2018).

Animátorem může být jak dobrovolník, tak profesionál. Za animátora – dobrovolníka můžeme považovat osobu z široké veřejnosti, která realizuje různé činnosti, zasazující se o gramotnost, podporu diskuse (o městském či regionálním plánování), výuku společnosti aj. Jsou to lidé z územní komunity, kteří své znalosti, dovednosti a informace ze své profese předávají druhým (učitelé, hudebníci, urbanisté aj.), čímž se zasazují o animaci, aniž by prošli animačním školením (Moulinier, 1980).

Profesionálním animátorem může být ve své podstatě kdokoliv, neboť animace může být součástí i jiné profese. Nejbližší k nim mají lidé, jejichž profese je spojena s kulturou, jako např. učitelé, sociální pracovníci, urbanisté, členové náboženské skupiny, místní státní úředníci, knihovníci, pracovníci muzeí aj. (Moulinier, 1980). „Animace „není povolání samo o sobě, ale nová,“ jiná“ funkce různých zaměstnání“ (Jean Hurstel in Moulinier, 1980, s. 104).

Profesionální animátor disponuje psychologickými schopnostmi, schopnostmi dobře s lidmi vycházet, animačními dovednostmi, zkušenostmi a kvalifikací (Moulinier, 1980).

Sociální pracovník– animátor v rámci socio-kulturní animace pracuje se sociální skupinou/komunitou, kterou animátor mobilizuje, tak aby mohla růst, získat autonomii a najít svůj vlastní životní projekt, objevit svůj prostor a sdílet své zkušenosti a znalosti s dalšími lidmi. (Ferreira Vilardouro, 2014). K mobilizaci komunity/skupiny musí animátor zvládat mnohé činnosti, ovládat různé schopnosti ale také musí disponovat specifickými osobními vlastnostmi. Profil socio-kulturního animátora může vypadat následovně (João Marron):

- Je specialistou lidských vztahů v „lidských problémech“.
- Je důvěrník a poradce.

- Je praktický, demokratický a asertivní
- Snaží se všemi prostředky pomáhat druhým, aby opustili svět mlčení
- Svou prací zasahuje do reality v kontextu života lidí.
- musí vždy jednat aktivním a dialogickým způsobem
- musí umět vybrat lidi z komunit, kteří jsou zranitelní a pracovat s nimi na rozvoji a posílení jejich postojů (sebeúcty), posílení původu jejich společenství, účasti, podporovat jejich participaci (nějakým způsobem je např. zavázat – svěřit jim něco, dát jim kompetence)

Animátor se má dále vyznačovat (Silva a Moinhos in Ferreira Vilardouro, 2014) těmito vlastnostmi:

- schopnost dialogu a vyjednávání
- pokora
- schopnost přijímat názory a vědět, jak je sdílet
- solidnost a solidárnost vůči ostatním
- měl by být v rovnováze a harmonii
- trpělivý
- empatický
- schopnost naslouchat druhým
- otevřenost ke změně
- naplňovat své závazky v rámci své funkce
- Schopnost kreativity a inovace
- Schopnost kriticky přemýšlet
- Schopnost vyjednávání a spolupráce
- Schopnost podporovat rozvíjející akci

Činnosti socio-kulturní animace

Profesionální animátor pracující v sociálních službách by měl zvládat tyto základní činnosti (Kulturbüro Sachsen e.V. in Kaplánek, in Lehká, 2018):

- navazování kontaktů
- vytváření programu
- péče o účastníky a dobrovolníky
- organizace a správa zařízení
- reakce na sociálně-kulturní politiku

Navazování kontaktů se realizuje skrze zveřejněné nabídky, jež mají být volně přístupné všem. Pro navázání kontaktů je klíčové jevit o druhého zájem, což znamená poznat osobní svět jedince, ve kterém žije, díky kterému lze pochopit jeho potřeby a přání, která mnohdy neumí jedinec sám popsat (Kaplánek). „...animátor musí být schopen cítit a verbalizovat

myšlenky a pocity, které lidé otevřeně nevyjadřují, a to tak, aby se v tomto vyjádření účastníci sami poznali. Při komunikaci musí animátor hledat rovnováhu mezi přátelským, uvolněným a otevřeným postojem na straně jedné a mezi věcným postojem, který směřuje k získání informací, na straně druhé“ (Kaplánek, 2012, s. 28).

Dalším úkolem sociálního pracovníka-animátora je vymýšlení témat na různé aktivity, tvorba plánu, kdy se mají aktivity uskutečnit, jejich organizace (Kaplánek, 2012). Při přípravě aktivit je velmi důležité vycházet ze zájmů a potřeb účastníků těchto aktivit, kterými jsou dle Hartla (1997) zejména znevýhodněné a osamělé skupiny lidí v komunitě. Sociální pracovník-animátor se má také zasazovat o zdokonalování a rozvíjení opakujících se aktivit, ale také jejich hodnocení (Kaplánek, 2012). Úkolem komunitního pracovníka by mělo být také posilování svépomocných terapií a vzdělávání, kdy veškerá jeho činnost se má zaměřovat na lidské schopnosti, a to zejména na ty „které mohou být utvářeny a posilovány ovlivňováním sociokulturních podmínek a životního stylu“ (Hartl, 1997, s. 36).

Péče o účastníky a o dobrovolníky patří mezi další velmi důležitý aspekt, kdy úkolem sociálního pracovníka-animátora je zodpovědnost a podpurné vedení při realizaci jejich vlastních aktivit (Kaplánek, 2012). Skrze socio-kulturní animaci má sociální pracovník-animátor „vytvářet lidem příležitosti ke kulturní činnosti dát jim možnost sebevyjádření uměleckými a kulturními prostředky, bez tlaku na výkon, bez poučování. Nechat je experimentovat a objevovat nové způsoby života a vyjadřování se“ (Hartl, 1997, s. 36). V rámci činností směřujících k dobrovolníkům je nutné, aby sociální pracovník-animátor vytvářel co nejatraktivnější prostředí, v rámci kterého je možné dobrovolníkům svěřit určité kompetence a úkoly za které převezmou zodpovědnost, díky čemuž podporuje kontinuita spolupráce. Sociální pracovník-animátor má vést a podporovat dobrovolníky tak, aby se v průběhu spolupráce „...cítili přijati, oceněni a respektováni“ (Kaplánek, 2012, s. 29).

Mezi důležitou roli sociálního pracovníka-animátora také patří jeho správa fungování zařízení, tedy oblast managementu a administrativy, do které spadá např. „správa financí, péče o spolupracovníky a praktikanty, public relation a rozšiřování informací a propagace vlastních výsledků“ (Kaplánek, 2012, s. 29).

Poslední rolí sociálního pracovníka-animátora je jeho angažovanost v politice organizace, kdy mezi jeho role patří sledování a hodnocení vývojových trendů komunální či státní politiky se zaměřením na sociálně-kulturní problémy, na které se posléze snaží reagovat (Kaplánek, 2012).

Socio-kulturní animátor se má dále zasazovat o budování pozitivního vztahu jak s jednotlivcem, tak i s celou skupinou/komunitou, o budování jednoty a intenzivní sblížení lidí. Musí umět pracovat s postoji, chováním a mentalitou jedince i skupiny/komunity (Ander-Egg, Larrazábal, Moinhos in Ferreira Vilardouro, 2014). Animátor se také zasazuje o podporu změny a rozvoj schopností jedince, díky kterým se dokáže lépe přizpůsobit společnosti (Ferreira Vilardouro, 2014).

Soulad socio-kulturní animace se sociální službou

Jak už bylo výše uvedeno, tak zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v §2, odst. 2, s animačním principem počítá. Ucelený koncept socio-kulturní animace lze proto uplatnit v těch službách, jejichž cílem je aktivizace osob z cílové skupiny s účelem zapojení do běžných životních aktivit a kontaktů s ostatními lidmi. Těmto podmínkám nejvíce odpovídá služba definovaná v § 66 zákona o sociálních službách – Sociálně aktivizační služby pro seniory a osoby se zdravotním postižením. Mezi základní činnosti při poskytování této služby patří zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, dále sociálně terapeutické

činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. Kombinace animačního přístupu a komunitní sociální práce umožňuje využít potenciál komunity při zkvalitňování života osob žijících v komunitě, avšak na jejím okraji.

Přínos a bariéry

Jednoznačný přínos této metody spatřujeme ve využití přirozeného potenciálu komunity, skupiny a také aktivizaci jednotlivce prostřednictvím přirozených aktivit a činností. Dopady budou měřitelné teprve v horizontu jednoho a více let, ale již v průběžném monitorování dopadů vychází najevo, že pozorovatelný dopad (ve smyslu subjektivně vnímaného zlepšení života) nastává u cca 20% návštěvníků aktivit, přičemž 3/5 z této skupiny tvoří osoby v produktivním věku a 3/5 osoby v postproduktivním věku.

Z hlediska bariér při uplatňování principu socio-kulturní animace narážíme zejména na zavedený systém sociálních služeb a jejich financování. Sociální služby je financované z veřejných zdrojů a jsou přísně cílené. Jakákoliv odchylka o zavedených postupech směrem ke komunitní práci a tedy práci nikoliv pouze s osobami sociálně vyloučenými, či vyloučením ohroženými, naráží na riziko ztráty dotace poskytnuté na sociální službu.

Poděkování a afiliace

Tento článek vznikl jako výstup projektu číslo CZ.03.2.63/0.0/0.0/17_071/0007718 „Využití socio-kulturní animace jako inovativního nástroje komunitní sociální práce“, a projektu specifického výzkumu podpořeného Filozofickou fakultou UHK.

Seznam literatury

- BUŽGOVÁ, Radka. Paliativní péče ve zdravotnických zařízeních: potřeby, hodnocení, kvalita života. 1. vyd. Praha: Grada, 2015. 168 s. Sestra. ISBN 978-80-247-5402-4.
- ČEVELA, Rostislav, KALVACH, Zdeněk a ČELEDOVÁ, Libuše. Sociální gerontologie: úvod do problematiky. 1. vyd. Praha: Grada, 2012. 263 s. ISBN 978-80-247-3901-4
- DUDOVÁ, Anna, KAPLÁNEK, Michal, MACKŮ, Richard. Mnohotvarý fenomén animace. Pokus o rozdělení animace na základě východisek a cílového zaměření jednotlivých typů animace. *Pedagogická orientace*, 2011, roč. 21, č. 3, 284–304. ISSN: 1211-4669.
- DUDOVÁ, Anna. *Animace jako model komunitní práce*. Fórum sociální práce. Roč. 2018, č. 2, s. 51-55. ISSN 2336-6664 (online).
- DUCHOŇ, Bedřich; ŠAFRÁNKOVÁ, Jana. *Management: integrace tvrdých a měkkých prvků řízení*. Praha: C.H. Beck, 2008. Beckovy ekonomické učebnice. ISBN 978-80-7400-003-4.
- FERREIRA VILARDOURO, Catarina, O Contributo da Animação Sociocultural para o Desenvolvimento Pessoal e Social de Alunos com Necessidades Educativas Especiais no 1º Ciclo do Ensino Básico, Universidade Católica Portuguesa - Centro Regional das Beiras, Viseu, 2014. s. 149. [cit. Dne 3. 9. 2019]. Dostupné z: <https://repositorio.ucp.pt/bitstream/10400.14/13639/1/tese20maio%20Catarina%20Vilardouro.pdf>
- HARTL, Pavel.: Komunita občanská a komunita terapeutická, Praha: Slon, 1997
- CHOVANCOVÁ, Martina. *Práce se skupinou sebe-zkušenostní a svépomocné skupiny*. [online]. Bakalářská práce. 2015. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. [cit. Dne 23. 7. 2019]. Dostupné z:

- https://digilib.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/36848/chovancov%C3%A1_2016_dp.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- KALCHEVA, Aneliya. *Theoretical and historical aspects of socio-cultural animation*. [online]. Trakia University in Bulgaria. 2016. [cit. 10. 9. 2019]. Trakia Journal of Sciences, 203-206 p. Dostupné z: <http://www.uni-sz.bg/tsj/Vol.14,%20N%203,%202016/A.Kalcheva.pdf>
- KAPLÁNEK, Michal. *Animace: studijní text pro přípravu animátorů mládeže*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013. 101 s. ISBN 978-80-262-0565-4.
- LEHKÁ, Veronika. *Socio-kulturní animace jako nástroj komunitní sociální práce*. [online]. Hradec Králové. 2018. Diplomová práce. 100s. Univerzita Hradec Králové. Fylozofická fakulta.[cit. 26. 7. 2019]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ybefkc/STAG89950.pdf>
- MARRON, João. *Animacao contextos e praticas, Instituto para o desenvolvimento social Escola Profissional*. [online]. s.49. [cit. 24. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.youblisher.com/p/165615-Animacao-Sociocultural-Contextos-e-Praticas/>
- MAŠÁT, Vladimír. *Vybrané postupy sociální práce se skupinou*. Vyd.1. Vimperk: Akcent. 2012. 160 s. ISBN 978 -80-86057-80-4
- MOULINIER, Pierre. The training of cultural animators. [online]. France. 1980. [cit. 27. 8. 2019]. Cultural development:documentary dossier Vol.: 18 - 19. Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000426/042694eb.pdf>
- MPSV. *Bílá kniha v sociálních službách*. [online] Praha. 2003. [cit. 18. 8. 2019]. Konzultační dokument. 52s. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/736/bila_kniha.pdf
- NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Vydání 1. Praha: Academia, 1999. 287 stran. ISBN 8020006907.
- OPASCHOWSKI, Horst W. *Einführung in die freizeitkulturelle Breiten-arbeit:Methoden und Modelle der Animation*. Bad Heilbrunn, 1979.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v aktuálním znění.

Význam rozvojového plánu pro úspěšnou realizaci tréninkových míst *The importance of the development plan for the successful implementation of employment training program*

Lenka Maléřová¹

Abstrakt

Tréninková pracovní místa umožňují v bezpečném prostředí a s cílenou podporou získávat či obnovovat pracovní návyky dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnaných osob. Podněty získané od realizátorů i absolventů tréninkových pracovních míst přispěly k formulaci očekávání, jak by tento způsob podpory měl pomoci cílové skupině k integraci na trhu práce. Klíčovým aspektem pro efektivní realizaci tréninkových míst je poskytování cílené podpory na základě rozvojového plánu. Jeho absence je jedním z důvodů, proč se realizace tréninkových pracovních míst nedaří, a může k nezamýšleným efektům. Rozvojový plán je proto důležitým nástrojem pro upevnění kompetencí a přípravu na reálný trh práce.

Klíčová slova: Tréninková místa. Rozvojový plán. Zaměstnanost.

Abstract

Employment training program is enabling acquirement or renewal of working habits of long-term or repeatedly unemployed people in a safe environment and with specifically targeted support. Experiences, collected from those who are offering employment training programs' jobs as well as from training programs attendees are contributing to the formulation of expectations on how this support should help the target group (long-term or repeatedly unemployed people) to the labour market integration. A key aspect of the effective implementation of training jobs is the provision of targeted support to the target group based on an individualised development plan. The absence of this development plan is one of the reasons why the realization of employment training jobs fails and might lead to unintended effects. The development plan is therefore an crucial tool for improving skills and gaining competences while preparing clients for the real (non-training) labour market.

Keywords: Employment Training Program. Development Plan. Employment.

1. Hlavní text (kapitola)

Trendem posledních let je využívání tréninkových pracovních míst pro získání či obnovení pracovních návyků u lidí, kteří jsou dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnaní. Tréninková pracovní místa jsou realizována na základě uzavřené pracovní smlouvy s adekvátní odměnou za stanovenou práci. Hlavním principem však není pouze vytvoření pracovního místa samotného, ale poskytnutí bezpečného prostoru pro trénink pracovních dovedností pod vedením zkušeného zaměstnance (mentora). Délka trvání tréninkového pracovního místa i výše úvazku vychází z potřeb cílové skupiny a z možností financování takového způsobu práce s klienty. Zpravidla se jedná o pracovní místa v rozsahu 0,5 - 1 úvazku po dobu od 3 měsíců až do 1 roku.

Významným milníkem bylo uvedení tréninkového zaměstnání mezi podporované aktivity v projektech ESF. To v praxi znamenalo zařazení tréninkových pracovních míst mezi uznávané nástroje podporující rozvoj kompetencí pro uplatnění na trhu práce a jejich významné rozšíření.

Tréninková pracovní místa se však neobjevila zcela nově. Někteří progresivnější poskytovatelé v oblasti zaměstnanosti začali tento způsob podpory a rozvoje cílové skupiny

¹ Úřad vlády České republiky, Odbor pro sociální začleňování (Agentura); e-mailová adresa: malerova.lenka@vlada.cz; Tel.: +420-774-167-961

využívat již dříve, a to zpravidla formou dotovaných pracovních míst (např. veřejně prospěšné práce) nebo příspěvků na mzdu v rámci dřívějších dotačních výzev (např. příspěvek na zřízení nového pracovního místa). Klíčovým aspektem však bylo zaměření se na cílený rozvoj kompetencí a trénink pracovních dovedností, nejenom samotné vytvoření pracovního místa. Některé organizace tak již mají s využitím tréninkových pracovních míst několikaleté zkušenosti. Prošli si obdobím hledání efektivních postupů, zkoušení slepých uliček i řadou neúspěchů. V období, kdy dochází k rozšíření tohoto nástroje, si podobnou cestou prochází celá řada realizátorů tréninkových pracovních míst. A pro všechny je výhodou, že je možné se v odborné diskuzi při výměně dobré praxe obracet na již zkušené organizace.

Agentura pro sociální začleňování poskytuje realizátorům tréninkových pracovních míst podporu a konzultace. Diskuze s realizátory, ale i s účastníky, kteří tréninkovými místy prošli, přináší zajímavé postřehy. Mezi očekávanými efekty úspěšně realizovaného tréninkového pracovního místa se objevuje zejména získání reálné představy o trhu práce, o fungování procesů a pravidel na pracovišti nebo o přiměřeném pracovním výkonu. Ve vztahu k zaměstnancům je nejčastěji zmiňovanou očekávanou změnou schopnost zařadit zaměstnání do běžného životního rytmu. To znamená nejen zorganizování vlastního času v podobě včasné docházky do zaměstnání, ale i sladění péče o rodinu, domácnost či nalezení prostoru pro seberealizaci ve volném čase. Nelze opomenout ani zvládnutí potřebného rozsahu práce nejen v čase, ale také nezbytné kvalitě a při zařazení do pracovního týmu, třeba i s potenciálem dalšího rozvoje. Očekávaných efektů je celá řada, ale vždy by se měly odvíjet od konkrétní situace klienta.

Z diskuzí s realizátory i účastníky také vyplývají klíčové aspekty, které podporují úspěšnost tréninkového pracovního místa:

- společně s klientem pracovat na odstraňování nebo alespoň zmírňování bariér pro vstup na trh práce související se zadlužeností, bytovou problematikou, zajištěním péče o děti či celkovou sociální situací,
- cílená práce s klientem na rozvoji pracovních kompetencí,
- postupné zvyšování nároků na pracovní výkon.

Praxe potvrzuje, že realizovat tréninková místa bez rozvojového plánu je podobné jako řezat dřevo tupou pilou – vždycky to nějak dopadne, ale výsledek nikoho nepřesvědčí, že to má smysl.

1.1 Rozvojový plán jako klíč k efektivní realizaci tréninkového místa

Pokud tréninková místa vytváří organizace, která má zkušenost s individuálním plánováním v rámci poskytování sociálních služeb, zpravidla tento princip přenáší i do podpory svých klientů v oblasti zaměstnávání. Podobné to je také u zaměstnavatelů, kteří ve své personální praxi pravidelně pracují s individuálními plány rozvoje, s promyšleným konceptem hodnocení zaměstnanců a vzdělávacím plánem. Avšak v mnoha případech tato zkušenost chybí a svou cestu k fungování tréninkových pracovních míst si organizace teprve hledají.

Jednoduše řečeno rozvojový plán znamená pro zaměstnavatele ujasnit si společně s novým zaměstnancem odkud a kam chtějí směřovat, aby bylo absolvování tréninkového pracovního místa smysluplné. Ujasní si, s jakými kompetencemi by měl zaměstnanec tréninkové pracovní místo opouštět a jakým způsobem na nich budou společně pracovat. Jaké podmínky k tomu může poskytnout zaměstnavatel a co pro to musí udělat zaměstnanec. Ujasní si, jaký pracovní výkon je potřebný a jak se budou nároky postupně zvyšovat, aby zaměstnanec postupně rostoucí nároky zvládl, ale aby na druhou stranu nezískal nereálnou představu pro budoucí

uplatnění na trhu práce. Pravidelná zpětná vazba v návaznosti na stanovený rozvojový plán pomáhá oběma stranám orientovat se v průběžném rozvoji pracovníka.

Za zvolením nástroje tréninkového místa stojí vždy konkrétní důvody, je proto potřeba individuálně vyhodnotit, z jaké pozice klient vychází a dohodnout se na reálných očekáváních, k jakým by absolvování tréninkového místa mělo vést. Nemyslí se tím celkový individuální plán, který vzniká s cílem stabilizace sociální situace daného člověka, ale rozvojový plán zaměřený cíleně na pracovníka na konkrétním tréninkovém místě. To však vždy vyžaduje velice citlivé zvažování, jak postupně zvyšovat nároky na celkový pracovní výkon (protože se stále jedná o trénink), ale současně jak pracovníka připravit, aby mohl uspět na reálném trhu práce.

1.2 Nezamýšlené efekty

Někteří zástupci obcí, úřadu práce nebo i samotných realizátorů nepovažují nástroj tréninkových pracovních míst nebo jiné obdobné nástroje (např. veřejně prospěšné práce a další typy podporovaných pracovních míst) za funkční. Argumentují tím, že se pracovníci po absolvování těchto pracovních míst vrací zpět do evidence úřadu práce, nemají zájem o regulární pracovní nabídky, někdy působí dokonce dojmem, že se „přebírají“ v nabídkách práce nebo že jim nabízená práce „není dost dobrá“. Mnohdy pak mají zájem pouze o další pracovní místo v podobě tréninkového místa nebo jiného typu podporovaného místa.

Někdy se realizace tréninkového pracovního místa nepovede. Stojí však za to podívat se hlouběji na důvody, které k tomu mohly vést: nepodaří se najít vhodného zaměstnavatele, není zrovna dostatek vhodné práce, kterou lze zadat zaměstnanci na tréninkovém pracovním místě, odpovědný pracovník v roli mentora nemá na zaměstnance na tréninkovém místě dostatek času nebo v procesu přípravy tréninkového místa chybí právě jeden z klíčových momentů, kterým je vytvoření individuálního rozvojového plánu. Může nastat celá řada situací, které vedou k tomu, že tréninková pracovní místa nepřispějí k rozvoji potřebných kompetencí, ale naopak vedou k nezamýšleným efektům. Absolvování tréninkového místa může prohloubit nejistotu pracovníka, pokud nedostává v průběhu práce žádnou zpětnou vazbu, nemá potřebnou míru podpory, ani vhodný trénink pro rozvoj komunikace se zaměstnavatelem. Dokonce může dojít k fixaci negativních návyků v důsledku nedostatečného využití pracovní doby nebo zadávání nepotřebné či neužitečné práce. To jsou situace, kdy pracovník ani po absolvování tréninkového místa nemá reálná očekávání a nemá zpravidla ani zájem o vstup na otevřený trh práce, ale pouze o další podporované pracovní pozice. To všechno jsou reálné dopady, se kterými se lze setkat v diskuzích s realizátory tréninkových míst. Je však potřeba zdůraznit, že se zpravidla nejedná o záměrné zanedbání, ale tyto nezamýšlené efekty spíše nastanou během hledání cesty, jak tréninková místa nastavit. Například proto, že se realizátorovi tréninkového pracovního místa nepodařilo najít potřebnou rovnováhu mezi očekávanými výstupy a potřebnou mírou podpory s ohledem na to, o jak citlivou záležitost se jedná a co všechno to může přinést.

Základem je proto úzká spolupráce mezi zaměstnancem a jeho mentorem na straně zaměstnavatele, a také poradenským pracovníkem na straně realizátora tréninkových míst. Právě nastavení funkční komunikace a promyšlené plánování cílené podpory klienta je základním východiskem pro to, aby jednotlivé kroky byly úspěšné a byla naplněna již popsaná očekávání.

1.3 Závěr

Realizace tréninkových míst je v České republice stále ještě relativně novým nástrojem, který potřebuje svůj čas, aby bylo možné jej vyzkoušet v širokém spektru podmínek, situací a cílových skupin, a aby se následně přenášela a sdílela osvědčená praxe.

Jedním z klíčových aspektů pro efektivní realizaci tréninkového místa je zpracování rozvojového plánu pracovníka od zhodnocení jeho pracovních kompetencí před nástupem až po formulaci očekávaných kompetencí, kterých je reálně dosáhnout. Takového plánu, který zahrnuje potřebnou míru podpory vedoucí k rozvoji pracovníka a k jeho přípravě na reálný trh práce.

Tréninková pracovní místa jsou účinným nástrojem, který poskytl příležitost mnoha lidem v náročných životních situacích a nejednomu z nich se podařilo dosáhnout změny. Právě kvůli těmto pozitivním zkušenostem stojí za to věnovat tréninkovým pracovním místům pozornost a vytvářet podmínky ke sdílení zkušeností či rozvoj dovedností pro efektivní realizaci takových pracovních míst.

1.4 Poděkování a afiliace

Realizováno v rámci projektu „Systémové zajištění sociálního začleňování“ Operačního programu Zaměstnanost, registrační číslo projektu CZ.03.2.63/0.0./0.0/15_030/0000605.

Otázky motivace klientů ke vstupu na precarizovaný trh práce *Issues of Motivating Clients to Enter the Precarious Labor Market*

Sabina Zdráhalová¹, Radka Janebová²

Abstrakt

Teoretickým východiskem příspěvku jsou kritika neoliberalismu, ideologie individualismu, systému *workfare* a principu *work-first* v sociální práci. Cílem je prezentovat výzkumná zjištění kvalitativního výzkumného šetření zaměřeného na otázky, jak sociální pracovníci přemýšlí o dilematu, zda motivovat, či nemotivovat klienta ke vstupu na trh práce i za pro něj nevhodných podmínek; jak toto dilema prakticky řeší a jakou roli má mít sociální pracovník při začleňování klientů na trh práce z pohledu sociálních pracovníků.

Klíčová slova: Neoliberalismus. Sociální práce. Trh práce. Motivace.

Abstract

The theoretical basis of the paper is a critique of neoliberalism, ideology of individualism, *workfare* system and the principle of *work-first* in social work. The aim is to present the research findings of a qualitative research focused on questions of how social workers think about the dilemma whether to motivate or not to motivate a client to enter the labor market even under unsuitable conditions for him; how this dilemma practically solves and what role a social worker should play in integrating clients into the labor market from the perspective of social workers.

Keywords: Neoliberalism. Social Work. Labor Market. Motivation.

Úvod

V současné době se v odborné literatuře diskutuje o vlivu neoliberalismu na fungování sociálních států a tedy i sociální práce. Kritici neoliberalismu (např. Loïc Wacquant či David Harvey) se domnívají, že nástup neoliberální ideologie radikálně transformoval vztah státu a kapitálu. Podle jejich názoru se poválečný keynesiánský model sociálního státu orientovaný na garanci sociálních práv a potřeb lidí změnil v model postavený na kontrole a dohledu nad lidmi, který klade důraz na jejich povinnosti ke státu (zejména ve vztahu k trhu práce). Ochranná funkce sociálního státu byla nahrazena funkcí korektivní. Vytvořilo se politické partnerství kapitálu se státem (respektive stát posluhuje kapitálu), jehož cílem je vytvářet podmínky pro jeho maximální akumulaci a zároveň pacifikovat lidi, aby byly zajištěny co nejstabilnější podmínky pro tuto akumulaci (např. Harvey, 2005; Wacquant, 2012).

Jednou z klíčových rolí neoliberálního státu je udržet lidi na precarizovaném trhu práce, aby pracovali pro kapitál za nízké mzdy, a v případě, že na něm nejsou, tak je dotlačit k tomu, aby se na něj vrátili. Využívá k tomu především kulturní a sociální politiku, které tlačí nezaměstnané na trh práce jak skrze vnitřní, tak skrze vnější motivaci (Wacquant, 2012). Obě tyto politiky se prolínají do sociální práce, kdy se stává kulturní politika součástí sociální práce skrze mantru permanentní motivace klientů, aby začali pracovat. V rámci sociální politiky figurují sociální pracovníci jako součást dávkových systémů, v nichž se z původních poskytovatelek podpory stávají kontrolorky nároků na dávky a vyšetřovatelky, zda klient nezneužívá sociální dávky.

¹ Pracoviště Salinger, z.s., e-mailová adresa: sabina.zdrahalovaa@seznam.cz; Tel.: +420-723-874-862

² Pracoviště ÚSP FF UHK; e-mailová adresa: radka.janebova@uhk.cz; Tel.: +4-209-333-1544

Právě prvnímu jmenovanému fungování sociálních pracovníků se chceme věnovat v našem příspěvku. Zajímalo nás, jak sociální pracovnice přemýšlí o dilematu, zda motivovat, či nemotivovat klienta ke vstupu na trh práce i za pro něj nevhodných podmínek, jak toto dilema prakticky řeší a jakou roli má mít sociální pracovník při začleňování klientů na trh práce z pohledu sociálních pracovníků. Nejprve se v rámci teoretického ukotvení zamyslíme nad podobou stávajícího trhu práce a poté nad otázkou motivace klientů ke vstupu na trh práce. Poté stručně představíme metodiku našeho výzkumu. Jádrem příspěvku bude prezentace kvalitativního výzkumného šetření, které zjišťovalo odpovědi na výše stanovené otázky.

Teoretická východiska

Povaha současného trhu práce a jeho důsledky pro chudé

Od 70. až 80. let 20. století celosvětově rostou sociální nerovnosti mezi lidmi a chudoba. Podle ekonomy Thomase Pikettyho (in Keller, 2017) se příjmy bohatých zásadně zvyšují, zatímco příjmy chudých snižují. Zvyšování majetkových nerovností vede k tomu, že horních deset procent vlastní v Evropě 60 % veškerého majetku, v USA dokonce 70 % majetku. Přitom dolní vrstvy, tedy chudší polovina společnosti, vlastní dnes stejný majetek jako před sto lety – cca jen 5 % majetku.

Bohatnutí bohatých nevyplývá pouze z generování stávajícího majetku, ale také z vyvlastňování veřejného sektoru (Harvey, 2005), respektive dobývání renty (Švihlíková, Tejkl, 2017). V diskursu dominující představa, že soukromý kapitál dotuje veřejný sektor se zdá být v časech globálního kapitalismu již překonaná. Situace je zcela opačná, když převodem veřejných prostředků do soukromého sektoru dochází k nedostatečnému finančnímu zajištění veřejných funkcí státu. Veřejné peníze končí především u velkých korporací. Švihlíková s Tejklem (2017: 57) o nich píší jako o zahálejícím kapitálu, který leží ladem, protože firmy pro něj vzhledem k jeho horentní výši nejsou schopny nalézt dostatečné investiční příležitosti. Uvádějí paralelu ke včelímu roji, který krouží nad planetou, nabízejíc čím dál méně příležitostí k jeho výnosnému spočinutí. Odhady takového nečinného kapitálu na účtech amerických korporací činily v roce 2005 dva biliony dolarů.

Zvyšující se nerovnosti mezi chudými a bohatými nevyplývají pouze z horentních příjmů bohatých, ale také ze stlačování mezd zbytkem společnosti. Od zhruba poloviny 70. let klesá ve vyspělých zemích tzv. *wage share* indikátor ukazující podíl mezd na HDP. V kolébce neoliberalismu Spojených státech dochází ve stejné době k rozpojení produktivity práce a mezd, což znamená, že z rostoucí produktivity navyšují svůj podíl pouze zaměstnavatelé, zatímco mzdy stagnují (Švihlíková, Tejkl, 2017: 102–103). Klíčovým rysem neoliberalismu je totiž držet mzdy nízko a zároveň mít k dispozici armádu nezaměstnaných, kteří budou ochotni pracovat za nízké mzdy (Baines, 2011).

Příjmy nižších a středních vrstev stagnují, jak se práce stává prekarizovanou. To znamená, že se začínají masově šířit neplnohodnotné, nejisté, křehké – zkrátka prekerní formy práce. Jedná se o dočasné či přechodné pracovní kontrakty, spojené s nízkou odměnou a minimálním sociálním zajištěním pracujících. Podle Wacquanta (in Keller, 2010: 23) jsou neplnohodnotné všechny pracovní kontrakty, které nenaplnují parametry klasického zaměstnání – 40 hodin týdně, 50 týdnů v roce, na dobu neurčitou. Tyto formy práce umožňují vlastníkům firem, aby si přivlastňovali stále vyšší podíl nadhodnoty na úkor zaměstnaných. Snižují totiž mzdové náklady, čímž stoupá zisk vlastníků a akcionářů. Vedle toho, že tím dochází k přenosu tržních rizik na samotné zaměstnané, tak zároveň dochází k rozrušování pojistných systémů, do kterých plynou nedostatečné příspěvky (Keller, 2010).

Prekarizaci umožňuje změna organizační struktury firem (Reich in Keller, 2010). Velké homogenní firmy přechází na síťové uspořádání, které se podobá spíše pavoučí síti než pyramidě. Síť zaměstnávají jen málo pracovníků na standardní pracovní smlouvy a naprostá většina úkonů se zadává externím jednotkám. Firmy jsou spíše řetězcem kontraktů, což jim umožňuje lépe hromadit zisk v centru a rizika přenášet na periferii. Podíl periferních smluvních partnerů na zisku je dán jejich ochotou přistoupit na podmínky centrály (např. v podobě nízkých mezd a prekarizace práce). Vzhledem k tomu, jak charakterizuje Švihlíková (2015) zaměření české ekonomiky - jako montovny externích dodávek pro mateřské velké firmy v zahraničí, lze větší část českých firem pravděpodobně považovat za periferní síť. Mzdy jsou stlačovány jednak díky převaze zahraničního vlastnictví a jednak díky konkurenceschopnosti celé české ekonomiky postavené na nízkých mzdách. Vývoj mezd se tak zcela odpojuje od produktivity práce českých firem.

Z prekarizované práce plynou pro lidi tzv. nová sociální rizika. Ta jsou spojena s ohrožením chudobou i u těch, kteří pracují. Dalším paradoxem je to, že stát vytváří pro zaměstnavatele takové podmínky, aby nemuseli zaměstnaným vyplácet ani minimální mzdu, ani odvody, aby pak pracně hledal finance pro zaměstnavatele, kteří jsou ochotni se státními dotacemi lidi zaměstnávat. Peníze určené na chudé tak končí u firem (Keller, 2010).

Dramatické zvyšování nerovností je doprovázeno nárůstem chudoby, psychických problémů a duševních nemocí, drogových závislostí, porodů nezletilých či kriminality mladistvých (Stark, 2008). Chudoba postihuje především ženy samoživitelky. Situace žen podle Švihlíkové (2015) vyvrací neoliberály rozšiřovaný mýtus v České republice, že chudoba je problém týkající se pouze rozvojových zemí a u nás pouze nezaměstnaných, kteří si za ni mohou sami, protože nechtějí pracovat. Při srovnání minimální mzdy vůči mediánu se Česká republika ocitla na posledním místě v celé Evropské unii. Mezi dalšími poraženými jsou pracující chudí, nezaměstnaní a na trhu práce diskriminované etnické menšiny. Snižováním finanční a sociální podpory jsou tyto skupiny dále marginalizovány (Baines, 2011).

Ve stejné době, kdy se zhoršuje situace chudých, objevuje se intenzivní tlak na sociální práci, aby byla stále více represivní. Neoliberální škrty přinesly nejen nižší dávky, ale také přísnější požadavky na ně, takže jsou doprovázeny zastrášením, obtížně splnitelnými požadavky, stigmatizací, sankcemi za nepatrné škody a obviňováním obětí (Abramowitz, 2012). Tento systém se označuje jako *workfare* a jeho hlavním znakem je podmiňování materiální pomoci prací (v Česku např. veřejná služba). Latentním cílem *workfare* je snižovat mzdy. Šikana nutí lidi nejen k přijetí špatně placené práce za špatných pracovních podmínek, ale dokonce k tomu, aby o ni vzájemně soutěžili. Zaměstnaní jsou buď vytlačováni těmi, kteří jsou ochotni dělat jejich práci za nižší mzdy, nebo musí přistoupit na zhoršení podmínek. Podle Jamieho Pecka (2001) se díky tomu začíná stávat prekérní práce normou. Jejím důsledkem je „víření“¹ (*churning*), kdy se chudí vzájemně vytlačují z prekérních zaměstnání, aby se do nich po čase pod nátlakem neoliberálního státu opět vraceli. Přes nízkou nezaměstnanost lze tento jev pozorovat i mezi klientkami sociální práce. Klientky jsou zaměstnavateli akceptovány do té doby, než neobstojí v jejich rigidních požadavcích. K ukončení zaměstnání (zpravidla na DPP) dojde v případě, kdy onemocní klientka, její děti či požádá o zvýšení minimální mzdy. Zaměstnavatel se klientky okamžitě zbaví a nahradí ji novou pracovní silou. Znakem víření jsou i permanentně zveřejňované inzeráty ze strany některých zaměstnavatelů v městských či regionálních zpravodajích. Zdánlivě vypovídají o tom, že firmy nemohou sehnat lidi, ale reálně se jedná o strategii, jak si zajistit jejich stálý přísun do prekarizované práce².

¹ Využit překlad Zdeňka Rouse (2012).

² Vybavujeme si situaci, kdy se nám na jedné takové inzerované pracovní nabídce vystřídaly tři klientky.

Cílem *workfare* je také zastrašit lidi, kteří ještě placenou práci mají. Donutit je, aby setrvali v prekérních zaměstnáních za nízké mzdy. Slouží k přenesení viny ze systému na samotné nezaměstnané. V situaci, kdy firmy nemají zájem zaměstnávat lidi na plnohodnotné formy práce, se ztráta práce přičítá lidem (jejich nízké motivaci a nízké míře nasazení), kteří o práci přišli. Hlavní význam leží v rovině ideologie, kdy ti kteří nejvíce doplácují na změny globalizované ekonomiky, jsou obviňováni z lenosti a neschopnosti a vlastně nekonkurenceschopnosti celé země (Keller, 2010).

Ani systém *workfare* nelze považovat za genderově neutrální. Nastavení konkrétních systémů totiž nebere v úvahu specifika sociální situace zejména osamělých matek. Pro tyto ženy totiž nejsou jednak k dispozici vhodná pracovní místa, která by byla sladitelná s péčí o malé děti, nebo jsou příjmy ze zaměstnání tak nízké, že chudobu dále prohlubují (McCrate, Smith, 1998). Tyto systémy nejenomže ignorují samo o sobě nespravedlivé zatížení žen péčí o děti a domácnost, ale někdy ostentativně tuto povinnost zdůrazňují včetně varování, že ale tyto povinnosti ženy nezbavují povinnosti být ekonomicky aktivní. Přestože péče o děti a výchova dětí jsou pro společnost jedním z největších přínosů, tak nejsou z její strany dostatečně oceňovány, naopak jsou spíše sankcionovány. Povinnosti vyplývající z *workfare* nezohledňují omezení, která při hledání zaměstnání plynou z péče o děti. Prakticky pak nezaměstnané matky malých dětí dostávají nabídky zaměstnání jako roznášení letáků a novin (od 4.00 do 8.00), práci na směny¹, práci v obchodech (od 5.00 do 10.00) či práci v natolik vzdáleném místě, že není možné zvládnout pracovní dobu s provozem školky či školní družiny². Chudé osamělé matky mohou být systémem *workfare* zasaženy fatálněji než muži, protože morální odsouzení je nevyhnutelné. Buď se váže k morálnímu selhání ve světě práce, nebo k pečovatelskému selhání ve světě rodiny.

Přestože jsou programy *workfare* politickým diskursem prezentovány jako zázrak, který pomáhá léčit závislost chudých na systému, tak podle Wacquanta (2009: 59) žádný z nich nepomohl uniknout z bída více než hrstce chudých. Důvody pro to v americkém kontextu vidí zejména následující: pracovní místa zpravidla nabízí prekarizovanou práci, která neumožňuje chudým dosáhnout ekonomické autonomie, takže nadále chudými zůstávají; práce, kterou nabízí chudým matkám s malými dětmi, je pro tyto matky riziková a nákladná (náklady na práci převyšují zisky); nabízená místa jsou fyzicky a emocionálně degradující (v českém kontextu viz např. Uhlová, 2018); většina tzv. „*welfare* matek“ při pobírání pomoci stejně již pracuje. Tyto programy reálně jen nahrazují závislost chudých na testovaných dávkách jejich závislostí na mnohdy asociálních zaměstnavatelích.

Sociální práce je v tomto kontextu neoliberálním státem tlačena do kontrolní role, aby se stávala žalobcem, soudcem a katem nezaměstnaných, zatímco její původní role byla chudé obhajovat. Naší otázkou je, jak se sociální pracovnice na tyto požadavky adaptovaly. Zajímalo nás, zda přijmuly roli *soft cops* neoliberálního státu, nebo reflektují změnu požadavků na profesi a hledají strategie, jak asociální zakázce státu vzdorovat.

¹ Vybavuji si příklad osamělé matky, která práci na směny vzala, protože jejímu synovi bylo již dvanáct let. Když byla na noční směně, dostal její syn hypoglykemický záchvat, který byl tak silný, že nebyl schopen dostat do sebe cukr, a na jeho následky zemřel. Matka pak byla prošetřována OSPOD a policií za zanedbání péče.

² S klientkou jsme poté, co jí byla přislíbena práce na druhém konci města, vytvořily přesný harmonogram, který zahrnoval čas odchodu z domu, čas příchodu do školky, maximální čas na přestrojení dítěte (ten byl komplikovaný hlavně v zimě), čas na přechod na autobusovou zastávku, kde bylo nutné stihnout trolejbus do zaměstnání v přesný čas, čas dojezdu a přechodu ze zastávky do zaměstnání. Podobný harmonogram jsme sestavily pro dojezd ze zaměstnání do školky. Poté, co klientka přišla třikrát pozdě do práce, ji zaměstnavatel vyhodil. Po prvé dostalo její tříleté dítě ve školce záchvat vzteku, takže ho nestihla ve stanoveném čase přestrojit, po druhé trolejbusu spadly klacky a po třetí zdržela matku učitelka ze školky, která ji chtěla pokárat, že si pro dítě chodí na poslední chvíli.

Kulturní politika a otázka motivace v sociální práci

Vzhledem k tomu, že jsou nezaměstnaní vnímáni jako nezodpovědní či nedůvěryhodní, je nad nimi uplatňován permanentní dohled ze strany autorit (Dee, 2013), mimo jiné i sociálních pracovníků. Ty mnohdy přijímají princip „*work-first*“ (práce na prvním místě) zcela nekriticky, čímž se stávají agentkami kontroly tlačícími klientky na trh práce za každou cenu (Leung, Chan, 2015). Nárok na podporu v nezaměstnanosti se podmiňuje aktivizací nezaměstnaných, což podle Lévyho (in Keller, 2010: 42) znamená, že úředníci šikanují nezaměstnané, aby si našli práci, když oni sami jim žádnou najít nedokážou. Lidé musí přijmout prekarizovanou práci s tím, že nízký příjem za tuto práci je doprovázen jen minimálními dávkami. Mezi aktivizační opatření, která mají lidi odvrátit od nezaměstnanosti, patří snižování podpor v nezaměstnanosti a dávek v případě, že dotyčný odmítne práci či neplní přesně pravidla Úřadu práce (příchody na minutu), nátlak přijmout zaměstnání neodpovídající kvalifikaci, zaměstnání mimo dojezdnost (cestovné je v takové výši, že příjem je nižší než dávky) či zaměstnání neumožňující péči o děti a blízké. Podle Kellera (2010) se tak obrací vztah mezi příjmem a sociálním zajištěním. Místo aby byl příjem zdrojem zajištění, tak zajištění je podmiňováno ochotou vzít špatně placenou práci. Zatímco dříve bylo prioritou zajistit lidem bez práce důstojné příjmy, než si najdou práci novou, tak nyní je cílem co nejvíce snížit výdaje na nezaměstnanost. Navíc se výše dávek odpojuje od vývoje platů a mezd a snižuje se doba pobírání podpory.

Neoliberální sociální řád již nemusí být prosazován primárně výše uvedenými nátlakovými mechanismy, ale z větší části stojí na kulturní politice. Ta využívá mnohem rafinovanější mechanismy moci, které v účinnosti překonávají všechny předchozí systémy, které měly udržovat řád ve společnosti. Exkluzivní formy kontroly se ve 20. století transformovaly do inkluzivní podoby rozptýlením původně koncentrovaných center dohledu a sociální kontroly do celé společnosti (Foucault, 2000). Aktéry kontroly se tak stávají nejen formální sociální instituce jako systém vzdělávání, medicína, sociální stát či sociální práce, ale i instituce neformální jako spolky, sousedství, rodina. A subjektem kontroly se stává především každý člověk sám sobě. Kontrola není vykonávána skrze nějakého konkrétního vlastníka moci, ale skrze disciplinární moc zabudovanou v sociálních vztazích. Tato moc není regulována trestem, ale kontrolou normality a regulací jejich odchylek (Foucault, 2003).

Sociální práce se stává agentem kulturní politiky, který pomáhá ovládat lidi v zájmu neoliberální ideologie. Je agentem dobře maskovaným, užívajícím skryté a nenápadné techniky k podřizování lidí. Je jednou z tzv. „psy“ disciplín jako psychologie, psychiatrie či pedagogika, které jsou postaveny na technikách diagnostiky i řešení problémů výhradně v individuálních termínech¹ (Healy, 2005). Z hlediska kritiků neoliberalismu se nejedná o nešťastný omyl, ale o záměrnou strategii, která slouží k depolitizování sociálních problémů (Day, 1981). Nástrojem kulturní politiky se tyto disciplíny stávají skrze ideologii individualismu. Ta činí z člověka *homo oeconomicus* - tedy subjekt, který se sám chce stát podnikatelem se sebou samým. Je sám svým vlastním akcionářem, který se za hospodaření zpovídá sám sobě. Za ekonomický neúspěch, chudobu, nezaměstnanost, hlad, kriminalitu, prostituci, znásilnění lidé přičítají vinu hlavně sami sobě. A stejně tak jim samotným tuto vinu přičítají ostatní, podobně jako oni sami ji přičítají jiným neúspěšným. Ideologie individualismu je v sociální práci prosazována zejména v procesu posouzení životní situace a jejího řešení.

Proces posouzení se v praxi často zaměřuje pouze na psychologické, fyzické, materiální, případně sociální aspekty situace. Sociální pracovníci se zpravidla zabývají popisem stavu a

¹ Healy (2005: 50) se zamýšlí nad tím, že historicky mohl mít tento přístup oprávnění například v poválečných letech, kdy sociální stát plnil svou ochrannou funkci.

kompetencemi k jeho řešení, ale málokdy věnují pozornost vlivu strukturálních faktorů jako třída, gender, kultura, etnicita, sociální nálepky, politické klima apod. a jejich dopadům na situaci klienta. Fook (1993: 23) ve své knize *Radical Casework* kritizuje sociální pracovníky za to, že se zaměřují spíše na zjišťování informací o fungování jedinců na úrovních mikrosystému a mezosystému a ignorují strukturální kontext problémů (makro-rovinu příčin). Respektive redukuje posouzení na blízké sociální vztahy a prostředí jako rodinu, přátele, sociální skupiny, instituce či zaměstnání, ale opomíjí širší historické a strukturální dimenze sociálních očekávání, které ovlivňují interpersonální vztahy. Osobní problémy jsou vnímány jako osobní neschopnost poradit si s požadavky či podmínkami sociálního prostředí. Takové zúžené posouzení nevede k analýze reálných příčin problémů, ale pouze k přenosu viny z klienta na jinou osobu z blízkého prostředí klienta (jejíž jednání je ale stejně tak ovlivněno sociálními očekáváními).

Obviňování nezaměstnaných není českým specifíkem, ale jedná se o globální trend stigmatizace a kriminalizace nezaměstnaných. Jeho účelem není pouze odvést pozornost od skutečných viníků problémů, ale slouží také jako způsob nátlaku na lidi, aby se ucházeli o práci odpojenou od sociálních práv a od ochranných ustanovení zákoníku práce (Keller, 2010). Vzhledem k tomu, že díky nízkým mzdám selhává mechanismus nabídky a poptávky, sahá se k morálnímu nátlaku, v němž hraje klíčovou roli právě sociální práce, která nezaměstnanost posuzuje jako individuální problém klienta. Z obavy, aby nebyli považováni za špatné chudé, stávají se lidé raději pracujícími chudými (Castel in Keller, 2010: 147).

Morální nátlak na nezaměstnané ze strany sociálních pracovníků je postaven na hledání, co je špatně na straně nezaměstnaného, na specifikaci deficitu vyvolávajícího nezaměstnanost. Ať jsou nalezené příčiny posouzeny jako více morálně závadné jako například lenost či nízká motivace (zpravidla ve spojitosti s etnikem), nebo méně morálně závadné jako nízké kompetence, špatný věk, gender či zdravotní stav, zpravidla následně logicky vedou pouze k intervencím na straně člověka, který byl posouzen jako deficitní. Sociální pracovníci převádí celou komplexní problematiku nezaměstnanosti do otázky motivace klienta, kterou je filtrována každá prošetřovaná nezaměstnanost. V této souvislosti je sporná nejen samotná individuální odpovědnost v rámci strukturálně zaviněné nezaměstnanosti, ale i otázka motivace. Motivaci totiž nelze chápat pouze jako psychologický koncept s protikladnými póly „chce pracovat/nechce pracovat“, ale může být ovlivňována celou řadou dalších proměnných a kontextů (Van Hall, Meershoek, Nijhuis a Horstman, 2013). Posledně citovaní autoři považují za podstatné institucionální vlivy na motivaci, Behroozi (1993) upozorňuje na vliv situačních faktorů a Willshire a Brodsky (2001) na kulturní souvislosti konceptu motivace.

V realitě například Gustafson (in Mertl, 2017) zjistila, že nezaměstnaní na začátku nezaměstnanosti byli motivováni a obcházeli zaměstnavatele se seznamy zaměstnání a rekvalifikačních kursů, ale vlivem prekarizace práce a problémů na pracovišti si nemohli práci udržet. Docházelo tak k jejich demotivaci a demoralizaci, protože získali pocit, že je chce systém využít, že se nemají jak bránit. Cítili pocity tlaku, strachu, beznaděje. Systém je mnohdy nahnal do prostituce, drog, práce na černo, kriminality, násilí, aby je pak onálepkoval jako nemotivované pracovat. Redukce nezaměstnanosti a dalších sociálních problémů pouze na jejich individuální příčiny a na otázku motivace opět potvrzuje morální rozměr, který se podařilo implementovat do posuzování sociálních pracovníků.

Jan Keller (2010: 155) upozorňuje na nenápadný přesun viny na oběť, když jsou všechny návrhy, jak čelit novým sociálním rizikům postaveny na posilování individuální odpovědnosti lidí (privatizaci sociálních rizik), ale žádné z nich nepracuje s prvkem solidarity. Přestože je to společnost, kdo z různých důvodů nedokáže lidem zaručit dostatek práce, tak stejná společnost požaduje, aby všichni její členové pracovali. K nalezení práce, která není, jim

nabízí nejrůznější rekvalifikační kurzy, které musí navštěvovat. Když ani po jejich absolvování práci nenajdou, jsou již zcela explicitně obviněni z lenosti a neschopnosti. Aby toho nebylo málo, mají nést vinu nejen na vlastní bídě, ale i na zadluženosti celého státu. Castel (in Keller, 2010: 153) považuje požadavek na sebmobilizaci nezaměstnaných klientů a převzetí odpovědnost za svůj osud za absurdní. Píše: „Chtít po někom, kdo nemá práci a je ve složité rodinné situaci, aby vypracoval projekt své existence, je dost odvážné. Kdyby toho byli dotyční schopni, nepotřebovali by, aby jim někdo pomáhal.“ Je evidentní, že smysluplnost sociální práce s nezaměstnanými se stává minimálně diskutabilní.

Metodika výzkumu

K zodpovězení v Úvodu položených otázek byla využita kvalitativní výzkumná strategie – konkrétně technika polostrukturovaných interview – realizovaná v rámci bakalářské práce s názvem *Dilema motivace klientů ke vstupu na trh práce*. Práce se zaměřovala na tři dílčí cíle. Za prvé bylo cílem zjistit, jak sociální pracovníci přemýšlí o dilematu motivace svých klientů ke vstupu na trh práce; za druhé zjistit, jak toto dilema prakticky řeší; a za třetí zjistit, jakou roli má mít sociální pracovník při začleňování klientů na trh práce. Výzkumné šetření bylo realizováno v organizacích poskytujících sociální služby a zaměstnávající sociální pracovníce v Královéhradeckém kraji zvolených záměrným výběrem. Z pochopitelných důvodů zachováváme anonymitu zkoumaných organizací. Na začátku roku 2019 bylo realizováno sedm rozhovorů se sociálními pracovníci. Výzkumná zjištění si nečiní ambici na reprezentativitu a je třeba je chápat pouze jako dílčí vhled do myšlení vybraných sociálních pracovníků.

Výzkumná zjištění

Výhodné a nevýhodné faktory ke vstupu na trh práce

Nevýhodné faktory vstupu na trh práce

Rozhodnutí, zda klienta motivovat či nemotivovat ke vstupu na trh práce, ovlivňovala celá řada faktorů. Pro klienty je velmi důležitý *work life balance*, který Hašková (2014) překládá jako sladění pracovního a rodinného života. Kompatibilita práce s osobním životem začíná být mnohem více diskutovatelná v rodinném prostředí. Jak zdůrazňuje Dudová (2007), děje se tak především kvůli vyšším požadavkům zaměstnavatelů na jejich zaměstnance. Pro některé klienty není výhodné vstoupit na trh práce kvůli nízké možnosti sladit zaměstnání s péčí o rodinu. Jako komplikovanější hodnotily sociální pracovníce situaci u rodičů samoživitelů, kteří potřebují vhodnou a často i flexibilní formu zaměstnání, která dle jejich názorů není na českém trhu dostupná v dostatečné míře. I když tuto diskriminační rovinu uváděly i u mužů, tak je patrné, že se jedná především o situaci žen. Beck (2014) zmiňuje, že ke změně právních vztahů mezi mužem a ženou došlo především v písemné podobě, ale reálně neodpovídají skutečnému chování mužů. Na českém trhu práce je stále více preferována mužská pracovní síla, která není tak ovlivňována soukromým životem a tím se i lépe přizpůsobí zaměstnavateli (Dudová, 2007). Respondentky tím potvrzovaly výše uvedené tvrzení, že systém *workfare* není genderově neutrální.

Další tři faktory, které pro sociální pracovníce činily legitimním rozhodnutím netlačit klienty na trh práce, byly **finančního** rázu. Souvisely především s *výší finančních prostředků*, se kterými bude rodina disponovat po nástupu do potenciálního zaměstnání. Po vstupu na trh práce jsou klientovi pokráceny či odebrány sociální dávky, takže pro něj není výhodné nastoupit do zaměstnání. Naopak by to pro něj znamenalo zhoršení finanční situace. Toto zjištění potvrzuje, že chudoba se v České republice týká i zaměstnaných. Dalším nevýhodným

faktorem byly pro sociální pracovnice **exekuce**. Po vstupu na trh práce klientovi zůstane pouze nezabavitelná částka a ostatní příjmy jsou zabaveny. Rodina se následně nachází pod hranicí životního minima a tím pádem i pod hranicí absolutní chudoby. Sociální pracovnice tento fakt vnímají skrze primární potřeby klientů, viz výrok SP7: *„Pokud budou brát pouze minimální mzdu, tak se může stát, že nebudou mít na uhrazení zbytku nájmu, potravin, náklady na domácnost aj.“* Tyto dva příklady znovu potvrzují výše uvedené tvrzení o nových sociálních rizicích, kdy chudoba není spojena pouze s nezaměstnaností, ale i s lidmi, kteří pracují. **Možnost neformálního zaměstnání** je dalším faktorem, který může sociální pracovnice odradit od nátlaku na klienta, aby šel pracovat (viz výrok sociální pracovnice SP6): *„Upozorníme je na to, jaká tam jsou rizika. A pokud se nejedná o trestnou činnost, tak to nehlásíme. My vidíme, že se ten klient aspoň nějakým způsobem snaží zapojit do pracovního života.“* Pokud klient, který je zároveň uživatelem sociálních dávek nebo má exekuce, přijme neformální zaměstnání, tak se jeho celkový příjem může výrazně zvýšit a tím pádem i zlepšit jeho finanční situace. Někdy to může být jediné řešení, jak finančně zvládnout situaci a udržet si bydlení. Většina klientů, kteří užívají sociální dávky, se nachází pod hranicí chudoby a neformální zaměstnávání jim zajistí vyšší příjem, který bude mírně nad hranicí chudoby. Dokládá to sociální pracovnice SP2: *„Klienti pobírají nějaké peníze z dávek a k tomu si vydělávají na černo. Spousta klientů chodí pracovat na černo, protože to jsou další peníze k zajištění jejich životní situace.“* Důležitým faktem je, že neformální zaměstnávání funguje díky zaměstnavatelům, který tento typ zaměstnávání umožňují. V případě, že Úřad práce zjistí neformální zaměstnávání, tak ale může klienta sankcionovat.

Další důvod, proč klienta netlačit na trh práce, souvisel s **bydlením**. Klienti sociálních pracovníků žijí v neadekvátních podmínkách, které znemožňují vstup na trh práce, což dokládá SP 5: *„Velkým nevýhodným faktorem je bydlení, protože často ty podmínky nejsou adekvátní k tomu, aby ty lidi mohli chodit do práce.“* S bydlením často souvisí i forma zaměstnání, což potvrzuje výrok SP7: *„V některých případech mají více dětí a žijí třeba na ubytovně, takže tam nejsou podmínky na to, aby klient chodil na směnný provoz.“*

Také **diskriminace (romského etnika na trhu práce)** byla pro sociální pracovnice důvodem, proč rozuměly strachu klientů ucházet se o zaměstnání. Měly pochopení pro zkušenosti romských klientů s etnickou diskriminací, která je posléze dále ovlivňovala při hledání zaměstnání. Sociální pracovníci však zdůrazňují, že záleží na konkrétním zaměstnavateli, což dokládá výrok SP 2: *„Nevýhodnou podmínkou je u romských klientů to, že jsou Romové. Myslím to tak, že si nemohou najít práci, jako diskriminaci ze strany toho zaměstnavatele. Ale myslím si, že to záleží na práci, kterou hledají, protože například technické služby vezmou v podstatě každého a jsou na ně zvyklí.“*

Posledním akceptovaným nevýhodným faktorem bylo **nízké vzdělání (či kompetence)**. V případě, že klient nebyl schopen komunikace se zaměstnavatelem, nebyl schopen porozumět jeho požadavkům a hrozilo riziko zneužití klienta ve smyslu porušení jeho práv, bylo pro sociální pracovníky akceptovatelné, že klient se o práci neuchází: *„Klienti nemají osvojené základní matematické dovednosti a také neví, jak se domluvit se zaměstnavatelem, porozumět mu. Zaměstnavatel má nějaké požadavky a klienti tomu neporozumí, nebo si to přeberou jinak.“* Rizika vyplývající z důsledků zneužití zaměstnavatelem považovali za natolik destabilizující životní situace klientů, že je raději ani nemotivovali k hledání zaměstnání.

Uvedené faktory byly pro sociální pracovnice klíčové, když se rozhodovaly, zda motivovat, či nemotivovat klienty ke vstupu na trh práce. Vedly je k úvaze, že vstup na trh práce je pro ně nevýhodný, a tak klienta k práci motivovat nemusí.

Výhodné faktory vstupu na trh práce

Mezi faktory, které posilovaly odhodlání sociálních pracovníků motivovat klienty ke vstupu na trh práce, patřila vize **zajištění kvalitního bydlení**. To vnímaly jako prostředek ke zkvalitnění životní úrovně dané rodiny. Sociální pracovníce SP 5 k tomu řekla: „*Pokud mají trvalý příjem, tak mají možnost posunout se v bytovém žebříčku.*“ Sociální pracovníce SP 7 dodává, že „*Mít práci je výhodou při zajištění lepšího bydlení, než mají v tuto chvíli a tím i zlepšení rodinné situace.*“ Dalším faktorem posilujícím motivování klientů byla role zaměstnání rodiče při socializaci dětí. Pracující rodič slouží jako dobrý **vzor pro děti**. Pokud rodič nastoupí do zaměstnání, tak si dítě může osvojit pracovní návyky a režim dne, a tím lze preventivně předcházet sociálnímu vyloučení. Respondentky také uváděly, že může někdy při nalezení dobře placeného zaměstnání docházet k **vylepšení finanční situace** klientů. **Sociální kontakt** je také výhodným faktorem, díky kterému mají klienti kontakt se sociálním okolím, začleňují se a mohou si vytvářet sociální oporu pro nepříznivé situace. Samozřejmě tím také **vylepšují komunikační schopnosti** a to nejen s budoucím zaměstnavatelem, ale také s okolím.

Uvedené výhodné faktory je vedly spíše k rozhodnutí motivovat klienty ke vstupu na trh práce.

Začleňování klientů na trh práce ano, ale ne za každou cenu

Situaci klientů ovlivňuje celá řada různých faktorů. Je důležité zmínit, že příběh každého klienta je velmi individuální. Z toho důvodu nelze určit konkrétní postup, který by fungoval u všech klientů, protože sociální pracovníci musí reagovat na specifickou situaci klienta. Přemýšlení sociálních pracovníků, zda klienta začleňovat klienta na trh práce je dle našeho názoru velmi komplexní. Pro sociální pracovníce je v rámci dilematu motivace klientů ke vstupu na trh práce nejdůležitější zhodnocení životní situace klienta, a následně přemýšlí o tom, jak bude vypadat situace, pokud klient vstoupí na trh práce. Klíčové otázky pro sociálního pracovníka tedy zněly:

- Pokud klient vstoupí na trh práce, bude mu zbývat dostatek finančních prostředků na to, aby mohl zabezpečit svoji rodinu?
- Zlepší se životní situace rodiny?

Pokud sociální pracovníce vyhodnotily, že životní situace klienta se zhorší, tak klienta ke vstupu na trh práce nemotivovaly, což potvrzuje výrok SP4: „*Přemyslím o tom hodně, ale asi bych je do toho nikdy nenutila, pokud bych věděla, že jim to zásadně pohorší.*“ Pokud však vidí, že by potenciálně mohlo dojít ke zlepšení životní situace, tak klienta motivují. K motivaci dochází i v případě, že situace je spojena s velkým množstvím nevýhodných faktorů či rizik. SP4 k tomu říká: „*Pokud pozitivně ovlivní celou stabilitu té rodiny, tak se jim budeme věnovat, i když tam bude strašně moc nevýhod.*“ Sociální pracovníce pracovaly na jejich odstranění, eliminaci či vytvoření krizového plánu. Sociální pracovníce také hodnotily potřeby klientů, kdy se snažily nejprve pracovat na primárních potřebách rodiny a následně se zaměřit na potřeby sekundární. SP5 k tomu říká: „*Někteří klienti, které mám, řeší mnohem důležitější věci než jít v tuto chvíli do práce.*“ Sociální pracovníce reflektovaly, že nejprve musí zajistit jídlo, pití a střechu nad hlavou, a teprve následně se s klientem mohou zaměřit na vstup na trh práce.

V rámci **postupu** při řešení dilematu nejprve sociální pracovníce mapují situaci, což v praxi znamená, že získávají co nejvíce informací o klientovi a o jeho situaci. Následuje vytvoření myšlenkové mapy, kdy přemýšlí o dané situaci a případně jí graficky znázorní. Dále zjišťují finanční situaci dané rodiny, pomocí příjmů a výdajů. V případě, že je to potřeba, tak posilují finanční gramotnost klienta. Následně s klientem vyhodnocují finanční situaci rodiny a také

zjišťují, kde by bylo možné ušetřit. Dalším krokem je rozhovor o situaci rodiny, kdy sociální pracovník monitoruje, jakou má klient představu o řešení své nepříznivé situace, zda přemýšlí o vstupu na trh práce a případně jaké zaměstnání by pro klientku bylo vhodné. Následně porovnávají situaci na trhu práce s finanční situací klientů. Sociální pracovník s klientkou porovnává výhodné a nevýhodné faktory ke vstupu na trh práce a snaží se klientovi nastínit situaci v případě, že by vstoupil či nevstoupil na trh práce. Nevýhodné faktory, které klienta demotivují, se souběžně snaží eliminovat, případně odstraňovat. Ukazuje to, že akceptace nezaměstnanosti není vnímána jako trvalý stav, ale existuje snaha změnit podmínky tak, aby se vstup na trh práce stal pro klienta přínosným. Tuto fázi lze nazvat jako vychytávání rizik. Sociální pracovnice zmiňují, že je důležité, aby klient znal všechna rizika, která při volbě vstupu na trh práce hrozí. Vytvoření plánu je dalším krokem k dosažení stanoveného cíle. Dle SP6: „*Vytvoříme tedy plán, ale vedle toho jsou krizové body. Jsou tam záchytné body, zdroje, na které se rodina může obrátit. Protože já v té rodině nemůžu být pořád a pokud se něco takového stane, tak oni ví, co mají dělat. Dává to jistotu taky mně.*“ Je důležité, že sociální pracovnice myslí i na krizové situace. Plán intervence obsahuje i tzv. krizový plán, který má za cíl předejít rizikům a případně možnosti řešení. Sociální pracovnice pracují také s nejistotou, a pokud neví, jak danou situaci řešit, tak využívají následující možnosti. První z nich je klientská porada, na které se schází celý tým sociálních pracovníků a zabývají se danou problematikou. Následně konzultují s klientem návrhy řešení, které získaly na klientské poradě. V případě, že je daná situace stále problém, tak je to téma na supervizi či pro metodické vedení.

Během výše zmíněného postupu se sociální pracovníci setkávají s různými **problematickými okolnostmi**. Zejména se potýkají s problematickým přístupem Úřadu práce. Dle výzkumu pracovnice Úřadu práce neposkytují dostatečné poradenské služby v oblasti volby zaměstnání. Sociální pracovnice neziskové organizace tedy zastávají pozici Úřadu práce a projednávají s klientem možnosti pracovního uplatnění, protože klient si potřebuje ujasnit, o jakou pracovní pozici by se měl ucházet. Dle sociálních pracovníků, pracovnice Úřadu práce nepředávají klientům srozumitelné informace. Například SP2 říká: „*Klienti dostanou doporučení, a to je všechno.*“ Tato informace je pro klienta mnohdy nedostatečná, protože neví, jak má s doporučenkou nakládat. Také se stává, že klienti nemají mobilní telefon, nebo prostředky k tomu, aby mohli kontaktovat zaměstnavatele. S tím je také spojena komunikace s budoucím zaměstnavatelem. Klienti nejsou dostatečně připraveni na vstup na trh práce a potřebují si osvojit, jaké informace jsou důležité při prvním kontaktu se zaměstnavatelem a následnou komunikaci s nadřízenými a zaměstnavatelem. Často klienti pociťují ostych dojít do potencionálního zaměstnání a je potřeba je podpořit a motivovat k dosažení cíle. Vstup na trh práce jim komplikují nevypracované základní materiály, mezi které patří životopis, doklad o vzdělání, řidičský průkaz aj. Sociální pracovnice s klienty tyto dokumenty obstarávají. K tomu SP4 dodává: „*Měl by to dělat ten Úřad práce, ale ten to nedělá a tzv. je hodí do vody a plavte si.*“ Sociální pracovnice SP2 se také setkala s demotivací její klientky: „*Sociální pracovnice na Úřadu práce klientce neposkytla dostatek informací a žádné nabídky zaměstnání. Já jsem klientku motivovala a oni ji v tom vůbec nepodpořili.*“

Zjištění ukázala, že profesní závazek vůči klientovi je pro sociální pracovnice klíčový. Jejich postup nebyl limitován tlakem společnosti na umístění klientů na trh práce za každou cenu. Naopak byl volen situační přístup, který zohledňoval profesní roli sociální práce mezi klientem a společností, jehož významnou součástí byl etický závazek vůči klientovi.

Povinnosti a tlak na sociální pracovnice z několika oblastí v kontextu trhu práce

Při rozhodování, zda klienta motivovat ke vstupu na trh práce či nikoliv, nehrají roli pouze faktory závazku vůči klientovi, ale také další aspekty vyplývající z profesní role sociální

práce. Zkoumaly jsme, jak sociální pracovnice při zvažování zkoumaného dilematu vnímaly tlaky vyplývající z profesních závazků vyplývajících z poslání profese (závazek ke společnosti, vůči organizaci a ve vztahu k vlastnímu morálnímu ideálu).

V návaznosti na zjištění k prvnímu cíli sociální pracovníci nevnímali, že by z jejich **závazku ke společnosti**, vyplývala jednoznačná povinnost zařazovat klienty na trh práce. Naopak svou povinnost část z nich vnímala v osvětě společnosti, že příčiny nezaměstnanosti mohou být i strukturální. Sociální pracovnice vnímaly určitý tlak, který je na ně kladen ze strany společnosti, aby uplatňovaly tzv. princip *work first*. V praxi ale reflektovaly vliv nových sociálních rizik v kontextu trhu práce a tlak na individuální řešení strukturálních sociálních rizik. K individualizaci na trhu práce dle Kellera (2005) přispěl také sociální stát, který jednotlivcům poskytoval ochranu, poté se rozhodl pro modernizaci, která pro jednotlivce znamená, že již nebude pod ochranou státu. Respondentky potvrzovaly výše uvedené tvrzení přesouvání viny na oběť. Respondentka SP7 zmiňovala: „*Společnost to bere jako individuální selhání a ten člověk, který hledá práci nebo je na tom špatně, tak je na něm, aby se on postaral a sám se zvedl.*“ Společnost podle ní obviňuje nezaměstnané z lenosti a neschopnosti. Sociální pracovnice vnímaly, že pohled společnosti na nezaměstnané klienty je negativní. Měly ale pocit, že obraz společnosti není komplexní, protože většina společnosti zastává názor, že všichni občané by měli pracovat – bez reflexe širších strukturálních souvislostí. SP k tomu dodává: „*Společnost to vidí hodně černobíle. Například když nemá peníze, tak ať jde do práce. Ale takhle jednoduché to není, společnost nevidí to prostředí, ve kterém žijí.*“

V kontextu **povinnosti vůči organizaci** je důležité zmínit, že se jedná o nestátní organizace, které se vyznačují větší mírou volnosti, což potvrzují i výroky respondentek, které během povolání sociálního pracovníka nejsou až tak omezovány při volbě technik, metod aj. Ze strany organizace nevnímaly nátlak na umístění klientů na trh práce. Tato otázka byla ponechána organizacemi na situační rozhodnutí dané sociální pracovnice. I přes míru volnosti v jednání je důležité zmínit, že sociální pracovnice mohou pociťovat tlak od zadavatele služby, který organizaci finančně podporuje a může mít specifickou zakázku na sociální pracovnice (právě ve vztahu s umístěním klienta na trh práce, což může vyplývat se zaměřením evropských projektů, z nichž jsou čerpány finance). Do budoucna se

V neposlední řadě roli sociálního pracovníka při začleňování klientů na trh práce ovlivňuje **morální ideál** (vlastní představa, co je profesně správné). Část sociálních pracovníků vnímala, že ne všichni klienti musí za každou cenu vstupovat na trh práce, což zároveň korespondovalo s rolí sociální pracovnice. SP4 k tomu říká: „*Tím, že mám ten názor rozšířenější a nemám dogma, že všichni musí chodit do práce. Je to příjemnější si ujednotit můj názor. Dává mi to větší smysl v té práci.*“ Situace je komplikovanější, u sociálních pracovníků, jejichž morální ideál koresponduje s názorem, že lidé mají pracovat. V tomto případě se osobní názor snažily oddělovat od jejich role sociálního pracovníka. U těchto sociálních pracovníků může docházet ke konfliktu očekávání, kdy sociální pracovnice volí mezi dvěma nadstandardně neslučitelnými možnostmi.

Závěr

V teoretických východiscích jsme kladly otázku, zda se sociální pracovnice adaptovaly na roli *soft cops*. Tedy zda přijaly primárně kontrolní roli, a naopak rezignovaly na pomáhající roli, na roli toho, kdo stojí za klientem a prosazuje jeho zájmy a potřeby i vůči nespravedlivým požadavkům širšího sociálního prostředí reprezentovaného státem a jeho institucemi jako například Úřad práce.

Ukázalo se, že zatím nelze mluvit obecně o sociální práci jako o *soft cops*, protože některé respondentky této roli vzdorují a nepodřizují se zcela očekáváním ze strany neoliberálního státu. To dokládá zejména jejich názor, že klienti nemusí vstupovat na trh práce i za pro ně nevýhodných podmínek. K takovému kroku je pak ani nemotivují, protože se řídí potřebami klienta - namísto imperativem *work first*. To je podle našeho názoru pro „duši“ sociální práce vcelku příznivá zpráva. Méně příznivou zprávou je, že naše respondentky se vyjadřovaly o zkušenostech s pracovníci Úřadu práce takovým způsobem, že to indikuje jejich odklon od sociální práce, od potřeb klientů, a naopak jejich adaptaci na požadavky neoliberálního státu a jeho principu *work first*. Může to znamenat, že budoucnost sociální práce bude pravděpodobně poznamenána rozdělením sociální práce do dvou profesí. Jedné zcela kontrolní, která bude dohlížet na to, zda klienti nezneužívají sociální systém, dohlížející na jejich zařazení na trh práce a sankcionující je za vypadnutí z trhu práce. To je v podstatě již realita, vzhledem k tomu, že z Úřadu práce stále více mizí pozice sociálních pracovníků jak z agendy hmotné nouze, tak z agendy zaměstnanosti (tam již nejsou lidé s odbornou způsobilostí pro výkon sociální práce ani hledání). V zájmu sociální práce by bylo, pokud by se zaměstnankyně této větve již neoznačovaly jako sociální pracovníce, ale jako sociální vyšetřovatelky.

Druhá větev sociální práce bude neoliberálním tlakům na kolonizaci vzdorovat a zřejmě bude zažívat intenzivní vnitřní boje mezi těmi, kteří se budou cítit ještě spojeni s potřebami klientů a mezi těmi, kteří budou prioritizovat povinnosti lidí ke státu. Ti, kteří budou reflektovat nespravedlnosti ve společnosti a budou stát za klienty, budou určitě zažívat stále častější konflikty se sociálními vyšetřovatelkami Úřadu práce. Obáváme se ale, že vzhledem k finanční závislosti sociální práce na státu je třeba se intenzivně obávat o budoucnost sociální práce.

Seznam citované literatury

- ABRAMOVITZ, M. 2012. Theorising the Neoliberal Welfare State for Social Work. In: GRAY, M., MIDGLEY, J., WEBB, S. A. (eds.). *The SAGE Handbook of Social Work*. LONDON: SAGE Publications, 33–50.
- BAINES, D. 2011. An Overview of Anti-Oppressive Social Work Practice: Neoliberalism, Inequality, and Change. In: BAINES, D. (ed.) *Doing Anti-Oppressive Practice. Social Justice Social Work*. Halifax and Winnipeg: Fernwood Publishing, 25–48.
- BANKS, S. 1995. *Ethic and Values in Social work*. 1st edition, London: Mamillian Press.
- BECK, U. 2004. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- BEHROOZI, C. S. 1993. A Model for Social Work with Involuntary Applicants in Groups. *Social Work with Groups*, 15(2-3), 223–238.
- DAY, P. J. 1981. Social Welfare: Context for Social Control. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 8(1), 29–44.
- DEE, M. 2013. Welfare Surveillance, Income Management and New Paternalism in Australia. *Surveillance & Society*, 11(3), 272–286.
- DUDOVÁ, R., a kol. 2007. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- FOOK, J. 1993. *Radical Casework: A Theory of Practice*. Sydney, Australia, Allen & Unwin.
- FOUCAULT, M. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- FOUCAULT, M. 2003. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové.
- HARVEY, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HAŠKOVÁ, H. 2014. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: SLON v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR.

- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2017. Thomas Piketty: Kapitál ve 21. století (recenze knihy) [online]. *Argument*, 31. 1. 2017. [2. 3. 2018]. Dostupné z: <http://casopisargument.cz/2017/01/31/thomas-piketty-kapital-ve-21-stoleti/>
- LEUNG, L., CHAN, K. 2015. Workfare Versus Reconceptualizing Work: Rethinking Social Security Reform for Lone Mothers in Hong Kong. *International Social Work*, 58(1), 111–122.
- MCRATE, E., SMITH, J. 1998. When Work Doesn't Work: The Failure of Current Welfare Reform. *Gender and Society*, 12(1), 61–80.
- MERTL, J. 2017. *Přerozdělování welfare. Nástroj pomoci, nebo kontroly?* Brno: Doplněk.
- PECK, J. 2001. *Workfare States*. New York: Guilford Press.
- ROUS, Z. 2012. Workfare [online]. *Britské listy* [21. 3. 2018]. Dostupné z: <https://blisty.cz/art/63812-workfare.html>
- STARK, CH. 2008. Neoliberalism and the Consequences for Social Work [online]. *IUC Journal of Social Work*, 17(1). [14. 6. 2017]. Dostupné z: https://www.bemidjistate.edu/academics/publications/social_work_journal/issue17/articles/stark_christian_final.html
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2015. *Jak jsme se stali kolonií*. Praha: Rybka Publishers.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I., TEJKL, M. 2017. *Kapitalismus, socialismus a budoucnost aneb Mikeš už přišel*. Praha: Rybka Publishers.
- UHLOVÁ, S. 2018. *Hrdinové kapitalistické práce*. Praha: Grada Publishing.
- VAN HALL, L., MEERSHOEK, A., NIJHUIJS, F., HORSTMAN, K. 2013. A Sociological Perspective on “the Unmotivated Client”: Public Accountability and Professional Work Methods in Vocational Rehabilitation. *Disability & Rehabilitation*, 35(10), 809–818.
- WACQUANT, L. 2009. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham and London, Duke University Press.
- WACQUANT, L. 2012. Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalis. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20(1), 66–79.
- WILLSHIRE, D., BRODSKY, S. L. 2001. Toward a Taxonomy of Unwillingness: Initial Steps in Engaging the Unwilling Client. *Psychiatry, Psychology and Law*, 8(2), 154–160.

Sociálne začleňovanie v historickom kontexte sociálnych, kultúrnych a ekonomických limitov

Social Inclusion in the Historical Context of Social, Cultural and Economic Limits

Petronela Šebestová¹; Peter Plavčan²

Abstrakt

Autori sa vo svojom príspevku pokúsili priblížiť, ako v historicky dimenzovanom čase vymedzenom časovým oblúkom medzi modernou a našou súčasnosťou dochádzalo k presunu ťažiska medzi určitými kategóriami hodnôt a k celkovému hodnotovému poddimenzovávaniu výkonov sociálnej politiky a sociálnej práce. Uvedené zmeny dávajú do súvislosti s presunom dôrazu sociálnej práce zo sociálnych a kultúrnych priorit na ekonomické ciele, na mieru ktorých boli preladené aj imperatívy celého sociálneho systému. To zároveň, podľa autorov, znamená aj to, že sociálna práca sa tým dostáva do čisto inštrumentálnej roviny a stáva sa rutinnou súčasťou spoločenskej prevádzky.

Kľúčové slová: Moderna. Postmoderna. Sociálna práca. Hodnoty. Sociálne začleňovanie.

Abstract

In the article, authors attempted to explain how, in time between modern era and our current one, the centre of gravity shifted between certain categories of values and towards complete value underestimation of social policy and social work output. The authors connect these changes to the shift in social work emphasis, moving from social and cultural priorities to economic aims, to which imperatives of whole social system were tuned. According to the authors, this also means that social work has become purely instrumental and routine part of social functioning.

Key words: Modern. Postmodern. Social work. Values. Social Inclusion.

Úvod

Autori sa vo svojom príspevku pokúšajú ukázať, ako bolo sociálne začleňovanie a sociálna pomoc pod vplyvom určitých historických okolností postupne vyvážované z dobových hodnotových kontextov, v dôsledku čoho hrozí, že sa v konečnom dôsledku ocitnú v hodnotovom vákuu.

Modernu môžeme charakterizovať ako dobu vzniku národných štátov a generalizácie kapitalistických trhových vzťahov, ktoré sa oslobodzujú z pút tradície, a teda aj kurately tradičných hodnôt a začínajú penetrovať všetky dovtedy relatívne autonómne sféry ľudskej spoločnosti. Ďalším faktorom podieľajúcim sa na jej utváraní bolo masové presadenie sa typografickej literárnosti, ktorá v spojení so všeobecnou školskou dochádzkou spôsobila, že všetci obyvatelia moderných spoločností boli programovaní na vnímanie sveta prostredníctvom lineárnych kódov. V jeho dôsledku sa rodí historické vedomie a spolu s ním aj historický optimizmus moderny a viera v sociálny pokrok. Ďalším z jej ústredných identifikačných znakov je industrializácia – centrálné postavenie priemyselnej výroby nielen

¹ PhDr. Petronela Šebestová, PhD., Vysoká škola Danubius, Fakulta sociálnych štúdií, Richterova ulica 1171, 925 21 Sládkovičovo, E-mail: petronela.sebestova@gmail.com

² Prof. Ing. Peter Plavčan, CSc., Vysoká škola Danubius, Richterova 1171, 925 21 Sládkovičovo, Bratislava, E-mail: peter.plavcan@gmail.com

v ekonomickom, ale aj celkovom živote spoločnosti. Zmena, ktorú industrializácia priniesla, bola zásadná a so značným svetonázorovým dopadom. Ak bol doteraz rámec ľudských možností limitovaný prírodou a človek len využíval služby, ktoré mu ako dar v priaznivých obdobiach poskytovala, teraz je príroda ako otrokyňa zapriahnutá do jeho služieb. (Spengler, 2011:673). Ak človek dovtedy prijímal dary prírody, ďakoval za ne Bohu a žil v dôverčivom spoliehaní, že toto dobrodenie bude pokračovať, v tomto novom kontexte sa už produkty prírody nepovažujú za dar, ale len za materiál určený k formovaniu a pretváraniu v službách často aj tých najrozmarnejších a najbizarnejších predstáv a potrieb človeka. Ak sa predtým uspokojoval s tým, čo od prírody dostával, v týchto novo navodených podmienkach od nej požaduje stále viac a viac a tieto „dary“ a služby si na nej vynucuje.

Nástup moderny – inštitucionalizácia sociálnej práce

Dnes sa situácia mení v tom, že tak príroda, ako aj ľudský svet sa dostávajú do područia non human, osobitne do veku požiadaviek trhovej ekonomiky, ktorej rast už neslúži potrebám človeka, ale sa stal cieľom samým osebe. V moderne tiež dochádza k postupnej generalizácii občianskeho princípu. Tradičné vzťahy ustúpili potrebe „*slobodne sa organizovať pomocou zákonných vymedzení a inštitúcií*“. (G. W. F. Hegel, 1961:155). Človek začal byť posudzovaný vo vzťahu k zákonom – postupom času v nej všetci obyvatelia nadobudli zákonom priznané rovnaké práva bez tradíciou fixovaných výnimiek. Tradičné vzťahy určujúce stratifikáciu a distribúciu práv a povinností boli nahradené vekovo stratifikovanými systémami verejných práv a povinností. Pre modernu bola charakteristická aj určitá koherentnosť jej vnútorného života. Vládl v nej pomerne vysoký súlad medzi právom a morálkou, kultúrou a politikou či medzi hodnotovým systémom a formami rodinného súžitia, čo sa okrem iného prejavovalo aj súbežným pôsobením socializačných vplyvov (rodinnej, školskej a mimoškolskej socializácie, do kontextu ktorej organicky zapadalo aj pôsobenie médií). Vznik sociálnej práce bol reakciou na zásadnú reštrukturalizáciu a funkčnú diferenciaciu spoločnosti vynútenú predovšetkým nastupujúcou industrializáciou a novými ekonomickými vzťahmi a ich nepriaznivými sociálnymi dôsledkami a tým aj problematickejším sociálnym začleňovaním. Obyvateľstvo prichádzajúce do miest z vidieka muselo byť socializované na svet industriálnej výroby a novo navodené pomery etatizovanej, byrokraticky riadenej spoločnosti. Adaptácia na tieto nové pomery si vyžaduje iný typ disciplíny, než aký si vynucoval vidiecky život spätý s tradičným poľnohospodárstvom viazaným na organické prírodné rytmy, a teda aj nové frázovanie času. Hospodársky kalendár súvisiaci najmä s vegetačným cyklom a cirkevný kalendár (artikulovaný kľúčovými udalosťami liturgického roku) boli nahradené občianskym kalendárom. Čas, ktorý dovtedy určoval náš rozvrh a chod našich životov, bol pôvodne odvodený od ľudských organických potrieb. Nástupom industriálnej éry sa presadil taký typ temporality, ktorý sa nielen vymkol z rytmu týchto tradičných prírodných cyklov, ale ich aj spätne kolonizoval. Týmto spoločným menovateľom, na ktorý boli tieto rytmy prevedené, sa v modernej dobe stal ekonomický čas – čas odmeriavaný cyklom ekonomických výmenných štruktúr. Podľa Mc Luhana (1991:139) nielen práca, ale tiež aj jedlo a spanie sa prispôbili hodinám a nie organickým potrebám. Táto zmena prinútila ľudí jesť, nie keď majú hlad, ale keď je „čas na jedlo“. V týchto nových podmienkach nie udalosti riadia čas, ale čas začína riadiť udalosti. V moderne čas získava rozhodujúcu úlohu aj z hľadiska racionalizácie organizácie práce. Ekonómia času, jeho minuciózne plánovanie a rozvrhovanie, v tomto období zasiahlo nielen pracovnú, ale i verejnú a privátnu sféru. Nástup moderných industriálnych spoločností sa preto spája aj s nástupom chronokracie. Abstraktný, dekontextualizovaný čas sa v moderne stáva tiež jedným z najdôležitejších prostriedkov sociálnej kontroly. Netýka sa to len výrobných podnikov, ale aj vnútorného života škôl, nemocníc a tiež zariadení sociálnych služieb. Podľa Michela

Foucaulta sa v tomto období režimové prostredia, ktoré boli dovtedy spájané len s väzením, presadili takmer v každej sfére spoločenského života – od zdravotníckych zariadení a škôl až po bytovú zariadenia určené pre rôzne kategórie klientov sociálnych služieb. V sociálnej práci sa to prejavuje aj v nastupujúcom trende jej inštitucionalizácie.

Pre pochopenie industriálnej éry je tiež dôležité poznamenať, že etablované národné štáty sa v dôsledku prebiehajúcich unifikačných procesov vyznačovali pomerne vysokou kultúrnou homogenitou. I keď význam tradičných hodnôt klesá, moderna si stále udržiava výrazný axiologický rozmer. Zmena je len v tom, že tradičné hodnoty (koncentrované v náboženských systémoch) nahradil koncept univerzálnych ľudských práv a profesijné etické kódexy. I v moderne zostáva pravda jednou z jej najdôležitejších hodnôt a vzťahných bodov nielen intelektuálneho, ale aj verejného života. Menia sa len kritériá, na základe ktorých sa určitým názorom prisudzovala pravdivosť hodnota. I v pozadí jej svetonázorových sporov bola intuícia, že len jeden z týchto názorov môže byť skutočnej povahy sveta (pravde) najbližší a čas a ich vzájomné konfrontácie ukážu, ktorý z nich to je. Moderna je obdobím, keď monopolné právo na pravdivý výklad sveta získala veda a ústredné miesto v kultúre na dlhé obdobie zaujal vedecký obraz sveta: pravda je len jedna jediná, a to tá, ktorú identifikujeme, preverujeme a potvrdzujeme metodickými prostriedkami vedy. V dôsledku toho narastá aj váha expertného vedenia a spolu s ním aj socio-kultúrny status expertov. V moderne sa tým následne prehĺbila aj cezúra medzi nositeľmi pravého vedenia (epistém) a nositeľmi mienky, resp. laického vedenia (doxa), t. j. asymetria medzi expertmi a laikmi. Uvedené nadhodnocovanie expertného vedenia sa premietalo aj do mocenskej prevahy epistém a jeho nositeľov nad bežným názorom, kde sa vážnosť a váha prisudzovala len „objektívnym názorom“ príslušných expertov a laické názory boli zaznávané, resp. posudzované len ako „subjektívna mienka“. V sociálnej práci sa uvedený trend prejavil v dvoch rovinách:

- v dôraze na profesionalizáciu sociálnej práce,
- vo vzťahu k ľuďom v núdzi, teda k ľuďom vyžadujúcich si externú pomoc, kde sa z núdzneho človeka stáva „objekt pomoci“, resp. „klient“.

Dochádza teda k zvecneniu ich vzájomných vzťahov a ich osobný vzťah sa mení na „profesionálny“. Spolu s tým však do sociálnej práce preniká aj byrokratický duch a byrokratické praktiky. Podľa Ericha Fromma tento byrokratický duch penetroval aj bežné medziľudské vzťahy. Pod jeho vplyvom dochádza k ich depersonalizácii a tiež k reifikácii ľudských bytostí (t. j. k ich zredukovaniu na ich vecnú stránku, v dôsledku čoho sa z človeka stáva „stránka“, „pacient“ či „klient“). Podľa Fromma sa tento byrokratický duch teda premieta nielen do profesijných vzťahov medzi lekárom a pacientom, učiteľom a žiakom, sociálnym pracovníkom a človekom, ktorého životná situácia si vyžiadala jeho pomoc, ale aj do partnerských vzťahov medzi mužmi a ženami, rodičmi a deťmi. Pod byrokratizmom Erich Fromm rozumie metódu, v rámci ktorej sa

- s ľuďmi zaobchádza ako s vecami,
- s vecami sa zaobchádza podľa kvantity a nie podľa kvality. Aby sa uľahčila kvantifikácia a zlacnila kontrola sa ľudia redukujú na čísla a zamená (z TY sa stáva ONO, z niečoho osobného niečo neosobné, a preto aj ľahko kalkulovateľné a manipulovateľné).
- Byrokratický postup je založený na štatistických údajoch (pracuje sa tu s priemerným človekom).

Typickým preň je tiež odosobnený spôsob rozhodovania o osudoch iných ľudí, kde rolu už nehraje osobné rozhodovanie a osobná zodpovednosť, ale rozhodovanie skrývajúce sa za literu neosobného predpisu alebo zákona. Tam, kde sa človek riadi určitými metodickými pokynmi,

tam odmietnutie či nevyhovenie niečej požiadavke už neevokuje príslušnú emocionálnu odozvu (napríklad nenávisť zameranú voči človeku, ktorý uvedené odmietnutie dotknutej osobe tlmočí). Tu totiž odmieta a z hry človeka vyraduje inštitucionálny dokument, a nie osoba, ktorá tento text interpretuje a ktorá na jeho základe vo vzťahu k inej osobe vynáša negatívny verdikt. Sociálny pracovník sa môže napríklad voči potenciálnym zraňujúcim výčitkám smerujúcim voči jeho osobe, v prípade ak žiadosti o pomoc núdznemu nevyhovel, obrniť floskulou „predpis je predpis“, zákon je zákon“.

K uvedenému je nutné poznamenať aj to, že neskôr – v postmodernej dobe sa uvedené archimedovské hľadisko vedy opúšťa. Bolo to spôsobené viacerými okolnosťami. Vedecké skúmanie prinieslo aj také poznatky, ktoré boli nezlúčiteľné s predchádzajúcimi vedeckými postulátmi, čo prispelo k tzv. kríze vo vede. V uvedenom kontexte bola vari najviac symptomatickou udalosť „rozbitia atómu“. Maliar Vasilij Kandinskij vo svojej autobiografii komentoval uvedenú udalosť slovami: „*Pociťoval som to ako náhly rozpad celého sveta. Neočakávané sa zrútili hrubé klenby. Všetko bolo zrazu neisté, vratké a mäkké.*“ (Kandinskij, 1994:15). K oslabeniu váhy vedeckého názoru na svet prispelo aj to, že nádeje a očakávania vkladané do vedy sa nevyplnili. Optimistický a priaznivý pohľad na vedu dnes vystriedala skepsa. Na vedu sa začína nazerať ako na zdroj tzv. európskeho objektivismu (Husserl) a veda vo svojej objektivizovanej podobe – predovšetkým v podobe techniky, začína byť vnímaná ako príčina rôznych foriem odcudzenia a civilizačného ohrozenia (zbrojenie, jej ekologické dôsledky a pod.). K rozpadu jednotného obrazu sveta prispel aj rozvoj etnológie. Pod vplyvom bádateľov realizujúcich svoje výskumy v mimoeurópskych kultúrach a civilizačných okruhoch, sa dnes dosiahla akceptácia multikultúrneho hľadiska a uznanie rovnocennosti všetkých kultúr a im prislúchajúcich životných foriem. Pod vplyvom uvedených skutočností dnes uznávame, že neexistuje jeden univerzálny, všeobecne záväzný model interpretácie skutočností. Takáto ústredná perspektíva začína v tomto období preto absentovať nielen vo vede, ale aj v kultúre. Čo je tiež pre dnešnú dobu symptomatické je to, že táto demontáž jednotného poriadku vedie síce, ako to nazval Jürgen Habermas – k „novej neprehľadnosti“, ale nie k chaosu. I keď sa dá pripustiť, že z určitého pohľadu môže súčasné dianie pôsobiť dojem veľkého neporiadku a celková situácia sa môže naozaj javiť ako „*veľký svinčik*“ (Musil, 1980:340), postmodernu nemožno kvalifikovať len ako jednoduchý prechod od poriadku k chaosu, ale je skôr prechodom od jedného poriadku k inému, resp. prechodom od poriadku k poriadkom. Postmodernu môžeme v tomto kontexte vyjadriť ako pokus vyrovnáť sa so situáciou, keď „*máme stále viac poriadkov a stále menej poriadku*“ (Tamže: 344). Symptomatickým sa pre ňu stávajú také fenomény, akými sú pluralita, heterogenita či divergencia.

To, že sa obraz sveta fragmentarizoval a svoju váhu a autonómnosť v postmodernej intelektuálnej klíme získali aj alternatívne či parciálne pohľady na skutočnosť neznamená, že sa medzi nimi nanovo rozpútal boj o presadenie pravdy. Pravda totiž prestala byť v postmoderne ohniskom svetonázorových sporov a pre orientáciu v živote určujúcou hodnotou.

V kontexte tejto novej vízie sveta už neexistuje žiadny privilegovaný pohľad na svet, žiadna pravda, ktorá by si mohla nárokovať na univerzálnu (tranhistorickú a transkulturálnu) platnosť. Argumentuje sa tu okrem iného aj tým, že hľadanie pravdy sa v doterajšej histórii ľudstva zvrhávalo v jej vnucovanie mocenskými prostriedkami. Pravda, v jej modernom poňatí, sa považovala za transakciu medzi človekom (poznávajúcim subjektom) a svetom (poznávaným objektom). Dnes nastáva posun v tom, že je vnímaná skôr ako sociálny fenomén, t. j. začína byť posudzovaná ako intersubjektívna záležitosť. Preto sa dnes aj v interakcii sociálny pracovník – klient začína klásť dôraz na symetriu ich vzťahu a veľký

dôraz sa prikladá komunikácii. Ťažisko sa tu kladie nie na sprostredkovávanie hotových právd, ale na procedúry ich konsenzuálneho vyjednávania. Človek, ktorého životná situácia si vyžiadala pomoc sociálneho pracovníka, sa stáva jeho partnerom. Spolu so zrovnoprávnením ich vzťahu aj „*doterajšia direktívna pomoc pomaly prechádza do non direktívnej podoby*“. (Mareková, 2019b:83). Príznačným pre aktuálne prebiehajúce procesy je aj to, že v dôsledku ich dynamizácie sa z nich vytráca akákoľvek kontinuita. V tomto prípade sa už nedá hovoriť o zásadných kvalitatívnych zvratoch, ale skôr o výbuchoch a erupciách, ktoré „na prach“ rozmetávajú celý predchádzajúci poriadok. Ak všetky predchádzajúce revolúcie ešte v sebe obsahovali moment kontinuity, súčasný vývoj charakterizuje diskontinuita. Dnes už nemá zmysel hovoriť o revolúciách, ale skôr o výbuchoch či „mutáciách“ (Baricco, 2009) úplne prerušujúcich akúkoľvek väzbu na minulosť. Oporu a určitú pevnú pôdu pod nohami nám už preto neposkytujú ani dejiny.

Vrátíme sa k floskule „zákon je zákon, predpis je predpis“. Sociálne začleňovanie je spojené aj s právnou ochranou, ktorá je ďalším dôležitým nástrojom presadzovania sociálnej politiky štátu. Štát všetky svoje opatrenia presadzuje prostredníctvom zákonov. V rámci nich sú spracované aj základné sociálne práva spojené so sociálnym zabezpečením. V nich sú presne definované situácie a podmienky, ktoré zakladajú oprávnenia na poskytovanie sociálnej ochrany. (Mačkinová, M. 2009). Z tohto uhla pohľadu nemôžeme povedať, že nie sú určené základné limity a rámce sociálneho začleňovania v prospech jednotlivca.

Záver

Človek začína byť výrazne dezorientovaný nielen v reáliách súčasného sveta, ale aj v čase. V dôsledku vymiznutia (či skôr umelej demontáže) tzv. veľkých príbehov v našom civilizačnom okruhu sme stratili schopnosť orientácie i v prúde času reprezentovanom dejinami. V dôsledku uvedených udalostí sa monolit sveta rozpadol na množstvo čriepkov, ktoré už nemožno spätne zlepiť do žiadneho pevného tvaru, nakoľko tu už neexistuje žiadny tmel (žiadny príbeh, žiadna spoločná vízia budúcnosti, žiadna všeobecne prijímaná normatívna sústava, žiadny spoločný jazyk), ktorý by ich dokázal v tomto tvare udržať pohromade. Tým sa stráca aj nimi definovaný spoločný vzťahový bod mnohorakých ľudských cieľov a aktivít. V tomto ohľade sa podľa Kostruba ukazuje podnetným a opodstatneným realizovanie kvalitatívneho skúmania novo konštruovanej sociálnej reality; presnejšie významu humánnych aktivít, ktoré subjekty humánnym aktivitám pripisujú, vrátane ich interpretovania (2016:19). V epistemológii sa to prejavuje obdobne – v zrovnoprávnení rôznych poznávacích postupov. Svoj exemplárny výraz našiel uvedený prístup v koncepcii epistemologického anarchizmu filozofa Paula Fayerabenda, ktorý razí heslo: anything goes („všetko je dovolené“, „všetko sa hodí“). V sociálnej práci sa uvedený prístup prejavuje príklonom k eklekticismu. I v prostredí sociálnej práce sa „*stále viac diskutuje aj o kreatívnej, inšpiratívnej pomoci, dokonca o možnosti využívania intuícií*“. (Mareková, 2019b:83).

Aj keď, ako už bolo spomenuté, našu súčasnosť vystihujú také fenomény ako pluralita, heterogenita či divergencia, treba priznať, že za jej pestrofarebným povrchom sa v konečnom dôsledku neodvratne presadzuje jeden nivelizujúci a unifikáčny trend, v dôsledku ktorého sa spoločnosť opätovne homogenizuje. Pestrosť a alternatívnosť z nášho reálneho sveta mizne a nebadane sa presúva do iluzórnych sfér virtuálnej reality. Podľa Marekovej (2019a:86), „*určite bude potrebné nanovo si ukotviť predstavu fungovania sociálnej práce v našej spoločnosti, lebo sociálny pracovník môže stať vedľa klienta, môže sa stať kontrolným orgánom alebo si môže vydobyť silnejší status v spoločnosti a môže odmietnuť účasť na tomto konflikte. Toto všetko však predpokladá silný status sociálnej práce v spoločnosti, ktorý jej zatiaľ chýba*“.

Čo je tiež pre uvedenú zmenu príznačné je to, že aj sociálne inštitúcie poskytujúce sociálne služby, boli predizajnované na obraz firmy, ktorá je organizovaná výlučne na báze technologicko-organizačných pravidiel a racionalizačných opatrení podriadených požiadavkám efektívnosti a hospodárnosti, ktorým už nič (vrátane hodnôt) nesmie stáť v ceste. Prioritou sa dnes stáva všetko to, čo udržiava trh na čo najvyšších obrátkach. Dnešná ekonomika totiž funguje na rovnakých princípoch ako bicykel: Ak bicyklista prestane šliapať do pedálov, z bicykla spadne. Aby ekonomika „šliapala“, musí sa hýbať trh. Staré musí ustúpiť novému, resp. novinkám a ak sa aj samo nepokazí, tak morálne zastará. Kedysi platilo, že úmerne s rastom spotreby musela rásť aj ekonomika. Dnes však žijeme v dobe, keď sa uvedené garde obrátilo a rastúcej ekonomike sa musia prispôbovať spotrebitelia a ich konzumný apetít. Produkcia tovarov a služieb tu už nie je stimulovaná dopytom, opierajúcim sa o zodpovedajúce potreby ľudí, ale naopak – spotreba je umelo stimulovaná požiadavkami „produkcie nadprodukcie“. Tovar si hľadá zákazníkov, zvädza o neho boj. Žiak, pacient či klient už nie sú cieľom a zmyslom edukácie, liečenia či pomoci, ale zdrojom zisku.

Zoznam citovanej literatúry

- BARICCO, A. 2009. *Barbari*. Bratislava: Kaligram. ISBN 978-80-8101-132-0.
- BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON. ISBN 80-86429-32-6.
- HEGEL, G: W.F. 1961. *Dějiny filosofie I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- ILLICH, I. 2000. *Odškolení společnosti*. Praha: SLON. ISBN 80-85850-96-6.
- KANDINSKIJ, V. 1994. *Stupně*. Bratislava: Fragment. ISBN 80-85508-20-6.
- KOSTRUB, D. 2016. *Základy kvalitativnej metodológie. Keď interpretované významy znamenajú viac ako vysoké čísla*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-4166-0.
- Mc LUHAN. M. 1991. *Jak rozumět médiím*. Praha: Odeon. ISBN 80-207-0296-2.
- MAČKINOVÁ, M. 2009. *Sociálne zabezpečenie v SR*. Bratislava : SAP, 2009. - 120 s. - ISBN 978-80-8095-056-9.
- MAREKOVÁ, H. 2019a. *Premeny rodiny v čase: kultúrno-historické paralely*. Brno: MSD. ISBN 978-80-7392-319-8.
- MAREKOVÁ, H. 2019b. *Rodina a sociálna práca*. In: Svetový deň sociálnej práce V. [elektronický dokument] : Podpora dôležitosti medziludských vzťahov. - Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2019. - S. 82-89 [CD-ROM]. ISBN 978-80-8167-068-8.
- MUSIL, R. 1980. *Muž bez vlastností*. I. zv. Praha: Odeon.
- SPENGLER, O. 2011. *Zánik Západu. Obrisy morfológie svetových dějin*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1886-1.
- WEBER, M. 1983. *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda.

Sekce č. 3: Sociálné začleňovanie v oblasti práce s deťmi a ich rodinami

Štýl fungovania rodiny ako determinant kvality života rodiny s dieťaťom s postihnutím

The style of family functioning as a determinant of the quality of life of a family with a disabled child

Andrea Bánovčinová¹, Martin Gál²

Abstrakt

Prítomnosť dieťaťa so špecifickými potrebami do značnej miery ovplyvňuje každodennú realitu rodiny. Nároky na starostlivosť o dieťa s postihnutím a uspokojovaním nielen prirodzených potrieb ale tiež potrieb viazucich sa k diagnóze dieťaťa sú pre rodiča, ktorý sa o dieťa stará často zdrojom stresu a únavy. Táto skutočnosť môže mať negatívny vplyv nielen na jeho kvalitu života, ale tiež na kvalitu života celej rodiny. Významným zdrojom podpory nielen pre dieťa, ale tiež pre rodiča, ktorý s o dieťa stará môže byť dobre fungujúci, stabilný rodinný systém. Cieľom nášho výskumu bolo zistiť vplyv fungovania rodiny na kvalitu života rodiny a možnosti sociálnej práce pri podpore rodiny s dieťaťom s postihnutím.

Kľúčové slová: Rodina. Dieťa s postihnutím. Fungovanie rodiny. Kvalita života rodiny. Sociálna práca.

Abstract

The presence of a child with specific needs largely affects the family's everyday reality. The demands of caring for a child with disabilities and satisfying not only the natural needs but also the needs associated with the diagnosis of the child are for the parent who often cares for the child as a source of stress and fatigue. This fact can have a negative impact not only on its quality of life, but also on the quality of life of the whole family. An important source of support not only for the child but also for the parent who cares for the child can be a well-functioning, stable family system. The aim of our research was to determine the impact of family functioning on the quality of family life and the possibilities of social work in supporting the family with a child with disabilities.

Keywords: Family. Child with disability. Family functioning. Quality of family life. Social Work.

1. Úvod

Organizácia starostlivosti o deti so špecifickými potrebami je oblasťou, ktorej je venovaná veľká pozornosť. Zatiaľ čo v minulosti sa dôraz kládol predovšetkým na uspokojovanie individuálnych potrieb jednotlivcov so špecifickými potrebami, bez ohľadu na ich rodinné a eko-sociálne súvislosti, v tomto smere došlo k zmene. Cieľom sa stalo podporovať ľudí so zdravotným postihnutím v ich rodinnom prostredí (Samuel, Rillotta, Brown, 2011). Tento trend sa odráža aj v organizácii služieb na pomoc a starostlivosť o dieťa so zdravotným postihnutím. Ako uvádzajú Slaná, Hromková a Molnárová Letovancová (2017), v našom prostredí už po roku 1989 došlo k prvým zmenám v oblasti sociálnych služieb, ktorých výsledkom bol okrem iného aj prechod z inštitucionálne poskytovaných sociálnych služieb na sociálne služby v komunite, prípadne priamo v domácom prostredí jedinca, ktorý je na tieto služby odkázaný. Podľa Kinga, Teplického, Kinga, Rosenbauma (2004) je filozofia starostlivosti zameraná na rodinu založená na presvedčení, že každá rodina je jedinečná,

¹ Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave; e-mailová adresa: banovcinova.a@gmail.com; Tel.: +421/335939446

² Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave; e-mailová adresa: martin.gal@tvu.sk; Tel.: +421/335939401

rodičia poznajú svoje deti najlepšie a tiež pre ne chcú to najlepšie. Tieto zmeny viedli k tomu, že rodičia, najmä matky sa stávajú hlavnými opatrovatelkami svojho dieťaťa so špecifickými potrebami, čo následne ovplyvňuje správanie a životný štýl rodiny. Hoci majú tieto rodiny dostupné rôzne formy podpory pre integráciu dieťaťa do spoločnosti, stále pri napĺňaní potrieb dieťaťa či ostatných členov rodiny čelia mnohým výzvam a problémom (Brown et al, 2006). Z pohľadu odborníkov je preto nevyhnutné neustále venovať pozornosť tomu, ako prítomnosť dieťaťa s postihnutím ovplyvňuje rodinný život v rôznych aspektoch a zohľadňovať tieto zistenia pri vytváraní a realizácii sociálnych služieb.

Jedným z nástrojov, ktorý môže napomôcť získať informácie potrebné pre pomoc rodinám starajúcim sa o dieťa s postihnutím je koncept kvality života rodiny (Brown et al, 2006). Zameranie pozornosti na kvalitu života rodiny je podľa Postona et al (2003) prirodzeným rozšírením záujmu o individuálnu kvalitu života, pričom kvalita života rodiny je vnímaná ako podmienky, v ktorých sú uspokojované potreby rodiny, v ktorých si členovia rodiny užívajú život ako rodina a majú možnosť robiť veci, ktoré sú pre nich dôležité. Tieto podmienky sú však ovplyvňované mnohými faktormi.

2. Metodológia

Cieľom nášho výskumu bolo **zistiť vplyv štýlu fungovania rodiny na kvalitu života rodiny**. Prostredníctvom tohto cieľa sme sa snažili priniesť odpovede na nasledujúce výskumné otázky: (1) Aký je vplyv štýlu fungovania rodiny na kvalitu života rodiny?; (2) Ako členovia rodín s dieťaťom s postihnutím hodnotia jednotlivé dimenzie v sledovaných oblastiach? Na naplnenie našich cieľov zvolili kvantitatívnu výskumnú stratégiu.

2.1 Výskumný súbor

Výberový súbor bol tvorený rodičmi detí so zdravotným znevýhodnením. Podmienkou zaradenia do výskumu bola osobná starostlivosť o dieťa v domácom rodinnom prostredí. Na zostavenie výskumného súboru bol využitý zámerný výber a metóda snehovej gule. Určiť presnú veľkosť základného súboru (N) nie je z dôvodu chýbajúcich štatistických údajov možné. Pri výpočte výberového súboru sme uplatnili štandardnú odchýlku na úrovni spoľahlivosti 95% ($p \leq 0.05$). Minimálnu veľkosť výberového súboru sme stanovili na 384 prvkov. Z toho dôvodu môžeme nami zostavený výberový súbor $n=493$ respondentov považovať za dostatočný. Ako ukazuje tabuľka 1, priemerný vek respondentov bol $38,15 \pm 7,62$; rozsah = 18 – 65. Vo výberovom súbore prevažovali ženy – matky (427) nad otcami (66). Bližšia charakteristika respondentov je uvedená v tabuľke 1.

Tabuľka č. 1 Základná charakteristika respondentov

Premenná		Celkový súbor N = 493
Pohlavie	Muži	66 (13,4%)
	Ženy	427 (86,6%)
Vek	Priemer (SD)	38,15 ± 7,62
	Mesto	264 (53,5%)
	Dedina	229 (46,5%)
Stupeň vzdelania	Základné	130 (26,4%)
	Stredoškolské	217 (44,0%)
	Vysokoškolské	136 (27,6%)

Zdroj: Vlastné spracovanie

2.2 Výskumný nástroj

Na zber dát bola využitá batéria troch dotazníkov zameraných na skúmanie kvality života rodiny s dieťaťom so zdravotným znevýhodnením, štýlu rodinného fungovania a tiež na zisťovanie vybraných demografických ukazovateľov.

Kvalita života rodiny bola meraná prostredníctvom The Family Quality of Life Scale (FQOL), štandardizovaným meracím nástrojom hodnotiacim spokojnosť rodiny s vybranými aspektmi rodinného života. Dotazník bol vyvinutý na rodinách s dieťaťom so zdravotným znevýhodnením. Obsahuje 25 položiek tvorených pozitívnymi výrokmi. Spokojnosť respondentov je hodnotená na 5 stupňovej Likertovej škále, kde 1 = veľmi nespokojný, 3 = ani spokojný, ani nespokojný, 5 = veľmi spokojný. Položky v FQOL sú zaradené do piatich dimenzií: (1) rodinné interakcie, (2) rodičovstvo, (3) emocionálny blahobyt, (4) materiálny blahobyt and (5) podpora súvisiaca s postihnutím (Beach Center on Disability, 2015). Vyššie skóre dosiahnuté v jednotlivých dimenziách indikuje vyššiu spokojnosť s hodnotenou oblasťou rodinného života. Cronbach's alpha pre celkovú kvalitu života rodiny bola 0.952. Cronbach's alpha pre jednotlivé dimenzie bola: rodinné interakcie 0.878; rodičovstvo 0.855; emocionálny blahobyt 0.767; materiálny blahobyt 0.809; podpora súvisiaca s postihnutím 0.860.

Dalším meracím nástrojom zaradeným do našej batérie bol Family Functioning Style Scale (FFSS) vytvorený Dealom, Trivettem and Dunstom. Dotazník je zameraný na zisťovanie, do akej miery členovia rodiny veria, že ich rodina je charakterizovaná rozličnými zručnosťami, charakteristikami a kompetenciami. Dotazník obsahuje 26 položiek zaradených do subškál vzorce interakcii, rodinné hodnoty, copingové stratégie, rodinná blízkosť a mobilizácia zdrojov. Respondenti na 5 stupňovej likertovej škále hodnotia vhodnosť výrokov pre ich rodinu (1 = nevzťahuje sa to na moju rodinu; 5 = skoro vždy sa to vzťahuje na moju rodinu).

Dotazník vlastnej konštrukcie bol zameraný za zisťovanie vybraných demografických údajov. Demografické faktory týkajúce sa rodičov boli: pohlavie respondentov, vek, rodinný stav, kraj, vzdelanie, bývanie, počet detí, počet detí s postihnutím. Demografické faktory zamerané na dieťa s postihnutím boli orientované na diagnózu dieťaťa, vek dieťaťa, zdravotné pomôcky, ktoré dieťa využíva.

2.3 Výsledky a diskusia

Ako vyplýva z nami naformulovaného cieľa, zamerali sme sa na zisťovanie kvality života rodiny a štýlu rodinného fungovania. Jednou z výskumných otázok, ktoré sme si kládli v úvode výskumu bolo zistiť, ako respondenti hodnotia jednotlivé dimenzie kvality života rodiny ale tiež rodinného fungovania. Priemerné skóre dosiahnuté v jednotlivých dimenziách uvádzame v tabuľke 2.

Tabuľka č. 2: Priemerné skóre kľúčových premenných v sledovaných oblastiach			
	Priemerné skóre	SD	Min. – Max.
Interakčné vzorce	3.81	0.73	1-5
Hodnoty rodiny	4.05	0.79	1-5
Copingové stratégie	3.70	0.83	1-5
Rodinná blízkosť	4.08	0.92	1-5
Mobilizácia zdrojov	3.83	0.88	1-5
Štýl rodinného fungovania celkovo	3.82	0.71	1-5
*vyššie skóre v tejto škále indikuje silnejšie vnímanie zdrojov a schopností rodiny.			
Rodinné interakcie	3.82	0.82	1-5
Rodičovstvo	3.71	0.80	1-5
Emocionálny blahobyt	3.42	0.85	1-5
Materiálny blahobyt	3.75	0.82	1-5
Podpora súvisiaca s postihnutím	3.85	0.87	1-5
Celková kvalita života rodiny	3.72	0.73	1-5
* vyššie priemerné skóre indikuje vyššiu vnímanú spokojnosť s jednotlivými aspektami kvality života rodiny.			

Zdroj: Vlastné spracovanie

Ako ukazuje tabuľka 2 medzi priemerným skóre dosiahnutým v jednotlivých dimenziách tak v oblasti fungovania rodiny ako aj v kvalite života rodiny sú minimálne rozdiely. Rovnako sa priemerné skóre dosiahnuté do všetkých dimenziách sa nachádza nad stredovou hodnotou, čo môžeme považovať za pozitívny ukazovateľ.

Prvou oblasťou, ktorú sme analyzovali z pohľadu priemerného skóre dosiahnutého v jednotlivých dimenziách bol štýl rodinného fungovania. Narodenie dieťaťa s postihnutím ovplyvňuje fungovanie rodiny, avšak Cuzzocrea, Altieri a Kluge (2011) upozorňujú na skutočnosť, že aj štýl fungovania rodiny má významný vplyv na vývoj dieťaťa. Uvádzajú, že rodiny zvyčajne skoro vytvárajú funkčný štýl, k významným zmenám pravdepodobne

dochádza po zistení, že ich dieťa má zdravotné postihnutie. Fungovanie rodiny je teda činiteľom, ktorý môže ovplyvňovať tak kvalitu života jednotlivcov ako aj kvalitu života rodiny ako celku.

V oblasti štýlu rodinného fungovania sme porovnávali priemerné skóre dosiahnuté v jednotlivých dimenziách.

Prvou dimenziou, zaradenou do konceptu štýlu rodinného fungovania sú *interakčné vzorce*. V tejto dimenzii je hodnotená komunikácia súvisiaca s riešením problémov ale tiež s prežívaním jednotlivých členov rodiny a ich fungovaním. Priemerné skóre dosiahnuté v tejto dimenzii bolo 3.84.

Dimenzia „*hodnoty rodiny*“ vyjadruje ako členovia rodiny vnímajú úspechy rodiny, nakoľko sú schopní prinášať obeť pre rodinu a podobne. V súvislosti s hodnotami rodiny, najmä hodnotami viažucimi sa k dieťaťu, Matoušek (2003) upozorňuje, že už samotným zistením postihnutia či už mentálneho, alebo fyzického u dieťaťa sú tieto hodnoty ohrozené. Dieťa bude iba ťažko rozvíjať rodičovské ambície, každodenné spolužitie s ním bude do istej miery sťažené, a prípadné porovnanie so zdravo sa vyvíjajúcimi súrodencami či vrstovníkmi bude pre dieťa s postihnutím vždy nepriaznivé. V našich výsledkoch na jednej strane respondenti dosiahli pomerne vysoké skóre 4.05.

Mnohí autori na základe svojich zistení potvrdili, že narodenie dieťaťa s postihnutím a starostlivosť oň môže byť zdrojom stresu a napätia. Rodiny využívajú rôzne *stratégie zvládania*, ktoré môžu ovplyvniť ich fungovanie. Judge (1998) upozorňuje, že práve zvládanie je hlavným faktorom medzi stresujúcou udalosťou a adaptáciou. Stratégie zvládanie sú jednou z oblastí, ktorá bola zaradená do konceptu štýlu rodinného fungovania. Zaujímavým zistením bolo, že v našom výskumnom súbore bolo v tejto dimenzii dosiahnuté najnižšie priemerné skóre (3.70), čo môže naznačovať, že túto oblasť vnímajú rodičia detí so špecifickými potrebami ako najproblematickejšiu.

Rodinná blízkosť vyjadruje, do akej miery sa členovia rodiny môžu na seba spoľahnúť, ako sú pri rozhodovaní zohľadňované záujmy všetkých členov rodiny a pod. V tejto dimenzii dosiahli naši respondenti najvyššie priemerné skóre (4.08).

Poslednou hodnotenou dimenziou v rámci štýlu rodinného fungovania bola dimenzia „*mobilizácia zdrojov*“. Priemerné skóre v tejto dimenzii bolo dosiahnuté na úrovni 3.83. Lee et al (2004) považujú práve schopnosť rodiny vyhľadávať a mobilizovať tak interné ako aj externé zdroje za kľúčovú pre zvládnutie situácie a adaptáciu.

Kvalita života rodiny bola hodnotená v piatich dimenziách. Prvou z nich bola dimenzia „*rodinné interakcie*“, ktorá vyjadruje, akým spôsobom rodina trávi spoločný čas, ako rieši problémy a podporuje sa navzájom. Priemerné skóre dosiahnuté v tejto dimenzii bolo 3.82. Starostlivosť o dieťa so špecifickými potrebami môže do značnej miery ovplyvniť interakcie v rámci rodiny a spoločné trávenie voľného času. Vyplýva to zo zistení Singhiho et al (1990), ktorý na základe svojej štúdie konštatuje, že v prípade matiek si starostlivosť o každodenné bežné činnosti spojené so starostlivosťou o dieťa vyžaduje značný čas a pozornosť čo sa nepriaznivo odráža v ich rodinnom prostredí a vedie k vyhýbaniu sa socializácie. K podobným zisteniam dospeli tiež Reichman, Corman a Noonan (2008), ktoré poukazujú na skutočnosť, že stres spojený so snahou zabezpečiť starostlivosť o dieťa a chod domácnosti sa môže negatívne odraziť na vzťahoch medzi manželmi, ale tiež môže mať vplyv aj na vzťah a interakciu medzi rodičmi a zdravými deťmi. Pri skúmaní vplyvu fungovania rodiny na kvalitu života rodiny, ktorý sme zisťovali prostredníctvom spearmanovho korelačného koeficientu, analýza výsledkov preukázala, signifikantný vplyv všetkých dimenzií rodinného

fungovania na rodinné interakcie. Konkrétne hodnoty korelačného koeficientu uvádzame v tabuľke 3.

Druhou hodnotenou dimenziou kvality života rodiny bola dimenzia „*emocionálny blahobyt*“. Oblasť emocionálneho blahobytu vyjadruje nakoľko rodina cíti podporu do blízkych či kamarátov, či majú členovia rodiny čas a priestor venovať sa svojim záujmom, či majú dostupnú pomoc pri uspokojovaní špecifických potrieb jednotlivých členov a podobne. Ako môžete vidieť v tabuľke 2, práve v tejto dimenzii naši respondenti dosiahli najnižšie priemerné skóre 3.42. Poston et al. (2003) zistili, že rodičia detí s postihnutím ako jeden z aspektov emocionálneho blahobytu vyjadrovali silnú potrebu vypočutia, porozumenia a rešpektu zo strany profesionálov. Z výpovedí rodičov vyplynulo, že spôsob komunikácie či už zdravotného personálu, pracovníkov v sociálnych službách či iných odborníkov s ktorými prichádzajú do kontaktu vnímajú ako neúctivý a neosobný, čo je často zdrojom frustrácie. Emocionálny a psychický stres ako dôsledok nárokov, ktoré na rodičov kladie starostlivosť o dieťa s postihnutím spájajú tiež napríklad Reichmen, Corman, Noonan (2008), Miller et al (1992) a iní. Zaujímavé je, že pri zisťovaní vzťahu medzi fungovaním rodiny a kvalitou života rodiny analýza dala preukázať významnú súvislosť medzi emocionálnym blahobytom a všetkými dimenziami fungovania rodiny okrem dimenzie „*hodnoty rodiny*“, z čoho môžeme usudzovať, že hodnotová orientácia rodiny má iba malý vplyv na emocionálne prežívanie členov rodiny.

Ďalšou hodnotenou oblasťou bola dimenzia *rodičovstva*, ktorá bola zameraná na hodnotenie toho, akým spôsobom rodičia pristupujú k napĺňaniu individuálnych potrieb dieťaťa, nakoľko podporujú dieťa v nezávislosti a podobne. Pri hodnotení spokojnosti v položkách súvisiacich s rodičovskou rolou dosiahli respondenti priemerné skóre 3.71. Z výsledkov kvalitatívneho výskumu, ktorý sme realizovali s rodičmi starajúcimi sa o dieťa s postihnutím vyplynulo, že rodičia, ktorí sú neformálnymi opatrovateľmi dieťaťa vnímajú svoju rodičovskú rolu primárne cez uspokojovanie potrieb dieťaťa tohto dieťaťa. Uvedomujú si, že dieťa je na nich úplne odkázané a vyžaduje si ich pozornosť a starostlivosť. Na druhej strane však matky poukazovali na skutočnosť, že špecifické potreby ich dieťaťa ich motivujú k vlastnému rozvoju, vzdelávaniu a matky si viac uvedomujú a využívajú svoj potenciál. Mnohí autori (napr. Coffey, 2006; Reichmen, Corman, Noonan, 2008 a pod.) však upozorňujú na to, že rodičovská rola sa nevzťahuje iba k dieťaťu, o ktoré sa starajú, ale tiež k jeho zdravým súrodencom. Tí môžu trpieť v dôsledku záťaže rodičov. Ako uvádza Coffey (2006) mnoho výskumov potvrdilo, že rodičia si uvedomujú, že nedostatok času, ktorý trávia so zdravými súrodencami dieťaťa so špecifickými potrebami môže mať na deti negatívny vplyv. V prípade, že väčšinu energie a pozornosti venujú starostlivosti o dieťa s postihnutím, môže v krajnom prípade dochádzať až k tomu, že zdravý súrodenec prevezme niektoré povinnosti rodiča v domácnosti. Rovnako aj v tejto dimenzii môžeme vidieť, že sa potvrdil významný vzťah medzi rodičovstvom a štýlom fungovania rodiny.

Významnou témou v oblasti kvality života rodiny so špecifickými potrebami je ekonomické zabezpečenie, alebo tiež *materiálny blahobyt*. Prítomnosť dieťaťa s postihnutím predstavuje pre rodinu značnú po ekonomickej a materiálnej stránke značnú záťaž. Na jednej strane si starostlivosť o dieťa vyžaduje nepretržitú prítomnosť rodiča, ktorý odchádza z pracovného procesu, v dôsledku čoho klesá príjem rodiny. Na druhej strane však stúpajú ekonomické nároky spojené s uspokojovaním špecifických potrieb dieťaťa, ako aj potrieb ostatných členov rodiny. Z výpovedí rodičov ktorí sa starajú o svoje dieťa vyplýva, že pomoc zo strany štátu, ktorá je určená na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia ich dieťaťa často nedosahuje výšku reálnych nákladov. V oblasti ekonomických potrieb súvisiacich so starostlivosťou o dieťa rodičia najčastejšie uvádzali potrebu pomoci pri úhradách za terapiu, dennú starostlivosť či iné služby pre dieťa, pomoci pri zabezpečovaní špeciálneho vybavenia,

a pomoc pri výdavkoch spojených s vedením domácnosti (Levická, Levická, Bánovčinová, 2018). V našom výskume sa oblasť materiálneho blahobytu zameriavala na zisťovanie toho, ako má rodina zabezpečený prístup k zdravotnej a dentálnej starostlivosti, nakoľko rodina dokáže pokryť svoje náklady, ale tiež či sa cíti bezpečne v prostredí, v ktorom žije. Priemerné skóre dosiahnuté v tejto dimenzii bolo 3.75. Ako môžete vidieť v tabuľke 4, aj v prípade tejto oblasti sa nám preukázala jej signifikantná súvislosť so všetkými dimenziami fungovania rodiny.

Poslednou hodnotenou oblasťou kvality rodinného života bola *podpora súvisiaca s postihnutím*. V tejto oblasti sme sa zamerali priamo na dieťa so špecifickými potrebami a na mieru podpory, ktorá sa mu dostáva pri rozvoji jeho zručností a schopností či už v škole, alebo v domácom prostredí a na jeho vzťahy s kamarátmi či s inštitúciami v komunite, v ktorej žije. Práve v tejto dimenzii dosiahli naši respondenti najvyššie priemerné skóre (3.85), čo naznačuje, že rodičia detí so špecifickými potrebami intenzívnejšie vnímajú pomoc a podporu prichádzajúcu z vonku. Rovnako ako pri ostatných oblastiach sme testovali súvislosť tejto oblasti s rodinným fungovaním a aj v tomto prípade sa nám signifikantný vzťah vo všetkých sledovaných položkách potvrdil.

Tabuľka č. 3: Spearmanov korelačný koeficient (r) pre hodnotené premenné

	Rodinné interakcie	Rodičovstvo	Emocionálny blahobyť	Materiálny blahobyť	Podpora súvisiaca s postihnutím	FQOL Total
Interakčné vzorce	0.596	0.575	0.446	0.536	0.468	0.608
Hodnoty rodiny	0.614	0.555	-	0.558	0.464	0.605
Copingové stratégie	0.500	0.514	0.437	0.465	0.393	0.534
Rodinná blízkosť	0.480	0.491	0.379	0.442	0.421	0.512
Mobilizácia zdrojov	0.318	0.328	0.315	0.253	0.253	0.356
Štýl rodinného fungovania Total	0.621	0.603	0.475	0.491	0.491	0.641
Korelácia je signifikantná na úrovni 0.01 (2-tailed)						

Zdroj: Vlastné spracovanie

3. Záver

Kvalita života rodiny je koncept, ktorý zahŕňa viacero oblastí. Ako preukázali zistenia viacerých odborníkov, kvalita života rodiny je ovplyvňovaná mnohými faktormi. Z našich zistení vyplýva, že jedným z týchto faktorov je aj fungovanie. Fungujúca rodina je nevyhnutným tak predpokladom primeraného vývoja dieťaťa ako aj optimálneho napĺňania potrieb všetkých svojich členov. Udržanie a podpora primeranej úrovne rodinného fungovania a zvyšovanie kvality jej života je hlavným cieľom nielen rodiny samotnej, ale tiež

profesionálov v rôznych pomáhajúcich profesiách. Cieľom je umožniť dieťaťu s postihnutím vyrastať vo svojom prirodzenom prostredí, vo svojej rodine a súčasne napomôcť rodičom v starostlivosti o svoje dieťa a naplnení jeho potrieb.

Afiliácia

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0341/17 "Identifikácia prejavov sociálnej rizikovosti rodín vo vybratých indikátoroch a ich vplyv na sociálne fungovanie rodiny" a projektu APVV - 14-0646 „Analýza potrieb sociálnej služby v oblasti včasnej intervencie v podmienkach Slovenska“

Referencie

- BROWN, I., ANAND, S., FUNG, W. L. A., ISAACS, B., BAUM, N. Family Quality of Life: Canadian Results From an International Study. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 2006. Vol. 15, No. 3, s. 207-230. ISSN 1573-3580
- COFFEY, J. S. Parenting a Child with Chronic Illness: A Metasynthesis. *Pediatric Nursing*. 2006. Vol. 32, No. 1. pp. 51-59
- CUZZOCREA F., LARCAN R., BAIOTTO R., COSTA S., Family Functioning, Parenting, and Couple Satisfaction in Families of Children with a Disability, *Rivista di studi familiari*, Vol. 2, Italy, 2011
- DEAL, A. G., TRIVETTE, C. M., DUNST, C. J. Family Functioning Style Scale: A research Instrument for Measuring Family Strengths and Resources. Winterberry Assessment Scales a Instruments.
- JUDGE, S. L. Parental Coping Strategies and Strengths in Families of Young Children with Disabilities. *Family Relations*. 1998. 47(3), 263-268. doi:10.2307/584976
- KING, S., TEPLICKY, R., KING, G., ROSENBAUM, P. (2004). Family-Centered Service for Children With Cerebral Palsy and Their Families: A Review of the Literature. *Seminars in pediatric neurology*. 2004. 11. 78-86.
- LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K., BÁNOVČINOVÁ, A. Včasná intervencia – cesta k inklúzii. Trnava: FZaSP TU v Trnave. 2018. ISBN 978-80-568-0171-0
- Matoušek O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 2003. Praha: Sociologické nakladatelství. 161 p. ISBN 80-901424-7-8
- MILLER, A. C, GORDEN, R. M, DANIELE, R. J., DILLER, L. Stress, Appraisal and Coping in Mothers of Disabled and Nondisabled Children. *Journal of Pediatric Psychology*. 1992. Vol. 17, No. 5, pp. 587-605
- POSTON, D. ET AL. Family Quality of Life: A Qualitative Inquiry. *Mental Retardation*. 2003. Vol. 41, No. 5:313-328. ISSN 1934-9556
- REICHMAN, N. E., CORMAN, H., NOONAN, K. Impact of Child Disability on the Family. *Matern Child Health J*. 2008. 12(6): 679-683
- SAMUEL, P. S., RILLOTTA, F., BROWN, I. The development of family quality of life concepts and measures. *Journal of Intellectual Disability Research*. 2012. Vol 56. part I. pp. 1 – 16
- SINGHI, P. D., GOYAL, L., PERSHAD, D., SINGHI, S., & WALIA, B. N. S. Psychosocial problems in families of disabled children. *British Journal of Medical Psychology*, 1990. 63(2), 173–182. doi:10.1111/j.2044-8341.1990.tb01610.x
- SLANÁ M., HROMKOVÁ M., MOLNÁROVÁ LETOVANCOVÁ K. Včasná intervencia. Vývoj, súčasný stav a teoretické východiská. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2017. ISBN 978-568-0084-3
- The Family Quality of Life Scale. 2015. dostupné na <<http://www.midss.org/content/family-quality-life-scale-fqol>>

Sociální začleňování – nová výzva pro veřejnou správu a sociální práci *Social inclusion - a new challenge for public administration*

Petr Fabián¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá problematikou sociálního začlenění osob, které již nepotřebují sociální služby, do běžné komunity.

V současné situaci se jeví sociální služby aktivizačního charakteru dostatečně nastavené a funkční, byť v některých oblastech jsou nedostupné. Problémy se objevují v okamžiku, kdy osoba aktivizovaná se má zapojit do běžné funkční komunity. Pokud se toto zapojení nepodaří, osoba – rodina- se vrací zpět do kategorie osob čerpajících sociální službu. Dochází k selhání sociální práce nebo veřejné správy?

Příspěvek navazuje na praktické zkušenosti práce s rodinou v Dětském centru Veská a Dětský domov Pardubice. Je rozšířen o zkušenosti Sociálně Aktivizačních Služeb města Bruntál.

Klíčová slova: Sociální začleňování. Odchod z institucionální péče. Komunitní otevřenost.

Abstract

This paper is dealing with the problem of social inclusion of people, who do not need social services.

Nowadays, social activation services appear to be well set up and functioning for social inclusion. We have a problem in situations, when our clients should engage in regular communities. However, if inclusion fails, our clients return to a socially excluded state.

This paper follows the practice from child centres in Veská, Svitavy and Pardubice. It is also extended by practical experience of social activation service from Bruntál.

Keywords: Social inclusion. Leaving institutional care. Community openness.

Úvod

"Mějte se na pozoru před nepravými proroky: přicházejí k vám převlečení za ovce, ale uvnitř jsou draví vlci. Poznáte je po jejich ovoci. Copak se sklízejí z trní hrozny nebo z bodláků fíky?" Mt. 7,15 a násl.

Zvolený citát z Nového zákona, nás uvádí do pokusu nahlédnutí pod povrch věci. Stejně dobře jsem mohl volit citát z Husserlovské fenomenologie, ale Nový zákon je spíše o změně myšlení.

V současném světě, který se výrazně mění, žijeme ve světě blahobytu a války se naší částí světa vyhýbají, se sociální práce omezila na pomoc potřebným. Ve světle blahobytu, kdy nejsme schopni pokrýt z vlastních zdrojů poptávku po pracovnících – a to snad na všech úrovních pracovních pozic – se nabízí otázka, zda existence sociálně vyloučených lokalit není spíše selháním našeho pojetí sociální práce. Jaké ovoce přináší naše práce v rámci sociálního začleňování, nebo se jedná o selhání státu, dekadence naší kultury, či čehokoliv jiného.

Předkládaný příspěvek předkládá nové výzvy pro sociální práci, výzvy, které jsou ukotveny mimo sociální služby. Klade si základní otázku: „je sociální práce jen omezena na sociální služby či nikoliv?“

¹ Slezská univerzita, fakulta veřejných politik, Opava; petr.fabian@fvp.slu.cz; Tel.: +420-608-230-246

První část je věnovaná vztahu sociální politiky a sociální práce. Na tuto vzájemnost navazuje část druhá, která popisuje, která snaha o odstranění diskriminace a snaha k dosažení rovnosti, působí novou diskriminací a zvyšuje nerovnost mezi bohatými a střední třídou.

Další část se zabývá změnami života osob a rodin, které chtějí naplnit smysl sociálního začleňování – začlenit se do majoritní společnosti, a na jaké problémy a těžkosti naráží. Rovněž se zde projevuje situace problematiky financování organizací, které pracují v sociálním začleňování. Na tuto kapitolu navazuje jen minimální přehled organizací, které pracují v systému sociálního začleňování. Tyto procesy jsou rovněž popsány v navazující části, která se věnuje souvislosti času a ekonomiky včetně nové výzvy.

V závěrečné kapitole jsou věnovány příkladům dobré praxe ze zahraničí. Konkrétně se jedná o problematiku bydlení, životního prostoru obyvatel a jejich zapojení jak do architektury obcí a sídlišť, tak i problematice bezpečnosti.

V celkovém závěru příspěvku jsou již jen shrnuty principy na podkladě myšlenek a přístupu Tomáše Bati.

1. Sociální politika a sociální práce

Sociální politika má jako jeden z nástrojů pro řízení změn ve společnosti sociální práci. Tento fakt nás uvádí do sféry řízení obcí, měst, krajů a státu. Řízení jako takové, je postaveno na změně myšlení (Kudzel in Zelený, 2011). Jakékoliv řízení – firmy, obce – je postaveno na změně myšlení, odklonu od krátkodobých cílů a orientace na zisk (ať je definován jakkoliv). Principy řízení – i řízení sociální práce – je postaveno na poznání a pochopení rovnováhy. Rovnováha je dynamickou silou, silou, která má svůj transcendentní rozměr – jako dynamika tance, dynamika času (Constantin a Marie Kinští, Muzeum nové generace, Žďár nad Sázavou). Nabízí se otázka, jaké ovoce přináší naše pojetí sociální politiky, sociální práce, potažmo sociálního začleňování v situacích, kdy i přes nedostatek pracovních míst, rostou výdaje na sociální práci.

Sociální politika jako oblast nadřazená sociální práci, definuje své postoje a postupy, které jsou založeny na základních principech. Jako příklad nám může sloužit Tomáš Baťa. Jeho filozofie byla zakotvena v tom, že nelze vybudovat závod. Lze vybudovat lidi, teprve člověk, zaměřený na svůj rozvoj (nikoliv blahobyť) byl schopen vybudovat závod (in Zelený 2011, s.27). tato paralela – jedinec a závod (společnost) je důležitým faktorem pro sociální politiku, sociální práci a sociální začleňování.

Pro sociální začleňování jsou stěžejní základní principy sociální politiky:

- princip rovnosti,
- zákaz diskriminace,
- principy osobních práv, svobody a důstojnosti,
- princip solidarity a participace (Tomeš, 2011)

k těmto pojmům se ještě budeme v rámci našich úvah vracet.

Co je vlastně sociální práce v rámci sociální politiky?

Sociální práce je profesí a akademickou disciplínou, která se zabývá uplatněním společenské teorie a výzkumu ke studiu a zlepšení kvality života lidí, sociálních skupin a celé společnosti. To zahrnuje využití ostatních společenských věd jako prostředku ke zlepšení životních podmínek a změně postoje společnosti k chronickým problémům.

Sociální práce se snaží o prosazování sociální spravedlnosti, zlepšování kvality života a rozvíjení plného potenciálu každého jednotlivce, skupin a společenství. Sociální pracovníci mohou pracovat ve výzkumu, praxi nebo vyšším vzdělání. Výzkum často směřuje do oblasti

sociální politiky, veřejné správy, hodnocení sociálních programů, a mezinárodního nebo komunitního rozvoje (Matoušek, 2010).

V současném pojetí a uvažování v rámci naší české kotliny, začínám mít dojem, že jsme si sociální práci zaměnili za sociální služby, jejich plánování, řízení, standardizaci a podobné, jistě nezpochybnitelné důležité nástroje a formuláře.

Sociální práce v režimu sociálních služeb nám dává jisté jistoty, zákonné hranice a jasně definovaný rámec naší práce. Co nám však režim sociálních služeb nedává, jsou další možnosti klienta, uživatele v situacích, kdy přestane potřebovat sociální služby.

Je však cílem sociální práce narovnat znevýhodnění, nebo udržet jisté sociální vyloučení? Sociálně vyloučení, slabí, znevýhodnění dávají smysl naší práci. V otázkách sociálního začleňování, jsem hledal na stránkách MPSV, - taky, kdo jiný by měl to vědět lépe - a našel jsem odpověď:

„Sociálním vyloučením se podle zákona č. 108/2006Sb., rozumí vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace.

Za sociálně vyloučené se považují osoby či skupiny osob, které se nacházejí v takové situaci, která je charakterizovaná trvalou nebo chronickou deprivací týkající se dosažitelnosti zdrojů, využití schopností, možností volby, bezpečí a moci, jež jsou nutné pro to, aby se mohly těšit slušné životní úrovni a užívat svých občanských, kulturních, hospodářských, politických a sociálních práv.“ (MPSV, <https://www.mpsv.cz/cs/9078>)

2. Kdo nás financuje

Všichni víme, kde k nám přichází finance v rámci sociálních služeb – ze státní pokladny a od klientů. Kde je však bere státní pokladna? Financování sociální práce státu je přímo závislé na komerční sféře. Všechny náklady činnosti státu – sociální politiky - jsou hrazeny z odvodů pracujících a komerčních firem. Jedná se o rodiny a jedince, kteří nespádají do „národní strategie ochrany práv dětí a národní strategie rozvoje sociálních služeb“ (MPSV 2017).

Velmi zjednodušeně řečeno, financují naši práci rodiny a jednotlivci, kteří odpovídají popisu – sociálně začleněným. Nabízí se stěžejní otázka, co klienti výše definovaných zařízení a jejich možnosti sociálního začlenění. Mají možnost se začlenit, nebo mají vytvořenou síť překážek k tomu začlenění? Může existovat skupina obyvatel, která těží z toho, existují sociálně vyloučení? Dovolují si upozornit, že je zde velmi tenká hranice k přijetí totalitárního způsobu myšlení – přestat balancovat dilema sociální kontroly a podpory, a nastavit jen sociální kontrolu – komunistickou nebo fašistickou.

Dalším významným prvkem financování sociálních služeb jsou firmy, které za své zaměstnance přispívají do státní pokladny. Jsou tady dva prvky – pracující a firmy, které je zaměstnávají. Všechny organizace patřící státu, potažmo územně samosprávným celkům či úřady jen otáčí státní finance.

V této situaci je vhodné si uvědomit, že my jako sociální pracovníci, stejně jako politici jsme zaměstnanci těch, kteří pracují a odvádí daně – myslím tím komerční sféru.

V rámci sociálního začleňování, inkluze, sociálních služeb, máme několik zaklínadel – vyloučení, participace, rovné příležitosti, diskriminace.

Jak je to však s diskriminací v situacích, kdy bezhlavě pomáháme? Nedochozí tak k diskriminaci těch nevyloučených? Jak je to s rovnými příležitostmi?

Další otázkou diskriminace je systém financování organizací poskytujících sociální služby. Organizace je závislá na počtu klientů. Se snižováním počtu klientů klesají příjmy organizace, ale rostou příjmy státní poklady – sociálně začleněný snižuje pobírání dávek a zvyšuje míru odvodů do státní pokladny. Organizace pracující v sociálně vyloučených lokalitách si tedy nemůže dovolit pokles klientů. Paralelně na vyloučené lokality je připojeno lobby „podnikání s lidskou chudobou“.

Dalším důsledkem bohatého a štědrého sociálního státu a pojetí welfare state, je důsledek, že se snižuje rozdíl mezi střední třídou a chudými. Zároveň se zvyšuje rozdíl mezi střední třídou a bohatými. Tyto důsledky poukazují na existenci finanční diskriminace funkčních rodina a jednotlivců, kteří nepotřebují služby sociálního začleňování.

3. Praxe v sociálním začleňování

Jako příklad zde mám uvedeny některé organizace. Především se jedná o organizace, které pracují s dětmi a mládeží, potažmo s rodinami malých dětí. Tento výběr je dán mou praktickou zkušeností.

3.1 Dětský domov Pardubice

Jedná se o dětský domov, který aktivně vyhledává možnosti pro rozvoj svěřených dětí a mladých dospělých, včetně jejich začlenění do společnosti. Ve svém portfoliu má nejen své kmenové pobytové zařízení, ale rovněž startovací byty.

Jedná se o jednoduchý proces, mladý dospělý se postupně ve svém vývoji dostává z kmenového zařízení do bytu, který je v běžné bytové zástavbě. V bytech na sídlištích je stále jistá míra podpory, která dává mladým lidem pocit samostatnosti, svobody, ale ještě i jistou míru ochrany a kontroly.

Co se však stane, až mladý dospělý – zaměstnaný, budující si pracovní návyky, přejde do zcela samostatného bydlení? Kde bude hledat oporu? V dětském domově? V rodině, která několik let neměla o něj zájem? V sociálním prostředí sídliště?

3.2 Dětské centrum Veská

Dětské centrum Veská, poskytuje celý vějíř služeb. Jako zdravotnická organizace, umožňuje důstojný život dětem, které nemohou vyrůst doma vzhledem ke svému postižení, provozuje Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a pracuje mimo jiné i s rodinami, kteří nemají nutné rodičovské kompetence, rozvíjí jejich osobnost i rodičovské dovednosti. Poskytuje sociální služby, zakládá startovací byty. Má byty na běžných sídlištích pro podporu sociálního začleňování.

Podobné služby poskytují i Dětské centrum Svitavy, dětské centrum Strakonice a další řada pracovišť z řad dětských center či dětských domovů. Zde je stejně jako výše podobná otázka: Co se stane s mladou rodinou, kde rodiče si rozšířili své rodičovské kompetence, když opustí chráněné prostředí startovacího bytu, chráněného bytu? Kam se uchýlí?

Z vlastní zkušenosti vím, že pracovat na sociálním začlenění je úžasná práce, ale velmi smutná když dohlédnete na její limit – odchod z podporovaného prostředí. Příkladem může být praxe Sociálně aktivizačních služeb města Bruntál. Rodina, která se chtěla vymanit z vyloučené lokality, se musela odstěhovat do jiného okresu z důvodů tlaku místní komunity.

Zde by měla navazovat sociální politika v režimu začlenění. Ale nástroje sociální politiky v této oblasti je sociální práce, sociální práce, která nezachraňuje, sociální práce, která otvírá

nové cesty v rámci sociální politiky. Zde je přesně onen prostor sociální práce jako akademické i praktické disciplíny směřované ke změně minimálně ke změně myšlení.

4. Změny života

Pro tuto kapitolu je nutná naše představivost. Představme si mladého dospělého, případně rodinu, která se chce začlenit do oné části společnosti, kterou metodika rodinné politiky MPSV popisuje jako funkční rodinu.

Změny v sociálních jistotách jedince:

Ztráta péče. Děti a rodiny preferované péčí a sociálním systémem, se nejednou stávají běžným dítětem a běžnou rodinou. Nejsou ničím zajímavým, jsou najednou jen jedním z mnoha anonymních.

Ztráta sociálních kontaktů. Vyloučené lokality se vyznačují svébytností a sociální pospolitostí, která bývá hlubší a širší než ve funkční části společnosti.

Ztráta mimořádných sociálních dávek – nebudou dávky na počítače, pomůcky, bude si muset na ně vydělat.

Devalvace práce a finančního ohodnocení. Na úřadu práce jsme vyčíslili finanční přínos ženy samoživitelky, která nastoupila do práce za minimální mzdu. Nemá exekuce ani žádné dluhy. Má 3 děti, nejmladší má více než 4 roky, bydlí v nájemném domě – pobírá příspěvek na bydlení, a začne chodit do práce. V práci tráví 170 hodin měsíčně, plus cestování, náklady na dopravu a stravování. Po úpravě dávek vzhledem k novému příjmu, její příjem vzroste o cca 4 000Kč. V praxi to znamená, že pracuje za 17 Kč/hodinu, a k tomu ještě není doma. Když se odstěhuje z vyloučené lokality, přijde i o sociální kontakty, včetně sociálních kontaktů dětí.

Ztráty poskytovatele sociálních služeb:

Ztráta klienta a tím i finančních dotací. Osamostatnění klienta může přinášet sociální organizaci existenční problémy. Smyslem práce sociálního pracovníka je existence klienta, bez klienta se snižuje počet vykázaných výkonů a tím i množství obdržených financí.

Poškození renomé. Ze strany osob a rodin, které již mají zkušenost několika generačního života na sociálních dávkách, nejsou vyhledávány organizace, které se snaží rodiny a osoby z vyloučených lokalit začlenit.

Výmluvy k alibismu:

Chybí nám zákon o sociálním bydlení

Nemáme obecní byty, developeři jim nefandí

Oni – klienti – se nechtějí vymanit z kolotoče podpory

Majorita se chová nepřátelsky

5. Sociální práce a čas

Einstein nadefinoval čas jako jednu z relativních hodnot. To je svět fyzikální. V úvodu jsme uvedli jeden z evangelních citátů – po ovoci poznáte. Práce a ovoce – to skladba toho, že něco se děje v čase.

Ekonomika byznysu – toho liberálního, se řídí ziskem. Pojetí takové firmy, společnosti, je lineární. Jediné o co zde jde, je zisk. Ten roste jen v případech, kdy produkujeme stále nové a nové výrobky, měníme výrobní portfolio, zavádíme robotizaci, měříme efektivitu. Pro sociální organizaci to znamená, že jí nesmí klesat počet klientů, ale naopak, i ona musí hledat

klienty. Liberální trh zde nefunguje – zvítězí ten efektivnější. Zdrojem klientů je všeobecná lidská vlastnost – lenost, dříve smrtelný hřích, dnes je neschopnost sociálního začlenění.

Dále můžeme mít cyklické pojetí práce a času. Pracujeme, abychom mohli spotřebovat. Toto je pojetí marketingu. Pracovat, abychom si mohli koupit věci, které nepotřebujeme, a díky práci a jejímu množství si nemáme čas tyto věci užít, které mezitím zestárnou a potřebujeme si koupit věci nové, které jsou cool. Tento princip spotřeby je jedním z nástrojů pro získání politických hlasů a nástrojem pro vydírání v rámci sociálního začleňování – poukazování na domnělou chudobu a dožadování se standardu střední třídy. Naše zkušenost z krizového centra je taková, že značkové oblečení mají především obyvatelé vyloučených lokalit.

Obě dvě pojetí se nějak a někde potkávají. Jak jsou v tomto pojetí na tom naši klienti, které chceme začlenit?

V lineárním pojetí času – se zpravidla nenacházejí, co by taky dělali v práci – to jsme si již ukázali. Cyklické pojetí času – to jim náš štedrý stát umožňuje. Sami víme, kolik desítek našich klientů dokáže parazitovat na sociálním systému a kolika nemůžeme pomoci, neboť se nevejdou do již zmiňovaných tabulek a systému standardů. K tomuto ještě patří obchod s chudobou, ve kterém se v rámci bydlení a lichvářských půjček ztrácí další významné finance.

Nabízí se tady otázky:

- Může být systém sociálních dávek a sociální pomoci překážkou k sociálnímu začleňování?
- Může být sociální systém ve spojení s požadavky marketingu nástrojem k vedlejším cílům?
- Nepotřebujeme zásadní změnu sociálního systému?
- Není čas zamyslet se nad tím, jaký dáváme smysl sociální práci?

Čas a jeho působení na lidský život na naši profesi nám může velmi mnoho sdělit o nás samotných i o našich klientech.

Změna diskriminace

- práce s rodinou, kde již několik generací nikdo nepracuje, žijí ve vyloučených lokalitách – je jen změnou v osobě diskriminované. Možná někdy dávno se jednalo o diskriminovanou rodinu či jedince, ale v jistém okamžiku přichází chvíle, kdy začneme výkonem své práce diskriminovat ty, kteří platí daně.
- Princip solidarity a participace, kdy vznikají skupiny, které jen čerpají a skupiny, které jen dávají. Nutnost vyvažovat práva a povinnosti.

6. Příklady dobré praxe

A Bůh jim požehnal a řekl jim: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“

Gen1,28

Tento úryvek z Bible mi připadá výstižný. Stávající model Welfare state není špatný, ale má v sobě několik rizikových míst, nebo chcete-li výzev. Život, který je odpovědí na smysl, je spíše spirálovitý. Jedná se o vytváření nové reality, nové společnosti, která se nezaměřuje jen na výkon nebo na konzum, ale která dotváří Zemi i společnost – nikoliv vytěží Zemi. Nedáváme životu smysl, ale odpovídáme na jeho výzvy (Frankl, 1996).

Základem změny je neočekávání pomoci státu a neočekávání rychlého jednání poslanecké sněmovny. Vláda řeší v rámci zákonných norem mnoho vedlejších zájmů, které nemusí být přímo kompatibilní se smysluplnou sociální prací a veřejnou správou.

V následujících podkapitolách, jsme se snažili hledat příklady dobré praxe u nás i v zahraničí.

6.1 Bydlení

Velmi často slyšíme, že bydlení je problém. Nejsou obecní byty, které v divoké privatizaci byly rozprodány a nové se nestaví. Při hledání jsem našel jako příklad Vídeň.

Vídeň jako město, má něco kolem 1,9 miliónů obyvatel. Přibližně okolo 65% těchto obyvatel bydlí v obecních bytech. Byt ve Vídni je levnější než byt v Praze, maximálně stejně drahý. Nájemné je taktéž nižší.

Pojem pro sociální bydlení ve Vídni, je definován jinak než u nás. V situacích, kdy my tupě čekáme na zákon o sociálním bydlení, ve Vídni jednájí.

Jedním z parametrů na přidělení sociálního bytu ve Vídni je příjem, který nesmí být větší na rodinu než dva průměrné roční platy. U nás by to tedy bylo něco kolem 700 000Kč hrubého při obou pracujících rodičích. Tuto hranic zcela běžně splní i dva manžele, učitelé s dlouholetou praxí.

Developeři, pokud chtějí budovat, musí splnit povinný podíl sociálních bytů na každé své stavbě. Je to proti logice developerů – rychle vydělat, ale je v zájmu všech obyvatel, ale je to v logice smysluplného jednání státní správy a sociální práce.

Příkladem adresy se sociálními byty je Hundertwasser haus, sídliště Aspern. Jsou to vše velmi dobré adresy. Výsledkem je stav, kdy vedle sebe bydlí rodiny z různých sociálních vrstev.

Dalším příkladem jsou rodinné domy pro seniory. Dnes již jsou v Polsku zákonem nařízené pro každou gminu – střediskovou obec. Na rodinné domy pro seniory se musí využívat domy, které jsou součástí běžné komunity, mohou je obývat max. 6 seniorů. Obec má za povinnost zajistit případné služby. Výsledkem je stav, kdy senior, který nemá poblíž své příbuzné, nebo potřebuje zvýšenou péči, zůstává bydlet v prostoru, který zná, kde jej znají a nestěhuje se do často anonymních velkých seniorcenter.

6.2 Vzdělávání a výchova

Jedná se o další paradigma. Toto paradigma popisuje Kraus (2011) jako utváření sociálních dovedností a prosociální výchova přispívající k multikulturálním řešením. Je zde prvek jistého předcházení sociálních problémů, výchova k empatii, výchova k rozvoji prosociálního chování. Kraus se dále zabývá dvěma prvky tohoto paradigmatu:

- kurativním – odstraňování dysfunkcí, překážek k optimálnímu rozvoji člověka
- stimulační - sociální práce jako činnost harmonizující vztah mezi jedincem a společností (Kraus, 2010).

Sociální pracovník zde vystupuje v roli pracovníka, který neřeší krizové situace jedince či komunity, ale naopak je v roli edukátora.

Dalším prvkem je odpovědnost za poskytovanou pomoc a přijatou pomoc. Tato odpovědnost je jak na straně sociálních organizací, tak na straně klientů – vracet společnost přijatou pomoc.

6.3 Práce a pracovní příležitosti

Dopravní dostupnost práce, jasná pracovní místa. Jedním z problémů sociálního začleňování je i dostupnost práce. V případech, že si najdu místo pro život mimo město, potřebuji se do práce dopravit. V analýze Bruntálského okresu nám vyšel fakt, že se do práce dostanete jen v pracovní dny na pracovní pozice od 7 do 17 hodin. Dopravní infrastruktura je záležitostí i sociální politiky, a ona získává informace od sociální práce – v mnoha případech.

6.4 Životní prostředí a bezpečí

Jako jedním z mnoha příkladů jsem vybral dilematickou situaci. Na lavičce na sídlišti se po večerech a nocích schází „problémová“ mládež. Hlučí, vytváří nepořádek, případně i ničí. Po několika stížnostech obec lavičku odstraní. To se jeví jako logické řešení, ale během dne na této lavičce docházelo k setkávání rodičů s malými dětmi mezi sebou, nebo se seniory.

Východiskem je každodenní participace občanů na hospodaření s veřejným prostorem. Autorka Nózka (2019) poukazuje na možnosti a východiska. V současnosti jsme zvyklí, že architekt navrhne veřejný prostor, město jej zafinancuje realizuje v rámci výběrového řízení. Nózka poukazuje na dobrou zkušenost na sídlišťích, kdy obec změnila postupy. Architekt sice něco všeobecně navrhl, občasně sídliště návrh změnili a zrealizovali za obecní finance. Výsledkem je „jejich“, prostor ke kterému mají osobní vztah a hlídají si jeho funkčnost. Následně došlo k paradoxní situaci, že z důvodů havárie sítí, bylo nutno vykácet některé stromy, ale občané, hledali jiné řešení, neboť šlo o jejich strom.

Praktická minimální změna, ale obyvatelé sídliště si již pak následně uhlídali pořádek i klid na sídlišti, najednou bylo jejich domovem.

Závěr

Pomáhat pro pomoc samotnou nemá smysl, je to jen z pohledu organizace lineární pojetí času, nebo z pohledu klientů v sociálním začleňování a pracovníků v sociální práci spíše jen honba za požitky. Byrokracie má ráda prosby, šuplíky, dotace, kontrolu.

Na předcházejících popisech, jsme si ukázali, že bez změny myšlení v sociální práci, uděláme jen velmi málo v sociálním začleňování, nebo téměř nic v odstraňování diskriminace – jen jednu diskriminaci nahradíme jinou.

Baťa tento postoj změny myšlení definuje jako vzpouru lidství proti úpadku. Taková vzpoura je však možná jen na základě znalostí. Zelený poukazuje na fakt, že kvalita produkce brambor je v přímé úměře s denním tiskem. Ten kdo nemá informace se dře od slunka do slunka, ten kdo má informace, umí vybrat dobrou odrůdu, technologii a nástroje. Čím méně znalostí, tím více dřiny (Zelený, 2011, s.33).

Baťa sleduje participaci zákazníků i pracovníků na rozvoji firmy i občanské společnosti. Zde se opět vracíme k pojetí času. Lineární čas nám dává zisky, cyklický nám přináší spotřebu, ale jen čas po spirále přináší naplnění, transcendenci, rozvoj ke kvalitě s odklonem od kvantity. Milosrdenství nepomůže našim klientům, pomůže jim, když je neučíme si pomáhat sami a když budeme měnit sociální společnost. Jedná se i o změnu nař. v komunitním plánování, nehledat služby, které chybí, ale hledat nástroje, které zamezí, aby poptávka po službách stoupala. Zde je jasná jednotící linie sociální práce a veřejné správy.

Literatura:

FRANKL, Viktor Emil. Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy. Brno: Cesta, 1996. ISBN 8085319500.

TOMEŠ, Igor. Obory sociální politiky. Praha: Portál, 2011. ISBN 9788073678685.

Kraus Blahoslav, Paradigmata sociální pedagogiky in Politiky a paradigmata sociální práce: co jsme zdělili a co s tím uděláme? : sborník z konference. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, 2010. ISBN 978-80-7318-994-5.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 9788073678180.

NÓŽKA Marcjanna, Codzienna partycipacja na przykladzie gospodarowania przestrzenia osiedlowa. Warszawa: Fundacja akademii Organizacji Obywatelskich, 2019, 2/2019(46). ISSN ISSN 17332265.

ZELENÝ, Milan. Hledání vlastní cesty: listy a reporty o moderním managementu : executive summary. Brno: Computer Press, 2011. ISBN 9788025116111.

Každodennost a potřeby mládeže a mladých dospělých ohrožených sociálním vyloučením v Chomutově¹

Everyday life and needs of Youth and young Adults endangered by social exclusion in Chomutov

Petr Charvát²

Abstrakt

Príspevok predstavuje kvalitatívnu analýzu realizovanú v rámci spolupráce Agentury pro sociální začleňování a města Chomutova. Cílem bylo analyzovat každodennost mládeže a mladých dospělých (15 - 26 let) ohrožených sociálním vyloučením žijících na chomutovských sídlištích. Sběr dat byl realizován analýzou dostupných dokumentů na dané téma a prostřednictvím rozhovorů s místními institucionálními aktéry, mládeží a ostatními obyvateli chomutovských sídlišť. Data získaná z šetření, jsou aplikována – použita pro potřeby zamýšlených a připravovaných, konkrétních projektů a intervencí. Při otázkách na trávení volného času na sídlištích, byla věnována pozornost jak jeho organizované, tak i neorganizované formě, rovněž pak na možné rizikové faktory, nebo reálné možnosti, které se k dané cílové skupině a lokalitě vztahují. Výsledkem provedené analýzy je i rozbor nabídky a poptávky volnočasových aktivit, popis bariér a představ o ideálním trávení volného času. Fenomén volnočasových aktivit mládeže je komplexního charakteru, souvisí s tématy jako (subjektivně vnímaná) bezpečnost, občanské soužití, nebo sídlištní urbanismus. Způsoby, jimiž je k tomuto tématu v dané lokalitě přistupováno, v mnohém vypovídají o charakteru, či atmosféře v místní společnosti jako celku.

Klíčová slova: Sociální vyloučení. Výzkum. Volný čas. Mládež.

Abstract

This paper presents a qualitative analysis carried out within the framework of cooperation between the Agency for Social Inclusion and the City of Chomutov. The aim of the research was to analyze the daily life of young people and young adults (at the age of 15 to 26) at risk of social exclusion at four housing estates, located in Chomutov. The data obtained from the research are applied - used for the purposes of the intended and prepared, specific projects and interventions. Data collection was carried out by analyzing of available documents on the subject mentioned above and through qualitative interviews with local institutional actors, youth and other residents of the Chomutov housing estates. The questions on leisure activities in housing estates have taken into account both, its organized and unorganized form, as well as the possible risk factors or real possibilities related to the target group and location. The results of the analysis consists partly an analysis of supply and demands of leisure activities in the City, it also describes the barriers and ideas on ideal leisure activities. The phenomenon of youth leisure activities is of a complex nature, it also relates to topics such as (subjectively perceived) security, civic coexistence or urban development.

Keywords: Social exclusion. Research. Leisure activities. Youth.

1. Tematický výzkum v Chomutově

1.1 Cíle a zdůvodnění výzkumu

Výzkum byl realizován jako jeden z výstupů spolupráce mezi Agenturou pro sociální začleňování a městem Chomutov. Jeho hlavním cílem bylo analyzovat potřeby mládeže a mladých dospělých ve věku 15 – 26 let ohrožených sociálním vyloučením žijících na chomutovských sídlištích Březenecká, Kamenná, Písečná a Zahradní. Šetření proběhlo na

¹ Text byl vytvořen v rámci realizace projektu „Systémové zajištění sociálního začleňování“, č. CZ.03.2.63/0.0./0.0/15_030/0000605.

² Agentura pro sociální začleňování

základě rozboru dostupných dokumentů (statistických dat ČSÚ, SLDB, analýzy médií) a také prostřednictvím kvalitativního výzkumu. Terénní sběr dat proběhl v dubnu a v květnu 2019.

1.2. Realizace a průběh

Výzkum byl zaměřen na popis činnosti aktérů, kteří v oblasti volnočasových aktivit na chomutovských sídlištích momentálně působí, na potřeby cílových skupin mládeže a mladých dospělých v oblasti volnočasových aktivit. Na zjištění hlavních příležitostí a bariér nabízených služeb v oblasti volného času a definování představ o ideálním nastavení (designu) služby nebo pracovníka z pohledu jejich cílové skupiny. Celkem bylo realizováno 29 polostrukturovaných rozhovorů (délka rozhovorů se pohybovala od 10 minut do 2 hodin, v průměru to bylo cca 40 minut, u 22 rozhovorů byl pořízen audiozáznam), jejichž přepisy byly kódovány do kategorií dle struktury pokládaných otázek a jejich relevanci ke zkoumané problematice. Rozhovorů se účastnilo celkem 69 osob, 43 respondentů ze strany cílové skupiny a 26 představitelů institucí a ostatních aktérů. V otázce etnicity, v tomto šetření převážně romské, pracuje text s etnickou identitou „askribovanou“ i s etnicitou „pociťovanou“, tedy jak jednotliví aktéři vnímají sami sebe.

2. Chomutovská sídliště

2.1 Základní sociodemografické údaje chomutovských sídlišť

V Chomutově žilo na konci roku 2018¹ celkem 48 720 obyvatel (dle SLDB 2011 celkem 48 328). Počet obyvatel sídlišť Březenecká, Kamenná, Zahradní a Písečná činil v součtu 19 248 obyvatel². Obyvatelé sídlišť situovaných na severovýchodě města tedy tvoří bezmála 40 % celkové populace Chomutova. Obyvatel ve věku 15 – 26 let bylo v Chomutově³ celkem 6 989, z nichž 6 101⁴ bylo žáků, studentů a učňů. V některých částech uvedených sídlišť došlo v posledních desetiletích ke změnám ve struktuře obyvatel - kvůli skupování bytů spekulanty došlo k nárůstu počtu sociálně slabších obyvatel, což je spojeno s vyšší fluktuací nájemníků.

2.2 Atmosféra sídliště, společenské klima

Panelové domy na sídlištích vznikaly přibližně před 40 – 50 lety a mezi obyvateli byly hojněji zastoupeny mladé rodiny v reprodukčním věku. Jednotlivé vchody bývaly „plné dětí“ (citace obyvatele sídliště), zatímco dnes sídliště opouštějí lidé ve středním nebo starším středním věku. Na sídlištích zůstávají senioři a mladí lidé s dětmi, zbývající obyvatelé střední generace nesdílí veřejný prostor do takové míry, jako výše uvedené skupiny. Rychlost výměny původního obyvatelstva často závisí na různých okolnostech, zejména pak na vlastnické struktuře. Z rozhovorů s obyvateli Březenecké plyne, že někteří z původních vlastníků bytových jednotek odcházejí ze sídliště pryč. Dle kontaktovaného člena jednoho ze SVJ na Březenecké dochází k nejvyšší fluktuaci právě v bytech, které jejich majitelé pronajímají. Mnozí původní majitelé pronajímaných bytů již zemřeli nebo se odstěhovali jinam (např. za svými dětmi). Mezi důvody ke stěhování patří (dle provedených rozhovorů) mimo jiné i stíznosti na hluk od dětí nově příchozích, většinou sociálně slabších rodin.

¹ Zdroj ČSÚ (data k 31. 12. 2018)

² Zdroj ČSÚ (SLDB 2011)

³ Zdroj ČSÚ (SLDB 2011)

⁴ Z celkového počtu obyvatel s obvyklým pobytem (zdroj: SLDB 2011)

2.3 Problémy v soužití na sídlištích

Z provedených rozhovorů vyplývá, že problémy v soužití mezi lidmi na sídlištích, jsou často spojené s tzv. nepořádkem (či „bordelem“). V místním kontextu se však spíše než o nepořádek jedná o hluk a rámus přes den a nedodržování nočního klidu po 22. hodině. Nepořádek je často přisuzován převážně chudším (často romským) rodinám, které žijí na sídlišti nebo (mnohdy také romské) mládeži. Častým předmětem sporů mezi lidmi na sídlištích bývají („bordel“ působící) děti na hřištích, lavičkách a zatravněných plochách vnitrobloků mezi jednotlivými panelovými domy. Jedná se o místa, která jsou pro děti a mládež dostupná či atraktivní. Jako více „problémová“ jsou vnímána místa, kde žije více rodin s dětmi a kde dochází častěji ke stěhování (fluktuaci) nájemníků. Tzv. starousedlíci se i v případě, že se jedná o Romy, se svými sousedy znají a dokáží se domluvit. Někteří z dotazovaných respondentů však etnickou rovinu v negativním smyslu reflektují explicitními odkazy na Romy. Romská etnicita je při subjektivním posuzování určitých problematických objektů na území sídliště používána mezi Romy i mezi ostatními obyvateli chomutovských sídlišť. Často zmiňovaní „ONI“ – romská „komunita“, lidé v SVL, drogově závislí nebo klienti různých typů sociálních služeb, ve skutečnosti netvoří homogenní skupinu. Velmi často však bývají takto posuzováni. Bývají spojováni na základě toho, že jsou Romové, nezaměstnaní nebo že bydlí na „horší adrese“.

2.4 Problémy v komunikaci mezi generacemi

Oslovení senioři si v rozhovorech často stěžovali na chování dětí a mládeže. Předmětem jejich stížností byl zejména hluk způsobený menšími dětmi pobíhajícími na hřištích mezi domy, hudba (reprodukováná, ale i hra na kytary nebo zpěv) a křik mládeže, vulgární vyjadřování mladých mezi sebou, ale i adresné verbální napadání, zejména jako reakci na předchozí interakci (okřiknutí apod.). Tyto jevy mohou být vnímány na škále od obtěžování a rušení po reálnou hrozbu. O reakci (převážně) starších lidí, kteří z oken panelových domů okřikují mládež na ulicích, vypovídají zase mnozí respondenti z řad cílové skupiny mládeže ve věku 15 – 26 let. Starší lidé podle svých slov bývají v konfrontaci s mládeží zaskočení zejména vulgarností a hrubou mluvou mnohdy násobenou romským (slovenským) dialektem. Senioři nebo matky s kočárky se v konfrontaci se skupinou vulgárně se vyjadřující mládeže mohou cítit ohroženi. Z výpovědí respondentů je dále patrné, že starším lidem často vadí i větší shluk lidí a bojí se. Dle informací od kontaktovaných zástupců MP však ke skutečným případům ohrožení ze strany skupin mládeže na ulicích dochází pouze zřídka. Expresivní vyjadřování skupinek mladých lidí na sídlišti vůči kolemjdoucím nepředstavuje reálnou hrozbu.

2.5 Prostředí sídliště

Atmosféra na sídlišti, včetně mezilidských vztahů, je ovlivňována i architekturou, životním prostředím a možnostmi, které lidé mají k trávení volného času a k vzájemnému setkávání. Podle výpovědí některých „starousedlíků“, obyvatel chomutovských sídlišť, se podobně jako v jiných českých městech výrazně zhoršily možnosti pro společenské a kulturní vyžití přímo v centru města i na chomutovských sídlištích. Sídliště byla již době svého vzniku plánována jako místa pro bydlení se specifikou architekturou s prostory určenými pro infrastrukturu, obchody a služby, obvykle umístěnými v centrální části každého ze sídlišť. Mezi jednotlivými panelovými domy byla instalována dětská hřiště, která v době reprodukčního „boomu“, kdy sídliště obývaly většinou mladé rodiny s malými dětmi, umožňovala jednoduchý dohled na děti, trávení volný čas před domem. Právě dětská hřiště se spolu s lavičkami umístěnými mezi domy stala častým terčem kritiky některých místních obyvatel. Tzv. akustika stadionu, kdy se zvuk z hřiště (plochy) uprostřed panelových domů rozléhá do všech oken natočených směrem k vnitrobloku, byla důvodem pro rušení některých hřišť a odstraňování laviček. Některá z

původních hřišť byla na základě stížností obyvatel na hluk zrušena podobně jako lavičky, dokonce i zábradlí, kde je možné sedět (viz citace níže). Skupinky mládeže tak jsou vytlačovány na jiná místa. Odstraněním laviček a rušením některých dětských hřišť se sídliště pro své obyvatele stávají méně pohodlná. Místo budování možností pro vzájemná setkávání ve veřejném prostoru dochází spíše k izolaci. O prostor k odpočinku pak často přijdou paradoxně právě senioři, z nichž někteří se o odstranění laviček zasazují. Mládež ale „nezmizí“, přesune se na jiná dostupná místa mezi jiné paneláky nebo zůstane sedět na trávě či obrubníku.

3. Mládež na sídlištích, trávení volného času

Volnočasové aktivity, obecně rozdělované na tzv. organizovaný a neorganizovaný volný čas, se obvykle doplňují. Jejich vzájemný poměr může jistým způsobem souviset s mírou sociálního vyloučení. Podobně mohou rodiče bez dostatečných sociálních vazeb a kontaktů (např. na pracovníky škol nebo rodiče spolužáků svých dětí) postrádat motivaci využívat pro své děti formy organizovaného trávení volného času, zvláště pokud se jich v mládí také sami neúčastnili. U některých rodin může jít také o nedostatek finančních prostředků na hrazení těchto aktivit, neznalost nabídky a možností, které jsou v dané lokalitě k dispozici, nebo různé sociální (a jiné) bariéry, které účast na těchto aktivitách komplikují. Tzv. „přechodovým prvkem“ mezi oběma formami trávení volného času jsou NZDM, která tzv. „dětem ulice“ zprostředkují vhléd – zkušenost s organizovaným trávením volného času bez nezbytných administrativních formalit, tedy nízkoprahově. Způsob trávení volného času u mládeže a mladých dospělých (15 – 26 let) se kromě organizovaného a neorganizovaného volného času liší i s ohledem na věkovou kategorii. Nezletilá mládež se v rámci neorganizovaného VČ mnohdy pohybuje ve společnosti mladších dětí, různých part, které na sídlištích využívají dostupných prostor, kde se scházejí a „zevlují“. Tzv. mladí dospělí již mají často vlastní rodiny, chodí do zaměstnání a jejich potřeby se posouvají spíše do oblasti občanské vybavenosti – restaurací, kaváren nebo lépe řešeného veřejného prostoru, např. parků a laviček. Důvodem k „flákání“ – neúčasti na představě života naplněného volnočasovými aktivitami však nemusí být jen nedostatek kapitálu (materiálního či sociálního), ale i odmítnutí tohoto konceptu volnočasových aktivit jako takového. Může jít o součást strategie více zaměřené na rodinu nebo pohled (společenský/ekonomický model), který nespaturuje benefity v podobě organizovaného trávení volného času.

Otázka participace na volnočasových aktivitách není pouze na samotných aktérech, mladých lidech, ale také na jejich rodičích. Žáci navštěvující např. gymnázium jsou často rodiči motivováni i k několika mimoškolním aktivitám týdně (dle pracovníků NZDM), mnohdy bývají časově přetížení a NZDM pro ně nejsou zajímavá. Mládež ze socioekonomicky slabšího prostředí má zase kolem 18 roku už často vlastní rodinu.

4. Příležitosti, potřeby, doporučení

Mezi bariéry v přístupu organizovaného trávení volného času mládeže patří, jak je již uvedeno výše, nedostatečná podpora ze strany rodin. Jednak z hlediska chybějících vzorců (rodiče také nenavštěvovali kroužky a nepovažují to z hlediska rozvoje svých dětí za důležité), tak z důvodu nedostatku financí, existenčních problémů. Někteří rodiče nemohou „dát dítě na kroužek“ kvůli tomu, že mají více dětí a nemohou děti na kroužek doprovázet a vyzvedávat je, popřípadě cestovat na zápasy a soutěže. Je pro ně jednodušší nechat děti, aby si hrály venku na ulici. Důvodem bývá i nedostatečný sociální kapitál. Rodiny o možnostech pro své děti nevědí nebo se v prostředí DDM a ZUŠ nedokáží pohybovat. Mnozí mladí lidé ze sociálně slabších rodin tráví svůj volný čas venku z důvodu nedostatku prostoru nebo soukromí doma. Jsou do pozdních večerních hodin na ulici, protože žijí v přeplněných bytech

nebo např. nechtějí trávit čas s rodiči (alkoholismus, domácí násilí). Často jsou oběťmi tzv. přenesené zodpovědnosti, kdy jsou nuceni se starat o své mladší sourozence. „*Jejich rodiče jsou na mobilech, cigaretách a děti je nezajímají*“ (dle rozhovoru s pracovníkem NZDM). Doma mnohdy nemají světlo (energie) nebo mají štenice, v dětském věku musí často řešit problémy určené dospělým, a proto dospívají rychleji než ostatní.

4.1 Funkční hřiště

V Chomutově na sídlištích bylo v minulosti vybudováno poměrně velké množství venkovních hřišť, z nichž některá jsou osazena herními prvky, zejména pro mladší děti, a fungují, jsou zde však i zrušená a nefunkční hřiště. Dle provedeného šetření je však na sídlištích problémem nedostatek funkčních hřišť – sportovišť pro mládež a dospělé. Na některých hřištích nejsou v brankách síťky, k jejich používání chybí sportovní nářadí. V otázce budování veřejných sportovišť, dle provedených rozhovorů, existují obavy ze strany obyvatel sídlišť, že by byly („přistěhovalci, feťáky, nebo cikány“) zase brzy zničeny. Zmiňované obavy z hluku by se daly řešit vhodným utlumením povrchu, úpravou pro různé druhy sportů. Správa veřejného sportoviště nekončí jeho uvedením do provozu, je třeba ho udržovat. Nejlépe lidmi, kteří ho využívají a nenechají zničit. Mohou být oplocené, mohou je hlídat najatí nebo dobrovolní správci. Mohou na nich být tzv. sportovní budky, kde si lze půjčit (pronajmout) sportovní náčiní. Příkladem mohou být podobně fungující školní hřiště. Populární sporty jako fotbal a hokej mají ze strany veřejných rozpočtů a zájmu veřejnosti stabilní finanční zázemí a členskou základnu. Tzv. nové urbánní sporty jako skateboard, parkour, breakdance či venkovní posilování „workout“ nejsou finančně náročné, podobně jako „sport chudých“ – box. Je potřeba zajistit vhodný prostor, zkušené lektory („nadšence“) a dostatečnou propagaci pro potenciální zájemce (např. cílovou skupinu tohoto šetření).

4.2 Dostatečná propagace

Ke zlepšení situace v oblasti aktivního trávení volného času je třeba najít aktivity, o které by byl zájem, vytvořit pro ně kvalitní, stabilní zázemí a dostatečně je zpropagovat. Mladí lidé ze sídliště (CS) mnohdy nemají představu o aktivitách, které by mohli provozovat, potřebují vzory a motivaci. Kromě vytváření příležitostí pro trávení volného času je třeba jednotlivé aktivity nabízet a propagovat, vytvořit mapu – přehled dostupných možností, které jsou k dispozici, jak konkrétně fungují a tento přehled distribuovat nejen mezi tzv. sociálně vyloučené (slabé), ale i širší veřejnost. Nevytvářet pocit, že jsou určeny pouze pro jednu skupinu obyvatel, ale dát jasně najevo, že jsou pro všechny.

4.3 Pracovníci s mládeží

Vlastnosti ideálního pracovníka však závisí i na činnosti, kterou od něj organizace očekává. Má být řešitelem obtížných životních situací, zkušeným jednatelem s institucemi nebo spíše kamarád, co dokáže odkázat na jiné odborníky? Má být „píaristou“, který dokáže nabídnout a „prodat“ aktivity NZDM? Profil aktivizačního pracovníka výrazně ovlivňují i možnosti (plat a úvazek), který je mu daná organizace ochotna nabídnout. Dle dat uvedených v textu výše je na chomutovských sídlištích patrná potřeba zaujmout, nabídnout a „prodat“ služby, které organizace (nizkopráh) poskytuje. K dosažení úspěchu je však třeba také atraktivní nabídka ze strany organizace. Ke kontaktování skupiny mladých, popřípadě celé rodiny, je však také potřeba dlouhodobější práce, ve které hrají roli především důvěra a spolehlivost.

4.4 Ideální služba

Během rozhovorů s některými respondenty z řad pracovníků v sociálních službách a zaměstnanců nízkoprahových center při otázkách na možná zlepšení služeb v oblasti volnočasových aktivit na sídlištích zazněl jako inspirace koncept Jugendzentrum, který v této oblasti funguje ve Spolkové republice Německo. Od zařízení pro mládež v Česku, Chomutově, se liší velikostí (některá JZ v Německu mají okamžitou kapacitu i kolem 100 klientů), centra také fungují jako otevřený prostor, kam může přijít kdokoli, kdykoliv potřebuje. Po osmé hodině večer si zde plnoletí klienti mohou u baru koupit pivo, pořádají se zde koncerty a sportovní akce. JZ fungují na principu komunity, kde jsou představitelé různých pro mládež atraktivních subkultur (např. graffiti, skateboard, DJ – gramofony, hudba, Hip Hop, parkour), mladí si zde také mohou zahrát např. videohry, zároveň jsou zde však k dispozici informace nabízející sociální služby a sociální pracovníci. K výše zmíněnému konceptu se blížily i postřehy – komentáře jiných respondentů, kteří projekt Jugendzentrum neznají.

Shrnou-li se návrhy a tipy pro ideální službu pro volnočasové aktivity na sídlištích v provedeném šetření, je potřeba zařízení, kde: Mládež nebude institucionálně zakotvená a bude jej moci navštěvovat bez omezení (maximální možná provozní doba a místnost, která bude k dispozici stále, bez omezení z důvodu momentálně prováděných aktivit), zařízení by mělo fungovat i během prázdnin a víkendů. Mělo by obsahovat prostor fungující jako odpočinková zóna (možno i venkovní), kde není nutné vyvíjet nějakou aktivitu (lavičky, terasa – kavárna). „Klub“ by neměl být veřejností vnímán jako určený pro specifickou cílovou skupinu (sociálně znevýhodněné nebo Romy), ale jako prostor pro všechny mladé, zároveň do jisté míry přístupný i dospělým. Zařízení by mělo nabízet atraktivní aktivity provozované odborníky v daném oboru, kteří by v jeho rámci mohli předvádět (popularizovat) svou aktivitu (např. sport). Výběr aktivit by měl být konzultován s mládeží. Centrum by mohlo sloužit i k propagaci (náboru) dalších sportovních a jiných klubů působících v Chomutově a spolupracovat se zařízeními, které zde již existují. Zařízení by mohlo participovat i v rámci akcí pořádaných městem nebo pořádat akce samostatně (např. koncerty, představení sportů a kulturních aktivit). Výše naznačený koncept svým rozsahem překračuje kapacity stávajících zařízení (NZDM) z hlediska personálního i z hlediska nároku na prostor.

5. Seznam zkratk

ASZ: Agentura pro sociální začleňování (v textu také: Agentura)

CS: cílová skupina

ČSÚ: Český statistický úřad

DDM: Dům dětí a mládeže

MP: Městská policie

NNO: Nestátní nezisková organizace

NZDM: Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež

SLDB: Sčítání lidu, domů a bytů

SVL: Sociálně vyloučená lokalita

VČ: volný čas

ZUŠ: Základní umělecká škola

Možnosti rodin s dětmi z azylových domů

Opportunities for families with children from shelters

Aneta Jedličková¹

Abstrakt

Azylové domy pomáhají řešit nepříznivou situaci rodin s dětmi bez domova a stálého příjmu, kteří jsou ohroženi bezdomovectvím a vyloučením ze společnosti. Významnou roli v pomoci uživatelům azylového domu hrají sociální pracovníci, kteří jim pomáhají, prostřednictvím individuálních plánů, plnit cíle, které si uživatelé stanoví. Důležité je pro osoby v nepříznivé sociální situaci najít stálou práci a bydlení, začít řešit své finanční problémy, zadluženost, začlenit se zpět do společnosti a přestat být závislý na sociální službě.

Klíčová slova: Azylový dům. Sociální práce. Rodina. Životní situace.

Abstract

Shelters help to address the unfavorable living situation of families with children without a home and stable income who are at risk of homelessness and social exclusion. A significant role in helping the clients of the shelter played by the social workers, who help them, through individual plans, to meet the objectives set by the users. It is important for people in an unfavorable social situation to find permanent work and housing, start solving their financial problems, indebtedness, integrate back into society and stop being dependent on social service.

Keywords: Shelter. Social work. Family. Life situation.

1. Úvod

Azylové domy poskytují pomoc především rodinám s dětmi, ať už úplným či neúplným, které se ocitly v tíživé životní situaci. Jedná se o zařízení, která poskytují dočasné ubytování matkám nebo otcům s dětmi, těhotným ženám nebo celým rodinám, které se ocitly v nepříznivé životní situaci. Služby jsou ovšem placené (Matoušek, 2016). Tato pomoc zahrnuje pomoc materiální a odbornou, a v neposlední řadě může také zároveň sloužit jako prostředek pro opětovné začlenění rodin zpět do společnosti. Situací, které donutí rodiny vyhledat pomoc azylové domu může být hned několik. Mezi hlavní důvody patří neočekávaná ztráta bydlení, špatná ekonomická situace vyvolaná např. ztrátou zaměstnání, předluženost rodiny, alkoholismus, drogová závislost, ale i rozpad rodiny nebo domácí násilí. Do azylového domu se dostávají rodiny bez dostatečného rodinného zázemí nebo ty, které nefungují, tak jak by měly. Dále pak často mladí lidé z dětských domovů, kteří nemají rodičovský vzor nebo lidé s nízkým intelektem, kteří jsou lehce zneužitelní. V převážné většině případů se jedná o osoby s nízkými pracovními návyky, kteří pod dohledem sociální služby své návyky získávají. Hlavním problémem v této oblasti je nedostatek sociálních bytů, které by rodiny mohly využívat.

2. Klienti azylového domu

Klientelu azylových domů tvoří partnerské a manželské páry s dětmi, matky nebo otcové s dětmi a těhotné ženy. Jedná se tedy o dospělé osoby, které jsou starší 18 let, jsou bez přístřeší a mají ve své péči děti do 18 let, popřípadě do 26, pokud se soustavně připravují na budoucí povolání. Téměř ve všech případech, kdy je rodina úplná, je alespoň jeden z partnerů schopen začlenit se na trh práce. To ovšem neplatí v případě rodin neúplných, kde téměř 70 %

¹ Bc. Aneta Jedličková, Univerzita Pardubice, fakulta ekonomicko-správní, e-mailová adresa: st44829@student.upce.cz

matek samoživitelek je na mateřské nebo rodičovské dovolené a v tomto okamžiku je pro ně mnohem těžší začlenit se zpět do společnosti. Naopak tato služba není určena osobám, které potřebují nepřetržitou zdravotní péči, mají akutní infekční onemocnění nebo jejichž chování by z důvodu duševní poruchy, popř. agresivity závažným způsobem narušovalo kolektivní soužití.

Není vhodné, aby se díky špatné životní situaci rodina rozdělila, a to tak, že muž je nucen vyhledat služby azylového domu pro muže a žena pro matky s dětmi, protože společně mají větší šanci navrátit se zpět do společnosti. Hlavním cílem rodin je získat stálý finanční příjem z pracovní činnosti a hospodařit s ním, pokusit se získat bydlení a udržet si ho (Matoušek a kol, 2003). S tím klientům pomáhají azylové domy, kde spolupracují se sociálními a klíčovými pracovníky. Ti jim pomáhají s hledáním práce a bydlení, uplatňováním práv nebo oprávněných zájmů, při obstarávání osobních záležitostí, při vyřizování běžných záležitostí vyplývajících z individuálních plánů, uplatnění zákonných nároků a pohledávek nebo např. při podávání žádosti o dávky hmotné nouze, rodičovského příspěvku, příspěvku na bydlení a podobně. Sociální pracovníci v azylových domech nabízejí základní sociální poradenství, kde každý uživatel má nárok na bezplatné poskytnutí základního sociálního poradenství o možnostech řešení jeho nepříznivé situace nebo jejího předcházení. Pro pracovníky je důležitý individuální přístup ke každému klientovi dle jejich osobních cílů, přání a možností. Klienti jsou motivováni k samostatnosti a aktivitě při řešení vlastních problémů.

3. Sociální práce s klienty azylového domu

Uchazeči o azylový dům si nejdříve musí samy podat žádost o poskytnutí sociální služby, na základě, které budou pozváni na sociální šetření, kde se zjišťují hlavní problémy uživatelů. Po přijetí uchazečů do azylového domu se sestaví individuální plán klientů, který pomáhá řešit jejich nepříznivou situaci. Společně se sociálními a klíčovými pracovníky klienti plní své cíle stanovené v individuálním plánu, které vedou k jejich osamostatnění, postupnému sociálnímu začlenění a také nezávislosti na sociálních službách. Mezi základní činnosti sociálního pracovníka patří (Jedličková, 2018):

- Zapojování do vedení evidence žádostí o poskytovanou sociální službu
- Zajištění prvotního kontaktu a žadateli o službu
- Provádění sociálního šetření
- Vytváření smlouvy o poskytnutí sociální služby, její prodloužení či ukončení
- Plánování průběhu sociální služby společně s uživateli
- Dohlížení na kvalitu poskytovaných služeb
- Zajišťování odborné sociálně právní poradenské činnosti
- Vedení osobních spisů klientů
- Spolupráce s klienty, jejich rodinami, sociálními pracovníky městských úřadů, úřadů práce, soudy, policí či ostatními státními i nestátními subjekty
- Zajištění sociálního poradenství v oblasti uplatňování vlastních práv a oprávněných zájmů
- Příprava vzdělávacích a volnočasových aktivit pro klienty a jejich děti

Pracovníci azylového domu musí mít řadu důležitých vlastností, které jsou nezbytné pro práci s klienty. Mezi ty nejzásadnější patří např. schopnost pracovat pod tlakem, samostatnost, schopnost organizovat a upřednostňovat pracovní harmonogram, tak aby vyhovoval potřebám a přáním klientům, schopnost aktivně naslouchat ostatním, vynikající dovednost v oblasti řízení času, týmová práce nebo také výborné komunikační dovednosti (Mandysová, Hajjaj, 2017)

Důležitým krokem, při řešení nepříznivé situace uživatelů je její zmapování, zhodnocení a plánování postupu pro její nápravu, proto je velmi důležité individuální plánování, které je založeno na respektování individuálních potřeb, ochraně práv, důstojnosti a nezávislosti. Jedná se v podstatě o určitou domluvu mezi pracovníky a uživateli na postupech při řešení nepříznivé situace a začlenění zpět do společnosti. V individuálním plánu jsou stanoveny i časové horizonty, do kdy má být daný cíl splněn nebo jak často se mají jednotlivé body provádět. Sociální pracovníci na základě spolupráce s uživateli poté pravidelně kontrolují dodržování jednotlivých bodů individuálního plánu a provádějí jeho průběžné hodnocení, zda klient cíle plní či nikoli, popřípadě plán přepracují, tak aby odpovídal aktuální situaci klienta. Individuální plán se začíná vytvářet již při prvotním kontaktu budoucího uživatele se sociálním pracovníkem, který probíhá prostřednictvím diagnostického pohovoru, při kterém je mapována základní sociální situace. Jsou zde stanoveny služby, které pomohou klientům situaci řešit a je určen hlavní osobní cíl, kterého by klient měl dosáhnout za dobu setrvání v azylovém domě. Po nástupu uživatelů do azylového domu nastane adaptační období, které trvá zhruba jeden až dva týdny. Poté si uživatelé za pomoci klíčových pracovníků stanoví krátkodobé i dlouhodobé cíle, včetně jednotlivých kroků, které povedou k jejich dosažení. Tyto cíle se průběžně doplňují dle potřeb uživatelů, vývoje situace a jejich schopností. Stanovený individuální plán poskytování sociálních služeb je možné kdykoliv během pobytu měnit. Výsledkem splnění všech cílů stanovených v individuálním plánu by mělo být opětovné začlenění do společnosti, nalezení práce, našetření dostatečného množství finančních prostředků pro nalezení bydlení a pravidelné splacení všech svých dluhů, naučit se pracovat s finančními prostředky, opětovné obnovení rodinných vztahů a podobně (Bulvová, 2019).

Klienti, především samoživitelé, často využívají i možnosti práce na částečný úvazek, který jim umožňuje pracovat pouze pár hodin denně a mohou se tak věnovat i výchově svých dětí. Pro azylový dům je také vhodná spolupráce se sociálním podnikem, který je schopen zaměstnat své klienty a tím uživatelům pomáhá získat pracovní návyky. Sociální podnik je vlastně podnik zakládáný za zvláštních podmínek, který pomáhá řešit ekonomickou nebo sociální situaci jednotlivců nebo skupin (Matoušek, 2016).

Jedním ze způsobů, jak získat pracovní návyky může být pro klienty veřejná služba. Veřejnou službu vykonávají osoby v hmotné nouzi a osoby, které jsou vedeny v evidenci uchazečů o zaměstnání. Jedná se především o pomoc obcím nebo dalším subjektům, a to především v oblastech zlepšování životního prostředí, udržování čistoty ulic, pomoc v oblasti kulturního a sportovního rozvoje nebo sociální péče. Při vykonávání sociální služby se osobám zvyšuje částka existenčního minima (Zákon č. 111/2006 Sb. Zákon o pomoci v hmotné nouzi, 2006).

4. Možnosti získání bydlení pro klienty azylových domů

Jednou z možností, jak získat bydlení pro klienty azylových domů je požádat si o obecní byt, a to buď v místě trvalého bydliště nebo v obci, kde využívají služby azylového domu. O volných bytech k pronájmu informují obce nebo městské části buď na svých webových stránkách nebo úředních vývěskách. Město či obec si často při rozhodování o výběru nájemníků pomáhá bodovým hodnocením. Tedy žadatelé získají body na základě jejich aktuální životní situace, což značně zvýhodňuje například matky samoživitelky. Některé obce také nabízejí startovací byty, které jsou však omezeny věkem.

Další možností je nájemní byt. Zde však musí klienti počítat s určitou kaucí, což pro osoby, které nemají stálý příjem, představuje značný problém. Uživatelé mohou požádat o finanční podporu z nadací, které podporují mladé rodiny v nouzi. Tyto nadace často poskytnou finanční prostředky i pro platbu prvního a druhého nájmu.

Pro tuto skupinu osob je ideální sociální bydlení, tedy byty, kde jsou poměrně nízké nájemné. Sociální bydlení je bydlení, které je poskytované osobám v bytové nouzi nebo lidem, kteří vynakládají nepřiměřenou část svých příjmů na nájemné (více než 40 % svých disponibilních příjmů). Uživateli sociálního bydlení je v případě potřeby poskytována podpora formou sociální práce, která závisí na potřebách klientů a výsledku sociálního šetření. Příkladem zde může být obec Horní Újezd, která zrenovovala starý areál školy a vytvořila zde sociální byty. Do bytů byly umístěny čtyři rodiny z azylového domu, kterým tento krok pomohl začlenit se zpět do společnosti a najít si trvalé zaměstnání. Není však vhodné, aby rodiny, které opustí azylový dům a bydlí v sociálních bytech zůstaly bez vlivu sociálních služeb a další podpory. Ideální je napojení na sociální aktivizační službu pro rodiny s dětmi, kteří s těmito osobami nadále pracují a pokračují v řešení jejich problémů. Jedná se o službu, která má zabránit opětovnému sociálnímu vyloučení (Matoušek, 2016).

Obecně je výhodnější získat bydlení v menší obci, a to proto, že je mnohem levnější než ve velkoměstě a pro tyto osoby lépe dostupnější.

5. Závěr

Azylové domy jsou velmi důležitou součástí celého hospodářství a pomáhají řešit problém nepříznivé životní situace, sociálního začlenění zpět do společnosti, začlenění se do pracovního procesu, bezdomovectví i problematiku nedostatečných finančních prostředků. Více ohroženy sociálním vyloučením jsou především matky samoživitelky, které nemají tolik možností najít si stále zaměstnání a tím dosáhnout stálých příjmů a najít si bydlení. Větší šanci mají celé rodiny, kde jeden z rodičů může lépe spolupracovat se sociálními pracovníky na sestavování individuálního plánu a začlenit se na trh práce. Sociální a klíčoví pracovníci v azylových domech individuálně pomáhají všem svým klientům a snaží se jim pomoci řešit jejich nepříznivou situaci. Ideální je, když se rodina začlení zpět do společnosti a přestane být závislá na sociální službě, ale to je velmi náročný proces, který může trvat i několik let.

6. Seznam citované literatury

- BULVOVÁ, Pavla. *Standard kvality č. 5. Individuální plánování průběhu sociální služby*. Občanské sdružení „Náš domov“ Koclířov, 2019
- ČESKO. *Zákon o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb. ze dne 1.1.2017, ve znění pozdějších předpisů*. Sběrka zákonů ČR. 2006. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-111>
- JEDLIČKOVÁ, Ivana. *Standard kvality č. 9. Personální a organizační zajištění služby*. Občanské sdružení „Náš domov“ Koclířov, 2018
- MANDYSOVÁ, I., HAJJAJ, O. (2017). *Soft Skills Importance in NGO's Positions*. In: MIC Managing the Global Economy. Monastier di Treviso: University of Treviso, s. 115-122. ISBN 978-961-7023-12-1.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Metody a řízení sociální práce*. 3. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0213-4.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2016. ISBN 9788026211549.

Úkoly truchlení jako možný teoretický koncept prevence sociálního vyloučení

Task of Mourning as Possible Theoretical Concept of Prevention of Social Exclusion

Jan Kaňák¹, Barbora Racková², Sylvie Stretti³

Abstrakt

Tato teoreticky zaměřená stať nabízí odpověď na otázku: *Jak je možné využít koncept úkolů truchlení rodiny jako nástroje prevence sociálního vyloučení rodin (s nezletilým dítětem), ve kterých zemřel jeden z jejich členů? Úmrtí jednoho ze členů rodiny chápeme jako situaci, ve které může dojít k neschopnosti jednoho či více členů, či rodiny jako celku, dostatečně reflexivně životně plánovat a zvládat a to především v oblastech schopnosti fungovat s vrstevníky, v práci a také odolávat / zvládat další překážky a v podstatě způsobit sociální vyloučení rodiny jako celku. Zaměření se na úkoly truchlení (Tasks of Mourning) v kombinaci s prvky krizové intervence rodiny (Family crisis intervention, FCI) lze vnímat jako nástroj, kterým je možné výše uvedeným komplikacím předejít.*

Klíčová slova: Truchlení. Úkoly truchlení. Sociální vyloučení. Reflexivní zvládání. Sociální práce.

Abstract

This theoretically focused paper offers answer to question: *How it's possible to use the concept of Tasks of mourning of family (with child) as a tool to prevent social exclusion of families in which one of their members has died? We understand the death of one of the family member as a situation in which family as whole or one of their member may experiencing decline of ability to reflective life planning and managing / coping, specifically in areas of interactions with peers, functioning in working area and also to ability to cope with additional stress. Focusing on Tasks of mourning in combination with Family Crisis Intervention (FCI) can be seen as a tool to prevent the above-mentioned complication.*

Keywords: Mourning. Task of Mourning. Social Exclusion. Reflective coping. Social Work. 21.600 znaků celkem

1. Úvod

Pokud chápeme sociální vyloučení jako situaci, v níž není možné dosahovat zajištění běžných potřeb a reflexivního životního zvládání a plánování, pak je možné, na základě dostupných studií chápat úmrtí jednoho z členů rodiny, ve které žije nezletilé dítě, právě jako situaci, ve které k sociálnímu vyloučení rodiny může dojít. Dostupné studie poukazují na to, že úmrtí člena rodiny může výrazně negativně ovlivnit funkce rodiny a u jednotlivých členů vést k zhoršení fungování s vrstevníky, zhoršené schopnosti naplňovat očekávání z hlediska prostředí v práci i ve škole a k výraznému zhoršení dovednosti čelit dalším potížím a problémům. (Berg, Rostila, Hjern, 2016; Derake et al., 2012) Zahraniční studie naznačují, že se situace úmrtí člena rodiny, ve které vyrůstá nezletilé dítě, může dotýkat 9 až 13% dětí a dospívajících (Fletcher, J. et al., 2012; Stikkelbroek, Y., et al., 2016). I když běžně dostupná statistická data za ČR chybí (ÚZIS, ČSÚ), lze odhadovat, že se situace úmrtí dotýká zhruba

¹ Poradna Vigvam, HTF UK; honza.k@mail.muni.cz

² Poradna Vigvam, HTF UK; barbo.ra.ckova@gmail.com

³ Poradna Vigvam, HTF UK; sylviestretti@gmail.com

6.000 rodin ročně¹. Z toho lze také odvodit, že je pravděpodobné, že se sociální pracovníci a pracovníci (s ohledem na rozsah rezortů a činností, které vykonávají) se situací úmrtí v rodině setkají.

V textu si klademe otázku: *Jak je možné využít koncept úkolů truchlení rodiny jako nástroje prevence sociálního vyloučení rodin (s nezletilým dítětem), ve kterých zemřel jeden z jejích členů?* S ohledem na formulovanou otázku v textu nejprve definujeme konceptuální uchopení rodiny a možný vliv tohoto uchopení na koncept sociálního vyloučení. Dále se pak věnujeme úmrtí v rodině jako možného faktoru sociálního vyloučení. Po představení úkolového modelu popisujeme možnosti aplikace do kontextu sociální práce. Předpokládáme, že text může být využit jako základní orientační bod pro ty, kteří se ve své práci se situací úmrtí člena rodiny setkají.

2. Konceptualizace rodiny, úmrtí v rodině a sociálního vyloučení

V rámci tohoto textu i při poskytování služeb v rámci Poradny Vigvam vycházíme z konceptu rodiny, který operuje s termíny *being*, *displaying* a *doing* family (tedy být rodinou, znázorňovat rodinu a děláni rodiny). Toto uchopení předpokládá, že lze za rodinu považovat takové uskupení lidí, kteří sebe sama chápou jako členy jedné rodiny (*being*), takto se na veřejnosti prezentují (s tendencí být jako rodina rozpoznáni a uznáni; *displaying*) a podle toho se také chovají, jak v rámci rodiny, tak navenek (*doing*). S ohledem na vlastní definování sebe sama jako člena rodiny pak také podle toho reflexivně životně plánují a využívají zdroje rodiny jako možnou podporu reflexivního životního zvládnání. Toto pojetí ovšem také znamená, že rodina (a její členové) přestane fungovat na úrovních bytí, znázorňování a děláni v případě, kdy se za rodinu přestanou její členové považovat. (Higgins, Hamilton, 2014; Navrátil, 2014; Woodthrope, Rumble, 2016)

Sociální vyloučení, byť má složku jak individuální (dopad na kvalitu života, či reflexivní zvládnání), tak společenskou (dopad na kohezi společnosti a distribuci společenského dobra), lze na úrovni individuální, dle našeho názoru, vnímat také v rámci *being*, *displaying* a *doing*. Otázkou ovšem je, pokud je sociální exkluze definována jako „*nedostatek nebo popření zdrojů [...] a neschopnost participovat v rámci normálních vztahů a aktivit dostupných majoritní společnosti*“, zda toto sebe-definování (jako je tomu v případě *being*, *doing* a *displaying*) postačuje. (Backwith, 2015; Bjelončíková, Gojová, 2016: 82) Otázkou totiž kdo definuje ony „*normální vztahy*“ a „*neschopnost participovat v aktivitách dostupných majoritní společnosti*“.

Backwith (2015:37-38, 48) upozorňuje na tři diskursivní pojetí sociální exkluze, které se podílejí na jejím definování. Diskurs redistribuce (RED) jí uchopuje z pohledu společenských procesů, diskurs Morální podtřídy (moral underclass, MUD) předpokládá, že je sociální vyloučení možné chápat v kontextu morálky a hodnot jednotlivců. Diskurs sociální integrace (SID) jí vnímá jako nedostatek příjmu potřebného pro dobré fungování. Na SID pak navazuje (byť to autor neformuluje explicitně) rámec Kapability, který vychází (byť má své kořeny v rámci studií disability²) z individuálně nastaveného srovnání možností jedince a jeho vnímání okolního prostředí (okolních prostředí). Pokud budeme vycházet z tohoto uchopení sociálního vyloučení, pak by bylo možné za sociálně vyloučeného jedince / či rodinu, označit ty, kteří:

¹ Podle ČSÚ (data za rok 2011, Sčítání lidu, domů a bytů) žije v rodinách 1,8 milionu nezletilých dětí. Pokud bychom předpokládali dvě děti na rodinu a vzali v potaz, že se jedná o údaje zahraničních studií, které jsou průřezové za 18 let věku, lze dojít k výše uvedenému odhadu v počtu rodin v ČR.

² Jsme si vědomi toho, že toto propojení SID a rámce kapability (stejně jako dopady takto pojeté definice sociálního vyloučení) by si zasloužilo bližší a podrobnější komentář, který s ohledem na maximální možný rozsah textu zde ale není možný.

- sami sebe definují jako sociálně vyloučené (resp. vnímají podstatnou jinakost oproti okolnímu majoritnímu prostředí, tomu, co je vnímáno jako obvyklé, a to z hlediska příležitostí, možností nebo financí nebo všeho zmíněného) – úroveň being
- sami sebe takto prezentují v interakci navenek (s ohledem na potenciální stigmatizaci nikoliv nutně ve všech) a jsou takto rozpoznávání, či rozpoznání alespoň některým z okolí – úroveň displaying; na této úrovni předpokládáme, že sociální exkluze je otázkou definování vzájemnou interakcí mezi jedincem a prostředím, kde tento prvek vlastního jednání znázorňuje (display)
- a v souladu s being a displaying se pak také chovají v interakcích a v rámci reflexivního životního plánování a zvládání – úroveň doing

S ohledem nejen na kritické a radikální pohledy v sociální práci považujeme za podstatné podotknout, že na všech třech výše uvedených úrovních může být přijetí označení „sociálně vyloučený“ (ať již takto pojmenované, či nikoliv), následkem strukturálního rozlišování na ty, jež jsou uvnitř systému a ty, kteří jsou vně (Keller, 2014) a může být jedinci de facto vnuceno, aniž by toto vnucení rozpoznal. V našem pojetí na sociální vyloučení nahlížíme, v návaznosti např. na Deana (2016) jako na sociálně konstruovaný jev právě na uvedených třech rovinách¹.

V rámci zkoumaného tématu je ovšem ještě nutné dodat, že situace úmrtí v rodině, v níž je vychováváno nezletilé dítě, nemusí nutně vést k sociálnímu vyloučení jednotlivce, či rodiny jako celku. Domníváme se, že k sociální exkluzi může dojít v případech, kdy:

- se výrazně rozcházejí potřeby truchlení jednotlivých členů a tito nejsou s to přijmout odlišné potřeby a projevy členů rodiny (Harrington, Sprowl, 2011) a (a nebo)
- jsou přítomny u členů rodiny / člena rodiny prvky tzv. komplikovaného truchlení², které se podle některých studií může dotýkat až 15% truchlících (Burke, Nelmeyer, 2012).

Zjednoduše řečeno se domníváme, že na oněch výše uvedených třech úrovních se jednatel / jednotlivci zaměřením na being, displaying a doing zármutku a truchlení a to po takovou dobu a v takové intenzitě, že se z being, displaying a doing začne vytrácet ono zaměřením na rodinu (Family), resp. na jiné aspekty rodinného systému, než je aktuálně zažívané truchlení a zármutek.

Mezi známky komplikovaného truchlení jsou zpravidla udávány dlouhodobá doba zármutku³, velký separační distress, invazivní vzpomínky na toho, kdo zemřel a které jsou bolestné a znemožňují běžné reflexivní životní zvládání. Stejně jako pocit prázdnoty a ztráty smyslu a prožití nemožnosti pokračovat v životě bez zemřelého.

3. Úkolové pojetí truchlení / zármutku

Byť je konceptů truchlení a na to navazujících rámců metod práce s lidmi více, domníváme se, že Wordenem formulované Čtyři úkoly truchlení (Four Tasks of Mourning) jsou z nám známých pro možné účely aplikace do kontextu sociální práce nejvhodnější. A to pro svoji názornost, přítomnost prvků reflexivního zvládání a poměrnou jasnost formulování úkolů, byť sám o sobě může vést k jisté simplifikaci situace truchlících. Worden předpokládá, že je nutné v rámci procesu truchlení projít následující úkoly: I) Akceptovat realitu ztráty (která je

¹ Jsme si vědomi toho, že akcentujeme rovinu individuální (byť v interakcích s druhými) a rovina celospolečenská je v tomto ohledu opomíjena. Zůstáváme tedy na mikro a mezo úrovni.

² Byť se ani my sami neshodneme na užitečnosti tohoto konceptu obecně a pro práci s konkrétními lidmi, pro účely tohoto textu se nám jeví použitelným, nebo akceptovatelným.

³ Právě o tom, co je dlouhodobé a co není se vedou diskuse a zdá se, že je to zásadně kulturně podmíněno.

spojená s vědomým přijetím smrti), II) Umožnit si prožít emoce spojené se ztrátou, III) Přizpůsobit (se) prostředí a to ve smyslu externího (každodenní fungování), interního (pocit sebe a svého života bez zemřelého) a spirituálního a IV) vytvoření nového místa zemřelému v rámci vztahu k němu. (Agnew et al., 2010; Belvins, 2008; Worden, 2009) S ohledem na to, že možné zaměření spolupráce představíme v další části textu, necháme zde úkoly jen takto pojmenovány.

4. Možnosti aplikace do kontextu sociální práce

Možnosti aplikace do kontextu sociální práce chápe v návaznosti na profesionální pojetí sociální práce a na disciplinární znalostní bázi oboru. Necháváme tak stranou možnosti aplikace v kontextu ostatních pojetí, případně diskursů oboru. Předpokládáme, že výchozím bodem oné znalostní báze je koncept Person-in-Environment v jeho postmoderním pojetí. (Kaňák, 2019; Navrátil, 2014) Funkcionalistický a post-moderní rámec tohoto konceptu popsal přehledně Pavel Navrátil (2014: 82). My jej ve zkratce popíšeme skrze úrovně being, displaying a doing (které chápeme jako styčné body jinak různorodých konceptů jako je rodina, sociální vyloučení, truchlení, intervence sociální práce). Protože je v tomto uchopení fokus sociální práce zaměřen na interakce jedince s prostředími (nebo jinak řečeno „*dynamika napětí ve vztahu klienta a jeho prostředí*“, jak ji označuje Navrátil), budeme ve zkratce popisovat charakteristiku na straně jedince, na straně prostředí a základní charakteristiku interakce.

V případě **úrovně being (bytí)** lze na straně jedince mluvit o životním plánu, který má stabilnější a proměnlivé složky (DIY projekty). Na straně prostředí lze mluvit o různých druzích očekávání a struktur. Interakce má nejbližší k rekurzivnímu vztahu, jehož podoba vyrůstá z paralelních socializací. Na **úrovni displaying¹ (znázorňování)** lze jak u prostředí, tak jedince uvažovat o míře, s jakou prezentuje / znázorňuje vlastní sebe-identifikaci² (being), tedy jak moc je čitelný jeden pro druhého z hlediska potřeb a přání. Interakci je, dle našeho, možné charakterizovat jako míru kvality čtení informací mezi jedincem a prostředími(i). Na **úrovni doing (dělání)** lze u jednotlivců sledovat tvůrčí aktivity ve vztahu k vlastním plánu z hlediska interakcí a systém zvládnutí (coping). V rámci prostředí lze a této úrovni sledovat jednání zástupců prostředí, kteří mohou určitá jednání sankcionovat, či odměňovat, ale také jednání ostatních zástupců daného prostředí. Interakci je možné chápat jako komunikaci v širším slova smyslu mezi jedincem a prostředími.

V návaznosti na jednotlivé úrovně a zaměření sociální práce lze formulovat níže uvedená vodítka pro intervence směrem ke klientům. Tyto chápeme jako možnou inspiraci pro praxi, nikoliv jako vždy a všude nutně realizovatelné kroky společné práce.

- Pokud je to možné zvážit a domluvit mezioborovou spolupráci s dalšími pomáhajícími profesionály a to zvláště v situacích komplikovaného truchlení s možností domluvy na tom, kým budou v rámci kterých úkolů budou klienti provázeni.
- V rámci posouzení životní situace zvážit, kdy doporučovat spolupráci s dalšími institucemi a organizacemi, které se zaměřují na truchlení a ztrátu, protože se ukazuje, že cílená psychoterapeutická pomoc nemusí být v případě obvyklého průběhu truchlení užitečná.

¹ Je zřejmé, že hranice mezi displaying a doing je do značné míry iluzorní, protože lidé získávají informace o akceptovatelných a neakceptovatelných způsobech jednání (doing) také z tohoto jednání.

² Na úrovni jednotlivce do této úrovně spadá i to, jak vytváří fyzické prostředí, ve kterém prezentuje sebe sama. Na úrovni systému / prostředí by spíše měla být řeč o konstruované identitě jednotlivci.

- Věnovat se tomu, jak je změně reflexivní životní plán jedince, jak moc byl zemřelý součástí plánu, jakou součástí dalšího plánu jedince by být měl (úroveň being; úkoly I a IV).
- Zvážit s klienty jak moc znázorňovat truchlení a ztrátu jako zdroj informací pro různá prostředí a jakou funkci (dopady) toto znázorňování může mít, co od znázorňování jedinec očekává (úroveň displaying; úkol III).
- Zvážit, jakým způsobem zvládat každodenní aktivity v situaci truchlení a v situaci absence zemřelého (úroveň doing; úkol III).
- Společně zvážit, jakými různými způsoby jednotlivá prostředí reagují na ztrátu klienta a jak jsou tyto reakce a očekávání pro klienta čitelné (informační jasnost) a jak moc podporují zvládání, jaké jsou zdroje zvládání u jednotlivců a v rámci prostředí (úroveň displaying na straně prostředí; úkol III).
- Věnovat se tomu, jak různě probíhají (s ohledem na výše řečené) interakce mezi klientem a prostředími s ohledem na ztrátu (úroveň doing, úkol III).
- Všimnout si výše uvedeného jak na úrovni jednotlivců, tak rodinného systému (teze pocházející z Family crisis intervention) a sledovat, zda průběh truchlení u jednotlivých členů rodiny podporuje, či komplikuje kohezi rodinného systému a jejího současného sebe-definování

5. Závěr

V textu jsme si kladli otázku: *Jak je možné využít koncept úkolů truchlení rodiny jako nástroje prevence sociálního vyloučení rodin (s nezletilým dítětem), ve kterých zemřel jeden z jejich členů?* Domníváme se, že odpověď lze rozdělit do tří obecnějších oblastí. Předně lze informace tohoto pojetí truchlení využít pro rozlišování, kdy klientům doporučovat specializované instituce a kdy je možné vycházet z podpory reflexivního životního zvládání a plánování. V rámci organizací, kde může být aplikována mezioborová spolupráce lze rozlišovat, v rámci kterých úkolů, či jejich částí, může klienty podporovat sociální pracovník a které úkoly jsou vhodnější, z hlediska podpory, pro ostatní pomáhající profesionály. V neposlední řadě lze jednotlivé úkoly využít jako vodítko pro vlastní praxi, pokud se zdá, že je toto pojetí vhodné pro konkrétní klienty a klientky. Podpora ve vyhledávání specifických služeb, pokud je to potřeba, a podpora zpracování ztráty do životního plánu, stejně jako podpora reflexivního zvládání členů a porozumění různorodosti průběhu truchlení pak chápeme jako možnost prevence rozvoje sociální exkluze v situacích ztráty.

Použité zdroje

AGNEW, Audrey et al. Bereavement needs assessment in specialist palliative care. *Palliative Medicine*, 2010, roč. 24, č. 1, s.46-59. ISSN: 0269-2163.

BACKWITH, Dave. *Social Work, Poverty and Social Exclusion*. New York: Open University Press, 2015. ISBN: 978-0-335-24585-7.

BELVINS, Sharon. A Personal Journey through the Grief and Healing Process. *The Satir Journal*, 2008, roč. 2, č. 2, s. 89-103. ISSN: 1718-2050.

BERG, Lisa, ROSTILA, Mikael, HJERN, Anders. Parental death during childhood and depression in young adults – a national cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2006, rč. 57, č. 9, s. 1092-1098. ISSN: 0021-9630.

- BJELONČÍKOVÁ, Monika, Vendula GOJOVÁ. Nezamýšlené důsledky označení „sociálně vyloučená lokalita“. *Sociální práce / sociálna práca*, 2016, roč. 16, č. 3, s. 76-86. ISSN: 1213-6204.
- BURKE, Laurie, NELMEYER, Robert. Prospective Risk Factors for Complicated Grief: A Review of Empirical Literature. In STROEBE, H. (Ed.). *Complicated grief: Scientific foundations for health care professionals*. New York: Routledge, 2012, s. 145-161. ISBN: 978-041-5625-050.
- DEAN, Hartley. Poverty and Social Exclusion. In. DEAN, H., PLATT, L. (Eds.). *Social Advantage and Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 3-24. ISBN: 9780-1987-370-70
- DRAKE, K. E. Et al. 2012. Investigating the Interplay between the reported witnessing and experiencing of physical violence within the home, the death of parent or sibling, stress-sensitivity, and reported false confessions in males. *Personality and Individual Differences*, 2012, roč. 8, č. 1, s. 114-119. ISSN: 0191-8869.
- FLETCHER, Jason et al. A Sibling Death in the Family. *Demography*, 2012, roč. 50, č. 8, s. 803-826. ISSN: 0070-3370.
- HARRINGTON, Christina, SPROWL, Bethany. Family Members' Experience with viewing in the Wake of Sudden Death. *Journal of Death and Dying*, 2011, roč. 64, č. 1, s. 65-82. ISSN: 0030-2228.
- HIGGINS, Leighanne, HAMILTON, Kathy. Faith, hope and love: doing family through consuming pilgrimage. *Journal of Marketing Management*, 2014, roč. 30, č. 15/16, s. 1577-1596. ISSN: 2333-6080.
- KAŇÁK, Jan. „Ale hlavně, když se to trénuje“: Výcviková profesionalita a primární profesní identita sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2016, roč. 19, č. 3, s. 82-99. ISSN: 1213-6204.
- KELLER, Jan. *Exclusion as a Social Problem and a Methodological Issue*. Ostrava: University of Ostrava, 2014. ISBN: 978-80-7464-553-2.
- NAVRÁTIL, Pavel. 2014. Postmodernita v životní situaci. In. NAVRÁTIL, P. (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI Press, s. 48-90. ISBN: 978-80-210-7505-4.
- STIKKELBROEK, Yvonne et al. Mental health of adolescents before and after death of a parent or sibling. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 2016, roč. 25, s. 49-59. ISSN: 1018-8827.
- WOODTHROPE, Kate, RUMBLE, Hannah. Funeral and families: locating death as a relational issue. *British Journal of Sociology*, 2016, roč. 67, č. 2, s. 2442-259. ISSN: 1468-4446.
- WORDEN, William. *Grief Counseling and Grief Therapy*. New York: Springer Publishing, 2009. ISBN: 978-0-8261-2456-2.

Interpretace principu nejlepšího zájmu dítěte a jeho uplatňování v praxi z pozice pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí

Interpretation of the principle of the best interest of the child and its application in practice from the position of workers of child protection

Miroslav Kappl¹

Abstrakt

Nejlepší zájem dítěte a sociální začleňování jsou témata, která se do vysoké míry prolínají. Správné posouzení nejlepšího zájmu dítěte má nezanedbatelný vliv na budoucí začlenění jeho osoby do společnosti a je zřejmé, že opomíjení některých zájmů dítěte může v jeho dalším životě zapříčinit vznik překážek, které mohou jeho začlenění do společnosti komplikovat. To je důvod, který by nás měl vést k hlubší reflexi toho, jak je téma nejlepšího zájmu dítěte chápáno pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany a k další diskusi nad jeho uplatňováním. Tento příspěvek přináší výsledky výzkumného šetření, které bylo zaměřeno na to, jak pracovníci sociálně-právní ochrany dětí principu nejlepšího zájmu rozumí a jak ho uplatňují ve své praxi.

Klíčová slova: Sociální práce. Sociálně-právní ochrana dětí. Nejlepší zájem dítěte.

Abstract

The best interests of the child and social inclusion are topics that overlap to a great extent. A proper assessment of the best interests of the child has a significant impact on the future integration of the child into society and it is clear that the neglect of some of the child's interests may create obstacles in his / her future life that may complicate his / her integration into society. This is the reason that should lead us to a deeper reflection on how the issue of the best interests of the child is perceived by the workers of child protection and to further discuss its implementation. This paper presents the results of a research that focused on how child protection workers understand principle of best interest of child and how they apply it in their practice.

Keywords: Social Work. Child protection. Best interest of child.

1. Úvod

Nejlepší zájem dítěte je princip, k jehož naplňování se Česká republika zavázala s přijetím klíčových mezinárodních smluv v průběhu posledních desetiletí, zejména s přijetím Úmluvy o právech dítěte. Tento princip se postupem doby nutně začal stále více objevovat v teoretické a metodické přípravě pracovníků sociálně-právní ochrany dětí a současně s tím se ve specifických podobách začal promítat i do každodenní praxe sociální práce s rodinami a dětmi. Lze říci, že současnou podobu praxe ochrany nejlepšího zájmu dítěte v kontextu sociálně-právní ochrany dětí nelze ještě považovat za finální, což mimo jiné odráží i tu skutečnost, že ani v českém diskursu práva není samotný pojem nejlepšího zájmu dítěte zatím úplně jednoznačně vymezen. Cílem tohoto příspěvku je načrtnout, jak principu nejlepšího zájmu dítěte rozumí sociální pracovníci a pracovníci z oddělení sociálně-právní ochrany dětí na obecních úřadech obcí s rozšířenou působností a jak ho uplatňují ve své praxi. Příspěvek vychází z realizovaného výzkumného šetření, které proběhlo v r. 2018 v rámci Královéhradeckého kraje, do kterého byla zahrnuta většina oddělení sociálně-právní ochrany dětí obcí s rozšířenou působností.

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; miroslav.kappl@uhk.cz; Tel.: +420-493331544

2. Princip nejlepšího zájmu dítěte – výklad pojmu

Podle Úmluvy o právech dítěte je nejlepší zájem dítěte „**předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, správními nebo zákonodárnyými orgány**“ (Úmluva o právech dítěte, čl. 3) Pro jednotlivé státy, které se zavázaly smluvně Úmluvu o právech dítěte dodržovat, potom vyplývá povinnost „zajistit dítěti takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho, přičemž berou ohled na práva a povinnosti jeho rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za něho odpovědných, a činí pro to všechna potřebná zákonodárná správní opatření“ (Úmluva o právech dítěte, čl. 3)

Výbor OSN pro práva dítěte vydal v roce 2013 obecný komentář, vztahující se k Úmluvě o právech dítěte, kterým dále obsah nejlepšího zájmu dítěte upřesňuje. Upozorňuje na to, že nejlepší zájem dítěte představuje „dynamický koncept, který je nutno vždy posuzovat s ohledem na konkrétní situaci“ a „zahrnuje různé otázky, které se neustále vyvíjejí“ (Výbor OSN pro práva dítěte, 2013) Cílem tohoto obecného komentáře je „poskytnout rámec pro posuzování a určování nejlepšího zájmu dítěte, nikoli nařizovat, co je nejlepší pro dítě v jakékoli situaci a čase“. I když Výbor OSN zde do jisté míry vyjadřuje pochopení pro specifické kulturní a společenské podmínky signatářů Úmluvy, připomíná, že cílem konceptu nejlepšího zájmu dítěte „**je zajistit plný a účinný výkon všech práv obsažených v Úmluvě a všestranný rozvoj dítěte**“ a dále upozorňuje, že „úspěch dospělé osoby ohledně nejlepšího zájmu dítěte nesmí převážet nad povinností respektovat všechna práva dítěte vyplývající z Úmluvy.“ (Výbor OSN pro práva dítěte, 2013) Výbor dále poznamenává, „že není stanovena hierarchie práv zakotvených v Úmluvě; všechna práva obsažená v Úmluvě jsou v ‚nejlepším zájmu dítěte‘ a žádné právo nelze dítěti odeprít na základě negativního výkladu nejlepšího zájmu dítěte.“ Z těchto uvedených doporučení potom vyplývá i požadavek „vytvoření přístupu založeného na právech za účasti všech aktérů k zajištění všestranné tělesné, psychologické, morální a duchovní integrity dítěte a podpory jeho lidské důstojnosti.“ (Výbor OSN pro práva dítěte, 2013)

Pro lepší uchopení principu nejlepšího zájmu dítěte Výbor OSN doporučuje vnímat tento koncept jako stojící na těchto základních třech složkách:

„1. Hmotné právo: Právo dítěte na to, aby při zvažování různých zájmů s cílem učinit rozhodnutí o sporných otázkách byl vždy posouzen a jako přední hledisko uplatněn jeho nejlepší zájem“

2. „Základní zásada interpretace práva: Pokud určité právní ustanovení umožňuje více výkladů, měl by být zvolen výklad, který účinně naplňuje nejlepší zájem dítěte“

3. „Procesní pravidlo: Kdykoli má být učiněno rozhodnutí, které ovlivní konkrétní dítě, skupinu blíže určených nebo neurčených dětí nebo děti obecně, musí tento rozhodovací proces zahrnovat vyhodnocení možného (pozitivního i negativního) dopadu takového rozhodnutí na toto dítě nebo děti.“ (Výbor OSN pro práva dítěte, 2013)

Důležitou součástí uvedeného obecného komentáře Výboru OSN pro práva dítěte je taktéž výčet faktorů, které musí být při posuzování nejlepšího zájmu dítěte zohledněny. Zde se už dostáváme blíže k praxi orgánů sociálně-právní ochrany dětí, jejichž zprávy a doporučení musí soudy brát v úvahu. Aby soudy mohly vydávat kvalifikovaná rozhodnutí, je standardní praxí, že předtím musí proběhnout pečlivé posouzení nejlepšího zájmu dítěte ze strany příslušných sociálních pracovníků a pracovníků v terénu. Toto posouzení by dle doporučení Výboru mělo zohlednit následující faktory: 1) názory dítěte, 2) identita dítěte, 3) ochrana rodinného prostředí a udržování vztahů, 4) péče, ochrana a bezpečí dítěte, 5) zranitelné postavení dítěte, 6) právo dítěte na zdraví a 7) právo dítěte na vzdělání (případně další faktory,

jsou-li v konkrétní situaci ve hře). (Výbor OSN pro práva dítěte, 2013) Při posuzování nejlepšího zájmu dítěte by mělo být posuzování těchto faktorů vyvážené (i když mohou být v některých situacích dokonce ve vzájemném rozporu), kdy hlavním požadavkem je hledání takových řešení, která umožní uplatnění všech práv garantovaných Úmluvou a také všestranný rozvoj dítěte, přičemž je určitě vždy žádoucí „zohlednit fyzický, emocionální, kognitivní a sociální vývoj dítěte“, dále „zvážit různé možnosti budoucího vývoje dítěte a analyzovat je v krátkodobém i dlouhodobém horizontu“ a nakonec by osoby s rozhodovací pravomocí přijímat „opatření, která lze následně přepracovat nebo příslušně upravit, namísto toho, aby učinily konečné a nezvratné rozhodnutí“. (Výbor OSN pro práva dítěte, 2013)

Je celkem pochopitelné, že doporučení vyplývající ze zmíněného obecného komentáře Výboru OSN pro práva dítěte není snadné implementovat ze dne na den do každodenní praxe, ať již důvodu jisté obtížnosti překladu abstraktního jazyka práva do běžného uvažování sociálních pracovníků a pracovníků v terénu, anebo pravděpodobně i z toho důvodu, že zde dochází k očekávatelným střetům mezi „tradičním“ paternalistickým nastavením praxe sociálně-právní ochrany dětí u nás s progresivnějšími interpretacemi práva „zvenčí“. Nicméně pokud překonáme určité předsudky vůči odbornému právníckému jazyku či neobvyklým idejím, které jsou jím formulovány, zjistíme, že koncept nejlepšího zájmu dítěte v soudobém pojetí má určitou logiku a pro nemálo z nás snad i nakonec jistou přitažlivost. V tomto kontextu je na místě připomenout text „O konceptu nejlepšího zájmu dítěte“ Anny Hofschneiderové, který byl publikován na stránkách EPRAVO.CZ (17. 10. 2017). Hofschneiderová se v tomto článku snaží vystihnout vůdčí ideje uvedeného komentáře a předkládá zde řadu tvrzení, která jsou možná kritická, ale zároveň jim nelze upřít jistou přesvědčivost. Ihned na začátku textu je zdůrazněn postulát „uznání dítěte jako nositele práv a nikoli jako objektu péče a ochrany“ (Hofschneiderová, 2017), který by měl být výchozí při jakémkoliv uvažování o nejlepším zájmu každého našeho dětského klienta. Aby nebylo pochyb, je dále v textu zdůrazněno, „že dítěti náleží všechna základní práva a svobody, jako mají dospělí, přičemž stát má povinnost zajistit, že děti budou moci tato svá základní práva a svobody vykonávat na rovnoprávném základě s ostatními“. (Hofschneiderová, 2017) To může znít leckomu příliš radikálně, ale přesto nelze v praxi přehlédnout, že někdy naše nejlepší plány řešení situací našich dětských klientů ztroskotávají právě na tom, že jsme je nevnímali a nerespektovali jako rovnocenné partnery, ale rozhodovali o nich bez ohledu na jejich vůli. Následné dysfunkční chování těchto dětí lze potom připodobnit rebelii, která není vždy úplně schopná artikulovat, o která práva jejím aktérům jde, ale rozhodně není bez příčiny. Nikdo nezpochybňuje, že to s našimi dětskými klienty „myslíme dobře“, ale stejně jako nemůžeme vnucovat „dobro“ dospělým, nebude to fungovat ani u dětí.

Část textu Hofschneiderové je věnována i výkladu požadavku Výboru OSN pro práva dítěte, týkajícího se faktorů, které musí být zohledněny při posuzování nejlepšího zájmu dítěte. Konstatuje zde, že je celkem „zřejmé, že v mnoha případech může být plné a účinné požívání všech základních práv a svobod dítětem pouze ideálním, v praxi nedosažitelným stavem, a to z toho důvodu, že samotná jednotlivá práva a svobody dítěte mohou působit proti sobě“. (Hofschneiderová, 2017) To je v praxi sociálně-právní ochrany dítěte velmi častá situace, kde se jen obtížně hledají dobrá řešení. Hofschneiderová v tomto kontextu navrhuje užívání tzv. testu proporcionality, který je v našem právním systému využíván, a lze ho využít i při posuzování nejlepšího zájmu dítěte. Dojde-li ke kolizi mezi jednotlivými právy dítěte, je dle tohoto testu nutné prověřit, zdali navrhovaná intervence naplňuje „požadavek vhodnosti, potřeby a přiměřenosti v užším smyslu, tj. je-li předmětné opatření objektivně způsobilé vést ke sledovanému legitimnímu cíli (požadavek vhodnosti), je-li ze všech prostředků, které jsou objektivně způsobilé sledovaný legitimní cíl naplnit, tím nejmírnějším a nejméně omezujícím (požadavek potřeby) a není-li ‚cena‘, kterou dítě musí za předmětný zásah

zaplatit v podobě omezení či zbavení některého ze svých základních práv, v nepoměru s benefitem, které dítě zásahem získá (požadavek přiměřenosti v užším slova smyslu).“ (Hofschneiderová, 2017; více k tomuto tématu viz Hofschneiderová, 2016) Přitom je nutné nepustit ze zřetele „hodnotu lidské důstojnosti jako nadřazené hodnoty jinak nehierarchicky uspořádaným základním právům, hodnoty neporovnatelné s ostatními ústavními hodnotami či společenskými normami, která zapovídá, aby s jakýmkoli člověkem, dítě nevyjímaje, bylo manipulováno jako s druhově zaměnitelnou veličinou, jako s věcí.“ (Hofschneiderová, 2017) Tuto hodnotu nelze obětovat pro jakýkoliv zájem dítěte, i když to bude v dané situaci působit sebevíce lákavě.

Pro toho, kdo v posledních letech sledoval implementaci konceptu nejlepšího zájmu dítěte do praxe sociálně-právní ochrany dětí v České republice, není jistě neznámou skutečností, že výše uvedená interpretace tohoto konceptu a doporučení do praxe z toho vyplývající vyvolaly mezi sociálními pracovníky a pracovníci řadu kontroverzí. Ty se týkaly především textu Metodické příručky pro kurátory pro děti a mládež (MPSV, 2016), která s těmito myšlenkami pracuje a doporučuje jejich implementaci do praxe. I přes ostrou kritiku, které se této metodické příručce dostalo, zůstává tento materiál autoritativním textem směřujícím uvažování a rozhodování sociálních pracovníků a pracovníc v praxi, zůstává ovšem nyní otázkou, nakolik se s ní pracovníci a pracovníce sociálně-právní ochrany dětí ztotožnili a reálně se jí řídí. Na to se pokusil odpovědět náš výzkum, jehož cíle, užití metody a výsledky jsou představeny v další části tohoto příspěvku.

3. Metodologie výzkumu

Cílem realizovaného výzkumu bylo zjistit, jak pracovníci sociálně-právní ochrany dětí uplatňují princip nejlepšího zájmu dítěte ve své praxi.¹ Při formulaci výzkumných otázek jsme se zaměřili na tyto dvě následující výzkumné otázky: (1) Jak pracovníci sociálně-právní ochrany dětí pojmu nejlepší zájem dítěte rozumí? a (2) Jak posuzují nejlepší zájem dítěte ve své praxi? V souladu s cílem a otázkami výzkumu byl sběr dat založen na kvalitativní strategii polostrukturovaných rozhovorů. Výzkumný vzorek zahrnoval 13 informantů/informantek (10 kurátorů/kurátorek + 3 pracovníci/ce Týmu pro ohrožené děti; z toho bylo 10 žen a 3 muži), všichni z nich v aktuální době vykonávali svoji profesi na obcích s rozšířenou působností v rámci Královéhradeckého kraje (Dobruška, Hradec Králové, Náchod, Nové město nad Metují, Nový Bydžov). Sběr dat probíhal v rozmezí červenec - září 2018.

Jednotlivé rozhovory s informanty byly vedeny podle předem připraveného okruhu volných otázek, k jednotlivým tématům se ještě obvykle rozvinula diskuse. Při zpracování dat byla použita technika otevřeného kódování, při analýze dat byla využita metoda vytváření trsů.

4. Výsledky výzkumného šetření

Po roce 2016 se pojem „nejlepší zájem dítěte“ stal v oblasti sociálně-právní ochrany dětí často skloňovaným. S vydáním „Metodické příručky pro kurátory pro děti a mládež“ (MPSV, 2016) vyvstal požadavek, aby se princip nejlepšího zájmu dítěte stal vůdčím při každé intervenci sociálních pracovníků a pracovníc v každé jejich spolupráci s rodinou s dětským klientem. Po necelých třech letech od vydání zmíněné metodiky je jistě vhodná doba ohlédnout se a zhodnotit její vliv na praxi, i když se jedná pouze o prvotní sondu, která rozhodně nemá ambice postihnout tento proces implementace výše uvedeného principu do

¹ Na přípravě a realizaci výzkumu se podílel tým ve složení: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D., Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., Mgr. Lucie Smutková, Ph.D., Mgr. Beata Hopová, Mgr. Veronika Slováková, Bc. Veronika Obrovská

praxe v celé šíři. Zaměřili jsme se pouze na ta nejzákladnější témata: 1) jak pracovníci sociálně-právní ochrany dětí pojmu nejlepší zájem dítěte rozumí a 2) jak ho posuzují ve své praxi.

Porozumění pojmu nejlepšího zájmu dítěte pracovníky a pracovníci sociálně-právní ochrany dítěte

Otázka po tom, jak by oslovení informanti a informantky popsali význam pojmu nejlepší zájem dítěte, přinesla široké spektrum odpovědí. Dalo by se říci, že většina z nich nějakým způsobem odrážela popisy principu nejlepšího zájmu dítěte, uvedené ve zmíněné „Metodické příručce pro kurátory pro děti a mládež“. S ohledem na to, že v této metodice není pojem nejlepšího zájmu dítěte nikde striktně vymezen v jediné definici, je zmíněná šíře získaných názorů celkem pochopitelná.

Nejčastější popisy dotazovaného pojmu zmiňovaly individuální charakter nejlepšího zájmu dítěte a jeho situační podmíněnost. Požadavek metodiky, aby bylo ke klientům přístupováno individuálně, zřejmě rezonoval se zkušeností sociálních pracovníků a pracovník, stejně tak jako se zkušeností rozdílných situačních kontextů, které potom nejlepší zájem dítěte ovlivňují (především věk dítěte a s tím související kompetence a předpoklady dalšího osobního růstu a stejně tak často informanty zmiňovaná sociokulturní úroveň rodiny). I když zde nezaznívá důležitý aspekt pojmu nejlepšího zájmu dítěte, že tento zájem zahrnuje všechna práva obsažená v Úmluvě o právech dítěte, dá se předpokládat, že individuální přístup pro mnohé sociální pracovníky a pracovníce znamená, že konkrétní složky nejlepšího zájmu každého dítěte (jednotlivá práva a zájmy) jsou v konkrétních případech dotčeny nebo naplňovány na různých úrovních. Alespoň se tak lze domnívat u té části informantů, kteří svoji odpověď začali větou „To je individuální...“ a dále ve svých komentářích k této otázce i některá z dílčích práv a zájmů uvedli. U ostatních informantů to bohužel nelze tvrdit s jistotou. Je možné, že část z nich to považuje za tak zřejmou věc, že neměli potřebu tyto dílčí zájmy zmínit, vyloučit ovšem nelze ani to, že si tuto skutečnost neuvědomují.

Prostý výčet práv a zájmů dítěte představoval další častý typ odpovědi na otázku po obsahu sledovaného pojmu. S jistými výhradami by šlo říci, že druhá skupina informantů se spíše místo na principy či zásady spíše orientovala na uvedení práv a zájmů, které nejlepší zájem dítěte v sobě zahrnuje. Informanti zpravidla nevyjmenovali úplně všechny zájmy a práva, které Úmluva či Komentář Výboru OSN pro práva dítěte zmiňuje, ale bylo zřetelné, že vnímají nejlepší zájem dítěte jako souhrn všech právně garantovaných práv a uvedli ta práva, na která si v okamžiku rozhovoru právě vzpomněli. Většina z těchto informantů už ovšem nezmínila žádné principy a zásady, které se k nejlepšímu zájmu dítěte vážou.

Jen jedna informantka podala odpověď, kterou by šlo vnímat jako komplexnější postižení principu nejlepšího zájmu dítěte. Dle jejích slov tento princip „plyne z listiny Úmluvy o právech dítěte“, „a nedá se říct, a je to jedna věc, je to souhrn určitých práv, kde jsou hlavní principy, kterých je třeba se držet... a je to individuálně přizpůsobovaný té situaci toho dítěte“.

A stejně tak jen jedna informantka naopak podala odpověď, která se s obsahem pojmu nejlepšího zájmu dítěte do vysoké míry míjela: „Já bych taky ráda věděla, co je nejlepší zájem dítěte. Z mého pohledu je nejlepší zájem dítěte, když se rodiče zvládnou domluvit, alespoň na základních věcech. A ty rodiče tak nějak výchovně táhnou za jeden provaz, to si myslím, že je nejlepší zájem dítěte.“ Pokud lze usuzovat z dalšího kontextu rozhovoru, tato odpověď nebyla podmíněna ani tak neznalostí ministerské metodiky, jako spíše jejím vnitřním odmítáním.

Způsoby posuzování nejlepšího zájmu dítěte pracovníky a pracovníci sociálně-právní ochrany dítěte v praxi

Odpovědi informantů/informantek pochopitelně často zmiňovaly metodickou příručku MPSV, přičemž mnoho odpovědí jí přiznávalo status pouze podpůrného nástroje, kdy hlavní úlohu hrají zkušenosti, kompetence či zákony, příp. další profesní standardy našeho oboru, menší část informantů ji vnímala jako hlavní nástroj a ojedinělé hlasy ji naprosto odmítaly.

Co bylo nejčastěji vnímáno jako základní hledisko při posuzování nejlepšího zájmu dítěte, nebyl pohled metodiky, jak již bylo zmíněno, ale především „zdravý selský rozum – na prvním místě“ (příp. „zdravý lidský rozum“, „zdravý rozum“, „selský rozum“). Ministerská metodika byla takřka polovinou oslovených informantů vnímána jako využitelná pouze v „kombinaci“ s tímto zdravým selským rozumem či s profesní zkušeností, příp. i intuicí a profesními kompetencemi. V pohledu této části informantů tedy metodika hraje úlohu určitého podpůrného nástroje „k osobnosti toho sociálního pracovníka, kterou tam vnáší“, případně určitého korektivu, jak dokládá upřímná výpověď jedné z informantek: „nelze stát ani striktně na straně metodiky ani jakoby se nemůžu řídit jenom tím, co si já myslím“. Není určitě překvapením, že tato část informantů byla k striktnímu uplatňování metodiky v praxi kritická. Podle některých z nich „jsou fajn, ale stejně nejsou aplikovatelné na všechny situace“. Na některé z těchto situací nelze dohledat žádný „konkrétní návod“ a metodika v nich neslouží jako „takovej ten jednoduchej recept, kterej my bysme si představovali“. Někteří z informantů potom upozorňovali na situace, kdy by striktní dodržování metodiky bylo v rozporu se zákony našeho státu. Očekávatelná byla i kritika zvyšující se míry autonomie mladistvých s jejich věkem blížícím se plné dospělosti, se kterou taktéž část informantů naprosto nesouhlasila.

Druhá skupina informantů/informantek se ve svých výpovědích spíše orientovala na formální předpisy, jako je např. Úmluva o právech dítěte, příslušná legislativa, metodika ministerstva a standardy, vedle toho byly i několikrát zmíněny odborné texty z vývojové psychologie. Samozřejmě ani informanti z této skupiny nepřijímají ministerskou metodiku slepě, nicméně ji akceptují jako určitý rámec, ve kterém se snaží najít dobré řešení. V kauzách, kdy nelze jednoznačně posoudit situaci a rozhodovat o dalším postupu, mají informanti z této skupiny zpravidla možnost poradit se s konzultačním týmem, aby žádný pracovník, který musí „hledat nejlepší zájem, ... nebyl na posouzení té potřeby toho dítěte ... sám, ale měl tam možnost právě ještě toho dalšího pohledu, dalšího názoru, který to obohatí.“

S ohledem na to, že zásadním požadavkem při zjišťování nejlepšího zájmu dítěte je určení všech dílčích práv dítěte, která mohou být v dané situaci ohrožena (realizací intervencí sociálních pracovníků či bez ní), a jejich následné vzájemné vyvážení, aby žádné z nich nebylo neodůvodněně opomenuto, považovali jsme za vhodné zeptat se našich informantů a informantek na to, jak identifikují jednotlivá práva dítěte v konkrétní situaci a jak s jejich případným střetem dále pracují. I zde navzdory jednotné metodice bylo možné dopátrat se několika různých typů odpovědí. Podle odpovědí se jeví, že pracovníci a pracovníci sociálně-právní ochrany ve své praxi nevyužívají doporučený princip proporcionality, alespoň ne tedy vědomě, a spíše vytváří své osobní strategie, jak nejlepší zájem dítěte v konkrétních případech určovat.

I když jsou zájmy dětí v hierarchii chráněných práv v rovnocenném postavení, často se lze v odpovědích informantů setkat se sklonem k vytváření určitých hierarchií, kde jistým zájmům je přisuzováno silnější postavení než jiným. V mnoha případech to není nic proti ničemu, protože i Metodická příručka pro kurátory pro děti a mládež považuje některá práva za více významná a dá se říci, že odpovědi informantů to nějakým způsobem odrážely. Další odpovědi potom sledovaly mírně odlišnou logiku.

Je zřejmě pochopitelné, že více než polovina informantů věnovalo zvláštní pozornost právu dítěte na péči, ochranu a bezpečí, zejména v případech, kdy je ohroženo na zdraví či dokonce na životě. To samozřejmě vyplývá z toho, že jakákoliv opožděná reakce by mohla mít pro dítě fatální následky. Nicméně téměř všichni tito informanti zároveň zmínili, že toto právo není nadřazeno právům ostatním a uznávali, že ostatním zájmům dítěte je stejně tak žádoucí věnovat pozornost, ale až poté, co bylo ohrožení dítěte na zdraví neutralizováno.

Další často zmiňovaná odpověď (téměř v polovině případů) vyjadřovala respekt k názoru dítěte, jakožto právu, které má klíčový význam, neboť je nezbytným předpokladem naplnění principu partnerství a principu autonomie dítěte. Ne vždy bylo toto právo vnímáno jako vhodné či užitečné a dá se říci, že spíše jen menšina informantů dokázala toto právo ocenit jako zásadní. Jako by doposud převažoval názor, že mladistvý je stále „dítě, který nemá rozum, dítě který není schopno rozhodovat samo za sebe a je málo dětí, který jsou tak vyspělý, který by byly opravdu schopný domyslet důsledky svého jednání“. Na druhou stranu, pokud informanti k tomuto právu měli výhrady, zmiňovali vždy poněkud více vyhrocené situace, nelze tedy jednoznačně předpokládat, že by vnitřně s tímto právem nesouhlasili ve všech případech a ze zásady.

Stejně tak často informanti vnímali jako klíčové právo na zachování rodinného prostředí a navázaných vztahů. Polovina z nich ho vnímala jako naprosto výsadní, druhá polovina opět jako jedno z těch ostatních, ovšem jako takové, které má na naplňování ostatních zájmů dítěte výrazný vliv, v podstatě tedy právo, z kterého „všechno se to pak odvíjí.... vzdělání, další práva, na dobrou zdravotní péči...“ V každém případě bylo beze sporu, že s metodikou ministerstva, podle které je umístění dítěte do ústavního zařízení až tou poslední možností, naprosto souzněli.

5. Závěr

Výsledky výzkumného šetření poukázaly na nesnadnosti a obtíže, které zavedení a upevnování principu nejlepšího zájmu dítěte v praxi sociálně-právní ochrany dětí u nás provází. Tomu se nelze divit. Dosavadní praxe sociální práce v této oblasti byla přespříliš dlouho ovlivněna jistým druhem paternalismu, takže není až tak jednoduché změnit náraz perspektivu, z jaké na blaho a zájmy dítěte nahlížíme. Není vždy snadné vzdát se postoje, podle kterého děti nejsou z důvodu svého věku kompetentními partnery při řešení jejich obtíží, a kterým legitimizujeme způsob práce, který obecně nazýváme kontrolou. Na druhou stranu lze ale považovat za dílčí problém i způsoby předávání tohoto konceptu samotným pracovníkům v praxi. Máme-li brát jako hlavní nástroj Metodickou příručku pro kurátory pro děti a mládež, lze do jisté míry souhlasit s výhradami informantů a informantek, které vůči ní měli. Bez znalosti dalšího kontextu není úplně jednoduché vytvořit si na základě této příručky ucelený obraz konceptu, který je tak žádoucí si v praxi zvnitřnit. Tento problém není naštěstí neřešitelný. Obtížnější bude zřejmě opustit konzervativnější postoje, které v pohledu na nejlepší zájem dítěte převažují. Je na místě obava, že v tomto ohledu je česká sociální práce zrcadlem naší celé společnosti.

Tento text vznikl za podpory grantového projektu SPEV „Uplatňování principu nejlepšího zájmu dítěte v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí“ řešeného na Ústavu sociální práce FF UHK.

Seznam citované literatury

Česká republika. Zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1991, částka 22, s. 502-512.

HOFSCHEIDEROVÁ, Anna. O konceptu nejlepšího zájmu dítěte. *EPRAVO.CZ* [online]. 2017, [cit. 2019-09-05]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/top/clanky/o-konceptu-nejlepsiho-zajmu-ditete-106509.html>. ISSN 1213-189X

HOFSCHEIDEROVÁ, Anna. *Praktický právní průvodce nejlepším zájmem dítěte*. [online] 1. vyd. Brno: Liga lidských práv, 2016, 108 s. [cit. 2019-09-06]. ISBN 978-80-87414-26-2. Dostupné z: <http://lp.cz/publikace/prakticky-pravni-pruvodce-nejlepsim-zajmem-ditete/>.

Metodická příručka pro kurátory pro děti a mládež. Účelová neperiodická publikace. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2016, 249 s. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/28476/Methodicka_prirucka_pro_kuratoty_pro_deti_a_mlad_ez.pdf

Výbor OSN pro práva dítěte. IX. obecný komentář č. 14 z roku 2013 k právu dítěte na uplatňování jeho nejlepšího zájmu jako předního hlediska (čl. 3 odst. 1). In: *Úmluva o právech dítěte a související dokumenty* [online]. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2016, s. 114-134. [cit. 2019-09-04]. ISBN 978-80-7421-120-1. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/29615/Umluva_o_pravech_ditete.pdf

Příbuzenská pěstounská péče jako nástroj kvalitní péče o ohrožené dítě? *Kinship foster care as a tool of quality care for vulnerable child?*

Lucie Burdíková¹, Nikola Košťálová², Hana Kubíčková³

Abstrakt

Příspěvek vychází z širšího výzkumného šetření, které bylo realizováno prostřednictvím Studentské grantové soutěže (SGS) s názvem: „Příbuzenská pěstounská péče – zdroj podpory, nebo pokračující psychická zátěž?“. Prezentuje dílčí výsledky kvalitativně orientované části výzkumné studie, která měla za cíl zjistit, jak se z pohledu pěstounů v příbuzenském vztahu k přijatému dítěti promítají specifické zkušenosti vyplývající z jejich role do péče o ohrožené dítě, a jaké konkrétní požadavky z jejich životní situace vyplývají pro odbornou práci s těmito příbuzenskými rodinami.

Na základě dlouhodobé praxe v oblasti náhradní rodinné péče vycházíme z předpokladu, že současní příbuzenští pěstouni v různých životních etapách prožili náročné situace odlišné intenzity, které se promítají do jejich vztahu a výchovy o svěřené dítě.

Klíčová slova: Příbuzenský pěstoun. Role. Výchova. Psychická zátěž. Ohrožené dítě.

Abstract

The article is based on a broader research conducted through the Student Grant Competition (SGS) entitled: "The Kinship Foster Care – a Source of Support or an Ongoing Psychological Burden"? It presents partial results of the qualitatively oriented part of the research study which aimed to find out how, from the perspective of foster parents in relation to the child, specific experiences stemming from their role in the care of the endangered child are reflected. And what specific requirements arise from their life situation for professional work with these related members.

On the basis of long-term practice in the area of family foster care, we assume that current relative foster parents have experienced difficult situations of different intensity at different stages of life, which are reflected in their relationship and upbringing of the entrusted child.

Keywords: Relative foster parent. Role. Upbringing. Mental strain. Child at risk.

1. Úvod

Předložený příspěvek přináší vybrané výsledky z projektu Studentské grantové soutěže na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity s názvem: „Příbuzenská pěstounská péče – zdroj podpory nebo pokračující psychická zátěž?“. Jak je z názvu patrné, příspěvek se bude zabývat specifickými oblastmi příbuzenské pěstounské péče.

Osoba příbuzná nebo dítěti blízká je totiž v systému náhradní rodinné péče upřednostňována před péčí osoby cizí (Pinson-Millburn, Fabian, Schlossberg and Pyle, 1996). Stále častěji jsou to především prarodiče, ale i ostatní příbuzní, kteří pečují namísto biologických rodičů dětí (narůstající počet příbuzných pěstounů dokládá tab. č. 1).

¹ Mgr. Lucie Burdíková, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita; Luciburdikova@seznam.cz.

² Mgr. Nikola Košťálová, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita; Kostalovan@seznam.cz.

³ Mgr. Hana Kubíčková, Ph.D., Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita; hana.kubickova@osu.cz.

Tab. č. 1: Počet dětí v pěstounské péči za rok 2009-2018

Sledované období	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Počet dětí v pěstounské péči k 31. 12.	6 722	7 021	746 3	7 561	8 606	9 771	10 380	10 922	11 362	11 643
Celkový počet pěstounů	6 313	8 504	9 302	10 188	11 417	10 244	10 467	11 075	11 451	11 529
Příbuzenský pěstoun (prarodič)	3 290	4 275	4 722	4 922	5 640	5 817	6 026	6 373	6 557	6 537
Příbuzenský pěstoun (ostatní)	1 063	1 436	1 511	1 630	1 796	1 619	1 633	1 636	1 786	1 766
Pěstoun (cizí)	2 068	2 909	3 083	3 492	3 822	2 755	2 805	3 066	3 108	3 226

Zdroj: Roční výkazy o výkonu SPOD za rok 2009-2018, MPSV

Z tabulky je zřejmé, že každý rok přibývá nejen dětí, které jsou svěřovány do pěstounské péče, ale také se zvyšuje procento pěstounů včetně příbuzenských. Celkový nárůst počtu příbuzenských pěstounů ovlivnila také ta skutečnost, že vstoupila v platnost novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí¹. Jak je známo, příbuzní dítěte neprocházejí odbornou přípravou a posouzením, jež by je alespoň částečně mohly připravit na tuto nelehkou a významnou změnu v jejich životě. V souvislosti se snahou o profesionalizaci péče je tak otázkou, zda jsou příbuzní dítěte skutečně tou nejvhodnější formou péče pro ohrožené dítě. Například Pazlarová (2016:130) k tomuto dodává: „*příbuzenský vztah často ke kvalitní péči nestačí.*“

2. Teoretická východiska ve vztahu k příbuzenské pěstounské péči

V případě, že biologický rodič nemůže, nechce nebo neumí pečovat o své dítě, připadá v úvahu zajištění náhradního prostředí, a to nejlépe takového, které pro něj bude známé a přirozené (Králičková, 2007). Takové zázemí je možné zajistit například umístěním dítěte do péče příbuzných. Při rozhodování o skutečnosti, kde a kým bude dítě vychovááno, by mělo být primárním hlediskem zájem a blaho dítěte (Škoviera, 2007; Nadační Fond J&T, 2014).

Důležitým aspektem, který vstupuje do výchovy dítěte, je motivace pěstounů k jeho přijetí. V případě pěstounů v příbuzenském vztahu k dítěti to platí dvojnásob. Jejich pohnutky jsou často odlišné od motivace pěstounů zprostředkovaných, kteří například dlouhodobě zvažují přijetí dítěte do rodiny, jsou podrobena procesu posouzení apod, zatímco prarodič nebo jiný příbuzný se stává náhradním rodičem ze dne na den (Uhlířová, 2010). Z analýzy situace příbuzenských pěstounů vyplývá, že nejčastějším motivem je aktuální řešení situace dítěte, méně obvyklou motivací je časově omezená pomoc rodiči nebo peněžní motivace pěstouna (Institut projektového řízení, 2017). V tomto ohledu přináší zajímavý poznatek Škoviera (2007), který upozorňuje na skutečnost, že jedním z motivů k přijetí dítěte ze strany rodinných příslušníků bývá rodinná povinnost² či vykoupení vlastní viny³.

¹ **Novela zákona o sociálně právní ochraně dětí** – novela zákona o sociálně právní ochraně dětí vstoupila v platnost 1. 1. 2013 a přinesla řadu změn pro oblast pěstounské péče. Například posílila postavení příbuzenských pěstounů, změnu financování pěstounské péče, ale také povinné vzdělávání pro příbuzenské pěstouny v rozsahu 24 hod/ za rok apod. (MPSV, 2015; Pazlarová, 2016).

² **Rodinná povinnost** - pěstoun vnímá přijetí dítěte jako svou povinnost, která je od sociálního okolí vyžadována (Škoviera, 2007).

³ **Vykoupení vlastní viny** – pěstoun se přijetím dítěte do rodiny snaží odčinit svou vlastní vinu, která je spojena s neúspěšnou výchovou svého biologického dítěte (Škoviera, 2007).

Pěstouni by měli dítěti poskytovat záruky nejen řádné, ale především citlivé a do určité míry i odborné péče, jak o tom například hovoří Sobotková (2010:54): „*Je prokazatelné, že zdravé sebevědomí a sebeúctu čerpají přijaté děti z pěstounské péče rodiny, která jim pomáhá svým bezvýhradným přijetím a uspokojováním psychických potřeb překonat bolestné a traumatizující okolnosti v jejich historii.*“ Je tomu v případě příbuzných dítěte opravdu tak? Všechny příčiny (např. nedostatečná péče matky/otce, výkon trestu odnětí svobody biologického rodiče apod.), které jsou důvodem k umístění do péče příbuzných, s sebou přinášejí dlouhodobé trauma, jak pro náhradního rodiče, tak i pro dítě. Velmi závažný je fakt, že příbuzenský pěstoun a následně dítě v jeho péči nemají dostatečnou příležitost se s tak traumatizující situací náležitě vyrovnat. Může tak pěstoun v dostatečné míře pečovat o dítě, když on sám je v tomto ohledu traumatizován (Uhlířová, 2010; Steenbakkers, Ellingsen, Steen and Grietens, 2018)?

2.1 Příbuzní v roli aktivního pečovatele

Prarodiče tvoří nejpočetnější skupinu příbuzenských pěstounů, což má svá opodstatnění a zároveň i úskalí. Tím nejsilnějším aspektem je vzájemný a vřelý vztah mezi ním a dítětem. Znalost dítěte a jeho rodinné historie usnadňuje prarodiči reagovat na jeho potřeby, neboť zná jeho zdravotní stav, rodinnou anamnézu apod. (Srov. Matějček, 1994; Pazlarová, 2016). Velká snaha prarodiče své vnouče zaopatřit může rovněž vycházet ze zraňujícího pocitu viny za to, jak situace dopadla.

Pozitivním, ale zároveň i negativním faktorem je u prarodičů zkušenost s výchovou vlastních dětí, která je často zdrojem výchovných postupů směrem ke svěřenému dítěti. To znamená, že se může opakovat riziko nevhodné péče, na což výstižně upozorňuje následující text: „*Vzhledem k tomu, že se v případě svěřením dítěte do péče příbuzných neprovádí odborné posuzování jejich schopností a podmínek pro péči, tyto osoby neprocházejí odbornou přípravou, jsou děti umísťovány k příbuzným, kteří sami nemuseli zvládnout výchovu svých potomků. Řetězí se tak nevhodný způsob chování, opakují se stejné chyby.*“ (Nadační fond J&T (2014:14)

Životní etapa, ve které se mnozí prarodiče nacházejí, by měla být obdobím klidné a vyrovnané rekapitulace životních událostí a zaslouženého odpočinku. Místo toho jsou nuceni zastávat roli aktivního pečovatele, neboť přebírají zodpovědnost za naplňování potřeb dítěte v nepřítomnosti jeho rodičů (Marken and Howard, 2014; Nadační fond J&T, 2014). Tímto může docházet k potlačování jejich vlastních emocí či potřeb, což má negativní dopad jednak na ně samotné, a sekundárně opět i na dítě, např. nevnímají své osobní potřeby, přichází o vztahy s blízkými apod. (Srov. Uhlířová, 2010).

Kromě výše popsaného, je limitujícím faktorem pokročilý věk většiny prarodičů v roli pěstouna, který s sebou přináší jistou zátěž, jakou je úbytek energie či zdravotní obtíže. Prarodiče tak mohou mít obavy, zda do budoucna budou schopni zabezpečit péči o svěřené dítě/děti (Moštková a Sobotková, 2016).

Druhou skupinu příbuzných, nicméně ve srovnání s prarodiči výrazně méně početnou, tvoří tety a strýcové. Jejich hlavní výhodou kromě bližšího věku k dítěti je jejich odstup od prožívaného rodinného traumatu. Negativní faktor, který provází péči tet a strýců, je například začlenění příchozího dítěte do sourozeneckého kolektivu nebo absence jeho bezpodmínečného přijetí, která souvisí se zmíněným odstupem (Srov. Pazlarová, 2016).

Velkým tématem v životě příbuzenských pěstounů je jejich role ve vztahu k přijatému dítěti. Nabízí se tak otázka, kterou si příbuzní často pokládají: Kým pro dítě jsem? Jsem rodič nebo

příbuzný? (Nadační Fond J&T, 2014) Pěstoun ve vztahu ke svěřenému dítěti zastává nyní více rolí najednou, které jsou značně rozdílné, kupříkladu roli dědečka a otce, roli tety a matky. Je proto žádoucí, aby příbuzenští pěstouni svou novou roli vůči přijatému dítěti nějakým způsobem zastávali. Řešením by bylo vybrat pouze jednu, „*ale pak není možné být autentický v přirozených situacích a obě strany jsou o jeden rozměr vztahu ochuzeny*“ (Hanušová a Hanousková, 2017:8). Nebo naopak vykonávat více rolí najednou, což může být pro pěstouna, ale i pro přijaté dítě, matoucí, neboť i ono se nachází ve „dvojroli“. Zároveň je vnuk/synovec, avšak vůči pěstounovi přebírá novou roli, tedy syna nebo dcery (Hanušová a Hanousková, 2017).

I přes některé limity, které příbuzenská pěstounská péče přináší, bychom rády zdůraznily, že zvláště pro prarodiče je pěstounství po mnoha stránkách obohacující. Přijaté dítě vnáší do jejich života pocit radosti, hrdosti a zároveň jeho přítomnost vnímají jako druhou šanci k nápravě výchovných přešlapů (Mošťková a Sobotková, 2016). Jedinečnost příbuzenské pěstounské péče za dodržení určitých podmínek zdůrazňuje i Uhlířová (2010:52): „*Pokud se příbuzenským náhradním rodinám dostane patriční podpora, dá se předpokládat, že tato forma péče bude ve srovnání s jinými formami stabilnější, vzhledem k pokrevnosti.*“

3. Metodologie výzkumného šetření

Cíl výzkumu a výzkumné otázky:

Cílem našeho realizovaného výzkumného šetření bylo zjistit: *Jak se z pohledu pěstounů v příbuzenském vztahu k přijatému dítěti promítají specifické zkušenosti vyplývající z jejich role do péče o ohrožené dítě.*

V návaznosti na námi zvolený cíl výzkumu, byly vytvořeny následující výzkumné otázky:

1. Jakým způsobem se prožité události příbuzenského pěstouna vztahují k jeho současnému životu a nové roli?
2. Jak příbuzenský pěstoun nahlíží na novou životní situaci vyplývající z role příbuzenského pěstouna?
3. Jaké konkrétní strategie volí příbuzenští pěstouni ve vztahu k dítěti směřující ke zmírnění narušení nebo oslabení jeho emoční, sociální i tělesné rovnováhy?

Celkový počet účastníků našeho výzkumu činil 10 příbuzenských pěstounů (z toho bylo 7 prarodičů, 2 tety a jedna prateta) a odborník z praxe. Jako metoda výběru respondentů byl použit **záměrný výběr**, navazující metodou byla **metoda sněhové koule**.

Jako hlavní technika sběru dat byl v rámci námi provedeného výzkumného šetření použit **polostrukturovaný rozhovor** a za doplňkovou metodu bylo zvoleno nestrukturované (zúčastněné a otevřené) pozorování v přirozeném rodinném prostředí respondentů.

Získána data byla analyzována dle metod zakotvené teorie a postupováno bylo v souladu se zásadami **otevřeného kódování**, jehož výsledkem jsou kódy, které byly následně uspořádány do kategorií (viz případová studie příbuzenských pěstounů). Jako design výzkumu byla zvolena **případová studie**.

Vzhledem k využití dvou metod sběru a zdrojů dat, rovněž na základě cirkulární analýzy a interpretace prostřednictvím více výzkumníků, byla podpořena validita dat a zmírněna subjektivita pohledu na zkoumanou oblast.

4. Případová studie pěstounů v příbuzenském vztahu k přijatému dítěti

Případová studie příbuzenských pěstounských rodin je reprezentována vybranými kategoriemi a kódy, které vypovídají o významných aspektech této cílové skupiny a zároveň korespondují s výše uvedenými výzkumnými otázkami.

Rodinné břemeno

Kontext, který zastřešuje příběhy jednotlivých respondentů, je jejich rodinná situace. Z rozhovorů s příbuzenskými pěstouny bylo zřejmé, že se často v jejich životech zejména v dětství objevovala rodinná zátěž v různých formách, která měla a má podstatný vliv na jejich současné životy. Nejčastěji vnímanou problematickou oblastí byl **vztah respondentů s jejich matkou**. „*S matkou to byly nejhorší roky života*“ (KP4). Velkým tématem u komunikačních partnerů bylo jejich **těžké dětství**. Z vyprávění respondentů bylo patrné, že na něj nemají pěkné vzpomínky. Při otázce 'Jaké bylo?' pěstouni uváděli: „*Ani se neptejte*“ (KP1). Ve spojitosti s dětstvím uváděli, že ve svých biologických rodinách museli pomáhat a starat se o své sourozence: „*...Já jsem měla být ten poškrabek a po mě jich bylo ještě šest. Takže já jsem musela té mámě se vším pomáhat.*“ (KP4); „*Dělala jsem do písmene služku*“ (KP5). V rodinách pěstounů se v minulosti objevovala i zátěž v podobě **závislosti člena rodiny**. Pěstouny uváděnou osobou to byl nejčastěji manžel. „*Manžel byl alkoholik*“ (KP2). Kromě výše popsaného dotazování zmiňovali, že část svého života žili **mimo svou orientační rodinu**. „*Vyrůstala jsem v dětském domově*“ (KP5).

S minulostí v patách

Charakteristickým jevem pro naše respondenty je v oblasti emocí neustálá přítomnost určitého napětí a očekávání nepříjemností, které si z minulosti přenáší i do současného života. Na druhé straně měli a mají pěstouni v rámci sebezáchovy tendenci evidentní problémy v rodině bagatelizovat, případně zastírat. Nečekaná událost, např. v podobě selhání biologického rodiče spojená s nedostatečnou péčí o dítě, je pak jimi vnímána jako náhlá a šokující, doslova „**blesk z čistého nebe**“. „*Byl to šok, nemohla jsem to rozdýchat.*“ (KP10); „*Bylo to jako blesk z čistého nebe*“ (KP4). Ve spojitosti s obavou o zdraví a život dítěte, prožívali jeho příbuzní velký **strach**. „*Byl tam křik dětí, první matka se najíst a pak až děti, no hrůza, hrůza, tak se bojíte*“ (KP2). Kromě strachu někteří pěstouni (zejména prarodiče) mluvili o **bezmoci** v souvislosti se snahou pomoci jejich biologickým dětem. „*Bezmoc je hrozná věc, skutečně. Když jemu chcete pomoci a on nechce, to je hrozné*“ (KP1). Tyto silné prožitky spojené se stresujícími událostmi v původní rodině si pěstouni v sobě uchovávají a nesou si je často celý život. S tím následně souvisí **pocity viny a selhání**, o kterých příbuzenští pěstouni hovoří např. v souvislosti s tím, že nezasáhli dostatečně brzy ve prospěch dítěte, nebo ve vztahu k výchově vlastních dětí mluví o sebeobviňování, které bude zmíněno (viz kategorie „Dělám to, jak umím nejlépe“). „*...jako 6 týdnů mi tekly jenom slzy, já jsem to brala na sebe, jako já že jsem selhala v ten moment. Moje selhání*“ (KP4).

Osobní limity a zdroje obtíží

Kromě velké vyčerpanosti a zdravotních obtíží se u příbuzenských pěstounů setkáváme s velkou **psychickou zátěží**, která plyne z jejich traumatických zážitků a jejíž projevy se promítají do jejich způsobu života. „*Já jsem se rozvedla a neměla jsem kam jít, ze mě by byl bezdomovec*“ (KP2); „*Já jsem to furt potlačovala, hodně mě to ubližovalo, a přitom dneska z toho mám obrovské traumata, nejen z toho, ale celkově ze všeho.*“ (KP10). Respondent KP5 uvádí svůj „životní příběh“ ve smyslu „**vytrpěla jsem toho dost**“: „*To bylo strašné, jsem si toho během života vytrpěla jak pes*“ (KP5).

V souvislosti s osobní zátěží rovněž vnímáme sníženou schopnost pěstounů reflektovat svoje kvality i limity.

Ke zmírnění, případně neutralizaci zátěže nebo napětí pěstouni volí strategii odklonu a vyhýbání se, která je reprezentována „odstříhnutím se“ od biologických rodičů dítěte, snahou brát situaci tak, jak je, a případně problém vůbec neřešit.

Rodinná povinnost nebo vykoupení viny

Motivace pěstounů k přijetí dítěte do rodiny bývá různorodá (viz kap. 2), avšak pravděpodobně v návaznosti na zmíněné pocity viny a selhání příbuzenství pěstouni jednohlasně uváděli, že rozhodnutí k přijetí dítěte do rodiny vnímají jako naprostou **samozřejmost**. „*Já to beru jako samozřejmost, je to můj úděl*“ (KP5). Následně při otázce, kdyby respondenti měli zvážit, zda by byli ochotni přijmout skutečnost, že by dítě vyrůstalo v jiné rodině, odpovídali: „*nedala bych ho cizí rodině.*“ „*Asi bych to nepřijala, když to tak vezmu, tak je to dítě mého dítěte, takový jako provázek, který na sebe navazuje*“ (KP2). Pěstouni, ale na druhou stranu popisovali, že by se tolik nebránili myšlence, že by dítě bylo v péči jiného příbuzného, nicméně to byli právě oni, kteří měli nakonec o dítě zájem jako jediní z celé rodiny. „*Jak došlo na lámání chleba, tak nikdo nic*“ (KP8). A právě proto spíš ostatní členové rodiny **vyvíjeli tlak** na dotazované pěstouny. „*Syn říkal, tak si ho vem, co naděláme*“ (KP1).

Zvláště prarodiče v námi vedených rozhovorech zmiňovali, že nechtěli **děti ponechat v ústavu**. „*Je to lepší, než být v ústavě, nebo v dětském domově.*“ (KP1). Na položenou otázku, co by ostatním pěstounům doporučili ve vztahu k rozhodnutí vzít si dítě do péče, komunikační partneři uvedli, že je potřebné si takové **rozhodnutí dobře promyslet**. Na druhou stranu, oni sami čas na rozmyšlenou mnohdy neměli. „*Tak bych mu doporučila, ať si všechno strašně dobře moc rozmyslí, a ať se na to hodně, hodně moc připraví, jak psychicky, tak fyzicky určitě*“ (KP2).

Zátěž, závazek, ale i „svěží vítr“

V souvislosti s novou etapou života z úst příbuzenských pěstounů zaznělo, že je pro ně samotné pěstounství velmi náročné, a proto také uváděli, že to není „**procházka růžovým sadem**“. „*Ale někdy těžké to je, někdy je to hrozné, to pěstounství, bych řekla*“ (KP1). To by měl být jeden z důvodů, proč by si měli budoucí pěstouni toto rozhodnutí, jak výše uvádíme, dobře promyslet. Se specifickou událostí, která vstupuje do života pěstouna, jsou spojené i nové **povinnosti**. Komunikační partneři je popisovali jako zatěžující. „*Prostě ten dennodenní soupis toho, co musím, hrozné*“ (KP9). Na druhou stranu mezi nově přijaté povinnosti patří i **povinné vzdělávání**, o kterém respondenti mluvili v pozitivní konotaci. „*Vzdělávání je v pohodě*“ (KP7). Především prarodiče uváděli, že vzdělávací akce jsou pro ně přínosné. „*Člověk tam vždycky něco najde*“ (KP2).

Nově vzniklou situaci vnímají pěstouni jako **závazek**. „*Strašně jako mě to zavazuje, že tu musím být, musím*“ (KP4). Nicméně i přes výše uvedené povinnosti a nároky, které jsou spojené s pěstounstvím, respondenti shodně zmiňovali, že to jejich **běžný život nijak nezměnilo**. „*Nenarušilo to běžný život*“ (KP3).

Komunikační partneři vnímali pěstounství nejen jako závazek a náročnou změnu, ale také jako něco, co jim s příchodem dítěte do rodiny dodalo novou energii a pocit mladosti. Mluvili o „**svěžím větru**“. „*Hlavně jsem se cítila mladá, mladší, kam jsem přišla, tak mi říkali, maminko*“ (KP2), ale také vyprávěli o pěstounství v tom smyslu, že **to byla přínosná a dobrá zkušenost**. „*Víc vám to pěstounství dá*“ (KP9); „*Pěstounství bylo krásné*“ (KP6).

Jsem příbuzný, nebo pěstoun?

Pěstounství, které je teď nedílnou součástí života blízkých osob dítěte, s sebou přináší další specifikum a tím je zmatení rolí. Příbuzní si tak pokládají otázku: Kým jsem? Jsem příbuzný, nebo pěstoun? Především prarodiče hovořili o tom, že zastávají více rolí najednou, mnohdy tak neví, která role je jejich primární. Například se cítí jako **3v1**. „*Vždycky dělám maminku, dědečka, tatínka, babičku, všechno, takže já se cítím jako všechno*“ (KP2). Avšak při otázce tazatele, čím se cítí být nejvíce, komunikační partneři nejčastěji uváděli, že jsou především **mámou**. „*Já se cítím hlavně jako maminka*“ (KP2). Nová role příbuzenského pěstouna může činit problémy a být matoucí pro přijaté dítě. Jaké **oslovení** má zvolit? Prarodiče hovořili o tom, že je děti oslovují, jak mámou, tak i babičkou. „*Říká mi baminko*“ (KP9).

U komunikačních partnerů z řad tet to bylo rozdílné. Pěstouni zmiňovali, že **jejich role je teta**. „*Jsem jeho teta*“ (KP6). Zároveň tentýž respondent dodává: „*kdyby mi říkal mámo, tak bych se čertila*“ (KP6). Položme si otázku, jakou roli zastává prarodič (děda)? Vzhledem ke skutečnosti, že jsou babičky ty, které především vychovávají, **role dědy** je ta, která zůstává nezměněná. „*Oni ho berou jako dědu*“ (KP7).

Dělám to, jak umím nejlépe

V návaznosti na předešlou kategorii, zejména babičky reflektovaly, že se musí vžít do role matky, která vychovává a že musí dítě zejména **vychovávat a nerozmazlovat**. „*Nemůžu je rozmazlovat, musím je především vychovat*“ (KP7).

Z rozhovorů s pěstouny bylo zřejmé, že nijak zvlášť nad svými výchovnými postupy neuvažují, jednájí většinou intuitivně a zároveň vyjadřují, že jimi **stanovená pravidla** jsou zásadní a neměnná. „*Prostě stanovím, že přes to nepojede vlak, tak přes to nepojede vlak*“ (KP4). V souvislosti zvláště s věkem prarodiče uváděli, že využívají **fyzických trestů**. I když zmiňují, že fyzicky by se trestat nemělo. „*Jako fyzicky by se nemělo trestat, ono se to říká, ale škoda každé rány, co padne vedle*“ (KP5).

V interview prarodiče mluvili mimo jiné také o výchově svých vlastních potomků. Ve spojitosti s tímto popisovali, že **udělali to nejlepší, co mohli**. Většinou si tak nepřipouští, že mohli mít podíl na selhání svého dítěte. „*Já jsem jí dala veškerý základ, který jsem jí mohla dát*“ (KP5). Ačkoliv následně respondenti často přemýšleli nad tím, zda ve své výchově **neudělali chybu**. „*Říkám si, kde jsem udělala chybu*“ (KP4).

Prarodiče momentálně vnímají, že k přijatému dítěti **přístupují už jinak**. „*Jsem jiná ve výchově svých vnuků*“ (KP7). Odlišnosti ve výchově si vysvětlují především tím, že byla **jiná doba**. „*No a zas jako v té době, že jo, 60. léta, tak to se tak jako neřešilo, ty děcka se vůbec neřešily*“ (KP8).

Co dítě potřebuje?

V souvislosti s životním příběhem dítěte vnímali příbuzenští pěstouni jako významné naplnit jeho potřeby. Jako primární se jim jevila potřeba **lásky**. „*No, lásku takovou, ukázat jim, že jsme tu pro ně*“ (KP7). Kromě ní pěstouni spatřovali jako důležité dát dětem **jistotu**. „*Takže to zázemí je pro ně velice důležité a nedej bože, když neřeknu, že někam jdu nebo něco a on mi 10x volá, babi, kde jsi?*“ (KP7). Na druhou stranu z vypovědí komunikačních partnerů je patrné, že ve chvíli, kdy se svěřený jedinec nechová dle jejich očekávání, **uvádí dítě do nejistot**. „*...Já to na tebe řeknu, tak si seber igelitku a běž, hurá*“ (KP7).

Respondenti mnohdy vnímali skutečnost, že to, čím si děti prošly, na nich zanechalo **negativní dopad**. „Myslím, že to zanechalo dopad na těch dětech“ (KP7); „Protože tam se potom děly opravdu hrozné věci, v té rodině. A ty děcka už z toho měly traumata“ (KP 8). Právě z toho důvodu v rozhovorech mluvili o tom, že by k dítěti měli přistupovat individuálně a reagovat na jeho **specifické potřeby**, především však ve vztahu k oblasti vzdělání a zaměstnání. „Tam budeme uvažovat o té práci, co bude dělat, protože tím, že on nemůže dělat pod nátlakem, tak musíme vybrat něco jiného“ (KP7). Ale současně si tyto potřeby a specifický přístup k dítěti například KP4 neuvědomuje. „Vůbec neuznávám takové jako litování, že jsou chudinky, jsou to kluci, kteří jsou zdraví.“ (KP4).

Ve výzkumném šetření nás rovněž zajímalo, jak nahlíží pěstouni na silné stránky přijatého dítěte. Pěstouni o svých dětech uvažují a hovoří převážně v kladném slova smyslu, ale podobně jako u potřeb (i slabých stránek) je nutné zdůraznit, že se orientují především na **vnější projevy chování**. „Že jsou hodní, že fakt na to, že jsou kluci a že jsou v té pubertě, že nedělají extra vylomeniny“ (KP7). V případě, že pěstouni pečovali o sourozeneckou skupinu, uváděli, že se jim líbí, že **drží při sobě**. „Když já chcu K. pokárat, tak on se postaví, chytne ho a to je můj brácha, nebij ho.“ (KP4); „Drží pospolu“ (KP8).

Dopřát jim to nejlepší

Z kontextu výše uvedené kategorie vyplývá, že velká část našich respondentů o dítěti a jeho základních potřebách nějakým způsobem uvažuje. Uvědomují si, že péče biologickým rodičem nebyla ideální, a tak vzhledem k životní situaci dítěte si **pro něj přejí šťastný a naplněný život**. „Přeji si, aby ten život měli naplněný.“ (KP7); „Přeji si pro něj šťastný život“ (KP9). Komunikačními partnery bylo kromě toho uváděno v souvislosti s negativními prožitky, kterými si dítě prošlo, že **bídy bylo už dost**. Proto jim chtějí vynahradit to, co během života s rodiči neměly. „Chci jim dát to, co neměly, bídy s rodiči bylo už dost“ (KP4).

Z výše uvedeného můžeme usoudit, že příbuzenští pěstouni mají k přijatému dítěti silné pouto a není jim lhostejné, proto **potřebují vědět, že bude v bezpečí**. „Potřebuji vědět, že bude v bezpečí, že se mu nic nestane“ (KP6); „To je jako moje, kdyby se jí něco mělo stát, tak já nevím, co bych dělala“ (KP5). Bezesporu milující a **vřelý vztah** pěstouna s dítětem demonstrují i následující výroky: „Tulíme se spolu, je to můj ňunínek“ (KP2); „Vlastně já jsem s R. byla u porodu, proto tam je ten vztah tak hodně silný“ (KP10).

Tato závěrečná kategorie výrazně podporuje naši tezi, že nejsilnějším aspektem příbuzenské pěstounské péče je bezpodmínečné přijetí dítěte a vzájemný **vřelý vztah**.

5. Závěr

Cílem našeho výzkumného šetření bylo poukázat na limity příbuzenské pěstounské péče a zároveň na její silné stránky. Tedy to, co je zapotřebí posilovat, udržovat a co je základním kamenem její jedinečnosti. Jsou to především prarodiče a ostatní příbuzní dítěte, kteří k němu mají blízký vztah a jsou bezpodmínečně schopni jej přijmout. Oni jsou ti, kteří historii svých dětí znají nejlépe, čímž přispívají k budování jejich identity v rámci rodiny.

Na druhé straně si uvědomujeme, že právě tento rodinný kontext může být možnou i neuvědomovanou bariérou v jejich životě. Proto shledáváme jako důležité porozumět jejich specifické životní situaci a v návaznosti na to jim věnovat větší pozornost, podporu a adekvátní odbornou pomoc. Tím, že se příbuzenských pěstounů netýká proces posouzení a odborných příprav, sami mnohdy nemají žádná očekávání nebo pořádně netuší, jak náročný proces je čeká. Mnozí prarodiče si totiž například neuvědomují, že mohou mít podíl na selhání svého dítěte a tytéž výchovné vzorce mohou opakovat i v péči o přijaté dítě. Proto

shledáváme nezbytným, aby této oblasti věnovali odborníci především z doprovázejících organizací větší pozornost a mysleli na to, že se péče o děti značně posunula od dob, kdy pěstouni měli své potomky.

Domníváme se tedy, že je nezbytné této cílové skupině věnovat více cílené péče a podpory a rovněž se zamyslet nad tím, zda je příbuzenská pěstounská péče skutečně tím nejlepším možným řešením pro obě strany (dítě i pěstouna). Položme si tedy na závěr řečnickou otázku, zda je příbuzenská pěstounská péče spíše zdrojem podpory, nebo pokračující psychologickou zátěží pro dítě?

Poděkování a afiliace

Příspěvek vznikl v rámci Studentské grantové soutěže SGS9/PdF/2018-2019 na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity, s názvem projektu: „Příbuzenská pěstounská péče – zdroj podpory, nebo pokračující psychologická zátěž“?

The article was created as part of a Student Grant Competition SGS9/PdF/2018-2019 at the Faculty of Education at University of Ostrava, With the project title: "Related Foster Care - A Source of Support or Continuing Psychological Burden"

Seznam citované literatury

Institut projektového řízení a. s. *Analýza situace příbuzenské pěstounské péče* [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017 [cit. 2019-08-04]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2018/10/Analyza-situace-pribuzenske-pestounske-pece.pdf>

HANUŠOVÁ, Ludmila a Lenka HANOUSKOVÁ. *Specifika vzdělávání pěstounů z řad příbuzných* [online]. Praha: Rozum a Cit, 2017 [cit. 2019-09-07]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2019/05/RaC-Specifika-vzdelavani2017.pdf>

KRÁLIČKOVÁ, Zdeňka. K některým právním aspektům náhradní rodinné péče: tzv. příbuzenská pěstounská péče. In: *Aktuální otázky náhradní rodinné péče* [online]. Brno: TRIADA – Poradenské centrum, o. s., 2007, s. 39-46 [cit. 2019-08-29]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/01/publikace-174.pdf>

M. MARKEN, Dory a Jenna B. HOWARD. Grandparents Raising Grandchildren: The Influence of a Late-Life Transition on Occupational Engagement. *Physical & Occupational Therapy in Geriatrics* [online]. 2014, 32(4), p. 381-396 [cit. 2019-08-28]. DOI: 10.3109/02703181.2014.965376. Dostupné z:

<http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=5ecdb364-e78b-46ae-91a4-e5b6864ecb1e%40sessionmgr4007>

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují: Eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-006-5.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Sborník příspěvků k aktuálním tématům náhradní rodinné péče* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015 [cit. 2019-09-07]. ISBN 978-80-7421-103-4. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/publikace-240.pdf>

MOŠŤKOVÁ, Šárka a Irena SOBOTKOVÁ. Příbuzenská pěstounská péče: když dítě vychovávají prarodiče. *E-psychologie* [online]. 2016, 10(4), 47-64 [cit. 2019-08-22]. Dostupné z: https://www.e-psychologie.eu/pdf/mostkova_sobotkova.pdf

Nadační fond J&T. *Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte* [online]. Praha: Nadační fond J&T, 2014 [cit. 2019-08-22]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/publikace-158.pdf>

PAZLAROVÁ, Hana, ed. *Pěstounská péče: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1020-7.

PINSON-MILLBURN, Nancy M, Ellen S. FABIAN, Nancy K SCHLOSSBERG a Marjorie PYLE. Grandparents Raising Grandchildren. *Journal of Counseling & Development*. [online]. 1996, 74(6), p. 548-554. [cit. 2019-08-31]. Dostupné z: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=13&sid=9ce980f5-46f1-4275-8543-b2364688a759%40pdc-v-sessmgr06&bdata=Jmxhbmc9Y3Mmc2l0ZT1lZHMtbGl2ZQ%3d%3d#db=asn&AN=9609061004>

Roční výkaz o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2009-2018. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. Praha [cit. 2019-08-31]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/7260>

SOBOTKOVÁ, Irena. Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče. *E-psychologie* [online]. 2010, 4(1), 51-57 [cit. 2019-08-29]. Dostupné z: <https://www.e-psycholog.eu/pdf/sobotkova.pdf>

STEENBAKKERS, Anne, Ingunn T ELLINGSEN, Steffie VAN DER STEEN a Hans GRIETENS. Psychosocial Needs of Children in Foster Care and the Impact of Sexual Abuse. *Journal of Child & Family Studies* [online]. 2018, 27(4), p. 1324-1335 [cit. 2019-08-31]. Dostupné z: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=29&sid=9ce980f5-46f1-4275-8543-b2364688a759%40pdc-v-sessmgr06&bdata=Jmxhbmc9Y3Mmc2l0ZT1lZHMtbGl2ZQ%3d%3d#AN=128506274&db=a9h>

ŠKOVIERA, Albín. *Dilemata náhradní výchovy*. Praha: Portál, 2007a. ISBN 978-80-7367-318-5.

UHLÍŘOVÁ, Veronika. *Dítě ve výchově příbuzných* [online]. Praha: Občanské sdružení Rozum a Cit, 2010 [cit. 2019-08-22]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/01/dite-ve-vychove-pribuznych.pdf>

Syndróm CAN-Zanedbávanie starostlivosti o dieťa a proces tvorby „rapid testu“¹

CAN syndrome- Child neglect and „rapid test“ making process

Lubica Nicolussi, Eva Mydlíková²

Abstrakt

Syndróm CAN v každej jeho podobe je veľmi nebezpečný fenomén, ktorý si vyžaduje pozornosť celej spoločnosti a to najmä z dôvodu, že obeťami sa stávajú bezbranné deti. Syndróm CAN si pri jeho riešení vyžaduje multidisciplinárny prístup a zo strany sociálnych pracovníkov silnú základňu profesionality a skúseností, aby bolo možné včas zachrániť deti a rodiny, ktorých sa týka. Vychádzajúc z teoretických konceptov páchania násilia na deťoch v domácom prostredí je cieľom tohto príspevku prezentovať proces tvorby diagnostického nástroja, tzv. rapid testu syndrómu CAN. Po prezentácii teoretických výhodísk, sa budeme venovať metódam, ktoré sme v procese tvorby rapid testu využili. Uvedieme dotazník-test, ktorý sme distribuovali sociálnym pracovníkom, ktorí už prišli do kontaktu s detskou obeťou domáceho násilia, súčasťou ktorého je Likkertova škála. V súčasnosti prebieha spracovávanie získaných dát v programe SPSS a konečným výsledkom procesu štatistického spracovania by mali byť normy na slovenskej populácii a po prevážení hrubého skóre na vážené aj určenie miery nízkeho, stredného a vysokého rizika ohrozenia dieťaťa konkrétnou formou syndrómom CAN. Tieto testy majú pomôcť sociálnym pracovníkom ale aj napr. policajtom, učiteľom orientačne vyhodnotiť kritickosť situácie dieťaťa, ako potenciálnej obeť domáceho násilia. Je však potrebné zdôrazniť, že rapid test má PREVENTÍVNY charakter a nemá za úlohu nahrádzať odborné a hĺbkové diagnostické vyšetrenie.

Kľúčové slová: Syndróm CAN. Zanedbávanie starostlivosti. Dieťa. Rapid test.

Abstract

The CAN syndrome in all its forms is a very dangerous phenomenon that requires the attention of society as a whole, mainly because defenseless children become victims. In addressing this, the CAN Syndrome requires a multidisciplinary approach and a strong base of professionalism and experience from social workers in order to save the children and families concerned in time. Based on theoretical concepts of perpetrating violence against children in the home environment, the aim of this paper is to present the process of creating a diagnostic tool, the so-called rapid test CAN syndrome. After the presentation of the theoretical background, we will focus on the methods that we used in the rapid test process. We will present a questionnaire-test that we have distributed to social workers who have already come into contact with the child victim of domestic violence, which includes the Likkert scale. Currently, the data obtained are being processed in the SPSS program and the final result of the statistical processing process should be standards in the Slovak population and, after weighing the gross score for weighted, determining the level of low, medium and high risk of endangering the child by CAN. These tests are intended to help social workers but also eg. police, teachers to evaluate the criticality of the child's situation as a potential victim of domestic violence. However, it should be emphasized that the rapid test is of a PREVENTIVE nature and is not intended to replace expert and in-depth diagnostic examination.

Keywords: CAN syndrome. Neglect of care. Child. Rapid test.

Úvod

Žijeme v dobe, ktorá nám prináša množstvo vzácnych benefitov, no negatívne stránky súčasného života občas prevyšujú tie pozitívne. Pravda je taká, že sa čoraz častejšie

¹ Tento článok bol vypracovaný s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja v rámci projektu APVV- 2016-0205 Identifikácia mechanizmov včasnej diagnostiky CAN syndrómu

This article was elaborated with the support of the Research and Development Agency of the project APVV- 2016-0205 Identification of mechanisms for early diagnosis of CAN syndrome

² Mgr. Lubica Nicolussi, doc. PhDr. Eva Mydlíková, PhD., Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská Univerzita v Trnave. Email: lubica.nicolussi@tvu.sk, eva.mydlikova@truni.sk

stretávame s tým, že násilie je bežnou súčasťou života mnohých rodín a v ohrození sa vo viacerých prípadoch nachádzajú najmä bezbranné deti. Ak sa domáce násilie dotýka priamo dieťaťa, môžeme hovoriť o syndróme CAN. Ide o deti, ktorým nie je dopriata úprimná láska a starostlivosť a zároveň neprežívajú svoje detstvo tak, ako je prijateľné, akceptovateľné a v súlade s mravnými normami a hodnotami našej spoločnosti. CAN syndróm však nie je len o násilí, je to komplex traumatizujúcich skúseností pre dieťa a má omnoho širšiu škálu svojich patologických prejavov, ktoré zasahujú do bezpečia a života dieťaťa. Okrem fyzického, psychického týrania a sexuálneho zneužívania má syndróm CAN svoju ďalšiu neopomenuteľnú formu a to zanedbávanie starostlivosti o dieťa. Táto podoba syndrómu CAN možno nie je viditeľná tak ako jeho iné formy, no o to viac je nebezpečnejšia. Môže byť dlhodobou skrývaná a v niektorých prípadoch nikdy neodhalená. Ak hovoríme o deťoch, ktoré trpia syndrómom CAN nemusí ísť len o izolované deti ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Tieto deti sú bežnou súčasťou spoločnosti, navštevujú škôlky, školy, pričom niektoré môžu mať pod vplyvom traumy, ktorú doma prežívajú internalizačné alebo externalizačné príznaky, s ktorými je potrebné pracovať a je nevyhnutné im venovať pozornosť. V tejto súvislosti môžeme hovoriť, že týrané, zneužívané alebo zanedbávané deti potrebujú pri odhalení syndrómu CAN a pri následnej práci s nimi sociálne začleňovanie naspäť do kolektívov detí (deti môžu mať problém pri nadviazovaní kontaktu so svojimi rovesníkmi, môžu prejavovať agresiu voči autoritám a pod.) a do zdravšieho a ak je to možné nového bezpečného života. Pri riešení podobných situácií, môžu sociálnemu pracovníkovi napomôcť teoretické východiská syndrómu CAN, ktoré sú schopné poskytnúť čiastočnú odpoveď na to, prečo rodina žije takýmto spôsobom života. V tomto článku sa preto budeme v krátkosti venovať práve týmto východiskám, taktiež oblasti zanedbávania starostlivosti o dieťa ako jednej z foriem syndrómu CAN. Naším cieľom je, vychádzajúc z teoretických konceptov páchania násilia na deťoch v domácom prostredí, prezentovať proces tvorby diagnostického nástroj-testu pre rýchle testovanie zanedbávania dieťaťa, ktorý je určený predovšetkým pracovníkom sociálnoprávnej ochrany detí na včasnú identifikáciu príznakov a rizikových faktorov syndrómu CAN, špecificky formy zanedbávania.

1. Teoretické východiská syndrómu CAN

Syndróm CAN alebo Child Abuse of Neglect je fenomén s dlhodobou históriou svojho pôsobenia v spoločnosti a do povedomia verejnosti sa dostal už v roku 1962 vďaka odborníkom z oblasti medicíny, ktorí tejto problematike začali venovať svoju pozornosť. Zneužívanie a zanedbávanie detí môžeme vo všeobecnosti definovať ako „...akýkoľvek čin alebo nečinnosť zo strany rodiča alebo opatrovateľa, ktorý má za následok vážne fyzické alebo emocionálne poškodenie dieťaťa, alebo jeho smrť a taktiež sexuálne zneužívanie, či jeho vykorisťovanie“... (Child Welfare Information Gateway 2019).

Za zneužívanie a zanedbávanie sa považuje taktiež čin rodiča alebo opatrovateľa, poprípade jeho nečinnosť, ktorá predstavuje bezprostredné riziko vážneho ohrozenia dieťaťa (Child Welfare Information Gateway 2019).

K tomu, aby sociálny pracovník mohol pristupovať k dieťaťu trpiacemu syndrómom CAN takpovediac z komplexného hľadiska, je dôležité aby sa orientoval v multidisciplinárnom prostredí, ktoré mu umožňuje uchopiť danú problematiku zo širokého kontextu. To znamená, že pri riešení syndrómu CAN neexistuje jedno všeobecné východisko, z ktorého by sociálny pracovník mohol vychádzať pri každom riešenom prípade rovnako. Fuchsová (2009) hovorí o niekoľkých prístupoch týrania detí. Medzi ne zaradila:

- Sociálno- interakčný prístup;
- Sociálno-kultúrny prístup;

- Sociálno-štruktúrny prístup;
- Sociálno-ekologický prístup.

Každý z týchto prístupov sa snaží vysvetliť, prečo v rodinách dochádza k týraniu dieťaťa. Každá bitka dieťaťa, každá nadávka smerovaná k dieťaťu, každá neochota o starostlivosť o dieťa má svoju príčinu. Práve tieto prístupy sa snažia priblížiť sociálnu realitu rodín, v ktorých je prítomné násilie.

Sociálno-interakčný prístup hovorí o interakcii medzi jednotlivými členmi v rodine na jednotlivých úrovniach ako napríklad rodič-dieťa a naopak, taktiež interakcia medzi partnermi (partnerské násilie) a pod., ktoré majú významnú úlohu pri fungovaní, v našom prípade skôr nefungovaní rodiny. Sociálno-interakčný prístup podľa Fuchsovej (2009) zahŕňa súbor rizikových faktorov, ktoré môžu byť príčinou týrania dieťaťa. V takomto prípade môže ísť o rizikové faktory, ktoré sa týkajú priamo rodiča. Za rizikového rodiča sa považuje, ten ktorý požíva návykové látky (alkohol, drogy), ktorý bol v detstve týraný, rodič, ktorý má nízku vzdelanostnú úroveň a pod. Dunovský (1995) hovorí o rizikových deťoch, ktoré by mohli byť spúšťačom násillia. Podľa neho môže ísť zväčša o deti, ktoré svojim správaním rodičov provokujú alebo zaťažujú a to v dlhodobom časovom horizonte (napr. nadmerným a neúctajúcim krikom a plačom, nespavosťou a pod.), alebo trpia nejakým postihnutím, ktoré je pre rodiča náročné ako po psychickej tak po fyzickej stránke. Fuchsová (2009) a Smart (2013) hovoria o rizikovej situácii. Riziková situácia predstavuje časté konflikty v rodine, prílišný autoritatívny štýl výchovy, nadmerný stres v rodine, rozvod, strata zamestnania rodičov, zlý prístup k sociálnej podpore, susedské násilie a pod., čo môže spôsobiť, že pod vplyvom týchto situácií sa stane dieťa terčom útoku a je vystavené niektorej z foriem syndrómu CAN alebo viacerým formám súčasne. Podľa Child Welfare Information Gateway (2015) je však dôležité zdôrazniť, že ak sa vyskytujú v rodinách spomenuté rizikové faktory, neznamená to, že ich prítomnosť nevyhnutne vedie k zneužívaniu a zanedbávaniu detí.

V *sociálno-kultúrnom prístupe* Fuchsová (2009) rozpracováva najmä koncepciu transgeneračného prenosu násillia, a teda prenos deviantného správania z generácie na generáciu, pričom Bentovim (1998) tento typ explanatórneho modelu násillia v rodine nazval ako cyklickosť násillia. To znamená, že ak človek v detskom veku zažíva násilie a je jeho terčom, existuje veľká šanca, že v dospelosti bude takýto typ života preferovať. Sociálno-kultúrny prístup môžeme vnímať aj ako priestor, ktorý dieťaťu definuje aká je jeho viera, aké sú jeho hodnoty, zvyky, tradície, aká je jeho história a zmysel pre spolupatričnosť. Taktiež aký je jeho spôsob života a ako sa jeho správanie vzťahuje k iným ľuďom. Kultúra je obzvlášť významný faktor pri výchove dieťaťa a pri jeho následnom fungovaní v dospelom živote. Preto je dôležité vždy zdôrazniť, že rôzne kultúry majú rôzne prístupy k výchove detí (Lewig, Arney a Salveron 2010). To znamená, že zatiaľ čo v jednej kultúre je bitka po tvári dieťaťa zo strany spoločnosti neprijateľná a neprimeraná, v inej je takýto typ usmerňovania bežný spôsob výchovy dieťaťa. Preto aj vytvorenie všeobecne platnej definície syndrómu CAN a jeho jednotlivých foriem je náročné, nakoľko neexistuje jeden všeobecne platný spôsob výchovy dieťaťa od krajiny ku krajine.

Sociálno-štruktúrny prístup súvisí najmä so situáciou v krajine, ktorá vytvára nerovnosť medzi jednotlivými triedami v spoločnosti a nerovnomernú mocenskú štruktúru. Taktiež vniká nerovnosť medzi jednotlivými regiónmi v krajine, kde jedna skupina obyvateľov má ľahký prístup k práci, zdravotnej starostlivosti, lepšej infraštruktúre a zabezpečeniu sa a druhá skupina obyvateľov dlhodobo trpí vysokou nezamestnanosťou, horším prístupom k sociálnej

podpore a pod., čo môže mať za následok depriváciu, ktorá podľa Fuschsovej (2009) mení rizikových jedincov na tých, ktorí týrajú a zneužívajú svoje deti.

O *sociálno-ekologickom prístupe* hovorí Bentovim (1998) ako o vysvetleniach násilného správania voči dieťaťu, ktoré vychádzajú zo širšieho kontextu a teda, že ľudské správanie nie je posudzované ako správanie sa jednotlivca, ktorý koná v určitom čase a na určitom mieste na základe jeho impulzovej reakcie ale ako na jedinca, ktorý koná pod vplyvom nejakých udalostí a životnej situácie (náhla zmena zamestnania-nižšia pozícia, nižší príjem, zlé vzťahy v rodine, rozvod,...). Sociálno-ekologický alebo systémový prístup zameriava svoju pozornosť na správanie sa človeka, ktoré je súčasťou nejakého systému (makro, mezo, mikrosystém) a týmto systémom je neustále ovplyvňovaný. To znamená, že jeho správanie je výsledkom nejakej udalosti, ktorá sa odohrala v makro, mezo alebo mikrosystéme a funkčnosť jedného systému ovplyvňuje funkčnosť systému ďalšieho.

Pre tento typ prístupu je ideálny ABC-X model rodinného stresu, pričom A=udalosť, B=dostupnosť zdrojov pre obnovenie rovnováhy systému, C=situácia, X=kríza, ktorý popísal Reuben Hill (Rosino 2016). Je to v podstate nástroj pre analýzu faktorov, ktoré určujú vzťah medzi stresovými udalosťami a krízovými situáciami v rodine. Tento model využíva systémovú teóriu a poznatky sociologického výskumu rodiny, pričom rodina je vnímaná ako systém, ktorý musí udržiavať rovnováhu aby fungoval a poskytoval svojim členom primerané materiálne a emocionálne zdroje. Stresová udalosť spôsobuje narušenie rovnováhy systému (rodiny), systém by mal túto rovnováhu obnoviť ak sa tak nestane, rodina sa stáva dysfunkčná. V dôsledku nezvládnutého stresu zo vzniknutých nepriaznivých udalostí môže dochádzať k týraniu, zneužívaniu alebo zanedbávaniu detí. Ekologické hľadisko svoju pozornosť sústreďuje nie len na individuálne a interpersonálne faktory ale taktiež na komunitu v ktorej rodina žije a dostupnosť pre nich dôležitých služieb (Rosino 2016; Fuchsová 2009; Pemová, Ptáček 2016).

Teoretických východísk syndrómu CAN je samozrejme viac, my sme sa snažili načrtnúť z nášho pohľadu tie najdôležitejšie. Zo spomenutých teoretických východísk syndrómu CAN vychádzajú aj jeho jednotlivé formy. To znamená, že pri každej z foriem syndrómu CAN je možné vychádzať z nejakého teoretického východiska, takého, ktorý sa týka konkrétneho prípadu. To prečo je dieťa týrané, zneužívané či zanedbávané má nejakú príčinu (ventilácia stresu v rodine, nechcené dieťa, workoholizmus rodiča a pod.) i keď vždy túto príčinu môžeme považovať za nezmyselnú ak je ventilovaná na dieťati, pretože týranie dieťaťa po akejkolvek stránke a z akéhokolvek dôvodu je neprípustné a neakceptovateľné.

1.1 Zanedbávanie starostlivosti o dieťa

Zanedbávanie starostlivosti o dieťa je tak, ako ostatné formy syndrómu CAN, veľmi nebezpečný fenomén, ktorého sa dopúšťajú rodičia alebo opatrovatelia voči dieťaťu. Dieťa je v takomto prípade častokrát ohrozené na živote a zachovanie bezpečia dieťaťa sa ocitá na veľmi tenkom ľade s jeho ohrozením.

Podľa Mydlíkovej a kol. (2013, s. 22) „*pod pojmom zanedbávané dieťa (angl. child neglect) v rámci CAN syndrómu rozumieme akútne a vážne ohrozené dieťa nedostatkom starostlivosti a podnetov dôležitých pre jeho zdravý fyzický a psychický vývoj, opustenie maloletej osoby alebo neschopnosť rodiča alebo fyzickej osoby, ktorej maloletá osoba bola zverená do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov, chrániť dieťa pred akýmkoľvek nebezpečenstvom.*“

Prečo vôbec dochádza k zanedbávaniu detí je náročná otázka ako pre spoločnosť, tak pre samotných sociálnych pracovníkov. Je to uponáhľanosťou doby, narastajúcim stresom alebo

prehlbujúcou sa chudobou? Aby sa dieťa zachránilo a aby sa mu poskytla adekvátne pomoc je v prvom rade dôležité vôbec odhaliť, či dieťa je zanedbávané. Zdôrazňujeme to z dôvodu, že zanedbávanie starostlivosti o dieťa je považované za najťažšie odhaliteľnú formu syndrómu CAN. Okrem toho si drží prvenstvo v tom, že zo všetkých štyroch foriem je práve táto najnebezpečnejšia svojou najväčšou incidenciou a taktiež schopnosťou rodičov ju čo najdlhšie skrývať. Aj napriek tomu, že existujú definície pre zanedbávanie starostlivosti o dieťa, tak pravdou je, že tak ako pre iné formy syndrómu CAN je náročné vymedziť jednotnú definíciu pre viacero krajín, to isté sa týka aj zanedbávania dieťaťa. Príčinou podľa Dubowitz a kol. (In: Mydlíková a kol. 2019) môže byť to, že znalosti v oblasti zanedbávania starostlivosti o dieťa sú stále nedostatočné a tejto problematike chýba riadne teoretické a konceptuálne ukotvenie. Keď hovoríme o zanedbávaní, nemáme na mysli len neprimerané ošatenie k ročnému obdobiu, či veku dieťaťa a taktiež nehovoríme len o jeho nedostatočnej nutričnej výžive, pričom nepopierame závažnosť týchto konaní. Ide však o komplex mnohých atribútov, ktoré spôsobujú, že dieťa je ohrozené nedostatkom rodičovskej a zdravotnej starostlivosti, sú ohrozené jeho základné práva (napr. právo na vzdelanie, právo na bezpečné a zdravé bývanie a pod.) alebo dieťa nemá priestor pre zdravý duševný a telesný vývoj.

Následky takýchto obmedzení si dieťa so sebou môže niesť až do dospelosti a môže byť negatívne poznačené až do konca svojho života. Zanedbávanie dieťaťa môžeme taktiež rozdeliť do viacerých foriem, pričom dieťa je zväčša vystavené viacerým formám zanedbávania súčasne. Podľa Radfold et. al. (2011) môže ísť o:

- Fyzické zanedbávanie (dieťa nemá uspokojené základné potreby ako jedlo, ošatenie, či prístrešie, nad dieťaťom nie je riadny dohľad alebo nie je v bezpečí alebo bezpečnom prostredí);
- Zanedbávanie v oblasti vzdelávania (ak rodič nezabezpečuje vzdelanie svojho dieťaťa);
- Emocionálne zanedbávanie (Dieťa nemá dostatočnú stimuláciu zo strany rodiča, nie je mu prejavovaná láska a náklonnosť, dieťa je ignorované, ponížované, zastrášané alebo izolované);
- Zanedbávanie zdravotnej starostlivosti (dieťaťu nie je poskytnutá náležitá zdravotná starostlivosť, pravidelná dentálna starostlivosť, ignorácia lekárskeho odporúčania, absencia na preventívnych prehliadkach a povinných očkovaní, dieťaťu nie sú poskytnuté v prípade potreby lieky alebo ich nedoberie a pod.).

Pre to, aby mohlo byť zanedbávanie starostlivosti o dieťa včas identifikované a odhalené je potrebné aby sa tejto problematike venovalo viac pozornosti. Nejde len o to, aby sme vedeli ako zanedbávané dieťa vyzerá ale taktiež aby sme vedeli odhaliť sofistikované praktiky rodičov alebo opatrovateľov, ktoré bývajú stále viac nebezpečnejšie pre samotné dieťa. Zanedbávanie starostlivosti o dieťa je jedna z tém pre projekt APVV, ktorý je zameraný na identifikáciu mechanizmov včasnej diagnostiky CAN syndrómu.

1.2 Proces tvorby standardizácie testu pre rýchle testovanie zanedbávania

Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky na svojej internetovej stránke uvádza, že podľa UNICEF, až 56 miliónov detí po celom svete sú v rodinnom prostredí vystavené násilnému alebo agresívnemu správaniu, pričom s fyzickým násilím sa celkovo stretlo až 16% detí a najviac detí, ktoré sú vystavené fyzickému násiliu pochádza zo strednej Európy (21% detí). S určitosťou môžeme povedať, že takýchto detí je určite viac a incidencia úmerne

narastá so zvyšujúcim sa stresom, kriminalitou a prehlbovaním nerovností vo svete. Z týchto údajov vyplýva, že venovať sa syndrómu CAN a jeho jednotlivým formám má neopomenuteľný význam pre včasnú pomoc tým deťom, ktoré ju najviac potrebujú.

V článku sme už spomenuli výskumný projekt zameraný na identifikáciu mechanizmov včasnej diagnostiky CAN syndrómu. Jednou z jeho hlavných úloh je vytvoriť tzv. „rapid test“ alebo rýchly test pre každú formu syndrómu CAN, ktorého úlohou je pomôcť najmä sociálnym pracovníkom, ale aj policajtom a učiteľom orientačne vyhodnotiť kritickosť situácie dieťaťa, ako potenciálnej obeť domáceho násillia. Má byť nástrojom na rýchle a orientačné pretestovanie a v prípade potenciálnej hrozby, má byť dôvodom pre okamžitú distribúciu dieťaťa k špecialistom na hĺbkovú diagnostiku. Napriek tomu, že ide o rýchly test, je v procese štandardizácie a validizácie. Ak sociálnemu pracovníkovi test preukáže pozitívny výsledok, dieťa bude nasmerované na odborné diagnostické vyšetrenie. Štandardizovaný má byť preto, aby sa zabezpečilo objektívne a platné používanie testu, čo znamená, že sa stanoví jednotná inštrukcia a spôsob administrácie a taktiež overenie reliability a validity (Hartl, Hartlová 2010). V procese tvorby rapid testu sme na základe štúdia množstva domácej a zahraničnej odbornej literatúry a analýzou dostupných diagnostických metód prevažne zo zahraničia vytvorili veľmi široký repertoár položiek do budúceho testu. Toto množstvo položiek sme roztriedili do štyroch kategórií podľa štyroch základných foriem syndrómu: psychické násillie, fyzické násillie, sexuálne zneužívanie a zanedbávanie. Množstvo položiek v rámci jednej formy násillia sme následne rozdelili na dve časti testu: príznaky/prejav syndrómu a rizikové faktory. Každú položku testu sme polarizovali od jedného extrému po opačný (napríklad od výskyt až po nevýskyt prejavu) a použili sme Likkertovu škálu od 0 po 4. Po prvotnom pretestovaní v teréne u pracovníkov sociálnoprávnej ochrany detí sme zistili, že množstvo položiek sa opakuje, že položky nie sú celkom zrozumiteľne naformulované, že niektoré nepatria do daného segmentu, že nie každá položka sa hodí pre každý vek dieťaťa a že škála je tak široká, že neumožňuje objektívne merať daný symptóm. Predtým, než nám išli sociálni pracovníci testy pokusne vyplňovať, mali uviesť svoj kvalifikovaný odhad „miery ohrozenia“ dieťaťa syndrómom CAN. Tieto odhady sa ukazovali zvyčajne vyššie, než boli výsledky prvých „hrubých“ testovaní. Po tejto skúsenosti sme upravovali položky znova a rozhodli sme sa, že vzhľadom na necitlivosť testu zminimalizujeme Likkertovu škálu na sémantické hodnoty áno, nie, neviem a že položky nebudeme polarizovať. Následne sme každú z foriem syndrómu CAN rozdelili na formu A,B,C alebo aj D a to vzhľadom na vek podľa špecifik psychosociálneho vývoja dieťaťa. Zlúčili a združili sme položky dotazníka tak, aby boli stručné a zrozumiteľné a aby sa neopakovali. Následne nám niekoľko rôznych pracovníkov, pôsobiacich v sociálnoprávnej ochrane detí z úradov práce, ale aj neziskových organizácií testy vyplnili a upozornili na ďalšie drobné chyby, ktoré sme následne opravili a vytvorili definitívnu verziu testovacieho súboru. Takto nám vznikla batéria testov: sexuálneho zneužívania forma A(0-1roka), B(1,1-3), C(3,1-6), D(6,1-12), E(od 12,1), fyzické týranie A(0-3), B(3,1-7), C (od 7,1), psychické týranie A(0-3), B(3,1-6), C (6,1-10), D(od 10,1) a zanedbávanie A(0-6), B(od 6,1). Počet položiek v jednotlivých formách je rôzny pohybuje sa okolo 20 položiek prejavov a 20 rizikových faktorov. Testy sme konštruovali najprv formou „ceruzka-papier“, kde sme vo wordovskom dokumente predložili dotazník a k nemu sme spracovali ku každej položke komentár v tzv. príručke. Po treťom, pokusnom pretestovaní sme spracovali excelovskú verziu testov, ktoré sme spracovali tak, že pri podržaní kurzoru na danej položke sa otvorí aj vysvetľujúci komentár, takže vyplňujúca osoba si nemusí otvárať príručku a vyhľadávať príslušný výklad v texte. Doplnili sme úvodné a identifikačné časti a testy sme uzamkli pre zásahy zvonka. Testy boli prostredníctvom ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny distribuované na ich jednotlivé pracoviská, ktoré nám vyplnené testy posielajú späť. V období písania tohto príspevku sme vo fáze „nahadzovania“ údajov do programu SPSS, za pomoci ktorého sledujeme niekoľko parametrov. V rámci

jednotlivých příznaků sledujeme ich štatistickú ne/významnosť, sytienie položky pre danú formu a pre daný vek, úroveň ich vzájomných vzťahov, ne/významnosť pohlavných, vekových a regionálnych parametrov na výskyt prejavov a rizikových faktorov a koreláciu medzi odhadom rizika a reálnym výsledkom testu. Výsledkom procesu štandardizácie (štatistického spracovania) by mali byť normy na slovenskej populácii a po prevážení hrubého skóre na vážené aj určenie miery nízkeho, stredného a vysokého rizika ohrozením dieťaťa konkrétnou formou syndrómom CAN.

Záver

Úlohou spoločnosti by mala byť ochrana a výchova detí, pretože sú našou budúcnosťou. Pre každé dieťa je dôležité žiť v bezpečí, mať priestor kde sa môže uchýliť, mať pocit, že je pre niekoho dôležité a zažiť, že ho niekto miluje. Ak toto dieťa nemá, je preňho náročné vyrastať ako zdravý jedinec, ktorý bude ochotný rozdávať lásku, ktorá jemu nebola dopriata. Množstvo detí na svete zažíva čo je to bitka, osočovanie, ignorácia alebo nezáujem, čoho dôsledkom býva častokrát agresia dieťaťa, neprospevanie, utiahnutosť a mnoho ďalších závažných následkov. I keď sociálny pracovník nie je schopný ovplyvniť to, či dieťa bude alebo nebude týrané, môže po zistení tejto skutočnosti dieťa zachrániť a okrem toho včasnou intervenciou zamedziť tomu, aby v dospelosti žilo životom, aký mu predstavili jeho rodičia. Syndróm CAN v akejkoľvek jeho forme je neprijateľný a neakceptovateľný fenomén a preto si zaslúži viac pozornosti zo strany odborníkov z praxe ako i výskumných pracovníkov, ktorí môžu vytvoriť nástroje pre jeho včasnú identifikáciu a elimináciu. Cieľom tohto príspevku bolo vychádzajúc z teoretických východísk konceptov páchania násilia na deťoch v domácom prostredí prezentovať proces tvorby diagnostického nástroja, tzv. rapid testu syndrómu CAN. Taktiež sme popísali teoretické východiská, z ktorých je možné vychádzať a sú dôležité pre orientáciu v danej problematike a metódy, ktoré sme použili pre tvorbu rapid testu syndrómu CAN. Pri distribúcii testov sme spolupracovali s ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny a taktiež mimovládnyimi organizáciami, vďaka ktorým sme testy mohli dopracovať do finálnej verzie, na základe ich pripomienok a upozornení na drobné chyby. Nepodarilo sa nám spolupracovať s políciou a ani napriek osloveniu mnohé mimovládne organizácie nechceli spolupracovať, nakoľko sa odvolávali na to, že nejde o dôslednú hĺbkovú diagnostiku. Avšak pri každej komunikácii, s každým útvárom sme zdôrazňovali, že rapid testy majú výlučne PREVENTÍVNY charakter a slúžia pre orientačné vyhodnotenie kritickosti situácie dieťaťa, ako potenciálnej obeť domáceho násilia, aby dieťa bolo včas distribuované k špecialistom na hĺbkovú diagnostiku.

Použitá literatúra

- BENTOVIM, A. *Týraní a sexuální zneužívání v rodinách (Czech edition)*. Praha: Grada Publishing, 1992. ISBN: 80-7169-629-3
- DUNOVSKÝ, J. a kol. *Týrané, zneužívane a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing, 1995. ISBN: 80-7169-192-5
- FUCHSOVÁ, K. *Týrané dieťa*. Bratislava: IRIS, 2009. ISBN: 978-80-89256-30-3
- HARTL, P.- HARTLOVÁ, H. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010. ISBN: 978-80-7367-686-5
- Child Welfare Information Gateway. Risk Factors That Contribute to Child Abuse and Neglect, *Child welfare topics, 2015*. [online]. [cit. 2019-08-12] dostupné z: <https://www.childwelfare.gov/topics/can/factors/#top>

- Child Welfare Information Gateway. Definitions of Child Abuse and Neglect, *State statutes*, 2019. [online]. [cit. 2019-08-12] dostupné z: <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/define.pdf>
- LEWIG, K.-ARNEY, F.-SALVERON, M. Challenges to parenting in a new culture: Implications for child and family welfare, *ELSEVIER*, 2010. roč. 33, č. 3, s. 324-332. ISSN: 0149-7189
- MYDLÍKOVÁ, E. a kol. *Průručka o syndróme CAN*. [online]. [cit. 2019-08-12] dostupné z: <https://detstvobeznasilia.gov.sk/wp-content/uploads/2015/09/Pr%C3%ADru%C4%8Dka-o-syindr%C3%B3me-CAN.pdf>
- MYDLÍKOVÁ, E. a kol. *A zrodilo sa zlo*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, 2019. ISBN: 978-80-568-0194-9
- RADFORD, L. et al. *Child abuse and neglect in the UK today*. [online]. [cit. 2019-08-12] dostupné z: <https://learning.nspcc.org.uk/media/1042/child-abuse-neglect-uk-today-research-report.pdf>
- ROSINO, M. *ABC-X Model of Family Stress and Coping*. 2016, first edition. [online]. [cit. 2019-08-12] dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/314932267_ABC-X_Model_of_Family_Stress_and_Coping
- SMART, J. Risk and protective factors for child abuse and neglect, *CFCA Resource sheet*, 2013. [online]. [cit. 2019-08-12] dostupné z: <https://aifs.gov.au/cfca/publications/risk-and-protective-factors-child-abuse-and-neglect>

Muzikoterapie a dítě se sociálně - komunikačním handicapem

Music therapy and child with social-communication handicap

Jitka Pejřimovská, Lucie Mullerová, Veronika Legnerová¹

Abstrakt

Modus hudebních kreací, s minimalizací opory ve slovních sděleních, otevírá prostor pro významově nosnou interakci a komunikaci dítěte a dospělého, které dítěti dovolují prožívat, zrcadlit a zažívat významy vztahu "já - svět, "já - druhý". Tím se sanuje absence porozumění řeči u dítěte, rozvíjí se jeho sociální zkušenost a důvěra ke světu, k sobě i druhým. Dítě se vpojuje do vzájemné výměny existenciálních témat s jistící osobou, a tím se rozvíjí osobnostní stabilita, kognice, emocionalita a kvalita sociálního vztahování se. Dle povahy hudebních kreací lze orientačně určovat kognitivní úroveň dítěte a jeho charakter prožívání tam, kde jiné postupy opřené o řeč, nejsou možné. Jeho prožívání se tak zpředměňuje a přestává být "černou skříňkou".

Klíčová slova: Systémová muzikoterapie. Dysfázie. Sociální interakce a komunikace dítěte.

Abstract

Mode of music creation, with minimal support of verbal information, opened a space for important interaction and communication between child and adult, which allows child to experience, reflect and get to know a meaning of relationship "me-world", "me-other". It treats absence of child's understanding of speech, gains it social experience and confided it in the world, in herself/himself and in others. Child connects in mutual exchange of existential subjects with reliable person, and that's how s/he cultivates her/his personal stability, cognition, emotionalism, and quality of social relations. According to music creations, it is possible to define child's cognitive level, and her/his character of experiences in a situation, where other method based on speech is not possible. Her/his experiences are also shown up, and they stopped being a "black box"

Keywords: System music therapy. Dysphasia. Social interaction and child's communication.

Úvod

V úvodu, za autorský kolektiv, je třeba objasnit zamýšlený cíl tohoto předkládaného textu. Jde o předložení zkušeností s aplikací systémové muzikoterapie u dětí, které mají ztíženou sociální interakci, komunikaci a jsou vystaveny riziku v procesu sociálního začleňování do skupiny vrstevníků, ale i v rodině a společnosti vůbec, a to v důsledku vývojové dysfázie. Systémová muzikoterapie byla představena na Hradeckých dnech již několikrát. Tentokrát se představuje z optiky aplikace a kategorií v kazuistikách s dětmi s vývojovou dysfázií. Příspěvek si přeje oslabit u sociálních pracovníků ostych před užíváním systémové muzikoterapie ve své práci. V následujícím textu budou čtenáři seznámeni s povahou vývojové dysfázie, kategoriemi a aplikací systémové muzikoterapie u dětí trpících vývojovou dysfázií ve dvou kazuistikách. Především, že u kazuistik je znečitelněná identita uvedených případů.

1. Systémová muzikoterapie a dítě s vývojovou dysfázií

1.1 Život dítěte a vývojová dysfázie

Úlohou člověka v jeho životě je, a to již od dětství, situacím, kdy je vržen do žití svého života, „dávat smysl“. Povahu žitého života člověk rozpoznává nejprve jako svou zkušenost. Rozumí ji ve svém životním příběhu, ale některým místům životní zkušenosti i nerozumí, vzniká

¹ Muzikoterapeutický institut

trhlina, významové vakuum, prožitková potíže až krize – úzkost, strach obavy, hněv – zkušenost, že některé momenty v životě „jsou silnější než on, nositel svého života“. Optimální stav znamená „dát význam“ životní zkušenosti a nebýt trýzněn negativními prožitky a emocemi. Porozumění životu se tedy reprezentuje ve vědomí jako zkušenost, která „dává význam“. „Dávání významu“ žitému životu je rozhodující úlohou pro utvářející se osobnost dítěte. I pro utváření jejích složek - rozumové a významně pro zrání empatie, sociálního vnímání a citu i, v posledku, pro kvalitu sociálního začlenění. Poznamenejme, že osobnost dítěte je utvářena stejně-hodnotně oběma psycho – sociálními složkami.¹

V „dávání významu“ nezastupitelnou úlohu představují všechny struktury a dynamiky – nosiče a procesy, které jsou „významotvorné“, strukturují zkušenost ve vědomí směrem k porozumění. Patří sem jazykový systém, ale i hudba.²

Vývojovou dysfázii charakterizuje Jiřina Klenková:

„Tento druh narušené komunikační schopnosti se projevuje neschopností nebo sníženou schopností verbálně komunikovat, a to bez přítomnosti závažných sluchových vad, neurologických a psychiatrických nálezů a zároveň při přiměřené inteligenci a podnětném stimulujícím prostředí.“³

„Vývojová dysfázie je způsobena poruchou centrálního zpracování řečového signálu v mozku, a protože se jedná o difuzní postižení, které zasahuje celou centrální korovou oblast, je kromě specificky narušeného vývoje řeči přítomen také nerovnoměrný vývoj celé osobnosti, je zasažena emocionální, zájmová a motivační sféra a dítě je lehce unavitelné.“⁴

Vývojová dysfázie, jak je patrné z výše uvedeného, významně narušuje „dávání významu zkušenosti“, a tím všechny aspekty osobnostního vývoje dítěte.

Uvědomovaný „životní příběh“, jako strukturace životní zkušenosti, vynáší do vědomí významně i sociální aspekt „vědění, jak se mám ve světě chovat, abych byl dobrý“. „Dáváním významu“ své žité zkušenosti se sociální začlenění dítěte akceleruje. Zde, u dětí s vývojovou dysfázií, je ale i tento proces postižením nosiče zmíněné strukturace - „řeči“ - narušen.

1.2 Otázka ke kategoriím systémové muzikoterapie⁵

Postižením vývoje řeči je více či méně narušeno „dávání významu“ žitému životu. Je více či méně narušena schopnost dítěte si svůj žitý život uvědomovat jako souvislost významů svého

¹ CHRZ, Vladimír. Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu. Praha. Psychologický ústav AV ČR, 2007, ISBN: 80-86174-11-5

PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Narativní perspektiva v systémové muzikoterapii*. In TRUHLÁŘOVÁ, PÍŠOVÁ (Eds). Sborník vědeckých textů mezinárodní vědecké konference XIV. Hradecké dny sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 165 – 177, ISBN 978-80-7435-708-4

² CHRZ, Vladimír. Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu. Praha. Psychologický ústav AV ČR, 2007, ISBN: 80-86174-11-5

PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Význam muzikoterapie v hudební edukaci*. Disertační práce. Katolická univerzita v Ružomberku, 2015

³ KLENKOVÁ Jiřina, 2010. Specifické poruchy učení. In: PIPEKOVÁ, J., et al. *Logopedie*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Paido, s. 117–129. ISBN 978-80-7315-198-0.

⁴ KLENKOVÁ Jiřina, 2010. Specifické poruchy učení. In: PIPEKOVÁ, J., et al. *Logopedie*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Paido, s. 117–129. ISBN 978-80-7315-198-0.

⁵ PEJŘIMOVSKÁ, Jitka, KOPECKÁ, Jarmila. *Skripta I: SMT – Propedeutika*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2018

PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Skripta II: SMT*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2019

PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Ústně sdělené prameny*, Praha: 2018, 2019

životního příběhu. V kazuistikách odpovíme na otázku, zda u dětí s vývojovou dysfázií modus hudebních kreací tuto strukturaci životní zkušenosti naplňuje a sanuje zčásti deficit „řeči“. Současně rozpoznáváme, zda se naplňují kategorie hudebních kreací systémové muzikoterapie (dále jen SMT), které se u intaktní populace objevují.

SMT disponuje v tomto druhu práce kategoriemi – autentický (hudební) projev, který znamená hlubinný prožitek „já“ dítěte projevený v činnosti. Oscilace – prožitkové vzednutí linie emočního vzrušení v dramatickém oblouku k vyjádření kritického momentu, centrace je projevem transformace kritického momentu, jeho „řešení“ s emočním doprovodem „uklidnění či naplnění“. V oscilaci a centraci rozpoznáváme i jednotlivé emoční náboje hudebních motivů a témat a jejich sukcesivní zřetězení v časovém rozvinutí oscilace či centrace. Rozpoznáváme emoční náboj – smutku, radosti, štěstí, nadšení apod. Propojením oscilace a centrace, včetně transformace kritického momentu, je prožitková epizoda životního příběhu ucelena a ukončena, tím „nese význam“. Propojení oscilace a centrace do ucelenosti a ukončenosti je terapeutickým cílem muzikoterapeutického dlouhodobějšího procesu.

V kazuistikách je představena pouze počáteční fáze muzikoterapeutického procesu a zajímá nás, zda již v počáteční fázi a u dětí s postižením řeči, budou uvedené kategorie zachyceny. Utváření kategorií – autentického hudebního projevu, emočního náboje, oscilace, centrace, ucelenosti a ukončenosti dramatického oblouku - podporuje specifická organizace hudby - kategorie „pozitivní emoční finality“. Ta napomáhá propojení oscilace a centrace do ucelenosti a ukončenosti tíhnutím samotné organizace hudby, již při započetí hudební kreace, k emočně pozitivní finalitě centrace. Tímto se v hudebních kreacích zrcadlí psychický proud „řešení, transformace prožitkově kritických momentů“. Na „řešení kritických momentů“ se účastní celá osobnost dítěte, proto si všímáme v SMT i účasti subsystémů – bio – psycho – socio – spirituálního, které lze orientačně v hudebních kreacích rozpoznávat.

1.3 Podpora dítěte z pozice socio – subsystému systémové muzikoterapie¹

V práci s hudebními kreacemi stojí v popředí socio - subsystém, povaha vztahování se muzikoterapeuta k dítěti, či hra ve skupině dětí. Vývojový trend a spontaneita dítěte, které tíhnou k „dělání a výtvořům“ dítěte tohoto věku, jsou ujišťovány, podporovány a kultivovány vztahem „dítě – jeho dospělý“. Zde je „děláním a výtvořem dítěte“ hudební kreace. Sociálním vazbou je naslouchání a přijetí hudební kreace či aktivní účast muzikoterapeuta na ní. Samo „dělání dítěte a jeho výtvoř“ je „materií“, kterou se uskutečňuje, formuje utváření „dávání významu“, a tím i osobnost dítěte. Socio – subsystém je zde vysoce významný – spoluvytváří struktury významů životních jistot, přerůstá tak do spirituálního subsystému, a tím ovlivňuje i bio – subsystém, v našem tématu vývojové dysfázie především zraní CNS.

V následujících kazuistikách budeme sledovat, zda se profilují výše popsané kategorie SMT i v práci s dětmi s vývojovou dysfázií.

2. Kazuistika „Adama“

Předkládám obraz jednoho muzikoterapeutického sezení 5,5 letého chlapce, kterého nazývám Adamem. Adam je dítě předškolního věku (5,5 let), které žije v úplné rodině s dalšími

¹ PEJŘIMOVSKÁ, Jitka, KOPECKÁ, Jarmila. *Skripta I: SMT – Propedeutika*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2018
PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Skripta II: SMT*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2019
PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Ústně sdělené prameny*, Praha: 2018, 2019

2 sourozenci, mladším bratrem a starším bratrem z matčina prvního manželství. Rodina žije v domě se zahradou. Mateřská škola vnímá rodinu jako sociálně slabší.

Chlapec navštěvuje mateřskou školu od svých 3,5 let, kdy byl zařazen do heterogenní třídy s 28 dětmi ve věkovém rozpětí 3–6 let. Jeho adaptace na pobyt mimo rodinu probíhala zdánlivě dobře. Adam zvládal odloučení od matky, nebyl plačtivý a dovedl si sám hrát. Problematická však byla verbální komunikace, jak s učitelkami, tak s dětmi. Chlapec k vyjadřování svých potřeb a přání používal pouze neartikulované zvuky a gestikulaci a také nereagoval na jednoduché slovní pokyny.

Matka nepovažovala tento stav za nijak neobvyklý a spoléhala na rozvoj komunikace chlapce mezi dětmi v třídním kolektivu. K určitému zlepšení opravdu došlo cca v horizontu půl roku, ale zde již bylo jasné, že řečový vývoj neprobíhá intaktním způsobem. Spontánní řečový projev je nesrozumitelný, zapamatování pojmů je obtížné, výslovnost nezřetelná, artikulačně nepřesná. Jedná se zde o specificky narušený vývoj řeči, o vývojovou dysfázii.

Tento druh narušené komunikační schopnosti se projevuje neschopností nebo sníženou schopností verbálně komunikovat, a to bez přítomnosti závažných sluchových vad, neurologických a psychiatrických nálezů a zároveň při přiměřené inteligenci a podnětném stimulujícím prostředí.¹ U Adama bylo po delším přesvědčování rodiny provedeno vyšetření sluchu, řeči a hlasu na foniatrii (4,5 let chlapce), kde byla vyloučena sluchová vada a ve věku 5 let na neurologii, kde byl nález také negativní. Na přiměřenou až vyšší inteligenci chlapce usuzujeme z jeho projevů při hře, např. s kostkami, a také z toho, že se dokáže orientovat v denních situacích bez toho, že rozumí verbálním sdělením ostatních osob.

Pozoruje neverbální projevy, využívá sociální učení (nápodobu), ale v případě neporozumění situaci jde do afektu nebo agrese. Vývojová dysfázie totiž v různé míře zasahuje receptivní i expresivní složku řeči ve všech řečových rovinách. U chlapce se jedná o smíšenou formu dysfázie, kdy nerozumí slovům, která slyší (recepce) a zároveň nedokáže slova srozumitelně produkovat (exprese).

Vývojová dysfázie je způsobena poruchou centrálního zpracování řečového signálu v mozku, a protože se jedná o difuzní postižení, které zasahuje celou centrální korovou oblast, je kromě specificky narušeného vývoje řeči přítomen také nerovnoměrný vývoj celé osobnosti, je zasažena emocionální, zájmová a motivační sféra a dítě je lehce unavitelné.

Terapie se proto zaměřuje nejen na rozvoj celé osobnosti, komunikačních schopností a na rozvoj všech dílčích oblastí vývoje dítěte (motorika, kognitivní funkce, percepce...). Adam je proto od 4,5 let v péči SPC pro vady řeči a v mateřské škole je mu poskytována pravidelná speciálně pedagogická péče.

Výše zmíněná fakta o projevech vývojové dysfázie staví chlapce do pozice ohrožení sociálním vyloučením svými vrstevníky, protože nedokáže používat jejich komunikační kód (řeč). Adam je dále ohrožen školním neúspěchem a v neposlední řadě je u něho zvýšené riziko výskytu specifických poruch učení. Chlapci je věnováno mnohem více času než ostatním dětem, což je pro rodinu vyčerpávající, a přesto je rozvoj jeho komunikačních schopností velmi pozvolný. V jeho věku mu již nestačí omezené možnosti neverbální komunikace. Neporozumění svému nebo ostatním vyvolává u něj afektivní stavy s

¹ KLENKOVÁ Jiřina, 2010. Specifické poruchy učení. In: PIPEKOVÁ, J., et al. *Logopedie*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Paido, s. 117–129. ISBN 978-80-7315-198-0.

podílem agrese, což zvyšuje výchovnou náročnost Adama. Je ohroženo výchovné klima i emocionální stabilita v celé rodině. Vzhledem k tomu, že rozvoj komunikačních schopností Adama, přes veškerou péči, byl stále velmi pozvolný, je učiněn pokus s hudebními kreacemi jako s možným nástrojem sebevyjádření chlapce zrcadlícím jeho vývojové potřeby, v kontextu systémové muzikoterapie.

Vyvstaly čtyři otázky:

- a. přijme Adam práci s hudebními kreacemi jako nástroj autentického vyjádření jeho niterného prožívání?
- b. bude možné z hudebních kreací odečítat nějaký aspekt jeho vnitřního rozpoložení a emoční zkušenosti?
- c. bude oprávněné se domnívat, že je vhodné navázat společným tvořením hudebních kreací (společná dialogová hra na hudební nástroj) a otevřít prostor pro významově nosnou interakci a komunikaci mezi chlapcem a druhou osobou či chlapcem ve skupině dětí?
- d. vykazuje a bude vykazovat tato činnost osobnostní a sociálně ukotvující aspekt?

Adam měl několik možností vyzkoušet si hru na různé hudební nástroje včetně klavíru.

I když v dialogové spolupři je zřetelněji zastoupena sociální interakce a komunikace, považovala jsem za vhodné, než přistoupíme k dialogové spolupři, nechat chlapce hrát na hudební nástroj a pozorovat, jak samostatně vyjadřuje svoje vnitřní prožívání, a zda se tak děje formou autentických hudebních kreací při elementární improvizaci ve hře na klavír. Jistící podporu jsem v tomto sezení poskytovala „nasloucháním mu“.

Níže přibližuji právě toto muzikoterapeutické sezení, které překvapilo a je jedinečné délkou samostatné hudební hry Adama.

Chlapec je ke hře na klavír vnitřně motivovaný, na svůj věk se nadprůměrně soustředí, hraje cca 20 minut bez jakéhokoliv povzbuzování muzikoterapeutkou.

Z jeho hudebního výrazu rozpoznávám, že se nejedná o náhodnou ani mechanickou hru, že se „zde něco rodí“. Adam posluchače strhuje svou autenticitou. Hudební kreace Adama je vyjádřením jeho niterné zkušenosti, jde o autentický hudební projev (otázka a).

Chlapec hraje několikrát za sebou shodný hudební motiv, případně jeho variace. Stále „pokládá hudebně otázku“ v tzv. oscilaci hudební kreace, a snaží se navázat a nalézt odpovídající, emočně uklidňující“ hudební odpověď, tzv. centraci, ale nejistě. Tím v jeho hře absentuje vjem hudebně uspokojující ucelenosti a ukončenosti hudebního motivu. Emočně ve své hře vyjadřuje emoční náboj smutku, melancholie, zádumčivosti, osamocení, bezradnosti (otázka b). Hra jakoby stále plyne, „nemá konce“, chlapec moduluje původní motiv s opakovanou změnou tempa, rytmu nebo dynamiky, aby stále znovu a znovu i poněkud plněji nacházel emočně uspokojivé ukončení, v našem případě tóniku, základní tón, který by byl odpovědí (centrací) a dramatický oblouk by se pak stal ukončeným a uceleným.

Adam během své hudební kreace pracuje i s kvalitou tónu (se sonoristikou), což poukazuje na hloubku jeho prožitku. Melodie se stává plnější, klenutější, což značí komplexnější uvědomovanou strukturaci prožitku. Toto rozkošatění by mohlo vést ke kýženému emočně plně uspokojivému ukončení dramatického oblouku v tonalitě.

Cca po 5 minutách hraní se tónika přece jenom několikrát objeví, ale vzápětí je znehodnocena sekundou, citlivým tónem nebo klastry. Zdá se, že chlapec nemá prožitkově

ukotvenou emočně pozitivní finalitu, proto se s ní nedokáže ztotožnit, „nevěří jí, přesto ji nadále intenzivně hledá“. Přichází pasáž ztišení, rozjímání a neuvěřitelně hlubokého soustředění, která je vystřídána opětovnými variacemi na původní melodii. Hudební celek stále chlapci nepřináší prožitek plně emočně uspokojující a úlevný. Celou jeho hrou se nadále prolíná emoční náboj smutku a osamění.

2.1 Možné budoucí směřování práce s Adamem

Rozumím zatímni zkušenosti tak, že aktuální hudební kreaace Adama zřetelně poukazuje na potřebu jistoty v emočně finálním uspokojujícím prožitku. Naslouchající muzikoterapeut je sociálně ujišťující. V realitě zůstává potřeba podpory sebevědomí nenaplněna, vadou řeči. Pocit ukončenosti a pozitivního vyvrcholení mu lze nabídnout v dialogové spolupře nenásilně vkládanou tónikou (otázka c). Vytváření hudebních kreaací na klavíru je náročnější než na jiných elementárních hudebních nástrojích, lehčeji ovladatelných. S lehčeji ovladatelnými hudebními nástroji, se tento způsob komunikace a interakce stává přístupným pro kohokoliv. Zde mám na mysli hlavně zapojení rodičů chlapce, pro kterého je spoluphra zdrojem pozitivních emocí a „pomáhá mu“ především v jeho sebe – potvrzení (otázka d). Vývoj dítěte tohoto věku má rozměr psycho – sociální, proto akcent na rozvoj sociálních zkušeností je významně budoující.

3. Kazuistika „Honzíka“

Pětiletý Honzík přichází v doprovodu maminky se zakázkou zvýšené úzkostlivosti, zejména v komunikaci, která mu brání v běžném začleňování do kolektivu. V anamnéze dítěte se objevují nápadnosti v rozvoji řeči (první slova ve 3,5 letech), psychomotorický vývoj v širší normě. Honzík žije v úplné rodině, má dva starší sourozence. Závěr aktuálního psychologického vyšetření poukazuje na nadprůměrný intelekt a diagnózu vývojové dysfázie.

Při prvním kontaktu se mnou je Honzík výrazně úzkostný, ze začátku reaguje především neverbálně. Zdráhá se pouštět do aktivit. Pokud se hry účastní, vždy jen na chvíli. V interakci je velmi opatrný, většinou se snaží o zachování neutrálního postoje, častá (verbální i neverbální) odpověď zní „nevím“. Nejdříve chce hrát jen na nástroje, které vydávají jemný zvuk, výrazné ho zneklidňují. Nicméně už při první společné hře dokáže svým hudebním vyjádřením vystihnout náladu, kterou mu ve spolupře nabízím. Někdy je potřeba instrukci předvést názorně, což pravděpodobně souvisí jak s úzkostností, tak řečovou poruchou chlapce. Po takové ukázce Honzík většinou rychle princip pochopí. Ve spolupře se dobře přizpůsobuje změnám, které během hry zkouším. Nehudební a hudební projev spolu v tomto případě nekorespondují – zatímco verbální vyjadřování a chování jsou chudé, hudební projev je bohatý, především na znaky psycho- a socio- subsystému, ke konci se objevuje i bio- subsystém. Vyhovují mu zejména situace, ve kterých cítí oporu – ať už je to opora má nebo hudební. Naprosto odmítá formu (seběmenší) úzkosti (např. na slunečné obloze se objeví mrak), hru opouští a odmítá se do ní vracet ani s příslibem dobrého konce. Spokojený se zdá při aktivitách, kdy má nad situací kontrolu (např. svým tempem bubnování udává tempo pohybu hračky). Hlavní potíží chlapce se tedy jeví ve znejistění a sníženém sebevědomí daným vadou řeči. Zároveň také to, že komunikace pomocí hudby je pro vzájemnou komunikaci a sociální interakci nosnější než použití řeči.

Při druhém setkání se osvědčuje ponechat Honzíkovi více prostoru k adaptaci na situaci (např. společnou přípravou nástrojů a materiálu pro sezení), zatímco je stěžejní ponechat ho tomu, pro co se rozhodl. Z nástrojů má ze začátku strach, uchyluje se ke známé hračce, kterou má i doma. Ochotně přijímá možnost mého hudebního doprovázení jeho vymyšlené hry. Nástroj k doprovázení sám vybírá. Vytváří situace, kde se objevují prvky agrese (jeho hračka shazuje jiné hračky), nicméně dokáže na mou pobídku agresi usměrnit (např. hračka se „vyskáče“

v bezpečné vzdálenosti od ostatních hraček, aby svou tenzi umírnila a zároveň nezpůsobila újmu ostatním). Je velmi pečlivý a trpělivý pozorovatel. Líbí se mu činnosti, které v sobě obsahují experimentování a poznávání podstaty věcí okolo něj (např. velmi soustředěně pozoruje vytváření vln na hladině vody a stejně zaujatě se je potom snaží hudebně ztvárnit). Zdá se, že velmi oceňuje činnosti, které s sebou nesou nové objevy také pro mě. Pokud ze mě cítí nadšení, jsou pro něj vlastní spontánní reakce mnohem jednodušší. Naopak, pokud situace směřuje k výkonu, který by se týkal jen Honzíka, velmi rychle se z komunikace stahuje. V závěru hodiny zkusíme novou činnost týkající se poslechu zvuků, které chlapec přiřazuje k určitým situacím na obrázku (např. šum moře), což se mu příliš nedaří, zvýšeně chybuje. Konec hodiny strávíme relaxací a foukáním mýdlových bublin. To se Honzíkově velmi líbí, vypadá uvolněně. Na tomto sezení se rozvíjí způsoby hudební komunikace. Také vztah a důvěra chlapce při navození prožitku nadšení, který je se mnou následně schopen sdílet. Potvrzuje se kognitivní nadprůměrná výbava chlapce, emoční potřeba sycení a touha po sociálním sdílení.

Při třetím sezení se opět osvědčuje poskytnout Honzíkově prostor na adaptaci, bez kterého je spolupráce během celé hodiny narušená. Toto setkání vyžaduje Honzík méně organizace, potřebuje větší prostor pro vlastní vyjádření. Je schopný účastnit se pozměněných aktivit (vybírání si sám novou písničku). Obecně je vhodnější mu dát na výběr omezený počet možností, neomezený ho nutí k neustálému přehodnocování kvality vybraného. Při externalizaci emocí je stěžejní nejdříve můj projev na zadané téma. Tato tendence může souviset (opět) jak s úzkostností (a potřebou bezpečného prostředí při vyjadřování niterných pocitů) tak s potížemi v porozumění řeči. S druhým uvedeným má pravděpodobně souvislost až překvapivé zlepšení v (již zmiňovaných) obrázcích prostředí spojených s charakteristickými zvuky, kterými jsme se zabývali v závěru minulého sezení. Honzík spojí tyto kartičky s příslušnými zvuky téměř okamžitě, což může poukazovat na opakující se (již) známou situaci, a tudíž jejímu správnému porozumění bez větší námahy. V průběhu tohoto sezení lze zaznamenat akceleraci porozumění, vnímání detailů, propojování do souvislostí – také ve vztahu ke mně.

Při čtvrtém sezení zvládá na začátku Honzík mírnou výkonovou situaci (i přes počáteční zaváhání). Stále pozitivně reaguje na situace, nad kterými má kontrolu (např. určuje jejich další vývin), dříve především prostřednictvím věcí (hraček, hudebních nástrojů), nyní se objevují také rozhodnutí, které předkládá sám za sebe. Čím dál tím méně se objevuje odpověď „nevím“, která byla na začátku terapie charakteristická. Tím, že se Honzík začíná vyjadřovat více verbálně (většinou i v celých větách) se v jeho řeči objevují dříve méně výrazné dyslalické rysy. Ty opět mohou souviset s úzkostí, kterou v komunikaci s druhými mívá a které mohou hrát roli v samotném počátku této úzkosti. Honzík je také schopný větší spontaneity (aktivně zkouší nástroje, které ho zajímají, vrací se k těm, které se mu líbily nejvíce). Dokáže se účastnit hry s rizikem vlastního selhání. V závěru hodiny je schopen reflexe jejího průběhu, včetně kladů a záporů. Je zřejmé, že podpora mentální reprezentace toho, co chlapec zakouší, má pomocí symboliky hudby optimalizující vliv na rozvoj symboliky řeči. Až nepředpokládaná akcelerace ve vývoji aktivit chlapce během muzikoterapeutických setkání potvrzuje, že propojení hudby a řeči je terapeuticky přínosné.

3.1 Možné budoucí směřování práce s Honzíkem

Mým cílem je posilovat Honzíkovo komunikační kompetence, a to jak samotné porozumění řeči, tak i sebevědomí, které se k vyjadřování váže. V těchto oblastech byly zaznamenány určité pokroky, nicméně stále je ještě rozvoj této kompetence potřebný.

Jedna z cest by se mohla ubírat k zobecnění situací, které v Honzíkovi vyvolávají úzkost a kdy je jeho zdrženlivost způsobena spíše neporozuměním sdělovaného, a tudíž zmatením ohledně požadované reakce.

V muzikoterapeutické diagnostice je pro mě zajímavý především spirituální subsystém, jehož nerovnováha může ovlivňovat Honzíkovo pozitivní očekávání budoucnosti. Dále také téma bio- subsystému, jehož prvky v hudbě chlapec vyjadřuje, nicméně je potřebné i jejich ukotvení i v těle dítěte.

Další možností směřování jsou skupinové lekce, o kterých uvažuji zejména pro zmírnění ostychu spojeného s komunikací (socio- subsystém je u Honzíka dobře rozvinutý), ten však přijde v úvahu v pozdějších stádiích muzikoterapie, kdy bude zjevné, že se Honzík dokáže komunikačně prosadit a nebyly by to pro něj spíše situace kontraproduktivní nebo neposkytující nic, k čemu by nestačilo jeho přirozené prostředí.

Závěr

V kazuistikách byly popsány konkrétní podoby prvních sezení dvou chlapců trpících vývojovou dysfázií, Adama a Honzíka. U Adama jsme pozorovali projev autentického hudebního projevu, jeho produkce trvala 20 minut, utváření oscilace a centrace i nalézání hudebně i emočně uspokojivého závěru centrace. Rozpoznatelné jsou emoční náboje, které jsou spíše negativně laděné. Zatím absentuje jisté směřování k pozitivní emoční finalitě centrace. Je známkou zkušeností snižujících sebevědomí chlapce. Vztahové vpojení muzikoterapeuta bylo nasyceno jeho pouhou pozorností, nasloucháním a "přijetím" sebevyjádření Adama v hudební kreaci. Zde je patrné, že na „dávání významu“ se hudební kreace významně podílejí a mohou sanovat deficit „řeči“. U Honzíka v popředí práce stojí touha „uspět“, i zde se jedná o získání ocenění „jeho výtvoru“ muzikoterapeutem. Od tohoto momentu, který je kritickým momentem, se odvíjí veškerá podoba aktivity dítěte. Objevuje se autentický projev, emoční náboj i preforma oscilace – centrace s tíhnutím k emočně pozitivní finalitě. Muzikoterapeut je zde aktivní. V porovnání obou chlapců lze se domnívat, že křehčí „já“ a více znejistňující sociální zkušenosti nalézáme u Adama

Kazuistiky potvrzují, že se objevuje strukturace zkušenosti a „dávání významu zkušenosti“ v podobě tíhnutí k ucelenosti dramatického oblouku hudebních krací, v podobě zaostřeně vyjádřených emočních nábojů v oscilaci a centraci u těchto dětí trpících vývojovou dysfázií podobně, jako u dětí intaktní populace. Kazuistiky potvrzují, že se tak děje od samého počátku zahájení muzikoterapeutických sezení, a to spontánně, včetně prožitků autentického tahu k cíli, včetně prožitků radosti, tvoření a štěstí. Shodně ale významné je rozpoznání prožitkových těžkosti a kritických momentů, kde právě empatie, přijetí a sociální vztahování transformuje „maleficum v bonum“.¹

Věříme, že sdělení v kazuistikách oslabilo ostych před využitím SMT sociálními pracovníky a že práce s hudebními kracemi napomohou mnoha dětem i sociálním pracovníkům.²

¹ IVANOVÁ Kateřina, osobní konzultace, Moravská vysoká škola Olomouc. 2019

² PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Muzikoterapie – specifika a nároky na vzdělávání v kontextu profese sociální práce*. In POSPÍŠIL, SMUTKOVÁ (Eds). *Sborník vědeckých textů z mezinárodní vědecké konference XIII. Hradecké dny sociální práce*. Praha: MPSV, 2017, s. 342 – 348. ISBN 978-80-7421-121-8

Seznam citované literatury

- CHRZ, Vladimír. Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu. Praha. Psychologický ústav AV ČR, 2007, ISBN: 80-86174-11-5
- IVANOVÁ Kateřina, osobní konzultace, Moravská vysoká škola Olomouc. 2019
- KLENKOVÁ Jiřina, 2010. Specifické poruchy učení. In: PIPEKOVÁ, J., et al. *Logopedie*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Paido, s. 117–129. ISBN 978-80-7315-198-0.
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Význam muzikoterapie v hudobnej edukácii*. Disertační práce. Katolícka univerzita v Ružomberku, 2015
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Muzikoterapie – specifika a nároky na vzdělávání v kontextu profese sociální práce*. In POSPÍŠIL, SMUTKOVÁ (Eds). Sborník vědeckých textů z mezinárodní vědecké konference XIII. Hradecké dny sociální práce. Praha: MPSV, 2017, s. 342 – 348. ISBN 978-80-7421-121-8
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Narativní perspektiva v systémové muzikoterapii*. In TRUHLÁŘOVÁ, PÍŠOVÁ (Eds). Sborník vědeckých textů mezinárodní vědecké konference XIV. Hradecké dny sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 165 – 177, ISBN 978-80-7435-708-4
- Další prameny:*
- KOPECKÁ, Jarmila, PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. „*Sudičky*“ v muziko-arte pojetí“ aneb obraz stimulovaný hudbou. Studijní práce. Praha: 2019
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka, KOPECKÁ, Jarmila. *Skripta I: SMT – Propedeutika*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2018
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Skripta II: SMT*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2019
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Ústně sdělené prameny*, Praha: 2018, 2019
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Přednášky* in Výcvikový program SMT, Praha: 2018, 2019

Podpora rodičovských kompetencí v kontextu nejlepšího zájmu dítěte *Promoting parental competences in the context of the best interest of the child*

Lucie Smutková¹, Veronika Slovákova

Abstrakt

V oblasti výkonu sociální práce u nás nebyl pojem rodičovské kompetence po dlouhou dobu jednoznačně definován. Dnes však již existují zdroje popisující základní principy, na kterých by měla být práce s dětmi a jejich rodinami v oblasti podpory rodičovských kompetencí postavena. Otázkou je, nakolik je praxe výkonu sociální práce naplňování těchto principů blízká nebo vzdálená. Příspěvek představuje výstupy kvalitativního výzkumného šetření, které proběhlo formou polostrukturovaných rozhovorů se sociálními pracovníky orgánů sociálně právní ochrany dětí v Královéhradeckém kraji. Cílem tohoto šetření bylo zjistit, jak vnímají tyto pracovníci téma rodičovských kompetencí a jak k němu přistupují v kontextu naplňování nejlepšího zájmu dítěte.

Klíčová slova: Sociální práce. Sociálně právní ochrana dětí. Rodičovské kompetence. Nejlepší zájem dítěte.

Abstract

In the field of social work, the concept of parental competences has not been clearly defined for a long time. Today, however, there are already resources describing the basic principles on which work with children and their families should be built to support parental competences. The question is how close is the practice of social work to the fulfillment of these principles? The paper presents the results of a qualitative research survey, which took the form of semi-structured interviews with social workers of the bodies of social and legal protection of children in the Hradec Králové Region. The aim of this survey was to find out how social workers perceive the topic of parental competences and how they approach it in the context of fulfilling the best interest of the child.

Keywords: Social Work. Child protection. Parental competences. Best interest of the child.

1. Úvod

V oblasti výkonu sociálně právní ochrany dětí v České republice jsou témata rodičovských kompetencí a nejlepšího zájmu dítěte velmi často skloňována. Pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí s nimi každodenně pracují, formulují skrze ně společně s klienty cíle jejich spolupráce a využívají je i v rámci komunikace s pracovníky dalších organizací a institucí (soudy, neziskové organizace atp.). Je otázkou, zda je jejich vnímání těchto pojmů sjednocené nebo naopak podléhá spíše subjektivnímu pohledu konkrétního pracovníka a vlivu jeho osobnostního nastavení, případně jeho předchozí i současné životní a profesní zkušenosti. V tomto článku se pokusíme najít odpověď na otázku: Jak vnímají sociální pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí téma rodičovských kompetencí a jak k němu přistupují v kontextu naplňování nejlepšího zájmu dítěte? Využita přitom bude kvalitativní výzkumná strategie za použití techniky polostrukturovaných rozhovorů.

2. Rodina a rodičovství

K realizaci a rozvoji rodičovských kompetencí dochází především v rodině. Rodinu pro účely tohoto textu chápeme v extenzivním pojetí jako společenství lidí (dospělých a dětí) nabývajících různých forem a podob, jehož členové se jako rodina vnímají a deklarují.

Rodičovství pak můžeme popsat jako „účelně zaměřené aktivity, které zajišťují přežití a celkový rozvoj dítěte.“ (Hoghugh, Long, 2004: 5) Gillernová popisuje rodičovství jako

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; lucie.smutkova@uhk.cz

„trvalý vztah mezi dítětem a jeho pečovateli, přičemž lze rozlišit rodičovství biologické a rodičovství psychosociální.“ (2011: 15) Také další autoři rozlišují rodičovství jako skutečnost, že se člověk stal rodičem, že přivedl na svět dítě. To odkazuje k biologickému rodičovství. Druhým způsobem je pak „rodičovství jako činnost“. Člověk se stává rodičem až na základě své aktivity, vytvořením vztahu k dítěti, péče o něj. Rodičem v tomto významu může být kdokoli. Pohlaví osoby, která o dítě pečuje, není přítom určující (viz Maříková In Hamplová, Šalamounová, Šamanová, 2006). V kontextu cílů tohoto textu bude za rodiče považována osoba pečující o dítě. Nebude podstatné, zda je rodičem biologickým a/nebo psychologickým.

V dnešní době rodičovství a plození dětí ztratilo svůj spontánní charakter a stalo se předmětem mnoha úvah i ekonomických a časových kalkulací. Reprodukční strategie se proměňuje společně s tím, jak ve společnosti rodičovství soupeří s mnoha alternativními rolemi i alternativními životními styly. „*Tradiční podoba rodičovství (mateřství a otcovství) je současně podrobována kritické teoretické reflexi a v rovině každodennosti se individualizuje a mění i jejich obsah i funkce.*“ (Sirovátka, Hora, 2008: 105) Partneri, kteří uvažují o rodičovství, jej plánují s přihlédnutím ke svým kariérním a ekonomickým možnostem. Z tohoto důvodu rodičovství odkládají do pozdějšího věku, případně se jej vědomě a cíleně i nevědomě vzdávají (Sirovátka, Hora, 2008).

3. Rodičovské kompetence

Pojem kompetence bývá vykládán v různých souvislostech různě. Podle Velkého psychologického slovníku je kompetencí schopnost, způsobilost nebo kvalifikace (Hartl, Hartlová, 2010). Sociologický slovník ji pak definuje jako „*schopnost zvládnout nějakou činnost nebo situaci, popř. schopnost zařadit nové poznatky do širšího kontextu.*“ (Jandourek, 2001: 125) Obecně jsou kompetence nejčastěji vnímány jako schopnosti, znalosti a dovednosti, které jedinec využívá při řešení konkrétních situací.

Rodičovské kompetence tedy můžeme vnímat souhrnně jako dovednost být dobrým rodičem. „*Být dobrým rodičem neznamená být perfektní. Dobrý rodič je spíše zásadový člověk, který usiluje o zlepšení svých rodičovských dovedností.*“ (Van Pelt, 2000: 240) Rozvíjení rodičovských kompetencí a dovedností pomáhá nalézt rodičům potřebnou jistotu a sebedůvěru při výchově dětí. Rodiče potřebují také podporu, povzbuzení a nadhled, aby porozuměli svým dětem a jejich potřebám. Toto rozvíjení je často účinnější, pokud rodiče získají praktický nácvik rodičovských kompetencí než teoretické informace (Rodičovské kompetence a možnosti jejich posílení - příklad Kursů efektivního rodičovství, 2010).

Národní centrum pro rodinu vymezilo několik zásadních rodičovských kompetencí: kompetenci ke vztahu, kompetenci k blízkosti, kompetenci k různosti, kompetenci ke spolupráci, kompetenci k mediální gramotnosti a kompetenci k řešení konfliktů (více viz Národní centrum pro rodinu, 2010). Tento pohled odkazuje na multidimenzionalitu tématu uplatňování rodičovských kompetencí.

Rodičovské kompetence, jejich kvalita a posuzování je často citovaná opora, která se využívá pro vyhodnocování situace dítěte nebo při rozhodování ve věci péče o nezletilé dítě. Z tohoto důvodu je potřeba, aby termín rodičovské kompetence byl jednoznačně vymezen a definován. Sjednotilo by se tak kritérium, které by pomohlo posoudit případnou podporu, kterou by rodina mohla potřebovat. V kontextu české sociální práce však rodičovské kompetence a jejich rozsah nejsou jednoznačně ukotveny (MPSV, 2019).

Definici rodičovských kompetencí proto nabídl tým projektu „*Systémový rozvoj a podpora nástrojů sociálně-právní ochrany dětí*“ Ministerstva práce a sociálních věcí. Rodičovské

kompetence jsou podle něj „*takové schopnosti a dovednosti rodičů, které umožňují dítěti se přiměřeně vyvíjet ve všech oblastech života. Znamená to, že rodiče sami nebo s podporou dokážou uspokojovat potřeby dítěte v kontextu jeho věku, duševního, mentálního i tělesného vývoje, a umožňují/podporují tím optimální rozvoj jeho potenciálu. Jakýkoli zásah do situace rodiny by měl být přiměřený, měl by plně respektovat úroveň rodičovských kompetencí a zachovávat v co nejvyšší míře autonomii rodiny.*“ (MPSV, 2019: 12)

Je dobré zdůraznit, že „*základní rodičovskou kompetencí je dítě milovat a chránit ho před nebezpečím. Základní znaky rodičovských kompetencí jsou: vřelost, vstřícnost, akceptace (přijetí), respekt, důstojnost, individuální přístup a používání nenásilných výchovných prostředků.*“ (MPSV, 2019: 111)

Rodiče dítěte nebo jiné osoby zodpovědné za jeho výchovu mohou své kompetence ve vztahu k dítěti naplňovat pouze za určitých podmínek. Rodičovské kompetence rodiče dobře naplňují, pokud mají pocit, že jsou milováni, mohou být nezávislí, jsou schopni efektivně řešit problémy rodiny, tráví společný čas s rodinou podle svých představ a mají schopnost přizpůsobit se změnám. Prvek, který může výrazně ovlivnit plnění rodičovských kompetencí, je ekonomická situace rodiny. Pokud je přístup rodiny k financím nedostatečný či omezený, může mít tato situace negativní dopad na naplňování rodičovských kompetencí (Gleeson a kol., 2016).

4. Podpora rodičovských kompetencí v kontextu nejlepšího zájmu dítěte

Je možno pojmenovat několik základních principů, na nichž by měla být založena práce s dětmi a jejich rodinami s potřebami v oblasti rodičovských kompetencí (více viz MPSV, 2019). Mezi tyto základní principy patří následující: rodičovské kompetence jsou zásadně posuzovány prostřednictvím potřeb dítěte, potřeby dítěte zůstávají v průběhu času stejné (mění se ale intenzita jejich naplňování), potřeby dětí je třeba vždy posuzovat komplexně a ve vzájemných souvislostech, naplnění základních materiálních potřeb je předpokladem pro naplnění dalších potřeb dítěte, podpora rodiny musí být založena na vzájemné důvěře, podpora rodiny musí být vždy přiměřená, podpora rodině musí být k dispozici včas (ideálně na úrovni prevence), podpora poskytovaná rodině musí být dostatečně flexibilní.

Téma podpory rodičovských kompetencí je v souladu s prosazováním nejlepšího zájmu dítěte. Nejlepším zájmem dítěte je zde myšleno „*plné užívání veškerých práv definovaných v Úmluvě o právech dítěte. V případě, že ochrana jednoho z těchto práv omezuje jiné z těchto práv či mu brání, je třeba hledat takové opatření, které zachová obě dotčená práva v nejvyšší možné míře. Je důležité respektovat, že se zájmy dítěte v průběhu času mění, a to změnou situace dítěte, dalších okolností a zejména také zvyšováním věku a postupným dospíváním dítěte (úměrně s tím se také zvyšuje autonomie dítěte).*“ (MPSV, 2019: 12)

5. Metody výzkumu

Jak již bylo uvedeno výše, hlavním cílem příspěvku je zjistit, jaký pohled mají pracovníci sociálně právní ochrany dětí na rodičovské kompetence v kontextu nejlepšího zájmu dítěte.¹ Aby mohl tento cíl být naplněn, byly stanoveny čtyři dílčí výzkumné cíle. První se zaměřuje na to, jaký pohled mají sociální pracovníci na rodičovské kompetence, jak si je vykládají a jak jim rozumí. Druhý zjišťuje, jak tyto kompetence pracovníci posuzují a zjišťují. Třetí dílčí cíl

¹ Téma je součástí grantového projektu SPEV „Uplatňování principu nejlepšího zájmu dítěte v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí“ řešeného na Ústavu sociální práce FF UHK. Na přípravě a realizaci výzkumu se podílel tým ve složení: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D., Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., Mgr. Lucie Smutková, Ph.D., Bc. Beata Hopová, Bc. Veronika Slováková, Bc. Veronika Obrovská.

vztahuje rodičovské kompetence k nejlepšímu zájmu dítěte. Poslední dílčí cíl se orientuje na praktické využití sítě služeb při práci s rodičovskými kompetencemi a jejich posilování. K naplnění těchto cílů bylo využito kvalitativní výzkumné strategie a techniky polostrukturovaných rozhovorů.

Soubor respondentů byl vybrán účelově. „*Účelový výběr je založen pouze na úsudku výzkumníka o tom, co by mělo být pozorováno, a o tom, co je možné pozorovat.*“ (Disman, 2011: 112) Soubor je sestaven ze sociálních pracovníků orgánů sociálně právní ochrany dětí v Královéhradeckém kraji. Vzhledem k typu výběru souboru není možné výsledky široce generalizovat, což ale neznamená, že nemají význam (viz Disman, 2011). Hlavním kritériem výběru do souboru respondentů bylo pracovní zařazení na oddělení sociálně právní ochrany dětí. Celkem bylo osloveno třináct respondentů. Mezi respondenty byli tři muži a deset žen. Vzhledem k tématu výzkumu nebylo pohlaví pracovníků podstatné, důležitá byla jejich funkce sociálního pracovníka v oblasti sociálně právní ochrany dětí. Sběr dat probíhal v rozmezí červenec - září 2018.

6. Dílčí výstupy výzkumného šetření

Pohled respondentů na téma rodičovských kompetencí a jejich definici je v zásadě podobný. Rodičovské kompetence obecně považují za „komplex dovedností a schopností, kterými by měl rodič disponovat v péči o dítě“. Rodičovské kompetence jsou jimi v obecné rovině vztahovány k tématům práv dítěte a jeho potřeb. V praktické rovině výkonu své profese přitom respondenti významně akcentují nutnost uspokojení tzv. „základních“ materiálních potřeb dítěte (přístřeší, strava, hygiena, péče o zdraví). Na tento základ se v jejich pojetí pak navazují další, tzv. „rozvojové“ potřeby. Z hlediska tematického zaměření pak zdůrazňují respondenti stále se prohlubující význam rozvoje kompetencí k mediální gramotnosti u rodičů.

Rodičovské kompetence jsou u klientů respondenty posuzovány především prostřednictvím rozhovoru a pozorování rodiny v jejím přirozeném prostředí. Respondenti přitom zdůrazňují nutnost individuálního posouzení a respektu k silným stránkám na jedné straně a limitům na straně druhé u konkrétního rodiče. Posouzení ve smyslu nekompetentní versus kompetentní rodič zakládají často na případné ne/schopnosti rodiče reflektovat své limity a pracovat s nimi. Schopnost rodiče „nahlédnout“ svoje rodičovské kompetence považují v tomto kontextu za velmi významnou. Delší dobu praktikující respondenti zároveň vnímají poměrně významný posun ve své praxi od „kontrolního“ ke spíše „liberálnímu a respektujícímu“ přístupu v rámci posuzování rodičovských kompetencí. Pracovníci zároveň deklarují vysokou administrativní zátěž a absentující metodickou podporu jako překážky pro možnost kvalitní podpory rodičovských kompetencí u svých klientů.

Respondenti vnímají velmi silný vztah „korelace“ mezi tématem rodičovských kompetencí a nejlepším zájmem dítěte. Pokud je rodič dostatečně kompetentní, pracuje ve směru naplňování nejlepšího zájmu dítěte.

Respondenti uvádějí, že v rámci kontaktu s klienty poskytují jakousi „základní reflexi“ kvality výkonu jejich rodičovských kompetencí a poradenství směřující k jejich posilování. Návazná síť služeb pro děti a jejich rodiny je pro dotazované v kontextu podpory rodičovských kompetencí (zejména z důvodu jejich omezené časové kapacity) velmi podstatná a hojně ji využívají. Prakticky velmi omezující je v některých případech nedostupnost služeb z důvodu větší vzdálenosti od místa bydliště klientů.

7. Závěr

Tématem příspěvku byla podpora rodičovských kompetencí v kontextu nejlepšího zájmu dítěte. Jedná se o téma, se kterým se pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí každodenně potkávají, formulují skrze něj společně s klienty cíle jejich spolupráce a využívají je i v rámci komunikace s pracovníky dalších organizací a institucí. Příspěvek nabídnul základní vstup do výše uvedeného tématu a představil dílčí výstupy výzkumného šetření provedeného mezi pracovníky sociálně právní ochrany dětí v Královéhradeckém kraji.

Tento text vznikl za podpory grantového projektu SPEV „Uplatňování principu nejlepšího zájmu dítěte v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí“ řešeného na Ústavu sociální práce FF UHK.

Seznam citované literatury

- HOGHUGH, Masud, LONG, Nicholas. *Handbook of parenting: theory and research for practice*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2004. ISBN 0761971041.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.
- GILLERNOVÁ, Ilona, KEBZA, Vladimír, RYMEŠ, Milan. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-2798-1.
- GLEESON, James P.; HSIEH, Chang-ming; CRYER-COUPET, Qiana. Social support, family competence, and informal kinship caregiver parenting stress: The mediating and moderating effects of family resources. *Children and Youth Services Review*, 2016. 67: 32-42. ISSN: 0190-7409
- HAMPLOVÁ, Dana, ŠALAMOUNOVÁ, Petra, ŠAMANOVÁ, Gabriela eds. *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 80-7330-082-6.
- HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 8071785350.
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Inovace v práci s ohroženými dětmi a rodinami*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2019. ISBN 978-80-7421-199-7
- NÁRODNÍ CENTRUM PRO RODINU. *Nezastupitelné rodičovské kompetence aneb co mu pro své dítě udělat já a nikdo jiný* [online]. Národní centrum pro rodinu Brno, 2010 [cit. 1. 6. 2019]. Dostupné z: http://www.badec.cz/rasto/brozurka/files/brozurka_a5_stranky_po_strankach.pdf
- Rodičovské kompetence a možnosti jejich posílení - příklad Kursů efektivního rodičovství. *Sociální práce*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2010, 10(3), 49-51. ISSN 1213-6204.
- SIROVÁTKA, Tomáš, HORA, Ondřej, eds. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: Fakulta sociálních studií (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti) Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Albert, 2008. ISBN 978-80-7326-140-5.
- VAN PELT, Nancy L. *Dítě v dobrých rukou: knížka pro správné rodiče*. Praha: Advent-Orion, 2000. ISBN 80-7172-420-3.

Zvyšování samostatnosti rodin ohrožených sociálním vyloučením formou edukačních a zácvikových pobytů v bytech v běžné komunitě.

Increasing the autonomy of families at risk of social exclusion in the form of educational and training stays in apartments in the common community.

Markéta Tauberová¹

Abstrakt

Dětské centrum Veská poskytuje službu edukačních a zácvikových pobytů pro rodiče a jejich děti. Důvodem těchto společných pobytů je prevence odebrání dítěte z rodiny. Jedná se o rodiče s velmi nízkými osobními i rodičovskými kompetencemi, často sociálně vyloučené, se složitou minulostí a bez zázemí blízkých osob. Tento velmi využívaný typ služby poskytuje zařízení tradičně ve svém areálu, ale již také 4 roky v běžné komunitě v bytech na sídlišťích v Pardubicích a Chrudimi. V příspěvku uvedu zkušenosti s tím, jak se díky deinstitutionalizované formě poskytování služby daří umístěné rodiny začleňovat do běžného života. Uvedu, jaké jsou pozitivní dopady a aspekty poskytování této služby i jaké limity poskytování služby má.

Klíčová slova: Ohrožené dítě. Rodičovské kompetence. Selhávající rodič. Sociální začleňování. Zácvikový byt. Odebrání dítěte. Ústavní péče. Deinstitutionalizace. Dětské centrum.

Abstract

Dětské centrum Veská provides educational and training stays for parents and their children. The reason for these joint stays is preventing the child from being removed from the family. These are parents with very low personal and parental competences, often socially excluded, with a complex past and without the background of the nearby people. This very used type of service is provided by the equipment traditionally in its premises, but also for 4 years in the common community in flats in settlements in Pardubice and Chrudim. I will give you the experience of how the deinstitutionalised form of service provision has succeeded in integrating the families into everyday life. I will give you the positive impacts and aspects of the provision of the service and what limits the provision of the service has

Keywords: Child at risk. Parental competence. Failing parent. Social inclusion. Training apartment. Remove a child. Institutional care. Deinstitutionalization. Children's Centre.

1. Úvod

Začleňování rodin, které z pohledu většinové společnosti opakovaně selhaly, zpět do běžného života tak, aby se mohly cítit opět součástí komunity, je velmi náročný úkol. Znovu začlenění ale může být odrazovým můstkem pro děti, které v těchto rodinách vyrůstají. Děti pro svůj zdravý vývoj a spokojený život potřebují uspokojení všech svých potřeb, ze kterých se v současnosti velmi důrazně vyzdvihuje zejména důležitost pevné citové vazby. Dítě potřebuje mít také stabilní prostředí a svůj domov, ve kterém může tyto vazby navazovat a žít s nimi. Rodinám, které opakovaně selhaly nebo žijí dlouhodobě v systému různých podpůrných a pomáhajících služeb, se snaží Dětské centrum Veská pomoci v „znovu začlenění“ do běžné komunity formou edukačních, zácvikových a diagnostických pobytů.

2. Cesta změny – transformace v praxi

Dětské centrum Veská je zařízení, které se za pomoci svého zřizovatele Pardubického kraje vydalo na cestu změny svých služeb. Původní, kdysi kojenecký ústav je dnes zařízením, které poskytuje služby na zdravotně sociálním pomezí. Pracuje s rodinami, které potřebují vyšší míru podpory a pomoci. Centrum poskytuje zdravotní služby ve zdravotnickém zařízení podle

¹ Dětské centrum Veská

zákona č. 372/2011 Sb. o zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc podle zákona č.359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně, ve znění pozdějších předpisů. Ve zdravotnickém zařízení se v průběhu posledních let centrum specializovalo na péči o děti s velmi vysokou mírou podpory, s potřebou zdravotní péče. Jedná se o děti ve věku od 0 do 12 let s vrozenými či získanými závažnými diagnózami či syndromy. Děti mají i infaustní prognózu života, indikovanou a dohodnutou marnou péčí nebo je jejich zdravotní stav jinak nestabilní. Jsou to děti s obvykle s kombinovaným postižením, ležící „pacienti“, například s perkutánní endoskopickou gastrostomií, tracheostomií, poruchou termoregulace a potřebou lékařské a zvýšené ošetrovatelské a rehabilitační péče. Centrum poskytuje péči těmto dětem na základě žádosti rodiče či na doporučení specializovaného nemocničního oddělení formou klasického pobytu, nebo se jedná o respitní a stacionární péči. Zařízení je schopno poskytnout i terénní domácí péči v rodině.

Druhou významnou službou této části centra, která se během let transformace stala v terénu žádoucí a významnou, jsou pobyty dětí s doprovodem dospělé osoby. Službu budu dále nazývat „společné pobyty“. V praxi se jedná o intenzivní zácvikové, edukační a diagnostické pobyty rodičů v péči o dítě nebo děti. Primárním uživatelem péče je dítě, se kterým je přijímám i rodič, nebo jiná pečující osoba.

Původní náplň činnosti dětského centra, dříve „kojeneckého ústavu“, která se ve výše uvedené legislativně definuje jako dětský domov do 3 let věku, tedy v praxi také péče o zdravé děti čekající na náhradní rodinu či jiné dlouhodobé umístění, je v Dětském centru Veská již téměř utlumena. Momentálně se v něm nenachází žádné zdravé dítě s nařízenou ústavní výchovou bez doprovodu osoby blízké.

3. Společné pobyty – vývoj

Společné pobyty byly součástí služeb zařízení již od jeho vzniku v 50. letech, kdy to ale byla služba s malou kapacitou. V hlavní budově v areálu ve Veské byl jeden a následně dva mateřské pokoje pro pobyt maminek, které potřebovaly zacvičit v péči o dítě návazně po propuštění z porodnice nebo se jednalo o nezletilé maminky či maminky ve složité sociální situaci.

V roce 2008 došlo k rozšíření kapacity společných pobytů. Ve vedlejší budově vznikla půdní vestavba v počtu čtyř pokojů se společným zázemím: obývací prostor, kuchyně, koupelna a WC. Tato kapacita byla vytvořena nejen pro edukaci a zácvik biologických rodičů, ale s postupným rozvojem náhradní rodinné péče byla v té době potřeba i kapacita pro pobyt budoucích adoptivních či pěstounských rodičů s vytipovaným dítětem. Jednalo se o adaptační pobyty budoucích náhradních rodičů, kdy se rodiče mohli naučit, co ještě neuměli a blíže poznat přijímané dítě s respektem k jeho dennímu režimu a specifickým potřebám, aby přechod do rodiny byl bezpečný a pro dítě komfortní.

V roce 2015 se zařízení zapojilo spolu s dalšími organizacemi zřizovanými Pardubickým krajem do transformace svých pobytových zařízení pro děti (dětská centra, dětské domovy). Během procesu tvorby transformačního plánu zařízení identifikovali a pojmenovali zaměstnanci potřebu ještě další edukace zacvičovaných rodičů. Bylo třeba více rozvíjet jejich další dovednosti a kompetence pro běžný život tak, aby pak v životě v běžné komunitě uspěli. Rodič totiž odcházel s dítětem, o které se uměl postarat, ale jeho další kompetence a schopnosti i životní zkušenosti byly různě nedostatečné a omezené. Navíc rodiny často odcházely do jiných služeb, například do azylových domů a byly tak výrazně v běžném životě ohroženy sociálním vyloučením. Centrum si přisvojilo také principy deinstitucionalizovaného způsobu poskytování péče, a pak postupně získalo pro službu společných pobytů do nájmu

čtyři byty v běžné komunitě, dva městské byty na sídlišti v Pardubicích a dva městské byty v bytovém domě v Chrudimi.

4. Společné pobyty – popis

Posláním služby je podpořit zachování a dobré fungování biologické rodiny už v rané fázi vývoje dítěte, především pomocí praktického nácviku. Jde o prevenci odebrání dítěte z původní biologické rodiny nebo jeho návrat do ní.

Služba je určena rodinám s dětmi předškolního věku, nejmladší dítě je obvykle do tří let věku.

Typickými znaky pro přijímané rodiny jsou: velmi nízké osobní i rodičovské kompetence, zdravotní znevýhodnění rodiče či dítěte (mentální postižení, duševní onemocnění, tělesné postižení, poruchy osobnosti), absence funkčního širšího rodinného zázemí či jiné osobní vazby (rodiny bez domova, putující po azylových domech a ubytovnách), dluhy, nízká finanční gramotnost, složitá minulost (dětské domovy, pěstounská péče, patologické rodiny, drogová anamnéza, vtos, domácí násilí), selhání je již opakované (starší děti umístěné v péči jiných osob), domácí násilí, rodiče jsou cizinci. Vždy je přítomno několik těchto znaků a lze tvrdit, že jsou to rodiny žijící v sociálním vyloučení.

Přijímány jako pečující osoby jsou většinou matky, méně otcové a celé páry. Rodiče mohou být zletilí nebo nezletilí. Pokud nejde jen o čistě zácvik v ošetrovatelských a rehabilitačních dovednostech, vždy probíhá spolupráce s OSPOD. Dále se vždy, je-li to možné, snaží zařízení mobilizovat rodinu a osoby blízké.

Náplní služby je zejména intenzivní edukace, zácvik a dle zadání OSPOD i diagnostika péče o dítě, a také zvyšování rodičovských a osobních kompetencí. Z počátku je podpora 24 hodin denně s postupným rozvolňováním intenzity a snižováním frekvence pomoci a podpory.

5. Společné pobyty v číslech

V době od pořízení bytů v komunitě, tedy od 1. 1. 2015 do 30. 6. 2019 bylo celkem v zařízení (v areálu i v bytech) edukováno 80 zletilých rodičů, z toho bylo 6 otců, 3 páry a 8 nezletilých maminek. Bez dítěte jich odešlo 16 buď z vlastního rozhodnutí nebo z důvodů negativního doporučení zařízení směrem k OSPOD k další péči rodiče o dítě. V péči rodičů bylo současně jedno až sedm dětí.

V bytech bylo v tomto období umístěno 13 rodin, z toho byl 1 otec, 1 pár a 11 maminek. V péči měli současně jedno až sedm dětí. Obvykle předcházel pobytu v bytě zácvik v areálu po dobu 2 až 12 měsíců a následně trval pobyt v bytě 2 měsíce až 2,5 roku.

Jako výsledek či hodnocení služby uvádím kritérium: *kam rodiny odešly a s jakou mírou doporučené podpory*. Celkem 5 rodin se vrátilo do běžné komunity bez momentální potřeby pravidelné následné služby (pouze spolupráce s OSPOD). Celkem 6 rodin se vrátilo do běžné komunity s potřebou dalšího doprovázení (např. různé terénní sociální služby), 1 matka se vrátila do běžné komunity pouze se třemi dětmi a čtyři další byly umístěny v dětském domově, 1 rodina odešla do azylového domu s vyšší podporou a úplné osamostatnění jí a OSPOD nebylo zatím doporučeno, 1 rodina ukončila pobyt bez společného odchodu s dětmi a děti se vrátily do dětského domova, 1 matka bez svého zázemí využívala pobyty v bytě pro společný pobyt se svými dětmi umístěnými v dětském domově školského typu (celkem 6x po týdnu v období různých prázdnin).

6. Deinstitutionalizace společných pobytů

Primární cíl pracovníků zařízení byl vždy jeden ze zájmů dítěte, který by mohl být definován například: *chci vyrůstát v péči osoby, která mi zajistí všechny mé potřeby, abych mělo spokojený život a bylo šťastné.* Dalšími cíli pak vždy v péči bylo a je posílení dalších kompetencí rodiče a zvyšování jeho sebevědomí, což přispívá k tomu, že dítě vyrůstá ve stabilní rodině se zázemím. Také začlenění do běžné komunity a života, získání „domova“, jsme vždy při poskytování služby vnímali pro dítě jako zásadní skutečnost. Ze získaných zkušeností lze pak dedukovat, že většinou nelze efektivně poskytovat takovou službu pouze krátkodobou péčí, například zácvikem v několika týdnech nebo předáváním rodin z jedné služby do druhé. Efektivní je postupné učení, nácvik a osamostatňování. Získání osobní zkušenosti, že rodič, který opakovaně selhal, dokáže samostatně fungovat, pokud dostane šanci, je pak velkou motivací a rodina se může začlenit zpět do běžného života.

Deinstitutionalizovaná forma služby má výhodu absence vlivů kolektivního zařízení. Zpočátku je možná i v komunitě intenzivní podpora až na denní úrovni. Postupně lze s přibývajícými schopnostmi a sebevědomím rodin podporu snižovat. Pozitivem je anonymita a možnost navázání běžných vazeb v okolí, nejen s těmi, kteří mají podobný osud a problémy. Lze ověřit dlouhodobost nabytých dovedností (zda má rodič „výdž“), či určit nutnost momentální míry podpory a konkrétní limity v péči o dítě či v osobních kompetencích. Služba byla poskytována obvykle v délce 1 až 2,5 roku.

Utopickým ideálem by byl systém, kdy rodina zůstává po ukončení služby v bytě, kde je zvyklá a funguje v něm, přechází na ní nájemní právo a organizace získává jiný byt pro zácvik další rodiny.

7. Závěr

Jedním z faktorů, který poskytování služby limituje, je návaznost dostupného bydlení. Rodiny opouštějící tuto službu je velmi obtížně hledají jiné bydlení v běžné komunitě, ať již z důvodů dostupnosti, finanční náročnosti či místa formálního trvalého bydliště.

Utopickým ideálem by byl systém, kdy rodina zůstává po ukončení služby v bytě, kde je zvyklá a funguje v něm, přechází na ní nájemní právo a organizace získává jiný byt pro zácvik další rodiny.

Dalším limitem je formální stránka poskytování služby, kdy si je organizace vědoma, že následné poskytování zácviku rodin v bytech již není zdravotní službou a hledá společně se zřizovatelem vhodnou službu v oblasti sociální. V současnosti se jeví jako nejvhodnější možnost registrace sociální služby sociální rehabilitace formou pobytovou a terénní.

Sekce č. 4: Sociální začleňování v sociálních službách

Možnosti a rizika dluhového poradenství

Possibilities and risks of debt counseling

Nicole Emrová¹

Abstrakt

Důležitou oblastí, která ovlivňuje život každého jedince, jsou finance. Příspěvek pojednává o dluhovém poradenství jako možnosti pomoci lidem, kteří se ocitli v dluhách. V České republice přibývá lidí, kteří se ocitají v nelehké finanční situaci a potřebují podporu odborníka. V nejzazším případě se ocitají v exekuci a dluhové pasti, ze které bez odborné pomoci jen těžko hledají cestu ven. Dluhy mají vliv na každodenní fungování mnoha lidí a stávají se významnou překážkou sociálního začlenění. Přehlížení či neřešení takových situací může vést k rozvoji dalších sociálně patologických jevů.

Klíčová slova: Dluhy. Dluhová past. Poradenství. Odborné sociální poradenství. Oddlužení.

Abstract

An important area that affects the life of every individual is finance. The paper discusses debt counseling as an option to help people who are in debt. There are a growing number of people in the Czech Republic who find themselves in a difficult financial situation and they need an expert support. In the worst case, they find themselves in a distraint and debt trap, from which they find it hard to find a way out without expert assistance. Debts have an impact on everyday life and functioning of many people and they are becoming a major barrier to social inclusion. Ignoring or not addressing such situations can lead to the development of other socially pathological phenomena.

Keywords: Debts. Debt trap. Consulting. Professional social counseling. Debt relief.

1. Úvod

Sociální práce poskytuje podporu při zvládnání obtížných životních situací u osob, které se z nejrůznějších důvodů dostávají do sociálních situací, kdy takovou podporu potřebují. Základním krokem je vždy reflexe životní situace klienta, která vede k volbě konkrétních cílů a metod intervence (Navrátil, 2001). Sociální práce je také vždy vázána na společnost, ve které je vykonávána, na podmínky v ní a na řešená témata a aktuální problémy (Elichová, 2017). Jedním ze zásadních témat české společnosti, které se dotýká také sociální práce, je zadlužování jednotlivců i českých domácností, které vykazuje stále rostoucí tendenci. Reporty České národní banky i Českého statistického úřadu každý rok uvádějí bilance dluhů i úspor u českého obyvatelstva, přičemž největším problémem se stává neschopnost občanů své dluhy splácet. Stoupající počet zadlužených a předlužených osob je bezesporu jedním z velkých problémů české společnosti (Besedová, 2014) a sociální práce na něj reaguje.

1.1 Dluhy a sociální začlenění

Na sociální začleňování lze nahlížet jako na proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené, nebo ty osoby, které jsou sociálním vyloučením ohrožené, dosáhnou na příležitosti k plnému zapojení se do ekonomického, kulturního a sociálního života

¹ Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta; zvonin00@tf.jcu.cz.
Tel.: +420-702-824-773

společnosti (MPSV, 2014). Jedná se o komplex okolností a faktorů, které jsou mezi sebou vzájemně provázány a ovlivňují také životní situaci klienta. Jedním z cílů sociálního začleňování je podpora rovného přístupu klientů ke zdrojům, právům, službám a zboží (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách). Ekonomický faktor ve smyslu přístupu a nakládání s financemi hraje v této oblasti důležitou roli, protože významně ovlivňuje život každého jedince, ať se jedná o klienta sociální práce či nikoliv. Je to přirozená a neoddelitelná součást každodenního běžného života, která zásadním způsobem ovlivňuje další sféry lidského bytí. Způsob, jak člověk disponuje s financemi, jaké ve vztahu k financím vyznává hodnoty, jaký má přístup k hospodaření, jak je připraven na nenadálé výdaje, jak je či není stabilní celková finanční situace jednotlivce či rodiny – to vše ovlivňuje sociální fungování jedince. Tato a další témata se stávají předmětem intervencí sociálních pracovníků. Potíže ve finanční oblasti mohou být jak důsledkem, tak také příčinou pro další ohrožení či sociálně patologické jevy.

Kromě individuální povahy souvisí konkrétní sociální problémy i možnosti řešení úzce s nejrůznějšími typy poměrů ve společnosti. Sociální práce je ovlivňována celospolečenskými souvislostmi a kulturním rámcem (Navrátil, 1998). Současná západní společnost bývá charakterizována jako společnost konzumní a jako taková generuje mnohá rizika, která jsou svázána s finanční situací jedince nebo celé rodiny. Podle Baumana dokonce hrozí, že se konzum může stát zdrojem identity, neboť v mnohých případech se lidé identifikují podle toho, co kupují a spotřebovávají, nebo cítí tlak na takové chování od svého sociálního okolí (Hejtman, Pavlíčková, 2014). Hospodaření na dluh se jeví jako běžný společenský fenomén, ať jde o úroveň státu, domácností nebo jednotlivců.

Jeden z výzkumů zaměřený na postoje veřejnosti k půjčování peněz ukázal, značná část dospělých veřejnosti (68 %) se domnívá, že žít na dluh je dnes již zcela normální, a to zejména v oblasti bydlení. Vztah k zadlužování se a půjčování peněz na dluh je přitom výrazně ovlivněn věkem – mladí lidé (do 29 let) považují za normální žít na dluh, častěji by volili pro pořízení nových věcí půjčku, zatímco starší lidé jsou v tomto směru konzervativnější a opatrnější (STEM, 2007). Celá řada dalších výzkumů dlouhodobě ukazuje, že zadluženost jednotlivců a celých rodin zasahuje velký počet českých občanů. Podle výzkumu Charity ČR z 2017 se každá pátá česká rodina s nezaopatřenými dětmi nachází ve špatné ekonomické situaci, alespoň jednu půjčku splácí 59 % českých rodin a každá desátá rodina má problémy se splácením svých závazků (Charita Česká republika, 2017).

Česká národní banka uvádí, že v evropském kontextu zůstává zadluženost domácností relativně nízká, ovšem část zadlužených domácností je ale poměrně zranitelná. Jedná se zejména o nízkopříjmové domácnosti (Česká národní banka, 2019). Také zvyšující se počet osob, které se ocitly se svými dluhy v exekuci, je závažný problém. V roce 2017 bylo v České republice v exekuci celkem 863 tisíc lidí a bezmála 70 % z nich má vícečetné exekuce. U 151 tisíc osob se jedná dokonce o deset a více exekučně vymáhaných závazků (Mapa exekucí, 2017).

Překážkou v sociálním začleňování tedy není samotné zadlužení jako takové (mnozí zadlužení zvládají svou ekonomickou situaci bez obtíží a nepocítí ují jakýkoliv nerovný přístup k různým zdrojům), ale postoj k finančnímu hospodaření, ke splácení dluhů a schopnost jej dlouhodobě a stabilně bez potíží splácet.

Z hlediska patologie dluhu a schopnosti závazky splácet, je nutné rozlišovat zadluženost a předluženost. Zatímco zadluženost je žádoucí ekonomický jev, kdy dlužník využívá k financování svých záležitostí cizí zdroje (Schwarz, 2009), předlužení je situace, kdy dlužník není schopen svým závazkům dostát (Člověk v tísni, 2013). V souvislosti s předlužením vzniká široká škála potíží, do kterých se klient může velmi rychle dostat.

Dluhové poradenství je jedním ze způsobů, jak předlužení odstraňovat, či v tom nejlepším případě, jak mu lze přecházet.

2. Dluhové poradenství

Jednou z možností, jak lze pomáhat řešení potíží klientů v oblasti financí, je dluhové poradenství. Na dluhové poradenství lze pohlížet jako na oblast, která zastává v sociální práci významné místo, a to nejen ve vztahu k řešení již vzniklých finančních potíží klientů, ale také v podpoře vytváření zdravých postojů k hospodaření a posilování vědomí vlastní odpovědnosti ve finanční oblasti.

Cílovou skupinou jsou nejčastěji lidé, kteří se ocitli v tíživé finanční situaci a nezvládají ji řešit sami, vlastními silami. Důvodem může být například nízké vzdělání a nedostatečné kompetence – klienti nerozumí psaným dokumentům a různým smlouvám, neumí či nechtějí vyjednávat s úřady a dalšími institucemi, nezvládají udržet vyrovnané hospodaření a další (Člověk v tísní, 2011). Cílem dluhového poradenství je poskytování odborné pomoci těm, kteří se dostali do problémů s dluhy. Dluhové poradenství poskytuje podporu a pomoc při hledání řešení lidem, kteří se ve finanční krizi již ocitli, nebo kteří jsou finančními problémy ohroženi (Hrdinková, Mati, 2013).

Dluhové poradenství je vykonáváno v rámci sociálních služeb jako sociální poradenství. Dle doporučení MPSV pro obce by se vždy mělo jednat o organizaci, která má registrovanou sociální službu odborné sociální poradenství, specializovanou na dluhovou problematiku (MPSV, 2018). Na rozdíl od finančního poradenství u nejrůznějších komerčních subjektů, v rámci odborného sociálního poradenství je klientovi poskytována podpora a pomoc také prostřednictvím sociálně terapeutické činnosti. A v neposlední řadě jsou to služby, které jsou klientům poskytovány bezúplatně (Čechová, Čech, 2016).

Témat, která se během dluhového poradenství řeší, je mnoho. Samozřejmě je vždy primární zakázka klienta, tedy s čím přichází. Tato zakázka může být ze strany klienta zformulována obecně jako „pomoc s dluhy“, a je tedy vždy zapotřebí nejprve zmapovat, jaký konkrétní obsah a rozsah má tato pomoc mít. Mezi nejčastější témata patří:

- zmapování závazků
- porozumění dokumentaci (zejména uzavřené smlouvy, atd.)
- oblast doručování písemností a přebírání pošty
- komunikace s věřitelem a dalšími zainteresovanými stranami (zejména exekutory)
- vyřizování písemností
- analýza právních situací
- edukace klienta (zejm. finanční gramotnost)
- osobní či rodinný rozpočet
- práce s motivací
- posilování vědomí vlastní odpovědnosti
- preventivní působení (Člověk v tísní, 2011)
- informace, případně zajištění institutu oddlužení.

Součástí dluhového poradenství je nejen řešení důsledků, které klient reálně pocítuje nebo je jimi ohrožen, ale také zaměření se na oblast prevence, tedy předcházení příčinám vytváření dalších dluhů či vzniku dalších sociálně patologických jevů.

Oblast prevence a preventivního působení je provázána zejména také s resortem školství. V roce 2006 započalo v ČR budování systému finanční gramotnosti na základních a středních školách, jehož cílem je vzdělávat a vychovávat chovat finančně gramotné a zodpovědné

občany. Díky této iniciativě vznikl *Standard finanční gramotnosti*, který stanovuje cílovou úroveň finanční gramotnosti pro žáky škol (Ministerstvo financí, 2017).

Nepříznivá finanční situace ve většině případů nezasahuje jen samotného dlužníka, ale také jeho rodinu a blízké. Finanční potíže mohou být buď příčinou anebo důsledkem dalších negativních jevů. Mezi hlavní oblasti, které jsou ovlivněny, lze zařadit zejména zaměstnání – jeho ztrátu či potíže při jeho vykonávání, zdravotní stav (po fyzické či psychické stránce), bydlení, kriminalitu, vzdělávání, rodinu a rodinné či blízké vztahy (Adamovská, 2017).

Nárůst zadlužení obyvatel generuje současně riziko nárůstu počtu osob, které se nacházejí ve stavu předlužení. Předlužení může postihnout kohokoliv, kdo má finanční závazky. Neschopnost dostát svým závazkům má nejrůznější příčiny, a rizikové jsou především náhlé události jako je snížení mzdy (nebo obecně příjmu), ztráta zaměstnání, nemoc atd. (Hůlová, 2013). Mezi další příčiny, proč se osoby či rodiny dostávají do dluhů, ze kterých nemohou najít cestu a řešení sami, patří zejména nezaměstnanost, problémy s vedením domácnosti, nízký či nepravidelný příjem, nízké vzdělávání, nedostatečná ochrana spotřebitele na trhu, nepředvídatelné okolnosti jako je nemoc, ztráta zaměstnání, úmrtí nebo naopak narození dítěte a dále pak individuální nastavení každého jedince, mezi které patří zejména neschopnost efektivně hospodařit s finančními prostředky, nezdravé zadlužování, konzumní životní styl a spotřební myšlení, nedomyšlení důsledků neuváženého půjčování peněz a nízká finanční gramotnost (Schavel, Drexlerová, Lekárová, 2009).

2.1 Rizika v rámci výkonu dluhového poradenství

Rizik, která mohou nastat v průběhu poskytování dluhového poradenství, i mimo něj, je celá řada a některá z nich již byla jmenována. Nejpalčivějším rizikem je skutečnost, že klient se do služby vůbec nedostane a zůstává bez odborné pomoci a rady. Jeho situace se tak postupem času stává čím dál závažnější. Klient je ohrožen tím, že bude upadat do stále větších dluhů, ze kterých bude téměř nereálné se vymanit a také hrozí riziko vzniku dalších rizikových jevů a chování.

Dále skutečnost, že klient v dobré víře vyhledá organizaci, která poskytuje finanční poradenství za úplatu. Často se jeho situace může touto intervencí ještě zhoršit, neboť prostředky potřebné k úhradě sjednaných služeb nemusí mít klient k dispozici. Tato problematika byla řešena ve spojitosti s institutem oddlužení, kdy byly klientům za sestavení a podání návrhu na povolení insolvence účtovány nemalé částky. Tuto praxi ukončila v roce 2017 novelizace zákona č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon), která sféru oddlužení přísněji reguluje a v zákoně je přesně uvedeno, které osoby jsou kompetentní k tomu sepisovat a podávat návrh na povolení oddlužení a případně jakou částku za tento úkon mohou žádat (zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení). Kromě finančního zatížení byla věnována minimální nebo žádná péče tomu, aby klient porozuměl plně všem podmínkám a zvážil, zda je to správné řešení jeho situace.

Dalším rizikem, se kterým se dluhové poradenství musí při svém výkonu vyrovnat, je určení hranice, kdy se jedná o výkon sociální služby a kdy jde o poskytování odborné pomoci za účelem sestavení a podání návrhu na oddlužení. Sociální služby jsou v kompetenci MPSV, avšak institut oddlužení a podávání insolvenčních návrhů, což je jedna z možností řešení předlužení klienta, spadá pod Ministerstvo spravedlnosti. Organizace poskytující dluhové poradenství v rámci sociálních služeb většinou navazují na tuto službu prohloubením odbornosti svých pracovníků a stávají se z nich akreditované osoby oprávněné podávat návrhy na povolení oddlužení (v souladu se zákonem č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení). Hrozí zde riziko, že sociální pracovník bude redukován na „úředníka“, který s klientem pouze shromáždí potřebné podklady a sepiše návrh na povolení oddlužení.

Ruku v ruce s tímto ohraničením jdou vysoké nároky a velký důraz na kvalitu poskytovaných služeb s proškolenými sociálními pracovníky. Vinou nekvalitního poradenství se může již tak špatná situace klientů ještě zhoršit (Libišová-Svobodová, 2012).

Kromě samotné materiální podstaty dluhů, mají dlouhodobě neřešené majetkové a finanční poměry zásadní vliv na psychosociální stabilitu jedince. Roli hraje i způsob komunikace, jak ze strany věřitele, tak ze strany dlužníka. Klient je vystaven dlouhodobému nátlaku či výhrůžkám ze strany čekajících věřitelů či exekutorů (Mapa exekucí, 2017) a na druhou stranu často upadá do pasivity a nečinnosti. Nastanou-li komplikace, nedokáží klienti zpravidla včas zareagovat (např. tak, že neprodleně zkontaktují věřitele a o své situaci jej informují) a naopak podléhají pasivitě a rezignaci (MPSV, 2015), nejsou ochotni jakkoliv komunikovat, postrádají motivaci. Přesto je komunikace naprosto klíčová, a jako k takové by k ní mělo být přistupováno i v poradenství.

Dalším tématem, které je jak zdrojem možností, tak i rizik, je motivace klienta pro řešení jeho situace. Práce na motivaci je klíčová pro to, aby klient začal svou situaci řešit a aby připustil svůj díl zodpovědnosti. Je možné se setkat s klienty, kteří svou odpovědnost na vzniku dluhů nepřipouštějí. Důvody pro takový postoj mohou být jak objektivní (např. dluhy, které vznikly jako forma pomoci druhému či v manželství), tak subjektivní (např. klient říká, že o podmínkách nevěděl, nepřišla mu žádná pošta atd.) Přesouvání odpovědnost na druhé je proto důležitým tématem, se kterým se potřeba pracovat. Sociální pracovník společně s klientem by měl pracovat na uvědomění si vlastní odpovědnosti za finanční oblast a zároveň na znalosti práv a povinností vůči dalším aktérům.

V neposlední řadě je rizikem spojeným s dluhy a předlužením kriminalita, ať již uvědomovaná a vědomá (např. krádež) nebo neuvědomovaná (další půjčka navzdory tomu, že klient již zadlužený je a tak se ocitá v platební neschopnosti).

2.2 Možnosti dluhového poradenství

Společným jmenovatelem, kterým dluhové poradenství přispívá sociálními začlenění klientů, je participace na běžném finančním fungování ve společnosti. Nepodílí se pouze na řešení již vzniklých obtíží, ale také na prevenci. Řada organizací je angažována v osvětě mezi klienty a dalšími organizacemi. Sdílení základních zásad, informací a principů může vést k předcházení vzniku problémů s dluhy, neboť klient důležité informace obdrží dříve, než dluhové poradenství vyhledá (např. pokud spolupracuje s jiným sociálním pracovníkem).

Mezi oblastí spolupráce a angažovanost dluhového poradenství patří zejména pomoc klientovi v uvědomění si vlastní odpovědnosti, svých práv a povinností, při orientaci v tématech jako je posuzování výhodnosti nabídek různých bankovních i nebankovních společností, následky půjčování financí a následky nesplácení závazků, role komunikace s věřiteli, oblasti vzniku dluhů, zásady zdravého hospodaření, možnosti řešení komplikací atd.

Podoba spolupráce s klientem je dána tím, ve které fázi dluhu se nachází. Od toho se odvíjí strategie řešení a jednotlivé konkrétní kroky. Klient přichází v těchto fázích:

- dluh ještě nevznikl
- dluh vznikl, ale splácení není problematické
- hrozící neschopnost splácet (počátek nesplácení)
- dlouhodobé potíže se splácením dluhů – hrozící nebo již probíhající exekuce (Syrovátková et al., 2008)

Klient je veden během spolupráce k získání a či prohloubení potřebných znalostí a dovedností k tomu, aby zdravě hospodařil v rámci svých finančních možností, byl si vědom svých práv

stejnou měrou jako svých povinností, věděl, kam se může v případě potřeby obrátit, aby se cítil lépe chráněn jako spotřebitel na trhu. Současně jsou klientovi nabízeny možnosti, které může využít pro řešení své situace a které zpravidla vyžadují jeho aktivní účast – nejsou jen úředním úkonem sociálního pracovníka, který vše vyřeší za klienta. Například není ve většině případů nutné, aby s exekutorem hovořil sociální pracovník a žádal jej o aktuální výši dlužné část a kopii exekučního příkazu. Tento krok je v kompetenci klienta, kterého sociální pracovník doprovází, ukazuje mu, jak na to – jak zmapovat dluhy, zjistit u koho je exekuce vedena, kontakt na exekutora, jaké může využít exekutor oprávněné prostředky, co může postihnout a tak dále. Po celou dobu je mu oporou a nepřebírá zodpovědnost tam, kde není potřeba, ačkoliv strategie klienta jej k tomu může více či méně směřovat.

Sociální pracovník zohledňuje celkovou situaci klienta, zvažuje jeho zdroje, schopnosti a možnosti, které mohou být využity. Kromě toho motivuje klienty k aktivnímu řešení tíživé situace. Snaží se zabránit jejich rezignaci, která je při prvním pohledu na zdánlivě neřešitelný problém často pochopitelná (Člověk v tísni, 2018).

3. Závěr

Díky aktivitám dluhového poradenství jako je pomoc při orientaci v závazcích, zpřístupňování informací, zvyšování kompetencí pro řešení otázek z oblasti financí, spolupráce s dalšími organizacemi a institucemi, se kterými se klient dostává do kontaktu, zde existuje účinný nástroj sociální práce, který napomáhá sociálnímu začleňování a snaží se předcházet vzniku či dalšímu prohlubování sociálního vyloučení. Ekonomická rovina se však netýká pouze dluhu jako takového, ale může zasahovat další oblasti života klientů jako je bydlení, zaměstnání, zdraví a rodinné vztahy. Proto je na místě spolupráce s dalšími zainteresovanými aktéry.

Také je nezbytné klást důraz na prevenci, věnovat se zejména situacím, kdy jsou dluhy v počáteční fázi a kdy schopnost klienta splácet ještě zcela nezmizela pod tíhou dlouhé doby nečinnosti. Vzdělávací aktivity, které jsou v rámci dluhového poradenství vykonávány, jsou potřebné jak pro klienty, tak pro širokou veřejnost (osvětové kampaně) a další vzdělávání odborníků (spolupracující sociální pracovníci z jiných oblastí). Fungující spolupráce mezi organizacemi a institucemi, které společně spolupracují se stejnými klienty, je klíčem ke komplexnímu řešení klientovi situace. Aktivní zapojení všech aktérů je žádoucí, neboť klient nezůstává na svou situaci sám, podpora není omezena na jednu sféru jeho zakázky a současně dochází jak k zasíťování služeb, tak k posilování odpovědnosti a kompetencí klienta (a případně dalších zainteresovaných osob z jeho rodiny či okolí).

V neposlední řadě je žádoucí a přínosné předávání a sdílení zkušeností dobré praxe, neboť je jedním z nástrojů pro fungování v praxi. Poskytovatelé dluhového poradenství se také mohou angažovat v lokální politice a podílet se nejen na analýze rizik spojených s předlužeností na lokální úrovni (MPSV, 2015) a tak aktivně přispívat k sociálnímu začleňování klientů.

Reference

- ADAMOVSÁ, Petra. Protidluhová problematika v projektových žádostech OPZ. [online]. [cit. 3. 9. 2019]. Dostupné z: <https://socialnipecer.brno.cz/texty/337/podmenu/365/seminar-k-3-vyzve-kpsvl-brno-28-2-2017/>
- BESEDOVÁ, Magda. *Metodika vytváření sítí dluhového poradenství*. Praha: Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování. 2014. ISBN 978-80-7440-091-9.

ČECHOVÁ, Barbora, ČECH, Ondřej. Zadluženost z pohledu sociální práce. In: Rosková, Lenka. *Lidská práva v proměnách času. Sborník příspěvků V. ročník mezinárodní konference*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Zdravotně sociální fakulta, 2016. s. 5-15. ISBN 978-80-7394-583-1.

Člověk v tísní. Metodika finančního poradenství. [online]. 2011. [cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z: <https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/328/file/1411741006-110311-fp.pdf>

Člověk v tísní. Dluhové poradenství. [online]. [cit. 5. 9. 2019]. Dostupné z:

<https://www.clovekvtsni.cz/co-delame/socialni-prace-v-cr/dluhove-poradenstvi>

Charita Česká republika. Pětina rodin v Česku se potýká s chudobou. [online]. [cit. 1. 9.

2019]. Dostupné z: <https://www.charita.cz/aktualni-projekty/odstranme-dluhove-pasti/petinu-rodin-v-cesku-ohrozuje-chudoba/>

Česká národní banka. Celkové zadlužení domácností (v mil. Kč). [online]. [cit. 18. 8. 2019].

Dostupné z:

https://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.VYSTUP?p_period=1&p_sort=2&p_des=50&p_sestuid=1538&p_uka=1%2C%2C3&p_strid=AAD&p_od=200512&p_do=201907&p_lang=CS&p_format=4&p_decsep=%2C

Český statistický úřad. Životní podmínky 2018. [online]. [cit. 20. 8. 2019]. Dostupné z:

https://www.czso.cz/documents/10180/111272138/csu_tk_silc_press_kit.pdf/37e33370-b9aa-4ace-a272-2edf6d88da39?version=1.0

ELIHOVÁ, Markéta. *Sociální práce. Aktuální otázky*. Praha: Grada Publishing, 2017. 264 s. ISBN 978-80-271-0080-4

HEJTMAN, Pavel.; PAVLIČÍKOVÁ, Helena; et. al.: *Spotřební společnost a její reflexe ve výuce společenských věd a výchovy k občanství*. 236 s. České Budějovice. 2014. Jihočeská univerzita. ISBN: 978-80-7394-475-9

HRDINKOVÁ, Tereza, MATI, Petr. *Metodika dluhového poradenství*. Plzeň: Člověk v tísní, o.p.s. 2013. ISBN: 978-80-87456-40-8.

HŮLOVÁ, Kateřina. Předlužení. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*.

Praha: Portál, 2013. s. 336 – 338. ISBN 978-80-262-0366-7.

LIBIŠOVÁ-SVOBODOVÁ, Zdeňka. Příručka pro obce – Agentura pro sociální začleňování. Dluhy. Praha: Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování (Agentura), 2012. 22 s. ISBN 978-80-7440-068-1

Mapa exekucí. Infografiky [online]. 2017. [cit. 30. 8. 2019]. Dostupné na:

<http://mapaexekuci.cz/index.php/studiea-analyzy/infografiky/>

Mapa exekucí. Mapa exekucí přináší nová data: Češi se propadají do stále hlubšího

předlužení. Tisková zpráva. [online]. 2018. [cit. 2. 9. 2019]. Dostupné z:

<http://mapaexekuci.cz/wp-content/uploads/2017/02/tiskov%C3%A1-zpr%C3%A1va-2018-2.pdf>

Mapa exekucí. Jak zůstat člověkem v síti dluhů. Kvalitativní výzkum. [online]. 2017.

[cit. 2. 9. 2019]. Dostupné z: [http://mapaexekuci.cz/wp-](http://mapaexekuci.cz/wp-content/uploads/2017/04/Vyzkumna_zprava_WEB_fin.pdf)

[content/uploads/2017/04/Vyzkumna_zprava_WEB_fin.pdf](http://mapaexekuci.cz/wp-content/uploads/2017/04/Vyzkumna_zprava_WEB_fin.pdf)

Ministerstvo financí. Standard finanční gramotnosti. [online]. [cit. 3. 9. 2019]. Dostupné z:

<https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/aktuality/2017/standard-financni-gramotnosti-29163>

MPSV. Metodika řešení předluženosti nejchudších obyvatel. [online]. [cit. 6. 9. 2019]

Dostupné z:

https://www.mpsv.cz/files/clanky/33924/Methodika_reseni_predluzenosti_nejchudsich_obyvatel.pdf

MPSV. Dluhové poradenství – co a jak v několika krocích. [online]. 2018. [cit. 4. 9. 2019].

Dostupné z:

http://www.socialnibydleni.mpsv.cz/images/soubory/Ostatni/Dluhove_poradenstvi_-_co_a_jak_v_nekolika_krocich.pdf

- MPSV. Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020. [online]. 2014. [cit. 4. 9. 2019]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf
- NAVRÁTIL, Pavel. *Sociální práce jako sociální konstrukce*. In: Sociologický časopis, Praha: Sociologický ústav AVČR, 1998, roč. 34, č. 1, s. 37-50. ISSN 0038-0288.
- NAVRÁTIL, Pavel: *Teorie a metody sociální práce*. Brno, 2001. 162 s. ISBN 80-903070 0-0.
- SCHAVEL, Milan, DREXLEROVÁ, Barbora, LEKÁROVÁ, Lucia. Zdlženost' a psychosociální pomoc rodinám so sociálno-ekonomickými problémami. In: Sociální práce/sociální práca. 2/2009. s. 69 – 72. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci. ISSN 1213-6204
- STEM. Dluhy připadají lidem normální. Lidé pokládají za rozumné půjčky na bydlení, nikoliv na vybavení domácnosti [online]. 2007. [cit. 2. 9. 2019]. Dostupný: https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2015/12/1212_894.pdf
- SYROVÁTKOVÁ, Š.; MACHALIČEK, J.; CHRISTOVÁ, J. *Dluhová problematika: informační brožura*. Plzeň: Člověk v tísni, o.p.s. 2008. ISBN 978-80-86961-28-6.
- SCHWARZ, Jiří. Dopady předlužení občanů na hospodářství [online]. [cit. 3. 9. 2019]. Dostupné z: <http://slideplayer.cz/slide/2722160/#>
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon)

Truchlení osob s mentálním postižením. Fenomén smrti, proces truchlení a mentální postižení¹

Grieving in people with intellectual disabilities. Phenomenon of death, bereavement and intellectual disability

Kristýna Janyšková², Jan Šiška³

Abstrakt

Předkládaný příspěvek se zabývá truchlením osob s mentálním postižením. Jeho cílem je popsat obecné zákonitosti zármutku a truchlení včetně reakcí na ztrátu blízkého člověka, přiblížit specifika zármutku osob s mentálním postižením a navrhnout možné způsoby podpory procesu truchlení osob s mentálním postižením. Zejména poslední uvedené považujeme za velmi důležité, neboť podpora procesu truchlení může být velmi jednoduchá a intuitivní, uvedené příklady tedy lze prakticky využít během práce s truchlícími osobami s mentálním postižením.

Klíčová slova: Mentální postižení. Ztráta. Truchlení. Zármutek.

Abstract

This paper deals with the grieving in persons with intellectual disabilities. The aim is to describe the general patterns of grief and mourning, including reactions to the loss of a loved one, to describe the specifics of grief in people with intellectual disabilities and to suggest possible ways of supporting the process of grieving in people with intellectual disabilities. In particular, we consider the last aim to be very important, thus the support of the grieving process can be very simple and intuitive, so the examples can be practically used while working with mourning people with intellectual disabilities.

Keywords: Intellectual disability. Loss. Grieving. Grief.

1. Úvod

Umírání a následná smrt jsou neoddelitelnou součástí života. Umírání v širokém významu zohledňuje spiritualitu člověka (tzv. model bio-pycho-socio-transcendentální). Úzký, tzv. lékařský model, pak na druhé straně mluví převážně o organických změnách lidského těla (Haškovcová, 2000). Z patofyziologického hlediska lze umírání charakterizovat jako postupné či náhle vzniklé nevratné selhávání funkčních systémů lidského organismu (oběhová soustava, dýchání, metabolismus), přičemž k selhání může dojít během několika minut až několika dní (Kalvach et al., 2004). Oborově pak lze oblast umírání a smrti zařadit na pomezí medicíny, sociální práce a psychologie. Je-li některý z účastníků procesu umírání osoba s postižením, je namístě zapojit také poznatky oboru speciální pedagogiky. Za účelem co nejlepší možné podpory je však potřeba znát obecné zákonitosti truchlení a specifika, kterých případně může u osob s postižením nabývat. Článek přibližuje truchlení osob s mentálním postižením a navrhuje možné způsoby jejich podpory.

2. Reakce na smrt

Život člověka je plný více či méně závažných ztrát různého charakteru. Odpovědí na jakoukoli významnou ztrátu pak je smutek. Hovoříme-li o ztrátě blízkého člověka, zde je

¹ Tento článek je jedním z výstupů projektu Projekt Fenomén smrti a proces truchlení v kontextu mentálního postižení: Projekt podpurné skupiny podporovaného Univerzitou Karlovou.

² Země lidí o.p.s.; e-mailová adresa: janyškova.kristyna@gmail.com; Tel.: +420-723-569-587

³ Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy; e-mailová adresa: jan.siska@pedf.cuni.cz; Tel.: +420-605-782-190

zármutek iniciačním momentem procesu truchlení - procesu, který následuje po smrti blízkého člověka, a je směsicí příznaků psychického a somatického charakteru (Gross, 2016). Každý člověk prožívá smutek zcela individuálním způsobem. Do procesu truchlení zasahují velké množství proměnných, které činí tento proces u každého jedince zcela jedinečným. Praxí posledních let je snaha rozdělit reakce na smrt do dvou skupin –na normální a komplikované.

- Normální zármutek, také nazývaný nekomplikovaný (*uncomplicated grief*), zahrnuje širokou škálu pocitů a reakcí, která je obvyklá jako následek ztráty (Worden, 2009). Většina lidí je schopna přijmout smutek a vyrovnat se s ním prostřednictvím splnění 4 Úloh truchlení (Worden, 2009) či konceptu Fází přijetí (Kübler-Ross, 2003).
- Komplikovaný zármutek (*complicated grief*) se na druhé straně vyznačuje prodloužením doby zármutku, jeho zveličením, maskováním či odložením (Worden, 2009).

3. Porozumění smrti osobami s mentálním postižením

Ačkoli byly pocity osob s mentálním postižením po dlouhou dobu mimo zájem odborné veřejnosti, přeci se v jednu chvíli ocitly v centru její pozornosti. Thanatologové si začali klást otázku, zda lidé s mentálním postižením rozumí konceptu smrti.

pojmu smrti. Smilansky (1987) definuje smrt na základě těchto pojmů:

- Univerzalita –smrt je univerzální, nevyhnutelná pro všechna stvoření.
- Nevratnost –vědomí toho, že jakmile někdo zemře, nemůže znovu obžít.
- Nefunkčnost –smrt znamená zastavení všech tělesných funkcí.

Pokud jedinec chápe tyto pojmy, lze říci, že rozumí pojmu smrti. Klíčové pojmy, které definují podstatu smrti, jsou *nevratnost* a *nefunkčnost*. Kauffman uvádí, že nevratnost (či také *nezvratnost*), která znamená, že zesnulý se již nevrátí, je lidmi s mentálním postižením běžně chápána, stejně tak pojmu nefunkčnosti, či také *nepohybu*, lidé s mentálním postižením také běžně rozumí. Kauffman tvrdí, že lidé s mentálním postižením, se kterými ve svém životě pracoval, rozuměli pojmu smrti stejně dobře jako jiné lidské bytosti (Kauffman, 2005). Luchterhandová a Murphyová podobně uvádějí, že lidé s lehkým či středně těžkým mentálním postižením jsou schopni porozumět konceptu smrti do té míry, do jaké jí rozumí zástupci intaktní populace. Potřebují k tomu jen citlivý rozhovor, jasné vysvětlení a rovnocenný, lidský a pravdivý přístup ze strany rodiny a blízkého okolí. Především však prohlašují, že porozumění konceptu smrti jedincem s mentálním postižením *není* podmínkou prožívání pocitu smutku. Zármutek nad ztrátou blízkého člověka cítí jednoduše proto, že se zesnulý ztratí z jejich života, a to bez ohledu na to, zda smrt chápou či ne (1998).

Názory odborníků na způsoby truchlení osob s mentálním postižením, můžeme přehledově zařadit do dvou proudů:

1. Lidé s mentálním postižením truchlí stejně jako intaktní populace a se stejným rizikem vzniku komplikovaného zármutku. Při ztrátě blízkého člověka tedy potřebují stejnou míru intervence a ve stejnou dobu, jako intaktní populace (např. Clutová, 2007; Doka, 2002; Oswinová, 1991, in McEvoy, Smith, 2005; McRitchie et al, 2014).
2. Lidé s mentálním postižením jsou v této oblasti zranitelnější s akcentovanou tendencí reagovat na smrt maladaptivně. Potřebují proto větší míru intervence než intaktní populace (např. Gaus, Steil, Carberry, 1999; Kauffman, 2005; Sheehy, Nind, 2005).

Mnozí autoři dále uvádějí, že způsob, jakým truchlí lidé s mentálním postižením, není ani tak ovlivněn *specifiky* mentálního postižení, ale *způsobem*, jakým s nimi jedná jejich okolí (např. Dell'Aquila, 1996, in Clutová, 2007; Bonell-Pascual, 1999, in Clutová, 2007; Conboy-Hillová, 1991; Luchterhandová, Murphyová, 1998; Lavin, 2002; McEvoy, Morgan, 2014).

Smrt je v západní společnosti často popisována prostřednictvím abstraktních eufemismů („odešel na věčnost“, „spí věčným spánkem“), které mohou na osoby s mentálním postižením působit zmatečně. Informace o smrti blízkého člověka je jim navíc nezřídka zamlčována či sdělována nevhodným a necitlivým způsobem (Conboy-Hillová, 1991). Oswinová (1991, in Clutová, 2007:52) dodává: „Rozdíl v truchlení u osob bez mentálního postižení a u osob s mentálním postižením není nejlépe zřetelný v jejich reakcích, ale v postojích vůči nim.“ Toto a mnohé další je vlastně jen dokladem toho, že již samotná přítomnost postižení vytváří jedincům s mentálním postižením bariéry v přístupu k truchlení (1996, in Clutová, 2007). Společnost se často snaží osoby s mentálním postižením chránit před špatnými zprávami, a proto s nimi o smrti nemluví. Ačkoli mnozí lidé smutné události zamlčují s cílem uchránit osoby s mentálním postižením před špatnými zprávami (tzv. upsetting events) a s tím spojenou bolestí, má to následek opačný, a sice že podpurný proces je přerušen dříve, než vůbec započal (Luchterhandová, Murphyová, 1998). Pro absenci podpory zavedl Doka termín „společností zneuznaný zármutek“ (*disenfranchised grief, unaccepted grief*, nedatováno). Užívá jej pro zármutek následující velkou ztrátu, která není nebo nemůže být upřímně přiznána, zármutek, který osoba nemůže veřejně odtruchlit či ve kterém není podporována (Doka, nedatováno; Read, Elliot, 2007, in Doody, 2014). Kauffman jed ve svém tvrzení ještě dále, když uvádí, že lidé s mentálním postižením jsou dehumanizováni přehlížením svých pocitů, zvláště pak pocitů týkajících se ztráty a smrti, a hovoří v této souvislosti o „zbavení práva na zármutek“ (2005).

4. Podpora truchlících osob s mentálním postižením

Většina truchlících lidí využije v menší či větší míře podporu a pomoc ze svého okolí – nejčastěji od rodiny. V případě truchlících osob s mentálním postižením se do podpory truchlení mohou zapojit také sociální pracovníci, se kterými přichází do styku. Truchlícímu člověku s mentálním postižením je potřeba zprostředkovat šanci na bezpečné prožití jeho zármutku a pomoci mu vyjádřit reakce na ztrátu. Je třeba podpořit jej v jeho truchlení, potvrdit jeho zármutek a nabídnout mu pomoc v jeho zvládnutí (Kauffman, 2005). Takovéto podporované truchlení je zároveň schopnost založená na vědomostech a zároveň účastné vědomí o prožívaném smutku. Vědomosti zde reprezentují znalosti zákonitostí truchlení a možností jeho podpory. Mnohem důležitější však může být schopnost empaticky reagovat na prožívaný žal, intuitivně nabídnutá pomoc a ochota být truchlícímu nablízku (Kauffman, 2005). Je potřeba mít na paměti, že jedinci s mentálním postižením si o takovouto pomoc nemusí umět říci, a proto by jim měla být nabízena automaticky s tím, že když budou chtít, mohou ji využít. Jednoduché empatické rozpoznání vyjádření zármutku a reakce na něj je základním podpurným aspektem při podpoře truchlících osob (Kauffman, 2005, Blackman, 2003 in Blackman, 2008).

Kauffman (2005) vymezuje 4 nejdůležitější kroky vedoucí k podpoře osob s mentálním postižením při úmrtí blízké osoby:

1. Poskytnout potřebné informace a pomoci s jejich zpracováním.
2. Zajistit maximální zahrnutí člověka s mentálním postižením do procesu truchlení blízkého okolí.

3. Poskytnout osobě s mentálním postižením takovou podporu, která bude mít za cíl maximalizování pocitu bezpečí, podporu usmíření s okolím, nabídku příležitostí pro smysluplné propojení s okolím.

4. Maximalizovat možnosti sebevyjádření.

5. Praktické rituály pro truchlící jedince

Každá společnost si vytvořila způsob, kterým včlenila smrt do svého života. Tyto akce se působením času mění. Příkladem takového vypořádávání je smuteční rituál (Firthová, Luffová, Oliviere, 2007, Haškovcová, 2008). Podpora v truchlení a účast na rituálech urychluje proces vypořádání se se smrtí (Worden, 2009, Kauffman, 2005). Ať už tradiční či nově vytvořené rituály jsou v prvé řadě určeny majoritní populaci, často však stačí drobná úprava, aby byly vhodné i pro osoby s mentálním postižením. Markell uvádí, že lidé s mentálním postižením potřebují zcela konkrétní zážitky, aby mohly smrt zpracovat - abstraktní rituály či rituály s otevřeným koncem mohou působit zmatečně, způsobovat frustraci a z důvodu absence symbolů mají pro truchlícího minimální hodnotu. Všechny aktivity musí být jednoduché a zahrnovat jasné instrukce. Je vhodné do realizace rituálů zapojit facilitátora, tedy osobu, která pomůže usnadnit proces truchlení a zaranžování rituálu. Facilitátorem může být kdokoli – rodinný příslušník, sociální pracovník či přítel, především by to měl být někdo, kdo truchlící osobu dobře zná. Může jím však být i odborník, který dosud osobu neznal osobně, ale zevrubně se s daným případem seznámí (Markell, 2005).

Nejnámějším smutečním rituálem je bezesporu návštěva pohřbu, zapálení svíčky u hrobu či vystavení fotografie zesnulého s rozsvícenou svíčkou doma. Existují však také další velmi jednoduché, avšak užitečné rituály, které mohou truchlící podpořit při procházení procesem truchlení. Následující rituály jsou určeny přímo pro osoby s mentálním postižením:

- Použití fotografií: Při tomto rituálu se využívají fotografie zesulé osoby, o které se během jejich prohlížení hovoří a vzpomíná se na ni. Je-li pozůstalá osoba neschopna hovořit (z jakéhokoli důvodu), facilitátor může hovořit za ni, verbalizovat pocity, které možná osoba zažívá, oživit starou vzpomínku na zesnulého apod.
- Použití předmětů připomínajících zesnulého: Osoby zapojené do rituálu shromáždí předměty, které jim připomínají zemřelého (fotografie, oblečení, obrázek, kniha či talisman atd.). Shromážděné předměty jsou pak vybírány jeden po druhém a všichni společně vzpomínají. Nemůže-li osoba verbalizovat své pocity, může facilitátor „hovořit za ni“. Předměty mohou být vystaveny tak dlouho, jak je potřeba, po dobu dní či týdnů, takže osoba může pokračovat s rituálem, dokud není hotova. Rituál také může být prováděn opakovaně s různými předměty.
- Vysazení vzpomínkové rostliny: Pro realizaci tohoto rituálu je vhodné vybrat rostlinu (či strom), která nevyžaduje speciální péči a která bude pravděpodobně žít dlouho, a bude tak fungovat jako živá vzpomínka na zemřelého. Pro větší efekt lze na rostlinu navěsit společné fotografie zemřelého a pozůstalého. Tento rituál má speciální efekt zejména tehdy, miloval-li zesnulý zahradničení. Kdykoli během sázení, zalévání či obdivování rostliny můžeme s truchlícím hovořit o významu, který pro nás zesulý měl.
- Poslech hudby: Společný poslech oblíbené nebožtíkovy hudby a vzpomínání, jaký byl za svého života.
- Psaní dopisu: V tomto rituálu píše pozůstalá osoba dopis svému zesnulému milovanému. Pokud není schopna psát, může pouze kreslit, anebo své myšlenky diktovat facilitátorovi, který je následně přenesení na papír.

Příklad dopisu:

Drahý _____.

Kvůli Tvé smrti cítím _____.

Nejsmutněji se cítím když _____.

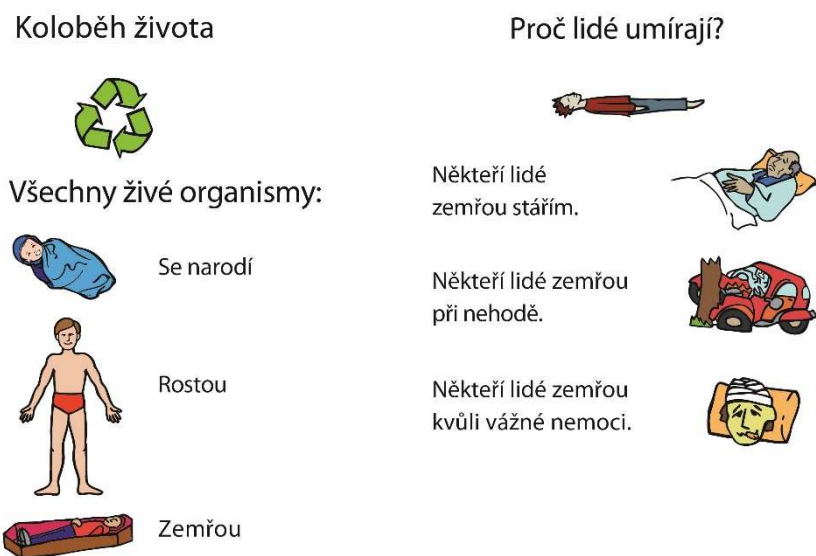
Nejvíce na Tobě postrádám _____.

Chtěl bych Ti říci, že _____.

S láskou, _____.

Poté, co je dopis napsán, ho může pozůstalý přečíst ostatním (samostatně či s pomocí facilitátora). Je-li do rituálu zahrnuto více osob, můžou číst střídavě. Je-li dopis napsán před pohřbem, může být přečten během obřadu a vhozen do rakve. Dopis je také možné umístit na náhrobek či do blízkosti urny či ho připevnit k balónku naplněnému heliem a poslat ho do nebe.

- Využití fotografií mapujících proces smrti: Má-li truchlící osoba s mentálním postižením problémy při porozumění konceptu smrti, můžeme jí nabídnout podporu ve formě jednoduchých obrázků, které pomáhají zpracovat ztrátu blízkého člověka – postupně předkládáme fotografie zemřelého během jeho života, těsně před smrtí, po smrti, na pohřbu a fotografii jeho hrobu či urny. Sledujeme, jak zpočátku zdravý člověk na fotografiích postupně chřadne až postupně zemře a je uložen do rakve. Prohlížení fotografií může sloužit truchlícímu i roky po pohřbu zemřelého.

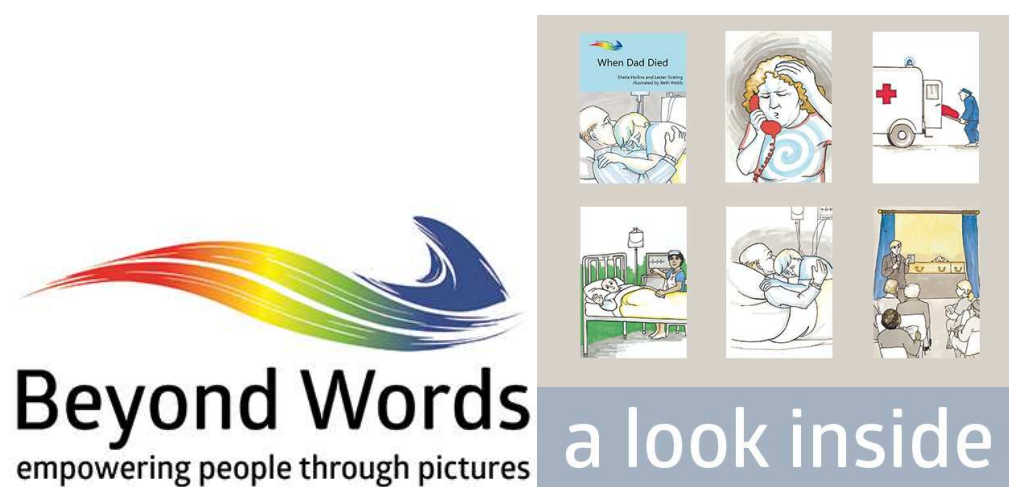
Obr. č. 1: Obrázky mapující proces umírání a smrt

Zdroj: www.scopevic.org.au

- Využití předmětů denní potřeby: Pro vzpomínání na zesnulého lze velmi jednoduše využít předměty denní potřeby. Vhodným příkladem může být hrnek s fotografií zesnulého (lze nechat levně vyrobit v kopírovacím centru). Takto lze na zesnulého vzpomínat kdykoli během dne. Speciální efekt tento rituál má především tehdy, pokud posezení s čajem/kávou patřilo mezi oblíbené aktivity pozůstalého a zesnulého.

- Rituální pohřbení osobních věcí zesnulého: Tento rituál je vhodný zejména tehdy, kdy neměl pozůstalý příležitost zúčastnit se pohřbu. Z osobních věcí zesnulého vybereme pár těch, které si nechceme ponechat, a pohřbíme je, např. za zvuku hudby, na zahradě či na jiném oblíbeném místě zesulé osoby. Hrob může být označen fotografií. Facilitátor vysvětlí osobě s mentálním postižením, že předmět, stejně tak jako zesnulý, s nimi již nebude fyzicky přítomen, ale zůstane v jejich myslích prostřednictvím vzpomínek. Návštěva může být pořádána každý týden či jak je potřeba. Během návštěv si společně připomínají zesnulého a také fakt, že i když s nimi není, zůstává v jejich myslích.
- Využití plastelíny: Pozůstalý nejdříve vymodeluje symbol, který jej reprezentuje. Poté vybere jinou barvu a vytvoří symbol zesnulého. Je-li potřeba, nabídne mu facilitátor svou pomoc. Hovoří spolu o zesnulém a o vztahu, který spolu měli. Poté facilitátor vyzve truchlícího k tomu, aby oba kusy modelíny spojil. Spojením obou barev vytvoříme třetí barvu, můžeme hovořit o tom, že spojené barvy již nelze rozpojit a že nyní tvoří jeden kus. Toto nám bude připomínat, že zesnulý zůstane v našich myslích. Z výsledného kusu poté vymodelujeme nový tvar, který umístíme na viditelné místo.
- Využití jídla: Společní příprava jídla, které měl zesnulý rád. Během vaření můžeme společně vzpomínat na zesnulou osobu. Pokud ráda vařila, využíváme její recepty. Její památku uctíme společnou večeří (Markell, 2005).

Kromě výše uvedeného lze využít také obrázkové knihy, a to např. z edice Beyond Words. Během společného listování knihami a povídání se může pozůstalá osoba s mentálním postižením lépe vyrovnat se svou bolestivou ztrátou.

Obr. č. 2: Ukázka z knihy Když otec zemřel

Zdroj: www.booksbeyondwords.co.uk

Vhodným způsobem podpory může také být účast na podpůrné skupině pro truchlící osoby s mentálním postižením. Tato skupina těží z pozitivního vlivu, který na její účastníky má společné sdílení podobného osudu, vzájemná podpora a citlivě vybrané aktivity (relaxace, výtvarné techniky, rituály). To vše je pak navíc doplněno o facilitátorovo vyprávění o zákonitostech zármutku, mechanismech, jak s ním pracovat a dalšími užitečnými informacemi. Takovéto podpůrné skupiny jsou naším výzkumným týmem realizovány od roku 2018 v rámci

projektu Fenomén smrti a proces truchlení v kontextu mentálního postižení: Projekt podpůrné skupiny.

Projekt Fenomén smrti a proces truchlení v kontextu mentálního postižení: Projekt podpůrné skupiny (The phenomenon of death and mourning process in the context of intellectual disability: Grief support group project) byl pro rok 2018 a 2019 podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 1036218).

Použité zdroje

- BLACKMAN, N. *Grief, Loss and Bereavement: Evidence for Health and Social Care Practitioners*. New York, NY: Routledge Taylor & Francis Group, 2008.
- CLUTE, M. A. *A Grounded Theory Study of the Bereavement Experience for Adults with Developmental Disabilities Following the Death of a Parent or Loved One: Perceptions Of Bereavement Counselors*. Cleveland, OH: Case Western Reserve University, 2007.
- CONBOY-HILL, S. *Psychotherapy and Mental Handicap*. London: Sage Publications, 1991.
- DOKA, K. J. *Disenfranchised Grief: New Directions, Challenges and Strategies for Practice*. Champaign, IL: Research Press, 2002.
- DOKA, K. J. *Individuals with Intellectual Disabilities: Struggling with Loss and Grief* [online]. [4. 5. 2016], nedatováno. Dostupné z: <http://www.ddhospicepalliativecare.org/forum/ciwid.pdf>.
- DOODY, O. Loss and Grief within Intellectual Disability [online]. [26. 2. 2019], 2014. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/283010367_Loss_and_grief_within_intellectual_disability/download.
- FIRTHOVÁ, P., LUFFOVÁ, G., OLIVIERE, D. *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007.
- GAUS, V., STEIL, D., CARBERRY, K. Grief Counseling for Mentally Retarded Adults: Two Case Studies [online], 1999. *An Association for Persons with Developmental Disabilities and Mental Health Needs*, 2(6). Dostupné z: <http://www.thenadd.org/modal/bulletins/v2n6a3~.htm>.
- GROSS, R. *Understanding Grief. An Introduction*. New York, NY: Routledge Taylor & Francis Group, 2016.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie*. Praha: Galén, 2000.
- KALVACH, Z. et al. *Umírání a paliativní péče v ČR. Situace, reflexe, vyhlídky*. Hospicové hnutí Cesta domů, Praha 2004. 103 s. ISBN 80-239-2832-5.
- KAUFFMAN, J. *Guidebook on Helping Persons with Mental Retardation Mourn*. Amityville, NY: Baywood Publishing Company, Inc., 2005.
- KÜBLER-ROSS, E. *On Death and Dying. What the dying have to teach doctors, nurses, clergy and their own families*. New York: Scribner, 2003. ISBN 978-0-684-83938-7.
- LAVIN, C. Disenfranchised grief and individuals with developmental disabilities. *Disenfranchised Grief: New Directions, Challenges, and Strategies for Practice*, 2002, 307–322.
- LUCHTERHAND, CH., MURPHY N. *Helping Adults with Mental Retardation Grieve a Death Loss*. New York, NY: Routledge Taylor & Francis Group, 1998.
- MARKELL, M. A. *Helping People with Developmental Disabilities Mourn. Practical Rituals for Caregivers*. Fort Collins, Colorado: Companion Press, 2005.

McEVOY, J. MORGAN, N. Exploring the bereavement experiences of older women with intellectual disabilities in long-term residential care: a staff perspective. *Journal of Death and Dying*, 2014, 69, 117–35.

McEVOY, J., SMITH, E. Families Perceptions of Grieving Process and Concept of Death in Individuals with Intellectual Disabilities. *British Journal of Developmental Disabilities*, 2005, 51(100), 17–25.

McRITCHIE, R. et al. How adults with an intellectual disability experience bereavement and grief: a qualitative exploration. *Death Studies*, 2014, 38, 179–85.

SHEEHY, K., NIND, M. Emotional Well-Being for All: Mental Health and People with Profound and Multiple Learning Disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 2005, 33(1), 34–38.

SMILANSKY, S. *On Death: Helping Children Understand and Cope*. New York, NY: Peter Lang, 1987.

WORDEN, J. W. *Grief Counseling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner*. New York, NY: Springer Publishing Company, LLC, 2009.

„Ten obraz je chaotický, ale příběh...“: spiritualita a sociální vyloučení „The picture is messy, but story...“ *Spirituality and Social Exclusion*

Jan Kaňák¹

Abstrakt

Tato přehledová stať si klade za cíl odpovědět na otázku: *Jak je v soudobé relevantní literatuře uchopena spiritualita jako faktor sociálního vyloučení a začleňování?* Na základě publikovaných kvantitativních i kvalitativních studií, stejně jako teoreticky uchopených textů, předkládá článek přehled různých pojetí spirituality jakožto faktoru sociálního vyloučení / začleňování. Vztah obou lze rozdělit do tří obecných skupin: 1) vliv spirituality na sociální vyloučení / začleňování (dále také jako SV/Z) na individuální úrovni, 2) vliv spirituality na SV/Z v rámci aktivismu a 3) vliv SV/Z na spiritualitu na individuální úrovni. Navíc se zdá, že se dopady liší podle toho, zda se spiritualita projevuje v rámci pozitivního nebo negativního spirituálního copingu.

Klíčová slova: Spiritualita. Sociální vyloučení. Sociální začleňování. Sociální práce.

Abstract

The aim of this literature review is to answer the question: *How is spirituality described in contemporary relevant literature as a factor of social exclusion / inclusion?* Based on published quantitative and qualitative studies, as well as theoretically aimed texts, the article presents an overview of various concepts of spirituality as factor of social inclusion. The relationship of both can be divided into three general groups: 1) the influence of spirituality on social exclusion / inclusion (hereinafter also as SE/I) on an individual level, 2) the influence of spirituality on SE/I within activism and 3) the influence of SE/I on spirituality on an individual level. Moreover, the effects seem to vary depending on whether spirituality manifests itself in positive or negative spiritual coping.

Keywords: Spirituality. Social exclusion. Social inclusion. Social Work.

1. Úvod

Přes sto let je v sociální práci jak v zahraničí, tak u nás (u nás s velkou mezerou) diskutováno téma spirituality v oboru. Jaké má být její postavení v rámci profesionální sociální práce, jakým způsobem zacházet se spiritualitou vlastní, se spiritualitou klientů a klientek, či jakým způsobem se může spiritualita projevovat v organizacích atp. (Kaňák, 2015; Lersen, Rinkel, 2016 aj.). Tento text navazuje na diskuse, které jsou k tomuto tématu vedeny v kontextu česky psané odborné literatury. Věnuje se vztahu spirituality a sociální exkluze / inkluze a klade si za cíl odpovědět na otázku: *Jak je v soudobé relevantní literatuře uchopena spiritualita jako faktor sociálního vyloučení a začleňování?* Byť texty, které jsou obecněji zaměřené, naznačují, že spiritualita má pozitivní vliv na sociální začleňování a to skrze koncept well-being a kvality života (Zhang, 2013), při bližším pohledu tento vztah není tak jednoznačný. Obdobně to platí pro náboženství, resp. církve, kde také nelze zcela klást rovnítko mezi zapojením do církve a sociální inkluzí (Lynch, 2016). Text chápu spíše jako teoretickou oporu pro prakticky realizovanou sociální práci pro ty sociální pracovníce a pracovníky, pro které je spiritualita důležitá, či podstatná jako součást profese.

2. Základní metodologický rámec

Text je chápán jako přehledová studie, či stať, kterou (s ohledem na rozsah analyzovaných textů) lze považovat spíše za tzv. literární přehled. Zaměřuje se především na identifikování

¹ Katedra psychosociálních věd a etiky HTF UK; e-mailová adresa: honza.k@mail.muni.cz

klíčových témat s tendencí vytvořit základní přehled výstupů analyzovaných textů. (Mareš, 2013) Texty byly pro analýzu zařazovány dle následujících kritérií:

- recenzovaný článek / kniha / text post-konferenčního sborníku
- publikovaný v / po roce 2001
- zaměřený na vztah / souvztažnost spirituality a sociálního vyloučení / začleňování (SV/Z)
- životní situace byly v textech přímo označeny jako SV/Z nebo dle jiných dostupných zdrojů SV/Z vyvolávají nikoliv nahodile
- jedná se o recenzované zdroje

Přes portál UKAŽ¹ byly texty vyhledávány pomocí vložení klíčových slov (a slov z abstraktu): spirituality, social inclusion, social exclusion or excluded or isolation, social inclusion or social exclusion (242 vyhledaných zdrojů). Následně byl prohledán archiv Journal of Social Inclusion a to zadáním stejných klíčových slov (5 vyhledaných zdrojů). Z původních 247 výsledně vyhledaných byla většina vyřazena a to z níže uvedených důvodů:

- spiritualita byla zmíněna jako faktor, který byl nespécifický – byl zmiňován obecně vedle ostatních faktorů, jako je péče druhých, bezpečné prostředí aj.
- Vztah mezi spiritualitou a SV/Z nebyl z plného znění textu zřejmý
- SV/Z byla zmíněna, ale texty byly zaměřeny především na dopad na zdravotní stav člověka, který nebylo možné označit za SV/Z

K hlubší analýze bylo využito 28 textů (především články zaměřené jak výzkumně – kvalitativní i kvantitativní studie, tak přehledově). Jasným omezením výstupů je jazykové zaměření (primárně anglicky psané zdroje) a z hlediska časového rámce také omezení ve smyslu nezařazení textů, které se vztahu exkluze / inkluze a spirituality věnovaly dříve, jako např. vztah sociální exkluze a spirituální reintegrace ve Foucaultově pojetí (Oram, 2017).

3. Uchopení spirituality a sociálního vyloučení

Považuji za vhodné, byť půjde jen o velmi krátký nástin konceptualizace, základně vymezit, jak pro tento text chápu termíny spiritualita a sociální vyloučení. U obou dvou se totiž zdá, že rozsah definic je značně široký a nejasný. V tomto textu budu vycházet (na základě svého přemýšlení nad koncepcí spirituality²) ze spirituality posvátné, kterou chápu jako individuální vztah jednotlivce k přesažné entitě. V tomto vztahu je podstatná důvěra (v) existenci transcendentna a z něho plynoucí vliv na život člověka. Být lze mluvit o tom, že je v rámci spirituality možné popsat společné body a prvky, postrádá rozměr sociálně ukotvených rituálů. Jedná se tedy především o individuálně uchopený vztah k Bohu, či bohu, nebo jiné přesažné entitě. (Kaňák, 2016)

Podobně komplikované je to s termínem sociální vyloučení a na něj navazujícího sociálního začleňování. Backwith (2015) popisuje tři různá uchopení sociálního vyloučení, které buď akcentuje pohled společenských procesů, nebo pohled změna hodnot a morálky, případně pohled akceptovatelného sociálního fungování. V návaznosti na poslední pojmenované uchopení pak lze vnímat sociální vyloučení jako nemožnost, či neschopnost participovat akceptovatelně (pro obě strany) v rámci vztahů jedinec – prostředí s tím, že tato neschopnost

¹Vyhledává souhrnně v databázích EBSCO, Elsevier atp. a je dostupná pro UK v Praze. Využití google scholar jsem vyloučil, protože po zadání adekvátních klíčových slov vrátil vyhledávač přes 26 milionů výsledků (vyhledává ve fulltextech, včetně odkazovaných zdrojů).

² Čímž nechci říci, že by to byly moje původní a originální teze. Navazuji na jiné autorky a autory.

/ nemožnost se projevuje také v nedostatku zdrojů, které jsou jinak běžně dostupné a participace na „aktivit[ách] dostupných majoritní společnosti“. (Bjelončíková, Gojová, 2016: 82) Sociální začleňování by pak bylo možné chápat jako proces, v němž jsou tyto nemožnosti nebo neschopnosti odstraňovány a překonávány. Allman (2013, s. 1) pak chápe začleňování jako proces „sociálních praktik“, které ústí v „různé stupně intimity a interakce“ mezi lidmi. Přičemž onou různou mírou, či různými stupni pak lze nahlížet na to, zda jsou interakce mezi jedincem a prostředím spíše blíže sociálnímu vyloučení, nebo sociálnímu začleňování.

4. Popisované varianty vztahu spirituality a sociálního vyloučení

Vztah mezi sociálním vyloučením / začleňováním (SV/Z) a spiritualitou lze, v návaznosti na analyzované texty, rozdělit do tří obecných oblastí. První popisuje vliv spirituality na individuální úroveň SV/Z. Druhá oblast se věnuje vlivu spirituality na SV/Z na makro, či mezo úrovni. Poslední oblast jsou texty, které popisují vliv SV/Z na spiritualitu jedince (nikoliv jako takovou). U všech tří oblastí lze mluvit jak o pozitivním, tak o negativním vlivu, byť u poslední oblasti není vliv takto explicitně označen. V textu dále základně představím jednotlivé typy a následně popíši možný vztah mezi nimi.

A) Vliv spirituality na SV/Z na individuální (mikro) úrovni

Spiritualita je nejčastěji vztahována k hledání copingových strategií, které podporují sociální začleňování, případně předcházejí sociálnímu vyloučení. V analyzovaných studiích je často spojována s nadějí. Při bližším pohledu na konceptuální uchopení naděje je ovšem spiritualita spojována s tzv. Agency, neboli vnímanou energií k dosažení cíle, a nikoliv již s plánováním a konkrétními kroky. (Hong, Hodge, Choi, 2015) A to i v případě, že se jedná o aplikování konkrétních spirituálních postupů (modlitby, meditace aj.). Tyto vlivy jsou popisovány jak na úrovni stárí, chudoby, bezdomovectví, tak v případě závažných zdravotních nemocí a omezení, či závislostí (Kruzinga et al., 2016; Sherman et al., 2015 aj.).

Kromě naděje pak spiritualita může nabízet výkladový rámec, který může podporovat nerezignování na využívání běžných zdrojů, či podpořit ochotu nechat si pomoci. McCarthy-Jones, Weageli a Watkins (2013) kromě hledání nových copingových strategií zvládnání hlasů (medicínským pohledem diagnostikovatelné jako projev psychotického spektra nemocí), tvrdí autoři, pomáhá spirituální rozměr nabídnout nový výkladový rámec pro slyšení hlasů. Spirituální diskurs tak nabízí rozlišení spirituálního rozvoje a tzv. psychospirituální krize, tedy rámců, které primárně nemusí vést k medikaci (a v pojetí tohoto diskursu je také medikace vnímána jako nevhodná). Crisp (2010), předpokládá, že pro sociální práci je užitečné nahlížet na sociální začleňování jako na proces, v němž hraje roli jak podpora propojování mezi jedincem a sociálním prostředím a také pocit přináležení k prostředí.

Kromě těchto pozitivních vlivů existují také studie, které poukazují na vliv tzv. negativního spirituálního / náboženského copingu na stav sociálního vyloučení. Puffer, Skalsky a Meade (2013) ilustrují tento vliv na situaci relapsů u závislých na opiátech. Poukazují na to, že lidé aplikující negativní spirituální coping (např. pocit ztracení Bohem) mají vyšší počet relapsů, než ostatní populace. Riziková se zdá spiritualita také tam, kde podporuje akceptující přístup k situaci sociálního vyloučení a zvládnání života v takové situaci. Cronely a Evans (2017, s. 303) popisují vliv spirituality na mladé lidi bez domova (do 25ti let věku). Poukazují na to, že spiritualitu může vést také k lepšímu zvládnání života na ulici („proti nepřízním na ulici“), což může paradoxně působit jako komplikace pro proces začleňování. Některé jiné texty upozorňují na to, že při bližším pohledu na rozlišení spirituality a náboženství, zažívají ti, kteří jsou „spirituální, ale ne náboženští“ vyšší míru vyloučení z komunity a menší míru

podpory v situacích, které mohou vést k sociálnímu vyloučení (McCarthy-Jones, Waegeli, Watkins, 2013, s. 251).

Objevují se i texty, které popisují spiritualitu samotnou jako faktor, který vede k sociálnímu vyloučení, či vylučování. Hodge (2002) v návaznosti na koncept new class upozorňuje na to, že jeho součástí je akcentace relativismu a vyloučení spirituality a náboženství z obsahu správného člena této třídy, či jinak řečeno z obsahu role. To samo o sobě může vést k vylučování těch, kteří se jako spirituální deklarují. Na obdobné tendence upozorňuje v akademickém prostředí Boucher a Kucinskas (2016).

B) Vliv spirituality na SV/Z na makro úrovni

Kromě výše popsané mikro úrovně se některé texty věnují také uchopení vlivu spirituality na mezo a makro úrovni. Wodon (2018: 8-9), využívající koncept horizontální soteriologie (míra spásy dosažitelná na zemi), který podrobuje kritice a vztahuje jej k anti-opresivním přístupům. Navrhuje, aby byla spiritualita využita jako pojítka pro „*budování širokých spojení okolo nejchudších*“. Tento postup vnímá jako nejvhodnější s ohledem na cíl zrušení „*struktury privilegovaných*“. K pomoci totiž dle něj nevede konfrontace „*mezi vyloučenými a elitami*“, ale ony koncepty spojení. K tomu může napomoci i to, že spiritualita v sobě obsahuje potencialitu ke zvýšení sebe-uvědomění a uvědomění potřeb skupiny, které je možné „*vyjádřit jako akci*“. Proces uvědomění vlastní hodnoty a potřeb v návaznosti na spiritualitu, který je veřejně vyjádřen pak bývá označován jako „*spirituální formace*“ (Gulbrandsen, Wlash, 2015, s. 59-63).

C) Vliv SV na spiritualitu

Zdá se ovšem, že dlouhodobost situace sociálního vyloučení, či silné zážitky, které jsou stoupo situací spojeny, ovlivňují pojetí a prožití spirituality. Al Ghafer, Bond a Matheson (2017) mapovali vliv závislosti na spirituální praxi a poukazují na to, že dlouhodobější setrvávání v závislosti a na ni navazujícího sociálního vyloučení vede ke snížení spirituální a náboženské praxe. Shannahan (2013, s. 38-39) v tomto smyslu uvažuje nad spiritualitou také jako nad reprezentačním prostorem, v němž lidé utváří význam svého života ukotveného v prostoru a čase. Sociální vyloučení pak spiritualitu pozměňuje ve směru „*fluidní, dočasné a vyjádřené spirituality, která je zakořeněna v, ale nespoutána sociální exkluzí*“. V rámci kvalitativní studie, kterou autor realizoval mezi chudými zjistil, že spiritualita se postupně, vlivem SV, proměňovala na fluidní a proměnlivou, chaotickou a nevyhraněnou, subverzivní a nedogmatickou. Slovy jednoho z komunikačních partnerů: „*Ten obrázek [spirituality] je chaotickéj a špinavej, ale příběh, kterej tady potkávám, se točí a dotýká víry*“.

Pokud bychom sledovali vliv spirituality na sociální vyloučení / začleňování (což je s ohledem na sociální práci jako obor i jako praktickou činnost příhodnější), lze v podstatě konstatovat následující vzájemnou dynamiku. Konkrétní charakteristika situace sociálního vyloučení (především délka trvání, to, zda se do dané situace jedinec narodil, či nikoliv, její míra, či intenzita) se vzájemně ovlivňuje s uchopením spirituality. Ta poskytuje možnosti výkladového rámce zažívané situace a reakce na ni. A to jak ve smyslu směřování k začleňování, nebo ukotvení v situaci sociálního vyloučení. Toto potvrzení nebo nepotvrzení akceptace sociálního vyloučení může mít tendenci výrazně ovlivňovat pojetí spirituality jako takové.

5. Závěr aneb co si lze odnést pro praxi

V textu jsem se zabýval otázkou, *Jak je v soudobé relevantní literatuře uchopena spiritualita jako faktor sociálního vyloučení a začleňování?* Vztah by bylo možné popsat ve třech obecnějších typech: a) vliv spirituality na SV/Z na individuální úrovni, b) vliv spirituality na SV/Z na makro-úrovni a c) vliv SV/Z na spiritualitu na individuální úrovni. Zdá se, že vztah je v podstatě rekurzivní povahy a nelze mluvit o jednoznačně pozitivním vlivu na situaci sociálního vyloučení. Domnívám se, že pro praxi sociální práce by bylo možné vyvodit následující možná vodítka (či doporučení):

- spirituální assessment se zdá být důležitý a to s ohledem na možný vliv pozitivně uchopené (zdravé) a negativně uchopené (tzv. nezdravé) spirituality a z nich plynoucí varianty copingových strategií
- vztah je vzájemný; při dlouhodobě zažívaném vyloučení je vhodné přemýšlet o změnách ve spiritualitě, či tyto změny vzít v potaz
- spiritualita často ovlivňuje pocit vnímané naděje a schopnosti čelit situaci, ale, dle výzkumů, nemá větší vliv na schopnost formulovat plán změny
- spiritualita podporuje také adaptaci na situaci – to je potřeba zvážit jako faktor, který může komplikovat proces sociálního začleňování
- spiritualita samotná nemusí znamenat podporu sociálního začleňování, zdá se, že to více podporuje náboženská

Závěrem mi také přijde podstatné upozornit na to, že všechny analyzované texty, byť se dotýkali společenské změny, či společenské akce (viz část B v rámci kapitoly 4), neaplikovaly (resp. jejich autoři a autorky) kritický pohled. Absentují tedy otázky typu: Jak a kým mohou být zde zmíněné informace o vztahu spirituality a SV/Z využity v rámci dosahování moci? Jak lze provázat s tímto tématem koncept pastorální moci? atp.

6. Použité zdroje

ALLMAN, Dan. *The Sociology of Social Inclusion*. SAGE open, 2013, roč. January-March, s. 1-16. ISSN: 2158-2440.

BACKWITH, Dave. *Social Work, Poverty and Social Exclusion*. New York: Open University Press, 2015. ISBN: 978-0-335-245-7.

BJELONČÍKOVÁ, Monika, GOJOVÁ, Vendula. 2016. Nezamýšlené důsledky označení „sociálně vyloučená lokalita“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2016, roč. 16, č. 3, s. 76-86. ISSN: 1213-6204.

BOUCHER, Kateri, KUCINSKAS, Jamie. Too smart to be Religious? *Social Inclusion*, 2016, roč. 4, č. 2, s. 40-51, ISSN: 2183-2803.

CRONELY, Courtney, EVANS, Rosalind. Studies of resilience among youth experiencing homelessness: A systematic review. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 2017, roč. 27, č. 4, s. 291-310. ISSN: 1091-1359.

CRISP, Beth. Belonging, connectedness and social exclusion. *Journal of Social Inclusion*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 123-131. ISSN: 1836-8808.

GULBRANDSEN, Carolyn, WALSH, Ann. Women's Experiences of Spirituality with Activism. *Journal of Arts & Humanities*, 2015, roč. 4, č. 2, s. 55-95. ISSN: 2167-9045.

- HODGE, David. Does Social Work Oppress Evangelical Christians? *Social Work*, 2002, roč. 47, č. 4, s. 401-414. ISSN: 0037-8046.
- HONG, Philip. HODGE, David, R., CHOI, Sangmi. Spirituality, Hope, and Self-Sufficiency among Low-Income Job Seekers. *Social Work*, 2015, roč. 60, č. 2, s. 155-164. ISSN: 0037-8046.
- KANÁK, Jan. Nedefinovaná profesionalita. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2016, roč. 16, č. 5, s. 72-91. ISSN: 1213-6204.
- KRUIZINGA, Renske et al. The effect of spiritual interventions addressing existential themes using a narrative approach on quality of life of cancer patients: a systematic review and meta-analysis. *Psycho-Oncology*, 2016, roč. 25, č. 3, s. 253-265. ISSN: 1099-1611.
- LYNCH, Andrew. Negotiating Social Inclusion: The Catholic Church in Australia and the Public Sphere. *Social Inclusion*, 2016, roč. 4, č. 2, s. 107-116. ISSN: 2183-2803
- MAREŠ, Jiří. Přehledové studie. *Pedagogická orientace*, 2013, roč. 23, č. 4, s. 4217-454. ISSN: 1211-4669.
- MCCARTHY_JHONES, Simon, WAEGELI, Amanda, WATKINS, John. Spirituality and hearing voices. *Psychosis*, 2013, roč. 5, č. 3, s. 247-258. ISSN: 1752-2447.
- ORAM, Matan. *Modernity and Crisis in the Thought of Michel Foucault*. New York: Routledge, 2017. ISBN: 978-1-138-18775-7.
- PUFFER, Eve, SKALSKI, Linda, MEADE, Christina. Changes in Religious Coping and Relapse to Drug Use Among Opioid-Dependent Patients Following Inpatient Detoxification. *J Relig Health*, 2012, roč. 51, č. 4, s. 1226-1238. ISSN: 1573-6571.
- SHANNAHAN, Chris. Blurring the boundaries: social exclusion and spirituality on an urban estate. *The Christian Journal of Social Ethics*, 2013, Wwww: https://www.researchgate.net/publication/305303344_'Blurring_the_Boundaries_Social_Exclusion_and_Spirituality_on_an_Urban_Estate'
- SHERMAN, Allen et al. A Meta-analytic Review of Religious or Spiritual Involvement and Social Health among Cancer Patients. *Cancer*, 2015, roč. 121, č. 21, s. 3779-3788, ISSN: 1097-0142.
- WODON, Quentin. Faith and Spirituality informing Public Policy. The Review of Faith and International Affairs, 2018, roč.16, č. 2, s. 1-14. ISSN: 1557-0274
- ZHANG, Kaili. Fostering the Inner Life of Children with Special Needs. *International Journal of Disability, Development and Education*, 2013, roč. 60, č. 3, s. 242-252, ISSN: 1465-346X.

Biografická sonda do života klientů a neklentů sociálních služeb *Lives of clients and non-clients of social services: Biographical research*

Zuzana Korecká; Radka Vepřková¹

Abstrakt

Výchozí otázkou prezentovaného kvalitativního šetření bylo zjistit, jakou roli hrají sociální služby v životech domácností ze sociálně vyloučených lokalit v jednom středně malém českém městě. K nalezení odpovědi byla využita metoda biografických rozhovorů, která vhodně spojuje možnost získání informací o životních situacích informantů i o vlivu sociálních služeb na jejich vývoj. Výzkum vytvořil tzv. *composite person*, kdy se podobné životní příběhy více informantů poskládají do jednotného příběhu prezentovaného jako biografie jediné osoby. Využitím výše popsaného postupu tak vznikly příběhy paní Lenky, paní Žofie a paní Ivety, které zachycují odlišné intenzity role sociálních služeb – od (i) iniciace a dosažení významné změny směrem k posílení samostatnosti a vlastních kompetencí, přes (ii) dlouhodobou podporu při řešení problémů, z nichž však některé jsou v režimu sociálních služeb jen obtížně řešitelné, až po (iii) její přítomnost jako jednoho z okrajově vnímaných aktérů v sociálním okolí.

Klíčová slova: Kvalitativní výzkum. Sociální vyloučení. Sociální služby. Composite person. Spouštěče změn.

Abstract

The initial question of the presented qualitative survey is to find out what role can social services play in the lives of households from socially excluded localities in one small-sized Czech town. Biographical interviews are used to obtain information about respondents' life situations and about the impact of social services on their development. The research created so-called composite person, where similar life stories of more respondents are put together into a single story presented as a biography of a single person. Using the above procedure, the stories of Ms. Lenka, Ms. Žofie and Ms. Iveta capture the different intensities of the role of social services - from (i) initiating and achieving significant change towards strengthening autonomy and self-competence, through (ii) long-term support solving problems which are partly beyond the reach of social services, up to (iii) its presence as one of the marginally perceived actors in the social environment.

Keywords: Qualitative research. Social exclusion. Social services. Composite person. Triggers of change.

1. Biografická sonda do života klientů a neklentů sociálních služeb

Výchozí otázkou výzkumu bylo, jakou roli hrají sociální služby v životech domácností ze sociálně vyloučených lokalit. Cílem výzkumu byla interpretace životních trajektorií informantů s důrazem na reflexi role sociálních služeb od registrovaného poskytovatele v jejich životě, při řešení jejich jednorázových nebo dlouhodobých problémů. Informanti byli vybráni ze stávajících nebo potenciálních klientů sociálních služeb - svými charakteristikami odpovídali cílové skupině klientů sociální služby definované jako osoby žijící v sociálně vyloučených komunitách nebo jako osoby ohrožené sociálním vyloučením. Předmětem výzkumu proto byly životní biografie osob ohrožených sociálním vyloučením žijících v jednom malém středočeském městě.

1.1 Metoda biografického rozhovoru a průběh terénního šetření

K realizaci výzkumu byla zvolena metoda biografického rozhovoru, která vhodně spojuje možnost získání informací o životních situacích informantů i o vlivu sociálních služeb na jejich vývoj. Biografický rozhovor předpokládá intenzivní interakci mezi výzkumníkem a respondentem, musí být proto založen na vzájemné důvěře. Výběr i rekrutace informantů jsou

¹ Agentura pro sociální začleňování

v tomto případě komplikovanější a měla by jim být věnována patřičná pozornost. Vlastní provádění biografických rozhovorů klade mnoho nároků také na výzkumníka. Ten musí v první řadě získat důvěru respondentů, což většinou znamená opakovaný či delší pobyt v terénu, navázání neformálních vztahů a akceptování lokálních či kulturně společenských zvyklostí. Informanti byli anonymizováni natolik, aby nedošlo k jejich snadnému rozpoznání, z toho důvodu byl při zpracovávání této výzkumné zprávy použit koncept vytvoření tzv. composite person (composite character), neboli složené osoby. Tento postup je běžný v etnografických studiích, kdy se podobné životní příběhy více respondentů poskládají do jednotného příběhu prezentovaného jako biografie jediné osoby. Témata a události, které se v rozhovorech často a opakovaně objevují, tvoří abstrahovanou linii jednotného příběhu. Tento příběh tedy není osudem konkrétní reálné osoby, ale souhrnem zkušeností a prožitků, které byly významné pro více respondentů. Popsaný postup přispívá nejenom k zajištění větší anonymity výzkumných partnerů, ale zároveň umožňuje zobecnění výzkumných závěrů, a v neposlední řadě rovněž činí text lépe srozumitelný čtenářům.

Rozhovory s dvanácti výzkumnými partnery proběhly v dubnu 2018 v situaci, kdy v lokalitě výzkumu probíhala intenzivní jednání o budoucnosti ubytovny, ve které žila významná část klientů i neklintů sociální služby. Jedním z hlavních kritérií výběru informantů byla jejich ochota podělit se o své životní zážitky, zkušenosti a reflexi klíčových momentů a osob, jež jejich život ovlivnily. Kromě otevřenosti bylo dalším kritériem také to, zda jsou informanti schopni samostatně a spontánně vyprávět. Většina rozhovorů se uskutečnila v bytech výzkumných partnerů, což bylo důležité nejen k navození spontánní atmosféry, ale také to umožnilo výzkumníkovi získat vhled do přirozeného prostředí, v němž se odehrávají životní příběhy vyprávějících osob. Všechny rozhovory výzkumník zahájil úvodní výzvou k vyprávění: "Vyprávějte, prosím, o svém životě." Informanti nebyli v počáteční fázi přerušováni, pouze povzbuzováni ve vyprávění. V další fázi byly informantům pokládány doplňující otázky, jež směřovaly k identifikaci důležitých životních momentů a osob, které v těchto okamžicích hrály z pohledu respondentů významnou roli.

1.2 Biografické příběhy

Využitím výše popsaného postupu vznikly příběhy paní Lenky, paní Žofie a paní Ivety. Každá z žen má za sebou jiný osud, přesto mají mnoho společného. Celý svůj dospělý život žijí v témže městě, k němuž mají poměrně silnou vazbu a chtěly by tam zůstat, přestože jim hodně věcí vadí. Všechny brzy založily rodiny a od té doby je trápí problémy s bydlením. Hledání lepšího bydlení respektive čekání na lepší bydlení je leitmotivem jejich životů. Největší radost zažily, když se jim narodily děti. Všechny jsou Romky.

1.2.1 Lenka, 43 let

Příběh paní Lenky lze prezentovat jako ukázkou dobré praxe. K pozitivnímu obratu v Lenčině životě došlo v souvislosti s navázáním užší spolupráce s neziskovou organizací. Lenka za pomoci pracovníků organizace začala řešit problémy, s nimiž si sama dlouho nedokázala poradit. Za ještě cennější přínos spolupráce s neziskovou organizací je však možné považovat změny v Lenčině nahlížení sama sebe, v získání sebedůvěry a motivace pracovat na sobě. Lenka si při zpětném pohledu na svůj život uvědomuje, co mohla udělat jinak, ale zároveň se snaží s minulostí vyrovnat, a z budoucnosti nemít strach.

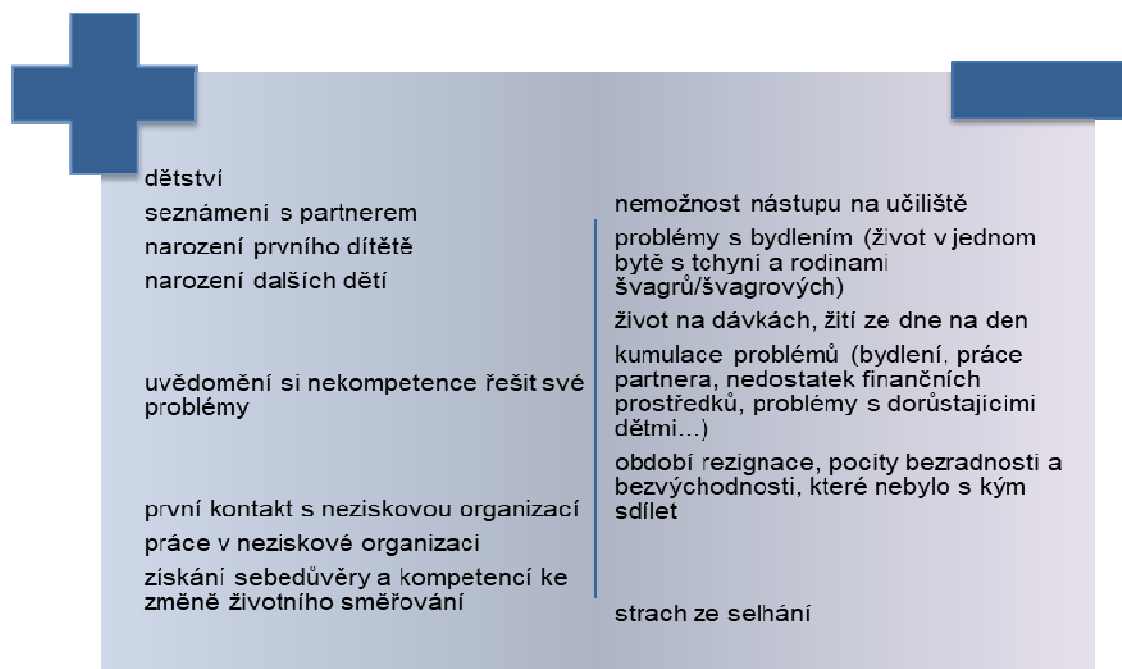
Paní Lenka má několik sourozenců, bližší vztah má jen s jednou sestrou. Po základní škole se chtěla vyučit, to však nevyšlo, a tak nastoupila do práce. V 17 letech se zamilovala a otěhotněla. Krátce po narození prvního dítěte otěhotněla znovu, v rychlém sledu následovala další těhotenství. Lenka má čtyři děti. Mladá rodina od počátku řešila problém s bydlením,

museli žít v jednom bytě u rodičů Lenčina partnera. „Bydleli jsme u tchyně, ta měla 3+1. No ale měla tam svojí další dceru, ta taky čekala miminko, potom ještě dva syny, takže nás tam bylo hodně. Kolikrát jsem přišla s brekem, že nemám to svoje, že mám vlastně to dítě, že bych pro něj chtěla pokojíček...“

Paní Lenka nepracovala, byla doma s dětmi a žila ze sociálních dávek. Podala žádost o městský byt, spolu s partnerem se snažila sehnat vlastní nebo nájemní bydlení. V mnoha situacích si nevěděla rady a v jejím okolí nebyl nikdo, kdo by jí dokázal pomoci. „Neměla jsem nikoho, bylo to všechno na mě, všechno to leželo v mojí hlavě, v mém srdci. Já to vždycky všechno držela v sobě. Nikdy jsem prostě tu pomoc nevyhledala, kde by mi poradili třeba. Nevěděla jsem kam jít, za kým. Prostě to byly i pak takové chvíle, kdy prostě jsem říkala, že to nemá cenu...“ Paní Lenka s rodinou žili, jak se dalo. Její partner někdy práci měl, jindy ne. Přibližně před třemi lety se Lenka doslechla od známých žen v sousedství o poskytovateli sociálních služeb. Nejdřív se zapojila do programu sociální rehabilitace, kde se klientky učí sestavovat domácí rodinné rozpočty, nakupovat finančně dostupné potraviny a mají možnost uvařit si i pro rodinu. Zvykla si účastnit se různých programů, postupně začala hovořit o svých problémech a to jak s pracovníci organizace, tak i s ostatními ženami.

Důležitým okamžikem v Lenčině životě bylo získání práce. Začala v organizaci pracovat, což mělo velký vliv na její sebevědomí a přehodnocení dosavadního přístupu k životu. „A ten [název neziskové organizace] nám všem dal tu naději, že jsme cenný. I když děláme chyby, tak můžeme začít a nedělat tyhle chyby. Proč bejt na dávkách, když je možnost dělat? Prostě můžeme mít jinej život. Já jsem dřív neuměla třeba napsat životopis, ale teď jsem o kus dál. Už i na úřadech teď víme co jednat, jak jednat. Už bych nechtěla měnit. Už jsem si zvykla. Chodím sem ráda.“ Paní Lenka je příkladem motivované klientky, jež dokázala využít potenciál poskytovaných sociálních služeb ke změně svého dosavadního života. Díky spolupráci s poskytovatelem sociálních služeb dokázala zvládnout řadu problémů, se kterými si nedokázala sama poradit. Došlo u ní také ke změnám v hodnotové orientaci a také k posílení sebevědomí. Lenka si začala sama sebe více vážit a získala větší kompetence čelit dalším životním výzvám.

Obr. č. 1: Klíčové momenty v životě paní Lenky

Zdroj: vlastní zpracování.

1.2.2 Paní Žofie, 56 let

Paní Žofie se nachází v závažné životní situaci, kterou se snaží vyřešit s pomocí poskytovaných sociálních služeb. Zatím není jasné, jak se situace bude dále vyvíjet. Paní Žofie věří, že se jí s podporou poskytovatele sociálních služeb podaří vše zvládnout. Někdy Žofii přepadne skepse a vztek, jindy žádá o vyslyšení třeba až na ministerstvu. Jediný člověk, kterému teď věří, je pracovnice organizace, jejíž je klientkou.

Začátek příběhu paní Žofie je přitom téměř banální. Lze ho charakterizovat jako obyčejný život ženy na menším městě. Žofie se vdala, měla dítě, ona i její manžel pracovali. Nejšťastnější se cítila v době, kdy její dítě bylo malé. Na tuto životní etapu vzpomíná s nostalgií, ráda chodila mezi lidi, posedět venku nebo na návštěvu. Když bylo Žofii asi pětadvacet let, získali s manželem od města byt. Život plynul, Žofie se potýkala s běžnými starostmi. Práci s mužem vždy našli, a s bytem i přes privatizaci také nebyl žádný větší problém.

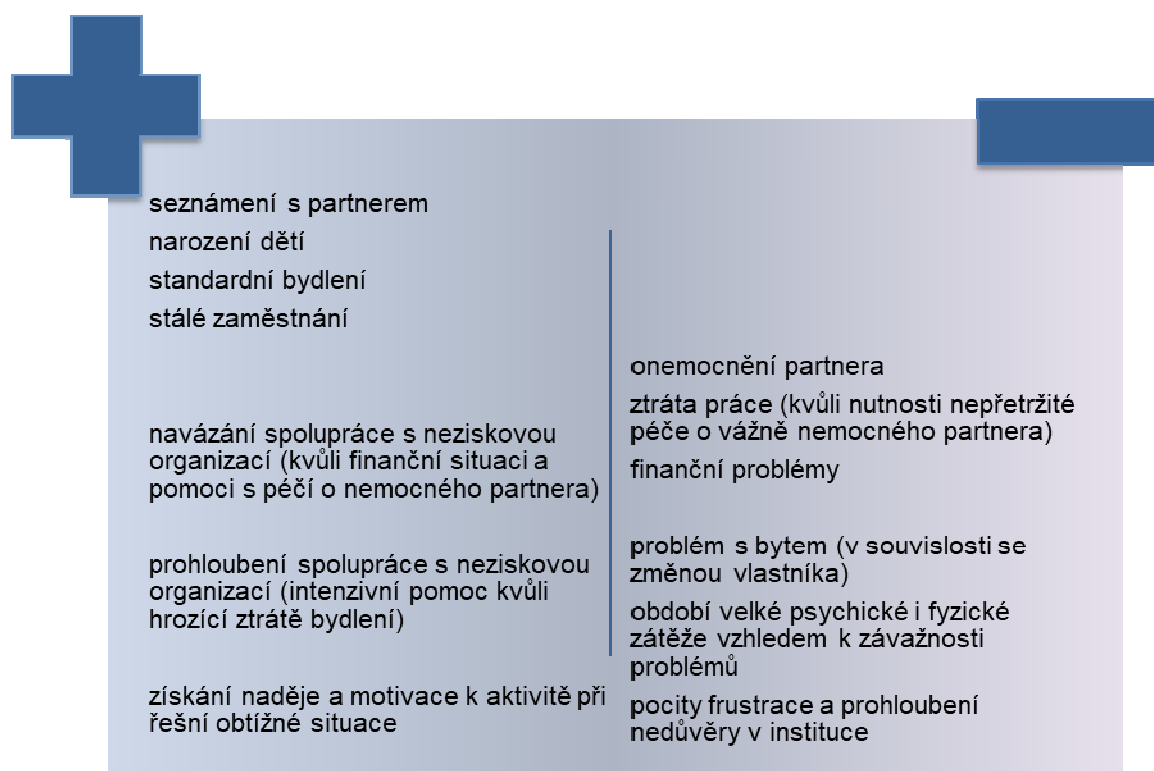
Zlom nastal ve chvíli, kdy její manžel vážně onemocněl. Život paní Žofie se od základů změnil. Musela odejít z práce, protože zdravotní stav jejího manžela vyžaduje celodenní péči. „Mám pána ve čtvrtém stupni postižení, což je úplná závislost, takže já o něj musím pečovat. Musím s ním být pořád, dvacet čtyři hodin denně. Nemůžu od něj nikam. [název poskytovatele sociálních služeb] mi chtěl pomoci, najít nějakou tu ošetřovatelku. Ale on na tom byl psychicky špatně, tak nikoho jiného nechtěl u sebe...“

Žofie se snažila nelehkou situaci zvládnout, bohužel se však dozvěděla od majitele bytu, že má s jeho užíváním jiné plány, a že se budou muset odstěhovat. Žofie se obrátila s žádostí o pomoc na různé instituce, nemá však pocit, že by se někdo začal jejím problémem intenzivněji zabývat. Výjimkou byla pracovnice organizace, jejíž je klientkou a s níž předtím

řešila například materiální pomoc, když se kvůli manželovu onemocnění dostali do tíživé finanční situace. „Jsem na to všechno sama. A nepochopím, proč nemáme zastání aspoň kvůli němu. Sociálka mi řekne, že když mám tyhle problémy, tak že by to chtělo jít do práce! Já jim říkám, dobře teda, že si pořídím vak, dám si pána na záda a budeme pracovat spolu. Nebo mi navrhnou LDN! S paní [jméno pracovnice organizace poskytující sociální služby] jsme sepsaly žádost o byt, přiložily jsme tam všechno, jako bezdlužnost, že nejsou problémy, že nejsme žádný dlužníci... No a oni to k té radě ani nedali. Paní [jméno pracovnice organizace poskytující sociální služby] volala na město a tam, že žádná žádost není. Takže jsme čekali, až bude další rada. Ale oni mají svůj vlastní názor. Mají to prostě formou losování a žádná výjimka není...“

Příběh paní Žofie má zatím otevřený konec. Nicméně individuální přístup ze strany pracovníků neziskové organizace jí velmi pomáhá. Žofie má pocit, že k ní přistupují jako k plnoprávnímu člověku, jenž se ocitl v krizi, a ne jako k jednomu případu z mnoha nebo evidenčnímu číslu žádosti.

Obr. č. 2: Klíčové momenty v životě paní Žofie

Zdroj: vlastní zpracování.

1.2.3 Iveta, 49 let

Také paní Iveta se právě nachází v nelehké životní fázi. Na rozdíl od paní Žofie však Iveta nehledala pomocnou ruku - neobrátila se na žádnou organizaci. Iveta a další obyvatelé ubytovny se poslední dobou pravidelně účastní jednání s vlastníkem o budoucnosti svého bydlení. Iveta, ale nemá pocit, že by je někdo opravdu vyslechl a zajímal se o jejich další osudy. Jeden z mála účastníků těchto jednání, který se podle slov paní Ivety staví spíše na

jejich stranu, je nezisková organizace. To byl jediný moment, kdy se v příběhu paní Ivety organizace poskytující sociální služby objevila.

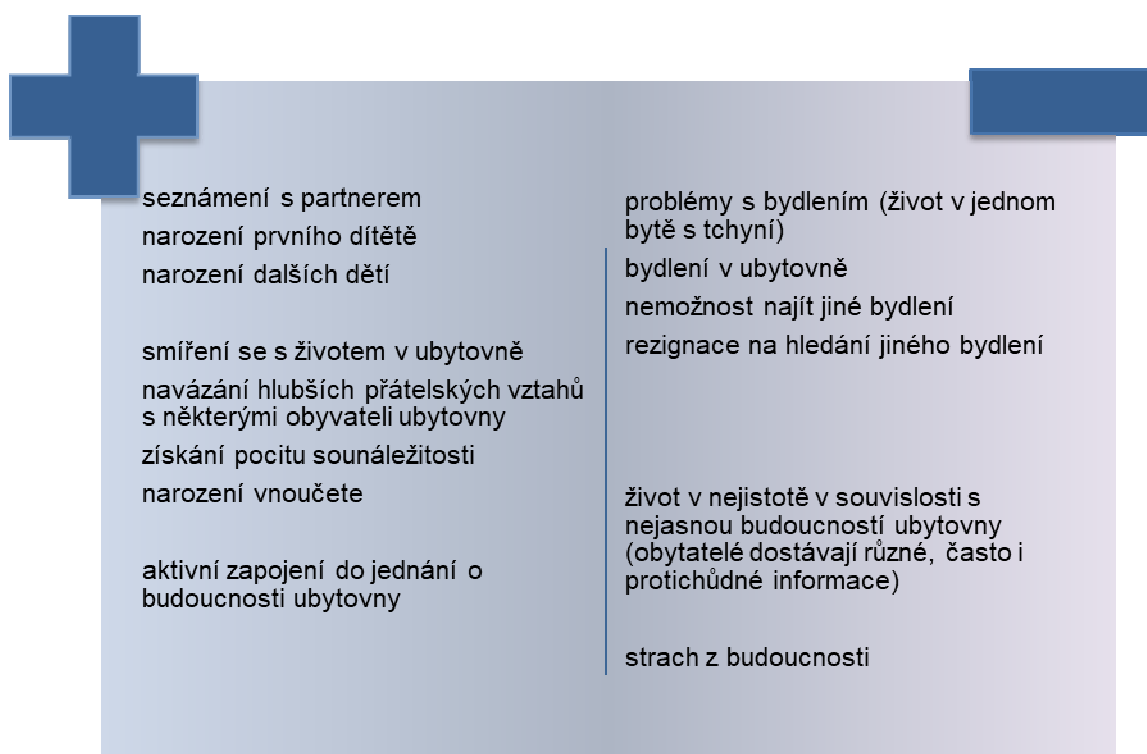
Osudem paní Ivety je život v provizoriu a nejistotě. S manželem a nejstarší dcerou se před dvaceti lety nastěhovala do ubytovny. Mělo to být jen dočasně. Předtím žili u tchyně, pak v nájemním bytě, z něhož ale museli odejít kvůli změně majitele. „S bydlením to bylo vždycky na houby. Když se nám narodila dcera, bydleli jsme u panímámy. Pak to koupil nějaký jiný majitel a vyhodil nás. Panímáma tenkrát šla ke své mamince a nás šoupli sem na ubytovnu. Z dočasného pobytu se postupně stal pobyt trvalý. Ivetě se tu narodily další děti a dokonce už i první vnouče. Přes počáteční rozčarování si na ubytovně zvykla, vytvořila si poměrně silné vazby k některým sousedům. „...šoupli nás sem a hotovo... To ani nemluvim, jak jsem brečela. Vůbec mě tady nic nebavilo, asi dva měsíce jsem nechodila ven a s nikým nemluvila. Nic mě nebavilo...“

Ivetin život v řadě aspektů připomíná bydlení v komunitě. Obyvatelé společně tráví dost času, mnohé o sobě vědí a obrazně i doslova jedí z jednoho hrnce. Neplatí to samozřejmě pro všechny, ani to není zdaleka tak idylické, ale paní Ivetě to dodává pocit jistoty. „S lidma – teda až na některý – se tu dobře bydlí. Jsou to kolektivní lidé, dá se s nima mluvit, dá se s nima kamarádit. Většina z nich je normální, jsou spolehliví. Drží spolu, když se řekne, že se jde uklízet, jdou všichni, když se řekne, že se bude sedět, sedí všichni.“

Stávající stav budovy, společných prostor i ubytovacích jednotek Ivetě vadí, ale pořád má alespoň střechu nad hlavou. Nejhorší je pro ni nejistota. „My právě čekáme, jak to všechno dopadne. Nevíme, co s náma bude. Je jasný, že jsme všichni na pochybách, všichni tady tito obyvatelé. Že máme strach, že zůstaneme na ulici. Tady jsou malý děti, postižený lidi, takže každéj má strach. Na ty všelijaký schůze jdeme, abysme věděli co a jak. Ale zatím se nic nevyřešilo.“

Paní Iveta v odpovědi na doplňující otázku týkající se spolupráce s neziskovou organizací uvedla, že o jejím působení ve městě ví, ale že vše zvládá řešit sama. „Znám je, oni pomáhaj. Já od nich nic nechci, ale znám je. Vařej ty obědy, sousedka od nich třeba dostala skříňku. Jako výborný jsou. Já tam nechodím, zdravíme se, mluvíme. Chodí tady taky ty holky z [název poskytovatele sociálních služeb], říkám jim, pojd'te, dáme si kafe, kouříme. Já nechci, aby mě pomáhaly. Ale oni choděj i na ty schůze. To se nás zastaly, to zase jo...“

Obr. č. 3: Klíčové momenty v životě paní Ivety

Zdroj: vlastní zpracování.

1.3 Reflexe činnosti poskytovatelů sociálních služeb v biografích informantů

Příběhy tří tzv. composite persons zachycují odlišné intenzity reflexe sociálních služeb – od (i) iniciace a dosažení významné změny směrem k posílení samostatnosti a vlastních kompetencí, přes (ii) dlouhodobou podporu při řešení problémů, z nichž však některé jsou v režimu sociálních služeb jen obtížně řešitelné, až po (iii) její přítomnost jako jednoho z okrajově vnímaných aktérů v sociálním okolí.

Biografii paní Lenky můžeme interpretovat jako příklad zásadní změny v jejím životě, na které se podílela sociální služba. Pro paní Lenku byla spolupráce s organizací impulzem ke změně hodnot a prvním krokem do nového života. Hlavním spouštěčem dlouhodobé změny bylo nastoupení do zaměstnání, shodou okolností v organizaci, která sociální službu poskytuje, což však již z hlediska zákona o sociálních službách není obsahem sociální služby.

Paní Žofie využila spolupráci s neziskovou organizací v rozsahu vymezeném zákonem č. 106/2008 Sb., o sociálních službách. Sociální služba doprovází Žofii při řešení nepříznivé situace, která se týká především nejistoty jejího bydlení. Přestože sociální služba představuje pro klientku významnou podporu v jejím životě, nicméně dosažení cíle její aktuální zakázky - získání standardního bydlení - je však již mimo okruh cílů, jehož dosažení sociální služba může zajistit.

Na příběhu paní Ivety se ukazuje, že sociální služby fungují na principu dobrovolnosti. V této souvislosti lze kladně hodnotit skutečnost, že Iveta a její sousedé poskytovatele sociálních služeb znají a vědí, že se na něj mohou v případě potřeby obrátit. Paní Iveta vnímá sociální

službu jako součást svého okolí, jako aktéra přítomného v její komunitě. Přestože některé aspekty činnosti sociálního služby zná, sama se rozhodla se službou nespolupracovat.

Reference / Seznam citované literatury

SVOBODA, Michal. *Biografická metoda v antropologii* [online]. Dostupné z: <http://www.antropologie.org/cs/publikace/prehledove-studie/biograficka-metoda-v-antropologii>

Zvláště zranitelné oběti trestných činů jako skupina ohrožená sociálním vyloučením

Particularly Vulnerable Victims of Crime as a Group at Risk of Social Exclusion

Daniela Květenská¹, Dana Prokopová²

Abstrakt

Úkolem sociální práce je minimalizovat rizika a případné dopady sociálního vyloučení. Zvláště zranitelné oběti jsou jednou z cílových skupin sociální práce, tato cílová skupina je dosud neprávem opomíjena. Trestný čin mnohdy zasahuje do života zvláště zranitelných obětí velmi silně a narušuje sociální fungování obětí. Příspěvek se bude zabývat zhodnocením dostupnosti sociálních služeb určených pro zvláště zranitelné oběti, zvláště se zaměří na Královéhradecký kraj. Dále se bude příspěvek zabývat nabízenými typy pomoci a personálním zajištěním těch specifických sociálních služeb.

Klíčová slova: Sociální práce. Sociální vyloučení. Sociální služby. Oběti trestných činů.

Abstract

The task of social work is to minimize the risks and possible impacts of social exclusion. Particularly vulnerable victims are one of the target groups of social work, this target group has been unjustly neglected. The crime often affects the lives of particularly vulnerable victims very severely and disrupts the victim's social functioning. The paper will deal with the evaluation of the availability of social services intended for particularly vulnerable victims, especially focusing on the Hradec Králové Region. In addition, the paper will deal with the types of assistance offered and the provision of specific social services.

Keywords: Social work. Social exclusion. Social services. Victims of crime.

1. Úvod

Sociální práce je obor, který se zabývá pomocí lidem, kteří se nacházejí v obtížných životních situacích, které mohou vést k sociálnímu vyloučení jednotlivců, skupin či celých komunit. Mezi cílovou skupinu sociální práce, kde jsou ohroženi sociálním vyloučením jednotlivé osoby, patří také zvláště zranitelné oběti trestných činů.

Podle zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů je za **oběť trestného činu** považována fyzická osoba, které bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo se na její úkor pachatel trestným činem obohatil. Za oběť je rovněž považována pozůstalá osoba po oběti, které byla trestným činem způsobena smrt. Samostatnou kategorií jsou zvláště zranitelné oběti (viz níže). Této skupině je potřeba věnovat zvýšenou pozornost, protože je z hlediska psychických následků výrazně rizikovější. (Velikovská, 2016)

Příspěvek se zabývá zhodnocením dostupných zdrojů pomoci pro oběti trestných činů. Snahou autorek bylo vyhledat sociální služby a další formy pomoci pro **zvláště zranitelné oběti trestných činů**, což jsou zejména děti, osoby vysokého věku či osoba s handicapem, oběti trestného činu obchodování s lidmi či teroristického útoku, dále oběti trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti, trestného činu, který zahrnoval nátlak, násilí či pohrůžku násilím, trestného činu spáchaného pro příslušnost k některému národu, rase, etnické skupině, náboženství, třídě nebo jiné skupině osob, případně oběti trestného činu

¹ Ústav sociální práce FF Univerzity Hradec Králové; *e-mailová adresa:* daniela.kvetenska@uhk.cz;

² Ústav sociální práce FF Univerzity Hradec Králové; *e-mailová adresa:* dana.prokopova@uhk.cz;

spáchaného ve prospěch organizované zločinecké skupiny. Pokud jsou však sociální služby a další formy pomoci nabízeny ve veřejně dostupných registrech (*Registru poskytovatelů sociálních služeb, Registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů* – viz níže), nelze dohledat přímé zaměření na pomoc zvláště zranitelným obětem. Vzhledem k této skutečnosti můžeme předpokládat, že odbornou pomoc převážně vyhledávají oběti, které byly skutkem vážně zasaženy, a také lze předpokládat, že pomoc vyhledají převážně oběti, které mohou být označeny i v poměrně přesných intencích zákona o obětech trestných činů jako oběti zvláště zranitelné. (*Zákon o obětech trestných činů...*)

1.1 Instituce pomáhající obětem trestných činů v České republice

Pokud hovoříme o obětech trestných činů, je potřeba se i zmínit o viktimologii, která je tzv. nauka o oběti, jenž se zabývá typologií obětí a předpoklady, díky kterým se člověk může obětí stát. Viktimologie zavádí tzv. pojem bezpečné chování. To se zaměřuje na vytvoření poznatků, jak se vyhnout roli oběti a jaká preventivní opatření lze udělat, aby člověk snížil riziko ohrožení. Dalším důležitým pojmem je proces poškozování oběti, tedy viktimizace. Tento proces je dynamický, začíná samotným útokem na jedince, ale má i své následky po něm, na něž je potřeba při práci s oběti myslet. Viktimizace se zpravidla dělí na dvě fáze. První fází se rozumí samotná újma, kterou způsobil pachatel a rodí se jako přímý důsledek trestného činu. Druhá fáze vzniká v důsledku reakcí ať už od formálních instancí sociální kontroly nebo od neformálního sociálního okolí. (Čírtková, 2006) Z těchto důvodů je důležitá včasná pomoc, která nemusí zahrnovat pouze psychickou pomoc, ale i např. sociálně-právní poradenství.

Pomoc obětem trestných činů je poskytována některými sociálními službami, pomoc obětem trestných činů můžeme najít například v kategorii služeb nabízejících odborné poradenství, telefonickou krizovou pomoc či krizovou pomoc, dále bychom mohli hledat konkrétní specifickou pomoc v azylových domech či intervenčních centrech. Databázi sociálních služeb, ve které lze vyhledat pomoc sociálních služeb v konkrétním kraji, spravuje Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky pod názvem *Registr poskytovatelů sociálních služeb*.

Další registr zřizuje Ministerstvo spravedlnosti České republiky – *Registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů*, který poskytuje informace o dostupných službách a subjektech, které obětem pomáhají na určité části našeho území. Do tohoto registru se zapisují akreditované subjekty, které poskytují sociální služby, resp. psychologické a sociální poradenství. Dále pak to jsou advokáti a akreditované subjekty zaměřující se na poskytnutí právních informací nebo restorativní programy. Posledním druhem služeb, které můžeme v registru najít jsou střediska probační a mediační služby. Tyto služby se zabývají všemi zmíněnými druhy pomoci – podávají potřebné právní informace, poskytují psychosociální podporu a restorativní programy. (Jelínek, 2014; *Registr poskytovatelů pomoci...*)

Probační a mediační služba má významné místo v oblasti práce s oběťmi trestných činů: „...usiluje o zprostředkování účinného a společensky prospěšného řešení konfliktů spojených s trestnou činností a současně organizuje a zajišťuje efektivní a důstojný výkon alternativních trestů a opatření s důrazem na zájmy poškozených, ochranu komunity a prevenci kriminality...“. Cílem této organizace je integrace pachatele, tedy jeho začlenění do společnosti bez dalšího porušení zákonů. Dalším cílem je práce s oběťmi trestního činu, u které se snaží o zapojení do společnosti, vytvoření pocitu bezpečí a znovuzískání důvěry ve společnost. Posledním cílem je ochrana společnosti, díky účinnému řešení konfliktů a uložení alternativních trestů či opatření. S oběťmi trestných činů pracují všechna střediska probační a mediační služby, je však potřeba zmínit, že v rámci projektu *Proč právě já II.*, vznikla

specializovaná poradenská místa pro oběti trestných činů v rámci vybraných pracovišť, podle údajů k září 2019 je těchto poradenských míst v České republice 55 (z celkem 76 středisek PMS). Pro účely našeho přehledu zahrnujeme střediska všechna.

Pro názorné zmapování pokrytí institucí, které nabízejí pomoc obětem trestných činů v České republice, byla vytvořena následující přehledná tabulka (tab. č. 1). Jsou v ní zaneseny údaje získané z *Registru poskytovatelů sociálních služeb*, dále z *Registru pomoci obětem trestných činů* a z údajů Probační a mediační služby České republiky. Do přehledu není zahrnuta právní pomoc advokátů.

Tab. č. 1: Pomoc obětem trestných činů v České republice

Kraje	Registr poskytovatelů SS	Akreditované subjekty - justice	PMS
Jihočeský kraj	17	1	7
Jihomoravský kraj	18	5	6
Karlovarský kraj	3	0	3
Kraj Praha	27	7	2
Kraj Vysočina	1	0	5
Královéhradecký kraj	6	2	5
Liberecký kraj	4	0	4
Moravskoslezský kraj	16	4	7
Olomoucký kraj	3	0	5
Pardubický kraj	5	0	4
Plzeňský kraj	20	1	5
Středočeský kraj	29	5	12
Ústecký kraj	17	0	8
Zlínský kraj	2	1	4

Zdroj: vlastní zpracování s využitím údajů Registru poskytovatelů sociálních služeb, Registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, Kontakty - Probační a mediační služby České republiky

Z uvedeného přehledu je patrné, že pomoc v podobě sociálních služeb obětem trestných činů je svým regionálním rozložením nevyvážená. Některé kraje (Hlavní město Praha, Středočeský kraj, Plzeňský kraj, Jihomoravský kraj, Jihočeský kraj a Moravskoslezský kraj) nabízí pestrou škálu pomoci obětem trestných činů, akreditovaných pracovišť sociálních služeb je však i zde podstatně méně. Můžeme konstatovat, že síť sociálních služeb pomoci obětem trestných činů v řadě regionů zajišťuje organizace s celorepublikovou působností *Bílý kruh bezpečí*. Oproti tomu ve Zlínském kraji, kraji Vysočina, Karlovarském kraji a překvapivě i v Olomouckém kraji není nabídka sociálních služeb, které pomáhají obětem trestných činů, zdaleka početná. Můžeme však konstatovat, že rovnoměrné zastoupení v této oblasti představují střediska Probační a mediační služby České republiky, která doposud udržují zastoupení ve všech bývalých okresních městech.

1.2 Instituce pomáhající obětem trestných činů v Královéhradeckém kraji

Jednou ze služeb, které nalezneme v registru pro okres Hradec Králové je Občanské poradenské středisko, které bylo založeno v roce 1999. Cílem této obecně prospěšné

společnosti je pomáhat lidem v orientaci právních předpisů, úřadů ale i společenských vztahů. Poradna se zabývá poradenstvím v několika oblastech určené obětem trestných činů: vymáhání náhrady škody, trestní řízení, pomoc obětem domácího násilí, psychická podpora, dále pak poradenstvím, které se týká rodiny – rozvody, dědictví, svěření dětí do péče apod. Hlavní sídlo Občanského poradenského střediska je v Hradci Králové, dále pak má kontaktní střediska, která můžeme nalézt v Náchodě, Jičíně a Kostelci nad Orlicí.

Další služby, které ve zmíněném registru nalezneme jsou organizace, jenž spadají pod Oblastní charitu Hradec Králové. První z nich je Intervenční centrum, které poskytuje krizovou intervenci, sociálně právní poradenství a psychologické poradenství a to lidem, u kterých je ohrožení domácím násilím. Pomoc se zaměřuje nejen na oběti, ale i na podporu blízkých osob. Služba je poskytována ambulantně v centru Hradci Králové nebo terénní formou v okrese Hradce Králové.

Druhou službou patřící pod Oblastní charitu je Poradna pro lidi v tísní. Cílovou skupinou této organizace jsou osoby v těžké životní situaci, kterou nedokáží vyřešit vlastními silami. Služba těmto lidem poskytuje odborné sociální poradenství. To se nejčastěji týká oblasti dluhové problematiky, rodinného práva, dědictví a samozřejmě poradenství obětem trestných činů, popřípadě těm, kteří se cítí takto ohroženi.

Pracovištěm akreditovaným pro pomoc obětem trestných činů v Královéhradeckém kraji je i pracoviště Nomia z.ú.. V Královéhradeckém kraji Nomia působí již od roku 2003 a nabízí poradenství obětem násilí, služby dětského krizového centra a dokonce – jako jedni z mála – terapeutický program narativní práce s agresí.

Výše zmíněné organizace patří mezi ty základní, které se zvláště zranitelnými oběti pracují. Je potřeba si uvědomit, že jde o velmi citlivou cílovou skupinu, pro kterou je mnohdy těžké žádat o pomoc. Služby, které pomáhají těmto lidem jsou bezplatné a jejich kapacita se neustále zvětšuje. Můžeme předpokládat, že tyto organizace budou v budoucnu velmi vytížené a o jejich poradenství bude stále větší zájem.

2. Závěr

Ve výše uvedené stati je nastíněn systém uspořádání institucí, poskytujících pomoc obětem trestných činů v České republice. Zhodnocením údajů získaných z dostupných veřejných registrů (*Registru poskytovatelů sociálních služeb*, *Registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů*) bylo zjištěno, že pracoviště sociálních služeb zaměřená na pomoc obětem trestných činů jsou zastoupena na území České republiky nevyváženě, dalo by se říci, že v některých regionech je pomoc pro danou cílovou skupinu dostupná velmi obtížně. Jako dostupná se ukazují být střediska probační a mediační služby, kde na více než polovině středisek je vytvořeno speciální poradenské místo pro oběti trestných činů. Zůstává zde otázka kapacity personálního zajištění, poradenské místo je většinou obsazeno jedním pracovníkem. Zvláště byly zmíněny významné instituce poskytující pomoc obětem trestných činů v Královéhradeckém kraji, který patří ke krajům v této oblasti opomíjeným. Příspěvek přináší zamyšlení nad dostupností pomoci pro oběti trestných činů v České republice, tato problematika však zasluhuje podrobnější rozpracování.

Poděkování a afiliace

Příspěvek vznikl v rámci Specifického výzkumu 2019, vyhlášeného Ústavem sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Název projektu je Kompetence sociálních pracovníků při práci s oběťmi trestných činů v komplexu spolupráce pomáhajících profesí, č. 2019/2107.

Reference / Seznam citované literatury

- ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Policejní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-73-3.
- JELÍNEK, Jiří. *Zákon o obětech trestných činů: komentář s judikaturou*. 2., dopl. a rozš. vyd. Praha: Leges, 2014. Komentátor. ISBN 978-80-7502-016-1.
- Kontakty – Probační a mediační služba České republiky*. [online]. [cit. 2019-09-29]. Dostupné z: <https://www.pmscr.cz/kontakty/>
- Občanské poradenské středisko* [online]. [cit. 2019-09-29]. Dostupné z: <http://www.ops.cz/o-nas>
- Oblastní charita Hradec Králové* [online]. [cit. 2019-09-29]. Dostupné z: <https://www.charitahk.cz/>
- Probační a mediační služba* [online]. [cit. 2019-09-29]. Dostupné z: <https://www.pmscr.cz>
- Registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů*. [online]. [cit. 2019-09-29]. <https://otc.justice.cz/verejne/akreditovanySubjekt/seznam.jsf>
- Registr poskytovatelů sociálních služeb*. [online]. [cit. 2019-09-29]. http://iregistr.mpsv.cz/socreg/hledani_sluzby.do?SUBSESSION_ID=1571001706859_7
- VELIKOVSKÁ, Martina. *Psychologie obětí trestných činů: proces viktimizace, status oběti a jeho význam, prevence a vyrovnávání se s viktimizací, reálné případy z policejní praxe*. Praha: Grada, 2016. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4849-8.
- Zákon pro lidi* [online]. [cit. 2019-09-29]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-45>

Systemová podpora pozitivního, aktivního a zdravého stárnutí v Hradci Králové

System support of positive, active and healthy aging in Hradec Králové

Marek Šimůnek¹

Abstrakt:

Hradec Králové patří mezi rychle stárnoucí města České republiky, přičemž tuto tendenci doprovází snižování celkového počtu obyvatel. Sociální začleňování seniorů na úrovni obce probíhá prostřednictvím sociální práce a efektivního využívání sítě dostupných sociálních a souvisejících služeb, včetně nově ustaveného kolegia sociálních pracovníků. Kvalitu života seniorů je však třeba vnímat širěji než jen z pohledu oblasti sociálně zdravotní. Na území města probíhá řada cílených proseniorských aktivit provazujících problematiku vzdělávání, kulturního vyžití, zdravého životního stylu, posilování pocitu bezpečí a rozvíjení mezigeneračního dialogu. Systémový přístup města v dané oblasti byl v roce 2018 oceněn Ministerstvem práce a sociálních věcí vítězstvím v celorepublikové soutěži Obec přátelská rodině a seniorům.

Klíčová slova: Senioři. Příprava na stárnutí. Sociální začleňování. Kolegium sociálních pracovníků. Dialog generací. Hradec Králové.

Abstract:

Hradec Králové is one of the rapidly aging cities of the Czech Republic, with this trend being accompanied by a decrease in the total population. Social inclusion of seniors at community level takes place through social work and efficient use of the network of available social and related services, including the newly established College of Social Workers. However, the quality of life of seniors should be seen more broadly than just from the social health perspective. There is a wide range of targeted pro-senior activities in the city, focusing on the issues of education, cultural enjoyment, healthy lifestyle, strengthening the sense of security and developing intergenerational dialogue. The system approach of the town in the given area was awarded by the Ministry of Labour and Social Affairs in 2018 by victory in the national Family and Senior Friendly City competition.

Keywords: Seniors. Preparation for aging. Social inclusion. College of social workers. Dialogue of generations. Hradec Králové.

1. Úvod

Z aktuální prognózy vývoje obyvatelstva města Hradce Králové (Burcin, Kučera, Kuranda, 2019: 21) vyplývá, že: „již sám vzestup celkového počtu seniorů, tedy osob ve věku 65 let a vyšším, bude nezanedbatelný, a to zejména ve SO ORP², kde by měl vzrůst zhruba o 40 %. (...) V rámci celé kategorie seniorů pak nejdynamičtěji poroste skupina nejstarších občanů, konkrétně osob ve věku 85 a více let. Reálně můžeme očekávat jejich vzestup na úroveň bezmála o 140 % vyšší počátkem 40. let, než byla úroveň výchozí v případě města Hradec Králové (...). Jestliže koncem roku 2017 žilo v obou územních celcích po řadě 2,5 tis. resp. 3,5 tis. nejstarších seniorů, potom bezprostředně po roce 2040 by jejich počet měl dosáhnout zhruba 6,0 tis., resp. 9,1 tis. osob.“

Hradec Králové si je vědom výše uvedené demografické situace a věnuje dlouhodobě významné úsilí budování prostředí příznivého života seniorů. Sociální začleňování seniorů na úrovni obce probíhá zejména prostřednictvím sociální práce a s pomocí bohaté sítě kvalitních sociálních služeb. Souběžně jsou na území města naplňována opatření, umožňující využívat

¹ Statutární město Hradec Králové

² správním obvodu obce s rozšířenou působností

životní potenciál seniorů, tedy umožnit předávání jejich životních zkušeností a moudrostí mladším generacím, pomoci jim nalézat nový smysl jejich života v aktuální sociální skutečnosti, dát jim možnost sdílet s mladší generací své zážitky a prožívat tak radostné okamžiky života. Současně je kladen důraz na to, aby byla ve stárnoucím městě široká veřejnost průběžně připravována na růst počtu seniorů, aby byl podporován mezigenerační dialog a mezigenerační solidarita a aby byly eliminovány viditelné prvky ageismu.

2. Kolegium sociálních pracovníků

Hradec Králové klade důraz na rozvoj sociální práce v rámci přenesené působnosti svého obecního úřadu. To dokládá i zapojení Hradce Králové do projektu Operačního programu Zaměstnanost, Pilotní ověření koncepce MPSV v oblasti sociální práce a sociálního bydlení na úrovni obcí¹. Projekt přinesl v období 2017 – 2019 řadu pozitivních aktivit směřujících k rozvoji sociální práce, zvýšení odbornosti sociálních pracovníků a profesionalizace používaných metod sociální práce. V roce 2018 řešil motivovaný tým sociálních pracovníků úspěšně řadu mimořádných kauz, přičemž podstatou jedné z nich bylo řešení obtížné životní situace klienta sociální práce ve spolupráci sociálních pracovníků obecního úřadu a sociální služby Domov se zvláštním režimem (podrobněji Lusková, Šimůnek, 2018). Zdárné řešení případu se stalo základem nové úrovně efektivní spolupráce v podobě vzniku “kolegia sociálních pracovníků”. Kolegium si klade za cíl realizovat vzájemnou spolupráci a koordinaci svých činností při zajištění potřebné pomoci a podpory klientům – žadatelům o poskytnutí pobytové sociální služby domov pro seniory nebo domov se zvláštním režimem v zařízení Domov u Biřičky, u kterých ještě nebyly splněny podmínky pro jejich poskytnutí, ale je zřejmé, že jsou v nepříznivé sociální situaci a potřebují pomoc a podporu prostřednictvím sociální práce při zajištění terénních sociálních služeb a koordinace všech aktivit, aby nebyly ohroženy sociálním vyloučením, případně ohroženy na životě nebo vážně na zdraví, a dále při zajištění potřebné pomoci a podpory klientů sociální práce města, z jejichž nepříznivé sociální situace již vyplývá potřeba zajištění pobytové sociální služby domov pro seniory nebo domov se zvláštním režimem. Činnost kolegia je dána statutem, který uzavřel vedoucí odboru sociálních věcí a zdravotnictví na straně obecního úřadu a ředitel rezidenčního zařízení na straně druhé. Kolegium se schází dle potřeby (přibližně čtyřikrát až šestkrát do roka), koordinaci setkání včetně zhotovení zápisů z jednání zajišťuje Magistrát města Hradec Králové. Náplní činnosti kolegia je fakticky realizace sociální práce včetně depistáže. V období 6/2018 – 7/2019 proběhlo šest setkání, během nichž byly projednány případy 41 konkrétních klientů. Ukazuje se, že takto nastavená efektivní spolupráce dvou subjektů zřizovaných veřejnoprávními institucemi je plně funkční a lze ji podkládat za příklad dobré praxe.

3. Síť sociálních služeb pro seniory

Nezbytným nástrojem účinné sociální práce je síť kvalitních a dostupných sociálních služeb. V současné době jsou na území města zabezpečeny sociální služby pro seniory jednak výše uvedenou krajskou příspěvkovou organizací Domov u Biřičky, dále pak zejména prostřednictvím nestátních neziskových subjektů zajišťujících jak registrované, tak navazující služby pro seniory. V této souvislosti je třeba upozornit na mimořádné investiční počiny – probíhající výstavbu nových moderních zázemí pro provoz sociálních služeb, financovaných jak z rozpočtu města, tak i z rozpočtu kraje².

¹ Viz <https://www.hradeckralove.org/podpora-socialni-prace/d-67254/p1=25911>

² V současné době je alokováno v rozpočtu města 120.000.000 Kč na výstavbu nového zázemí pro odlehčovací službu. Současně je v přípravě dostavba areálu Domova u Biřičky, financovaná z krajského rozpočtu, která přesáhne velmi pravděpodobně částku 600.000.000 Kč.

Průběžná podpora udržování a rozvoje sítě poskytovatelů sociálních služeb z pohledu města Hradec Králové je ukotvena v Systému podpory sociálních služeb pro občany města Hradec Králové, schváleném zastupitelstvem města v roce 2017¹. Podpora je založena na účinné spolupráci města a kraje v rámci přistupování k Pověření k výkonu veřejné služby a transparentnímu dokrývání stanovených podílů na vyrovnávacích platbách jednotlivých poskytovatelů (s výjimkou krajských příspěvkových organizací, na jejichž spolufinancování se město nepodílí). Současně je třeba vyzvednout konstruktivní spolupráci města a kraje v rovině plánování a rozvoje sociálních služeb, tedy stanovování společných priorit, dále průběžného sběru dat týkajících se kapacit a nákladů na služby a on line sdílení těchto dat, společné dokrývání vyrovnávací platby, spolupráci na aktualizaci krajské sítě a dokrývání vyrovnávací platby, a v neposlední řadě také efektivní komunikaci, díky níž jsou realizovány oboustranné podněty ke kontrolní činnosti.

Tabulka 1: Přehled podpory registrovaných sociálních služeb pro seniory z rozpočtu města v roce 2018

§ dle z. 108/2006 Sb.	Sociální služba	Stanovená vyrovnávací platba	Příspěvek na pokrytí vyrovnávací platby z rozpočtu města (Kč)
§ 37	Poradenství (hospicová péče)	688.000	100.000
§ 39	Osobní asistence	7.154.000	1.100.000
§ 40	Pečovatelská služba	34.775.000	13.801.000
§ 41	Tísňová péče	3.178.000	1.230.000
§ 44	Odlehčovací služby	5.323.000	2.500.000
§ 46	Denní stacionář	2.653.000	910.000
§ 49	Domov pro seniory	46.074.000	0
§ 50	Domov se zvláštním režimem	13.251.000	0
Celkem		113.096.000	19.641.000

Z výše uvedených údajů vyplývá, že z rozpočtu města jsou hrazeny formou dotací náklady na vyrovnávací platby registrovaných sociálních služeb určených primárně pro občany města ve výši 17,37%, přičemž zbylé náklady jsou dokrývány z jiných zdrojů, zejména státu a kraje.

4. Podpora pozitivního, aktivního a zdravého stárnutí

Příprava města na stárnutí populace s sebou nese nároky nejen na rozvoj registrovaných sociálních služeb, ale také navazujících aktivit umožňujících budování atmosféry příznivé seniorům. Některé aktivity jsou přímo podporovány prostřednictvím dotačních programů (např. dopravní služby pro imobilní občany a seniory, podpora sportovních her pro seniory, podpora realizace společenských, kulturních, zájezdových a jiných akcí pro seniory. V roce 2018 byly podpořeny z rozpočtu města částkou 1.905.000 Kč).

Vzhledem k tomu, že již dnes jsou senioři významnou cílovou skupinou pro řadu specifických aktivit a město jim dlouhodobě věnuje zvýšenou pozornost v podobě tvorby optimálních podmínek v různých oblastech jejich života, vznikl v roce 2018 v rámci koordinačních činností odboru sociálních věcí a zdravotnictví pětiletý strategický dokument – **Koncepce pozitivního, aktivního a zdravého stárnutí města Hradec Králové pro období 2018 – 2022**². Pro zpracování koncepce bylo využito aktuálních průzkumů, zpracována byla veřejně připomínkováná SWOT analýza, realizována byla tematická veřejná anketa. Ze získaných

¹ In: <https://www.hradeckralove.org/zakladni-informace/d-67399/p1=20056>

² In: <https://www.hradeckralove.org/aktivni-starnuti/ms-25785/p1=25817>

výsledků nevyplývala jednoznačná nespokojenost seniorů s konkrétní oblastí související se životem ve městě. I přesto, že se stářím může často přicházet samota a závislost na pomoci druhých lidí, kterou senioři mohou pociťovat i jako nedostatek sociálních kontaktů nebo diskriminující chování vůči nim obecně, objevily se tyto faktory jako nepříznivé jen u malého počtu dotazovaných. Z odpovědí většiny z 300 odpovědí navíc nevyplývalo, že by jim chyběl smysl života, naopak z odpovědí vyplývá, že je Hradec Králové příjemné místo pro život obyvatel ve vyšším věku. Pokud byly zjištěny kritické připomínky, týkaly se více např. chování mladých lidí v místní hromadné dopravě, nedostatku parkovacích míst, hluku, nadměrné dopravy či chování nepřizpůsobených občanů.

Obsah koncepce, schválené zastupitelstvem města v březnu 2018, je zaměřen na naplňování následující vize: **Hradec Králové je městem přátelským k seniorům, městem, kde senioři žijí plnohodnotně, aktivně, zdravě a bezpečně.** Základ koncepce tvoří následujících 11 cílů členěných v sedmi oblastech obsahujících 23 opatření.

OBLAST 1: Senioři a prostředí

- **Cíl: Město má dostatek kvalitních nízkonákladových bytů pro seniory**

Opatření: Rozšířit nabídku malometrážních nízkonákladových městských bytů s regulovaným nájemným výstavbou domu s byty zvláštního určení; Zajistit realizaci vhodných úprav stávajících objektů vyčleněných pro bydlení seniorů a osob se zdravotním postižením (např. zateplení, výměna oken, úprava koupelen)

- **Cíl: Veřejná prostranství nabízejí kvalitní podmínky pro bezpečný pohyb a aktivní relaxaci i pro seniory**

Opatření: Zkvalitňovat veřejná prostranství instalací vhodného mobiliáře a vybavení i pro seniory (lavičky, sportovní a workoutové prvky, šachovnice apod.)

OBLAST 2: Senioři a mobilita

- **Cíl: Městská veřejná hromadná doprava plně vyhovuje cestování seniorů**

Opatření: Udržet v rámci obnovy vozového parku MHD plnou bezbariérovost; Udržet stávající slevy na jízdném v MHD pro seniory nad 70 let; Architektonicky a technicky sjednotit zastávky MHD příznivé seniorům

- **Cíl: Nemotorová doprava je bezpečná i pro seniory**

Opatření: Udržet a dále zvyšovat bezpečnost a komfort pěší a cyklistické dopravy ve městě, při úpravách tras a rekonstrukcích pamatovat na seniory a osoby se zdravotním postižením; Zmapovat další trasy včetně okrajových částí města a veřejné budovy s ohledem na bezbariérovost a navrhnout odstranění zjištěných bariér

- **Cíl: Doprava v klidu (parkování) je vstřícná seniorům**

Opatření: Řešit nedostatečné parkování ve městě v souladu s potřebami a možnostmi seniorů, prioritně v okolí zdravotnických zařízení

OBLAST 3: Senioři a vzdělávání

- **Cíl: V rámci celoživotního vzdělávání existuje dostatek příležitostí pro seniory**

Opatření: Podporovat různé formy celoživotního vzdělávání dle aktuálních potřeb a zájmu seniorů včetně propojení s mladou generací

OBLAST 4: Senioři a kultura, sport, volný čas

- **Cíl: Ve městě jsou výborné podmínky a existuje široká nabídka kulturních, sportovních a volnočasových aktivit pro seniory**

Opatření: Vytvářet vhodné podmínky pro intenzivnější využívání kulturního dědictví, památek a veřejných prostor města seniory a podporovat provoz společensko-kulturních přirozených center vzdělanosti, kultury, volnočasových a společenských aktivit; Podporovat

sportovní instituce, vznik a nabídku sportovních aktivit pro seniory; Podporovat kreativitu seniorů, jejich zapojení do dobrovolnických aktivit (včetně činnosti Městské organizace Senioři ČR Hradec Králové, z.s.) a jejich mezinárodní spolupráce

OBLAST 5: Senioři a zdraví, sociální pomoc, podpora

Cíl: Zdravotní péče je kvalitní a seniorům dostupná

Opatření: Dbát o dostatečnou kapacitu domácí zdravotní péče a podpořit rozvoj specializované hospicové péče; Vyvíjet tlak na navýšení kapacity lůžek následné péče a tím zvýšit její dostupnost pro občany města; Podpořit informovanost seniorů o zdravotní prevenci

Cíl: Síť sociálních a souvisejících služeb optimálně reaguje na potřeby seniorů

Opatření: Zajistit podporu registrovaných a navazujících sociálních služeb na území města v dostatečné kapacitě, potřebné struktuře, výborné kvalitě a efektivitě; Zvýšit kapacitu odlehčovací služby výstavbou a zprovozněním nového zařízení v Honkové ulici; Poskytovat poradenství a podporu formou sociální práce

OBLAST 6: Senioři a bezpečnost

- **Cíl: Senioři se cítí bezpečně doma i na veřejnosti**

Opatření: Podporovat programy a osvětové akce zaměřené na prevenci kriminality a ochranu lidských práv ve vztahu k cílové skupině seniorů

OBLAST 7: Senioři a veřejná správa a veřejné služby města

- **Cíl: Veřejné služby města jsou vstřícné seniorům**

Opatření: Zahrnout do připravovaného webového sociálního portálu města složku s nabídkou aktivit cílených na seniory; Podpořit aktivity směřující ke sblížení generací a k mezigenerační solidaritě; Cíleně a pozitivně prezentovat seniory a jejich aktivity v médiích, na veřejnosti; Podporovat osvětu v oblasti zaměstnanosti seniorů

Ministerstvo práce a sociálních věcí vyhodnotilo nastavené systémové kroky rozvoje proseniorských opatření v Hradci Králové jako smysluplné a podpořilo jejich realizaci mimořádnou dotací ve výši dva miliony Kč, přičemž Hradec Králové se v této souvislosti stal vítězem celorepublikové soutěže Obec přátelská rodině a seniorům 2018. V roce 2018 tak mohly být úspěšně realizovány následující konkrétní aktivity realizované v návaznosti na nově schválenou koncepci stárnutí.

Tabulka 2: Plnění proseniorských aktivit iniciovaných statutárním městem Hradec Králové v období 2018 – 2019

Vyjádření potřebnosti	Aktivita naplňující potřebnost	Plnění aktivity
Přestože je na území města plně bezbariérová MHD, nachází se zde mnoho bariérových zastávek, které ztěžují bezpečný pohyb seniorů. Je proto nutné bariéry zmapovat, což je první krok k jejich odstranění.	Mapování bariér prostřednictvím seniorů, elektronické zpracování dat a jejich zveřejnění v mapové aplikaci města	Zmapováno 180 zastávek MHD, data zpracována a zveřejněna v mapovém prostředí na webu města. V roce 2019 projekt mapování pokračuje.
Veřejně přístupný Fitpark Harmonie v blízkosti domů s byty zvláštního určení je seniory hojně využíván. V rámci	Vybudování nového Fitparku Metuje v blízkosti objektu vyčleněného pro	Veřejný Fitpark Metuje vybudován a v říjnu 2018 zprovozněn

města je vhodné rozšířit podmínky pro zdravý životní styl seniorů na více lokalitách vybudováním dalšího veřejně přístupného fitparku.	bydlení seniorů (120 bytových jednotek)	
Senioři jsou ohroženi specifickou trestnou činností, je nutné zvyšovat povědomí o bezpečnostních rizicích, posílit informovanost z oblasti prevence a kriminality, zdravého životního stylu, vést je k obezřetnosti, umožnit setkávání seniorů, zvyšovat bezpečí jak na veřejnosti, tak i v místě jejich bydliště.	Realizace cyklu vzdělávacích aktivit zajišťovaných Městskou policií (tzv. Akademií seniorů) zaměřenou na prevenci kriminality z pohledu seniorů, zajištění informačního materiálu, nákupu a montáže bezpečnostních prvků v bytech absolventů	Akademie seniorů realizována, instalováno 60 sad bezpečnostních prvků v bytech seniorů, projekt pokračuje v roce 2019.
Senioři jsou často vnímáni nikoli jako příležitost, ale jako hrozba pro rozvoj společnosti. Je nutné podpořit pozitivní obraz seniorů, možnost předávání zkušeností a mezigenerační dialog.	Vytipování výjimečně aktivních seniorů a výroba audiovizuálních medailonů, zveřejnění reportáží na webu města, v infocentru, zajištění besed seniorů v základních školách, vydání a cílená distribuce tištěného materiálu.	V roce 2018 bylo vytvořeno a veřejně zpřístupněno 15 medailonů ¹ , realizováno 5 besed v ZŠ, vydána publikace v rámci edice Radnice Hradecké poklady 2016-2018, projekt pokračuje v roce 2019 zpracováním 10 medailonů, v přípravě jsou další besedy v ZŠ
V místech přirozeného setkávání seniorů není k dispozici zázemí umožňující reminiscenční terapii a zázemí pro zlepšení kvality prožívání volného času seniorů.	Zprovoznění reminiscenční místnosti v objektu s byty zvláštního určení a sídlem denního stacionáře pro seniory a dále dovybavení městských prostor pro činnost klubu seniorů městské organizace Senioři, ČR, z.s.	Reminiscenční místnost byla uvedena do provozu v objektu s byty zvláštního určení, kde současně působí denní stacionář pro seniory, dovybaveny byly prostory místa setkávání MO Senioři ČR, z.s. - Klubu Mánesova, které byly slavnostně otevřeny v červnu 2019
Senioři vnímají potřebu celoživotního vzdělávání v oblasti informačních technologií a cizích jazyků. Je třeba rozvíjet tyto potřeby formou mezigeneračního dialogu, který je oboustranně přínosný.	Zajištění celoživotního vzdělávání seniorů prostřednictvím žáků ZŠ formou výuky informačních technologií a nově také anglického jazyka.	Ve školním roce 2018/2019 byly realizovány kurzy internet pro seniory a angličtina pro seniory, kde roli vyučujících zastalo 96 žáků ZŠ. Celkově ukončilo úspěšně kurzy 194 absolventů. Projekt pokračuje také ve školním roce

¹ In: <http://www.hkhit.org/Reportaze/Special.aspx>

		2019/2020.
Ze statistiky Hasičského záchranného sboru vyplývá zvýšené riziko požárů v bytech obývaných seniory 60+. Ve městě je několik set městských nájemních bytů vyčleněných pro bydlení seniorů. Je třeba snížit riziko požárů v těchto bytech a zvýšit pocit bezpečí, prevence ochrany zdraví a života seniorů.	Umístění kouřových hlásičů ve vybraných městských bytech prostřednictvím Sdružení dobrovolných hasičů, kteří zajistí i odbornou instruktáž seniorů.	V průběhu roku 2018 bylo instalováno 600 hlásičů kouře v bytech vyčleněných pro bydlení seniorů, provedena instruktáž, vydána a distribuována publikace k prevenci požární ochrany pro seniory v rámci edice Radnice.

Realizace uvedených opatření umožňuje systémovou podporu činností a aktivit určených pro cílovou skupinu královéhradeckých seniorů. Je kladen důraz na inovativní projekty s cílem podporovat mezigenerační dialog, který vnímáme jako zásadní nástroj pro zvyšování kvality života ve stárnoucím městě. Došlo k rozšíření nabídky aktivit ještě většímu počtu seniorů, kterým bylo umožněno aktivní zapojení do společenského dění ve městě, rozvoj jejich celoživotního vzdělávání, včetně posílení jejich bezpečí. Projekt též přispěl k psychické pohodě a udržení fyzické kondice seniorů formou aktivního trávení volného času, zajistil cílenou pozitivní prezentaci seniorů coby příležitosti k rozvoji společnosti, nikoli jejího ohrožení. Současně došlo k lepší inkluzi seniorské komunity ve městě. Cíle a opatření uvedené koncepce jsou průběžně provazovány s dalšími strategickými materiály města, na konci pětiletého období je předpokládáno celkové vyhodnocení plnění koncepce a nastavení nových cílů a opatření pro další období 2023 – 2027.

5. Závěr

Ukazuje se, že účinná příprava města Hradce Králové na stárnutí obyvatel je založena na následujících pilířích:

- rozvíjející se depistáži a profesionální sociální práci s ohroženými seniory s podporou sítě kvalitních sociálních a souvisejících služeb, jejichž rozvoj je opřen o naplňování opatření komunitního plánu, systém finanční podpory jejich provozu a v neposlední řadě i o systém rozvoje materiální infrastruktury, přičemž udržování a rozvoj sítě úzce souvisí s efektivitou spolupráce s krajským úřadem a krajskou samosprávou,
- praktickém naplňování opatření koncepce pozitivního, aktivního a zdravého stárnutí v Hradci Králové, která přesahuje oblast sociálně zdravotní a je úzce provázána s dalšími strategickými materiály, např. koncepcí prevence kriminality, koncepcí prorodinné politiky, ale i koncepcemi rozvoje výchovy a vzdělávání, rozvoje kultury, koncepcí rozvoje specifických forem bydlení apod.¹ Úspěch v této oblasti posiluje kvalitní spolupráce s místními proseniorskými spolkovými organizacemi, zejména s MO Senioři ČR, z.s., dále pak zabezpečení kvalitních zdravotnických služeb především díky činnosti Fakultní nemocnice v Hradci Králové.

¹ Za významný počin lze např. považovat současné praktické kroky směřující k výstavbě objektu dostupného nájemního bydlení vyčleněného pro bydlení seniorů a osob se zdravotním postižením s integrovaným novým zázemím denního stacionáře včetně střediska osobní hygieny. Vedle toho je připravována zásadní investice do rekonstrukce stávajících objektů s několika sty byty zvláštního určení (zateplení, výměna oken a rekonstrukce bytových jednotek zejména s ohledem na bezbariérovost). Soukromý poskytovatel služeb (Oblastní charita Hradec Králové) dále zpracoval projektový záměr výstavby lůžkového hospice.

V nejširším slova smyslu je možno přípravu Hradce Králové na stárnutí považovat za průběžné budování atmosféry příznivé seniorům na lokální úrovni, které se, soudě dle úspěchů nastavení

systemové podpory pozitivního, aktivního a zdravého stárnutí v Hradci Králové, daří realizovat. Finanční náročnost nezbytných investičních akcí předpokládá růst tlaku samosprávy na využití dostupných, bohužel však nejistých dotací z vnějších zdrojů.

Literatura

BURCIN, B., KUČERA, T., KURANDA, J.: *Prognóza vývoje obyvatelstva města a SO ORP Hradec Králové na období 2018 – 2050*. Praha, 2019

LUSKOVÁ, D., ŠIMŮNEK, M.: *Účinná spolupráce sociálních pracovníků obecního úřadu a sociální služby domov se zvláštním režimem*. Listy sociální práce, 2018 č. 15, s. 13-14, ISSN 2336-2332

Sekce č. 5: Sociální začleňování v oblasti vzdělávání

Postoje studentů sociálních oborů k tématu sexuální asistence

Attitudes of Students of Social Studies towards Sexual Assistance

Zdeněk Čermák¹, Barbora Faltová²

Abstrakt

Sexuální asistence je v České republice stále poměrně hodně tabuizovaným tématem a to nejen v široké, ale i odborné veřejnosti. Tento příspěvek se proto zabývá zkoumáním postojů nastupující generace zdravotně-sociálních pracovníků ve vztahu k tématu sexuální asistence s ohledem na to, že zdravotně-sociální pracovník má být schopen komplexně mapovat a saturovat životní situaci klienta formou poradenství. Z výsledků průzkumu vyplývá, že studenti výše zmiňovaného oboru mají pozitivní postoje k sexuální asistenci, avšak mají také pouze dostatečné znalosti, což může být velmi problematické vzhledem k tomu, že nedostatek znalostí může mít dle našeho názoru zásadní vliv na to, jakým způsobem budou tyto pracovníci poskytovat poradenství zdravotně postiženým osobám v oblasti sexuality a je pro nás inspirací ve změně konceptu výuky tohoto tématu.

Klíčová slova: Sexuální asistence. Osoba zdravotně postižená. Sex. Sexuální asistent.

Abstract

Sexual assistance is still quite a taboo topic in the Czech Republic. It is not only in the general but also in professional public. This paper therefore deals with the attitudes of incoming generation of health and social workers in relation to the topic of sexual assistance with regard to the fact that the health and social workers should be able to map and saturate the client's life situation by consulting comprehensively. The results of the survey show that students in the above-mentioned field have positive attitudes towards sexual assistance, but they also have only sufficient knowledge and this can be very problematic. The lack of knowledge can have a major impact on how these workers provide consulting to disabled people in the field of sexuality. It is an inspiration for us in changing the concept of teaching this topic.

Keywords: Sexual assistance. Disabled person. Sex. Sexual assistant.

1. Úvod

Otázka realizace sexuality osob se zdravotním postižením je v současné době vnímána jako „ožehavé“ téma hraničící s etickým dilematem. Na rozdíl od jiných evropských zemí (Rakousko, Finsko, Německo apod.) v ČR dosud nemáme žádné právní ukotvení práva na realizaci sexuality osob se zdravotním postižením a zákonně nemáme vymezenou ani sexuální asistenci jako takovou. Komplikovanost prosazení zákonné úpravy sexuální asistence je nejlépe patrná na příkladu Francie, která prostřednictvím svého zákona o kompenzaci handicapu (2005) explicitně vyjádřila fakt, že je potřeba, aby se stát na zákonné úrovni zabýval problematikou realizace sexuality osob se zdravotním postižením. Tento zákon ve Francii způsobil bouřlivou diskuzi, jejímž výsledkem bylo odstranění sexuální asistence z této zákonné úpravy a to zejména kvůli tomu, že se proti němu bouřili rodiče zdravotně postižených dětí, jež zastávali názor, že stát chce školit profesionální abuzory jejich dětí. K dalšímu projednávání této otázky se ve Francii dostalo až v roce 2013 ani tehdy k uzákonění sexuální asistence ve Francii nedošlo (Antonová, 2013).

¹ Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotnických studií; *e-mailová adresa:* zdenek.cermak@upce.cz; Tel.: +420 466 037 799

² Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotnických studií; *e-mailová adresa:* barbora.faltova@upce.cz; Tel.: +420 466 037 799

Sexuální asistence, tedy placená služba pro osoby se zdravotním postižením, která provází tyto osoby oblastí realizace jejich sexuality a to ať už aktivní či pasivní formou, v ČR zatím nemá příliš velké zastání a to ani v zákonech a ani v laické či odborné veřejnosti, protože je často nevhodně zaměňována za prostituci (Sexuální asistence, 2014). Toto nevhodné zaměňování tkví především v nedostatečné osvětě veřejnosti a především v nedostatečném zákonném režimu obou těchto „profesí“, protože ani jednu z těchto činností nelze vykonávat v pozici zaměstnance nebo živnostníka. Z hlediska legislativního je prostituce stejně jako sexuální asistence zákonně nevymezená, avšak další činnosti s nimi související (zejména kuplířství) trestné jsou, čímž se sexuální asistenti, organizace, které je sdružují i samotní pracovníci, kteří na sexuální asistenci své klienty odkazují, dostávají do svízelné pozice, kdy mohou být za zprostředkování sexuální asistence trestně stíháni a nakonec také odsouzeni (Šílová, Poláková, Malinová, 2013, Freya, 2015).

Rozdíly mezi prostitucí a sexuální asistencí jsou přitom patrné v mnoha oblastech. Už v samotném objektu zájmu je zřejmé, že předmětem prostituce je sex jako takový, kdež to sexuální asistence na individuální prožívání jedince, což v praxi znamená, že ne vždy musí dojít mezi asistentem a klientem k pohlavnímu styku. Dále je jako významný rozdíl vnímána také profesionalita sexuálního asistenta, který na rozdíl od prostituující osoby prochází systémem vzdělávání a ke své práci je odborně vyškolen (Freya, 2015).

Aktuální situace v ČR je nyní taková, že jedinou organizací, která se zabývá sexuální asistencí, je organizace Freya. Tato organizace sdružuje, superviduje a školí sexuální asistenty. Podle seznamu sexuálních asistentů poskytuje tuto službu aktuálně 13 žen a 2 muži (Freya, 2019).

Význam sexuální asistence, jakožto služby pracující se sexualitou osob se zdravotním postižením, vnímáme jako velmi zásadní a stejně tak vnímáme jako naprosto zásadní pracovat ve výuce s předsudky a nevyjasněnými informacemi a potažmo i postoji studentů, kteří budou do praxe nastupovat jako profesionální poradci a dle našeho názoru by měli dokázat poradit svým klientům i v oblasti zpracování vlastní sexuality (resp. odkázat je na odborníky) a právě proto jsme rozhodli realizovat následující průzkumné šetření.

2. Metodika

2.1 Výzkumný cíl a otázky

Cílem našeho průzkumného šetření bylo zjistit, jaké mají studenti 3 ročníku oboru zdravotně-sociální pracovník, Fakulty zdravotnických studií postoje k tématu sexuální asistence. K danému cíli jsme si stanovili 2 výzkumné otázky: 1. Jaké jsou znalosti studentů o sexuální asistenci? 2. Jaké jsou postoje studentů k tématu sexuální asistence? (Chalupová, Čermák, 2019)

2.2 Soubor respondentů

Průzkumného šetření se zúčastnili všichni studenti oboru zdravotně-sociální pracovník, tzn. 36 studentů (35 studentek a jeden student) (Chalupová, Čermák, 2019)

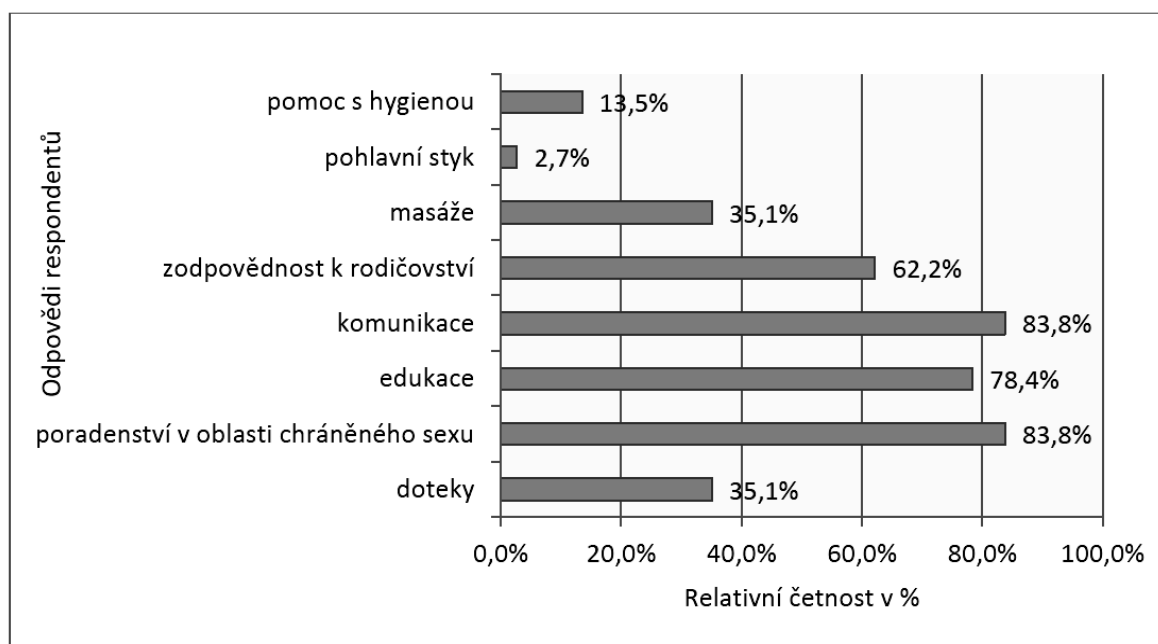
2.3 Výzkumný design a nástroj

Design průzkumu byl kvantitativní za pomoci škálového dotazníku vlastní tvorby. Dotazník byl rozdělen do třech částí – část identifikační, část znalostí, část postojovou. Data získaná z dotazníku byla analyzována popisnou statistikou prostřednictvím MS EXCEL (Chalupová, Čermák, 2019).

3. Výsledky

Jak už bylo popsáno výše, data získaná ze sebraných dotazníků byla analyzována do grafické podoby pomocí grafů. Ve znalostní části dotazníku měli studenti například označit správné odpovědi v otázce č. 2, která se zabývala činnostmi sexuálních asistentů a asistentek. Správná odpověď se skládala z výběru třech variant – poradenství v oblasti bezpečného sexu, edukace, komunikace a plánované rodičovství.

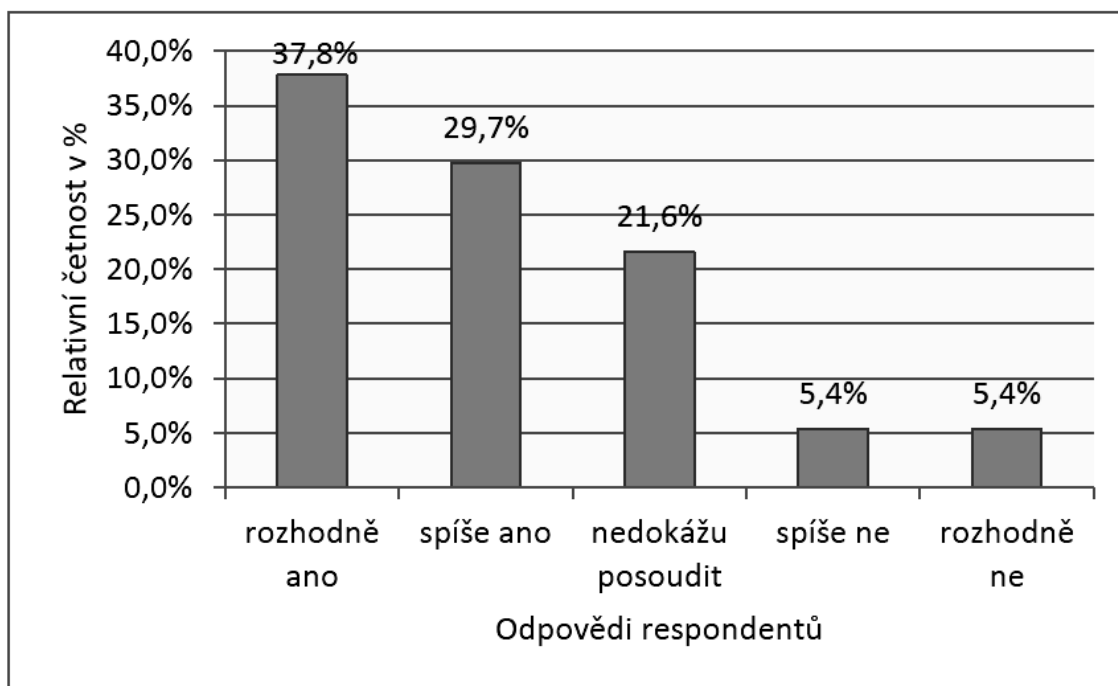
Obrázek č. 1 Činnosti sexuálních asistentů

Zdroj: Chalupová, Čermák, 2019

Z celkového počtu 36 respondentů odpovědělo zcela správně (získalo bod) pouhých třináct studentů, což ukazuje na celkově nižší míru znalostí studentů o sexuální asistenci. V rámci znalostní části dotazníku mohli respondenti získat maximálně 6 bodů. Podle našich kritérií výborné znalosti (6 bodů) neměl ani jeden respondent, velmi dobré znalosti (4-5 bodů) mělo 9 respondentů, dostatečné znalosti (3 -2) mělo 26 respondentů a zcela nedostatečné znalosti 1 respondent (Chalupová, Čermák, 2019).

V další části dotazníku respondenti odpovídali na otázky spojené s konativními a emotivními složky postojů. Příkladem otázky, jež se dotazovala na konativní složku postojů, byla otázka č. 13, která se odkazovala na poradenskou praxi zdravotně-sociálních pracovníků, tedy zda by doporučili sexuální asistenci dospělému člověku se zdravotním postižením.

Obrázek č. 2 Doporučení sexuální asistence

Zdroj: Chalupová, Čermák, 2019

Z výše uvedeného grafu je patrné, že respondenti by ve své praxi klientovi sexuální asistenci doporučili. Jen necelých 11% respondentů by k doporučení sexuální asistence nepřikročilo a velmi zásadní je také to, že přes 21% respondentů vlastně neví, zda by sexuální asistenci klientovi doporučilo. Výsledek ankety v této otázce kopíruje také výsledek celého výzkumu v oblasti emotivních a konativních složek postojů. V rámci této části dotazníku bylo předloženo 14 otázek, na které měli respondenti odpovídat kladnou formou odpovědí, abychom mohli uvažovat o tom, že jejich postoje jsou pozitivní a dvě otázky, na které měli odpovědět negativně vzhledem k možným pozitivním odpovědím. Z celkového procentuálního vyjádření kladných a záporných odpovědí vyplývá, že 69% respondentů odpovědělo kladně na otázky, na které mělo odpovědět rozhodně ano nebo spíše ano a 100% respondentů odpovědělo na záporné otázky záporně. Naším kritériem pro uznání, že postoje studentů jsou pozitivní, bylo takové, že studenti po celkovém součtu četností musí mít více než 60 % otázek zodpovězených tak, že byly zodpovězeny ve vztahu k pozitivním postojům (po součtu kladných a záporných odpovědí ve vztahu k pozitivním postojům je celková četnost 73%). Na základě tohoto zjištění tedy můžeme uzavřít, že respondenti mají pozitivní postoje a dostatečné znalosti (Chalupová, Čermák, 2019).

4. Diskuze a závěr

Tento příspěvek si kladl za cíl zjistit, jaké mají studenti 3 ročníku programu Zdravotně-sociální pracovník, Fakulty zdravotnických studií postoje k tématu sexuální asistence. K naplnění tohoto cíle jsme si stanovili dvě výzkumné otázky. Odpovědí na první z nich (Jaké jsou znalosti studentů o sexuální asistenci?) je, že znalosti studentů jsou dostatečné, což v praxi znamenalo, že studenti správně odpověděli na 3 neb 2 ze šesti otázek. S tímto výsledkem nejsme příliš spokojeni, protože téma sexuální asistence je integrální součástí výuky v předmětech zabývajících se osobami se zdravotním postižením. Na druhou stranu je pro nás tento dílčí výsledek našeho výzkumu dobrou zpětnou vazbou k tomu, že zvažujeme jinou formu výuky tohoto tématu, tzn. například pozvání přímo sexuálního asistenta do výuky.

Druhou výzkumnou otázkou jsme zjišťovali postoje studentů k tématu sexuální asistence a došli jsme k závěru, že postoje studentů jsou podle našich kritérií pozitivní. K obdobnému zjištění v rámci svých průzkumů došli také Štanclová (2017) a Pištorová (2017). Fakt, že postoje studentů ve vztahu k sexuální asistenci jsou pozitivní, vnímáme velmi kladně, protože toto jejich osobnostní nastavení může být dobrým základem proto, aby ve své budoucí praxi dokázali svým klientům kvalifikovaně poradit v oblasti jejich sexuality eventuálně je odkázat na návazné služby.

Cíl našeho průzkumného šetření byl dle našeho názoru naplněn, jak už bylo uvedeno výše, v rámci výzkumné šetření jsme zjistili, že studenti programu zdravotně-sociální pracovník Fakulty zdravotnických studií, Univerzity Pardubice mají kladné postoje k tématu sexuální, ale pouze dostatečné znalosti o tomto tématu.

Seznam citované literatury

ANTONOVÁ, Barbora. Sexuální asistence: sexuální asistence po francouzsku. Liga vozíčkářů [online]. 17. 2. 2013 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.vozickar.com/sexualni-asistence-po-francouzsku/>

FREYA: Rozdíly mezi sexuální asistencí a službou sexbyznysu [online]. [cit. 2018-04-05]. Dostupné z: <http://www.freya.live/cs/vse-o-sexualite/sexualni-asistence>

FREYA: Seznam sexuálních asistentů. *Freya* [online]. [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.freya.live/cs/vse-o-sexualite/seznam-sexualnich-asistentu>

CHALUPOVÁ, Lucie. Postoje studentů sociálních oborů k sexuální asistenci [online]. Pardubice, 2019 [cit. 2019-08-21]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/djzbz5g/>>. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotnických studií. Vedoucí práce PhDr. Zdeněk Čermák.

PIŠTOROVÁ, Jiřina. Sexuální asistence pohledem studentů Univerzity Hradec Králové [online]. Hradec Králové, 2017 [cit. 2019-08-21]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/rni69a/>>. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Lucie Špráchalová.

ŠÍDOVÁ, Lucie; POLÁKOVÁ, Jana; MALINOVÁ, Hana, a kol. Ze sexbyznysu na trh práce?: Přenos znalostí v oblasti legálního uchopení prostituce a jeho dopad na trh práce [PDF]. První. vyd. Brno: Rozkoš bez rizika, 2013.

ŠTANCLOVÁ, Eliška. Postoj sociálních pracovníků v denních stacionářích pro osoby s mentálním postižením v Pardubickém kraji k sexuální asistenci. Olomouc, 2017. bakalářská práce (Bc.). Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta.

Systémová podpora sociálních pracovníků obecních úřadů

System support for social workers of municipalities

Nikola Kozová¹

Abstrakt

Systémový projekt „Systémová podpora sociální práce v obcích“ se zaměřuje na zlepšení sociálního začleňování a boje s chudobou. Projekt je v souladu se Strategií sociálního začleňování 2014–2020, která identifikuje jako zásadní fakt potřebnost posilování dostupnosti sociální práce na obecních úřadech. Hlavním cílem projektu je koordinace a ověření metodické role MPSV k výkonu sociální práce v obcích v rámci přenesené působnosti. Prioritou projektu je snaha o vytvoření a realizaci systematických nástrojů pro vznik a rozvoj metodické a vzdělávací podpory pro sociální pracovníky obecních úřadů včetně zvyšování kompetencí. Systémový projekt je z operační výzvy Evropského sociálního fondu; Operační program zaměstnanost; sociální začleňování z výzvy 17. Spolupráce byla navázána z 15 obcemi napříč celou českou republikou. Metodická podpora probíhá zejména v realizaci pravidelných měsíčních porad pro zapojené obce. Vzhledem k dobré zpětné vazbě, budeme pokračovat měsíčními poradami, které budou tematické. Téma vyvstalo z potřeb sociálních pracovníků obecních úřadů. V rámci projektu jsou pořádány vzdělávací akce, kde jsou předávány jak informace, tak zkušenosti a poznatky z dobré praxe. Aktivity projektu vedou k zvyšování kompetencí a mají přímý vliv na sociální práci s klientem.

Klíčová slova: Metodická podpora. Vzdělávací akce. Zvyšování kompetencí.

Abstract

The System project "System support for social work on municipalities" focuses on improving social inclusion and combating poverty. The project is in line with the social inclusion Strategy 2014-2020, which identifies as a vital fact the need to strengthen the availability of social work in municipalities. The main objective of the project is to coordinate and verify the methodological role of the MPSV for the performance of social work in the municipalities within the delegated remit. The priority of the project is the effort to create and implement systematic tools for the emergence and development of methodological and educational support for social workers of municipalities including the enhancement of competences. The system project is from the operational challenge of the European Social Fund; Operational programme employment; Social inclusion from the challenge 17. Cooperation was established with 15 municipalities throughout the Czech Republic. Methodological support takes place mainly in the implementation of regular monthly meetings for the participating municipalities. Because we have to good feedback, we will continue with monthly meetings which will be thematic. The theme has arisen from the needs of social workers of municipalities. The project is organizing educational events, where both information and experience and knowledge of good practice are transferred. Project activities lead to increased competencies and have a direct impact on social work with the client.

Keywords: Methodological support. Education. Increasing of competences.

Úvod

Příspěvek byl prezentován v rámci projektu Ministerstva práce a sociálních věcí (dále jen „MPSV“) s názvem „Systémová podpora sociální práce v obcích“² (dále jen „projekt“). Projekt je realizován od roku 2016. Systémový projekt se zaměřuje na zlepšení sociálního začleňování a boje s chudobou. Vznikl v souladu se Strategií sociálního začleňování 2014–2020, která identifikuje jako zásadní fakt potřebnost posilování dostupnosti sociální práce na obecních úřadech. Cílem projektu je koordinace a ověření metodické role MPSV k výkonu

¹ Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, oddělení koncepce sociální práce a vzdělávání; nikola.kozova@mps.v.cz

² Více informací o projektu, jeho aktivitách a výstupech lze nalézt na <http://www.mpsv.cz/cs/25939>.

sociální práce na obecních úřadech v rámci přenesené působnosti. Prioritou projektu je snaha o vytvoření a realizaci systematických nástrojů pro vznik a rozvoj metodické a vzdělávací podpory pro sociální pracovníky obecních úřadů včetně zvyšování jejich získaných kompetencí.

Záměrem příspěvku je ukázat přínosy, které jednotlivé aktivity projektu MPSV i samotných obcí přinesly do každodenní práce sociálních pracovníků poskytujících činnosti sociální práce v přenesené působnosti obecních úřadů.

Dvě etapy projektu

Projekt byl prodloužen do 30. 6. 2021. Lze ho tedy pomyslně rozdělit na dvě části a to před prodloužením a po prodloužení. Během „*první etapy*“ projektu probíhala úzká spolupráce s patnácti zapojenými obcemi; Bučovice, Havlíčkův Brod, Hodonín, Holešov, Hradec Králové, Chrudim, Jilemnice, Kladno, Kolín, Litvínov, Lovosice, Moravský Beroun, Most, Písek, Valašské Meziříčí. Každá obec realizovala svůj vlastní projekt, který mimo jiné umožnil vzdělávání pracovníků a realizaci případových konferencí. Některé obce v rámci projektu uskutečnily tzv. „kurzy na klíč“, které zajistily vzdělávání všech sociálních pracovníků lektorem v místě úřadu. Téma kurzu profilovali dle potřeby sociální pracovníci obecního úřadu. Takový typ vzdělávání má pozitivní zpětnou vazbu i s ohledem na získání stejných informací v rámci úřadu. Projekt pracovníkům umožnil využívat nástroj case management. Přímoou podporu obcím poskytovali zejména oblastní metodické kanceláře v Hradci Králové, Olomouci a Praze. Komunikace s obcemi probíhala prostřednictvím pravidelných měsíčních porad. Sociální pracovníci zapojených obcí měli možnost využívat sociálně právního poradenství ve složitějších případech svých klientů. Přínosem pro ně byly i zahraniční služební cesty.

Systematické nástroje pro profesní rozvoj sociálních pracovníků obecních úřadů

Jako systematické nástroje využíváme především vzdělávací aktivity pro sociální pracovníky obecních úřadů. Vzdělávacích aktivit se účastní i zástupci územních pracovišť Úřadu práce ČR, krajsíí metodici sociální práce a další účastníci. Množství vzdělávacích aktivit bylo s prodloužením projektu navýšeno. Realizují se v průběhu celého roku. Jejich témata reagují na potřeby sociálních pracovníků a zaměřují se na dobrou i na špatnou praxi. Vzdělávací aktivity účastníkům nabízejí sdílení dobré praxe, názorů a diskusi.

Vzdělávací aktivity

- Workshopy
- Metodická školení
- Tematická setkání
- Kazuistické semináře
- Zpravodaj sociální práce
- Zahraniční pracovní cesty
- Webová stránka
- Vzdělávací program

Workshopy

Cílí na aktuální téma z praxe, kterými se sociální pracovníci obecních úřadů zabývají. Workshopy jsou rozděleny do dvou částí. V dopolední části probíhají přednášky a prezentace odborníků, kteří hovoří na dané téma v hlavním sále. V odpolední části jsou účastníci rozděleni do několika pracovních skupin podle tematického zaměření. Vždy dva účastníci si na dané téma připraví prezentaci, kterou představí účastníkům ve skupině. Následuje diskuse a skupinová práce. Z diskuse vzniká výstup, který je na závěr programu představen zbytku posluchačů v hlavním sále.

Metodická školení

Nová aktivita projektu bude poprvé realizována na podzim roku 2019. Témata metodických školení jsou volena podle potřeb sociálních pracovníků obecních úřadů. Školení budou probíhat vždy alespoň ve třech oblastech (Hradec Králové, Olomouc, Praha). První běh metodického školení se uskuteční na téma „Dotace na výkon sociální práce“, které povedou kolegyně z oddělení koncepce sociální práce a vzdělávání.

Tematická setkání

Nahradí pravidelné měsíční porady zapojených obcí, které probíhaly každý měsíc v oblastech Hradec, Olomouc a Praha v první etapě projektu. Tematická setkání jsou realizována oblastními metodiky pro sociální pracovníky obecních úřadů napříč Českou republikou, nejen pro původních 15 obcí. Pozvánky jsou rozesílány skrz krajské metodiky. Tematická setkání nyní probíhají v královéhradecké oblasti. Cílem je propojení sociálních pracovníků obecních úřadů s odborníky, kteří je seznamují s aktuálními tématy, například „sociální pracovník – sociální kurátor“, „řešení krizových situací osob s poruchou autistického spektra“, „případy hodné zvláštního zřetele a spolupráce s obcí.“ Sociální pracovníci pak mají možnost diskutovat a pokládat dotazy. Mohou zde sdílet své poznatky a limity z praxe. Tematická setkání jsou nyní nástrojem, který propojuje sociální pracovníky obecních úřadů prostřednictvím metodiků projektu. Tematická setkání budou probíhat i v Praze a Olomouci.

Kazuistické semináře

Semináře jsou realizovány v místech oblastních kanceláří Hradci Králové, Praze a Olomouci a jsou určeny pro sociální pracovníky obecních úřadů. Realizují se 1x za 3 měsíce, a to ve všech zmíněných oblastech. Účastníci představí své kazuistiky, následně je vybráno jedno téma, které se v průběhu semináře bude řešit. Kolegové se doptávají na podrobnosti a hledají vodítka k řešení. Za jeden seminář je možné probrat nanejvýše dvě témata. Zájem o kazuistické semináře se v jednotlivých oblastech liší.

Zpravodaj sociální práce

Zpravodaje sociální práce¹ (dále jen „Zpravodaj“) vznikaly z výstupů odpoledních „pracovních“ skupin workshopů. Zpravodaje jsou aktivitou první etapy projektu, ale jejich vydávání se prolíná do etapy druhé. První Zpravodaj představil spolupracující obce a jejich vlastní projekty. Dále Zpravodaje představovaly čtenářům témata realizovaných workshopů. Druhé vydání je na téma „Příklady dobré praxe spolupráce sociálních pracovníků obecních úřadů a Úřadu práce ČR. Třetí vydání Zpravodaje nese téma „Sociální šetření“. Čtvrté vydání představuje „Role sociální práce ve vztahu k výkonu veřejného opatrovnictví“. Páté téma „Dokumentace sociálního pracovníka“. Šesté Multidisciplinární a interdisciplinární spolupráci, příklady dobré praxe spolupráce. Distribuce Zpravodajů probíhá v rámci MPSV, na Krajské pobočky Úřadu práce ČR a Generální ředitelství Úřadu práce ČR, na Krajské

¹ Zpravodaj sociální práce je dostupný na <https://www.mpsv.cz/zpravodaj-socialni-prace>

úřady a Magistrát hlavního města Prahy, obce s rozšířenou působností a vybrané školy. Všechna vydání Zpravodaje jsou dostupná v tištěné formě i on-line na webu MPSV.

Zahraniční studijní cesty

Sociální pracovníci obecních úřadů zapojených do projektu měli možnost načerpat zkušenosti ze zahraničí. Díky projektu měli možnost odjet na čtyři studijní cesty, a to do Bratislavy, Krakova, Berlína a Vídně. Program byl rozdělen na odborné přednášky a exkurze. Nejdříve zahraniční kolegové přednesli své příspěvky, ve kterých představovali fungování sociální práce v daném státě, poté následovaly exkurze, při nichž účastníci viděli sociální systém v praxi. Ze zpětné vazby víme, že tyto cesty byly pro sociální pracovníky přínosné, a to zejména v tom, že přímo slyšeli a viděli, jak sociální práce funguje v zahraničí. Nejzajímavější pro ně byly exkurze v zařízeních, kde byl výklad doplněn o prohlídku.

Projekt navázaných kontaktů využije i na dvoudenní konferenci, která se uskuteční v Praze v listopadu roku 2019, na níž zahraniční kolegové budou prezentovat své příspěvky a zahraniční zkušenosti. V rámci programu proběhne i večerní panelová diskuze. Celý program bude simultánně tlumočen, účastníci tedy mohou klást otázky přímo. Druhý konferenční den zhodnotí zástupci vybraných obcí své realizované projekty a jejich dopady.

Vzdělávací program

Bude realizován prostřednictvím externího dodavatele, který bude vybrán formou veřejné zakázky. Podmínkou k realizaci vzdělávacího programu bude získání akreditace MPSV. Celkový rozsah programu bude 56 vyučovacích hodin, rozvržených do 7 dní. Primárně je určen pro sociální pracovníky z obecních úřadů. Účast bude bezplatná. Uskuteční se celkem 15 běhů po 15 účastnících, celkem tedy bude proškoleno 225 účastníků. Běhy se musí uskutečnit minimálně ve 4 krajích, a to 2x v Čechách a 2x na Moravě a Slezsku. Obsahem vzdělávacího programu budou témata jako finanční gramotnost, nepojistné sociální dávky, základy krizové intervence, syndrom vyhoření, bezpečná práce s klientem, motivační rozhovory apod. Obsah programu byl tvořen na základě podkladů od spolupracujících obcí, zhodnocením jejich vzdělávání a jejich vzdělávacích potřeb. Vzdělávání bude zaměřeno především na práci s klientem v praxi, což představuje větší část obsahu, nejedná se jen teoretický výklad. Předpoklad zahájení vzdělávacího programu je v polovině roku 2020. Předpokládané ukončení běhů je v prvním čtvrtletí 2021.

Webová stránka

Webová stránka je aktuálně ve fázi příprav a nabídne virtuální prostor ke vzdělávání sociálních pracovníků, zejména k samostudiu. Z praxe víme, že se pracovníci vzdělávají na kurzech, ale primárně samostudiem. Proto tvoříme virtuální prostředí k sebevzdělávání. K tvorbě webové stránky proběhlo několik pracovních schůzek. Nakonec byla oblastními metodiky uspořádána fokusní skupina k tématům a rozložení webové stránky v oblasti Hradec Králové dne 20. 8. 2019. Skupinu tvořili zejména samotní sociální pracovníci obecních úřadů.

Závěr

V příspěvku byly uvedeny projektové aktivity, které představují nástroje pro vzdělávání sociálních pracovníků obecních úřadů. Ze zpětné vazby od účastníků aktivit víme, že jsou pro ně aktivity přínosné. Zpětnou vazbu od účastníků získáváme z evaluačních listů a prostřednictvím osobního kontaktu. Pomocí vzdělávacích aktivit je vytvářeno prostředí pro načerpání nových informací, sdílení dobré praxe, sdílení zkušeností a podmětů, ale i k upozornění na limity v praxi výkonu sociální práce. Propojení sociálních pracovníků napříč Českou republikou umožňuje lepší komunikaci mezi samotnými pracovníky obecních úřadů. Výhodou je, že se aktivit účastní i zástupci kontaktních pracovišť Úřadu práce ČR, krajští

metodici sociální práce, akademici a jiní odborníci. Propojování vede ke zkvalitňování výkonu sociální práce v obcích. Projektové vzdělávací aktivity probíhají vždy v průběhu celého roku. Realizujeme je v místech dobré dostupnosti a místa realizace měníme s ohledem na dojezd, aby bylo pokryté vzdělávání sociálních pracovníků obcí na celém území České republiky. Vzdělávací aktivity pořádáme většinou v neúřední dny, aby i z menších obcí měli pracovníci šanci účastnit se. Prodloužení projektu nám nabízí další možnosti vzdělávání. V první etapě projektu jsme pracovali zejména se zapojenými obcemi. Aktuálně dobíhají projekty zapojených obcí, a my nadále realizujeme akce, kterých se nyní účastní i jiní sociální pracovníci obecních úřadů. Výhodou těchto vzdělávacích nástrojů je také navázání kontaktů mezi oblastními metodiky a dalšími sociálními pracovníky obecních úřadů. Druhá etapa projektu přináší nově realizaci kazuistických seminářů, tematických setkání, tvorby webové stránky a vzdělávacího programu. Zpětná vazba od účastníků projektových aktivit je více než motivující k přípravě aktivit dalších. Přínos projektu je zejména v propojení MPSV a obecních úřadů a sociálních pracovníků obecních úřadů navzájem, a různorodé možnosti vzdělávání sociálních pracovníků či zavedení používání nových metod nebo dosud nepoužívaných metod sociální práce na obcích.

Potenciál venkovských aktérů pro efektivní využívání a vytváření podmínek pro sociální inkluzi

Potential of rural actors for effective using and determination of conditions for social inclusion

Eva Kučerová¹, Helena Hudečková², Jakub Husák³

Abstrakt

Příspěvek se zabývá problematikou soudobého strategického směřování sociální politiky k sociální inkluzi jako řešení sociálních nerovností v České republice. Toto téma omezuje na venkovský prostor a vybrané reprezentativní sociálně inkluzivní aktivity (tj. takové, které jsou českou sociální politikou dlouhodobě prosazované a plošně sledované).

Řešeným problémem je: a) zachycení současného stavu sociálně inkluzivních aktivit ve venkovském prostoru České republiky, se zvláštním zřetelem k jejich vykonávání zavedenými a inovativními formami sociální inkluze; b) zachycení postojů venkovské veřejnosti k tomuto působení, které jsou považovány jako důležitá podmínka rozšiřování sociálně inkluzivních aktivit na českém venkově.

Prvním cílem je kromě analýzy současného stavu řešené problematiky také komparace venkovských obcí, v nichž jsou přítomny sociálně inkluzivní aktivity s případy těch obcí, kde takové aktivity absentují. Druhým cílem je představení probíhajícího výzkumu, který spočívá v nalézání dalších, dosud nedostatečně institucionalizovaných způsobů sociální inkluze, odpovídajících neoendogennímu rurálnímu rozvoji.

Klíčová slova: Venkov. Vzdělávání. Sociální inkluze. Sociální služby.

Abstract

The paper is focused on the topic of contemporary strategical trends of social policy lead to social inclusion as a solution of social inequalities in the Czech Republic. Examined topic is restricting on the rural areas and representative socially inclusive activities (i.e. activities which are pursue a Czech social policy in long term).

There are two research problems: a) identification of contemporary state of socially inclusive activities in the rural areas in the Czech Republic with special regards towards realization of socially inclusive activities conventional as well as innovative forms of social inclusion; b) identification of attitudes towards social inclusion effectiveness in the rural society, which are important condition for enlargement of socially inclusive activities is the rural countryside.

The first goal is describe contemporary state of socially inclusive activities in the rural communities with comparison of communities where socially inclusive activities are missing. The second goal is present running research, which is focused on the identification another forms of social inclusion which is not sufficiently institutionalized in the frames of neo-endogenous rural development.

Keywords: Countryside. Education. Social inclusion. Social services.

1. Úvod

Zatímco téma sociální exkluze ve vztahu k venkovskému prostoru je obvykle empiricky sledováno v prostorové dimenzi jevu spojeného s periferizací (Musil-Muller 2008, Mareš-Sirovátka 2008, Temelová 2011), autoři článku nahlíží problém v pomyslném průsečíku dvou veřejných politik, a to sociální a regionální politiky. Zastřešujícím konceptem je neoendogenní rurální rozvoj, jehož myšlenka vychází z využití nehmotných forem kapitálu obyvatel pro rozvoj lokality (Bock-Kovacs-Shucksmith 2014, Shucksmith 2010, 2012). V takových případech místní podmínky pro iniciaci a reprodukci sociálně inkluzivních aktivit

¹ Katedra humanitních věd PEF ČZU; *e-mailová adresa:* kucerovae@pef.czu.cz; Tel.: +420-603-916-302

² Katedra humanitních věd PEF ČZU; *e-mailová adresa:* hudeckova@pef.czu.cz

³ Katedra humanitních věd PEF ČZU; *e-mailová adresa:* husak@pef.czu.cz

(SIA) odpovídají konceptu neoendogenního rozvoje a zároveň naplňují požadavky sociálního státu na vlastní rekonceptualizaci (Zich 2006, Vajdová 2011).

Teoretici zabývající se problematikou sociální exkluze upozorňují na řešení v rámci rodinného a komunitního života jako jedné ze čtyř důležitých institucí (vedle trhu práce, systému sociálního zabezpečení a právního společenského rámce), kterou je třeba zasáhnout (Atkinson 2000, Mareš - Sirovátka 2008).

Empirické studie zahraniční i české provenience se shodují na tom, že sociální exkluze a chudoba sledovaná ve venkovském prostředí a srovnávaná s projevy v městském prostředí se odvíjí od kumulativních disparit pramenících z problémů periferních venkovských lokalit (Commins 2004, Fisher 2005, Shortall 2008). Nejčastějšími zdroji sociální exkluze na venkově je slabší postavení v hospodářské oblasti a s tím související nedostatečně rozvinutá infrastruktura. V sociální oblasti je venkovský prostor charakteristický nepříznivým demografickým vývojem a nemá ve srovnání s městským prostředím dostatečně rozvinuté prvky občanské společnosti (Lowe 2000, Philip-Shucksmith 2003, Husák-Hudečková 2018). Čeští autoři k těmto příčinám ještě připojují specifické problémy spojené s proměnou společnosti po roce 1989 a restrukturalizací (Bernard-Šimon 2017).

Spolu s proměnou společnosti a s tím související systematickou změnou uplatňovaných veřejných politik, zvláště politiky sociální, dochází i k rozlišnému pojetí aktérů, kteří se podílejí na tvorbě a realizaci politických nástrojů a rozličně prosazují jejich uplatňování.

Opomineme-li důsledky a efektivitu jejich působení, lze mluvit o dvou základních směrech sociálně politických aktérů, a to těch, kteří usilují o efektivní využívání současných podmínek rámce sociální politiky a těch, kteří sice také využívají daný rámec, avšak snaží se prosadit jiné, inovativní způsoby řešení sociálně politických problémů. Není sporu o potřebnosti obou aktérů. Zatímco první typ aktérů volí spíše konzervativní přístup a přispívá k prosazování a posilování efektivních nástrojů sociální politiky podle principu potřebnosti, druhý typ alternujících aktérů se snaží vytvářet podmínky pro uplatnění nových forem sociálně inkluzivních aktivit, avšak princip potřebnosti nezohledňuje. Mezi sociálně inkluzivní aktivity prosazující se pomalu, ale nově v prostředí českého venkova, patří například sociální farmy (Hudcová 2016) a projevy tzv. green care, které jsou v západoevropské společnosti již desetiletí zaváděné (Dessein-Bock 2010, Fazzi 2011).

2. Cíle, postup a metoda řešení

Empirické šetření autorů, o němž článek referuje, sestává ze tří dílčích cílů. Prvním cílem bylo vytvořit ucelený přehled aktérů provádějících sociálně inkluzivní aktivity ve venkovském prostoru. Výsledky vycházejí z rozsáhlého studia dokumentů resortu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a dalších databází se zvláštním zřetelem k sociálním farmám. Zdroje jsou podrobněji uvedeny v podkapitole 3.1.

Druhým cílem, pro jehož plnění byla využita kombinace technik kvalitativního a kvantitativního dotazování, bylo zjištění postojů venkovanů k sociálně inkluzivním aktivitám, a to jak těch, kteří se aktivně podílejí na rozvoji venkovských lokalit, tak také těch, kteří ve sledované oblasti nejsou aktivní, jsou však přítomnými pozorovateli realizovaných sociálně inkluzivních aktivit a zauímají k nim postoje.

Třetí cíl se zaměřuje na zjištění způsobů, jakým aktéři prosazující zavedené sociálně politické nástroje či utvářející podmínky pro nově vznikající sociálně inkluzivní aktivity, rozšiřují a přenášejí znalosti o tom. Jde o doposud rozpracovanou část výzkumné práce, která se opírá o předběžné výsledky probíhajícího nestandardizovaného dotazování vybraných sociálně politických aktérů realizujících sociálně inkluzivní aktivity v oblasti sociální práce na

venkově. Zvláštní pozornost je při tom zaměřena na potenciál lokalizovaných středních škol na venkově, vyučujících v oborech sociální péče, pokud jde právě o rozšiřování a přenášení příslušných odborných znalostí pro provádění rodinné a sousedské sociální výpomoci, resp. takzvané domácí péče.

Cílem tohoto článku je tedy publikovat dosažené i rozpracované výsledky zmíněného empirického šetření v širší odborné veřejnosti¹.

Pro vymezení venkovských oblastí autoři zvolili tzv. Novou typologii venkovských oblastí, která sleduje ukazatel hustoty obyvatel. Pak městská oblast je ta, kde součet obyvatel na souvislém území s hustotou obyvatel nad 300 obyvatel na km² je vyšší než 5000. Vše ostatní jsou oblasti venkovské (Eurostat 2015).

Empirické šetření probíhalo výše uvedenými metodami a technikami v letech 2012 až 2019 a výsledky jeho jednotlivých časových etap a obsahových bloků byly a jsou i dále mezi sebou konfrontovány a autory diskutovány v souvislosti s aktuálními změnami v příslušných veřejných politikách. Na základě toho jsou interpretačně doplňovány. Článek se tedy může věnovat jen vybraným výsledkům dle vytčených tří cílů.

3. Vybrané výsledky a diskuse

3.1 Sociálně inkluzivní aktivity na venkově – základní přehled

Zprvu bylo potřebné vytvořit ucelený přehled o sociálně inkluzivních aktivitách (které mají formalizovanou podobu) ve venkovských lokalitách, a to na základě studia dokumentů². Mezi častěji se vyskytující druhy patří chráněná pracovní místa (CHPM) a sociální služby. V 592 venkovských obcích (tj. v 10,6% vesnic) jsme identifikovali chráněná pracovní místa a v 393 venkovských obcích (tj. 7,1% vesnic) jsou nabízeny sociální služby. Ačkoliv jde v případě CHPM o relativně velký počet pracovních kontraktů nabízených v krátkém čase, konkrétně 1411, kterými se poskytlo pracovní umístění 4 553 osobám, stále jde o méně než desetiprocentní podíl kontraktů i zaměstnaneckých pozic náležejících venkovu z celku České republiky (příslušně jde o 7,8% a 5,8%). Přesto lze konstatovat, že relativně vyšší vybavenost vykazují 3 ze 6 venkovských krajů (Pardubický, Olomoucký a Vysočina). Druhou významnou skupinou SIA jsou sociální služby zacílené ve venkovském prostoru téměř výhradně na seniory a zdravotně postižené. Ve sledovaném období jsme měli k dispozici data doposud rozdělená na služby registrované, které mírně převažují (251, tj. 57,2% působících na venkově) nad neregistrovanými službami (188, tj. 42,8% působících na venkově). Neregistrovaní poskytovatelé jsou zaměřeni spíše na menší skupiny klientů (do 20 osob) a pro terénní služby. Neregistrované služby stály většinou v pozici alternujícího subjektu pro na venkově nedostatečně nabízené více institucionalizované registrované služby (vyjma Olomouckého kraje).

Mezi inovativní a dosud marginální druhy SIA patří rozličné formy tzv. sociálních podniků. Při zaměření na venkovský prostor věnujeme pozornost zejména sociálním farmám, kterých

¹ Tyto výsledky byly doposud uveřejněny v závěrečných zprávách projektů (IGA PEF ČZU no. 11190-1312-3182 Zhodnocování přírodního a sociokulturního potenciálu venkova prostřednictvím aktivit přispívajících k sociální inkluzi; IGA PEF ČZU no. 11190-1312-3117 Škola jako aktér v praxi komunitně vedeného místního rozvoje), v článcích ve vědeckých časopisech (HUSÁK, J. - HUDEČKOVÁ, H. - KUČEROVÁ, E. 2019: Potenciál venkova pro praktikování sociálně inkluzivních aktivit. Sociológia 51.2 s.115-136. KUČEROVÁ, E. 2018: Social inclusion in the context of Czech rural development policy. Agricultural Economics 64.9 p. 412-422.).

² Jednalo se o dokumenty Ministerstva práce a sociálních věcí (seznam poskytovatelů chráněných pracovních míst a sociálních poskytovatelů sociálních služeb), společenství TESSEA (seznam sociálních podniků), Národní sítě MAS (seznam komunitních škola a dalších specifických organizací).

bylo identifikováno 29, což je zhruba třetina ze všech sociálních podniků působících na venkově (73). Podobný poměr platí pro sociální podniky působící na venkově v relaci k městům. Celkově jde o 221 sociálních podniků identifikovaných v ČR. Nejčastějším výskytem těchto inovativních druhů se mohou pochlubit dva ze šesti venkovských krajů, a to Zlínský a Olomoucký kraj.

3.2 Přírodní a sociální kapitál ve venkovských obcích

Sledovali jsme postoje obyvatel k přírodnímu a sociálnímu kapitálu, a to ve dvou typech obcí – v těch, kde jsme identifikovali SIA a v těch, kde nejsou provozovány. Postoje byly sledované v dotazníkovém šetření. Sledovali jsme především, zda venkované vnímají možnost zhodnotit přírodní a sociální potenciál/kapitál v SIA. Bez ohledu na to, zda v obcích jsou či nejsou identifikované SIA, panuje názor, že vysoce hodnocené přírodní prostředí venkova není dostatečně využíváno pro prosazování SIA. Tuto tezi sdílejí zejména obyvatelé těch obcí, kde SIA absentují. Je to vysvětlováno menší ochotou prosazovat takové aktivity a menší mírou informovanosti o možnostech jejich rozšíření. Zatímco v otázce zhodnocení přírodního potenciálu venkovských lokalit prostřednictvím SIA se oba typy obcí liší, v preferenci cílových skupin nikoliv. Jako nejvíce potřební jsou vnímáni senioři, tělesně postižení, ohrožené rodiny a děti.

V hodnocení sociálního kapitálu, kterým lidé ve venkovských obcích disponují, není dle jejich obyvatel rozdíl v obcích, které nabízejí a nenabízejí SIA, a to v komponentách důvěry a vzájemné reciprocity. Rovněž tak nenacházíme rozdíly ve vnímání prvků občanské angažovanosti. Ale zatímco do občanského sdružování jsou více zapojeni lidé v obcích s přítomností SIA, co se rodinných a blízkých přátelských vazeb týče, platí vyšší soudržnost v obcích bez SIA. Proto lze uvažovat o silných vazbách platných v komunitách bez SIA, které však jsou méně otevřené novým přístupům. Narozdíl od vyšší frekvence slabých vazeb v obcích se SIA, kde je díky tomu větší potence k rozvojovým a inovativním aktivitám zahrnujícím SIA¹.

Z pohledu reprezentantů sledovaných obcí je v současné rozvojové politice legitimní a dokonce prospěšné vyjadřovat problémy lokalit prostřednictvím přípravy a realizace rozvojových projektů. V obcích bez SIA jsou identifikované problémy téměř výlučně obsahem tzv. tvrdých projektů (které neřeší sociální problémy) a v těchto obcích bylo také zjištěno politické napětí mezi místními politiky, zatímco v obcích se SIA je větší otevřenost k řešení sociálních problémů (prostřednictvím tzv. měkkých projektů), a to ve spolupráci reprezentantů komunit s rozdílným politickým zaměřením. Tomuto obrazu odpovídají i související vazby na místní zájmové skupiny, kdy v prvním případě nelze mluvit o občanské společnosti, neboť jsou nižší i vazby mezi spolky, zatímco v druhém případě občanská společnost s přítomnými mezipolkovými vazbami spolupracuje. To však neznamená, že politicky nestabilní obce bez SIA s nízkou potencií pro prosazování prvků občanské společnosti nedisponují sociálním kapitálem. Silné rodinné a úzké přátelské vazby jsou však uzavřené v nespolupracujících částech komunit. Jde tedy o jiný charakter sociálního kapitálu, jehož sílu nelze kvantifikovat a srovnávat s rovněž nekvantifikovatelnou silou sociálního kapitálu v obcích se SIA.

3.3 Potenciál pro vzdělávání v sociální péči na venkově (formální a neformální)

¹ Koncept slabých a silných vazeb vychází z analýzy sociálních sítí a předpokládá, že v rámci uzavřených sociálních skupin jsou tzv. silné vazby, jejichž četnost a orientace směřuje dovnitř komunity, zatímco tzv. slabé vazby jsou „děleny“ mezi více jedinců a orientují se nad rámec malých sociálních skupin (Granovetter, 1991).

Třetí, právě probíhající výzkumné šetření se zaměřuje na hodnocení možností vzdělávání přímých poskytovatelů sociální péče (jak laiků v domácí péči, tak školených vykonavatelů sociální péče) v prostředí venkovských obcí (resp. obcí do 5 tisíc obyvatel). Tito poskytovatelé (laičtí i odborní) musí disponovat určitými znalostmi a dovednostmi pro efektivní působení v dané oblasti. Nás v tom zajímá způsob, jakým lze tyto znalosti a dovednosti zdokonalovat v místním prostředí obcí do 5 000 obyvatel prostřednictvím existujících institutů (škol, vzdělávacích agentur, méně formalizovaných institutů nepovinných vzdělávání v sociální péči).

Dosud získané výsledky poukazují na okrajovou roli škol v tomto ohledu, a to zejména proto, že obory spojené se sociální (nikoliv zdravotní) péčí nejsou atraktivní a ačkoliv by absolventi oborů pečovatelské služby uplatnění měli, jde o povolání s nízkou prestiží. Náročnost takové profese kombinovaná s nedostatečným oceněním finančním i společenským tento obor pravděpodobně diskvalifikuje. I kdyby příslušné školy nabízely určité vzdělávání komunitního charakteru v oblasti sociální péče, tato nabídka zůstává bez poptávky. Proto je realita i taková, že školy zmiňované obory nenaplnují a omezují pak výuku i v běžném režimu studia (ačkoliv na trhu práce příslušně vyškolení pracovníci chybí). Přitom poskytovatelé sociální péče mají ze zákona danou povinnost celoživotního vzdělávání.

Další dosavadní výsledek se týká laiků, resp. přímých neprofesionálních pečujících. Dosud převládá názor, že to jsou pasivní subjekty sociální politiky. U těchto laiků nedochází k podpoře jejich znalostí a dovedností žádným způsobem, přibližujícím se celoživotnímu vzdělávání poskytovatelů sociální péče. Za pozornost však stojí, že právě tito laičtí pečovatelé mají k výkonu sociální péče vysokou motivaci (pečují o rodinné příslušníky a příbuzné, případně sousedy), a jsou si vědomi potřeby získávat další znalosti a vědomosti. Domníváme se proto, že mohou tvořit významnou část poptávky po vzdělání ve výše uvedené oblasti. Propojení mezi školením profesionálů a laiků v této oblasti není institucionalizováno.

4. Závěr

Současné klíčové otázky veřejných politik, zvláště pak politiky sociální, souvisejí s očekávanými demografickými a společenskými změnami. Na vzrůstající sociální potřebnost a nedostatečnou kapacitu reagují jednotlivé zákonné normy (např. zákon o sociálních službách), jejichž smyslem je mimo jiné podpořit participaci jedinců a rodiny na péči, resp. poskytování sociálních služeb v rámci neformálních (rodinných a komunitních) sítí. Tím bude taktéž posílen princip subsidiarity, kdy se očekává využívání potenciálu jedinců a rodin pro efektivní řešení vlastních sociálně nepříznivých problémů. Úlohou státu je vytvářet optimální podmínky pro aktivizaci zejména těch zdrojů, které jsou nejbližší sociálně potřebnému jedinci, rodině a umožnit řešení v rámci komunit, v nichž jedinci žijí a prostřednictvím místních hmotných, ale zejména nehmotných zdrojů zabezpečení. V současnosti tomuto požadavku odpovídá na úrovni obce komunitní plánování.

Mezi základní instituty „sociálně politického působení“ patří chráněná pracovní místa, rozličná varieta sociálních služeb, ale i méně formalizované instituty sociálních podniků a dalších projevů green care. Ačkoliv nabídka chráněných pracovních míst je rozsáhlá, ve venkovském prostředí jde jen o desetiprocentní podíl z nabízených na trhu chráněných pracovních míst. Přitom venkov (resp. obce do 5 000 obyvatel obývá (v roce 2017) 39% obyvatel ČR a není proč se domnívat, že jejich potřebnost chráněné práce je nižší v relaci s obyvateli měst. V případě sociálních služeb na venkově jde o omezené zaměření cílových skupin (na seniory a tělesně postižené) s doplňujícím prvkem neregistrovaných sociálních služeb orientovaných na rozsahem malé skupiny osob, jimž poskytují služby v terénu.

Z dotazovacího šetření je patrné, že venkované považují přírodní prostor venkova za doposud nedostatečně využitý pro poskytování nabídky sociálně inkluzivních aktivit, a to zvláště v těch obcích, kde se žádné nenacházejí. Ze srovnání obcí s přítomností a bez přítomnosti sociálně inkluzivních aktivit je zřejmé, že v obcích bez přítomnosti sociálně inkluzivních aktivit je potence koncentrována do silných rodinných a přátelských vazeb, zatímco obce s přítomností SIA vykazují větší schopnost spolupráce nad rámec rodiny, a to v prostředí spolupracujících politických aktérů a prosazování hodnot občanské společnosti. Potenciál první skupiny obcí tkví ve schopnosti využívat zavedené instituty sociální politiky a posilovat principy participace a subsidiarity, zatímco potenciál druhé zmiňované skupiny obcí je ve větší otevřenosti ke spolupráci v rámci komunity přesahující (často omezené a vyčerpané) rodinné prostředí. Pak by mělo být snazší zapojit do rodinné péče i jiné subjekty sociální politiky. V první skupině obcí je pak důležité klást důraz na prohlubování znalostí a dovedností rodinných a sousedských domácích pečovatелů.

Jednou z důležitých institucí při poskytování sociálních služeb na neformální komunitní bázi je vzdělávání v nejširším slova smyslu. Opomene-li zákonem podchycené vzdělání profesionálních pečujících, u laiků je neméně potřebné pro správné a efektivní vykonávání péče v přirozeném domácím prostředí. Z dosavadního empirického šetření je patrná na straně rodinných pečujících poptávka po znalostech v oblasti sociální péče, na níž však nabídka nereflakuje. V případě odborných učilišť a středních škol by adekvátní nabídkou bylo komunitní vzdělávání v příslušných oborech (např. pečovatelské služby). Avšak tyto obory jsou nedostatečně obsazované a využívány ve středním stupni vzdělání. Zaznamenali jsme, že vzdělávání domácích pečujících probíhá neformalizovaně v rámci jistého školení poskytovateli sociální služby přímo při poskytování služby. Jde však o jednotlivé situace, kdy poskytovatelé zajišťují takové poradenství zcela neformálně, bez honoráře a bez kompetencí poskytování služby poradenství a vzdělávání.

Jednou z klíčových otázek, které si na základě posledních empirických dat klademe, je, zda a jak by bylo možné systematicky reagovat na nerovnováhu mezi poptávkou po vzdělávání v oblasti sociální péče v rodinách a nabídkou vzdělání laickým pečujícím. Mluvíme-li o rozsáhlém systému sociální politiky, v níž se jednotlivé předmětné oblasti propojují, je téma potence skupiny laických domácích pečovatелů aktuální, neboť oni získávají praxi přímou péčí a jsou motivováni vzdělávat se. Tento dílčí výsledek naznačuje možný přesah systému sociálního zabezpečení do vzdělávací politiky, následně do politiky zaměstnanosti a rodinné politiky. Zároveň znamená posílení aktivní sociální politiky přenosem odpovědnosti ze státu na další (ne-státní) subjekty sociální politiky, což odpovídá představám konceptu reprivatizace sociálního státu. Vzhledem k tomu, že jde o poptávku po vzdělání ve venkovských oblastech, resp. o potenciál možného rozvoje lidského kapitálu ve venkovských komunitách, jde zároveň o realizaci konceptu neoendogenního rozvoje.

Literatura

- ATKINSON, R., 2000: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. *Sociální studia* 5, s. 43-51.
- BERNARD, J. – ŠIMON, M., 2017: Vnitřní periferie v Česku: Multidimenzionalita sociálního vyloučení ve venkovských oblastech. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 53, č. 1, s. 3-28.
- BOCK, B. – KOVACS, K. – SHUCKSMITH, M., 2014: Changing Social Characteristics, Patterns of Inequality and Exclusion. In: Copus, A. K. – De Lima, P. (eds.): *Territorial Cohesion in Rural Europe: The Relational Turn in Rural Development*. London: Routledge, s. 193-211.

- COMMINS, P., 2004: Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: Characteristics, Processes and Research Issues. *Sociologia Ruralis* 44, č. 1, s. 60-75.
- DESSEIN, J. – BOCK, B. B., 2010: *The Economics of Green Care in Agriculture*. Leicestershire: Loughborough University, 94 s.
- EUROSTAT, 2015: New Urban-Rural Typology. [online]. [cit. 4. 6. 2018] Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Archive:Urban-rural_typology
- FAZZI, L., 2011: Social Cooperatives and Social Farming in Italy. *Sociologia ruralis* 51, č. 2, s. 119-136.
- FISHER, M., 2005: On the Empirical Finding of a Higher Risk of Poverty in Rural Areas: Is Rural Residence Endogenous to Poverty? *Journal of Agricultural and Resource Economics* 30, č. 2, s. 185-199.
- GRANOVETTER, M., 1991: The Social Construction of Economic Institutions. In: Etzioni, A. – Lawrence, P. (eds.): *Socio-Economics: Toward a New Synthesis*. Armonk and London: M.E. Sharpe, s. 75-81.
- HUDCOVÁ, E., 2016: Tematizace a konceptualizace sociálního zemědělství ve vztahu k sociálnímu podnikání, multifunkčnímu zemědělství a přístupům green care v České republice. *Fórum sociální politiky* 10, č. 5, s. 20-23.
- HUSÁK, J. – HUDEČKOVÁ, H., 2018: Utilisation of the Natural Potential of Rural Areas for Social Inclusion. *Agricultural Economics – Czech* 64, č. 4, s. 149-162.
- HUSÁK, J. - HUDEČKOVÁ, H. - KUČEROVÁ, E. 2019: Potenciál venkova pro praktikování sociálně inkluzivních aktivit. *Sociológia* 51.2 s.115-136.
- KUČEROVÁ, E 2018: Social inclusion in the context of Czech rural development policy. *Agricultural Economics* 64.9 p. 412-422.
- LOWE, P., 2000: The Challenges for Rural Development in Europe. In: *Conference Proceedings of 5th European Conference on Higher Agricultural Education*. Newton Abbot: University of Plymouth.
- MAREŠ, P. – SIROVÁTKA, T., 2008: Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, č. 2, s. 271-294.
- MUSIL, J. – MÜLLER, J., 2008: Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, č. 2, s. 321-348.
- PHILIP, L. J. – SHUCKSMITH, M., 2003: Conceptualizing Social Exclusion in Rural Britain. *European Planning Studies* 11, č. 4, s. 461-480.
- SHORTALL, S., 2008: Are Rural Development Programmes Socially Inclusive? Social Inclusion, Civic Engagement, Participation, and Social Capital: Exploring the Differences. *Journal of Rural Studies* 24, č. 4, s. 450-457.
- SHUCKSMITH, M., 2010: Disintegrated Rural Development? Neo-Endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis* 50, č. 1, s. 1-14.
- SHUCKSMITH, M., 2012: Class, Power and Inequality in Rural Areas: Beyond Social Exclusion? *Sociologia Ruralis* 52, č. 4, s. 377-397.
- TEMELOVÁ, J. et al. 2011: Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47, č. 4. s. 831-858.
- VAJDOVÁ, Z., 2011: Sociální kapitál a dopady ekonomické krize v regionech. Kraj Vysočina a Ústecký kraj. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 155 s.
- ZICH, F., 2006: Sociální potenciál regionu: (soubor studií). Praha: VŠFS, 103 s.

Ochrana lidských práv ve vzdělávání sociálních pracovníků

Protection of Human Rights in Education of Social Workers

Tatiana Matulayová¹, Petra Zdražilová²

Abstrakt

Východiskem příspěvku je vnímání sociální práce jako profese založené na etických hodnotách a konceptu lidských práv. Autorky v společném příspěvku sumarizují spolupráci Asociace vzdělavatelů v sociální práci a veřejné ochránkyně práv v oblasti vysokoškolského vzdělávání sociálních pracovníků. Dalším cílem příspěvku je upozornit na aktuální témata, které řeší veřejná ochránkyně práv a kriticky reflektovat současný stav výkonu a vzdělávání v sociální práci. V závěru příspěvku nabízíme společná témata a aktivity pro další období spolupráce.

Klíčová slova: Lidská práva. Sociální práce. Vzdělávání sociálních pracovníků.

Abstract

The starting point for this paper is the perception of social work as a profession based on ethical values and the concept of human rights. The authors summarize cooperation in higher education of social workers between the Association of Educators in Social Work and the Public Defender of Rights. Another aim of the paper is to draw attention to current issues addressed by the Public Defender of Rights and to reflect critically the current state of performance and education in social work. At the end of the paper, we offer common themes and activities for the next period of cooperation

Keywords: Human rights. Social work. Education of social workers.

1. Úvod

Sociální práce jako profese a věda vznikla počátkem 20. století jako institucionalizovaná odpověď na společenské proměny a problémy v kontextu národních států. Již ve svých počátcích rozvíjela intervence na celospolečenské úrovni, což dokladuje mimo jiné činnost a dílo takových osobností jako Jane Addams, Alice Salamon, Florence Hollis, Octavia Hill nebo v českém kontextu Alice Masaryková nebo Marie Krakešová (např. Brnula, Kodymová, Krakešová, 2019). Pavla Kodymová (2014) podrobně zpracovala historii české sociální práce v letech 1918-1948 s cílem objasnit společenské a politické souvislosti formování sociální práce jako oboru v ČR. Přesvědčivě (na základě studia archivního materiálu) poukázala na postavení, význam a role sociálních pracovníků v soudobé společnosti.

Od počátku profesionalizace sociální práce jsou přítomné teoretické perspektivy (zejména ekologická a kritická) prizmatem, kterých nahlízejí sociální pracovníci na příčiny a řešení sociálních problémů a životních situací klientů. Témata a koncepty moci, oprese a diskriminace jsou dlouhodobě reflektována v teorii a praxi sociální práce. Za více než sto let existence profese sociální práce je možné vysledovat takové trendy jako posun od uschopňování ke zmocňování nebo od expertního k participativnímu přístupu.

Globální problémy a výzvy, např. chudoba, sociální vyloučení, migrace, ochrana životního prostředí, mír, extrémismus a další rezonují i v českém kontextu.

¹ Katedra křesťanské sociální práce, Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého; tatiana.matulayova@upol.cz; Tel.: +0-420-731 664-215

² Kancelář veřejného ochránce práv, zdrazilova@ochrance.cz; +0-420-542-542-360

1.1 Sociální práce jako lidskoprávní profese

Ochrana lidských práv patří v teorii i praxi sociální práce ke klíčovým tématům. Sociální práce je dynamicky se rozvíjející profese založena na hodnotách sociální změny, sociální rovnosti, lidské důstojnosti a mezilidských vztazích (Etický kodex sociálního pracovníka České republiky).

Sociální práce jako profese přijímá svůj podíl zodpovědnosti za stav v oblasti ochrany lidských práv. Patří k etickým závazkům sociálních pracovníků, že budou vystupovat proti všem porušováním lidských práv a zasazovat se o jejich odstraňování. Jedním z hlavních cílů je podpora spravedlivých struktur, odstraňování oprese, prevence a řešení diskriminace, zasazování se za dodržování lidských práv. Na makroúrovni se od sociálních pracovníků očekává, že budou přispívat svými poznatky a zkušenostmi k tomu, aby byla lidská práva nebyla jenom deklarována, ale i realizována. Současně, že se budou zasazovat o sociální spravedlnost, sociální kohezi a společenskou integraci/inkluzi. Na mikroúrovni je cílem sociální práce naplňování lidské důstojnosti a lidských práv jako zásadní podmínky lidsky důstojného života.

Koncepce lidských práv v sociální práci byla akcentována např. v roce 1994 Spojenými národy. Ocenění přínosu sociálních pracovníků v oblasti ochrany lidských práv dokumentují zatím dvě udělené Nobelovy ceny míru – v roce 1931 Jane Addams (USA) a v roce 2011 Leymah Gbowee (Liberie).

Od roku 2004 jsou v zásadních mezinárodních dokumentech sociální práce (Globální definice sociální práce, Etické principy pro sociální práci, Globální standardy pro vzdělávání v sociální práci) explicitně zdůrazněna témata hodnoty lidských práv, sociální spravedlnosti a solidarity.

Sociální práce je často označována je profese založená na hodnotách (např. Chechak, 2015). K teoretickým základům sociální práce patří její humanistické pojetí. Lidská práva a respekt, jsou považovány za etickou hodnotu a jejich ochrana za etický princip (např. Payne, 2011).

Ve vzdělávání sociálních pracovníků je téma lidských práv proto neustále zpřítomňováno a považováno za průřezové. V Evropě se pak můžeme setkat i se studijními programy sociální práce, které jsou přímo na lidská práva zaměřeny. Například Silvia Staub-Bernasconi rozvíjela od roku 2000 stejnojmenný magisterský studijní program.

1.2 Asociace vzdělavatelů v sociální práci

Asociace vzdělavatelů v sociální práci (dále „ASVSP“) je zapsaný spolek sdružující vysoké školy (i jejich jednotlivé součásti), vyšší odborné školy a další právnické a fyzické osoby, které nabízejí vzdělání v sociální práci na území České republiky. Cílem ASVSP je zvyšování odborné kvality vzdělávání v sociální práci. Prosazuje zájmy vzdělavatelů v sociální práci a je garantem kvality vysokoškolského vzdělávání v sociální práci. Přispívá k rozvoji profese sociální práce, usiluje o zvýšení její společenské prestiže a o podporu její identity.

Za rozhodující nástroj dosahování uvedeného cíle považují členové ASVSP minimální standardy vzdělávání v sociální práci, podporu členů při jejich realizaci, kontrolu jejich dodržování na členských školách a vydávání časopisu Sociální práce/Sociálna práca. Pro své členy asociace organizuje i různé aktivity v rámci dalšího vzdělávání.

ASVSP je členem Evropské asociace škol sociální práce i členem Rady pro rozvoj sociální práce v ČR. Má trvalý zájem o spolupráci s dalšími profesními organizacemi a jinými institucemi v oblasti sociální práce.

Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP (dále „Standard“) (<https://www.asvsp.org/standardy/>) je živým dokumentem. Průběžně je reflektován a upravován. Členská základna tak reaguje na potřeby rozvoje oboru a jeho identity. Revizi připravují nominovaní zástupci členských škol (pracovních skupin) vždy na základě rozhodnutí valné hromady. Změny Standardu rovněž podléhají schválení Valnou hromadou ASVSP. Dokument je tvořen preambulí a aktuálně 12 tematickými okruhy. Obsah jednotlivých disciplín se propojuje v komplexní celek, který sleduje předmět zájmu sociální práce, tj. sociální interakce, které podporují sociální změnu a rozvoj, sociální soudržnost a posílení a osvobození lidí. Standard reflektuje globální definici sociální práce (<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>). Standard je akceptován i pro potřeby akreditací vysokoškolských programů pro oblast vzdělávání sociální práce. Jeho jedinečnost v kontextu terciárního vzdělávání v ČR podtrhuje i skutečnost, že je uplatňován i v rámci studia na vyšších odborných školách.

1.3 Spolupráce ASVSP s veřejnou ochránkyní práv

Začátky spolupráce se datují do roku 2016, kdy se na ASVSP obrátila veřejná ochránkyně práv (dále také jen „ombudsmanka“) s nabídkou spolupráce. Současně informovala o výsledcích výzkumu „Diskriminace v ČR: oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti“. Výzkum ukázal hlavní překážku při vymáhání práva na rovné zacházení - nedostatek informací nejenom na straně lidí, ale i sociálních pracovníků o tom, co je diskriminace a jak se proti ní bránit. Ombudsmanka proto doporučila, aby stát prostřednictvím vzdělávacích institucí zajistil kontinuální vzdělávání budoucích i stávajících sociálních pracovníků a pracovníků v otázkách rovného zacházení (Zpráva, 2015). ASVSP nabídla pro členy bezplatnou podporu při výuce základů antidiskriminačního práva pro studenty a studentky oboru sociální práce v tomto rozsahu: úvodní proškolení pedagožek a pedagogů ze zapojených vzdělávacích institucí (podzim 2016, zima 2017), poskytnutí seznamu odborné literatury, poskytnutí učebních a propagačních materiálů do běžné výuky, poskytnutí vzorových prezentací a případových studií k jednotlivým problémům, telefonické a e-mailové konzultace s právníčkami a právníky Kanceláře veřejného ochránce práv (dále jen „Kancelář“) k vybraným otázkám (bydlení, zaměstnání, sociální oblast apod.), poskytnutí seznamu expertů a expertek na antidiskriminační právo.

Ombudsmanka současně upozornila, že Minimální standardy vzdělávání v sociální práci ASVSP explicitně neobsahují problematiku rovného zacházení a ochrany před diskriminací. Navrhla doplnění standardu (okruh Úvod do právní teorie a praxe a Menšinové skupiny) o tuto problematiku.

V reakci na výše zmíněný dopis Výkonná rada ASVSP pozvala pracovníky Kanceláře na Valnou hromadu ASVSP dne 11. 11. 2016. Ti zde představili možnosti spolupráce. V roce 2017 se pak uskutečnily dva dvoudenní semináře s názvem Právo na rovné zacházení – účinná pomoc obětem diskriminace, a to v Praze a v Olomouci.

42 účastníků těchto seminářů vyplnilo hodnotící dotazník. Všichni účastníci hodnotili semináře pozitivně. Ocenili přínos seminářů pro přímou výuku (konkrétní předměty – zejména poskytnutí konkrétních příkladů, cvičení, kazuistik, studijních materiálů). Konstatovali zvýšení odborných kompetencí, získání přehledu v problematice, uvědomění si různých perspektiv – právní a sociální aspekt tématu. Za přínosnou považovali i diskuzi s kolegy – vyučujícími. Bylo dohodnuto jak v rámci ASVSP, tak i s Kancelářem, že budeme v kontaktu. Jednotlivé členské školy ASVSP mají možnost samostatně kontaktovat vedoucí/ho odboru rovného zacházení Kanceláře a připravit regionální semináře, reagující na potřeby studentů a praxe.

Co se týče doplnění Standardu o danou problematiku, bylo dohodnuto, že při revizi, bude přihlíženo k doporučením ombudsmanky. Zatím je na jednotlivých členských školách, aby téma reflektovaly a využily získanou podporu.

1.4 Kdy se ombudsman setká se sociální prací?

Již od počátku své existence, se ombudsman mohl zabývat činnostmi sociálních pracovníků a pracovníc, kteří vykonávali sociálně-právní ochranu dětí. Za téměř dvacet let prošetřování postupu orgánů sociálně-právní ochrany dětí (dále jen „OSPOD“) vydal ombudsman řadu zpráv, ve kterých formuloval základní principy ochrany práv dětí a popsal základní nedostatky v postupu OSPOD. Tyto zprávy jsou dálkově dostupné v Evidence stanovisek ochránce (<https://eso.ochrance.cz/Vyhledavani/Search>). Přestože se ochránce, stejně jako v případě OSPOD, mohl zabývat výkonem sociální práce na obci (výkon přenesené působnosti obce) již od počátku fungování instituce, stává se tato agenda aktuální až v posledních letech, a to zejména v souvislosti s hrozbou ztráty bydlení nebo s řešením nepříznivé situace v důsledku zdravotního postižení nebo závislosti na péči jiné osoby. Kromě výkonu sociální práce v rámci obecních/městských úřadů (příp. úřadů práce) se ochránce zabývá také sociální prací v institucích. Souvisí to s jeho působností jako tzv. národního preventivního mechanismu ve smyslu Opčného protokolu k Úmluvě proti mučení a jinému krutému, nelidskému a ponižujícímu zacházení nebo trestání. V kontextu této působnosti od roku 2006 zaměstnanci Kanceláře navštěvují místa, kde jsou lidé omezeni na svobodě. Je lhostejné, zda je to proto, že o omezení jejich svobody rozhodl soud (věznice, školská zařízení, výkon ochranného léčení) nebo jiný orgán veřejné moci (zařízení pro zajištění cizinců, policejní cely), nebo protože jsou natolik závislí na poskytované péči, že zařízení nemohou opustit (zdravotnická zařízení, zařízení sociálních služeb). Cílem těchto návštěv je působit k ochraně práv těchto lidí. Zatímco jiné profese (psychiatrie, ošetřovatelství, etopedie apod.) našly již při hodnocení podmínek a zacházení s lidmi v těchto zařízeních, své místo, je třeba přiznat, že v hodnocení sociální práce máme co dohánět. Sociální pracovník či pracovnice prozatím součástí týmu, který návštěvy provádí, není. Je přitom zřejmé, že např. v zařízení sociálních služeb je role sociálního pracovníka nezastupitelná zejm. v případě, kdy je naprosto zřejmé, že konkrétní člověk do zařízení nepatří, je natolik soběstačný, že by mohl žít i s minimální mírou podpory doma. Bohužel i nyní v zařízení potkáte lidi, kteří zde žijí „na přání“ své rodiny či opatrovníka, nikoliv proto, že by chtěli a takovou míru podpory potřebovali. O nezastupitelné roli sociálního pracovníka ve školských zařízeních v kontextu práce s rodinou se není třeba více rozepisovat. Sociální pracovník ve věznici může hrát významnou roli v tom, že odsouzený po svém propuštění bude mít vyšší šance na to, že se znovu začlení do společnosti a neselže. Současné počty sociálních pracovníků a pracovníc naplnění této role sociální práce neumožňují. V řadě zařízení je sociální pracovník bohužel stále jen účetní, strážce trezoru a administrativní síla.

1.5 Aktuální témata, která ombudsmanka řeší

Kromě postupu OSPOD, se čím dál častěji na ombudsmanku obracejí lidé v bytové nouzi. Často jde o rodiny s dětmi nebo matky samoživitelky, které mají více dětí. Ombudsmanka samozřejmě lidem nemůže zajistit bydlení, jediné, co jí ze zákona přísluší, je prošetřit činnost sociálních pracovníků a pracovníc na obecních/městských úřadech. Další situací, kdy se zabýváme sociální prací na obci, je uzavření ubytovny, kdy jsou ohroženy sociálním vyloučením a bezdomovectvím desítky lidí, včetně rodin s dětmi. Sociální práce, zcela v souladu se svým posláním (obhajoba lidských práv, prosazování sociální spravedlnosti), plní důležitou roli v sociálním začleňování a v předcházení bezdomovectví. Klíčovým

aspektem je přitom dostupné bydlení a případně dostatečné kapacity sociálních služeb. Výrazným limitem jsou však místní politiky a to, jak k dostupnému bydlení a k osobám ohroženým sociálním vyloučením a bezdomovectvím přistupují. Komentování, ovlivňování a prosazování sociální spravedlnosti je klíčovou úlohou a činností sociálních pracovníků. Vycházíme z představy různých úrovní sociální práce (mikro, mezo a makroúroveň). Je zřejmé, že sociální pracovníci, kteří jsou takzvaně v první linii, budou mít méně možností, jak tuto úlohu plnit na lokální, regionální nebo národní úrovni ve srovnání například s vedoucími odborů. Nebývá však výjimkou, že vedoucí odboru (většinou sociálních) není sociální pracovník. V takovém případě je nezbytné, a to zejména v případě větších měst, aby měl vedoucí odboru k dispozici někoho, kdo je graduovaný sociální pracovník, má příslušné odborné kompetence a je schopen sociální práci na makroúrovni vykonávat. Pochopitelně to, jak s hlasem sociálních pracovníků potažmo vedoucích pracovníků naloží politici, je věcí jinou. Bohužel ne vždy jsou zájmy těchto skupin totožné, často je to naopak. Přestože je podle Strategie sociálního začleňování 2014-2020 sociální práce vnímána jako nástroj, který má zprostředkovat adekvátní bydlení a jeho udržení, jedinou možností, kterou sociální pracovníci při řešení bytové nouze často mají, je nabídnout klientům komerční ubytovnu (ta často neposkytuje důstojné podmínky pro bydlení). V takové situaci je sociální práce v první linii frustrující. Klienti ani sociální pracovníci nemají možnost, jak bytovou nouzi uspokojivě řešit.

Úkolem ombudsmanky není zejména v těchto případech jen hodnotit postup sociálních pracovníků a upozorňovat na chyby. Právě v situacích, kdy sami sociální pracovníci nemohou vykonávat sociální práci tak, jak je třeba – tedy v souladu s jejím posláním a hodnotami – ať již proto, že jejich nadřízení neví, co je vlastně úkolem sociální práce, co nemohou po sociálním pracovníkovi požadovat (např. kontrola lidí, zda nezneužívají dávky, chovají se v domě slušně apod.), protože je to v rozporu s principy sociální práce, nebo proto, že je jich tak málo, že není v jejich silách vykonávat sociální práci s každým z klientů, tak jak je třeba, může ombudsmanka pomoci tím, že sice bude konstatovat, že sociální práce neprobíhá tak, jak by měla, ale také pojmenuje to, proč tomu tak je. Koneckonců podpora sociálních pracovníků je také zdůrazněna v úvodu Desatera dobré praxe sociální práce při řešení nepříznivé sociální situace. I toto Desatero vznikalo ve spolupráci se sociálními pracovníky a ASVSP.

Dalším aktuálním tématem je od ledna 2018, kdy se ombudsmanka stala tzv. monitorovacím orgánem ve smyslu Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, sociální práce v kontextu postižení. Při realizaci práv lidí s postižením (právo na vzdělání, zaměstnání, rodinný život, právo na nezávislý způsob života atd.) hraje sociální práce důležitou roli, ať jde o sociální práci na obci, na úřadu práce, v instituci nebo o podporu lidí s postižením prostřednictvím různých sociálních služeb a nevládních organizací. Vzhledem k tomu, že sledování toho, jak jsou práva lidí s postižením dodržována, předpokládá pochopitelně i zapojení samotných lidí s postižením. Kancelář pořádá několikrát ročně setkání, kde jsou vítáni všichni, kteří mají k tomuto tématu co říci. Více informací, včetně avíz na nadcházející akce, je možno najít na stránkách ochránce v sekci Monitorování práv lidí se zdravotním postižením (<https://www.ochrance.cz/monitorovani-prav-lidi-se-zdravotnim-postizenim/>).

1.6 Spolupráce v budoucnu

Je zřetelné, že jak práce sociálního pracovníka, tak práce v Kanceláři ombudsmanky mají něco společného. Minimálně je to obhajoba lidských práv, boj proti opresi a diskriminaci nebo nespravedlivým politikám. I proto chce ASVSP i ombudsmanka a její Kancelář dále spolupracovat. Právníci a právničky z Kanceláře budou dále podporovat vzdělavatele

v sociální práci v kvalitním zprostředkování odborných témat z oblasti diskriminace či práv zranitelných skupin studentům a odborné veřejnosti.

Asociace nabízí prostor v časopisu Sociální práce/Sociálna práca, který vydává se záměrem podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce a kvalitu sociální práce (více na <http://www.socialniprace.cz/index.php?sekce=1&podsekce=17>).

Na úrovni členských škol ASVSP se předpokládá konkrétní spolupráce např. přizývání na odborné konference a semináře.

Aktuálně oba subjekty uvažují o zorganizování odborných seminářů pro zaměstnance Kanceláře k vybraným tématům a oblastem sociální práce. Cílem je zvýšit povědomí o současném stavu poznání v sociální práci.

Dalším krokem k prohloubení spolupráce by mohlo být zapojení ASVSP či členských škol do posuzování konkrétních případů či do provádění návštěv zařízení. Zprávy ombudsmanky by se tak totiž mohly stát nosičem pro šíření „nejlepší praxe“ v sociální práci.

Seznam citované literatury

- BRNULA, Peter. *Sociálna práca. Dejiny, teorie a metódy*. Bratislava: IRIS, 2012. ISBN 9788089256914.
- BRNULA, Peter, KODYMOVÁ, Pavla a KRAKEŠOVÁ, Marie. *Sociální kliniky: Z dějin sociální práce a sociálního školství*. Praha: Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4300-7.
- Diskriminace v ČR: oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti: závěrečná zpráva z výzkumu veřejné ochránčyně práv. Brno: Kancelář veřejné ochránčyně práv, 2015. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ESO/CZ_Diskriminace_v_CR_vyzkum_01.pdf.
- Etický kodex sociálního pracovníka České republiky. Společnost sociálních pracovníků, 1995. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z http://www.apsscr.cz/ckfinder/userfiles/files/Etick%C3%BD%20kodex_Profesn%C3%AD%20Osvaz_verII.pdf
- Human rights and social work : a manual for schools of social work and the social work profession. New York; Geneva: UN, 1994. 68 p. ISBN 9211541042. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z <https://digitallibrary.un.org/record/209246>
- CHECHAK, D. Social work as a Value-Based Profession: Value Conflicts and Implications for Practitioner's Self-Concepts. *Journal of Social Work Values & Ethics*, Vol. 12, No. 2 (2015), p. 41-48.
- KODYMOVA, Pavla. *Historie české sociální práce v letech 1918-1948*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2256-9.
- PAYNE, Malcolm. *Humanistic Social Work*. Palgrave, 2011. ISBN-10:0230293603.
- Výroční zprávy o ochraně před diskriminací za rok 2015. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/DISKRIMINACE/Vyrocnni_zpravy/2015-DIS-vyrocnni-zprava.pdf
- Poslání a cíle. Sociální práce/Sociálna práca. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z <http://www.socialniprace.cz/index.php?sekce=1&podsekce=17>
- Strategie sociálního začleňování 2014-2020. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z https://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf
- Desatero dobré praxe sociální práce při řešení nepříznivé sociální situace. [cit. 10. 9.2019]. Dostupné z <https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/5286>

Nejasná identita sociální práce jako bariéra sociálního začleňování - příklady z výzkumu

Unclear identity of social work as a barrier to social inclusion - examples from research

Mirka Nečasová, Zdeňka Dohnalová, Robert Trbola¹

Abstrakt

Identita sociální práce je podle mnohých autorů poněkud nejasná. Tato nejasnost může způsobovat řadu problémů, např. nečitelnost sociální práce pro subjekty, se kterými sociální pracovníci jednají. V důsledku tohoto stavu pak může docházet ke komplikacím v přístupu sociálních pracovníků ke zdrojům, které jsou potřebné pro podporu sociálního začleňování klientů. Cílem příspěvku je přispět k objasnění souvislosti mezi identitou sociální práce a bariérami sociálního začleňování za využití vybraných příkladů z kvalitativní části výzkumu hodnot, dilemat a obtížných situací, se kterými se sociálních pracovníci ve své práci setkávají. Na základě prezentovaných zjištění jsou pak v závěru navržena doporučení pro oblast vzdělávání v sociální práci.

Klíčová slova: Sociální práce. Identita. Bariéry. Sociální začleňování. Vzdělávání.

Abstract

According to many authors, the identity of social work is somewhat unclear. This lack of clarity can cause a number of problems, such as the illegibility of social work for the entities social workers deal with. As a result, this may lead to complications in the access of social workers to the resources needed to support social inclusion of clients. The aim of this paper is to contribute to clarify the connection between social work identity and barriers to social inclusion using selected examples from the qualitative part of research of values, dilemmas and difficult situations that social workers encounter in their work. Based on the presented findings, recommendations for education in social work are proposed at the end.

Keywords: Social work. Identity. Barriers. Social inclusion. Education.

1. Úvod

Identitu oboru lze chápat jako sadu přesvědčení, postojů a způsobu porozumění pracovní roli a jejím hranicím, která je sdílena členy dané profesní skupiny. Charakteristickými rysy identity je osobitost hodnotového zázemí oboru, prestiž a také význam, který danému oboru přikládají ti, kteří stojí mimo tento obor (Webb, 2017). Autoři se shodují, že identita sociální práce je poněkud nejasná. Je to dáno mimo jiné komplexností sociální práce a společenskými podmínkami, ve kterých sociální pracovníci působí, povahou problémů, na které se sociální pracovníci zaměřují, a také cílovými skupinami klientů, kteří se často ocitají na okraji společnosti (Clark, 2000). Tato nejasná identita může mimo jiné omezovat možnosti přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro podporu sociálního začleňování klientů.

Cílem příspěvku je alespoň částečně zodpovědět otázku, jaká je souvislost mezi identitou sociální práce a bariérami sociálního začleňování. Pro její zodpovězení budou využity vybrané poznatky z kvalitativní části výzkumu hodnot, dilemat a obtížných situací, se kterými se sociální pracovníci ve své práci setkávají. Zaměříme se na to, jak komunikační partneři a subjekty v jejich prostředí chápali sociální práci, a na souvislost mezi jejich subjektivním

¹ Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.; e-mailová adresa: mirka.necasova@vupsv.cz; Tel.: +420-549-49-5615, zdenka.dohnalova@vupsv.cz; Tel.: +420-549-49-3586, robert.trbola@vupsv.cz; Tel.: +420-549-49-8386

pojetím sociální práce a bariérami sociálního začleňování včetně reakce na tyto bariéry. Nejdříve se tedy budeme věnovat teoretickému zázemí a charakterizujeme hlavní pojmy jako je identita, sociální vyloučení a sociální začleňování, poté seznámíme čtenáře s dvěma příklady z výzkumu dokumentujícími rozdílné přístupy komunikačních partnerů a v závěru využijeme poznatky z výzkumu pro návrh některých doporučení pro vzdělávání v sociální práci.

1.1 Identita sociální práce a sociální začleňování

Identitu oboru sociální práce definuje Musil jako „kolektivní sebepojetí skupiny lidí, kteří považují za žádoucí sledovat cíle a jednat přitom způsoby specifickými pro sociální práci“ (Musil, 2013: 512). Jako specifický cíl sociální práce pak uvádí pomoc klientům se zvládnutím potíží v jejich interakcích s jejich sociálním prostředím. Dále upozorňuje na různé zaměření a důrazy kladené sociálními pracovníky na podobu interakcí. V zásadě se jedná o to, zda pracovník (1) klade důraz především na působení na klienta a působení na subjekty v sociálním prostředí klienta považuje spíše za doplňkové, (2) zdůrazňuje působení na subjekty v prostředí klienta a práci s klientem pojímá spíše jako podpůrný prostředek změny u klienta nebo (3) považuje za důležité odvíjet svoji intervenci od okolností případu a na základě zhodnocení těchto okolností pak klade důraz na práci s klientem nebo spíše se subjekty v jeho sociálním prostředí. Sociální pracovník tak usiluje o rovnováhu v interakcích a působí jako „prostředník mezi aktuálními životními zájmy lidí a potřebou reformy, jež by umožnila stabilizovat řád“ (Lorenz In Musil, 2013:513). Sociálně ekologickou perspektivu v sociální práci uvádí jako stěžejní pro porozumění sociální práci i Šámalová (2019), která upozorňuje na to, že pozornost věnovaná člověku i prostředí a jejich neustále probíhajícím interakcím s sebou nese i nestálost a rozmanitost, protože oba tyto předměty zájmu jsou různorodé a v neustálém pohybu. Je tedy obtížné definovat sociální práci i charakterizovat její identitu tak, aby byl získán všeobecně přijímaný náhled na sociální práci.

Webb (2017) pak hovoří o tom, že identitu je velmi obtížné definovat, protože neustále podléhá změně, neboť je neustále konstruovaná. Znamená postupné vrůstání do příslušnosti k profesi, stávání se součástí sociální práce. Přesto je možné na obecné rovině určit charakteristické rysy identity. Jsou jimi (1) osobitost hodnotového zázemí oboru; (2) prestiž, legitimita oboru; (3) význam, který danému oboru přikládají ti, kteří stojí mimo tento obor.

Z výše uvedeného vyplývá, že zachytit specifický základ sociální práce v současné proměnlivé době je poměrně obtížné. Sociální pracovníci se s touto situací mohou vyrovnat odkazem na různé definice sociální práce i prostřednictvím výše zmíněného konceptu sociálního fungování. Pro ty subjekty, které stojí „vně“, je vytvoření adekvátní představy o podstatě sociální práce (pokud tedy o to stojí) o to náročnější, že často nemají k dispozici odpovídající informace, ani vhodné koncepty.

Wiles a Vicary (2019) shrnují základní přístupy k identitě v rámci oboru. Jedná se o:

- přístup zaměřený na rysy - tedy žádoucí standardy a kompetence v sociální práci, příklady dobré praxe atd.
- kolektivní chápání toho, co znamená být sociálním pracovníkem v kontextu specifických oblastí praxe (především hodnotová báze a holistický přístup napříč oblastmi praxe)
- subjektivní význam identity pro jednotlivé sociální pracovníky jako základ, o který se pracovník může opřít v obtížné situaci

Právě posledně jmenovaný subjektivní význam, který identitě jednotliví sociální pracovníci přisuzují, byl uplatněn ve výzkumu. Vycházíme z toho, že způsob, jakým sociální pracovníci rozumějí identitě sociální práce, se odráží v jejich přístupu k náročným situacím, které při své práci řeší. Významnou úlohu však jistě hraje i kontext - zde máme na mysli především přístup ke zdrojům, které jsou potřebné pro podporu sociálního začleňování klientů, a také zkušenost sociálních pracovníků s tím, jak vnímají sociální práci další významné subjekty v jejich pracovním prostředí - často ti, kteří tyto zdroje spravují.

Sociální začleňování v sociální práci definujeme jako práci v zájmu lidí, kteří jsou sociálně vyloučeni, nebo vyloučením ohroženi tak, „aby mohli dosáhnout příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný.“ (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách) V dokumentu Strategie sociálního začleňování 2014 - 2020 jsou pak uvedeny obecné cíle sociálního začleňování: (1) zajištění účasti v zaměstnání a rovného přístupu ke všem zdrojům, právům, zboží a službám; (2) prevence rizika sociálního vyloučení; (3) pomoc nejvíce zranitelným; (4) mobilizace všech relevantních aktérů. Cílem Strategie je „příspěk k plnění národního cíle redukce chudoby a sociálního vyloučení, ke kterému se ČR zavázala v rámci evropského cíle v této oblasti strategie Evropa 2020“ (MPSV, 2014:3).

2. Popis výzkumu – výzkumná strategie a zdroje dat

V textu jsou využita data získaná v kvalitativní části výzkumu zaměřeného na hodnoty, obtížné situace a dilemata, se kterými se sociální pracovníci ve své praxi setkávají. Výzkum byl zahájen v loňském roce a délka jeho trvání je do konce roku 2019. Sběr dat a jejich interpretace tedy zatím stále ještě probíhají. Byla využita smíšená výzkumná strategie: kvalitativní a kvantitativní. Kvalitativní část prozatím zahrnuje 22 realizovaných hloubkových rozhovorů a workshop se vzdělavateli sdruženými v Asociaci vzdělavatelů v sociální práci, který byl zaměřený na hodnoty. Workshop byl organizován ve spolupráci s ASVSP a VOŠ Jabok a byly v něm využity některé dílčí poznatky z rozhovorů. Základem kvantitativní části je dotazník k danému tématu, při jehož formulaci jsme vycházeli z poznatků získaných v rozhovorech. Tento dotazník zaslán cca 7.000 sociálním pracovníkům a návratnost byla vyšší než 50%. Momentálně probíhá analýza dat získaných tímto dotazníkem. Souhrnné výsledky výzkumu tedy ještě nejsou k dispozici.

V tomto textu pracujeme s vybranými poznatky z rozhovorů. Výběrový soubor byl sestaven na základě kritériálního výběru, přičemž kritéria pro zařazení do vzorku byla následující: působnost v rámci Jihomoravského kraje, práce na pozici sociální pracovník a zahrnutí pokud možno co nejširší variability zařízení tak, aby bylo možné postihnout hodnoty a dilemata sociálních pracovníků působících napříč zařízeními, cílovými skupinami i resorty. Celkem se tedy zatím uskutečnilo 22 rozhovorů se sociálními pracovníky z 22 organizací, z toho 6 komunikačních partnerů uvádělo i souběžné plnění vedoucí funkce na daném pracovišti. U těchto pracovníků jsme očekávali dobrou znalost přímé sociální práce s klienty a zároveň dobrou orientaci v systému a jeho mechanismech, i určitý nadhled vzhledem k jejich vedoucí funkci. Toto očekávání bylo naplněno jen částečně.

3. Výsledky výzkumu - příklady

Pro potřeby tohoto textu využíváme dva vybrané příklady z hloubkových rozhovorů, kterými bychom chtěli ilustrovat souvislost mezi pojímáním identity sociální práce a bariérami přístupu ke zdrojům pro pomoc klientům (potažmo sociálnímu začleňování). Zaměříme se i na reakce komunikačních partnerů. Vybrané příklady jsme zvolili z toho důvodu, že oba komunikační partneři pracují s klienty, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením nebo již

patří do skupiny sociálně vyloučených osob, oba čelí obtížným situacím, které přímo souvisejí s přístupem ke zdrojům, a oba pracují zároveň na vedoucí pozici. Jejich představy o sociální práci a jejich cílech se však liší, stejně jako reakce na obtížné situace. Tyto příklady lze do určité míry chápat jako modelové.

3.1. Příklad: komunikační partner č.1

Tento komunikační partner působí na pobočce Úřadu práce na oddělení hmotné nouze ve vedoucí pozici. Pomoc v hmotné nouzi je podle portálu MPSV opatřením v boji proti sociálnímu vyloučení. Jedná se o pomoc osobám, které mají nedostatečné příjmy. Součástí je poskytování dávek (příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení, mimořádná okamžitá pomoc), nedílnou součástí je také sociální práce s klienty (<https://www.mpsv.cz/cs/5>).

- Identita sociální práce pohledem pracovníka

Pracovník charakterizuje sociální práci jednoduše jako snahu pomoci. Důležité pro něj je, aby byla zaměřena na ty, kteří pomoc skutečně potřebují, a opravdu se snažila jim pomoci. Konkrétně se jedná např. o pomoc s orientací v systému pomoci, neboť podle přesvědčení komunikačního partnera: *„co ten stát nabízí, většina občanů České republiky prostě neví. A sociální pracovník by měl všechno tohle znát a pomoci prostě někomu to vyřídit, vědět, kde se to vyřizuje a jak se to vyřizuje...“*

Jeho představa o tom, co je sociální práce, je poměrně jasná, přičemž klade důraz na spravedlnost (upozorňuje na nemorální, ale zákonné vyplácení dávek, kdy někteří klienti dávku nepotřebují, často uvádějí nepravdivé skutečnosti a zneužívají systém, dávku však podle zákona nelze zastavit), individuální přístup ke klientovi a vyplácení dávek včas (i když systém a především počítačový program není vždy zcela funkční). Zároveň si však klade otázku, kolik má sociální práce společného s Úřadem práce a svoji pochybnost dokladuje odkazem na trend snižování počtu sociálních šetření, kterého je svědkem:

„Otázka je, kolik Úřad práce...provádí sociálních šetření nebo šetření v místě. Tam je ten velký rozdíl, ...teďka posledního půl roku jsme dostali nařízeno provádět zejména místní šetření a ne sociální šetření... Místní šetření trvá deset, dvacet minut, tady to sociální, kde by se měla rozebírat ta situace...hodina, hodina a půl.“ Zatímco místní šetření je zaměřeno pouze na ověření skutečností, sociální šetření zahrnuje i sociální práci v zájmu řešení obtížné situace klienta. Sociální práci pak komunikační partner chápe především jako předávání informací a hledání méně nákladných variant (např. *„informace o tom, kde jsou volná místa pro zaměstnání, kde je levnější školka, kde se třeba dává dětem víc na obědy z Evropské unie... Prostě řešení sociální situace klienta“*).

• Bariéra přístupu ke zdrojům a důvody

Preference místních šetření oproti sociálním šetřením je jednou z bariér adekvátního provádění sociální práce s klientem, které pracovník zmiňuje. Důvodem tohoto stavu je podle jeho názoru poptávka po tom, aby se ministerstvo dobře prezentovalo: *„aby se vykazovalo co nejvíc šetření, aby se obhájilo to, že úřady práce dostaly hodně pracovníků. ...Aby se prezentovali pro média, pro vládu, pro parlament, prostě pro všechny.“* Jde tedy pouze o vnější efekt, přitom takto mizí z Úřadu práce sociální práce, kterou se však ten stejný úřad zavazuje na tomto pracovišti poskytovat.

V závěru rozhovoru pak komunikační partner odpovídá na přímou otázku zaměřenou na hranice, kdy se začne upřednostňovat kvantita na úkor kvality práce, následujícím způsobem:

Respondent: „*Jsem tady zmínil rozdíl mezi místním šetřením a sociálním šetřením. Dopředu půl roku jsme dělali hlavně sociální šetření, teď děláme jen místní šetření. Takže v tomhle nebo v časové tísní.*“

Nařízení omezovat sociální šetření ve prospěch místních šetření tedy komunikační partner interpretuje jako snižování kvality práce a tedy i pomoci klientům ve prospěch kvantity a tedy i prezentaci efektivity práce ÚP spočívající v množství úkonů navenek. Poukazuje však také na to, že sociální šetření provádějí především obecní úřady.

- **Reakce pracovníka**

K tématu působení na klienta nebo na subjekty v sociálním prostředí, komunikační partner rozvíjí postupně ve svých odpovědích linii zaměřenou na odůvodnění nemožnosti změny. A to jak změny na straně klienta:

„...*ten úředník toho člověka nezmění, maximálně mu může v něčem pomoci. Ale žádné formování dlouhodobější. To by bylo na to, abych si takhle seděl s ním, probral si... Při tady té úřednické práci to není možné.*“,

tak i na straně prostředí:

Tazatel: „*Je sociální práce natolik silným nástrojem, že by dokázala nějakým způsobem ovlivnit společenské vnímání třeba určitého typu klientů, určité problematiky?*“

Respondent: „*Bez šance.*“

Pro komunikačního partnera se zdá být náročné uvažovat o možnosti působení na subjekty v sociálním prostředí: své odpovědi nejdříve zaměřuje pouze na možnost změny u klienta a až poté, co je položena přímá otázka na možnosti ovlivnit sociální prostředí, odpovídá jednoznačně, že je to nemožné. Nepředpokládá ovšem ani možnost změny u klienta - to však může být dáno i tím, že v závěru rozhovoru už pracovníky ÚP označuje pouze jako úředníky:

„*My jako úředníci určitě změnu ve společnosti nevyvoláme. Ideál je tady vyplatit dávku a to je všechno. A sociální práce je až na druhém místě.*“

3.2 Příklad: komunikační partner č.2

Druhý příklad je reprezentován vedoucím pracovníkem v azylovém domě pro osoby bez přístřeší a kurátorem. Azylové domy ze zákona patří mezi služby sociální prevence, které mají účinně působit proti sociálnímu vyloučení osob, které jsou vyloučením ohroženy. Cílem těchto služeb je pomáhat klientům při překonávání jejich obtížné životní situace. Azylové domy konkrétně mají klientům poskytovat stravu, ubytování na přechodnou a pomoc při uplatňování jejich práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitosti (např. obnovení kontaktu s rodinou, uplatňování zákonných nároků, kontaktu s úřady) (Havlíková, 2010).

- **Identita sociální práce pohledem pracovníka**

Pracovník vnímá sociální práci prostřednictvím konceptu sociálního fungování a zmiňuje několik pilířů, které jsou v tomto rámci klientům nabízeny a které se podle možnosti buď aktivují, nebo neaktivují. Prvním z pilířů je zapojení klientů do společnosti („*být součástí společnosti, pomáhat těm lidem ty kompetence obnovovat. A když je nemám, tak saturovat nějak ty potřeby nějakým jiným způsobem*“); druhým pilířem je oblast sebedůvěry a důstojnosti. Dalším úkolem sociální práce, na který komunikační partner poukazuje, je práce se společností tak, aby „*byla schopná přijímat skupiny lidí, kteří mají nějakou nálepku...že nefungují*...“. Tento úkol však je podle jeho názoru plněn jen sporadicky. Sociální práci pojímá jako úsilí „*o naplňování důstojného života se vším, co kolem toho patří*...“

Pro plnění tohoto cíle jsou však nutné určité podmínky „*aby to nebyla tak jako partyzánsťina, Ale aby to bylo fakt bráno jako profesionální záležitost...*“ Sociální práci podle svých slov dělá z přesvědčení, přál by si nicméně, aby byla práce sociálních pracovníků ohodnocena adekvátním způsobem, tedy tak, aby uživilu rodinu. Komunikační partner upozorňuje na nedocenení významu sociální práce a její malou prestiž odrážející se mimo jiné i ve výši finančního ohodnocení.

Základní problém, se kterým se ve své práci dlouhodobě potýkal, spočíval v potřebě vymezení sociální práce: „*...Myslím, že klíčová hodnota v organizaci je jako mít jasný vymezení, co jsem, kdo jsem a proč to dělám.*“ Uvádí, že ve své práci vedoucího měl potíže s nedostatečným ukotvením a stability, co se týče očekávání vztahených k sociální práci a ke své pracovní pozici: „*A tak jsem s tím byl konfrontován vlastně denně... Jako co teda? Co budu dělat a nebudu dělat, co smím nebo nesmím, čemu můžu oponovat a v čem jako vyšší bere? To určování, jak to půjde, tak je někde z vrchu? Nebo já jsem toho spoluvůrcem? Nebo kde se to vlastně bere?*“

- **Bariéra přístupu ke zdrojům**

Komunikační partner uvádí příklady potíží spojených s nejasnou identitou oboru pro lidi zvenčí. Popisuje např. situaci, kdy příslušníci místní politické reprezentace nerozlišovali svoje subjektivní chápání role sociálního pracovníka a role městské policie.

„*Jo, tak typickej příklad postojte...když začali volat politici a řekli mně, pojd' si ty bezd'áky uklidit, jo? Já jsem říkal: ne. Nakonec já nejsem uklízečka bezd'áku, já jsem sociální pracovník. A sociální pracovníci s bezdomovcema dělají něco jiného, ne že je uklízí. To si zavolejte měšťáky....*“

Vůči tomuto náhledu se komunikační partner jasně vymezil.

- **Reakce pracovníka**

Komunikační partner na tuto a podobné situace reagoval tak, že se snažil u nadřízených vyjasnit, co je sociální práce: „*A tomu jsem vzdoroval pět let a po pěti letech pochopili, že je to jinak. Ale byl to pětiletý proces jako tuto...pozici si ustát, že to nebudeme dělat, jak si představuje někdo....Ale to byl boj, se to tavelo v kotlíku...tavicím kotlíku. Ale nikdy se nevyjasnilo to, co jsem říkal, že je potřeba: kdo jsme...jaký máme poslání, o co se opíráme a proč toto děláme a toto neděláme.*“

I přes tyto občasné úspěchy komunikační partner uvádí, že šlo o obtížnou práci, kterou nakonec opustil, protože mu dané podmínky a tlaky, ve kterých pracoval, připadaly natolik neúnosné, že měl pocit, že už se „*pod tu práci nemůžu podepsat...*“

Co se týče otázky na působení na klienta nebo na sociální prostředí, komunikační partner uvádí, že je třeba obojí. Pokud mají být klienti úspěšní, tak je třeba, aby se v jenom okamžiku harmonizovalo více podmínek: „*měly by fungovat všechny ty složky. Jak ten klient, tak ten sociální pracovník, tak ta majorita*“. Musí být tedy aktivní jak klient, tak i sociální pracovník, tak i společnost „*aby něčím projevila svoji vstřícnost....protože všichni mají trochu pravdy, že za to může ten druhý*“.

4. Diskuse

Oba komunikační partneři dokázali svoji subjektivní představu o identitě sociální práce jasně popsat. Určité pochybnosti se objevily u pracovníka ÚP, netýkaly se ovšem identity sociální práce, ale toho zda se na ÚP se sociální práci skutečně počítá. Pracovník hovoří spíše o úřednicích a popisuje příklad ústupu sociální práce. Jedná se o paradox vzhledem k tomu, že právě na odboru, kde pracovník působí, je oficiálně garantováno, že sociální práce

poskytována bude. Podmínky pro její uplatnění jsou však ze strany nadřízených orgánů omezené a omezované. Tento komunikační partner pojmá sociální práci především jako pomoc jednotlivým klientům, možnost působení na systém v daných podmínkách preferování spíše úřednických činností nepřipouští. Z toho důvodu také nejspíše přijímá rozhodnutí nadřízených o omezování prostoru pro uplatnění sociální práce na ÚP, i když s tímto rozhodnutím není ztotožněn.

Oproti tomu, druhý komunikační partner uvádí jako základ sociální práce působení na klienta i na systém s tím, že důležitou roli v tom celém hraje právě sociální pracovník. Zmiňuje také základní hodnoty, jako je důstojnost, spravedlnost, individuální přístup, důstojné podmínky pro práci. Důležitá je pro něj i jasná identita sociální práce včetně vymezení pracovní role. Toto vymezování si bere na starost a s nadřízenými/politiky tuto roli vyjednává se střídavými úspěchy. Uvedený příklad reakce politiků na lidi bez domova dokladuje, že tyto subjekty stojící mimo sociální práci nemají o sociální práci relevantní představu, což je nepříjemné i vzhledem k tomu, že mají určitou kontrolu nad zdroji.

5. Závěr

V tomto textu jsme si kladli otázku po souvislosti mezi nejasnou identitou sociální práce a bariérami sociálního začleňování. Na základě uvedených příkladů můžeme konstatovat, že oba komunikační partneři měli jasnou představu o sociální práci, lišili se nicméně v přesvědčení o tom, zda je třeba působit na klienta, na prostředí nebo na obojí. Komunikační partner, který za úkol sociální práce považoval působení na klienta (a to především v podobě předávání informací a zprostředkování služeb), neuvažoval o tom, že by k jeho odpovědnosti patřilo i ovlivňování systému v zájmu klientů (tedy např. vyjednávání odpovídajícího prostoru pro sociální šetření).

Druhý komunikační partner pojímal sociální práci v intencích konceptu sociálního fungování, jako působení na klienta i na prostředí. Za svůj úkol tedy považoval i seznamování politiků s podstatou sociální práce a uplatňování sociální práce v praxi v souladu s takto pojatou identitou. Z rozhovorů nicméně vyplývá i poznatek, že to, jak dalece je diskuze o podstatě sociální práce možná, se liší podle prostředí, kde je sociální práce poskytována a kde pracovník působí. Pro výuku sociální práce z toho plyne doporučení na posílení témat zaměřených na identitu sociální práce a její hodnoty, na reflexi, sebereflexi (např. v oblasti profesních rolí), na vyjednávací strategie a prezentační dovednosti, které bude sociální pracovník pro objasňování identity sociální práce lidem mimo tento obor, kteří však mají v rukou moc nad zdroji potřebnými pro pomoc klientům (i těm nejvíce zranitelným, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením nebo již vyloučeni jsou), potřebovat. Důležitá je i kultivace kritického myšlení a povědomí o dalších aktérech, s kterými by bylo možné při konstruování identity oboru spolupracovat.

V příspěvku jsou prezentovány dílčí výsledky výzkumu „Výzkum etických dilemat, hodnot a principů sociální práce, VUS2_07_VÚPSV“ realizovaného VÚSPV, v.v.i. - výzkumné centrum Brno. Realizace projektu byla finančně podpořena MPSV ČR.

Seznam citované literatury

- CLARK, Chris L. *Social work ethics: politics, principles and practice*. Basingstoke: Macmillan Press. 2000. ISBN 0-333-71934-4.
- HAVLÍKOVÁ, Jana. Očekávání bezdomovců od sociální služby „azylový dům“ a úskalí jejich interpretace, *Sociální práce/Sociálna práca*. 2010, roč.10, č.1, s. 87 – 97. ISSN 1213-6204.
- MUSIL, Libor. Identita oboru/profese sociální práce. In MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 512-513. ISBN:978-80-262-0366.
- Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020*. Praha: MPSV, 2014.
- ŠÁMALOVÁ, Kateřina. Profesionální identita budoucích sociálních pracovníků jako tekutý písek v rukách vzdělavatelů, *Sociální práce/Sociálna práca - publicistická část*. 2019, roč.19, č.2, ISSN 1213-6204.
- WEBB, Stephen A. Matters of Professional identity and social work. In WEBB, S.A. (ed.) *Professional identity and social work*. London and New York: Routledge, 2017, s.1 - 18. ISBN 978-1-138-23442.
- WILES, Fran, VICARY, Sarah. Picturing social work, puzzles and passion: exploring and developing transnational professional identities, *Social Work Education*. 2019, roč. 38, č.1, s. 47-62. ISSN 0261-5479.
- Zákon č. 108/2006 Sb., *o sociálních službách*.

Vztah osobnostních předpokladů k resilienci (odolnosti) pracovníka *Relationship of personality dispositions to social worker's resilience*

Monika Punová¹

Abstrakt

V příspěvku jsou představeny dílčí výsledky empirického šetření zaměřeného na osobní přístupy sociálních pracovníků v České republice. Příspěvek se zaměřuje na jejich osobnostní předpoklady, které s těmito přístupy souvisí a jejich vztah k odolnosti. Nejprve jsou představena teoretická východiska, následuje popis metodologie a designu výzkumu. V závěrečné části jsou představeny hlavní výsledky kvalitativního šetření mezi 16 sociálními pracovníky, kteří pracují s různorodými klienty. Osobnostní předpoklady jsou reflektovány jako významné determinanty odolnosti pracovníka a jsou identifikovány z hlediska typologie tzv. velké pětky.

Klíčová slova: Sociální pracovník. Osobnost. Resilience.

Abstract

The paper presents partial results of empirical research focused on the individual approaches of social workers in the Czech Republic. The paper focuses on their personality dispositions associated with these approaches and their relationship to resilience. First, the theoretical bases are presented, followed by a description of the methodology and design of the research. The final part presents the main results of a qualitative survey among 16 social workers who work with diverse clients. Personality dispositions are reflected as significant determinants of worker resilience and are identified in terms of the typology of the so-called Big Five.

Keywords: Social Worker. Personality. Resilience.

1. Úvod

Jednou ze základních charakteristik sociální práce jsou zvýšené nároky na ty, kdo ji realizují. O tom, že jsou sociální pracovníci vystavováni celé řadě obtížných situací, s nimiž se musí potýkat, existuje celá řada studií (Adamson et. al., 2012; Duffy et. al., 2009; Kinman, Grant, 2011). Rovněž bylo zjištěno, že tato náročnost profese je víc ohrožuje syndromem vyhoření oproti jiným pomáhajícím profesím (Griffiths et. al., 2018; Heugten, 2011). Mohli bychom věnovat prostor tomu, co ohrožuje sociální pracovníky a jak se tato rizika projevují v jejich činnosti. Nicméně obraťme pozornost od toho, co je ohrožuje, k tomu, co je posiluje a činí odolnými. Tématika obtíží a nesnází v sobě totiž implikuje otázky spojené s jejich překonáváním, s uplatněním resilience. Tato resilience (česky též odolnost, houževnatost) je jedním z klíčových konceptů této stati a bude představena v následující kapitole. K tomu, aby mohl sociální pracovník tuto resilienci tvářit v tvář prožívaným nepříznivým uplatnit, může přispívat řada okolností. Mohou být vnější, například na straně klienta, organizace, v níž pracuje, jeho rodiny či společnosti. Mohou být ale také vnitřní, dané jeho osobností, protože právě osobnost pracovníka je klíčovým aspektem výkonu profese sociální práce. A právě na osobnostní dispozice a jejich možné souvislosti s uplatněním odolnosti jsme se zaměřili v rámci výzkumu mezi 16 sociálními pracovníky v České republice. Jsme si vědomi, že osobnostní dispozice lze nahlížet různě, vždyť samotný pojem osobnost je význačný a neexistuje jeho jednotná definice. Ostatně jak výstižně uvádí Hort, (2000: 325): „*K definicím osobnosti je vhodné připomenout, že i když se lidé o ně pokoušejí někdy od 4. století před Kristem, stále s tím mají potíže.*“ Jak bude patrné v následující části stati, k definici přistupujeme integrativně, vycházíme ze společných prvků různých definic. V této

¹ Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. – výzkumné centrum Brno; monika.punova@vupsv.cz; Tel.: +420549498133

konceptualizaci rovněž uvádíme typologii osobnosti, z níž jsme v rámci výzkumu vycházeli a charakterizujeme samotný pojem odolnost, který je klíčovým rámcem celého výzkumu.

2. Teoretická východiska

Jak uvádí Smékal (2002: 13), „... existuje na 200 různých představ, pojetí, modelů a teorií osobnosti“. Při vědomí této nejednoznačnosti jsme vycházeli ze společných znaků různých definic a pojem **osobnost** jsme definovali jako integritu ducha a těla (psychických a fyzických funkcí) a také jeho společenského prostředí. Tato integrita tvoří vnitřní celistvost, která se vyznačuje rovněž strukturovaností dílčích složek. Pro osobnost zároveň platí individuální specifická, nenalezneme dvě osoby se stejnou osobností. Tyto aspekty výstižně charakterizuje Honzák (2017: 329), podle něhož je osobnost „*souborem vlastností charakterizujících celistvost člověka zakotveného ve společnosti a sledujícího svoje cíle*“. V kontextu našeho výzkumu dodejme, že tyto cíle jsou nejen osobní, ale mohou se týkat rovněž profesního života.

S osobností souvisí rovněž její **předpoklady**. V rámci našeho výzkumu jsme je koncipovali ve smyslu dispozic. Tyto dispozice si lze představit jako určitou připravenost (vrozenou či získanou) jednat v dané situaci určitým způsobem. Záměrně jsme se zaměřili na dispozice, protože jak upozorňuje Smékal (2012), jejich využití je nevhodnější právě tehdy, pokud máme na mysli charakteristiky vnitřní, nepozorovatelné, které odvozujeme, když se snažíme vysvětlit nějaké jednání, výpověď, prožitek osobnosti. K těmto dispozicím se v psychologii osobnosti nejčastěji řadí rysy, schopnosti a trvalé motivy. Na tyto aspekty jsme se zaměřili v rámci našeho výzkumu.

V rámci našeho výzkumu jsme se rozhodli zkoumat popis osobnosti z hlediska obecnějších dispozic, které nám pak sloužily jako východisko pro začlenění pracovníka do určitého typu. Využití typologie bylo v rámci našeho výzkumu důležitým sumarizačním aspektem. Při posouzení typologie osobnostních dispozic jsme vycházeli z tzv. pětifaktorového modelu osobnosti, který je známý rovněž jako „velká pětka“ (Hřebíčková, 2011; Smékal, 2002; Matějček, 2004). Toto pojetí se dostává do popředí především od 90. let a jeho empirická validizace (především v oblasti lexikálních analýz osobnostních deskriptorů) probíhá v řadě států dodnes. Hřebíčková v této souvislosti uvádí, že „*bádání o pětifaktorovém modelu se stalo hlavním proudem v současné psychologii osobnosti*“ (2011: 25). Tato typologie je využívána mimo jiné i v souvislosti s úvahami o profesní orientaci, v jejím rámci se mj. zkoumá příslušnost k vybranému typu u různých profesí. Jak již bylo uvedeno, obsahuje pět typů osobnosti, které lze charakterizovat z hlediska různých adjektiv. Velmi stručně je lze charakterizovat následovně:

a) otevřenost vůči zkušenosti – pro lidi tohoto typu je příznačná větší flexibilita, originalita, kreativita a intelektuálnost, které uplatňují jak v kognitivní a emoční rovině, tak také v rámci svého chování. Jejich základní charakteristikou je postoj zvědavosti a otevřenosti vůči novým podnětům. Tento typ bývá spojován s inteligencí (nemusí se jednat o vyšší IQ či sociální inteligenci), protože lidé tohoto typu jsou otevření vůči aktivnímu vyhledávání poznatků a jejich zpracování. Rovněž je u nich vyšší tolerance vůči neznámému (nebojí se čelit novým skutečnostem, které mohou vnímat jako výzvy). Z hlediska fungování organizace mohou představovat určité „vizionáře“, kteří přinášejí nové pohledy na věc, dokáží danou skutečnost reflektovat z širších perspektiv, což může platit i o práci s klienty. Odvrácenou stranou tohoto typu může být, pokud daný člověk nedokáže své vize „proměnit ve skutečnost“.

b) extroverze – jedná se o lidi více otevřené vůči druhým s rozvinutějšími komunikačními schopnostmi a odvahou tuto komunikaci navazovat. Díky tomu bývají ve společnosti více aktivní, zábavní a oblíbení. Při uplatnění copingových strategií dokáží využít pozitivní

podporu od druhých. Pro činnost organizace i práci s klienty mohou být přínosní především v tom, že aktivizují, stimulují své prostředí, protože usilují o to, aby mezi jednotlivými aktéry docházelo ke komunikaci, aby se zmenšovalo množství témat, „o nichž se nehovoří“. Na druhou stranu jejich spontánnost a mnohmluvnost může mít úskalí v případě, když nejsou vyváženy adekvátní reflexivitou pracovníka (když „dříve hovoří, než myslí“).

c) citová stabilita – jedná se o opak neuroticismu (jež mj. odkazuje na tendence prožívat spíše negativní emoce) a mezi jeho základní charakteristiky patří klid a vyrovnanost, díky nimž člověk snáze odolává nesnázím a neřeší je tak impulzivně. Díky tomu, že se nenechají zmítat svými pocity, vidí svou přítomnost i budoucnost více optimisticky. Pracovník tohoto typu může svůj citově vyrovnaný postoj přenášet jak na kolegy, tak také na klienty, což je cenné především ve vypjatých a zdánlivě beznadějných situacích. Úskalí může spočívat v tom, pokud je tato vyrovnanost vnímána a zaměňována za pasivitu či nečinnost.

d) svědomitost – lze jej nejlépe charakterizovat ve vztahu k plnění povinností. Pro lidi tohoto typu je silnější pocit svědomí, které je vede k tomu, aby byli spolehliví, pracovití, poctiví, pečliví, rozhodní. Ke svému životu potřebují plány a cíle, kterých se snaží disciplinovaně a s vytrvalostí dosahovat. V rámci činnosti organizace pracovník tohoto typu budí pocit jistoty, že splní svůj úkol, je na něj spolehnutí. Problém může nastat, pokud je na něj kladeno příliš mnoho povinností, protože jej svědomí vede, aby je všechny naplnil. Problém může nastat také u perfekcionistů, kteří mohou vytvářet tlak nejen na sebe, ale také na druhé a mohou se pro ně stávat zátěží (protože vyžadují stejný přístup k práci i od ostatních).

e) přívětivost – je opakem antagonismu a pro tento typ jsou příznačné: přátelskost, vlídnost, srdečnost, laskavost. Lidé tohoto typu se snaží pomáhat druhým a chovat se k nim empaticky. Do vztahů s druhými vstupují s důvěrou, nemají sobecké tendence, jsou tolerantní a vyhýbají se konfliktům. Díky své dobrosrdečnosti jsou oblíbení u druhých. Tato jejich orientace na dobré vztahy a na pomoc druhým lidem mohou být v rámci činnosti organizace přínosem (což platí o to více v organizacích poskytujících soc. služby), úskalí může spočívat v případě situací, které je potřeba řešit i za cenu prosazení opačného názoru, což je v rozporu s jejich přátelským nastavením vůči nim.

Jak již bylo uvedeno, zajímala nás rovněž tematika zvládnání zátěže u sociálních pracovníků, kterou jsme zkoumali prostřednictvím **resilience**. Tu lze definovat jako koncept obsahující dynamické vývojové procesy, díky nimž se pracovník dokáže adaptovat a dosáhnout požadované osobní pohody (well beingu), přestože v souvislosti s výkonem své profese prožívá signifikantní obtíže (srov. Punová, 2014, 2019). Tyto obtížné životní situace mohou mít příčinu v působení jeho prostředí (může se jednat např. o nadměrnou pracovní zátěž), ale také v dispozicích jeho osobnosti (může mít např. tendence jednat pod tlakem neuroticky). Stav uplatnění resilience znamená nejen překonání obtížných životních okolností, ale vede také k blahu, prosperitě a užitku, který z nich vyplývá. Skutečnost, zda se člověk zachová resilientně, se odvíjí od spolupůsobení rizikových a protektivních činitelů, mezi něž patří také osobnostní dispozice jedince. Proto jsme osobnostní předpoklady v rámci výzkumu vnímali jako důležité determinanty odolnosti pracovníka. Například rozvoj výkonové kapacity může posilovat resilienční potenciál, naopak nízká míra integrace osobnosti jej může oslabovat. O důležitosti posilování odolnosti hovoříme v takových situacích, kdy interakce mezi subjekty a jejich prostředími implikují riziko nepřízní či tehdy, když jsou nepřízně aktuálně přítomny. Z tohoto hlediska jsou sociální pracovníci zřetelnou cílovou skupinou pro oblast posilování nezdolnosti vůči náročnosti své profese.

3. Představení výzkumného šetření

Výzkum byl realizován v letech 2018-2019 a byl zaměřen na předpoklady a osobnostní dispozice, které je potřeba rozvíjet prostřednictvím odborné přípravy. Jeho smyslem bylo poskytnout MPSV podklady pro tvorbu vzdělávacího kurikula sociálních pracovníků. Výzkum obsahoval více témat (zde je prezentována jen jeho dílčí část) a byl realizován smíšenou strategií. Nejprve proběhlo kvalitativní šetření (z něj vychází i tento text). Následovalo standardizované dotazníkové šetření u více než 700 sociálních pracovníků (jeho výsledky se nyní analyzují). V rámci kvalitativního šetření jsme prostřednictvím techniky hloubkového polo strukturovaného rozhovoru zkoumali příslušnost jedinců k danému typu a také způsob uplatnění resilience.

Tyto rozhovory jsme realizovali mezi 16 sociálními pracovníky z různých zařízení poskytujících sociální služby napříč Českou republikou. V rámci analýzy získaných dat jsme pak zařazovali konverzanta do jednotlivých typů osobnosti dle typologie velké pětky. Vzhledem k tomu, že se nejednalo o kategorické, ale typologické posouzení, někteří informanti spadali do více typů zároveň. V následujícím kroku jsme hledali osobnostní dispozice k resilience (odolnosti) pracovníka.

4. Empirická zjištění

Jak již bylo uvedeno, někteří pracovníci vykazovali znaky nejen jednoho, ale i více typů. Celkově lze říci, že jsme identifikovali existenci všech pěti typů, někteří spadali pouze do jednoho, jiní do více z nich. Nejméně zastoupeny byly typy: otevřenost vůči zkušenosti, extroverze a citová stabilita. U každého z těchto tří typů jsme našli prvky pouze u dvou pracovníků. Větší zastoupení (6 pracovníků) bylo u typu svědomitost. Vzhledem k pomáhajícímu charakteru profese sociální práce nepřekvapí, že nejčtenější bylo zastoupení typu přívětivost, jehož prvky jsme našli u 13 pracovníků. Pojďme si je stručně charakterizovat:

1. Sociální pracovník otevřený vůči zkušenosti – „být v něčem jako průkopnický“ (SP 10). Tito pracovníci se charakterizovali prostřednictvím těchto prvků: zvědavost, otevřenost vůči novým informacím, hledání nových způsobů řešení situace, hlubší reflexivita, vize spojené s rozvojem oboru, otevřenost a odvaha k osobnímu rozvoji. Tuto otevřenost konverzanti nejčastěji zmiňovali ve vztahu k intervencím u klientů, dále ve vztahu k rozvoji profese sociální práce a také vůči sobě samotným (zde reflektovali nutnost odvahy k osobnímu rozvoji prostřednictvím sebereflexivních aktivit).

2. Extrovertní sociální pracovník – „cítit se dobře hlavně v mezilidských vztazích“ (SP 7). Pracovníci tohoto typu kladli do popředí důležitost dobrých, harmonických vztahů, které spoluvytváří i skrze podporu informačních toků v organizaci. Velmi zdůrazňovali svou asertivitu a spontaneitu. V této souvislosti se ukazovala i četná úskalí jejich přístupu. Ty souvisely s jejich menší emoční kontrolou, spontánním a přímočarým vystupováním. Jakkoliv mohou posledně zmiňované přispívat ke kongruenci pracovníka, problém nastává, pokud nejsou vyváženy dostatečně reflexivním uvažováním.

3. Citově stabilní sociální pracovník – „aby prostě ten člověk byl vyrovnaný“ (SP 4). U těchto pracovníků se ukazuje určitá vyrovnanost, kontrola emocí, klidný, jistý přístup, tito lidé jsou v pohledu do budoucnosti spíše optimistickými a při řešení problémů se snaží dívat na věc z pozitivního úhlu pohledu. Tyto charakteristiky bývají dávány do souvislosti s tendencí jednat v zátěži spíše odolným způsobem.

4. Svědomitý sociální pracovník – „já jsem jak na vojně, tady mám jeden komínek, druhej ... odcházím z práce a tady mám prázdný komínek“ (SP 6). Pracovníci tohoto typu zmiňovali důležitost time managementu, systematickosti, pečlivosti, uspořádání podnětů. Klíčový je pro ně cíl práce a její smysl. Pokud je přijmou za vlastní, pak přechází k uspořádání a kontrole podnětů, jež je provázena větší či menší disciplinovaností a pečlivostí. Přestože k životu potřebují mít vymezený rámec, na jeho dodržování nemusí slepě trvat, protože si uvědomují, že toto bezpodmínečné dodržování pravidel by nemuselo vést ke kýženém cíli.

5. Přívětivý sociální pracovník – „brát pomoc druhým lidem jako poslání“ (SP 16). Základními atributy tohoto typu byly empatie, respekt k důstojnosti klienta, pokora, nehodnotící přístup, touha pomáhat, spokojenost klienta, využívat potenciály klienta, nenechat klienta bez pomoci, sloužit mu a svou práci vnímat jako poslání. Pracovníci tohoto typu hovořili i o negativních aspektech – např. jejich malé odvaze sdělovat druhým lidem negativní věci, či být ve vztahu dostatečně direktivní (což může souviset s odmítáním všeho, co může být zdrojem konfliktu a nesouladu); pracovníci hovořili také o řadě aspektů, které poukazyvaly na skutečnost, že ve snaze pomáhat druhým občas zapomínají na své vlastní potřeby (náhorný je výrok SP 16: „*Potom jsem v práci 9, 10 hodin a kolikrát si práci musím vzít i domů, abych si to přečetla.*“).

V další fázi výzkumu jsme se zaměřili na tematiku odolnosti sociálních pracovníků. Zajímalo nás, jak reagují na pracovní nepřízně, co jim pomáhá při jejich zvládnání a naopak co je oslabuje. Zvláštní důraz jsme v této souvislosti kladli na roli osobnostních dispozic v rámci resiličního procesu. Vzhledem k tomu, že se výsledky této části výzkumu v současnosti analyzují, zaměříme se na dílčí zjištění týkající se uplatnění odolnosti pracovníky. Především se ukazuje, že volí různé strategie jejího uplatnění. Jednak se zaměřují na (1) eliminaci rizik, kdy se například snaží vyjednávat se zaměstnavatelem lepší pracovní podmínky. Druhou strategií je (2) jejich snaha zvyšovat přítomnost protektivních činitelů v rámci výkonu profese. V této souvislosti často zmiňovali důležitost kultivace osobních vztahů s blízkými lidmi, důležitost sebepéče např. prostřednictvím supervizí či osobnostního výcviku a také reflektovali pozitivní vliv průběžného vzdělávání. Poslední strategie (3) spočívá v aktivizaci adaptačních mechanismů, kdy se snaží vnímat svou situaci z jiných perspektiv, nebrat ji jako „fatální“ a neměnnou.

5. Závěr

Specifičnost sociální práce spočívá v tom, že pracovníci využívají při své činnosti do značné míry svou osobnost. Přestože je osobnost každého člověka jedinečná, na základě určitých společných znaků ji lze typologizovat a zvažovat konotace jednotlivých typů vůči realizaci profese. O tom, že se jedná o profesi náročnou, není pochyb a spolu s náročností se před nás vynořuje otázka týkající se jejího zvládnání, uplatnění odolnosti. Výsledky našeho kvalitativního šetření mezi 16 sociálními pracovníky ukázaly, že nejméně jsou mezi sociálními pracovníky zastoupeny typy otevřenost vůči zkušenosti, extroverze a citová stabilita. O něco rozšířenější je typ svědomitost, přičemž dominuje typ přívětivého sociálního pracovníka. Také se ukázalo, že každý z typů je spojen i se slabšími stránkami, které mohou mít negativní dopady jak na intervence vůči klientům, činnost organizace poskytující sociální služby a v neposlední řadě také na osobní život samotného pracovníka. To se projevilo především v tematice odolnosti, kdy pracovníci na jednu stranu hovořili o různých strategiích, které jim pomáhají být odolnými navzdory prožívaným obtížím, na druhou stranu řada z nich uváděla, že profesním těžkostem nedokáží čelit tak, aby je to neoslabovalo. Jednou z výzkumných implikací je proto důraz na další studium tematiky odolnosti pracovníka. Na

hledání cest, které mohou sociálním pracovníkům pomáhat, aby obstáli v bouři profesních nepřízní.

V příspěvku jsou prezentovány dílčí výsledky výzkumu „Výzkum atraktivity oboru sociální práce pro studenty středních, vyšších odborných a vysokých škol, odborných kompetencí a osobnostních předpokladů nezbytných pro výkon sociální práce.“ realizovaného v rámci projektu VÚSPV, v.v.i. – výzkumné centrum Brno. Realizace projektu byla finančně podpořena MPSV ČR.

Seznam citované literatury

- ADAMSON, Carol. Supervision is not Politically Innocent. *Australian Social Work*, 2012, 65, 2, pp. 185-196. ISSN: 1447-0748.
- DUFFY, Brigid, OYEBODE, Jan, R., ELLEN, Joanne. Burnout among Care Staff for Older Adults with Dementia. *Dementia*, 2009, 8, 4, pp. 515-541. ISSN: 14713012.
- GRIFFITHS, Austin, ROYSE, David, WALKER, Robert. Stress among child protective service workers: Self-reported health consequences. *Children and Youth Services Review*, July 2018, 90, pp. 46-53. ISSN: 0190-7409.
- HEUGTEN, Kate Von. *Social Work Under Pressure. How to Overcome Stress, Fatigue and Burnout in the Workplace*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2011. ISBN: 978184905116 3.
- HONZÁK, Radkin. *Psychosomatická prvouka*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN: 9788074299124.
- HORT, Vladimír. Disharmonický vývoj osobnosti. In HORT, V., HRDLIČKA, M., KOCOURKOVÁ, J., MALÁ, E. *Dětská a adolescentní psychiatrie*. Praha: Portál, 2000, s. 325-342. ISBN: 8071784729.
- HŘEBÍČKOVÁ, Martina. *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti*. Praha: Grada, 2011. ISBN: 978802473380.
- KINMAN, Gail, GRANT, Louise. Exploring Stress Resilience n Trainee Social Workers: The Role of Emotional and Social Competencies. *British Journal of Social Work*, 2011, 41, pp. 261-275.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychologické eseje (z konce kariéry)*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN: 8024608928.
- PUNOVÁ, Monika. Resilience aneb příznivý vývoj navzdory nepříznivým okolnostem. In. PUNOVÁ, M., NAVRÁTILOVÁ, J. a kol. *Praktické vzdělávání v sociální práci optikou konceptu resilience*. Brno: MUNI PRESS, 2014, s. 22-40. ISBN: 978802107337.
- PUNOVÁ, Monika. Posilování odolnosti v praktickém vzdělávání studentů sociální práce. *Sociální práce*, 2019, 19, 2, s. 5-20. ISSN: 12136204.
- SMÉKAL, Vladimír. Vývoj osobnosti dítěte. In: SMÉKAL, V., MACEK, P. (eds.). *Utváření a vývoj osobnosti*. Brno: Barrister and Principal, 2002, s. 9-28. ISBN: 8085947838.
- SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister and Principal, 2012. ISBN: 9788087029626.

Inkluze v regionálním školství – jak to začalo a jak to bylo potom (právní pohled)

Inclusion in the regional education system - how it started and how it was then - legal perspective

Filip Rigel¹

Abstrakt

Inkluze v českém regionálním školství byla nastartována dávno před tzv. „inkluzivní“ novelou školského zákona provedenou zákonem č. 82/2015 Sb. Stalo se tak již samotným přijetím školského zákona a také kontroverzním rozhodnutím Evropského soudu pro lidská práva ve věci D. H. a ostatní proti České republice. Předkládaný příspěvek se zabývá tím, jaká jsou východiska inkluze, co inkluze v regionálním vzdělávání znamená a jaké jsou její nástroje z právního hlediska. Zvláštní pozornost je věnována tomu, jak Česká republika plní povinnosti plynoucí ze shora uvedeného rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva.

Klíčová slova: Inkluze. D. H. proti ČR. Regionální školství.

Abstract

The inclusion in the Czech regional education system started long before the so-called "inclusive" amendment to the Education Act implemented by Act No. 82/2015 Coll. This was already the case with the enactment of the Education Act and the controversial decision of the European Court of Human Rights in the case of D. H. and others against the Czech Republic. The present paper deals with the basis of inclusion, what inclusion in regional education means and what its legal instruments are. Particular attention is paid to how the Czech Republic fulfils the obligations arising from the above-mentioned decision of the European Court of Human Rights.

Keywords: Inclusion. D. H. against the Czech Republic. Regional educational system.

1. Úvod

Inkluze v regionálním školství, tj. zejm. ve školách základních a středních, je tématem široce diskutovaným v politických kruzích i na odborné úrovni a opředeným mnoha mýty. Do této diskuze přispívá i předkládaný příspěvek, který srovnává jednotlivé české právní úpravy v jejich časové souslednosti a zabývá se také vlivem judikatury Evropského soudu pro lidská práva na dnešní podobu inkluze.

2. Před rokem 1989

Zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol (školský zákon), inkluzi neznal, a právě naopak důsledně vycházel z principu vyloučení některých skupin z hlavního proudu vzdělávání.

Soustavu základních a středních škol podle této úpravy tvořila základní škola, střední odborné učiliště, gymnázium, střední odborná škola a školy pro mládež vyžadující zvláštní péči. Ty podle § 28 zákona č. 29/1984 Sb. poskytovaly pomocí zvláštních výchovných a vyučovacích metod, prostředků a forem výchovu a vzdělávání žákům mentálně, smyslově nebo tělesně postiženým, žákům s vadami řeči, žákům s více vadami, žákům obtížně vychovatelným a žákům nemocným a oslabeným, umístěným ve zdravotnických zařízeních. Tyto žáky měly předmětné nástroje připravit „k začlenění do pracovního procesu a života společnosti“.

¹ Ústav sociální práce FF UHK; e-mailová adresa: filip.rigel@uhk.cz; Tel.: +420-777-563-652

Zákon č. 29/1984 Sb. dle shora uvedené citace vycházel paradoxně z toho, že vyloučením z hlavního proudu vzdělávání se má dosáhnout následně začlenění do hlavního proudu pracovního a společenského života. Šlo o zjevný protimluv, který však byl pro onu dobu charakteristický (Matoušek, Kodymová, Koláčková a kol., 2010: 101 a násl.).

Školami pro mládež vyžadující zvláštní péči byly předně základní školy pro mládež vyžadující zvláštní péči a střední školy pro mládež vyžadující zvláštní péči (tyto dva typy škol poskytovaly vzdělání zejm. zdravotně postiženým a výstupem byl stupeň vzdělání, který byl rovnocenný se vzděláním získávaným na školách zařazených do hlavního proudu). Dále mezi školy pro mládež vyžadující zvláštní péči byly řazeny zvláštní školy, zvláštní odborná učiliště a pomocné školy, přičemž posledně jmenované školy již ani neposkytovaly vzdělání, ale jen základy sebeobsluhy. Žáka do škol pro mládež vyžadující zvláštní péči zařazoval někdejší národní výbor.

Tehdejší sociální vyčlenění je možno označit jako vskutku důsledné, neboť exkluze existovala dokonce i v rámci zvláštní školy (šlo o jakousi „exkluzi na druhou“ či „exkluzi v rámci exkluze“). Zvláštní školy lišily žáky na rozumově vyspělejší a rozumově opožděnější a na základě tohoto členění byly pro ně stanoveny odlišné učební osnovy.

Exkluze fungovala i mimo školy pro mládež vyžadující zvláštní péči. Tuto formu exkluze lze označit jako „poloviční exkluzi“, případně jako „exkluzi v rámci hlavního proudu“. Prováděcí předpisy umožňovaly v rámci „běžných“ škol zřizovat tzv. vyrovnávací třídy, kde bylo méně žáků a kde bylo hlavním úkolem vyučovat méně školně zralé žáky tak, aby mohli dohnat průměrnou úroveň a vrátit se do běžné třídy.

3. Devadesátá léta

Události roku 1989 odstartovaly společenské změny, které se přirozeně promítly i do oblasti vzdělávání. Zákon č. 29/1984 Sb. nebyl nahrazen novým předpisem, ale byl toliko novelizován. První novely se zaměřily na odstranění ideologie marxismu-leninismu jako základního vědeckého názoru promítnutého do všech sfér života společnosti, a tedy i školství, které se vracelo ke koncepci pluralismu.

Zároveň devadesátá léta přinesla svobodu podnikání a podnikatelské aktivity bylo možno realizovat i v regionálním školství. Tomu odpovídaly novelizace přinášející možnost zřizovat soukromé školy. Snížení státní kontroly mělo za následek vznik samosprávy ve školství a zřizovatelská úloha byla svěřena především samosprávným celkům: obcím a později také krajům.

Pozornost prvních novelizací zákona č. 29/1984 Sb. po roce 1989 tak byla – celkem pochopitelně – zaměřena jiným směrem a problematice začleňování se vyhnula s výjimkou terminologických či kosmetických změn.

Reakcí na vzdělávání romských žáků nelegislativní povahy bylo přijetí alternativního vzdělávacího programu zvláštní školy pro žáky romského etnika (č. MŠMT 35 252/97-24). Ten fakticky znamenal přiznání, že romské děti jsou vzdělávány houfně ve zvláštních školách, a proto je třeba jim právě tam připravit speciální vzdělávání, které má vycházet z romských zvyků, tradic či jazyka.

4. Po roce 2000: přijetí nového školského zákona

Příprava a schválení nového školského zákona [zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)] znamenalo výrazné posílení prvků inkluze ve školství (mj. byly zrušeny zvláštní školy).

V řadě ostatních ohledů ovšem zákon č. 561/2004 Sb. zůstal za očekáváním a již do kolébky dostal řadu neduhů. Předně je zarážející, že příprava zákona č. 561/2004 Sb. nebyla dostatečně koordinována s přípravou nového správního řádu (zákon č. 500/2004 Sb., správní řád). Oba předpisy vznikaly pod gescí resortně příslušných ministerstev a tento resortismus patrně vedl k tomu, že zákon č. 561/2004 Sb. vycházel z úpravy správního řízení zakotveného ještě v někdejší zákoně č. 71/1967 Sb., o správním řízení (správní řád).

To se ukázalo jako problematické především s ohledem na judikaturu Nejvyššího správního soudu (viz např. rozsudky ze dne 30. 1. 2013, č. j. 1 As 160/2012-41, a ze dne 5. 5. 2011, č. j. 2 Aps 3/2010-112, a usnesení rozšířeného senátu ze dne ze dne 19. 8. 2014, č. j. 6 As 68/2012-47), která se kloní k tomu, že ve sporných případech má být ve školských věcech vydáváno správní rozhodnutí (dokonce i v případě soukromých škol), s čímž zákonodárce původně počítal jako spíše s výjimečnou záležitostí (k judikatuře Nejvyššího správního soudu viz Rigel 2008, 2011, 2012 a 2014).

Další zásah utrpěl zákon č. 561/2004 Sb. s přijetím nového občanského zákoníku (zákon č. 89/2012 Sb.), neboť tzv. změnový zákon (zákon č. 303/2013 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím rekodifikace soukromého práva), který upravil právní řád kvůli přijetí občanského zákoníku, zcela zapomněl na novelizaci školských předpisů.

Dalším neduhem zákona č. 561/2004 Sb. je – ostatně jako v případě řady dalších zákonů – soustředění široké materie do prováděcích předpisů. Praktický problém představuje také délka soudního řízení ve školských věcech (viz např. případ řešený Nejvyšším správním soudem pod sp. zn. 1 As 53/2011).

To vše vedlo Nejvyšší správní soud k tomu, že v rozsudku ze dne 30. 1. 2013, č. j. 1 As 160/2012-41, označil zákon č. 561/2004 Sb. za „*problematickou úpravu, v níž se těžko orientují nejen děti, žáci, studenti a jejich rodiče, ale též školy a školská zařízení*“.

5. D. H. a ostatní proti České republice

Tvrdé hodnocení vzdělávání romských dětí ve zvláštních školách přinesl rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 13. 11. 2007, č. stížnosti 57325/00, ve věci D. H. a ostatní proti České republice. Rozsudek tedy byl vydán již po přijetí zákona č. 561/2004 Sb., ale vztahoval se k situaci v druhé polovině devadesátých let. Existenci zvláštních škol a vzdělávání romských dětí v nich označil soud za diskriminační.

Soud vůbec poprvé judikoval, že zákaz diskriminace se neomezuje jen na rozhodovací činnost na úkor jednotlivce, ale může spočívat také v systémovém postupu vůči skupině. V projednávaném případě označil soud přístup České republiky za nepřímou diskriminaci, u které na rozdíl od diskriminace přímé nemusí být přítomen úmysl působit diskriminačně vůči skupině.

Soud důsledně vyšel po skutkové stránce ze statistických dat, která dokazovala, že pravděpodobnost umístění romského dítěte do zvláštní školy byla 27x vyšší než u ostatních žáků. Více než 50 % Romů bylo v druhé polovině devadesátých let vzděláváno ve zvláštních či speciálních školách, u ostatní populace šlo o nízké jednotky procent.

Na základě těchto dat shledal Evropský soud pro lidská práva romskou menšinu jako „zranitelnou“ skupinu, a z tohoto důvodu otočil důkazní břemeno v neprospěch státu. Bylo tedy na České republice, aby prokázala, že romské děti nediskriminuje, ale že jejich umístění mimo hlavní proud vzdělávání má jiné důvody. Toto důkazní břemeno stát neunesl, a tak soud shledal porušení čl. 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (zákaz diskriminace) ve spojení s čl. 2 Dodatkového protokolu (právo na vzdělání).

6. Ponomarjovovi proti Bulharsku

Druhým rozsudkem Evropského soudu pro lidská práva, který významně ovlivnil právní náhled na inkluzi ve vzdělání, byl rozsudek ze dne 21. 6. 2011, č. stížnosti 5335/05, ve věci Anatolij a Vitalij Ponomarjovovi proti Bulharsku. Soud se zde zabýval přístupem ke vzdělávání – bulharská úprava vycházela z toho, že cizinci bez trvalého pobytu museli v zemi platit školné.

Soud obecně připustil, že stát může omezit či zpoplatnit přístup cizinců k veřejné péči či službám (zdravotním, sociálním a jiným), pokud se tito cizinci nepodílejí na jejich financování: *“a state may have legitimate reasons for curtailing the use of resource-hungry public services – such as welfare programs, public benefits and health care – by short-term and illegal immigrants, who, as a rule, do not contribute to their funding”*.

Pro vzdělávání to ovšem neplatí. To je totiž zcela mimořádným druhem veřejné služby, který má pozitivní účinky ve vztahu k celé společnosti (*“education is also a very particular type of public service, which not only directly benefits those using it but also serves broader societal functions”*). Navíc vzdělání na rozdíl od ostatních veřejných služeb je výslovně Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod chráněno (čl. 2 Dodatkového protokolu). Konečně si soud všimnul také toho, že přístup ke vzdělání hraje zásadní roli při integraci cizinců. Z tohoto důvodu označil soud bulharskou úpravu jako diskriminační.

7. Inkluze před inkluzivní novelou

Inkluze zavedená zákonem č. 561/2004 Sb. naplňovala požadavky obou shora uvedených rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva. V § 20 bylo bezproblémově upraveno vzdělávání cizinců a § 16 se věnoval vzdělávání osob se speciálními potřebami. Zde zákon sice stanovil důvody speciálních vzdělávacích potřeb, zároveň tyto důvody taxativně uzavřel (viz též důvodová zpráva k zákonu č. 82/2015 Sb.). Šlo též spíše o soubor proklamativních opatření bez konkrétního normativního obsahu. Viz obecné zákonem užití formulace:

- *„právo na vzdělávání, jehož obsah, formy a metody odpovídají jejich vzdělávacím potřebám a možnostem, na vytvoření nezbytných podmínek, které toto vzdělávání umožní, a na poradenskou pomoc školy a školského poradenského zařízení”*,
- stanovení *„vhodných podmínek odpovídajících jejich potřebám“* při přijímacím řízení,
- *„přihlídnutí k povaze postižení nebo znevýhodnění“* při hodnocení výsledků vzdělávání,
- prodloužení délky středního a vyššího odborného vzdělávání *„ve výjimečných případech“*,
- *„zajištění práva“* žáků sluchově nebo zrakově postižených nebo s vadami řeči využívat zvláštní dorozumívací prostředky.

Konkrétní obsah mělo jen právo zdravotně postižených žáků bezplatně užívat speciální učebnice a speciální didaktické a kompenzační učební pomůcky poskytované školou, povinnost zřizování škol/tříd s upravenými vzdělávacími programy, zřizování přípravného stupně základní školy speciální a zřízení pozice asistenta pedagoga. Inkluze tedy sice existovala, ale individuální integraci nadřadila integraci institucionalizovanou.

8. Inkluze po inkluzivní novele

Výše uvedené nedostatky se zákonodárce pokusil překlenout zákonem č. 82/2015 Sb. – neboli tzv. inkluzivní novelou zákona č. 561/2004 Sb.

Inkluzivní novela vychází dle důvodové zprávy z koncepce, že specifické vzdělávací potřeby nemají být jen pro striktně definované „postižení nebo znevýhodnění“, ale měly by náležet každému jednotlivci tou měrou, ve které je to nezbytné pro naplnění jeho práva na vzdělání. Nadále sice je v zákoně č. 561/2004 Sb. používán pojem „speciální vzdělávací potřeby“, avšak ustupuje se od jeho striktního vymezení prostřednictvím vyjmenovaných druhů hendikepů. Nově je osobou se specifickými vzdělávacími potřebami ten, kdo potřebuje podpůrná opatření.

Podpůrnými opatřeními je rozuměno:

- možnost úpravy podmínek, obsahu, forem a metod vzdělávání,
- prodloužení standardní délky vzdělávání,
- úprava podmínek přijímání a ukončování vzdělávání,
- podpora osob neslyšících a nevidomých,
- úprava výstupů vzdělávání,
- používání individuálního vzdělávacího plánu,
- využití asistenta pedagoga,
- stavební a technické úpravy prostor,
- zařazení žáka do programu s jinými výstupy vzdělávání (např. do programu základní školy speciální).

Konkretizaci zákona č. 561/2004 Sb. po inkluzivní novele představuje vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných (ne zcela přesně označovaná jako tzv. inkluzivní vyhláška). Ta stanoví 5 stupňů podpůrných opatření dle technické a finanční náročnosti. První stupeň uplatňuje škola i bez doporučení školského poradenského zařízení. Druhý až pátý stupeň je uplatňován pouze s doporučením školského poradenského zařízení a pouze s informovaným souhlasem zákonného zástupce, přičemž pátým stupněm je zařazení žáka do speciální školy – tento stupeň se užije dle principu subsidiarity teprve tehdy, pokud nelze užít nižší stupně.

9. Závěr a shrnutí

Inkluzivní novela neruší speciální školy ani nezavádí povinnost vzdělávat ve všech případech osoby se specifickými potřebami v „běžných“ školách. Garantuje ovšem každému, aby jeho specifické vzdělávací potřeby samy o sobě nebyly důvodem jeho nepřijetí do školy. V inkluzivní novele je také zaveden systém revizí a opravných prostředků a je garantováno financování podpůrných opatření.

S ohledem na shora uvedený případ D. H. proti České republice je nutno konstatovat, že výsledkem inkluzivních opatření přijatých v zákoně č. 561/2004 Sb. a inkluzivní novele je, že 85 % romských dětí je vzděláváno v hlavním proudu, byť mnoho „běžných“ škol ve vyloučených lokalitách je možno označit za školy segregované (Moree 2019). Pozitivní zprávou ovšem je, že – na rozdíl od úpravy v zákoně 29/1984 Sb. – je dosažené vzdělání i v segregovaných základních školách rovnocenné a umožňující navázat vzděláním středním.

Seznam citované literatury

- MATOUŠEK, Oldřich, KODYMOVÁ, Pavla, KOLÁČKOVÁ, Jana a kol. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.
- MOREE, Dana. *Cesty romských žáků ke vzdělávání. Dopad inkluzivní reformy*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 2019. ISBN 978-80-87725-52-8.
- RIGEL, Filip. Judikatura Nejvyššího správního soudu: Školství (stravování, cestování, zkoušení). *Soudní rozhledy*, 2011, roč. 17, č. 11, s. 397-400. ISSN 1211-4405.
- RIGEL, Filip. Judikatura Nejvyššího správního soudu: Školské právo od mateřinek po univerzity. *Soudní rozhledy*, 2012, roč. 18, č. 9, s. 301-306. ISSN 1211-4405.
- RIGEL, Filip. Judikatura NSS: Maturitní zkouška. *Soudní rozhledy*, 2014, roč. 20, č. 5, s. 162-164. ISSN 1211-4405.
- RIGEL, Filip. Judikatura Nejvyššího správního soudu: rozhodování o právech a povinnostech žáků, studentů a uchazečů o studium. *Soudní rozhledy*, 2008, roč. 14, č. 7, s. 241-243. ISSN 1211-4405.

Mapování současné situace studentů s tělesným postižením na Univerzitě Pardubice

Mapping the current situation of students with disabilities at the University of Pardubice

Zdenka Šándorová¹, Romana Fricová²

Abstrakt

Univerzita Pardubice (UPa) se hlásí k principům daných Listinou základní práv a svobod. Řadí se mezi vysokoškolská pracoviště, jejichž cílem je naplňovat požadavky na rovnost přístupu ve vzdělávání i studentům se specifickými vzdělávacími potřebami (SVP). Aktuálně jsou zabezpečeny na UPa pro uvedenou cílovou skupinu studentů kvalitní podmínky, podpůrné služby a opatření v oblasti personální, pedagogické, ekonomické i technické.

Příspěvek mapuje současnou situaci studentů se specifickými vzdělávacími potřebami (konkrétně s tělesným postižením) na Univerzitě Pardubice (UPa) a obohacuje teoreticko-praktické informace o zkušenosti spoluautorky.

Klíčová slova: Univerzita Pardubice. Vysokoškolský student. Specifické vzdělávací potřeby. Podmínky studia.

Abstract

The University of Pardubice (UPA) reports on the principles of the Charter of fundamental rights and freedoms. It ranks among the higher education workplace, whose aim is to fulfill the requirements for equality of access in education and to students with specific educational needs (SEN). Currently they are secured to the UPa for the specified target group of students high-quality conditions, support services and measures in the areas of personnel, educational, economic, and technical.

Post maps the current situation of students with specific educational needs (specifically with physical disabilities) at the University of Pardubice (UPa) and enriches the theoretical and practical information about the experiences along the author.

Keywords: The University of Pardubice. University student. Specific educational needs. Conditions of study.

Úvod

Vysoce prezentovaným tématem dnešní doby v oblasti vzdělávání je téma inkluze. Inkluze proniká i do vysokoškolského prostředí. Na Univerzitě Pardubice se inkluzivní prostředí vytváří již od roku 2012, kdy vznikl projekt „Univerzita Pardubice a kampus bez bariér“. Tento projekt byl realizován v letech 2012–2015. Díky tomuto projektu bylo umožněno studentům se specifickými vzdělávacími potřebami – tedy s různými typy handicapu studovat na Univerzitě Pardubice. Od té doby uplynuly již 4 roky, ve kterých je možné nejen kvalitativně, ale i kvantitativně zaznamenat významnou akceleraci v počtu studentů se specifickými vzdělávacími potřebami

Tato problematika byla nosná i jako téma diplomové práce. Z toho důvodu se ji rozhodla autorka pod vedením vedoucí práce zpracovat. Samotný název práce *Možnosti studia studentů s tělesným postižením na vysokých školách v České republice* autorka zaměřila na hloubkovou analýzu jedné vysoké školy, a to konkrétně Univerzitu Pardubice.

¹ Univerzita Pardubice; *e-mailová adresa:* zdenka.sandorova@upce.cz; Tel.: +0-420-606-766-343

² Národní rada osob se zdravotním postižením ČR; *e-mailová adresa:* fricova.romana@email.cz; Tel.: +0-420-725-026-361

Praktická část byla cíleně zaměřena na problematiku možnosti studia studentů s dětskou mozkovou obrnou (DMO) na Univerzitě Pardubice. Přidanou hodnotou diplomové práce bylo to, že autorka se sama celoživotně potýká s tímto postižením a má s danou problematikou vlastní zkušenost. Hlavním cílem magisterské práce bylo zmapovat současné možnosti studia studentů se SVP na Univerzitě Pardubice.

Designem kvalitativního výzkumu byly hloubkové polostrukturované rozhovory.

Následující podkapitoly vycházejí z magisterské práce a jsou zaměřeny na:

1 Studium studentů se specifickými vzdělávacími i potřebami v České republice a na Univerzitě Pardubice	1.1. Historické souvislosti a současné možnosti studia studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na vysokých školách v České republice
	1.2 Inkluzivní prostředí na Univerzitě Pardubice
	1.3. Směrnice zajišťující zázemí a optimální podmínky pro studium na Univerzitě Pardubice
2 Mapování současné situace studentů s tělesným postižením na Univerzitě Pardubice – výzkumného šetření diplomové práce	2.1 Výsledky výzkumného šetření
	2. 2 Závěr

1. Studium studentů se specifickými vzdělávacími i potřebami v České republice a na Univerzitě Pardubice

1.1 Historické souvislosti a současné možnosti studia studentů se specifickými vzdělávacími potřebami na vysokých školách v České republice

Právo na vzdělání je ukotveno nadnárodním dokumentu, čímž je Listina základních práv Evropské unie, která se České republiky jakožto člena Evropské unie týká. Je povinná ji dodržovat a respektovat. Na úrovni státu přístup ke vzdělání garantuje Listina základních práv a svobod České republiky.

Česká republika se také zavázala plnit závazky plynoucí z Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, která uznává právo na vzdělání těchto osob a deklaruje, že „zajistí začleňující vzdělávací systém na všech úrovních, a to na základě rovného antidiskriminačního přístupu“ (Úmluva o právech osob se zdravotním postižením, čl. 24).

Do roku 1989 byl přístup ke vzdělávání osob se zdravotním postižením odlišný, než jak ho známe dnes. Vzdělávací systém v primárním a sekundárním stupni byl plně soustředěn do speciálních škol orientovaných na jeden dílčí typ postižení. V oblasti terciálního vzdělávání chyběly podpůrné prostředky, proto vystudovat vysokou školu bylo pro osoby se zdravotním postižením velice obtížné.

Počátek devadesátých let minulého století zaznamenáváme změnu v podobě podpory integrativního/inkluzivního vzdělávání. Žáci a studenti se zdravotním postižením, kteří byli dosud vzdělávání ve speciálních školách, postupně dostali možnost účastnit se vzdělávání v hlavním vzdělávacím proudu. V návaznosti na inkluzivní snahu státu vzdělávat děti, žáky a studenty v obou běžných vzdělávacích proudech, přirozeně stoupaly také počty studentů se zdravotním postižením, kteří měli zájem zapojit se do terciálního stupně vzdělávání.

Zákon o vysokých školách v § 21 nařizuje všem vysokým školám „d) poskytovat uchazečům o studium, studentům a dalším osobám informační a poradenské služby související se studiem a s možností uplatnění absolventů studijních programů v praxi,

e) činit všechna dostupná opatření pro vyrovnání příležitostí studovat na vysoké škole, ...“ (Zákon o vysokých školách v, platném znění).

Tento názor výrazně podpořil Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2010-2014, jehož cílem bylo v co největší možné míře podporovat princip inkluzivního vzdělávání. Na základě tohoto dokumentu bylo vysokým školám doporučováno zkvalitňovat služby a podpůrná opatření v legislativní, personální, pedagogické, ekonomické a technické oblasti, protože právě komplexnost podpory je podmínkou inkluzivního vzdělávání. (Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením, 2010).

1.2 Inkluzivní prostředí na Univerzitě Pardubice

UPa se stala veřejnou vysokou školou, která se rozhodla v rámci naplnění práv přístupu k vysokoškolskému inkluzivnímu vzdělávání, tak jak ho deklaruje Národní plán vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2010–2014, zpřístupnit vysokoškolské studium studentům se speciálními vzdělávacími potřebami a otevřít jim tak nové možnosti seberealizace.

Na podporu péče o zmíněnou cílovou skupinu studentů byl na UPa realizován v letech 2012-2015 projekt Univerzita Pardubice a kampus bez bariér (Šándorová, 2013). Univerzita vstupovala do projektu s cílem vytvořit přátelské, inspirativní a podnětné prostředí nejen pro studenty se SVP, ale také pro akademické pracovníky a ostatní zaměstnance univerzity ve vztahu ke studentům se speciálními vzdělávacími potřebami, což dle Šándorové vystihuje podstatu inkluze, tak jak je uchopována právě na UPa (Šándorová, 2015).

Inkluzivní prostředí je takové prostředí, kde dochází k přirozenému soužití všech žáků, studentů, a pedagogů, a to bez ohledu na jejich sociální, či zdravotní znevýhodnění, tak aby byli schopni v tomto prostoru bezpečně fungovat a vzájemně spolupracovat.

S touto myšlenkou vzniklo vysokoškolské poradenské centrum Akademické Poradny Univerzity Pardubice (APUPA). Centrum své aktivity započalo 1. 3. 2012. APUPA začala studentům se SVP nabízet pomoc a podporu ve formě sociálního, psychologického, speciálně pedagogického a kariérního poradenství. Mimo jiné se zaměřila na zapůjčování rehabilitačních a kompenzačních pomůcek, bez kterých by pro mnohé studenty se SVP nebylo studium na univerzitě vůbec možné. Počet studentů se SVP každým rokem narůstal. Konkrétní data o akceleraci počtu těchto studentů jsou uvedena v tabulce č. 1.

Tab. č. 1: Akcelerace počtu studentů se SVP

Typ postižení studenta	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019
[A1] Uživatel zraku	1	2	2	4	5	3	3
[A2] Uživatel hmatu/hlasu	1	1	1	1	-	0	0
[B1] Uživatel verbálního jazyka/od 3 2016 mluveného jazyka	1	1	2	6	8	7	7
[B2] Uživatel znakového jazyka	0	0	1	-	-	0	0
[C1] s postižením dolních končetin	2	2	1	7	8	10	13
[C2] s postižením horních končetin	2	2	2	8	10	11	14
[D] se specifickými poruchami učení	1	7	14	21	27	31	34
[E] s poruchou autistického spektra	2	8	8	3	5	3	5
[F] s jinou psychickou poruchou (včetně neautistických neurovývojových poruch) nebo s chronickým somatickým onemocněním Od roku 2017 s jinými obtížemi (část 2, čl. 3, odst. 9)				6	9	7	13
Počet studentů se SP v roce celkem:	9	22	27	41	55	54	68

Někteří studenti mají kombinaci i tří typů znevýhodnění, například zrak/horní/dolní končetiny, SPU/autismu/psychická porucha.

Od roku 2015 jsou rozšířeny kategorie postižení studenta o typ [F]

Zdroj: vlastní zpracování

Součástí Akademické Poradny Univerzity Pardubice se v roce 2013 stal Referát služeb handicapovaným (RSH)¹. Týmy obou pracovišť spolu navázaly velmi úzký vztah a zajistily tak studentům veškerou pomoc a podporu, která je tolik potřebná v jejich cestě za vysněným vzděláním a budoucím zaměstnáním.

Interdisciplinární tým poradenských pracovníků nabízí širokou škálu intervencí, které lze rozdělit do několika oblastí, a to:

- psychologické poradenství,
- sociální poradenství,
- krizová intervence,
- speciálně pedagogické poradenství.

Univerzita Pardubice v tradici nabízí a aktuálně nabízí studentům otevřený a propojený systém podpory ve všech aspektech jejich života. Síť komplexní podpory vznikla díky podpoře externích subjektů, zvláště pak poskytovatelů sociálních a přidružených služeb skrze regionální politiku města Pardubic tzv. komunitní plánování. Úkolem komunitního plánování je mapovat potřeby

Síť podpory nefunguje pouze na úrovni univerzitní a regionální, ale je zašitá také na úrovni celostátní díky Asociaci poskytovatelů služeb studentům se specifickými potřebami na vysokých školách.

Díky systematické podpoře inkluzivního vzdělávání uskutečňuje univerzita další aktivity, které s tím úzce souvisí. Každoročně na univerzitě probíhá zážitkový seminář „Zažij na vlastní kůži“, kde se zájemci z řad studentů a veřejnost mají možnost dozvědět, jak žijí studenti s handicapem, co pro ně obnáší studium na univerzitě a jak se pohybují po

¹ Od roku 2017 je Referát služeb handicapovaným přejmenován na Centrum ALMA

univerzitním kampusu. Nechybí ani praktická ukázka kompenzačních pomůcek, které může student s handicapem na UPa využívat.

Mezi další aktivity na podporu inkluze patří například spolupráce s Katedrou tělesné výchovy, v rámci níž je umožněno studentům s handicapem i bez handicapu a společně absolvovat předmět zaměřený na alternativní pohybové aktivity pro studenty se SVP. Univerzita v rámci svých aktivit si také vyměňuje zkušenosti a poznatky získané studiem studentů se SVP s dalšími univerzitami, a to nejen tuzemskými (Šándorová a kol. 2014).

1.3 Směrnice zajišťující zázemí a optimální podmínky pro studium na Univerzitě Pardubice

Univerzita Pardubice vytváří svým studentům kvalitní zázemí a optimální podmínky pro studium. Vyrovnání studijních podmínek realizuje specializované pracoviště Centrum Alma, dříve Referát služeb hendikepovaným (RSH). Centrum Alma nabízí konkrétní technickou podporu, diagnostiku a další servisní opatření a služby dle Směrnice č. 3/2013 Podpora uchazečů a studentů se SP na Univerzitě Pardubice a Směrnice č. 7/2014 Metodický pokyn k podpoře a vyrovnávání podmínek při přijímacím řízení a studiu uchazečů/studentů se speciálními vzdělávacími potřebami na Univerzitě Pardubice.

Obsah Směrnice č. 3/2013 stanovil a upravoval podmínky pro studium studentů a uchazečů o studium se SVP a organizační zajištění veškerých potřebných náležitostí uvedených v tomto dokumentu. Nedílnou součástí bylo definování vhodného a přednostního ubytování na kolejích UPa.

Cílem Směrnice č. 7/2014 bylo definovat vyrovnání podmínek nejen při studiu, ale také v rámci přijímacího řízení na UPa. Obsah Směrnice vycházel z ustanovení vysokoškolského zákona a Dlouhodobého záměru vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové, umělecké a další tvůrčí činnosti Univerzity Pardubice. Tato metodika byla určena nejen zaměstnancům Univerzity, ale zejména studentům se SVP.

Aktuálně stanovuje zásady a pravidla podpory a vyrovnávání podmínek přístupu ke vzdělávání na Univerzitě Pardubice od 1. 9. 2019 Směrnice č. j. RPO/19

2. Mapování současné situace studentů s tělesným postižením na Univerzitě Pardubice – výzkumného šetření

2.1 Výsledky výzkumného šetření

Cílem diplomové práce bylo zjistit a popsat, jaké jsou současné možnosti studia pro studenty s tělesným postižením na UPa. Tohoto cíle bylo dosaženo prostřednictvím vedlejších cílů. Vedlejší cíle byly tři a to: analýza dokumentů souvisejících se studiem studentů se SVP, zjištění informací o možnostech studia studentů se SVP od pracovníků Centra Alma a zjištění informací o spolupráci mezi studentem se SVP a UPa.

Analýza dokumentů započala zmapování dostupných předpisů souvisejících s tématem práce. Jako stěžejní byly zvoleny směrnice UPa, metodický pokyn MŠMT, Národní plán vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období, výzkumy a analýzy týkající se tématu, Zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách, Úmluva o právech osob se zdravotním postižením, Listina základních práv a svobod České republiky.

Stěžejní části těchto dokumentů jsou popsány v teoretické části práce a navazuje na ně praktická část. Problematika je ukotvena v řadě předpisů. Pouze okrajově je zmíněna v Zákoně č. 111/1998 Sb. o vysokých školách. Faktem je, že pokud chce vysoká škola čerpat zdrojů pro účely studia studentů se SVP, musí splňovat daná kritéria, která ukládá Metodický pokyn k financování zvýšených nákladů na studium studentů se specifickými potřebami.

Sběr informací o možnostech studia studentů se SVP od pracovníků Centra Alma probíhal formou rozhovorů. Rozhovory byly zaměřeny na oblasti: informace pro uchazeče o studium, proces přijetí studenta se SVP na UPa, podpora studentů se SVP na UPa, problémy při studiu studentů se SVP, zpětná vazba od studentů.

Z rozhovorů bylo zjištěno, že zaměstnanci vnímají kvantitu i kvalitu informací poskytovaných uchazečům se SVP jako vyhovující. Formy poskytování těchto informací jsou různorodé, přičemž je kladen důraz na zohlednění individuálních potřeb každého uchazeče.

Jako stěžejní v procesu přijetí studenta se SVP hodnotí zaměstnanci to, že student uvede, že SVP má. Většinou se tak děje prostřednictvím elektronické přihlášky. Pro včasné podání potřebných informací vhodným způsobem slouží v praxi i osobní schůzka, dle možností a potřeb uchazečů je realizována buď před podáním přihlášky, nebo po tomto aktu. Nezbytnou součástí komplexního zhodnocení vybraného oboru pro uchazeče je diagnostika. Zaměstnanci tuto oblast vnímají jako nezbytnou součást své práce.

Podpora studentů se SVP je dle zaměstnanců Centra Alma komplexní. S komplexností souvisí fakt, že podpora je poskytována týmem odborníků, kteří spolu kooperují. Zaměstnanci hodnotí kladně, že mají k dispozici dokumenty, na které se mohou odkázat. Zároveň existuje možnost přizpůsobení poskytování služeb individuálním potřebám jednotlivých studentů se SVP.

Aktuálním tématem je také zvýšená administrativa v souvislosti s nařízením Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 2016/679 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů. Z pohledu zaměstnanců je zjevná snaha neopomíjet žádnou z forem podpory. Zaměstnanci jsou si vědomi bio-psycho-sociální dimenze člověka, tzn. včetně studentů se SVP.

Problémy studentů se SVP se dle zaměstnanců daří řešit. Nástroji pro řešení velké části jsou: osvěta, zkušenosti, vzdělávání a důraz na lidský přístup a empatii. Uplatňována je i metoda hledání zdrojů mimo UPa. Při spolupráci se zaměstnanci Centra Alma a dalšími zainteresovanými osobami je zjevný zájem o studenty se SVP, o jejich podporu. Významná je snaha o řešení jejich problémů a zároveň je pozitivní to, že se problémy nebagatelizují.

Zpětnou vazbu od studentů se SVP zaměstnanci vítají, vnímají ji jako přínosnou pro další práci. Vyhovovala by jim větší četnost hodnocení servisních a organizačních opatření ze strany cílové skupiny. Z výzkumu vyplynulo, že potřeby zaměstnanců v této oblasti nejsou zcela uspokojeny.

Zjištění informací o spolupráci mezi studentem se SVP a UPa probíhalo formou rozhovorů se studenty. Rozhovory byly zaměřeny na oblasti: informace o možnosti studovat na UPa, přijímací zkoušky, vlastní studium a doplňující informace ke studiu.

Informace o možnostech studovat na UPa zjišťoval každý respondent odlišnou formou, což potvrzuje adekvátnost kladení důrazu na individuální potřeby každého studenta se SVP ze strany zaměstnanců. Z rozhovorů vyplynulo, že možnost a realizace získávání informací je pro uchazeče velmi důležitá. Respondenti považovali za nezbytné konzultování podmínek a možností studia. Stěžejní pro respondenty v této fázi bylo ujištění, že SVP není překážkou ve studiu.

V průběhu a v podmínkách přijímacích zkoušek studenti neshledávají větší obtíže. Oceňují zvláště přizpůsobení prostředí. Ze šetření je patrné, že v souladu s teoretickou částí práce byly studentům za pomoci organizačních a servisních opatření vytvořeny rovné podmínky pro vykonání přijímacích zkoušek. Z výzkumu vyplynulo, že bohaté zkušenosti a odborná

kvalifikace zaměstnanců UPa mají přímý vliv na plynulost procesu přijetí studenta se SVP a studentovu spokojenost.

Díky úspěšnosti předchozích fází jsou všichni respondenti studenty UPa. Svou spolupráci s UPa hodnotí převážně kladně. Proces adaptace může být složitější např. v důsledku nedostatku financí. Z těchto oblastí mohou být identifikovány různé studentovy potřeby.

Hodnocení těchto oblastí u jednotlivých respondentů vykazovalo rozdíly, závěr tudíž nelze zobecnit. Důvodem rozdílných výpovědí, mohou být odlišné projevy tělesného postižení u jednotlivých respondentů. V závislosti na této skutečnost se liší také funkční dopad každého postižení na studenta se SVP.

Formy podpory nabízené studentům se SVP během studia korespondují s teoretickou částí práce. Zde se nabízí doporučení – bez toho, aby student dal najevo své potřeby a potíže, nelze pracovat na jejich uspokojení a odstranění, či zmírnění. Zaměstnanci mohou být těmito výsledky utvrzeni v důležitosti zohledňování individuality studentů.

Z výzkumu vyplynulo několik konkrétních podnětů k zlepšení podmínek studia studentů se SVP na UPa, která se převážně týkají přístupnosti prostředí:

- informovanost zaměstnanců UPa pracujících se studenty se SVP o problematice SVP,
- propracovanější bezbariérovost – zohlednit potřeby studenta s holemi, na vozíku, na vozíku s asistentem a bezbariérové exkurze, dveře na kolejkách na fotobuňku.

Závěr

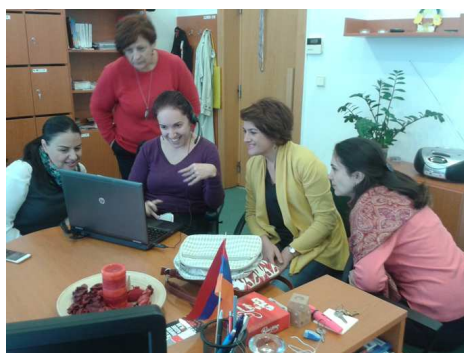
Shrneme-li prezentovaný příspěvek, pak můžeme konstatovat, že:

- studenti s tělesným postižením (DMO) mají dobré podmínky pro studium na UPa,
- podpora, pomoc a servisní opatření jsou pro studenty se SVP efektivní, což dokládá jejich počet (viz tabulka výše),
- zpřístupněním vysokoškolského studia studentům se SVP na UPa dochází k vyrovnávání jejich vzdělávacích příležitostí.

Podílet se na odstraňování technických, sociálních, informačních a humánních bariér v akademickém prostředí je společným cílem interdisciplinárního poradenského týmu pracovníků UPa. Počet uchazečů a studentů se SVP je mimo jiné ukazatelem kvality vysoké školy a k těmto trendům se také UPa hlásí.

► **Univerzita Pardubice...**
přátelská ke všem studentům

Obr. č. 1-3: Příklady aktivit ze studentského života studentky s DMO

Zdroj: vlastní

Reference / Seznam citované literatury

FRICOVÁ Romana magisterská práce *Možnosti studia studentů s tělesným postižením na vysokých školách v České republice*, Univerzita Pardubice, 2019.

Národní plán vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2010 – 2014.

Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015–2020.

Projekt Univerzita Pardubice a kampus bez bariér. Operační program vzdělávání pro konkurenceschopnost (OPVK- IP – Oblast podpory 2.2).

Směrnice č. 3/2013 Podpora uchazečům a studentům se SP na Univerzitě Pardubice
Směrnice č. 7/2014 Metodický pokyn k podpoře a vyrovnávání podmínek při přijímacím řízení a studiu uchazečů/studentů se speciálními vzdělávacími potřebami na Univerzitě Pardubice

Směrnice Podpora a vyrovnávání podmínek při přijímacím řízení a studiu uchazečů/ studentů se specifickými potřebami na Univerzitě Pardubice č. j. RPO/19

ŠÁNDOROVÁ, Zdenka. Inkluzivní aktivity ve prospěch studentů se SVP na UPa v akademickém roce 2013-2014. In: POSPÍŠILOVÁ, Iveta (ed.). "Vysokoškolské studium bez bariér": sborník příspěvků z IX. ročníku mezinárodní konference zaměřené na trendy ve zpřístupňování studia na vysokých školách lidem se zdravotním postižením a specifickými potřebami, konané 25. – 26. 9. 2014, s. 45-53. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2014, s. 45-53. ISBN 978-80-7494-169-6.

ŠÁNDOROVÁ, Zdenka. Čtyřleté praktické zkušenosti v oblasti vzdělávání a podpory studentů se specifickými potřebami na Univerzitě Pardubice. In: POSPÍŠILOVÁ, Iveta (ed.). Sborník příspěvků e X ročníku mezinárodní konference "Vysokoškolské studium bez bariér", konané ve dnech 17.-18. 9. 2015. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2015, s. 73-82 ISBN 978-80-7494-228-0

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením. Český překlad dostupný ve Sbírce mezinárodních smluv (www.mvcr.cz/soubor/sb004-10m-pdf.aspx)

Zákon č. 2/1993 Sb. Listina základních práv a svobod

Zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách

Sekce č. 6: Sociální začleňování v rámci reformy psychiatrické péče

Receptivní muzikoterapie u klientů s psychickou poruchou

Receptive Music Therapy for Clients with Mental Disorder

Jitka Pejřimovská, Jarmila Kopecká¹

Abstrakt:

V předkládaném příspěvku autorky uvádějí a interpretují práci s technikou „Sudičky“ v receptivní podobě systémové muzikoterapie, která byla provedena s klienty denního stacionáře jedné pražské psychiatrické kliniky. Ve zvolené technice bylo užito k poslechu nejen hudebně tématicky kontrastních skladeb, ale i transfer jejich prožitku z modu poslechu do modu kresebného vyjádření. U klientů s psychickou poruchou, kteří docházejí na stacionární léčbu, technika „Sudičky“ rozvíjí sebevnímání a osobnostní potenciál.

Klíčová slova: Systémová muzikoterapie. Receptivní muzikoterapie. Estetický transfer.

Abstract:

In this paper, the authors present and interpret work with the technique „Sudičky“ in the form of systemic music therapy, which was performed by clients of the Day hospital of Prague psychiatric clinic. In the applied technique it was chosen to listen to musically contrasting songs, and transfer of their experience from listening mode to drawing mode as well. For clients with psychiatric disorders who attend day hospital treatment, the technique „Sudičky“ develops self-perception and their personality potential.

Keywords: Systemic music therapy. Receptive music therapy. Aesthetic transfer.

Úvod

V předkládané studii seznamujeme čtenáře s technikou „**Sudičky“ v muziko-arte pojetí“ aneb obraz stimulovaný hudbou**, v receptivní formě systémové muzikoterapie. Systémová muzikoterapie byla představena na Hradeckých dnech v minulých ročnících, a proto se text převážně zaměřuje na přiblížení uvedené techniky.

Geneze techniky „**Sudičky“ v muziko-arte pojetí“ aneb obraz stimulovaný hudbou**, se vyvíjela v několika krocích.

Tvorbě techniky „Sudičky“ předcházela výzkumná šetření o významu poslechu hudby a preference hudebních stylů a žánrů v běžné populaci. Současně byl obhájen postup estetického transferu pro aktivní systémovou muzikoterapii.²

V dalším kroku, v propojení hudby a malby, byl započat výzkumný projekt „*Malba na hudbu s tématem čarodějnice*“, jehož autorkami byly M. Lhotová, J. Pejřimovská a spoluřešitelem J. Koucún. Projekt nebyl dokončen.

¹ Mgr. et Mgr. Jitka Pejřimovská PhD.; e-mail: guta.pelegrim@seznam.cz
Mgr. Jarmila Kopecká; e-mail: muziko.jarmilena@centrum.cz

² HORÁKOVÁ, Kateřina, PEJŘIMOVSÁ, Jitka. *Symbolický jazyk hudby*. Bakalářská práce, Technická univerzita v Liberci, 2011
PEJŘIMOVSÁ, Jitka. *Význam muzikoterapie v hudobnej edukácii*. Disertační práce. Katolícká univerzita Ružomberok, 2015

Začátkem roku 2019 byla zahájena modifikace uvedené výzkumné studie a původní téma bylo profilováno jako technika „Sudičky“. Projekt v modifikované verzi nese celý název „**Sudičky v muziko-arte pojetí**“ aneb **obraz stimulovaný hudbou** (dále jen „Sudičky“) a spolupracují na něm výše uvedené autorky tohoto příspěvku.

Spoluautorka J. Kopecká pracuje jako terapeutka na denním stacionáři pro dospělé klienty s psychickou poruchou, jedné pražské psychiatrické kliniky. Jedná se o klienty s dg. v okruzích: poruchy nálady, neurotické poruchy, somatoformní poruchy a lehčí formy poruchy osobnosti.

J. Kopecká vytváří model „*Terapie uměním*“, kde čerpá z oblasti muzikoterapie a arteterapie, částečně vytěžuje z poetoterapie či biblioterapie, dle složení a nálady skupiny se dotýká spontánního psaní či okrajově filmové terapie. Je zkušenou terapeutkou, která reaguje citlivě na potřeby skupiny i jejích členů. Po seznámení se s metodologií systémové muzikoterapie přijala návrh provedení techniky „Sudičky“. Realizovala ji v období od února 2019 do července 2019 se skupinou klientů denního stacionáře a skupinou muzikoterapeutek.

Autorky se domnívají, že techniky „Sudičky“, zvláště pak s využitím méně tématicky náročných hudebních skladeb, je možné realizovat i širším spektrem terapeutů sociálních služeb, a proto předkládají stručné seznámení se studií věnovanou technice „Sudičky“.

1. „Osobní příběh“ a technika „Sudičky“

Žitý život člověka netvoří pouze události jeho života, ale i smýšlení jeho nositele, vyjádřené v „**osobní filozofii**“, která životním událostem dává význam a smysl. Takováto „osobní filosofie“ utváří životní příběh i mnohdy život sám. Proto je důležité „osobní filosofii životního příběhu“ rozpoznat, rozpoznat jeho trhliny, významová vakua a těžkosti a transformovat je k optimu. Jedním z postupů vynášejícím „osobní filosofii životního příběhu“ je postup tzv. estetického transferu a jeho aplikace v technice „Sudičky“.

Estetický transfer využívá specifika organizace hudby pro muziko – diagnostiku a muziko – terapii. Hudební skladba, jako estetický útvar, nese v sobě „příběh a jeho filosofii“ v jazyce hudební symboliky. „Příběh hudby“ a „člověka“ se mohou ve „stylu“ příběhu setkávat.

Člověk „svou osobní filozofii“ hodnotí nejen sebe a svůj život, ale i druhé a zpracovává jí nabídky i potíže vstupující do jeho života „ze světa“. „Osobní filosofie životního příběhu“ znamená prostoupit a strukturovat svou životní zkušenost významy a souvislostmi, smyslem. Reflexi své „osobní filozofie“ může člověk vyjádřit jak slovy, tak hudebními křesbami, či i v jiných výrazových modech.

Zjednodušeně lze přiblížit estetický transfer takto: estetický transfer je „převodem“ prožitku z jedné estetické modality do druhé (zde z hudby do kresby), vynáší, jak člověk (klient/pacient) prožívá, hodnotí a smýšlí o sobě samém, o svém životě i o životech druhých a vlivu „chodu světa“ na jeho životní příběh. Vynesením této niterné kvality v esteticko-uměleckém modu se způsoby struktury životní zkušenosti „zpředměťují“ a jsou tak sdělením především pro muzikoterapeuta, ale mnohdy i přímo pro klienta samotného. V našem případě techniky „Sudičky“ se jedná o poslech dvou kontrastních hudebních skladeb, jejichž rozdílné prožitky jsou vyjádřeny křesbně v podobě „dobré či zlé Sudičky“. V prožitku hudby a v jeho křesbném vyjádření se vynáší „rysy osobní filosofie“.¹

¹ Srovnej: CHRZ, Vladimír. Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu. Praha. Psychologický ústav AV ČR, 2007, ISBN: 80-86174-11-5

V této studii se snažíme porozumět, zda zmíněná technika je natolik citlivá, aby toto „myšlení“ člověka, tuto „jeho osobní filozofii“ dostatečně zrcadlila se zaostřením na jedinečnost prožívání osobnostní identity a autenticity klienta, a zda je technika citlivá i pro rozlišení osobnostní dynamiky - v jinakosti výrazu kreseb skupiny klientů denního stacionáře (dále jen KDS) a skupiny intaktní populace, skupiny muzikoterapeutů.

V rámci této studie se jedná o „prvé rozpoznání“ citlivosti této techniky pro formu **receptivní systémové muzikoterapie**. Rozhodně je nutné zohlednit a diskutovat i zkušenost muzikoterapeuta, který provádí tuto techniku „Sudičky“, neboť v uvedené podobě vynáší kontrast velice vzrušeného tématu hudby I. Stravinského a klidné hudby W. A. Mozarta. Zvolená hudba I. Stravinského v sobě nese potenciál hlubinného oslovení, ale i určité riziko psychické retraumatizace. Volba méně vypjatých hudebních skladeb pro tuto techniku „Sudičky“, ve srovnání s hudbou baletu „Svěcení jara“ I. Stravinského, je možná a činí techniku dostupnou širšímu spektru terapeutů, protože pak technika riziko psychické traumatizace či retraumatizace minimalizuje. Je možné volit hudební skladby klasicismu, baroka či romantismu, umělé hudby, bez většího rizika. „Sudička“ může být „veselá“ či „smutná“, „tančící“ či „přemýšlející“ nebo taková, jakou ji u poslechu hudby „vnímá“ adept techniky. Užitá exponovaná podoba techniky „Sudičky“ má ale terapeutickou nosnost. Vynáší terapeuticky nosná témata – úzkosti, strachu, hnusu, osudového zla, nebezpečí, ohrožení apod. Umožňuje tak sledovat citlivost techniky, zrcadlit individualitu i specifika jedince i skupiny KDS a muzikoterapeutů.

Zvolené hudební ukázky k projektu „Sudičky“ jsou, jak bylo předesláno, zcela odlišné. První skladbou je *I. Stravinského balet Svěcení jara (Tanec smrti)*. Pro posluchače je tato hudba afektivně vypjatá, ve škále mnoha ohrožujících obsahů a emocí. Je předpokládaným prototypem kresby „zlé Sudičky“. Nadlehčení tristního obsahu je v technice realizováno uvedením do pohádkového koloritu děje muzikoterapeutem na počátku sezení, kde „zlo“ se může lehce kouzlem odstranit. Instrukce i vztah muzikoterapeuta je emočně jistící a otevírá možnost – jak odmítnutí kresby, jako legitimní, tak aktivní účast každému členu skupiny.

Druhá skladba *W. A. Mozarta (Sonáta pro dvě piana K 448 „II. Andante“)* je hudbou souladu člověka s prostředím, vyjádření spontánní radostnosti života. Předkládá zvlnění od psychického napětí do uklidnění v podobě přirozené a „přírodně“ radostného dění. Navozuje určitou míru odstupů „já“ od tísní a negativních prožitků.

2. Popis, záměr a realizace techniky „Sudičky“

Na dvě hudební, kontrastní skladby adepti této techniky kreslí tématicky odpovídající kresbu, s tématem „Sudičky“, která může být dle volby adepta „zlá“ či „dobrá“. Tvoří se postupně ve dvou skupinách. Ve skupině KDS a skupině muzikoterapeutů.

Vnitřní záměr této práce na technice „Sudiček“ spočívá v práci se symbolikou – hudební, kresebnou i slovní. Symbolika v představě toho, kdo naslouchá, vyvolá vizi více či méně „zla či dobra“, bez „následné sociální sankce“. „Zlá Sudička“ se objevuje běžně v pohádkách a byla i na sezení pohádkově představena. Adept této techniky „ví“, že se nejedná o skutečnost, ale o obraz a jinotaj. Tím se nadlehčuje vyjádření čehosi „zlého“, ale přesto je umožněno tomu, kdo kreslí, „percipované zlo svobodně“ a bez cenzury vyjádřit. Podobně se vyjadřuje protipól „dobrá“. Na vykreslení těchto „hudebních prototypů polarit“ se účastní jáská psychika, a tím se zcitlivuje adept této techniky pro vlastní sebeprožívání, introspekci a

uchopení prožívaných obsahů v „dávání jim významu“. Zaostřuje se „významotvornost“ v příběhu, přeneseně „významotvornost“ i ve vlastním životním příběhu, zraje vztah k sobě, empatie i vztah k sociálnímu prostředí.

Vnější záměrem realizace techniky „Sudičky“ je zmapovat, zda je technika natolik citlivá, aby zrcadlila individuální rysy prožívání jedinců a zda zachytí diferenci mezi skupinou KDS a skupinou muzikoterapeutů.

3. Technika „Sudiček“ z pohledu porozumění skupiny muzikoterapeutů

Skupina muzikoterapeutů hodnotila kresby skupiny KDS nejdříve prostým přiřazováním kreseb k oběma hudebním skladbám, bez znalosti záměru a přiřazení KDS. Zde bylo dosaženo významně převažující shody. Dále bylo muzikoterapeuty posouzeno i to, zda se u skupiny KDS vyskytuje totální tématická záměna, tedy zda byla kresebně realizována „dobrá Sudička“ na ohrožující hudbu a obráceně, „zlá Sudička“ na hudbu W. A. Mozarta. Tento případ nebyl rozpoznán, bylo ale rozpoznáno smíšení jednotlivých rysů, absence rysů předpokládaných, zamlžení vykreslení ostroty témat nebo jen minimální rozdíl. Nejsytějším hodnocením se jeví hodnocení slovní (skupinou muzikoterapeutů). Bylo porozuměno jedinečností jednotlivých kreseb skupiny KDS i diferencí kreseb obou skupin.

Skupina muzikoterapeutů rozlišovala povahu kreseb spontánně pomocí slovních **významů s hlubinným jáským rozměrem**. Při hodnocení KDS muzikoterapeuté spontánně uváděli rozdíly mezi oběma skupinami.

Příklady doslovných citací porozumění a rozlišení z jednotlivých kreseb „Sudiček“ na hudbu Stravinského: „hudba je sice hnusná, rozervaná, jakýsi výkřik bez řešení, ale klientům se na ni lépe kreslí“, „v kresbách se objevuje víc hranatosti, tmavých barev, výrazově jsou až zacyklený.“

Příklady citací ke kresbám „Sudiček“ na hudbu W. A. Mozarta:

„obrázky působí fádním dojmem, s menším emočním výrazem až neschopností vnořit se do „dobroty“, objevují se oblé linie, světlejší barvy, klientům se „dobrota sudiček“ hůře kresebně vyjadřuje.“

Během snahy porozumět kresbám skupiny KDS se spontánně objevují porovnání s kresbami skupiny muzikoterapeutů:

„kresby „Sudiček“ na hudbu I. Stravinského dobře vyjadřují úzkost, mají jasnější barvy, méně ostrých, agresivních linií, větší uspořádanost. Přesto, že je hudba „strašná, je z těchto obrázků cítit energii něco vydat, překonat, tedy je zde přítomnost psychické stability k dotvoření.“

Ke kresbám „Sudiček“ na hudbu „je zde patrná jemná linie, měkkost barev, oblost tvarů, z obrázků je cítit hravost, kreativita, tématická sounáležitost“.

Slovní hodnocení kreseb jak muzikoterapeuty i klienty spontánně opět uchopuje prožitou zkušenost „významy“, převážně vyjadřují jáské, niterné prožitky. V kresbách muzikoterapeutů je naznačena „osobní síla“ ke změně, k „transformaci potíží“, „zlého v dobré“.

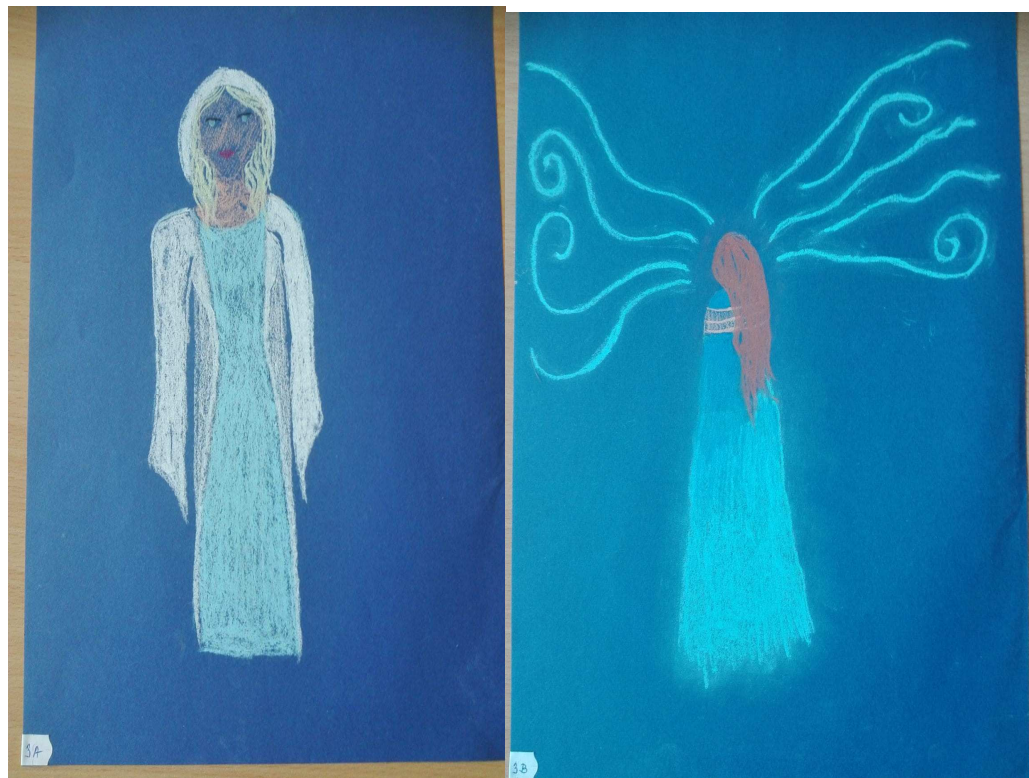
V následující kapitole budou prezentovány ukázky kreseb ze skupiny KDS s naznačením rozpoznávaných „významů“ muzikoterapeuty i oběma autorkami textu. Uvedené kresby jsou přiřazeny ke klientům jejich krátkým představením a přiblížením včetně jejich samotných komentářů, s porozuměním muzikoterapeutky i s porozuměním autorek textu obecnějším

aspektům. Muzikoterapeutka konzultovala kresby klientů také se svojí kolegyní-arteterapeutkou.

4. Představení vybraných kreseb „Sudiček“ klientů

Uvedené kresby, 5 z celkového počtu 11 autorů KDS, jsou přiřazeny ke klientům krátkým představením a přiblížením včetně jejich samotných komentářů, s porozuměním muzikoterapeutky i s porozuměním autorek obecnějším aspektům. Muzikoterapeutka konzultovala kresby klientů také se svojí kolegyní-arteterapeutkou.

Ž, 25 let, dg. F60.3 emočně nestálá osobnost, F41.2 smíšená úzkostně depresivní porucha

Obr. č. 1 „Sudička-S a M“

Zdroj: vlastní zpracování JK

Klientka ke kresbě říká:

„**Sudička-S**“ je zlá, cítím z ní napětí, tenzi, strach i očekávání, přináší chlad v srdci.“

„**Sudička-M**“ je dobrá, kolem ní je lehká aura (tj. energie ve spirálách kolem hlavy), cítím ze „Sudičky“ skromnost, lásku, uvolnění, štědrost; přináší vřelost.“

Porozumění muzikoterapeutkou:

„**Sudička-S**“ působí jako „ledová královna“ (ztuhlost, únava?). Jiná barva na krku odděluje hlavu, tělo, v obličejí zlý výraz. Špičaté rukávy (agresivita?), bílá barva (manipulace?), bez rukou (skryté konání nebo neaktivnost?).

„**Sudička-M**“ stojí zády (nechce být odhalena, něco skrývá?), převaha bleděmodré barvy (dobrá snaha).

Porozumění obecnějším aspektům:

Klientka sytí „základní rozlišení“ „zla a dobra“. Lze ale vnímat přeci jen převahu emočního náboje „zlé Sudičky“. Tíhnutí k znovuprožívání je patrné. Nacházíme i absence rysů, skrytost významu, zamlžení, roztržitost tématu (předěl těla a hlavy) apod.

M, 37 let, dg. F61 smíšené a jiné poruchy osobnosti

Obr. č. 2 „Sudička-S“

Zdroj: vlastní zpracování JK

Klient říká:

„**Sudička-S**“ – „hudba působí negativně; „Sudička“ je uprostřed dole a přináší chaos v duši, proto jsem zvolil tyto barvy a tvary, vpravo nahoře tři barvy dávají dobrý příslib. Sudička přináší štěstí, lásku, zdraví.“

Porozumění muzikoterapeutkou:

Ukázka jedné klientovy kresby „pro zajímavost“. Klient ihned po prvních tónech skladby začal „s vervou“ pracovat. Vlevo, vpravo černá barva (*revolta, zároveň touha po změně?*). Trvá důsledně na svém vyjádření o darech „Sudičky.“

Porozumění obecnějším aspektům:

„Emoční náboj“ je zřetelně zastoupen „hudba se mu sice nelíbí, ale emočně ho oslovila“. Tíhnutí k znovuprožití tématu „zla“ je zřetelné. Lze vnímat, že klient má potřebu si „cosi doprožít“. Roztříštěnosti tématu rozumíme především ve smíšení „rysů dobra a zla“, v trhlinách linií a ne-uspořádané „hranatosti“.

M, 58 let, dg. F33.1 periodická depresivní porucha se somatickými příznaky,

F61 smíšené a jiné poruchy osobnosti

Obr. č. 3

Zdroj: vlastní zpracování JK

Klient říká:

„**Sudička-S**“ není vyloženě zlá ani dobrá. Přináší nebezpečné klamy, ale s možností volby, kdy však nikdy nebude zřejmé, zda rozhodnutí přinese štěstí či neštěstí. Přináší tedy „chladné uvažování.“

„**Sudička-M**“ je dobrá, skladba je pozitivnější. „Sudička“ věští dobré srdce, plné citu, ale zároveň zranitelnosti.“

Porozumění muzikoterapeutkou:

Obě kresby s obdobným emočním výrazem, „Sudičky“ se začerněným obličejem; klient nejspíš emočně bolestná místa v osobním příběhu vytěšňuje, není „schopen ještě unést emoční bolest“, je „zacyklený“, zatím „nevidí cestu ven“.

Porozumění obecnějším aspektům:

Rozumíme, že zde je významná potřeba „znovuprožívání svého příběhu“, jako by byl výsledný emoční uspokojující prožitek potlačen ve prospěch povinné nutnosti, vnímáme potřebu „doprožítí témat, situací“. Rozpoznali jsme i chybění částí v tématu – obličej a chybění sourodosti témat a vzájemné diference.

Ž, 35 let, dg. F60.3 emočně nestálá osobnost, F33.1 periodická depresivní porucha se somatickými příznaky

Obr. č. 4

Zdroj: vlastní zpracování JK

Klientka říká:

„Sudička-S“ je zlá, má černé srdce a cítím z ní strach, nebezpečí a v jejím úsměvu škodolibou zlobu. Těžké tóny ve skladbě umocňují její zlověstné úmysly, tedy černé blesky kolem těla. Přináší zlobu.“

„Sudička-M“ je dobrá. Kolem „Sudičky“ září aura, se symboly štěstí, lásky, má vlídné srdce. Cítím z ní klid, smíření a očekávání. „Trylky“ ve skladbě navozují pocit něčeho pozitivního, co přijde: kouzelné prostředí se vším dobrým, láskyplné přijetí, hřejivé objetí, ale dávat pozor, jak s dobrým zacházet. Přináší klid.“

Porozumění muzikoterapeutkou:

V kresbách se objevuje infantilní symbolika, obě „Sudičky“ mají stejný úsměv, obdobný výraz, velké oči, uši nejsou vidět (*něco nechce slyšet, nebo není schopna něco slyšet?*) Opakování blesků či škrtání v pozadí za „Sudičkami“ působí *neuroticky*. „Sudičky“ jako „bábušky“ (*hračka, statická, je schopna pohybu? reakce na svět?*)

Porozumění obecnějším aspektům:

Emoční náboj je u „Sudičky zlé“ povážlivě oslaben, např.: úsměv v obličeji „Sudičky-S“ neodpovídá hrůze blesků. Přesto klientka tíhne k autentické kresbě. Největší narušení nacházíme v nesourodosti tématu „zlé Sudičky“, v chybějících částech kresby, v malé diferenci obou témat a určité statičnosti apod.

Ž, 47 let, dg. F32.0 mírná depresivní fáze se somatickými příznaky

Obr. č. 5

Zdroj: vlastní zpracování JK

Klientka říká:

„Sudička-S“ je spíš přísná než zlá. Přichází za bouřky, důležitá je svíčka, hudba je ponurá až děsivá. „Sudička“ dává těžké žití a svízele, dítě se bude muset se životem porvat, není to žádná sranda.“

„Sudička-M“ je dobrá, laskavá, přívětivá. „Sudička“ je taky malinko lehkovážná, nedělá si s ničím starosti. Dítěti přináší hravost a cit, radost a nadhled vůči svému okolí.“

Porozumění muzikoterapeutkou:

Klientka kresebně zřetelně vyjadřuje rozdíl obsahu mezi oběma skladbami. Kresba „Sudičky-S“ je rozervaná, nikoli zlobou, ale přísností (její matka?). U „Sudičky-M“ jsou důležité ruce (touha po něze). Klientka dokáže diferencovat své prožitky a nově je integrovat, což je projevem osobnostního potenciálu k úspěšné psychoterapii.

Porozumění obecnějším aspektům:

Zaujme silný emoční náboj v rozervanosti „Sudičky-S“. Rozpoznáváme osobité zaujetí, tíhnutí k prožití tématu a ztvárnění, k potřebě znovuprožití a „doprožití epizody“. Ucelenost a uspořádanost i tématická sourodost jsou ale narušeny zamlžeností ve vyjádření „zla“ a především nalézáme záměnu „zla“ za „přísnost“.

5. Porozumění obecnějším aspektům jako hierarchii kategorií

Protože byly nalezeny určité pravidelnosti ve všech kresbách skupiny KDS i muzikoterapeutů, tázaly jsme se, zda lze v prvním snažení porozumět aspektům jako kategoriím, které by hierarchizovaly blízkost či vzdálenost od síly „transformace potíží“.

Prvotní porozumění kategoriím:

1/ Kategorie - tušení, anticipace. Lidská psychika v dění, na jehož počátku se ocitá, umí tušit výsledek, resp. jeho emoční dopad, proto je nutné tušení vnímat a respektovat, jak klienta, tak muzikoterapeuta. Vytvořit kresby, jako svoje „dílo“ na téma I. Stravinského, je obtížné. Odmítnutí dvou klientů, přítomných na sezení poprvé, je legitimní. Kresbu na klidnější hudební skladbu W. A. Mozarta však realizují.

2/ Kategorie – základní vize s rozlišením polarit „dobra a zla“. V kresbách jsou rozpoznány základní rysy „dobré a zlé Sudičky“.

3/ Kategorie optimální podoby nasycenosti tématu - „nepsychiatrická skupina“ sytí plněji.

Témata „zlé“ i „dobré Sudičky“ jsou zde zaostřeně vykreslena. Emoční náboj je výrazný u obou témat. Diference témat je zřetelná, každé z obou témat je nasyceno sourodě, bez rušících protikladných rysů, témata nejsou zamlžena, nebo jinak oslabena. Významně se poukazuje na sílu osobnosti k žádoucí změně, v případě „zla“, k transformaci. Zastoupeny jsou sourodost, souvislosti a uspořádanost prvků, celistvost, tématická neroztříštěnost, síla k transformaci.

Bariérám transformace jsme porozuměli v kategoriích 4. - 6.:

4/ Kategorie převládajícího silného emočního náboje - „emočně silnější náboj vyjadřují KDS v kresbách na hudbu I. Stravinského. Kresby na hudbu W. A. Mozarta působí fáději“.

Rozumíme, že silnějším emočním nábojem je obsazeno téma, které anticipuje psychika adepta jako téma vlastní, vyžadující transformaci, směr od „znovuprožívání k doprožití“ v emočně chráněném prostředí.

5/ Kategorie tíhnutí od znovuprožívání k „doprožití“ v bezpečném prostředí - hluboký prožitek evokovaný tématem hudby I. Stravinského vyjádřený kresebně v tématu „zlé Sudičky“, lze vnímat jako paralelu, projekci až trýznivých prožitků KDS. Všichni, kteří kresbu na hudbu I. Stravinského uskutečňovali, pracovali velice zaujatě, autenticky a s otevřeností k prožívání sebe sama.

6/ Kategorie „narušené tíhnutí k transformaci“ - akcent na potenci „řešení“ krize, k transformaci, se objevuje ve skupině muzikoterapeutů. Ve skupině KDS není tento vektor vnímán. Rozumíme, jako nezralosti „strategie aktivity ke změně a překonání potíží“. Zbrzdění transformace lze rozpoznat i recipročně v rysech „méně zřetelného dobra - fádňiho vykreslení dobra“ skupinou KDS oproti „zřetelnému“ u skupiny muzikoterapeutů.

Konkrétní projevy zbrzdění transformace rozpoznáváme - v minimální diferenci kontrastních témat, objevování se negativních rysů v tématu „dobrá Sudička“, objevování se pozitivních rysů v tématu „zlá Sudička“, chybění tématicky sourodých rysů, zamlžení k jeho zaostřenosti, absenci předpokládaného rysu v tématu „zlá Sudička“, oslabení pozitivního rysu v tématu „dobrá Sudička“, nepostižení sourodosti, souvislosti a uspořádanosti prvků (hranatost...), neuspokojivě vyjádřená **celistvost, tématická roztříštěnost.**

7/ Kategorie porozumění kresbám je spontánně reprezentovaná významy – ve slovních hodnoceních se spontánně objevují „významy“ (pojmy), směřující k jáskému prožívání. Psychika muzikoterapeutů i klientů tíhne k strukturaci zkušenosti skrze tyto „významy“.

Závěr

Prezentovaná technika „Sudiček“ umožňuje svým adeptům nenásilně, přesto pro ně zajímavým způsobem, prožívat jejich „vlastní životní témata“, prohlubuje sebevímání i smysl pro řešení životních trhlín. Zrcadlí jedinečnost prožívání a životní potíže jedince i citlivě zachycuje rozdíl mezi skupinou „psychiatrickou“ a „nepsychiatrickou“. Technika „Sudičky“ pracuje s životním příběhem, a v případě volby méně afektivně vypjaté hudební skladby, je vhodná a dosažitelná pro širší spektrum terapeutů v oblasti sociální práce.

Seznam citované literatury

- HORÁKOVÁ, Kateřina, PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Symbolický jazyk hudby*. Bakalářská práce, Technická univerzita v Liberci, 2011
- CHRZ, Vladimír. Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu. Praha. Psychologický ústav AV ČR, 2007, ISBN: 80-86174-11-5
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Význam muzikoterapie v hudobnej edukácii*. Disertační práce. Katolícká univerzita Ružomberok, 2015
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Muzikoterapie – specifika a nároky na vzdělávání v kontextu profese sociální práce*. In POSPÍŠIL, SMUTKOVÁ (Eds). Sborník vědeckých textů z mezinárodní vědecké konference XIII. Hradecké dny sociální práce. Praha: MPSV, 2017, s. 342 – 348. ISBN 978-80-7421-121-8
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Narativní perspektiva v systémové muzikoterapii*. In TRUHLÁŘOVÁ, PÍŠOVÁ (Eds). Sborník vědeckých textů mezinárodní vědecké konference XIV. Hradecké dny sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 165 – 177. ISBN 978-80-7435-708-4

Další prameny

- KOPECKÁ, Jarmila, PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. „Sudičky“ v muziko-arte pojetí“ aneb obraz stimulovaný hudbou. Studijní práce. Praha: 2019
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka, KOPECKÁ, Jarmila. *Skripta I: SMT – Propedeutika*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2018
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Skripta II: SMT*, studijní materiál pro výcvikový program SMT, Praha: 2019
- PEJŘIMOVSKÁ, Jitka. *Ústně sdělené prameny*, Praha: 2018, 2019

Analýza potřeb vybraných cílových skupin na území statutárního města Opavy, jako nástroj podpory sociálního začleňování v kontextu sociální práce

Analysis of the needs of selected target groups in the city Opava as a means to support social inclusion in the context of social work

Miroslav Pilát¹

Abstrakt

Článek se zabývá analýzou potřeb vybraných cílových skupin (osoby s poruchami autistického spektra a osoby s duševním onemocněním) na území statutárního města Opavy.

Úvod příspěvku je věnován vymezení pojmů potřeby uživatelů v kontextu plánování a poskytování sociálních služeb a komunitní plánování sociálních služeb. Stěžejní část stati se zabývá deskripcí výzkumného projektu Analýza potřeb vybraných cílových skupin sociálních a souvisejících služeb na území statutárního města Opavy, který byl realizován prostřednictvím akademických pracovníků Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě na základě objednávky statutárního města Opavy. Cílem projektu bylo podat relevantní a empiricky podložené informace k posuzování potřeb vybraných cílových skupin sociálních a souvisejících služeb, které sloužily jako jeden z podkladů pro tvorbu Komunitního plánu rozvoje sociálních a souvisejících služeb na území statutárního města Opavy na období 2017 – 2021.

Klíčová slova: Potřeby uživatelů. Koncept potřeb. Komunitní plánování sociálních služeb. Osoby s poruchami autistického spektra. Osoby s duševním onemocněním.

Abstract

The article provides analysis of the needs of selected target groups (people with autistic disorders and people with mental illnesses) in the city Opava. The article starts with defining the needs of users in the context of social services community planning and provision. The main part of the article is the description of a research project called Analysis of the needs of selected target groups in the city Opava as a means to support social inclusion in the context of social work, which has been requested by the city Opava and conducted by academics at Faculty of public policies at Silesian university in Opava. The goal of the project was to present relevant and empirical information to evaluate needs of selected target groups of the social and related services that served as one of the grounds upon which Community plan for development of social and related services in the city Opava for years 2017-2021.

Keywords: Needs of the users. Concept of needs. Community planning of social services. People with autistic disorders. People with mental illnesses.

Úvod

Výzkumný projekt *Analýza potřeb vybraných cílových skupin sociálních a souvisejících služeb na území statutárního města Opavy* byl zakázkou Statutární město Opavy, jehož řešitelem byla Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě – Centrum empirických výzkumů. Autor tohoto článku byl spoluřešitelem projektu. Jeho výstupy sloužily sloužit jako jeden z analytických podkladů tvorby *Komunitního plánu rozvoje sociálních a souvisejících služeb statutárního města Opavy na období 2017-2019*. Jeho cílem projektu bylo podat relevantní a empiricky podložené informace k posuzování potřeb vybraných cílových skupin sociálních a souvisejících služeb.

¹ PaedDr. Miroslav Pilát, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, Ústav veřejné správy a regionální politiky, Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava. Mobil: +420 602 752 263, e-mail: miroslav.pilat@seznam.cz

1. Metoda komunitního plánování sociálních služeb

V současné době se můžeme v oblasti teorie i praxe komunitního plánování setkat s řadou různých definic tohoto pojmu. Mezi nejčastěji užívané patří následující, která vymezuje komunitní plánování sociálních služeb jako „metodu, která umožňuje zpracovávat rozvojové materiály pro různé oblasti veřejného života na úrovni obce i kraje. Postupy a techniky komunitního plánování lze použít pro všechny oblasti veřejného života, protože slouží k tomu, aby se dotčené cílové skupiny a široká veřejnost mohly vyjádřit a zapojit do přípravy podkladů pro strategická rozhodnutí obce“ (Oriniaková a Rosecký, 2003, s. 1).

Pojem komunitního plánování bývá rovněž často v podmínkách České republiky definován jako:

- „Metoda, kterou lze na úrovni obcí nebo krajů plánovat sociální služby tak, aby odpovídaly místním specifickým i potřebám jednotlivých občanů.
- *Otevřený proces zjišťování potřeb a zdrojů a hledání nejlepších řešení v oblasti sociálních služeb“* (Vasková a Žežula 2002, s. 4).

Pomocí komunitního plánování lze plánovat sociální služby v komunitě tak, aby zejména odpovídaly místním potřebám, aby byly poskytovány efektivně a na plánování sociálních služeb participovali (nebo měli možnost participovat) všichni, kterých se to týká.

1.1 Cíle, poslání a přínosy komunitního plánování sociálních služeb

Cílem komunitního plánování sociálních služeb je zejména posilování sociální soudržnosti komunity, podpora sociálního začleňování a předcházení sociálnímu vyloučení jednotlivců a skupin (Vasková a Žežula, 2002). Cílem komunitního plánování sociálních služeb je rovněž vytvořit systém sociálních služeb na místní úrovni, který odpovídá zjištěným místním potřebám, reaguje na lokální odlišnosti a zajišťuje, že finanční prostředky vynakládané na služby jsou využívány efektivně.

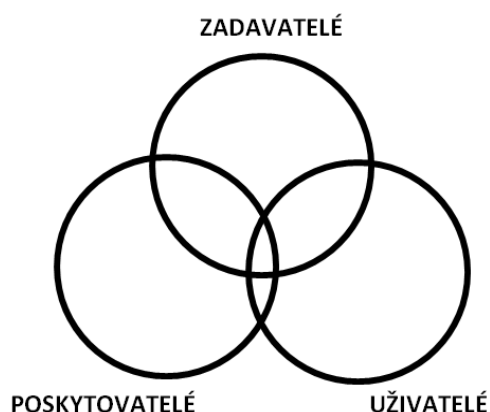
1.2 Účastníci komunitního plánování sociálních služeb

Již ze samotného obsahu pojmu komunitní lze předpokládat, že celé komunitní plánování ve všech jeho fázích probíhá za účasti komunity, tedy zejména zástupců uživatelů, poskytovatelů, zadavatelů sociálních služeb a veřejnosti. Základním principem komunitního plánování sociálních služeb je princip triády, který deklaruje podmínku, že v rámci metody a procesu komunitního plánování sociálních služeb spolu plánují a spolupracují minimálně tři strany:

- uživatelé sociálních služeb,
- zadavatelé sociálních služeb,
- poskytovatelé sociálních služeb.

Krbcová Mašíňová a Polesný (2008) zdůrazňují, že z pohledu managementu se komunitní plánování uskutečňuje ve třech vzájemně propojených rovinách, ve kterých účastníci komunitního plánování pracují:

- politická rovina – zde pracují zadavatelé plánů,
- odborná rovina – zde pracují poskytovatelé služeb a jiní odborníci,
- uživatelská rovina – zde pracují uživatelé služeb a veřejnost (Krbcová Mašíňová a Polesný, 2008).

Zdroj: Krbcová Mašíňová, Polesný, M1 s. 10

Není výjimkou, že v pracovních skupinách, které jsou základním kamenem organizační struktury komunitního plánování, najdeme jedince, kteří jsou zároveň poskytovateli a uživateli sociální služby. Považujeme za užitečné, aby oni sami definovali svoji roli v procesu komunitního plánování sociálních služeb. Tato identifikace je nutná pro ostatní účastníky komunitního plánování z důvodu vyjasnění rolí a postojů v procesu plánování.

2. Potřeby uživatelů a potencionálních uživatelů sociálních služeb

2.1 Vymezení potřeb, potřeby uživatelů a potencionálních uživatelů

Potřeby uživatelů sociálních služeb a jejich zjišťování jsou bezesporu ústředními pojmy a nástroji jak v oblasti plánování sociálních služeb, tak jejich poskytování. Jedním z největších, ale bohužel také nejčastějších omylů v oblasti plánování sociálních služeb je skutečnost, že tomuto fenoménu je věnována pozornost pouze v analytické fázi procesu komunitního plánování, bez uvědomění si skutečnosti, že potřeby uživatelů se nejen dynamicky vyvíjejí, ale někdy dokonce radikálně mění.

Pojem potřeba je velmi široký, zákonem u nás nedefinovaný a bývá velmi často různě interpretován. Zákon o sociálních službách v ustanoveních § 94 a § 95 poněkud nešťastně obsahuje formulaci, kterou ukládá za povinnost obcím a krajům **zjišťovat potřeby poskytování sociálních služeb osobám nebo skupinám osob na svém území.**¹

Tato dle našeho názoru poněkud zavádějící dikce zákona může vést a často v praxi vede k tomu, že při zjišťování potřeb uživatelů se v dotaznicích zjišťují chybějící služby dle typologie služeb zákona o sociálních službách, a nikoliv potřeby podpory či pomoci uživatelům sociálních služeb nebo zájemcům o ně. Jsme přesvědčeni, a současná praxe to i potvrzuje, že lidé jsou schopni velmi dobře specifikovat a popsat svoje potřeby, ale že řadu z nich nelze řešit sociální službou, jelikož sociální služby pochopitelně nemohou řešit celé spektrum lidských potřeb. Dostupnost sociálních služeb a potřeby osob na daném území jsou jednoznačně ve vzájemném vztahu, dostupnost by měla odpovídat na potřeby (Úlehla, 2008).

Znalost potřeb uživatelů sociálních služeb se tedy stává základním informačním zdrojem při vytváření komunitního plánu sociálních služeb, a to zejména z toho důvodu, že komunitní

¹ Na straně druhé nově v § 3 písm. h) zákona č. 254/2014 Sb., kterým se mění zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, se za střednědobý plán rozvoje sociálních služeb považuje strategický dokument obce nebo kraje schválený na dobu 3 let, který je **výsledkem aktivního zjišťování potřeb osob** na území obce nebo kraje a hledání způsobů jejich uspokojování s využitím dostupných zdrojů.

plán má vycházet vstříc potřebám uživatelů služeb s ohledem na místní možnosti a podmínky. Ve své podstatě se jedná o zcela zásadně nový přístup, který je de facto tím, co dělá plánování sociálních služeb komunitním.

2.2 Zjišťování potřeb uživatelů sociálních služeb

Problematikou zjišťování potřeb z pohledu sociokulturní antropologie se ve své práci zabývá Kavalír (2006). Kavalír poukazuje na tu skutečnost, že paradoxně proces zjišťování potřeb uživatelů sociálních služeb, který by v žádném případě neměl sloužit jako náhrada přímé participace uživatelů na procesu komunitního plánování, bývá obvykle nejslabším článkem analytické části komunitního plánování sociálních služeb. Důvod lze spatřit v tom, že techniky zjišťování potřeb uživatelů si vyžadují dostatečný a erudovaný znalostní základ z oblasti sociologie a kulturní antropologie.

„Bradshaw (in Ervin, 2000) rozlišuje čtyři druhy potřeb: normativní, pocíťované, vyjadřované a srovnávací“ (Kavalír, 2006, s. 32).

Kavalír (2006) je ve svojí práci popisuje následujícím způsobem, který nám může lépe pochopit komplexnější hodnocení potřeb.

Normativní potřeby (normative needs) jsou na základě studií a dlouhodobé zkušenosti s uživateli sociálních služeb určovány poskytovateli služeb anebo experty. Někdy mohou mít podobu měřitelných čísel, v sociální oblasti se například jedná o stanovení hranice chudoby, která je vyjádřena určitým procentem z příjmu. Potřebu tak zakládá odchylka od normativu. V oblasti komunitního plánování sociálních služeb se můžeme setkat s normativy stanovenými Průšou (1997),¹ které stanovují počet míst u vybraných typů rezidenčních služeb připadajících na 1000 nebo 10 000 obyvatel a jejichž přepočtem je možné získat údaje odpovídající řešenému území. Tyto údaje je však nutno brát pouze orientačně, jelikož nerespektují specifické situace u obyvatel jednotlivých obcí a regionů. Na druhé straně jsou často jediným referenčním rámcem umožňujícím srovnání.

Pocíťované potřeby (felt needs) bývají zjišťovány tak, že lidé jsou přímo dotazováni, co aktuálně chtějí. Vzhledem ke skutečnosti, že je velmi pravděpodobné, že dotazované osoby budou své potřeby rozšiřovat o svá ideální přání, je často obtížné je stanovit. Na druhé straně se setkáváme se skutečností, že někteří lidé se ostýchají si vědomě připustit, že nějakou pomoc skutečně potřebují. Navíc není reálné očekávat, že lidé budou schopni definovat své potřeby tak, aby byly kompatibilní s konkrétní sociální službou.

Vyjadřované potřeby (expressed needs) jsou chápány jako pocíťované potřeby, které směřují k poptávce po nějakém zásahu nebo řešení. Jako příklad uvádí Ervin (in Kavalír, 2006) lobování nebo demonstrace, kdy lidé dávají přímo najevo, co chtějí. V oblasti poskytování sociálních služeb se zpravidla jedná o vyhledání příslušné sociální služby a o oslovení poskytovatele jako zájemce o službu, popřípadě zápis do pořadníku čekatelů na službu. V rámci komunitního plánování sociálních služeb nacházíme prostor pro vyjadřované potřeby právě v pracovních skupinách, ve kterých by měli být podle hlavních zásad komunitního plánování zapojeni rovněž uživatelé sociálních služeb. Je zřejmé, že motivací pro zapojení se do pracovních skupin ze strany uživatelů sociálních služeb je právě

¹ PRŮŠA, Ladislav, ed. *Obce, města, regiony a sociální služby*. 1. vydání. Praha: Sociopress, 1997. ISBN 80-902260-1-9.

motivováno úsilím o prosazení řešení konkrétních potřeb postavených na reálném základě, než formulování vizí řešících hypotetické situace.

Koncept komparativních potřeb (comparative needs) vychází z předpokladu, že lidé spadající do určité kategorie mívají většinou stejné nebo alespoň podobné potřeby. Můžeme tedy vycházet z předpokladu, že i když sociálních služeb využívají pouze zástupci určité kategorie, budou mít i ostatní stejné nebo podobné potřeby. V oblasti plánování sociálních služeb lze definovaného souboru komparativních potřeb pro určité cílové skupiny uživatelů sociálních služeb využít jako jednoho z podkladů v regionech, kde se nepodaří kontaktovat a popřípadě zapojit uživatele řešené cílové skupiny (např. u lidí ohrožených drogovou závislostí, kteří využívají služeb neznámých poskytovatelů v jiných regionech, kdy poskytovatelé sociálních služeb s regionální působností nezjišťují bydliště uživatelů, a proto se nemohou vyjádřit k počtu uživatelů v dané oblasti a ani s nimi zprostředkovat kontakt).

„Pro účely zjišťování potřeb uživatelů při komunitním plánování sociálních služeb postačí zredukování 4 Bradshawových typů potřeb na 2 kategorie:

- 1. potřeby deklarované uživateli služeb (pociťované a vyjadřované),*
- 2. potřeby uživatelů stanovené poskytovateli a dalšími odborníky v dané oblasti (normativní/komparativní).“ (Kavalír, 2006, s. 37)*

Je přínosné mít z teorie potřeb na zřeteli, že běžně dochází k odlišnostem mezi tím, jak různí lidé dokáží artikulovat své potřeby, při čemž někteří mohou mísit své „skutečné“ potřeby s ideálními přáními řešícími jejich hypotetické situace. Proto konečným arbitrem znění a definice potřeb uživatelů je vždy někdo jiný, někdo, kdo má možnost nadhledu, srovnání a analýzy a syntézy (Skříčková et al., 2007).

2.3 Analýza (zjišťování) potřeb uživatelů sociálních služeb

Empirické metody a techniky zjišťování potřeb uživatelů potřebují dostatečný znalostní základ z oblasti sociologie a kulturní antropologie. Koordinátoři komunitního plánování nebo manažerský tým však obvykle nejsou zároveň odborníky právě v této oblasti, takže jednak neumějí tento průzkum kvalitně navrhnout, realizovat a zpracovat, ale v podstatě ani zadat. Při zjišťování potřeb je v tomto případě nezbytná spolupráce s odborníky. Komunitní plánovači mohou využít studentů oborů sociologie, sociální práce, kulturní antropologie apod. Je nezbytné, aby sběr dat vedl odborník, který šetření zaštití a připraví vzdělání tazatelů, např. zmiňovaných studentů.

Důležitá je spolupráce s poskytovateli služeb, protože u některých cílových skupin, jako jsou například uživatelé návykových látek, těžko mohou uspět tazatelé, kteří se v terénu neorientují. Přitom považujeme za žádoucí, aby se na realizaci zjišťování potřeb uživatelů řídicí skupina podílela v co největší míře. Zadání zkoumání potřeb uživatelů služeb pouze expertům může vést k tomu, že jako výstup výzkumu získáme údaje, které nedostatečně mapují to, co potřebujeme vědět; při šetření potřeb pouze expertním přístupem se z něho vytrácí místní jedinečnost. Pokud zadavatelé výzkumu chtějí provádět výzkum prostřednictvím expertů, je třeba, aby se zadavatelé alespoň aktivně podíleli na jeho přípravě (Oriniaková et al., 2005).

Často se v praxi stává, že účastníci komunitního plánování nemají zcela jasnou představu o tom, co mohou od zjišťování potřeb a sběru dat očekávat a zejména k čemu je možné získané údaje využít, a proto jejich očekávání mohou být nereálná. Rovněž tak si neuvědomují, že analýza potřeb má limitní dotaci nejen časovou, finanční či personální, ale také metodologickou. Právě při volbě výzkumných metod již může docházet k výrazné

redukcí dat, která budou získávána a zaznamenávána. Už ta skutečnost, že začneme v dané lokalitě uživatele aktivně vyhledávat, oslovovat je a analyzovat jejich potřeby nikoliv na základě statistických údajů, ale z jejich odpovědí a vyprávění, je pro proces a výsledek komunitního plánování značným přínosem. Bez přímého zapojení uživatelů podstupujeme riziko, že výsledkem našeho snažení bude pouze statistické zjišťování počtu a rozložení sociálních služeb na daném území bez odpovědi na otázku, zda stávající síť poskytovaných sociálních služeb odpovídá skutečným potřebám občanů v komunitě (Oriniaková et al., 2005).

Domníváme se, že zklamání, která mohou přinést výsledky expertního výzkumu, mohou mít kořeny v neznalosti předností a nedostatků jednotlivých výzkumných metod ze strany zadavatelů výzkumu a na druhé straně ve špatné orientaci v systému sociálních služeb a znalosti místních specifik ze strany expertů. Z našeho pohledu lze prvopočáteční a úzkou spoluprací mezi zadavateli a experty předcházet nedorozuměním a případným zklamáním. V první řadě je nutno definovat cíl a hlavní úkoly, které mají být splněny, zvolit metody a následně zpracovat plán postupu prací. Volba vhodných výzkumných metod musí být spjata s cílem a předmětem práce. V této fázi je nutno mít rovněž na zřeteli podstatné rozdíly mezi kvalitativními a kvantitativními metodami výzkumu, které nespočívají pouze v odlišných filozofických základech, ale také v povaze získávaných dat a personální, časové a finanční náročnosti.

Pro získávání informací od uživatelů v oblasti zjišťování jejich potřeb a zájmů v rámci řešení výzkumu lze rovněž úspěšně používat integrovaný přístup¹ s převahou kvantitativní strategie, který klade zásadní důraz na interakci mezi tím, kdo je dotazován (byť použitím dotazníku), a tazatelem, u níž je v průběhu výzkumu kladen důraz na interakci všech participujících subjektů. Je zřejmé, že pro zpracování závěrečných zjištění budou dle předpokladu charakteru výzkumného projektu převažovat kvantitativní metody a techniky výzkumu.

Kromě zmíněných metod sběru dat lze rovněž využívat formální i neformální setkávání uživatelů, při čemž je nutné dopředu vypracovat strategii a metodiku sběru, analýzy, vyhodnocení a interpretace takto získaných dat.

3. Analýza potřeb vybraných cílových skupin na území statutárního města Opavy

3.1 Komunitní plánování sociálních služeb v Opavě

Historie komunitního plánování v Opavě sahá až do roku 2001, kdy se však proces komunitního plánování ve městě i přes značné úsilí jeho aktérů nepodařilo zahájit. Teprve v roce 2007 se podařilo proces komunitního plánování úspěšně započít; nemalý podíl na tomto úspěchu měly i osoby, které pracovaly na pozici koordinátora komunitního plánování sociálních služeb v Opavě.

Prvním komunitním plánem sociálních služeb, který vznikl od září 2006 do listopadu 2007, se stal Komunitní plán rozvoje sociálních a souvisejících služeb statutárního města Opavy na období 2008–2010. Na zpracování tohoto významného dokumentu se podílelo více než sto zástupců poskytovatelů sociálních služeb, uživatelů a odborníků z řad významných veřejných institucí působících na území města. Pro financování procesů komunitního plánování byly zajištěny finanční prostředky prostřednictvím projektové žádosti nejprve z Programu rozvoje sociálních služeb v Moravskoslezském kraji v roce 2006, následně z programu Společného

¹ Bližší informace o této problematice můžete nalézt v publikaci: LOUČKOVÁ, Ivana. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-86429-79-3.

regionálního operačního programu. Komunitní plán byl tedy vytvářen za finanční podpory Evropské unie, Moravskoslezského kraje a statutárního města Opavy.

Druhým střednědobým plánem rozvoje sociálních služeb, který vznikl v období dubna až listopadu roku 2010, se stal Komunitní plán rozvoje sociálních a souvisejících služeb statutárního města Opavy na období 2011–2013, jehož zpracování bylo podpořeno z rozpočtu města. V současné době město Opava realizuje třetí Komunitní plán rozvoje sociálních a souvisejících služeb statutárního města Opavy na období 2014–2016, který vznikl od dubna do listopadu 2013, jehož zpracování bylo rovněž podpořeno z rozpočtu města.

3.2 Zjišťování potřeb uživatelů sociálních služeb v kontextu Opavy

Komunitního plánu rozvoje sociálních a souvisejících služeb statutárního města Opavy na období 2014-2016 jako analýzu sociálních služeb a jejich cílových skupin vychází především ze SWOT analýz realizovaných v rámci koordinační skupiny a v rámci šesti pracovních skupin (Senioři, Osoby se zdravotním znevýhodněním, Osoby s duševním onemocněním, Osoby se sociokulturním znevýhodněním, Děti mládež rodina a Osoby se specifickými sociálními problémy).

V minulosti byla realizována dvě dotazníková šetření menšího rozsahu zaměřená na odlehčovací služby a potřeby pečujících osob (*Vyhodnocení dotazníku – „Potřebnost sociální služby – odlehčovací služby“*, 2009; *Závěrečná zpráva Definování potřeb pečujících o osobu se zdravotním postižením*, 2016). Byla také vypracována analýza seniorské populace na území SMO (KP projekt, 2010). V roce 2006 byla zhotovena *Analýza poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb na území statutárního města Opava* užívající kvantitativní i kvalitativní metody analýzy.

3.3 Metodika výzkumu

Desk research sloužil k základnímu zmapování situace komunitního plánování sociálních a souvisejících služeb v SMO a jeho cílových skupin a také probíhal s vazbou na tři základní výzkumné okruhy.

Cílem sociodemografické analýzy bylo vedle základní deskripce situace vyhledat statisticky relevantní údaje s vazbou na problematiku sociálního vyloučení. Cílem bylo tedy vedle základní deskripce získat objektivní data pro zachycení ohrožení sociálním vyloučením obyvatel Opavy, a tak částečně identifikovat problém možné zátěže sociálních služeb v budoucnu.

Hlavní část výzkumu se zaměřovala na tyto tři výzkumné cíle:

1. Identifikovat potřeby osob s poruchami autistického spektra a jejich rodin (zákonných zástupců) na Opavsku.
2. Identifikovat potřeby osob s vážnou duševní nemocí s vazbou na sociální a související služby a reformu psychiatrické péče.
3. Zjistit současný stav zajištění odlehčovacích služeb na území SMO a zjistit, do jaké míry současný stav odpovídá poptávce po těchto službách.

První a druhý okruh byl založen na kvalitativních výzkumných metodách. Druhý výzkumný okruh se s užitím metody zakotvené teorie (Strauss a Corbinová, 1999) snaží jít v konceptualizaci výzkumných zjištění dále než okruh první. Oba tyto okruhy čerpají především z kvalitativního expertního dotazování a dat získaných v ohniskových skupinách s uživateli i poskytovateli. Třetí výzkumný okruh užívá tzv. smíšený výzkum kombinující

kvalitativní i kvantitativní metody. Kdy individuální rozhovory a ohnisková skupina byly doplněny studiem statistických údajů a dotazníkovým šetřením.

Toto výzkumné šetření se opírá ve svém celku především o kvalitativní výzkumné metody. Kvalitativní výzkum můžeme definovat: „*Kvalitativní výzkum je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je za pomoci celé řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu*“ (Švaříček a Šedřová, 2007, s. 17).

3.4 Potřeby osob s poruchami autistického spektra a jejich rodin

3.4.1 Výchozí stav

Z analýzy komunitních plánů statutárního města Opavy, z údajů Registru poskytovatelů sociálních služeb a informací z expertních rozhovorů se zástupci poskytovatelů sociální služby raná péče v Moravskoslezském kraji vyplynulo, že v současné době jediným poskytovatelem sociálních služeb na Opavsku je Poradna rané péče MATANA v Krnově, jejímž zřizovatelem je Slezská diakonie. V oblasti výchovy a předškolního vzdělávání pak mohou děti s poruchami autistického spektra (dále jen PAS) a jejich rodiče využívat služeb MŠ Eliška, příspěvkové organizace, jejímž zřizovatelem je Moravskoslezský kraj. Zástupci obou organizací se aktivně účastní procesu komunitního plánování sociálních služeb v Opavě.

Depistáž (vyhledávání) klientů s uvedeným postižením, speciálně pedagogickou, psychologickou a sociální diagnostiku, poradenskou, konzultační a metodickou činnost, stimulační a vzdělávací činnost a zpracování odborných podkladů a posudků, terapeutické činnosti, krizové intervence, pomoc při výchovných nebo výukových potížích ve škole nebo doma a pomoc při volbě dalšího směřování klienta po ukončení povinné školní docházky zabezpečuje pro bývalý okres Opava Speciálně pedagogické centrum při ZŠ Kapitána Vajdy Ostrava-Zábřeh.

3.4.2 Metodika výzkumu

Cíl výzkumu

Identifikovat potřeby osob s poruchami autistického spektra a jejich rodin (zákonných zástupců) na Opavsku.

Nad výzkumným designem ohniskové skupiny

Pro výzkum byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie, jako metoda získávání dat byla zvolena **ohnisková skupina**,¹ jejíž podstata spočívá v tom, že probíhá formou rozpravy nad zvoleným tématem. Data jsou získávána za využití skupinových interakcí, které samovolně vznikají v debatě na předem určené téma. Diskuze je řízená moderátorem a účastní se jí skupina respondentů, kterým je ponechána velká volnost při vyjadřování, a kde je jim rovněž umožněno vzájemně reagovat a doplňovat to, co zazní od jiných účastníků diskuze. Tato metoda využívá toho, že skupinová atmosféra může napomoci k uvolnění určitých stereotypů a postojevých schémat. Tímto způsobem napomáhá odhalit jisté skryté a podpovrchové vazby, kterých bychom si u jiných typů výzkumů nevšimli a které mohou mít lidé společné.

¹ Data jsou sbírána v moderované diskuzi, která se točí okolo jistého tématu, tedy ohniska (k tématu Morgan, 2001, Štainer, 2011)

Hlavním cílem této metody je zjistit, jak se lidé cítí a co si myslí, ale také to, proč se takto cítí a proč si toto myslí.

Určení účastníků

Pro účely tohoto výzkumu se obvykle vybírají lidé, kteří se navzájem neznají. Při výběru účastníků do ohniskové skupiny je často užitečnější směřovat úsilí k minimalizaci vzorkových jednostranností než k dosažení generalizace. V našem případě byl proveden účelový výběr účastníků na základě kontaktů získaných prostřednictvím poskytovatelů služeb (Poradna rané péče Matana Krnov a MŠ Eliška Opava). Vzhledem k malému počtu poskytovatelů sociálních a souvisejících služeb zaměřených na cílovou skupinu občané s PAS, nebyly ohniskové skupiny členěny na skupiny uživatelů a odborníků; každé fokusové skupiny (byly realizovány dvě skupiny) uživatelů se účastnili dva identičtí zástupci odborníků. Výzkumník osobně telefonicky kontaktoval všechny potenciální účastníky skupin, kdy vedle pozvání stručně seznamoval zákonné zástupce osob s PAS s metodou a cílem ohniskových skupin.

Výběr prostředí a sběr dat

Pro realizaci ohniskových skupin byly určeny prostory učebny č. 301 Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě na Bezručově náměstí 14, které podle našeho názoru vyvažovaly potřeby jak účastníků, tak badatelů. Z průběhu jednotlivých ohniskových skupin byl pořízen audiozáznam. Nezbytným krokem před zahájením vlastní analýzy jednotlivých ohniskových skupin bylo pořízení přepisu všech diskuzí a následně provedena obsahová analýza získaných dat. Obě ohniskové skupiny moderovali dva moderátoři z výzkumného týmu.

3.4.3 Analýza ohniskových skupiny rodiče dětí s PAS a pracovníci s klienty s PAS

Scénář ohniskových skupin vznikl na základě studia analýzy dokumentů souvisejících s komunitním plánováním v Opavě, expertních rozhovorů s koordinátorkou KPSS Opava a vedoucí sdružení JAN – Jdeme autistům naproti o. s. Olomouc a zástupkyní ředitele MŠ Eliška Opava.

Ze sekundárních zdrojů jsme odvodili, že diskuse by se mohla týkat následujících témat:

- nejčastější problémy rodičů dětí s PAS a způsoby jejich řešení,
- podpora rodin,
- největší bariéry v práci s osobami s PAS,
- co mohou rodiče nabídnout sami sobě,
- formalizace setkávání svépomocné rodičovské skupiny,
- sociálně aktivizační služby a volnočasové aktivity pro cílovou skupinu,
- vytvoření podmínek pro život dětí s PAS v přirozeném sociálním prostředí (komunitě),
- participace na běžných společenských aktivitách,
- potřeba chybějících sociálních služeb (odlehčovací služba, chráněné bydlení, podpora samostatného bydlení)
- možnosti uplatnění na trhu práce (např. podporované zaměstnávání),

- povědomí o aktuálním vládním dokumentu Podnět k řešení situace života osob s poruchou autistického spektra a jejich rodin.

První fokusová skupina se sešla 7. 4. 2016 ve 14.00 hod. v prostorách učebny č. 301 FVP SU Opava na Bezručově náměstí č. 14; doba trvání 105 minut, byla pořízena zvuková nahrávka. Skupina se sešla v poměrně hojném počtu (pozváno 13 účastníků, přišlo 9), její členové neměli problém formulovat své zkušenosti a potřeby. Dominantním tématem byla jak u rodičů dětí s PAS, tak u zástupců odborníků vnímaná *absence sociálních služeb pro cílovou skupinu v Opavě*; toto ústřední téma se v diskusích hojně opakovaně objevovalo. Skupina měla své dominantní řečníky, kteří dostávali prostor pro objasnění svých tvrzení. Ve skupině nedocházelo k žádným významným střetům, panovala v ní poměrně velká shoda v náhledu na potřeby. Nesoulad se objevoval zejména v oblasti kvality lékařské péče; ten byl ovlivněn různými zkušenostmi s konkrétními lékaři – psychiatry. Skupina se vyznačovala komunikativností a byla schopna vytvářet zajímavé podněty a inspirace.

Druhá fokusová skupina se sešla 7. 4. 2016 v 16.16.00 v prostorách učebny č. 301 FVP SU Opava na Bezručově náměstí č. 14; doba trvání 92 minut, byla pořízena zvuková nahrávka.

Skupina se sešla v poměrně malém počtu (pozváno bylo 12 účastníků, dorazilo 5), její členové neměli problém formulovat své zkušenosti a potřeby, díky menšímu počtu účastníků byli zástupci rodičů otevřenější a využívali daný časový prostor. Dominantním tématem byla jak u rodičů dětí s PAS, tak u zástupců odborníků vnímaná absence sociálních služeb pro cílovou skupinu v Opavě; zmíněné téma se v diskusích opakovaně objevovalo. Skupina neměla své dominantní řečníky, účastníci využívali časový prostor poměrně rovnoměrně. Ve skupině nedocházelo k žádným významným střetům, panovala v ní poměrně velká shoda v náhledu na potřeby. Skupina se vyznačovala komunikativností a byla schopna vytvářet zajímavé podněty a inspirace. Někteří účastníci v průběhu diskuze projevíli vážný zájem o zapojení do procesu komunitního plánování sociálních služeb v Opavě.

3.4.4 Závěry a doporučení pro praxi

Dominantním tématem byla jak u rodičů dětí s PAS, tak u zástupců odborníků v obou ohniskových skupinách vnímaná absence sociálních služeb pro cílovou skupinu v Opavě; toto ústřední téma se v diskusích hojně a opakovaně objevovalo. Zejména se jednalo o osobní asistenci, denní stacionáře, chráněné bydlení, odlehčovací služby, odborné sociální poradenství a domovy se zvláštním režimem. Dalším často vyjadřovaným tématem byla potřeba rodičů dětí s PAS scházet a komunikovat o svých problémech. Rodiče ocenili, že díky realizaci fokusových skupin měli možnost se společně sejit a diskutovat o tématech, která je zajímají a trápí. Nesoulad mezi skupinami byl v tom, kdo má být iniciátorem aktivit, které by vedly ke vzniku svépomocné skupiny čárka potažmo formalizace takových setkávání; převažoval však názor, že by tímto aktérem z důvodu vytíženosti neměli být primárně rodiče. Naopak v obou skupinách rezonoval soulad ve spokojenosti s poskytovanými službami Poradny rané péče Matana a Speciálně pedagogického centra při ZŠ Kapitána Vajdy Ostrava – Zábřeh; rodiče by však přivítali, kdyby za službami nemuseli dojíždět. Účastníci obou skupin se shodli v tom, že v důsledku neznalosti a neporozumění podstatě poruch autistického spektra odborné i laické veřejnosti dochází v nejrůznějších situacích k nesprávným reakcím na chování člověka s PAS a uvítali by, kdyby se město Opava v rámci komunitního plánování sociálních služeb na informačních kampaních o problematice autismu podílelo (např. Světový den informovanosti o autismu). Klíčovým tématem v obou fokusových skupinách byly obavy o osud dětí po absolvování školní docházky a zajištění pobytových sociálních služeb a dalších návazných služeb pro ně. I v tomto případě účastníci vnímali naléhavost včasného řešení otázky sociálních služeb, které by vedly k osamostatnění také v oblasti bydlení. Za optimální

se podle účastníků jeví postupné vytváření komplexního modelu péče pro osoby s PAS s krajskou působností.

Dalšími diskutovanými tématy byla akcentována potřeba respektivní péče, podporované zaměstnávání a pracovní uplatnění na trhu práce, potřeba terapeutické dílny, nedostatek volnočasových aktivit pro cílovou skupinu, potřeba včasné diagnostiky, poradenství a terapie pro cílovou skupinu osoby s PAS a diskriminující stávající posudková praxe.

Cílem všech výše uvedených analýz bylo získat informace o stavu sociálních služeb, identifikovat jejich hlavní nedostatky, a poskytnout tak užitečné podněty pro další proces komunitního plánování. Následují praktická doporučení, která vycházejí z provedeného výzkumu, představují mnohem více podněty k dalším diskuzím pro komunitní plánování služeb pro tuto cílovou skupinu než jasná stanoviska, jak by se měl daný problém řešit. Podněty pro další diskuzi jsme rozložili do následujících témat:

- podpora rodin a rozvoj svépomoci,
- podpora vytváření sítě služeb pro osoby s PAS – komplexní model péče,
- podpora inkluzivních opatření.

Důležitým argumentačním podkladem pro vyjednávání o naplňování potřeb osob s PAS v Opavě s orgány veřejné správy se může stát vládní dokument **Podnět k řešení situace života osob s poruchou autistického spektra a jejich rodin**, který projednala a schválila vláda ČR dne 8. 2. 2016. Tento dokument, který se zabývá problematikou informovanosti veřejnosti, včasným záchytem, diagnostikou, terapií, posudkovou praxí, vzděláváním, sociálními službami, zaměstnáváním a krizovou situací v rodinách s PAS, jsou odpovědní gestoři a spolupracující orgány veřejné správy, kterými jsou i kraje.

3.5 Potřeby osob s vážným duševním onemocněním

3.5.1 Deskripce situace v Opavě

Na sociální služby zacílené na osoby s vážným duševním onemocněním¹ se zaměřují v Opavě čtyři neziskové organizace: Anima Viva, z.s., Ekipa, z.s., Fokus-Opava, z.s. a Charita Opava.

Vedle těchto služeb mohou lidé s duševním onemocněním spadat také do cílových skupin jiných sociálních služeb, zejména pro klientelu se zdravotním postižením či se specifickými sociálními problémy. Existuje také v rámci Charity Opava Naděje – středisko krizové pomoci Charity Opava, zaměřené na osoby v psychické nebo sociální krizi. Anima Viva, z. s. a Fokus-Opava se věnují také podporovanému zaměstnávání duševně nemocných. K roku 2013 bylo v Animě-Vivě, z.s. podpořeno 7 osob (2,5 úvazku) a ve Fokusu-Opava, z.s. 23 osob (5,5 úvazku): služby však nejsou zaměřeny výlučně pouze na osoby s duševním onemocněním.

Ze statistik je patrné, že poměrně značná část klientely sociálních služeb je bydlištěm mimo statutární město Opavu. Tato skutečnost je ovlivněna existencí Psychiatrické nemocnice Opava. Ze statistických údajů vyplývá, že s diagnózou schizofrenie a afektivní poruchy (což koresponduje s vymezením většiny sociálních služeb pro duševně nemocné) bylo v roce 2015 hospitalizováno v Opavě 1384 pacientů, z toho se jednalo ve 297 případech o nově zjištěná

¹ Jako přesnější vymezení této cílové skupiny lze uvést v souladu s definicí cílové skupiny následně zmíněných organizací, o osoby s dlouhodobým duševním onemocněním v nepříznivé sociální situaci, s diagnózou psychotických a afektivních poruch, v případě jedné organizace rozšířeno o neurozy, poruchy osobnosti a fobie.

onemocnění. Psychiatrická nemocnice poskytuje lůžkovou psychiatrickou péči pro rozsáhlou spádovou oblast Moravskoslezského kraje s kapacitou 863 lůžek.

3.5.2 Reforma psychiatrické péče

V roce 2013 byla Ministerstvem zdravotnictví zveřejněna *Strategie reformy psychiatrické péče* (MZ, 2013), dále Strategie. Jde o zásadní dokument obsahující ideová východiska a konsensuální návrhy v oblasti poskytování psychiatrické péče v ČR pro období 2014–2023.

Ve vztahu k sociální oblasti ze strategických cílů tohoto dokumentu lze zmínit:

Cíl 2. Omezit stigmatizaci duševně nemocných a oboru psychiatrie obecně,

Cíl 5. Zvýšit úspěšnost plnohodnotného začleňování duševně nemocných do společnosti (zejména zlepšením podmínek pro zaměstnanost, vzdělání, bydlení aj.),

Cíl 6. Zlepšit provázanost zdravotních, sociálních a dalších návazných služeb,

Cíl 7. Humanizovat psychiatrickou péči.

3.5.3 Metodika výzkumu

Dané šetření zaměřené na potřeby osob s duševním onemocněním částečně vychází z postupů zakotvené teorie (Strauss, Corbinová, 1999). V rámci zakotvené teorie se systematické shromažďování údajů, analýza a užití teorie vzájemně doplňují. Při zkoumání dané oblasti necháváme, ať se vynoří to, co je v oblasti významné. Cílem je vytvoření teorie, která věrně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji. Počáteční výzkumná otázka je poměrně široká a postupně se zužuje.

Na počátku výzkumu stála otázka, jaké jsou potřeby osob s vážnou duševní nemocí s vazbou na sociální a související služby. Jak tyto potřeby vnímají samotní lidé s tímto onemocněním a jak je vnímají zástupci sociálního i zdravotního sektoru, kteří s touto cílovou skupinou pracují. Od počátku výzkumu také bylo cílem tuto problematiku vztáhnout na jedné straně k stávajícímu systému sociálních a souvisejících služeb v Opavě, tak také k problematice reformy psychiatrické péče.

V rámci šetření bylo provedeno 6 expertních rozhovorů a 2 ohniskové skupiny. 4 expertní rozhovory byly uskutečněny v Opavě se zástupci sociálních služeb. Byly zahrnuty všechny neziskové organizace zaměřující se na problematiku duševního onemocnění v Opavě: Anima Viva, z.s. Ekipa, z.s., Fokus-Opava, z.s. Charita Opava. Rozhovorů se zúčastnili zástupci vedení dané organizace, ve třech případech také pracovníci z přímé péče s klientem (představitelka managementu, která se rozhovoru zúčastnila bez pracovnice má s přímou péčí s touto cílovou skupinou dlouholetou zkušenost).

Na tyto rozhovory navazovaly dvě ohniskové skupiny: jedna se zástupci poskytovatelů sociálních služeb a představitelů Psychiatrické nemocnice Opava. Byly zde zástupci jak managementu organizací poskytujících sociální služby, tak pracovníci v přímé péči a z psychiatrické nemocnice se zúčastnil lékař, psychologové, zdravotní sestry a sociální pracovníci. Celkem se jí zúčastnilo 15 informantů (6 zástupců zdravotnictví a 9 zástupců sociálních služeb).¹ Ve spolupráci s psychiatrickou nemocnicí a organizacemi poskytujícími sociální služby (byly zde uživatelé ze tří ze čtyř organizací v Opavě) byla zrealizována

¹ Ve scénáři byly připraveny otázky k tématům sociální problémy duševně nemocných, transformace psychiatrické péče, spolupráce zdravotní a sociální sféry a potřeby lidí s duševním onemocněním, s tím že diskuse byla také otevřená tématům, která účastníci do diskuse vnesou.

ohnisková skupina s cílovou skupinou duševně nemocných, které se zúčastnilo 14 informantů.¹ Obě ohniskové skupiny moderovali dva moderátoři z výzkumného týmu.

Rozhovory byly přepsány (pomocí doslovné transkripce, výjimkou byl jeden rozhovor, ze kterého byly pořízeny poznámky). Účastníci byli seznámeni s účelem výzkumu a zachováním anonymity a důvěrností svých sdělení, jména osob jsou ve výňatcích z rozhovorů změněna a jména konkrétních organizací nebo ošetřujících osob nejsou uváděna. Získaná data byla vyhodnocena nejprve pomocí techniky otevřeného kódování: byly identifikovány klíčové kategorie a potom byly mezi těmito kategoriemi hledány vztahy. Využit byl software ATLAS.ti. Na základě analýzy byla navržena následující konceptualizace zkoumaného problému. Zjištění se zaměřují na percepci poskytovatelů sociální i zdravotní pomoci a samotných uživatelů. Tvrzení jsou podložena konsensuální deklarací v rámci ohniskové skupiny nebo opakovaným objevováním se v jednotlivých rozhovorech. Pokud se ve vztahu k dané otázce objevují rozpory či ambivalence, je to v textu výzkumu uvedeno.

3.5.4 Problematika potřeb duševně nemocných a jejich uspokojování stávajícím systémem pomoci perspektivou poskytovatelů sociální a zdravotní pomoci

Mezi největší bariéry pomoci duševně nemocným patří menší možnosti sociálních služeb ovlivnit celkovou sociální situaci uživatele. Velký potenciál zlepšení situace představuje postupně se rozvíjející spolupráce sociální a zdravotní sféry, kterou by probíhající reforma péče o duševně nemocné měla dále posilovat. Určitým rizikem je nevyjasněnost jejího financování a také nejistota a nestabilita financování sociálních služeb. Ukazuje se však, že ve všech oblastech jsou sociálními službami a dalšími formami pomoci zcela pokryté a jako jedna z oblastí, která potřebuje zlepšení je lepší provázání ambulantní zdravotní a sociální péče. Sami poskytovatelé si kladou otázku stanovení potřeb cílové skupiny duševně nemocných, kdy klíčovou otázkou je, do jaké míry se držet cíle směřujícího k co nejmenší závislosti uživatele na sociální službě.

3.5.5 Životní perspektiva a pomoc perspektivou uživatelů služeb

Lidé s duševním onemocněním, kteří se zúčastnili výzkumu, byli pozváni na diskusi s pomocí neziskových organizací pracujících s duševně nemocnými v Opavě a také psychiatrické nemocnice. Přesto, že daný vzorek a typ výzkumu nemůže reprezentovat problémy a pohled celé populace duševně nemocných, z hlediska sociální situace a zdravotní situace se jednalo o různorodou skupinu. Nicméně převažovali informanti, u kterých je závislost na sociální pomoci v současné době vyšší. Jako primární potřeba bylo definováno bezpečí, jistota. V mnoha ohledech tuto jistotu mohou představovat právě sociální služby. I když se ojediněle objevovaly i kritické výroky k sociálním pracovníkům a sociálním službám, převažovalo jejich vysoké ocenění, právě pro zajištění základních jistot v životě. V tomto ohledu mohou být služby pro některé uživatele, vycházíme-li z jejich sdělení až určitým „přístavem“. Vedle zajištění bydlení bylo zmíněno i zajištění práce, poradenství, náplně volného času podpory jako důležitá forma pomoci a podpory. Vedle zajištění základního bezpečí a jistot a práce na dalším osobním rozvoji bylo zdůrazňováno jako období potřeby zvýšené podpory období návratu z psychiatrické nemocnice do běžného života, což je také období návratu do zdravotně stabilizovaného stavu (označováno jako „přechod“).

¹ Ve scénáři byly připraveny otázky na problémy, se kterými se lidé s duševní nemocí vypořádávají, odkud čerpají podporu, jak hodnotí nabízené formy pomoci, co pro ně znamená nejistota, téma vzájemné podpory, jaké mají cíle do budoucna a představy ideální budoucnosti, s tím že diskuse byla také otevřená tématům, která účastníci do diskuse vnesou.

3.5.6 Závěry a doporučení pro praxi

Nejen na základě pohledu představitelů sociálních služeb, ale i dle soudu představitelů zdravotnictví a zpětné vazby uživatelů služeb, lze hodnotit úroveň sociálních služeb pro skupinu osob s vážným duševním onemocněním v Opavě jako dobrou. To lze hodnotit jako příležitost ve vztahu k reformě psychiatrické péče, která počítá s posílením role sociálních služeb. Určitým úskalím daného stavu je, že může docházet k zvýšenému zájmu o tyto služby uživateli mimo Opavu, kteří v místě bydliště adekvátní službu nemají.¹ A může k němu docházet také z důvodu existence psychiatrické nemocnice v Opavě, nebo v budoucnu plánovaného centra duševního zdraví.

Jako důležitým tématem se ukázala problematika síťování sociálních služeb navzájem a spolu se zdravotními službami. Reformu psychiatrické péče lze dle našeho soudu hodnotit spíše jako příležitost pro zlepšení kvality života duševně nemocných, než riziko zhoršení a destabilizace péče. Rozvíjející se spolupráce v rámci komunitního plánování mezi jednotlivými aktéry pomoci je proto příslibem do budoucna. Nicméně tuto spolupráci může limitovat nejistota ve vztahu k financování, které může posilovat konkurenci mezi poskytovateli navzájem. Největším úskalím se však ukazuje spolupráce sociální složky s ambulantními psychiatry, na jedné straně komunikace ambulantních psychiatrů se sociálními službami a obecně také malý důraz na řešení sociální situace v rámci ambulantní zdravotní složky.²

Lidé s vážnou duševní nemocí představují zranitelnou sociální skupinu a mezi její problémy patří často příjmová chudoba, zadluženost a horší dostupnost bydlení (toto vyplývá jak z diskuse s uživateli, tak s diskuse s poskytovateli). Z hlediska sociálních služeb se jako nejhůře pokrytá jeví oblast včasné intervence v případě krize (toto se týká i absence vhodného zdravotního zařízení), duálních diagnóz (zejména závislostí v kombinaci se závažným duševním onemocněním) a pobytových služeb pro méně soběstačné duševně nemocné, pro které je obtížné se adaptovat na prostředí běžných domovů pro seniory.

Jako dilema pro stanovování potřeb pro duševně nemocné, které vyplývá z diskuse s poskytovateli i z diskuse s uživateli je, do jaké míry směřovat uživatele v co největší míře k samostatnému fungování. V tomto ohledu lze zmínit zejména termínované pobyty v chráněném bydlení. Znamenají pro uživatele nejistotu a potřeba základního bezpečí a jistoty se ukázala jako jedním z klíčových témat diskuse s uživateli. Nabízí se zde otázka: kdo a s ohledem na co stanoví potřeby uživatelů (princip a filosofii služby)?

Přesto, že někteří uživatelé v ohniskové skupině rezignovali na snahu vést plnohodnotný život a běžným způsobem participovat na životě společnosti, část uživatelů si tento cíl uchovala. Z pohledu perspektivy uživatelů se jeví některé principy reformy psychiatrické péče jako správně nastaveny. Vyjádřené přání humánního přístupu, kvalitní komunikace s lékaři i individuální péče se ukázalo jako další důležité téma ohniskové skupiny s uživateli. V současném hodnocení zdravotní péče ze strany duševně nemocných se objevovala ambivalence. Na jednu stranu představuje lékař a zdravotní péče jednu ze základních jistot nemocného, na straně druhé jako problém byla zmíněna komunikace s některými lékaři a fungování nemocniční psychiatrické péče.

¹ Informanti používali označení jako „Opava baštou osob s duševním onemocněním“, zmíněn byl také problém, že ne vždy menší obce přijímají (zejména finanční) odpovědnost za své občany, pro něž nemají adekvátní sociální službu na svém území. I statistiky sociálních služeb pro duševně nemocné v Opavě ukazují na vysoký podíl uživatelů s bydlištěm mimo Opavu.

² Toto nebyl názor jen představitelů sociálních služeb, ale potvrdili jej i zástupci psychiatrické nemocnice.

Následují praktická doporučení, která vycházejí z provedeného výzkumu. Představují mnohem více podněty k dalším diskusím pro komunitní plánování služeb pro tuto cílovou skupinu, než jasná stanoviska, jak by se měl daný problém řešit.

Podněty pro další diskuzi jsme rozložili do následujících témat:

- rozvoj svépomoci,
- síťování – spolupráce zdravotnické a sociálního sektoru v rámci reformy psychiatrické péče
- inkluzivní opatření.

Závěr

Realizovaný výzkum dle našeho soudu může představovat zpětnou vazbu a analytický podklad pro aktéry komunitního plánování v SMO. Může sloužit i jako empiricky podložený podklad ve vztahu k diskusím přesahujícím práci jednotlivých pracovních skupin a koordinační skupiny KPSS v Opavě.

Tato zpětná vazba je důležitá zejména ve vztahu k potřebám osob s vážným duševním onemocněním, neboť se uživatele z této cílové skupiny nepodařilo zapojit do tvorby komunitního plánu. A také ve vztahu k problematice PAS, kdy tento narůstající problém zatím existujícími službami není příliš pokryt.

Dominantním tématem byla jak u rodičů dětí s PAS, tak u zástupců odborníků v obou ohniskových skupinách vnímaná absence sociálních služeb pro cílovou skupinu v Opavě. Oproti tomu u skupiny osob s vážným duševním onemocněním je úroveň sociálních služeb v Opavě, vycházíme-li z perspektivy poskytovatelů i uživatelů, na velmi dobré úrovni. Nicméně rozvíjející se reforma psychiatrické péče představuje potenciál pro zlepšení kvality služeb i kvality života této cílové skupiny a zejména je výzvou pro užší spolupráci sociální a zdravotní sféry.

Zjišťování potřeb cílových skupin sociálních služeb je kontinuální proces a jeho zkoumání (ať už ze strany nezávislých výzkumníků či v rámci reflexe poskytovatelů) má své limity. Přesto věříme, že předkládaná studie přispívá svými zjištěními k lepšímu pochopení potřeb cílových skupin sociálních služeb v Opavě i pochopení toho, jakým způsobem jsou tyto potřeby v rámci existující sítě služeb zajišťovány.

Seznam citované literatury

Předkládaný text je původní autorský (není-li uvedeno jinak), který případně rozpracovává témata či teze obsažené již v publikovaných pracích autora v níže uvedeném seznamu literatury.

Výchozí autorovy práce

PILÁT, Miroslav. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0932-4.

STANOEV, Martin, Miroslav PILÁT, Michal KUDĚLA a Jan BEZDĚK. *Souhrnná výzkumná zpráva: Analýza potřeb vybraných cílových skupin sociálních a souvisejících služeb na území statutárního města Opavy*. Opava: Slezská univerzita, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2016.

Další použítá a doporučená literatura

- KAVALÍR, Aleš. *Komunitní plánování sociálních služeb – příklad uplatnění antropologie v praxi*. Plzeň, 2006, 90 s. Diplomová práce. Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Katedra antropologie. Vedoucí diplomové práce: Tomáš Hirt.
- KRBCOVÁ MAŠÍNOVÁ, Lenka a Michal POLESNÝ, eds. *Deset kroků procesem komunitního plánování*. Ústí nad Labem: Centrum komunitní práce Ústí nad Labem, 2008. ISBN 978-80-254-2800-9.
- MORGAN, David, L. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd, 2001. ISBN 80-85834-77-4.
- ORINIAKOVÁ, Pavla, ed. *Návrhy kapitol pro komunitní plánování sociálních služeb v ČR* [online]. Praha: Komunitní plánování, o. p. s., c2005 [cit. 2015-2-9]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2472/Kapitoly_KPSS.pdf
- ORINIAKOVÁ, Pavla a Daniel ROSECKÝ. *Komunitní plánování sociálních služeb*. Plzeň: CpKP ČR, 2003.
- STRAUSS, Anselm a Juliet CORBINOVÁ. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- SKŘIČKOVÁ, Zuzana, ed. *Metodiky pro plánování sociálních služeb*. 1. vydání. Praha: Centrum pro komunitní práci, 2007. ISBN 978-80-86902-44-9.
- ŠTAINER, Martin. Ohnisková skupina v komunitním plánování sociálních služeb. In: KAMÁNOVÁ, Irena, ŠTEFÁKOVÁ, Lenka a JUHÁSOVÁ, Lucia, eds. *Inovácie, plánovanie a kvalita sociálnych služieb v komunitě*. Zborník príspevkov z 1. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011, s. 153-161. ISBN 978-80-8084-781-4.
- ŠVARÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 2. vydání. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-2620-644-6.
- VASKOVÁ, Vladana a Ondřej ŽEŽULA. *Komunitní plánování – věc veřejná*. 1. vydání. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2002. ISBN 80-86552-30-6.

Přínosy svépomocné skupiny k sociálnímu začleňování lidí s duševním onemocněním

Contributions of the self-help group to social inclusion of people with mental illness

Anna Sýkorová¹

Abstrakt

Příspěvek zkoumá, jak může účast ve svépomocné skupině pro lidi s depresí napomoci lidem s psychickými problémy k sociálnímu začlenění do společnosti na příkladu svépomocné skupiny působící v Jižních Čechách. Příspěvek zohledňuje principy zotavení (recovery) z vážné duševní nemoci s důrazem na smysluplný život v komunitě a sociální začlenění. Přínosy svépomocné skupiny jsou popsány z hlediska užitečnosti pro zvládání života s nemocí s důrazem na osobní zkušenost a okolnosti každodenního života. Cílem příspěvku je zjistit a popsat, v kterých oblastech sociálního začlenění může svépomocná skupina být užitečná a jakým způsobem.

Klíčová slova: Svěpomocná skupina. Duševní onemocnění. Sociální začlenění.

Abstract

The paper examines how participation in a self-help group for people with depression can help people with mental health problems to socially integrate into society through an example of a self-help group operating in South Bohemia. The paper takes into account the principles of recovery from serious mental illness with an emphasis on meaningful life in the community and social inclusion. The benefits of the self-help group are described in terms of their usefulness in coping with a disease with an emphasis on personal experience and the circumstances of everyday life. The aim of the paper is to identify and describe in which areas of social inclusion the self-help group can be useful and how.

Keywords: Self-help group. Mental illness. Social inclusion.

1. Úvod

Příspěvek se zabývá otázkou, jak může účast ve svépomocné skupině pomoci lidem s depresí v sociálním začleňování. Výzkumná sonda mapuje potřeby lidí s depresí v jihočeském regionu a to, jak vnímají přínosy svépomocné skupiny pro svůj život. Deprese je závažná a poměrně často se vyskytující nemoc, která člověku způsobuje nemalé potíže v každodenním fungování. Deprese se projevuje se smutnou a sklíčenou náladou, která způsobuje nemocnému nesmírnou duševní trýzeň a bolest. Zcela rozvrátí na přechodnou dobu dosavadní pacientův život (Švestka, 2000).

V Jihočeském regionu není svépomocné hnutí pro lidi s duševním onemocněním příliš rozšířeno, v současné době funguje pouze okrajové množství svépomocných skupin pro lidi s duševním onemocněním. Skupina, ve které probíhal sběr dat, má 7 aktuálních členů. Sběr dat probíhal formou zúčastněného pozorování a formou on-line dotazníku.

2. Svěpomocná skupina

Svěpomocná skupina sdružuje lidi se stejným problémem s myšlenkou, že člověk sám je odborníkem na svůj život. Svěpomocná skupina je založená na vzájemné pomoci a podpoře svých členů. Člověk pomoc přijímá a současně ji poskytuje. Lidé jsou spojeni zkušeností

¹ Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; e-mailová adresa: annasykorova@tf.jcu.cz; Tel.: +420 721996197

s určitým problémem. (Matoušek, 2003a). „Kdo je schopen pomoci druhému, pomůže i sobě.“ (tamtéž, s. 167) Svépomocné skupiny jsou založené na předpokladu, že postižené osobě může nejlépe pomoci osoba, která prošla, anebo prochází v současnosti podobnou situací (Hartl, 2004). Skupina člověku přináší úlevu a posilu zjištěním, že není ve své situaci sám, že také někdo jiný se potýká se stejným trápením (Matoušek, 2003a).

Členové svépomocné skupiny si předávají informace, poskytují si emocionální podporu, přímou praktickou pomoc a obhajují společné zájmy vůči jiným organizacím a státu (Matoušek, 2003b). Svépomocná skupina pro lidi s depresí je specifická tím, že její členové řeší určité problémy, které jsou spojeny s konkrétní nemocí. Deprese je nemoc, která zasahuje mnoho oblastí života a která s sebou nese velké stigma (sebe i okolí). Deprese není slabostí charakteru, ale duševní poruchou, která není vůlí ovlivnitelná (Švestka, 2000).

Svépomocné skupiny nabízejí podporu a chrání před společenskou izolací, usnadňují převzetí zodpovědnosti za vlastní život, podporují nezávislost, posilují nemocné a jejich blízké a podporují změnu postojů k sobě, vlastní nemoci a okolí (Berg-Peer, 2019). Mezi cíle svépomocné skupiny patří vzájemné poskytování podpory a pomoci, výměna informací a zkušeností, podpora destigmatizace a podpora politiky hájící zájmy duševně nemocných (Berg-Peer, 2019).

Přehled výzkumů efektivity svépomocných skupin v oblasti duševního zdraví (Kyrouz & Humphreys, 2001) uvádí mnohé benefity, které skupina svým členům přináší. Dlouhodobí členové skupiny jsou méně často hospitalizováni s kratší dobou pobytu v nemocnici, lépe se vyrovnávají s nemocí a dokonce mají vyšší životní spokojenost než kontrolní skupina. Subjektivní přínosy skupiny pro duševní zdraví jsou zvýšení pocitu bezpečí, sebedůvěry a sebeúcty, snížení existenční úzkosti, zvýšení schopnosti zvládat problémy bez obviňování sebe nebo druhých. Celkově členové svépomocných skupin mají významný prospěch z účasti ve skupině v různých oblastech života s nemocí.

3. Příznaky deprese a jejich zvládnání ve svépomocné skupině

Svépomocná skupina může napomoci se zvládnáním některých příznaků deprese (podle Praška, 2012) v první řadě tím, že člověk se ostatním svěří, s čím bojuje a může si ověřit, že s něčím podobným zápasí třeba i ostatní. Pocity beznaděje, bezmoci, ztráty smyslu života a myšlenky na sebevraždu jsou příznaky, o kterých je těžké otevřeně mluvit před lidmi, ale mohou být zmírněny účastí ve skupině tím, že ostatní člověka povzbudí, podpoří a dodají mu naději.

Problémy se spánkem (nedostatek nebo nadbytek) trápí mnoho lidí s depresí a v jejich zvládnání může napomoci rada ostatních a sdílení zkušeností. Nadměrná ospalost a únava může být způsobena také vedlejšími účinky některých léků, v takovém případě je na místě obrátit se na odborníka. Svépomocná skupina může být v této oblasti cenným zdrojem informací o „dobrých“ psychiatrech a jiných odbornících (Berg-Peer, 2019). Podobné problémy jako se spánkem může mít člověk v depresi také s jídlem, buďto nechutenství nebo naopak přejídání se a přibývání na váze. Problémy v oblasti vzhledu a váhy mohou zpětně způsobovat pocity méněcennosti.

V oblasti každodenního života lidem s depresí způsobuje nemalé problémy celkový pokles energie, únava, ospalost. I jednoduché činnosti vyžadují nadměrnou námahu a člověk má problémy se začínáním běžných denních aktivit, jako je úklid nebo nakupování. Problémy se soustředěním znesnadňují pracovní život i odpočinkové aktivity, jako je četba knih a sledování filmů. Rozhodování a výběr mezi více možnostmi jsou aktivity, které jsou pro

člověka v depresi velmi náročné. Ve svépomocné skupině může získat tipy a rady, jak se vyrovnat s nerozhodností a obviňováním se ze špatné volby (Praško, 2012).

Úzkost je častým příznakem deprese a dokáže člověka zcela ochromit a znemožnit mu fungování. Náhlý a nečekaný akutní záchvat úzkosti může v člověku vzbudit pocit, že umírá, pokud je provázen bušením srdce, pocením, nezvladatelným třesem a panickým strachem. Mírná úzkost provází depresivního člověka prakticky neustále. Skupinové sdílení potíží způsobených úzkostí může snížit obavy z přepadení akutním strachem. Člověk se může naučit určité nové strategie práce s úzkostí a panikou a tyto zkušenosti mu mohou napomoci k zvládnutí těchto situací v budoucnu.

4. Role svépomocné skupiny v procesu zotavení

Cesta každého jednotlivého člověka k zotavení je individuální, přesto však lze vysledovat společné znaky. Důležitým aspektem je naděje a odhodlání se svou situací něco dělat. Každá deprese jednou skončí, ačkoliv se to člověku aktuálně zaplaveným nemocí může zdát vcelku nepředstavitelné (Atkinson, 2005).

Dalším důležitým prvkem je zplnomocnění a převzetí zodpovědnosti za svůj život. Člověk v procesu zotavení se tak posouvá od pasivního příjemce péče směrem k člověku, který rozhoduje a jedná. Zaujímat smysluplné životní role je další etapou na cestě k zotavení, člověk se díky vlastní aktivitě dostává k příležitosti zaujímat aktivní role ve svém životě a v životě druhých (Weingarten, 2019). Vzájemná pomoc ve skupině je pro její členy zdrojem naděje a zdrojem zplnomocnění k zvládnutí obtížné životní situace nebo nepříznivých životních podmínek (Matoušek, 2003a).

V procesu zotavení člověk začleňuje onemocnění do svého života, učí se zvládat symptomy nemoci za podpory okolí. Právě podporu a povzbuzení může velmi dobře poskytnout svépomocná skupina. Člověk s duševním onemocněním hledá své místo v komunitě, přebírá zodpovědnost a získává kontrolu nad svým životem. Člověk se učí přijímat a nést nové role, v této fázi je potřebné redefinovat sama sebe a postupně se učit žít nový život po překonání ataky nemoci. Posledním, avšak velmi důležitým tématem při zotavování je překonání stigma, při tzv. aktivní destigmatizaci se člověk vydává mezi lidi, do společnosti a na vlastním příkladu ukazuje a dokazuje, že i s nemocí se dá žít smysluplný a naplněný život (Ridgway, 2014).

5. Sociální vyloučení lidí s duševním onemocněním

Sociální vyloučení je vyloučení jedinců i sociálních skupin z ekonomického a sociálního života a tím i z možnosti podílet se na právech, životních prostředcích a zdrojích blahobytu sdílených zbytkem populace. Sociální vyloučení lze chápat jako subjektivně vnímanou ztíženou participaci na přístupu k všeobecně dostupným zdrojům ve společnosti (Winkler, 2016). Sociální vyloučení je vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace (Zák. 108/2006 Sb.).

Sociální vyloučení, se kterým se potýkají lidé s duševním onemocněním, jim může způsobovat mnohdy větší překážky v životě než samotné příznaky nemoci. Lidé s duševním onemocněním musí překonávat společenskou izolaci, stigmatizaci. Pro zapojení se do společnosti je nutné získání a rozvíjení užitečných sociálních dovedností a schopností a smysluplné trávení volného času (Šupa, 2006).

Lidé s duševním onemocněním často mají problémy přirozeně a volně budovat mezilidské vztahy, jejich onemocnění je může nutit trávit mnoho času hospitalizací, mohou být

znehodnoceny sociální kompetence. Proces socializace a participace na sociálním životě je velmi důležitý především pro překonání izolace spojené s vážným duševním onemocněním.

Sociálním začleňování je proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný (Zák. 108/2006 Sb.)

6. Výzkumná sonda mezi členy svépomocné skupiny

Výzkumná sonda probíhala jak formou zúčastněného pozorování (únor-srpen 2019), tak i formou on-line dotazníku, sběr dat probíhal v srpnu 2019. Respondenty jsou členové svépomocné skupiny působící v jihočeském regionu. Výzkumnou otázkou je, jak svépomocná skupina pomáhá lidem s depresí v sociálním začleňování.

Otázky on-line dotazníku byly formulovány na základě zúčastněného pozorování, kdy byla vybrána témata, která ve skupině rezonují a které se ve skupině aktuálně řeší. Výběr otázek a možností v dotazníku proběhl také na základě odborné literatury (Matoušek, 2003; Berg-Peer 2019).

Mezi respondenty jsou stejnou měrou zastoupeni muži a ženy ve věku od 30 do 53 let. Celkový počet respondentů je 6 osob. Nejčastější psychická porucha mezi členy svépomocné skupiny je úzkostně-depresivní porucha a její různé varianty. Respondenti jsou členy svépomocné skupiny různě dlouhou dobu, od pár měsíců do dvou let. Jedna respondentka je členkou svépomocného hnutí už 9 let.

6.1 Odpovědi respondentů

Skupina dotazovaným nejvíce pomáhá v těchto oblastech života: zapojení se do společnosti, sdílení zkušeností (83%), zvládání projevů nemoci a informace, rada, pomoc (50%) a kontakt s vnějším světem a smysluplné vztahy (33%).

Respondenti by uvítali podporu nejvíce v těchto oblastech: rodinné a partnerské vztahy, společenský život, kultura, přátelé a pohybové aktivity (50%), dále pak práce, bydlení, volný čas, koníčky (33%). Jedna respondentka dopsala odpověď podpora v mateřství. Tato svépomocná skupina je charakteristická tím, že má mezi svými členy také matky s malými dětmi, které se vzájemně povzbuzují a sdílejí zkušenosti.

Respondenti pocítují problémy v těchto situacích každodenního života: organizační záležitosti (67%), vztahy s rodinou, návštěva lékaře (50%), vaření, uklízení, telefonování, pracovní povinnosti (33%). Respondenti dále uvedli tyto problémy: jídlo, cokoliv pravidelného, komunikace na úřadech. Dalšími problémy dle odpovědí respondentů jsou: být ve společnosti více lidí, navazování vztahů, změny a nové věci v životě.

Při sdílení ve skupině dotazované nejvíce zajímají tato témata: zkušenosti ostatních, výměna informací, svěřování se, úleva od starostí (100%), dále pak vzájemná podpora a pomoc, rady, tipy, kontakty (67%) a informace o léčích a vedlejších účincích (50%).

Respondenti v odpovědích na otázku „Jak vám skupina pomáhá při zvládání každodenního života?“ odpovídali takto: nejčastějším a opakujícím se tématem bylo sdílení s ostatními (4 odpovědi). Dalším tématem bylo zapojení se do společnosti, „pocit, že nejsem sám“. Dotazovaní zmiňovali také zpětnou vazbu, tedy zjištění, jak danou věc zvládají ostatní. Svépomocná skupina také pomáhá při řešení situací běžného života.

Na otevřenou otázku „co vám skupina přináší?“ respondenti odpovídali: „Přináší mi rozptýlení, sociální kontakt a cenné poznatky do života.“ „Můžu opustit svůj stereotyp trávení

volného času v bytě.“ Dalšími častými tématy bylo získávání sebevědomí, pocit, že se za sebe nemusím stydět, pocit, že někam patřím. Skupina svým členům dává také pocit smysluplně stráveného času a pomáhá při vyrovnávání se s životními situacemi.

7. Závěr

Hlavními tématy, která se objevují ve výzkumné sondě, je zapojení se do společnosti a sdílení, dále pak zvládání problémů v každodenním životě.

Zapojení se do společnosti probíhá na více úrovních, respondenti zdůrazňují aspekty jako je kontakt s vnějším světem, smysluplné vztahy (rodinné, partnerské a přátelské), společenský život. Z odpovědí vyplynulo, že v oblasti zapojení se do společnosti by nejvíce potřebovali podpořit ve vztazích s rodinou. V jihočeském regionu začíná fungovat svépomocná skupina pro blízké a pečující o lidi s psychickými problémy. Na základě výsledků vyplynula její potřeba a důležitost.

Jedna respondentka zmiňuje jako hlavní přínos skupiny fakt, že „může opustit stereotyp trávení volného času v bytě.“ „Pocit, že někam patřím“ je velmi důležitý pro smysluplný život v komunitě a budování smysluplných rolí, což je jedním ze zásadních aspektů zotavení (Davidson, 2017; Ragins, 2018). Důležitým prvkem, který skupina přináší do života lidí je „pocit, že nejsem sám s psychickým onemocněním“ Tento pocit sounáležitosti ve skupině vede k dalšímu velkému tématu svépomocné skupiny a tím je sdílení.

Sdílení starostí, problémů a zkušeností je jedním ze základních přínosů svépomocných skupin (Berg-Peer, 2019). Sdílení je prvkem, který se v odpovědích neustále opakuje a vyplývá z toho jeho důležitost pro skupinu. Při sdílení ve skupině respondenty nejvíce zajímají zkušenosti ostatních, výměna informací a úleva od starostí. Na těchto odpovědích se shodli všichni respondenti. „dělíme se o naše zkušenosti a mohu si postěžovat a zjistit, jak danou věc zvládají ostatní,“ respondentka zdůrazňuje pocit sounáležitosti se skupinou a její schopnost utvářet si pozitivní pohled na sebe sama zjištěním, že v těch problémech nejsem sám/sama. „Že se nemusím stydět za sebe, že jsou ostatní na tom stejně.“

Důležitou kategorií při mapování přínosů svépomocné skupiny je zvládání každodenního života, což je oblast, ve které by většina respondentů potřebovala podpořit. Podpora by se měla zaměřit na oblasti, jako jsou organizační záležitosti a vztahové problémy. Častým problémem je návštěva lékaře. Ve skupině se často probírají témata jako je starost o domácnost a pracovní povinnosti, ve kterých lidé s depresí často selhávají.

Respondenti k těmto problematickým oblastem každodenního života přidávají také pravidelné aktivity, komunikaci na úradech, sociální fobii, navazování vztahů a změny v životě. Ve skupině jsou tato témata velmi často probírána a sdílena ve formě zkušeností – člen skupiny nadnese problém, s kterým se aktuálně potýká, a ostatní členové sdílejí zkušenosti, jak se s danou situací vypořádávají oni. Tímto skupina svým členům dodává pocit sebedůvěry a rady, jak tyto situace zvládat. „Skupina mi přináší cenné poznatky do života, získávání sebevědomí ve více oblastech života.“

Svépomocná skupina funguje na obecném principu, který dobře vystihuje přísloví „sdílená starost, poloviční starost, sdílená radost, dvojnásobná radost“. Závěry výzkumné sondy prokázaly, že existence svépomocných skupin velmi prospívá lidem s psychickými problémy v začlenění se do společnosti v mnoha oblastech. V současné době se v souvislosti s probíhající reformou péče o duševní zdraví podporuje rozvoj uživatelského hnutí. V této oblasti by se nemělo zapomínat také na svépomocné hnutí, které může uživatelům péče mnoho přinést. Jihočeský region sleduje tento trend na krajské úrovni koordinační skupiny

systému péče o osoby s duševním onemocněním, kde je věnována velká pozornost podpoře uživatelského hnutí.

Reference / Seznam citované literatury

- ATKINSON, Sue. *Jak zdolat skálu jménem deprese: praktický průvodce pro lidi trpící depresí*. Praha: Albatros, 2005. Albatros Plus. ISBN 80-00-01544-7.
- BERG-PEER, Janine. *Moderování svépomocných skupin: Rady, tipy a doporučení*. Praha: Centrum pro rozvoj péče o duševní zdraví, 2019. ISBN: 978-80-907318-2-0.
- DAVIDSON Larry. et. al: *Praktický průvodce praxí orientovanou na zotavení*. Psychiatrická nemocnice Bohnice, 2017. ISBN 978-80-906574-0-3
- HARTL, Pavel. *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-803-1.
- KYROUZ, Elaina M., & HUMPHREYS, Keith. (2001) *Research on Self-Help/Mutual Aid Groups*. Metapsychology online reviews. Dostupné z: <https://metapsychology.mentalhelp.net/poc/view_doc.php?type=de&id=500>
- MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003a. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003b. ISBN 80-7178-549-0.
- PRAŠKO, Ján, BULIKOVÁ, Barbora a SIGMUNDOVÁ, Zuzana. *Depresivní porucha a jak ji překonat*. 1. vyd. Praha: Galén, 2010. 91 s. ISBN 978-80-7262-656-4. Dostupné také z: <http://www.deprese.com/images/pdf/Depresivni_porucha.pdf>.
- RAGINS, Mark. *Cesta k zotavení*. Praha: Fokus, 2018. Marco Cavallo. ISBN 978-80-902741-1-2.
- RIDGWAY Priscilla [et al.]: *Cesty k zotavení*. University of Kansas School of Social Welfare, 2014. ISBN 978-1-5031-7191-6.
- ŠUPA, Jiří. *Expertíza pro cílovou skupinu „osoby s duševním onemocněním“*, Podkladový materiál pro proces komunitního plánování sociálních služeb ve městě Brně, Brno, 2006.
- ŠVESTKA, Jaromír. *Deprese : léčitelná duševní porucha se vzrůstajícím výskytem : informace pro nemocné a jejich blízké*. Praha : Galén, 2000. ISBN 80-86257-23-1.
- WEINGARTEN, Richard. „*Jak zakládat a vést svépomocné skupiny: Role peer podpory v zotavování z duševního onemocnění*.“ Odborná přednáška. 28. 5. 2019, Projekt Destigmatizace, Národní ústav duševního zdraví, Klecany u Prahy.
- WINKLER, Jiří et al., *Analýza potřebnosti rozvoje sociálních služeb v Brně pro osoby s duševním onemocněním*, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Brno, prosinec 2016.
- Zákon 108/2006 Sb., *O sociálních službách*.

Sekce č. 7 / 7th Section: Social inclusion in the context of social work. International issues of social work.

Challenges to Social Work in Bulgaria for Social Inclusion

Ludmila Vekova¹ Nely Boiadjieva²

Abstract

The report presents the most important challenges in the field of social work in Bulgaria in the context of achieving a balance between national goals and European priorities. The main demographic, economic and social processes that set certain requirements for the quality of social work are considered. Expectations on the education and professional training of social workers and the need to introduce new standards in this area are discussed. The author's views are systematically presented regarding the main directions for improvement of social workers' training in line with the dynamics of social conditions and the capacities of higher education institutions. An attempt has been made to systematize the competences that are formed and developed in the higher education of social workers in order to effectively meet the challenges of dynamic social change and support the process of inclusion.

Keywords: Social work/activity. University education. Social workers. Social inclusion.

Forewords

In the period since 1990, the situation in Bulgaria has been characterized by exceptional dynamics of political life, with major changes in the ongoing economic and social processes. These changes affect all social groups to varying degrees and in different ways, thus imposing higher and changing requirements on the areas and activities oriented to solving peoples' economic and social problems and development and implementation of the respective policies. The development of demographic, economic and social processes in Bulgaria puts to focus of the agenda on issues as growing demands on the organization and management of social work, general and professional competences of social workers and the need to look for adequate and effective forms of solving national and community problems. The new realities also pose new challenges to the content and characteristics of social work – both in general and in terms of its specificity for the individual risk groups, which is also reflected in the requirements for the education and training of social workers.

I. Key challenges to social work in process of inclusion

Social work as a strategic direction and practical realization takes place in extremely dynamic conditions and with increasing complexity of impacts of various natures. This requires an attempt to define the new conditions and realities in which the social work in Bulgaria is carried out as major challenges to its organization and management. The main challenges to social work can be systematized into several groups - demographic, economic and social challenges.

¹ Ludmila Vekova, Assoc. prof. Phd, Plovdiv Univresity "P. Hilendarski", Pedagogue Faculty, Department "Social activities", Plovdiv 4000, ul. Tzar Asen 24, e-mail ludmila1961@abv.bg , tel. + 359 888 499214

² Nely Boiadjieva, Prof. Phd, Sofia university "St. Kl. Ohridsky", Faculty for Science of Education and Arts , department "Social Pedagogy and Social work", Sofua1574, bul. Shipchensky phohod 69a, Plovdiv Univresity "P. Hilendarski", Pedagogue Faculty, Department "Social activities", Plovdiv 4000, ul. Tzar Asen 24, e-mail nelybo2@abv.bg, tel. +359 888 438974

1. Demographic challenges

The demographic challenges are based on the demographic trends in Bulgaria and the expectations for changes in the demographic situation in the future. The demographic characteristics of the population and the specificity of the demographic development directly affect the social protection system and the organization and management of social work as an element of state policy. The increased impact of the demographic situation on the functioning of the social sphere is mainly related to the intensive process of aggravation of demographic characteristics of the population, the persistent and increasing trend of aging population and the precipitous increase in the pension-to-wage ratio as correlation between workers and retirees. Both the characteristics of the current situation and especially the expected trends for its future development cause the content, scope, organization and management of social work to be increasingly dependent on demographic processes due to their growing importance for the financial capacity and stability.

Existing significant deformations in the demographic structure of the Bulgarian population are not only preserved, but are also expected to intensify in the future and to create serious challenges to the country's economic, social and budgetary policies. According to The World Bank, Bulgaria, together with Latvia, Poland and Croatia, is among the countries most at risk of expected demographic changes by 2050, and Bulgaria is in the most risky situation as the country with the steepest drop in working-age population. As noted in The World Bank 2015 Report for Bulgaria, "...in just three decades, Bulgaria has become the third country in Europe with the most aging population and it is expected that by 2050 the working-age population will be fewer than in 2010, representing the biggest drop in the world."

Table 1. Demographic burden ratio and forecast for the period 2008-2060

	2008	2010	2020	2030	2040	2050	2060
EC27	25,4	25,9	31,1	38,0	45,4	50,4	53,5
Bulgaria	25,0	25,3	31,1	36,3	43,6	55,4	63,5

Secondly, the demographic processes and, above all, the aging of the population combined with the worsened working conditions in a number of enterprises after 1990 contribute to an increasing percentage of people with health problems and various degrees of disability. Despite the lack of representative information from the national statistics on the number of people with disabilities, according to European statistics, they are about 16% or 1 million people in Bulgaria, including people with different types of disabilities and people in need of any particular adaptation to the environment.

The extremely high number of people in this risk group requires stronger orientation of social works towards addressing the problems of people with disabilities in order to improve the quality of services provided and overcome their social isolation. The presence of an increasing number of people with a variety of illnesses that need support and assistance for their integration puts the social work in need of development of specific competencies geared to helping and assisting different age groups, social groups, and people with health problems and/or a certain degree of disability.

2. Economic challenges

The orientation of social work mainly towards the structures of the social assistance system determines the necessity of defining the main economic challenges in the aspect of the

objectives and capacity of this system. The implementation of the social assistance policy as a way of achieving the goals of the poverty reduction strategy depends to a large extent on the provision of financial resources and their shortage can be identified as the most significant problem for the conditions of Bulgaria.

Table 2. Population at risk of poverty and social exclusion (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EC (28 countries)		23.7	24.3	24.7	24.6	24.4	23.8
EC (27 countries)	23.3	23.7	24.2	24.7	24.5	24.4	23.7
Bulgaria	46.2	49.2	49.1	49.3	48.0	40.1 ^b	41.3

As the country with the highest number and the largest share of population at risk of poverty and social exclusion within the European Union, the social assistance system and the social work activities in Bulgaria face a very serious challenge - not only to serve a large contingent of people from risk groups, but also to develop policies and implement measures aimed at reducing this indicator and ensuring social inclusion of disadvantaged people. The achievement of one of the targets of the Europe 2020 Strategy - limiting the number of the poor in Bulgaria by 260 thousand people - poses serious challenges for the organization and management of social work and the development of the social care system. It is therefore necessary to substantially increase the number of social workers and improve the quality of social services provided, which naturally places new requirements on the respective curricula in the higher education system.

3. Social challenges

In parallel with the deep and wide-ranging changes in society in national, regional and global aspects, there is a growing contradiction between the growing demand of social workers due to demographic and social development and the outlined trend of declining number of employees in the social protection system. At the same time, there is an increasing gap between social work requirements and the recognition of the social worker profession in terms of social status and remuneration levels. Another serious problem consists in the discrepancy between the quality of social workers' training and the requirements of the practice, which requires an increasingly serious orientation towards formation of specific competencies and application of the competency model in the performance evaluation of the staff. The result of the low social status and the underestimation of the importance of the work of social workers in solving important problems - both in terms of social policy and social protection system and in terms of the labour market and the increase of employment rate of all categories of the population – is that social activities are not among the priority professional fields in the financing of the higher education system.

The existence of a variety of other personal, economic, social and other difficulties amongst people in the respective risk groups exacerbate the above mentioned serious problems. This determines the complex and dynamic nature of the conditions in which social work is performed, and the increasing risk in the day-to-day work of social workers. The most important challenges for social work are analyzed in more detail by L.Vekova (Vekova, L.2017)

II. Requirements for the university education of social workers in Bulgaria

The education of specialists for social work in Bulgaria started in integrative wrote with the growth of a new specialities in helping professions - “Social Pedagogy” and “Social activities” in Bulgarian universities 30 years before. It has been established in the beginning of 90th years of 20th century at Sofia University “St. Kl. Ohridski”. The latter fact marks a new stage of development of the pedagogical and social sciences and university education. A critical analysis of the achievements in the preparation of social pedagogy and social work specialists in the three degrees of the tertiary education is made on the experience of the department of “Social Pedagogy and Social Work” in Sofia University (Boiadjieva, N., 2017). After the first period of integrative education started differentiation between “Social Pedagogy” and “Social activities” and continues up to now more than two decades. The next universities after Sofia university that started training specialist for the helping professions - social workers are in the biggest towns in Bulgaria Burgas, Plovdiv, Blagoevgrad, Veliko Tarnovo, Blagoevgrad, Ruse, Stara Zagora, Shumen, Varna. The first place in rating scale are Sofia University and Plovdiv University where in Faculties of education- departments “Social activities”. They have high level scope accreditation for three degrees of education –bachelor, master and doctor.

Bulgarian authors in Sofia university outline the similarities in the areas designated by the concepts of social pedagogy and social work. They make this distinction by examining the nature of the relationship between them and argue possible directions for their differentiation. They argue that there is similarity in the meanings signified by social pedagogy and social work, and even that within certain parameters this similarity represents uniformity. The arguments are from theoretical review and educational documents in English, French, Russian and Bulgarian countries from the recent years. The main findings show that these signifiers denote processes that help interventions; they reflect the process of connection between helping and receiving help; they develop similar forms of intervention based on an individualized clinical approach centered on the needs of people, individually and in a group or community. The main specificities/differences can be summarized as the mainstays of different theoretical scientific backgrounds, i.e. Education, Medicine, Psychology (psychotherapy), etc., and/or as accessories to the theoretical psycho-pedagogical schools, i.e. cognitive, behavioral, psychoanalytical, eclectic, etc. ; as specific fields of work (Petrova-Dimitrova, N., 2017).

The importance of social work to solve the problems of the risk groups of the Bulgarian population for the social inclusion depends on the clarification of the growing role of social workers. Their role for the successful realization of the goals of the social protection system in the short and the long term form the basis of defining the most important directions for improving the education in professional field “Social Work”.

1. Including specialty "Social Work" in the list of the priority professional fields adopted by the Ministry of Education and Science

The inclusion of the Social Work course in the List of priority professional fields can be seen as a first step in improving the public prestige of the "social worker" profession. This will make it possible to increase the funding of social work training, hence the quality of training, and to create motivation for an increasing number of young people to move towards education in this field.

2. Forecasting the demand of social workers for specific risk groups and admission of students at the specialty "Social Work" on the basis of expected labour market demand

The share of the subsidies allocated on the basis of a comprehensive assessment of the quality of training and its matching with labour market needs will increase to 50% in 2018 and 60% in 2020. In this respect, linking the funding of professional fields with the criterion “matching labour market demands” requires first and foremost to identify more precisely and in details these needs (primarily in the short and medium term). With regard to professional field “Social Work”, forecasting needed social workers requires clarity about strategies for developing social services targeted at individual target groups. A more accurate assessment is needed both of the total number of social workers needed for the functioning of the social protection system and a differentiated forecast by regions and municipalities. In this respect, strategies for the development of social services should be developed with the active participation of higher education institutions, which run programmes for managers and specialists for all governing levels and types of social institutions.

3. Developing standards for each social service and requirements for the personnel involved in service provision

Achieving the necessary link between labour market demand and educational requirements for social workforce is possible in the presence of established standards for each of the social services provided to the different target groups. On this basis, the competencies that specialists involved in the relevant service have to possess and the disciplines whereby the necessary knowledge and skills can be formed can be identified. Social service standards define the most important parameters of the education programmes and are the basis for introducing standards for the training of social workers, specified in the respective state educational requirements.

4. Introducing a licensing regime for social workers and state education requirements for the curricula for the individual professions and functions, regulated by the National Classification of Professions and Functions (NCPF)

The inclusion of the profession “social worker” in the List of regulated professions will lead to the introduction of a licensing regime for social service providers and the institutionalization of the process of training and professional development of staff, where educational establishments preparing specialists in professional field "Social Work" have an important role.

5. Continuous update of course content and curricula

The update of the learning process in terms of content, study documentation and organization is guaranteed by an ongoing revision and improvement of existing training courses and approval of new compulsory and elective subjects. An established teaching practice in professional field "Social Work" in University is the periodic review of programmes and work plans, enriching them with research results, updating them with new themes and issues and new literature.

6. Combining the interdisciplinary nature of specialty education with specialization and preparation for social work with specific groups of service users

The concept of the broad-based nature of university education in the field of social work is complemented by the interdisciplinary approach and is achieved by a balance of social, economic, psychological, pedagogical and management sciences, between compulsory and elective courses, between theoretical and practical disciplines. The content of the work plan

and programmes of the professional field are oriented towards the preparation of qualified and competent professionals in the field of social activities and their successful realization in the system of social institutions in the Republic of Bulgaria. Achieving this goal is possible, first of all, by enhancing the interdisciplinary nature of the education and including teaching disciplines from the sphere of social, managerial, economic, psychological and pedagogical sciences.

7. Strengthening the practical orientation of the education and increasing the share of practical disciplines

An important direction for improving the quality of the education in professional field "Social Work" is to supplement the theoretical lectures with an increasing share of practical oriented disciplines and to conduct field practicum in social institutions. The increase in the number of practical disciplines and the hours allocated for practical training – on-going and pre-graduate - allows for a more complete application of acquired theoretical knowledge and competencies in the specific working environment of different types of social institutions.

8. Promoting good practices in the education of students from the professional field and in the organization and management of social work

Achieving the objective of quality education at European standards requires approximation of the content to the curricula of European universities and adaptation to the specific social work requirements in Bulgaria. The growing opportunities for social workers to work within the EC due to the shortage of social workforce in most European countries, besides being a prerequisite for increasing interest in training in this professional field, also requires the approximation of social work education programmes in Bulgaria to the curricula in established universities within and outside the Community. The application in Bulgaria of the principles which guide the development of social work course content and curricula in European universities will expand employment opportunities for social workers - not only within the country but also in other EC countries.

9. Maintaining active relations and exchange of good practices with Bulgarian and foreign universities and non-governmental organizations

The dynamics in the social sphere and its impact on the changes in social work relate to development of new social services and improvement of the organization and management of the existing ones. This is possible on the basis of active contacts with Bulgarian and foreign non-governmental organizations, which foster the creation of new institutions and services, oriented to different risk groups of Bulgarian population.

III. Conclusion

In the new realities, the management and the organization of the social work focus on seeking the most effective forms and mechanisms of achieving positive effects in order to limit the negative impact of demographic and economic processes and to solve social problems. The mentioned trends in the development of demographic, economic, and social processes, defined as modern challenges to social work, require relevant changes in training of social workers, mainly through the competence-based model. They reflect the higher requirements for qualification, personal behaviour and competences of social workers as a result of a widening scope the risk groups of the population. At the same time, social workers should understand and take into account the serious expectations of improving the quality of the services provided and solving a wide range of different by nature problems.

References

Boiadjieva, N. Growth of Speciality “Social Pedagogy” at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, *Pedagogy, Bulgarian Journal of Educational Research and Practice* Година LXXXIX, КНИЖКА 4, 2017 Volume 89, Number 4, 2017 *София – Sofia, 2017*, 449-462. ISSN 0861 – 3982 (Print) ISSN 1314 – 8540 (Online)

Petrova-Dimitrova, N. Social Pedagogy and Social Work – Similarity in the Signifiers, *Pedagogy, Bulgarian Journal of Educational Research and Practice* Година LXXXIX, КНИЖКА 4, 2017 Volume 89, Number 4, 2017 *София – Sofia, 2017*, 495-506. ISSN 0861 – 3982 (Print) ISSN 1314 – 8540 (Online)

Vekova, L. New realities and possible solutions in the organization and management of social work, Technical University – Varna, *Social Work, Management and Social Development - Second Scientific and Practical Conference with International Participation*, Varna, 2017, ISBN 978-954-20-0778-4

Violence vs. using of punishments

Ondrej Botek¹

Abstract:

Paper focus on differences between violence and punishment. These two terms are often wrongly replaced. Using of punishments is strongly under-discussed topic both in families, as well as (often even less discussed) in substitute care. Proper and accurate using of punishments could be very efficient supplemental tool for modification of behaviour. This paper discuss the rules of „right“ punishment from cognitive-behavioural point of view, especially immediacy, adequacy, conditioning, intensity, etc.

Keywords: Violence. Punishment. Behavioural theory. Conditioning.

1. Violence vs punishment

Opposite to violence, using of punishments is very under-discussed topic in field of social work, or it is discussed as a part of violence. But there are significant differences that we would like to discuss in this paper. We will describe punishment from cognitive-behavioural theory point of view.

We should start with taking a look at the difference between violence and punishment. There are many definitions of violence, but we chose the one by WHO that defines violence as “the intentional use of force or power, threatened or actual, against oneself, another person or against a group, or community, that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, psychological harm, maldevelopment, or deprivation“ (World report on violence and health, 2019). There is a significant difference to punishment that is defined as “the imposition of an undesirable or unpleasant outcome upon an individual or a group, meted out by an authority as a response and deterrent to a particular action or behaviour that is deemed undesirable or unacceptable” (Matson and DiLorenzo, 1984)

To understand punishment, we should define operant behaviour at first. Operant behaviour affects the environment and vice versa, environment affects the behaviour. Operant behaviour is conscious, mind controlled, emitted (not evoked) and mostly activating striated muscles. This behaviour is controlled by its consequences that affects future behaviour. We could manipulate with these consequences and thus modify the behaviour. This process is known as operant conditioning, as described by Skinner in his experiments with animals (Skinner, 1983), and is one of three main types of learning in behavioural theory (with classical conditioning and observational learning)

1.1 Operant conditioning

B. F. Skinner proposed his theory on Operant conditioning by various experiments on animals, with use of “Skinner box”. These experiments proved the efficiency of manipulation with consequences with use of reinforcers and punishments. Reinforcer increase the appearance of behaviour it is following, as punishments decrease the appearance of behaviour. There are two main rules for both reinforcers and punishments. They should be immediate (or used as soon as possible) and conditioned (used only for modifying concrete behaviour).

¹ Trnava university in Trnava; *e-mail address*: ondrej.botek@truni.sk; Tel.: +421-905-309-458

1.2 Increasing desired behaviour

Reinforcer is a stimulus that increases the probability of desired response in operant conditioning by being applied or effected following the desired response. Primary reinforcers like food, drinks, warmth, sexual stimuli, operates very fast, but does not very long. Secondary reinforcers (compliments, attention, care, etc.) operates slower but last longer. Connecting of both primary and secondary reinforcers increase and prolong their efficiency.

Fig. 1 *Primary and secondary reinforcers*

Source: own processing

Two types of reinforcing could be used – positive and negative. Positive reinforcing means to add something positive to environment. This could be compliment to child when helps at home, give some sweets for good result in school, etc. Negative reinforcement is often wrongly understood as punishment, but mean to remove something negative from environment, for example we buy a toy to a crying child to calm him/her down. This could lead to unwanted behaviour.

There are different forms of reinforcing, including material, social, privilege, symbolic rewards, etc. There are also different ways of choosing right reinforce. Observing the person could be one of the possibilities, as well as asking the person openly, what would be preferred by him/her.

1.3 Decreasing unwanted behaviour

Similarly, to use of reinforcers to increase desired behaviour, punishments could be used to decrease unwanted behaviour. Negative punishment means to remove something positive from environment. This leads to gradual decrease of unwanted behaviour, but it is important to point out, that first reactions could increase the behaviour for a short period of time.

Positive punishment is understood as adding something unpleasant to environment and it is mostly perceived as punishment. This could include physical punishment (we have to mention that this could be found illegal in many countries), various overcorrection activities, time-out or response cost. Efficient use of punishment requires of keeping main rules of using of punishments, which are:

- **Immediacy** – punishment should be executed as soon as possible after unwanted behaviour. Prolonging respond could lead to lower efficiency due to possible appearance of other (possibly desired) behaviour
- **Conditioning** – concrete punishment should be used for concrete behaviour, not to generalise punishment for different behaviours

- Not in state of intensive emotions – punishment should be always executed in calm way
- Adequate intensity – intensity should be appropriate to age, behaviour, etc.
- Contingency – no exceptions should be applied, even if special occasions like birthday or other
- Defined in advance – punishment should be defined in advance, if possible. This offers the chance to choose, which behaviour would be performed.
- Use, when unavoidable – punishment should not be the first choice, if possible
- !!!Not to become a secondary punishment!!! – be careful to perform enough positive behaviour.

There are two ways to execute the punishment: second-party or third-party. When John steals Paul's food and Paul punches John, we spoke about second-party punishment. When John steals Paul's food and Sally punches John, we spoke about third party punishment. We should distinguish between these especially in institutional setting, where often third-party punishments appear.

Even there is a massive evidence of efficiency of correctly executed punishments in modifying of unwanted behaviour, arguments against using of punishments are often presented. We would like to mention some of them:

- An undesirable emotional state is produced by some punishments
- Effect may be only temporary
- Social aggression may appear as a by-product of physical punishments
- Individual may learn not to exhibit the behaviour, not change it
- Punishment is simply „unpleasant“ for both
- There is a potential for abuse of the procedure
- It may turn to violence

1.4 Conclusion

In spite of the fact that using of punishment is often under-discussed in field of social work, or is perceived as not appropriate, we think that efficient and correct use of punishments could be very helpful in modification of behaviour not only in families, but also in institutional settings. Information and education of correct use of punishments is very important to prevent its non-correct use and thus prevent violent forms of behaviour of professionals in social work.

1.5 Acknowledgements

This paper was prepared as a part of the project Identification of early diagnostics tools of Syndrome CAN [APVV-16-0205] funded by the Slovak Research and Development Agency and project The Needs Analysis of Early Intervention Social Services in the Context of Slovakia [APVV-14-0604] funded by the Slovak Research and Development Agency.

References

MATSON, J.L. – DiLORENZO, T.M. *Punishment and its alternatives. A new perspective for behavior modification*. New York, Springer 1984. ISBN 0-8261-4560-4

SKINNER, B.F. *A Matter of Consequences*. New York, Alfred A.Knopf,Inc. 1983. ISBN: 0394532260

World report on violence and health (WRVH). Available at:

<https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>, 15. 9. 2019

Fiscal policies, youth employment policies and pension systems in the Visegrad Group – Inclusion and Sustainability Issues

Elvin Fabilena¹, Martin Smutek²

Abstract:

To manage the issues of inclusion from the international perspective we are looking for the good practices regarding the relationships among the fiscal policies, youth employment policies and pension systems in the Visegrad Group (Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovakia). This research is based on a qualitative approach. The general research question is what good practices related to the youth employment policies and integration of young people into the labour markets have been implemented in order to tackle the impact of ageing population on the fiscal sustainability of the pensions systems in the Visegrad Group.

Keywords: Social Systems. Sustainability. Inclusion. Visegrad Group. Comparison.

Introduction

The present research focuses on the fiscal sustainability of pension systems. Sooner or later, to some extent every state will face or is already facing obstacles to fund their pension schemes. The fiscal sustainability of these pension systems relies, as it is indicated in the name, at least in part, on the fiscal system and at the same time, the fiscal system is closely related to the labour market, and, for the purposes of the present research, particularly the youth labour market. Therefore, the following questions are unavoidable: How the youth labour market policies as well as the fiscal policies in the Visegrad Group contribute to the fiscal sustainability of its pension systems? What good practices in matter of youth employment the member states of the V4 implemented in the period 2008-2018 with the aim of achieving fiscal sustainability of its pension systems?

The given topic was selected because, taking into account the paramount importance of ensuring the fiscal sustainability of pension systems in order to guarantee decent standard of living for senior citizens and, at the same time, to present trustworthy pension schemes to the younger generations, since all of the states studied in the present research have in common a public pay-as-you-go scheme, which means that these schemes rely on the intergenerational principle of solidarity, which is that the current contributors fund the pensions of the current retirees. This solidarity itself represents at the same time a strength and also a weakness in relation to the continuity of this particular welfare benefit over the next years to come, due to the impact of ageing population, low fertility rate, and migration of the high-skilled and more employable younger individuals.

Additionally, this theme was selected taking into account that the Visegrad Group “cooperates with other regional bodies, as well as with single countries in the region and beyond on an ad-hoc or regular basis” (Visegrad Group, n.d.) Part of this cooperation includes sharing experiences and best practices in different fields, such as public policies. This type of cooperation is a common activity included in the presidency programs of the Visegrad Group (See the 2007/2008 Czech Presidency; Programme of the Polish Presidency of the Visegrad

¹ Central European Studies, Philosophical Faculty, University Hradec Králové, Czech Republic, *e-mail address:* elvin.fabilena@uhk.cz; Tel.: +420 493 331 545

² Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University Hradec Králové, Czech Republic; *e-mail address:* martin.smutek.2@uhk.cz; Tel.: +420 493 331 545

Group July 2008-June 2009; 2017-2018 Hungarian Presidency; and 2018-2019 Slovak Presidency).

Main Objective

To identify what good practices related to the youth employment policies, fiscal policies and social security systems, have contributed to ensure the fiscal sustainability of the pension systems in the Visegrad Group.

2. Research Methodology

This paper is mainly based on the analysis of official documents such as reports from the international organizations such as the International Monetary Fund, the European Commission, the International Labor Organization, and the Organization for Economic Co-operation Development as well as from the databases contained in the Statistical Offices official websites of the member states of the V4.

One interview to one expert was conducted at the Ministry of Finance of the Slovak Republic on the 6th of September of 2018, , however, taking into account the General Data Protection Regulation (GDPR rules), which concern about the use of personal data and that became into force as of May 2018, the researcher sent an email with the corresponding transcription of such interview as well as with a consent form to the expert interviewed, in order to get his written consent to quote his answers to the interview, as well as his full name and position at the Ministry of Finance.

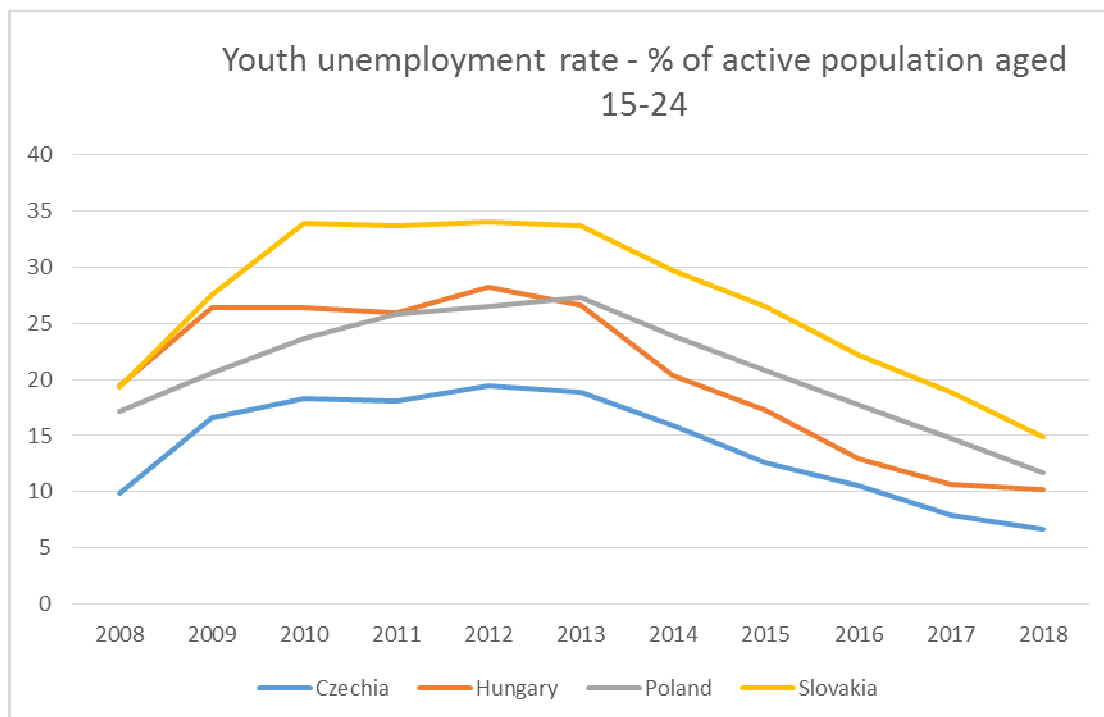
3. Situation in V4 Countries

According to the OECD (2018a), “[a]geing will weigh on public finances. The Czech population is ageing more rapidly than in most European countries; the dependency ratio will rise from 28.1% in 2016 to 49.7% in 2070 with a peak at 56.1% in 2058” (p. 4). The Ministry of Finance of the Czech Republic (2009, 2010, 2012, 2017, and 2018), has remarked several times in its fiscal outlooks the impact of ageing population on the long-term fiscal sustainability of pension systems. Furthermore, according to the 2009 Ageing Report (European Commission, 2009), in Poland “the projections point to a situation in which by 2060, there will be as many or even more inactive old persons than people working” and “the ratio will be 90% or more” in Hungary and Slovakia (p. 26). According to Grech (2010), the reforms implemented as a result of the transition to a market economy, lead to that in Poland and Hungary “the number of contributors declined by 15% and 25%. Early retirement, in part, led to an increase in the number of pensioners by 10% in the Czech Republic, 20% in Hungary and a massive 50% in Poland. This put the PAYG system of financing pensions seriously under question”(p. 89). Therefore, the demographic dividend in the V4, sooner or later will reach the age or retirement and depends on the management of all the mentioned issues, how the pension schemes will fulfill their purposes and how they will comply with the promises made by the politicians in matter of pensions such as contributions, funds and fiscal sustainability of their pension systems in the long-term.

Additionally, according to the European Commission (EC, 2018, p.2), in the Czech Republic “the costs of ageing pose a challenge for healthcare and long-term care, changes in the pension system warrant particular attention”. About Hungary, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD, 2009c, p. 87), “forecast to experience one of the largest increases in public pension spending over the next 50 years, which raises serious concerns about the financial sustainability of its pension system”. In the case of Poland, the EC (2018a, p. 4) has pointed out that “a continuation of an increase in the average retirement

age is crucial for medium-term economic growth, and to ensure the adequacy and fiscal sustainability of the pension system. However, the recent lowering of the statutory retirement age to 60 for women and to 65 for men goes in the opposite direction”. Even though in the case of Slovakia its public finances are at risk in the long term, “the pension system has seen a gradual improvement in its long-term sustainability due to the automatic increase in the retirement age, which has reduced the projected age-related spending increases in the long term”(European Commission, 2018b, p. 3). This last case about Slovakia is interesting taking into account that the Slovak Republic has the highest youth unemployment rate among the V4 member states.

Graph 1: Youth unemployment rate- % of active population aged 15-24

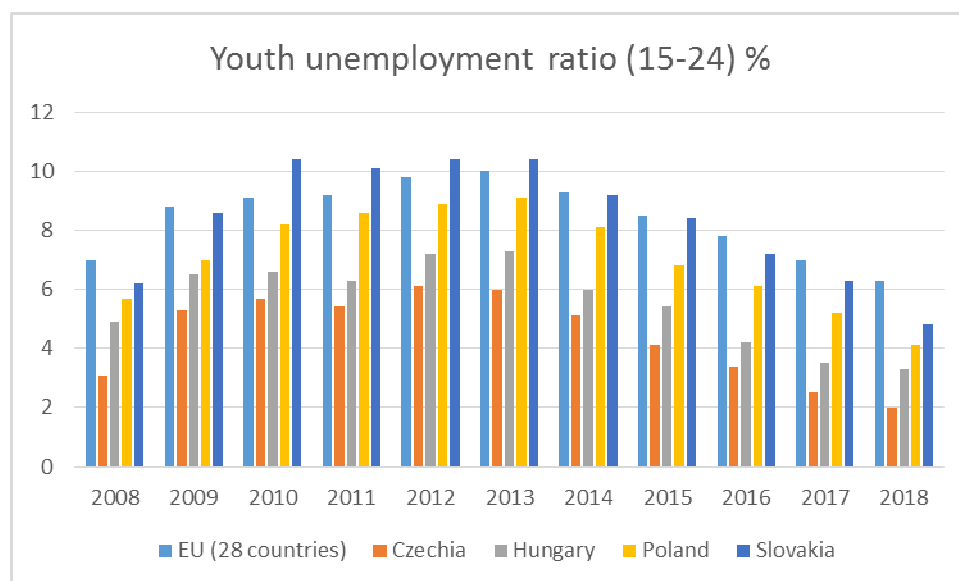
Source: (Eurostat 2019b)

Tab. 1: Share of informal employment in total employment (%)

Share of informal employment in total employment (%)	
Czech Republic	9.2
Hungary	12.2
Poland	38.0
Slovakia	16.7

Source: Based on International Labour Office (2018, p. 89)

Graph 2: Youth unemployment ratio (15-24) %¹

Source: Based on (Eurostat 2019a)

4. Good Practices Amongst V4 Countries

In terms of pension policies, according to the European Commission the Czech Republic and Hungary have a defined-benefit (DB) schemes, while Poland has a notional defined contribution (NDC), and Slovakia has a point system (PS). All of these schemes are publicly provided earnings-related pension systems. (European Commission Economy Series, 2015, p. 54).

Concerning fiscal policies, the International Monetary Fund has recognized that “[t]he design of a country’s tax system plays a critical role in its economic and social development, as recognized by the United Nations: its sustainable development agenda identifies strengthened domestic revenue mobilization as a key priority” (IMF 2017b).

Tab. 2: Good practices in matter of fiscal policies

Czechia	About either the Czech tax system is progressive or regressive, according to Guasti, P., Mansfeldová, Z., Myant & Frank (2018), “[t]he Czech tax system broadly ensures horizontal equity”. However, they also mention one exception, which <i>“[...] is the blanket tax allowance given to the selfemployed to cover operating expenditure with no checks on what is actually spent. This leads to a lower tax rate on the self-employed rather than employed and an incentive to convert employment contracts into contracts for individual services. While revenues from direct taxes are low and there is a flat personal income tax, a degree of vertical equity is achieved by a tax allowance on personal income taxes, a solidarity surcharge on higher incomes and some differences in VAT rates”</i> (pp. 7-8).
Hungary	In matter of personal income taxes and social security contributions, according to Accace (2019b, p. 6), there is a flat rate for personal income taxes of 15%. Regarding social contributions, the employee pays 10% for pension fund, while the employer pays 19.5% as a social contribution tax. Therefore, the tax burden on the employee,

¹ “The youth unemployment ratio is the percentage of unemployed young people (i.e. people aged 15-24) in the total population of this age group. [...] The denominator used in this indicator consequently includes the employed, the unemployed but also the inactive young people” (Eurostat 2019a)

	taking into account only the flat rate income tax of 15% plus the pension fund of 10%, give as a result 25% on the gross salary. It is important to mention that, according to the European Commission (2018a, p. 13), “[t]he share of tax revenues from the taxation of labour decreased, while the weight of consumption and other forms of indirect taxes increased”.
Poland	According to Matthes & Markowski (2018), one of the main characteristics of the tax system in Poland, is that the personal-income tax has two rates: 18% for incomes up to PLN 85,528 and 32% for the others above. Furthermore, these authors refer to the decline in unemployment rate, and to the slow, but constant increase of the employment rate. However, they also point out that despite the advances in the employment rate, this is still below the EU-28 average of 70.1%. Moreover, these authors claim that Poland has the highest rate in matter of temporary employment contracts. Additionally, these authors point out that the Polish government, ruled by the party Law and Justice, has not done enough to integrate youth in the labor market (pp. 6-7).
Slovakia	In matter of tax policy, Kneuer & Malová (2018, pp. 5-6), point out that the Fico government implemented again in 2012 a progressive income tax, which has increased the vertical equity. They also claim that during the third Fico government, the tax policy has focused on tackling tax evasion, improving tax collection, and increasing in the caps on social insurance contributions. Furthermore, they point out that personal income tax and social insurance contributions has helped to reduce fiscal deficit.

Tab. 3: Good practices in matter of youth employment policies in the V4

Czechia	According to Pavlovaite (2018, pp. 14-15), in the Czech Republic has been implemented the Czech Youth Guarantee Program. This program is divided into four type of measures for integration of young people into the labour market. The first type is focused on the young people, and the specific measures strive for increasing the employability of youth by working together with different organizations, projects, and programs funded by the European Social Fund and by the European Union, in order to test new active employment policies. Furthermore, there is vocational consultancy in order to match young people with what the labour market and employers demand. This is also an active employment policy tool. Moreover, there is promotion to acquire certified professional qualification and it is also promoted the recognition of non-formal education by employers. The second type of measure accounts for supporting employers, particularly by giving them contributions to create either permanent or temporary jobs, as well as professional traineeship and scholarship positions, among other policy tools. In the case of the third measure, this one is focused on stakeholders by sponsoring them and working with them. This cooperation is along with regional authorities and other partners, such as schools and universities. And last, but not least, the fourth measure has to do with the employment services, which provides job positions and unemployment benefits as well as traineeships. About where the Czech young people are mostly employed, a vast majority is working as employees or members of producer’s cooperatives and a very tiny portion are own-account workers or employers, as it can be observed on the graph below.
Hungary	According to the report Youth Policies in Poland 2017, by the European Commission (2017b, pp. 55-56), About the youth labour market policy in Hungary, there is the Youth Guarantee Active Labour Market Programme, along with the National Employment Service, and together they concern about addressing, registration and follow up of young people. Additionally, this programme maintain contact with partner organisations to operate the system. The purpose of this programme is to promote labour market participation of young people below 25 years old. The measures used in this programme, for instance are: “ <i>providing wage subsidies,</i>

	<p><i>entrepreneurship support, trainings coupled with labour market services, such as job search assistance or mentoring</i>” (European Commission, 2017, p. 47). Hungary youth unemployment rate for 2017 was 10.7 and the youth unemployment ratio for the same year was 3.5. (Eurostat, 2018). According to Portfolio (2018), cited in (European Commission, 2019b, p. 24), from 300,000 to 600,000 Hungarians are estimated to live in other EU Member States, mainly in United Kingdom and Germany. About the educational attainment, Hárs (2018) in (European Commission, 2019b, p. 24), claims that the proportion of Hungarians with tertiary education graduates is the higher than other segments.</p>
Poland	<p>The Youth Guarantee Initiative was launched in Poland in 2014. This initiative adjust its strategies according to the need of young people based on their age and educational attainment. In 2014, Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK) (The National Development Bank) implemented a loan scheme. In 2015 and 2016, Employment Offices cooperated with BGK within the framework of the “<i>First Business – Start-up Support</i>” scheme, with the help of Voluntary Labour Corps also. Additionally, projects such as “<i>Action Activation – YEI and ESF</i>” and “<i>Unlock Your Potential – YEI and ESF</i>” are implemented. These projects include activities such as: individual psychological support; group active job search workshops; vocational courses; vocational qualification courses; language courses; European Computer Driving Licences courses; driving courses; entrepreneurship courses; job placement and mediation in the organisation of internships; and internships with employers. In 2017, the implementation of projects “<i>From Training to Employment – YEI and ESF</i>” began for 3,700 professionally inactive persons from the NEET group.</p>
Slovakia	<p>According to Kahanec & Sedláková (2016), youth employment is the aim of the so-called “<i>Youth Employment Initiative</i>”, which is a priority axe of the Operational Program Human Resources. One of the measures implemented was the introduction of subsidies for students and or graduate’s first paid jobs, with the aim of boosting youth employment, as part of the National Youth Guarantee Implementation Plan. This measure is implemented since January 2015, through an amendment to the Act on Employment. These subsidies are given to employers who hire young people below 29 years old, for creating job for half a year or one year. The subsidies have two financial sources: a special EU budget or specific allocation for the YEI, and from allocation of European Social Fund. This implementation plan has reached about 132,500 young people in Slovakia by the end of 2015.</p>

5. Conclusion

The V4 member states have implemented a set of measures in order to tackle the impact of ageing population on the fiscal sustainability of their pension systems. The demographic trends will represent more expenditures on pension schemes, since there is a trend to increase the age of retirement and since the life expectancy has increased, thus the retirees are living longer as well as they will need to receive pension benefits in cash longer.

The ageing of population poses an issue in terms of fiscal sustainability of pension systems. The V4 needs to take advantage of its youth labour force, in order to contribute more to the social security by paying social security contributions via taxes. However, the informal labour market might represent a problem since the young people who are working in this market are not paying social security contributions.

By implementing active and passive youth employment policies, the V4 has managed to decrease its youth unemployment rates as well as its youth unemployment ratios.

For further discussions or research, it is recommended to explore more the youth informal labour market and the mass migration of youth as well as its educational attainment, in order to understand how they contribute to the pension systems.

References

- ACCACE, 2019b. *2019 Tax Guideline for Slovakia* [online]. 2019. Accace. Available from: <https://accace.com/wp-content/uploads/2019/02/2019-02-Tax-Guideline-Hungary-EN-compressed.pdf>
- EUROPEAN COMMISSION ECONOMY SERIES, 2015. *The Ageing Report 2015: Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060)* [online]. Brussels: European Commission. ISBN 9789279447464. Available from: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION, 2009. *The 2009 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States (2008-2060)* [online]. Brussels. Available from: https://europa.eu/epc/sites/epc/files/docs/pages/2009_ageing_report.pdf
- EUROPEAN COMMISSION, 2017a. *Youth policies in Hungary 2017* [online]. Available from: <https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/sites/youthwiki/files/gdlhungary.pdf>
- EUROPEAN COMMISSION, 2017b. *Youth policies in Poland 2017* [online]. Available from: <https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/sites/youthwiki/files/gdlpoland.pdf>
- EUROPEAN COMMISSION, 2018a. *Pension Adequacy Report - Vol.1* [online]. Available from: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=19417&langId=en>
- EUROPEAN COMMISSION, 2018b. *2018 European Semester - Country-specific recommendations* [online]. Brussels. Available from: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2018-european-semester-country-specific-recommendation-commission-recommendation-communication-en.pdf>
- EUROSTAT, 2019a. Youth unemployment ratio (15-24). *Eurostat* [online]. 2019. [Accessed 29 January 2019]. Available from: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tespm080&language=en>
- EUROSTAT, 2019b. Youth unemployment rate - % of active population aged 15-24. *Youth unemployment rate - % of active population aged 15-24* [online]. 2019. [Accessed 5 March 2019]. Available from: Youth unemployment rate - %25 of active population aged 15-24
- GRECH, A., 2010. *Assessing the sustainability of pension reforms in Europe* [online]. London School of Economics and Political Science. Available from: http://etheses.lse.ac.uk/241/1/Grech_Assessing_the_sustainability_of_pension_reforms_in_Europe.pdf
- GUASTI, P., MANSFELDOVÁ, Z., MYANT, M., and BÖNKER (COORDINATOR), F., 2018. *2018 Czech Republic Country Report: SGI Sustainable Governance Indicators* [online]. Available from: http://www.sgi-network.org/docs/2018/country/SGI2018_Czech_Rep.pdf
- IMF, 2017b. Fiscal Policy: How to Establish a Tax Policy Unit. *How to Notes* [online]. 2017. DOI 10.1001/archfacial.2011.68. Available from: <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/HowToNotes/howtonote1707.ashx>
- INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, 2018. *Women and men in the informal economy: A statistical picture* [online]. Geneva. Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_626831.pdf
- KAHANEK, M.artin & and SEDLÁKOVÁ, M.ária, 2016. *The social and employment situation in Slovakia and outlook on the Slovak EU Presidency 2016* [online]. Available from: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578982/IPOL_STU\(2016\)578982_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578982/IPOL_STU(2016)578982_EN.pdf)

- KNEUER, M.arianne, MALOVÁ, D.,arina and BÖNKER (COORDINATOR), F.rank, 2018. *2018 Slovakia Country Report: SGI Sustainable Governance Indicators* [online]. Available from: http://www.sgi-network.org/docs/2018/country/SGI2018_Slovakia.pdf
- MATTHES, C.laudia-Yvette, MARKOWSKI, R.,adoslaw and BÖNKER (COORDINATOR), F.rank, 2018. *2018 Poland Country Report: SGI Sustainable Governance Indicators* [online]. Available from: http://www.sgi-network.org/docs/2018/country/SGI2018_Poland.pdf
- MINISTRY OF FINANCE OF THE CZECH REPUBLIC, 2009. *Fiscal Outlook Czech Republic* [online]. Available from: <https://www.mfcr.cz/en/statistics/fiscal-outlook/2009/fiscal-outlook-10-2009-11709>
- MINISTRY OF FINANCE OF THE CZECH REPUBLIC, 2010. *Fiscal Outlook Czech Republic October 2010* [online]. Available from: <https://www.mfcr.cz/en/statistics/fiscal-outlook/2010/fiscal-outlook-10-2010-11706>
- MINISTRY OF FINANCE OF THE CZECH REPUBLIC, 2017. *Fiscal Outlook of the Czech Republic (November 2017)* [online]. Available from: <https://www.mfcr.cz/en/statistics/fiscal-outlook/2017/fiscal-outlook-of-the-czech-republic-nov-30160>
- MINISTRY OF FINANCE OF THE CZECH REPUBLIC, 2018. *Fiscal Outlook of the Czech Republic (November 2018)* [online]. Available from: <https://www.mfcr.cz/en/statistics/fiscal-outlook/2018/fiscal-outlook-of-the-czech-republic-nov-33464>
- OECD, 2009. *Reforms for Stability and Sustainable Growth* [online]. ISBN 9789264043763. Available from: <https://www.oecd.org/hungary/40415872.pdf>
- OECD, 2018a. *OECD Economic Surveys: Czech Republic July 2018 OVERVIEW* [online]. Available from: <http://www.oecd.org/eco/surveys/Czech-Republic-2018-OECD-economic-survey-overview.pdf>
- PAVLOVAITE, I.nga, 2018. *Social and Employment Policies in the Czech Republic* [online]. Available from: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/618993/IPOL_STU\(2018\)618993_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/618993/IPOL_STU(2018)618993_EN.pdf)
- VISEGRAD GROUP, [no date]. *Cooperation. Cooperation* [online]. [Accessed 17 March 2019 a]. Available from: <http://www.visegradgroup.eu/about/cooperation>

Minimum wage as a tool of social protection of labor force

Martin Gál¹, Jana Levická²

Abstract

A minimum wage is often considered as a tool of a social politics, more specific of a politics of an employment in many countries. Authors of this article are pointing on that a minimum wage is also an active tool of social protection, which has multiple important meanings and functions. A lot of countries consider implementation of the minimum wage as the best choice from the point of view of protection social certainties of employees. However, an important aspect relating to the minimum wage is its effective politics. In case of minimum wage, one of the most important thing is, if income in form of a minimum wage can get out employees and their families above poverty line and secure them adequate standard of living.

Keywords: Minimum wage. Social protection. Employment policy. Employers. Poverty.

1. Introduction

The system of social protection is possible to define as a complex of social rights guaranteed by state for protection of households and individuals from risk of incoming deficiency and poverty (Kotýnková 2007). A social protection in countries of European Union passed and from now is still passing over significant changes. A substance of sharing solidarity is moving from passive to active. In the first half of 90s was passive solidarity mostly predominating. It was mostly importantly based on keeping incomes of individual social groups by redistribution incomes from working population to people who didn't have incomes. The passive solidarity after all didn't motivate people to search, accept and keep an employment. Because of that in the present people put emphasis on active solidarity, which are pointing to redistribution opportunities to get incomes and motivate people to work. Despite difference in individual European countries we can say that motivational functional system of social protection is based on difficult access to social benefits and also introducing tools, which stimulate unemployed to admission on labor market. One of this stimulation-motivational tools of social protection is also institute of the minimum wage.

The minimum wage is economic-political measure which belongs to discussed topics from view of experts, politicians or the general public too. Even though institute of the minimum wage is using in many of developed countries, opinions on its impacts are various. On the one hand opponents are standing which this institute consider as a adverse hit to effective working labor market. On the other hand defenders of the minimum wage are standing and according to them is the minimum wage a significant tool in a fight against the poverty and secured by the same requirements on the labor market.

2. Minimum wage

First minimum wage was enacted in New Zealand in 1896. Later, it was enacted in Australia in 1899 and in the United Kingdom in 1902. In 1938, for the first time, the minimum wage

¹ Mgr. Martin Gál is internal postgraduate student on Department of Social Work, Faculty of Health Care and Social Work, Trnava University in Trnava. Mail: martin.gal@tvu.sk.

² Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD., Department of Social services and Counselling, Faculty of Social Sciences, University of St. Cyril and Methodius in Trnava. Mail: jana.levicka@ucm.sk

was also legally set in the US as the Federal Labor Law Standards Act (Lee 2007; Saget 2006).

First Czechoslovak Republic started to use the minimum wage in 1919. It became one of the first states in Europe which set a minimum wage for some low-income population groups. An important measure was Decree No. 232 of April 16, 1919, on the wages for sewing of wear for the military service which was issued by the Ministry of Social Welfare. At this time, the minimum wage was set for some low paid professions.

In Slovakia, the minimum wage as a tool which regulates employee remuneration was introduced and set by law in 1993. In the conversion to the euros, monthly amount of the minimum wage was approximately 81 euros. From that time, the amount of minimum wage has been increasing almost every year. In 2018, the minimum wage was set at 480 euros per month. In the current year 2019 the minimum wage is 520 euros. This amount represents the lowest cash remuneration for done work, which is paid to full-time employees in Slovakia. Even today, there is an intensive debate about minimum wages in Slovakia between trade union representatives and politicians. In the next year 2020, the minimum wage should rise to 580 euros. This a relatively rapid rise of the minimum wage is sharply criticized by several economists, employers and politicians and also by politicians.

The minimum wage institute is one of the most important pillars in labor law. Every employee has the right to be remunerated at least by the minimum financial amount which represent the price of done work (Fialová 2007). According to Ondruš (2015, 2017), the income in form of a minimum wage should provide to employee an adequate standard of living.

According to Baldwin and Wyplosz (2012) the minimum wage exists in a mostly developed economics and has two main social goals:

1. The goal of legislation of the minimum wage is to protect less educated and more vulnerable citizens in a way that they will not be forced to accept indigent amount of a wage. The main reason is that this group of citizens needs to earn for basic life needs such as living;
2. The purpose of legislation of the minimum wage is also reduction inequality of incomes by condensed wage rates.

2.1 Method of setting the minimum wage

According to Lajtkepová (2010), it is generally possible to say that in the countries where the minimum wage institute is used, there are two main approaches of its determination are applied: determination by law and determination by collective agreements or more precisely by agreement of the social partners. Each of these two approaches has some advantages and disadvantages.

In EU countries, is the minimum wage set by state authority or more precisely by generally binding regulation. This type of minimum wage determination is used in 22 out of 28 EU member states. This system includes the conditions which are necessary to use the minimum wage. It determines the basic rate for the minimum wage, and also the conditions under which the work can be remunerated by minimum wage.

In countries where the minimum wage is set by law, the uniform rate of minimum is used in whole territory of that country. Also, by the law are created conditions under which the minimum wage and its rates can be decreased, for example for those workers who didn't achieve the necessary productivity of work, for young employees or for people with

disabilities. In some countries, it is also possible to temporarily decrease the amount of the minimum wage in those firms which prove that they have been in economic depression (Baštýř 2005).

According to Baštýř (2005, 2007), the advantage of this system is the fact that it creates relatively favorable conditions for the use of protective and motivational functions of the wage minimum for employees and employers. Minimum wage set by law protects employees from downfall into the poverty line. It tries to create income motivation to work. The system creates a solid basis for minimum wage levels, especially for groups of workers who are in danger of very low wages such as women, youth, older workers, low-skilled workers, etc. (Lajtkepová 2010). These advantages are particularly evident in countries where collective bargaining doesn't have enough strength.

One of the disadvantages of minimum wage set by law is its in relation to decrease of price level or decreasing of the real wage purchasing power, which can lead to the general economic depression. The reason is that this system doesn't include mechanisms responding to deflation trends and economic depression. Another disadvantage is the fact that the system doesn't consider about the differences between wage levels in different professions and industries (Lajtkepová 2010, Baštýř 2008).

In determining the minimum wage by collective agreements, the key condition is sufficient development of collective bargaining between employers and trade unions. This system is used by six EU countries.

For employees who are not covered by any collective agreement (for which there is no or very low trade union organization), state regulation is implemented by selective regulations (related to some groups of workers) or by extending the validity of a specific collective agreement for these employees (Baštýř 2005, 2007; Funk, Lesch 2005).

The advantage of this system is its flexibility. It contains an extensive aggregate of wage rates which are graded by individual sectors and labor demands, leading to higher income motivation. On the other hand, the disadvantage may be the fact that in this system the minimum wage is not set on uniform level, which can be reflected in the disparity extent of employee's protection from poverty line.

2.2 Limits of minimum wage

For individual economics there are specific limits in using the minimum wage which can cause several negative economic and social impacts too. The most important are these follow limits (Baštýř, Vlach 2003):

- inception of group of poor employed people - low minimum wage under the level of life minimum causes a need of social performances from public budget, costs of entrepreneurial subjects subsidize public budget, entrepreneurs enter on market of goods and services in conditions of social dumping;
- affect on wage connections - relatively high, more precisely quickly increasing minimum wage can causes changes in the entire wage mood (in its bottom branch), basically in two ways: - firstly that levels of statutory minimum adapt wages on higher levels and that leads to wage-inflation pressures and impulses to macroeconomic imbalance because of preservation motivating gradation of earnings. The second type of relation can be movement in which wages in bottom branch of wage distribution equalize and a number of increasing working people are remunerate by a minimum wage and this can cause tension in labor relations and failures on labor market;

- affect on entrepreneurial activities and a level of employment - relatively high, more precisely quickly increasing statutory minimum wage can primarily create cost barriers of business (with risks of reduction) and generally pressure on rationalization of working vacancies (mostly restriction in a block of low-paid working vacancies with impacts on increasing unemployment in subjects with lower wage level.

A minimum wage require specific consensus from a side of employer, employee (unions) or state.

3. Social protection

According to Bednárik (2012, 2016), the social protection system in Slovakia is divided into the four parts: health care, social security, state social support and social assistance. Based on this information we can say that social protection is more extensive term than social security because it's contains several other terms such as health care. Models of social protection was created to solve different social problems. For example senility, invalidity and unemployment. The social protection system is funded and organized by the state. In case of EU member states, European Union has a specific role. EU introduces legislation that coordinates intrastate social security systems. The most important part of this coordination of social security is mobility in EU. The European Union is committed to support a collaboration between member countries in modernizing their social protection system which have similar problems.

Tomeš (2001, 2010) understands social support as aggregate of all instruments that provide for attentions of social support. It is systematic effort to solve difficult life situations which people can't solve with themselves such as social or economic need, material need for objective reasons. Hetteš (2015) claims that a social protection includes politics and programs specified to reduction of poverty and social danger. It supports functional labor markets, makes stronger reduction of threatened people by poverty, supports capacity to solve economic and social risks such as unemployment, social exclusion disease, disablement, senility and so on.

According to Tomeš (2010) system three types of social protection of person:

1. Preventive social protection includes all of control mechanisms which prevent or slow down the processes leading to social exclusion or disruption the integrity of personality. These mechanisms include services of public health, consultancy, terrain social care, all forms of social inspection and so on.
2. Therapeutic social protection is usually individual. It is connected with newly-emerged social needs. It is provide to client compulsorily or voluntarily, to help managing social changes which he cannot solve and overcome his own forces.
3. Rehabilitation or integration social protection of a person helps client to remain or to integrate again to a natural social surroundings.

4. Minimum wage as a tool of social protection

In European legislation, the term social protection is used by the Council of Europe and by the European Commission within the MISSOC system. It is Mutual Information System on Social Protection used in EU. Social protection contains many subject of interest such as health care, sickness care (sickness benefits), maternity leaves (maternity benefits), invalidity care, senility care, bereaved persons care, occupational injuries, occupational illnesses, family benefits, unemployment benefits, subsistence minimum, social assistance benefits,

guaranteeing of adequate income and long-term care (Bednárik 2016, Krebs 2007, Repková 2005). Based on mentioned facts, we can say that social protection is primarily focus on securing individuals in particular life situations or social insurances.

Guaranteeing of adequate income we consider as an aspect of social protection which t is closely related to minimum wage. The minimum wage has a number of functions. It represents the lowest cash payment which the employer is obliged to provide to employees. For these reasons, we consider the minimum wage as an active tool for the social protection of labor force.

The minimum wage has two basic function: economic and social-protection. The minimum wage also has several derived functions, such as motivational function or criterion function. Minimum wage maintains social cohesiveness, serves as a regulative tool for macroeconomic policy, etc. Barošová (2007) claims that the minimum wage also protect serious employers, against the competition of low prices which competitors could achieve by providing wages below the level set by law.

From the point of view of social protection, we consider the two most important functions of the minimum wage: social-protective function and motivational function.

The social protection function should ensure a stable income for families and to ensure a certain standard of living for them. The main goal of legal adjustment of the minimum wage is to keep the standard of living of low-paid employees. From the side of employees the minimum wage represents the basic guaranteed right to the wage of a working employee which must ensure their minimum standard of living at a certain, socially acceptable lower limit and maintain their standard of living. The minimum wage should protect employees from providing socially not tolerated low wages, from wage fall under reproductive costs and from fall into the poverty line (Barošová 2000, 2004, 2008).

Motivational function of minimum wage is closely connected with social assistance benefit of unemployed groups. For this groups are very important differences between amount of minimum wage and amount of minimum social income. It means differences between work income and income without work. Minimum wage and system of social assistance benefit influence behavior of work forces and supply of labor market. The amount of minimum wage should motivate the unemployed person to seek a job (Barošová 2008).

If the minimum wage lag behind the subsistence level, then the motivational function of minimum wage can't work effectively. Motivational function is weakened if the difference between unemployment benefits and the income of employees who work for minimum wage is too small (Baštýř, Vlach 2003, Immerwol 2007).

5. Conclusion

Several studies implemented in abroad point out importance existence of minimum wage. These studies focus on the connection of the economic income of families and its impact on the healthy evolution of children, their upbringing, education, but also on general wellbeing of the family.

Minimum wage is an important tool for economic and social protection of the family. This importance is also confirmed by the research implemented in 2016 at the University of Connecticut and the University of Indiana. There was created the proposition that adequate amount minimum wage can reduce the risk of child abuse in families. It means that minimum wage can reduce the risk of CAN syndrome (<http://www.socialjusticesolutions.org>).

Brooks-Gunn and Duncan (1997) in their research pointed out the direct connection between family poverty and child health, success and behavior. They focused their attention on a collection of studies which looked for at the relations between poverty and the outcomes of children. Their conclusions generally supported the attitude that family income has a considerable impact on the welfare of children and adolescents. According to them, family income has a stronger connection with abilities and success of children than with their emotional backgrounds. Children living in extreme poverty show in general worse school results and have a problem with social ties. Poverty has mostly influence on children in pre-school age. They also claim that these children often have problems in a school with learning, school attendance, and so on. Research of Brooks-Gunn and Duncan (1997) further suggests that early childhood interventions are important in reducing the impact of poverty on children.

The minimum wage institute is an important tool of employment policy. Based on mentioned facts, it can be also considered as an active tool of social protection for employees and their families. For the broad scope of the minimum wage institute, it is important that experts from a variety of areas, such as, for example, economists, lawyers, politicians and social workers. For a broad effect of minimum wage institute is important that experts from several areas actively join to the scientific discourse about its significance for example economists, lawyers, politicians and social workers.

Bibliography

- BALDWIN, R. E.; Wyplosz Ch. 2012. *The Economics of European Integration. 4th edition.* London : McGraw-Hill Higher Education, 2012. 654 p. ISBN: 978-0077131722.
- BAROŠOVÁ, M. 2000. *Koordinácia makroekonomickej mzdovej politiky v krajinách EÚ a v Nórsku.* In: Práca a sociálna politika. roč. 8, 2000. č. 11, 14 p. ISSN 1210-5643.
- BAROŠOVÁ, M. 2004. *Mechanizmy úpravy minimálnej mzdy.* Bratislava : Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2004. 121 p.
- BAROŠOVÁ, M. 2007. *Minimálna mzda a rodové mzdové rozdiely.* Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2007. 36 p.
- BAROŠOVÁ, M. 2008. *Fungovanie a vývoj minimálnej mzdy v Slovenskej republike.* In: Fórum sociálnej politiky, Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008. 60 p. ISSN 1802-5854.
- BAŠTÝŘ, I. 2005. *Vybrané aktuální problémy uplatňování minimální mzdy v České republice. 1. vyd.* Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2005. 33 p.
- BAŠTÝŘ, I. 2007. *Porovnání úrovně, vývoje a postavení minimálních mezd a minimálních nákladů práce ve státech Evropské unie. 1. vyd.* Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007. 64 p. ISBN 978-80-87007-80-8.
- BAŠTÝŘ, I. 2008. *Utváření, vývoj a fungování minimální mzdy v České republice.* FÓRUM sociální politiky, Roč. 2, č. 5, 2008. p. 18-24. ISSN 1802-5854.
- BAŠTÝŘ, I.; VLACH, J. 2003. *Základní aspekty pohybu výdělků v období vstupu České republiky do Evropské Unie.* Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, [online]. 2003. 67 p. [cit. 8.08..2019]. Available on the internet: <http://www.vupsv.cz/>
- BEDNÁRIK, R. 2012. *Stav sociálnej ochrany na Slovensku (Situácia k 1.januáru 2012).* Bratislava : IVPR, 2012. 72 p. ISBN 978-80-7138-134-1.
- BEDNÁRIK, R. 2016. *Stav sociálnej ochrany na Slovensku (Situácia k 1. Júlu 2016).* Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2016. 63 p. ISBN 978-80-7138-228-9.
- BROOKS-GUNN, J. Duncan, J. G. 1997. *The Effects of Poverty on Children.* In: The Future of Children. California: University of California, 1997. p. 55-71 ISSN: 1550-1558. . [cit. 8. 08. 2019]. Available on the internet: www.researchgate.net

- FIALOVÁ, K. 2007. *Minimální mzda: vývoj a ekonomické souvislosti v České republice*. IN: IES Working Paper 12/2007. IES FSV. Charles University. 32 p.
- FUNK, L.; LESCH, H. 2005. *Minimum wage in Europe. Research summary*. Cologne Institute for Economic research, 2005. 30 p.
- HETTEŠ, M. 2015. *Ludské práva a sociálna ochrana v sociálnej práci*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2015. 242 p. ISBN: 978-80-8132-128-3.
- IMMERWOLL, I. 2007. *Minimum Wages, Minimum Labour Costs and the Tax Treatment of Low-wage Employment*. IN: Employment and Migration Working Papers, no. 46. Paris : [online]. OECD, 2007. [cit. 9.08.2019]. Available on the internet: www.oecd.org.
- KOTÝNKOVÁ, M. 2007. *Sociální ochrana chudých v České republice*. Praha : Vysoká škola ekonomická v Praze, 2007. 134 p. ISBN 978-80-245-1302-7.
- KREBS, V. a kol. *Sociální politika. 4. vyd.* Praha : ASPI, a s., 2007. 504 p. ISBN 978-80-7357-276-1.
- LAJTKEPOVÁ E. 2010. *Minimální mzda a trh práce*. In: Acta oeconomica pragensia, roč. 18, č. 1, 2010. 20 p. ISSN 0572- 3043.
- LEE D. 2007. *Optimal minimum wage policy in competitive labor markets*. In: NBER Working Paper No. 143. 2007.
- ONDRUŠ, B. 2015. *Minimálna mzda - empirické zistenia kontra ideologické mýty*. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2015. 47 p.
- ONDRUŠ, B. a kol. 2017. *Minimálna mzda - empirické zistenia kontra ideologické mýty*. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017. 90 p.
- REPKOVÁ, K. 2005. *Systém sociálno-právnej ochrany dospelých a opatrovnictvo*. Bratislava : Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2005. [online]. 22 p. [cit. 6.08.2019]. Available on the internet: <http://www.ceit.sk>
- SAGET, C. 2006. *How to Get the Maximum out of the Minimum Wage*. Geneva: Employment Strategy Department, International Labour Organisation, 2006. 28 p. ISBN 92-2-08590-3.
- TOMEŠ, I. 2001. *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 2001. 262 p. ISBN 80–86484–00–9.
- TOMEŠ, I. 2010. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha : Portál s.r.o, 2010. 440 p. ISBN 978-80-7367-680-3.
<http://www.socialjusticesolutions.org>

The Needs of Long-term Care Services of the Elderly Living Alone in Pingtung County: A Comparison between Indigenous and Non-indigenous Areas

Tony Hung-Yang Lin¹, Su-Twu Wang², Kui Kasirisir³ and Ke-Mei Chen⁴

Abstract

Pingtung County locates in the south part of Taiwan, and is characterised by having the most indigenous townships among all the cities and counties in Taiwan. As in most of the countries in the world that indigenous areas usually locate in remote areas from the places that the dominant ethnic groups live. The indigenous areas in Pingtung County locate along the Mount Kavulungan and the Central Mountain Range until the south end of Taiwan. As a result, the medical, long-term care and still a lot services are difficult to access in mountain areas, particularly for those ageing people with worse physical and mental status who live alone. In order to know the needs of the elderly living alone in Pingtung County, a survey was engaged in collecting data in 2018 for devising a comprehensive long-term care services for all.

This article applies the data collected by the abovementioned survey in 2018 and concentrates mainly on the similarities and differences of the physical and mental status as well as the needs for long-term care services of the respondents living in indigenous and non-indigenous areas. The findings will be discussed and the policy implications will be proposed and concluded.

Keywords: Elderly living alone. Indigenous. Long-term care. Pingtung county. Taiwan.

1. Introduction

The local governments in Taiwan apply similar definition of elderly living alone. Basically, those ageing people who are defined living alone do not necessarily live by oneself, but depends on whether there is other persons could take care of her or him. The definition employed by the Pingtung County government is as follows:

- a) The one does not have family members or relatives live in Pingtung County, or the family members or relatives who live in Pingtung County are not in close relationship with the old-age person who live alone. For instance, if children of the elderly living alone not living in Pingtung County and visit the elderly person occasionally, then it would be defined as not a close relationship.
- b) Although the one lives with other persons, but
 - a. The one who lives together is unable to take care of the elderly person.
 - b. The one who lives together is not obligated to take care of the elderly person.
- c) The couple lives together and both of them are over 65.
- d) The one that is defined as elderly living alone by the local government.

¹ Department of Social Work, National Pingtung University of Science and Technology (NPUST), Taiwan; *e-mail address*: hongyong.lim@mail.npu.edu.tw ; Tel.: +886-8-7703202 ext. 7722.

² Department of Social Work, NPUST, Taiwan.

³ Department of Social Work, NPUST, Taiwan.

⁴ Department of Social Work, NPUST, Taiwan.

According to the abovementioned definition of elderly living alone, people who attend 65 years old and live by oneself composed 11.58% of the population over 65 in 1986. The percentage went up to 14.52% in 1992 and then fluctuated between 8.50% and 13.66%. In 2013, it was reported 11.10%.¹

Some research found that, e.g. Huang et al. (2011), most of the elderly living alone were in fair physical and mental status so that it would not be a concern about maintaining their living. However, some more studies reported that those ageing people living alone may experience retreat from social networks, and, as a result, the physical and mental health would aggravate (Liu 2015). Tsou et al.'s (2016) seminal work echoed the findings and figured out that living alone in one's later part of life might lead to illnesses as well as worse mental health status, family functions and ability to maintain living, but they emphasised that those who have worse physical and mental status would in turn aggravate the situation.

This article intends to compare the differences of the needs of the elderly living alone in indigenous and non-indigenous for the reason that the remoteness of the indigenous areas may aggravate the situation. For instance, the elderly persons living alone in indigenous region may not be able to access to medical and long-term care services immediately when needed. Nevertheless, indigenous areas may have their own culture, social values, customs, and ways to develop social networks and so forth which are different from those living in non-indigenous areas. As a result, the needs of the elderly people living alone in indigenous areas may differ from the non-indigenous counterparts. It is the issue that this research elaborates.

This article will then review the needs of the elderly living alone in Taiwan, which help to arrange the questionnaire of the survey and methodology. The findings and its discussions will be illustrated, and the key points will be concluded and summarised in the last section of this work.

2. The Needs of Elderly Living Alone in Taiwan

There are hundreds of researches and reports concentrating on the needs of elderly people in Taiwan, but the number of studies focus on those living alone was little. Although most of the living alone old-age people were in fair physical status, their health status may go worse while getting older. As a result, they may be more difficult to access to the resources especially when there is not enough supports and assistances from family members and friends living around, and those who live in indigenous areas may face greater difficulty for its remoteness. According to the related studies on elderly people in Taiwan, there are 6 main aspects of needs which we may be able to further look into it with this survey.

Firstly, the Activities of Daily Living (ADL) and the Instrumental Activities of Daily Living (IADL) are the scales widely applied for examining people's abilities to live by oneself nowadays and also in Taiwan (Katz et al. 1970, Lawton and Brody 1969, MOHW 2017). The studies in Taiwan suggested that one's IADL may influence ADL, which means that when the elderly people lose the abilities of performing instrumental activities, then her/his daily living activities may be limited soon (Yang et al. 2006). The ADL would in turn, as Yang et al. (2012) reported, affect elderly people's sense of well-being, the quality of life, the level of mental health and so forth. Therefore, ADL and IADL are important indicators to evaluate elderly people's physical status and, consequently, the needs of mental healthcare.

Secondly, the Ministry of Health and Welfare (MOHW) announced that slightly more than one-fifth (23.1%) of the elderly living alone living in low income households, which may

¹ The numbers in various years are based on the statistics published by the Ministry of Health and Welfare (MOHW). Please refer to the official website of the MOHW: www.mohw.gov.tw.

result in worse nutrition, quality of life, and physical and mental status.¹ In other words, as Chen (2001) and Tseng and Shih (2010) noted, the old-age income security is closely related to the resources those people could access to, and it would have something to do with the maintenance of old-age people's living status.

Thirdly, Chen (2001) pointed out that the needs of medical and care services for the elderly living alone may increase along with the process of ageing. Wu and Chao's (2011) research argued that nevertheless the elderly announced there was no need for the help to access medical and care services, it was found from time to time that those elderly living alone who underestimate their needs to these services may significantly aggravate their physical and mental health. Therefore, medical and care services are important particularly to the old-age people who live alone.

Fourthly, most of the elderly people may experience anxiety caused by the feeling of worsening physical functions. Besides, the relationship with the other people in community that she/he lives would be important for elderly people to maintain social life. However, it was found that, comparing to the ageing people who do not live alone, around half of the elderly people living alone had worse mental health status and the level of depression (Shu et al. 2008, Tsou et al. 2016, Hsieh 2014).

Lastly, keeping social support and network as well as attending social activities help those elderly who live alone gain assistance from children, relatives and friends living around when needed. Regarding to social support, on the one hand, Shih (2009) and Lee (2015) stated that the ageing population who live alone would have greater possibility to lose social support, which would consequently lead to lower satisfaction of life, poor health status reported oneself and more difficult to adapt to living status and so forth.

On the other hand, Lin et al. (2013) and Ho et al. (2016) reported that attending social activities would improve elderly people's satisfaction and quality of life, and would also state better health status. In addition, those ageing people who attend activities and keep close relationship with people living around would prefer to live alone as a result (Chen and Chen 2012). In other words, it was to some extent proved that, maintaining social support and participating social activities frequently would improve physical and mental status of the elderly.

Regarding to the elderly people's needs for sustain physical and mental status, income security, medical and long-term care services, and social support and network, all these aspects would compose a part of the questionnaire that this research applies. This will be mentioned in the methodology section of this article, and the findings will be discussed and concluded.

3. Methodology

With the review of the needs of the elderly people living alone, the questionnaire of the survey were arranged into 8 parts including basic information, ADL and IADL evaluation, income security, physical and mental health² status, social and family support, status of current living, arrangement of later life and hospice, and the needs of welfare services. This was a long questionnaire which normally took about 20 to 30 minutes to finish.

¹ Please refer to the following webpage for detail: <https://dep.mohw.gov.tw/DOS/cp-1755-3495-113.html>. [Accessed: 8 October 2017]

² The status of mental health was evaluated on the basis of GDS-15.

As for the sampling plan, this work intended to sample the population randomly and categorise the samples into 4 clusters. There were 2,660 elderly persons living alone were listed by the Pingtung County government in 2017 that spread across 33 townships. The first step of sampling was to categorise the 33 townships in to 4 groups and determined a suitable size of sample. Accordingly, the research team decided to sample 600 respondents from the 4 areas, and the townships in each area were also sampled randomly. Table 1 showed the population of the elderly living alone and the sampling plan according to the 4 districts, and about 4 or 5 townships in each of the area were sampled with the concern of the proportion of the whole population and the respondents in each district.

Tab. 1: *The Households of Elderly Living Alone in Pingtung County (2017) and the Sampling Plan of the Survey*

Subareas of Pingtung County	Population of the Elderly Living Alone (persons)	Sampling	
		Townships	Number of Respondents (persons)
North	691	5	156
Middle	741	5	168
South	798	4	180
Indigenous	430	4	96
Total	2,660	16	600

Source: Based on the Pingtung County Government's statistics and own processing.

As a result, regarding to the proportion of the population, this research planned to sample 96 respondents who live in indigenous areas, and the rest were from the other 3 non-indigenous districts. This survey was implemented between July and September 2018, and the interviewers met up with the respondents face-to-face in the communities they resided. If the respondents were not available on the day of visit, then the respondents will be replaced by spear samples which were also selected randomly from the population.

4. Findings and Discussions

The basic information of the survey are illustrated in Table 2. The proportion of sex, the average age and average years of living in current property were similar between those respondents living in indigenous and non-indigenous areas, and the level of education stayed, to some extent, similar as well. The difference between the elderly living alone in indigenous or non-indigenous areas lied in ethnic groups and religious status. Over 95% of the samples derived from indigenous regions were indigenous origin, while the samples collected in non-indigenous areas were mostly composed by Taiwanese Hokkien (75.6%). In addition, the main religions in indigenous areas were Christian (66.7%) and Catholic (20.8%), while local religion (72.0%) was the dominant religious belief among those respondents in non-indigenous areas. As for the ownership of the property that the respondents lived, it showed that around four-fifths of both groups possessed the property they lived, and slightly more than one-tenth borrowed the residence.¹

¹ 'Borrowed' is defined as those who acquired the property from relatives, friends or other persons without rental or little amount of payment in cash or in-kind for return.

Tab. 2: Background Information of the Respondents

	Indigenous (96)	Non-Indigenous (506)
Sex		
Male	34 (35.4)	214 (42.5)
Female	62 (64.6)	290 (57.5)
Average age	79.2	78.8
Average years of living in current property	18.7	18.5
Ethnic		
Taiwanese Hokkien	1 (1.0)	381 (75.6)
Mainlander	3 (3.1)	19 (3.8)
Taiwanese Hakka	0 (0.0)	103 (2.4)
Indigenous	92 (95.8)	1 (0.2)
Education		
Illiteracy	35 (36.5)	211 (41.9)
Literacy, but did not attain formal education system	22 (22.9)	82 (16.3)
Elementary School	32 (33.3)	131 (26.0)
Religion		
Local Religion	1 (1.0)	363 (72.0)
Buddhism	3 (3.1)	58 (11.5)
Christian	64 (66.7)	22 (4.4)
Catholic	20 (20.8)	2 (0.4)
Marriage		
Single, never get married	8 (8.3)	83 (16.5)
Married or cohabitate	26 (27.1)	64 (12.7)
Divorced or living separately	2 (2.1)	45 (8.9)
Widow or Widower	60 (62.5)	312 (61.9)
Ownership of property		
Owned	81 (84.4)	399 (79.2)
Rental	1 (1.0)	43 (8.5)
Borrowed	14 (14.6)	62 (12.3)

Source: own processing.

The Activities of Daily Living (ADL) and the Instrumental Activities of Daily Living (IADL) are two of the main scales applied by researchers to evaluate individual's ability of maintain livings by oneself as mentioned earlier in the literature review section. Besides, as some studies reported, the ADL score concentrated on individual's physical status, but the IADL emphasised on whether the individual could manage her/his living solely. In other words, the elderly people may experience the fall of the IADL and then the physical status (ADL) later on. Table 3 demonstrated that more than four-fifths of the elderly living alone in both indigenous and non-indigenous areas were IADL disabled and most of the respondents of both groups remained ADL healthy. As a result, it illustrated that more than four-fifths of the respondents in both areas would experience further drop of the ability of activities in the near future.

The mental health of the elderly living alone was examined by a 15-question version of the Geriatric Depression Scale (GDS) in this survey, and the threshold of depression taken by this research was 8. It resulted that about one-fourth of the respondents were evaluated as depressed.

Tab. 3: ADL, IADL and Mental Health Status of the Respondents

	Indigenous (96)	Non-indigenous (504)
ADL		
Disabled: less than 50 (<50)	4 (4.2)	22 (4.4)
Not Disabled: more than 50 (≥ 50)	92 (95.8)	482 (95.6)
Average ADL	88.125	89.524
IADL		
Disabled: more than 4 items (≥ 4)	51 (83.6)	350 (87.9)
Not Disabled: less than 4 items (<4)	10 (16.4)	48 (12.1)
Missing	35	106
Mental Health (GDS-15)		
Depressed: more than 8 (≥ 8)	18 (18.8)	117 (23.2)
Not depressed: less than 8 (<8)	78 (81.3)	387 (76.8)

Source: own processing.

The main source of incomes may denote the important part of her/his resources for daily life and who would render help and assistance when one is in need. The findings of this survey illustrated the difference between the respondents in indigenous and non-indigenous areas. According to the statistics demonstrated by Table 4, more elderly people who live alone in non-indigenous areas obtained incomes from own pension and savings (38.9% comparing to 19.8%) and children (40.7% comparing to 19.8%) than the indigenous counterparts, while those who living alone in indigenous areas acquired more income from public transfers (87.5% comparing to 70.4% of the counterparts) and spouse's salary and savings (8.3%). Despite the results were significantly different in terms of statistics, the public transfers, children's contributions, and own pension and savings were the main sources of income between these two groups.

Tab. 4: Main Sources of Income

	Indigenous (96)	Non-indigenous (504)
Pension and Savings		
Yes	19 (19.8)	196 (38.9)
Nope	77 (20.2)	308 (61.1)
$\chi^2 (1) = 12.791, p < .000$		
Spouse's Salary and Savings		
Yes	8 (8.3)	8 (1.6)
Nope	88 (91.7)	496 (98.4)
$\chi^2 (1) = 14.139, p < .000$		
Children		
Yes	19 (19.8)	205 (40.7)
Nope	77 (80.2)	299 (59.3)
$\chi^2 (1) = 15.031, p < .000$		

Public Transfers		
Yes	84 (87.5)	355 (70.4)
Nope	12 (12.5)	149 (29.6)
$\chi^2 (1) = 11.959, p = .001$		

Source: own processing.

The diseases the elderly living alone had might demonstrate the characteristics of the location and living style, and consequently imply the needs of medical and long-term care services. It was found that the diseases that the elderly living alone had were different statistically. The respondents in non-indigenous areas reported that they had higher possibility to have hyperlipidaemia, kidney failure and heart disease relatively to the counterparts, whereas the elderly living alone in indigenous regions might have higher risks for asthma and gout (please refer to Table 5). Regarding the relatively higher risk for gout in indigenous areas, some studies argued that the genetic characteristics of the indigenous people and the alcohol intake may be the answer to it (Cheng et al. 2004, Chuang et al. 2011, Tu et al. 2014). In addition, the risk for asthma among the respondents in indigenous areas might be caused by the contamination and pollution in the mountain and remote areas. Jamrozik and Musk's (2011) work noted that tobacco smoking, infection of diseases and air pollution might be the main reasons for higher risk of respiratory illnesses. Fan et al.'s (2004) research concentrated on the indigenous areas in the eastern Taiwan concluded that the higher risk for asthma might be caused by pollution issues in the indigenous areas.

Tab. 5: The Risk for Diseases of the Elderly Living Alone

	Indigenous (96)	Non-indigenous (504)
Hyperlipidaemia		
Yes	2 (2.3)	37 (8.4)
Nope	86 (97.7)	402 (91.6)
$\chi^2 (1) = 4.053, p = .044$		
Asthma		
Yes	12 (13.6)	12 (2.7)
Nope	76 (86.4)	427 (97.3)
$\chi^2 (1) = 20.048, p < .000$		
Kidney failure		
Yes	0 (0.0)	19 (4.3)
Nope	88 (100.0)	420 (95.7)
$\chi^2 (1) = 3.951, p = .047$		
Heart disease		
Yes	14 (15.9)	116 (26.4)
Nope	74 (84.1)	323 (73.6)
$\chi^2 (1) = 4.361, p = .037$		
Gout		
Yes	12 (13.6)	30 (6.8)
Nope	76 (86.4)	409 (93.2)
$\chi^2 (1) = 4.625, p = .032$		

Source: own processing.

Table 6 illustrated that respondents living in indigenous areas reported higher needs for meal delivery, medical services, transportation services and auxiliary services. This to a degree showed the lack of resources in the remote areas in Taiwan, and these four services were significantly less than enough in the region they resided.

Tab. 6: Services Needed for Maintaining Living

	Indigenous (96)	Non-indigenous (504)
Meal delivery		
Yes	45 (46.9)	121 (24.0)
Nope	51 (53.1)	383 (76.0)
$\chi^2 (1) = 21.071, p < .000$		
Medical services		
Yes	40 (41.7)	153 (30.4)
Nope	56 (58.3)	351 (69.6)
$\chi^2 (1) = 4.727, p = .030$		
Transportation services		
Yes	28 (29.2)	95 (18.8)
Nope	68 (70.8)	409 (81.2)
$\chi^2 (1) = 5.267, p = .022$		
Auxiliary services		
Yes	17 (17.7)	41 (8.1)
Nope	79 (82.3)	463 (91.9)
$\chi^2 (1) = 8.464, p = .004$		

Source: own processing.

Besides, this survey further asked the tendency of the respondents for each service, and the student t-test stated that most of the tendency for the services in indigenous areas was significantly higher than that in non-indigenous regions. Among the services, community care, household visits, home services, nutrition and meal services and transportation services obtained more than 2.5 score in the average in the scale of 4 in indigenous areas, and the rest of items also gained more than 2 in average (please refer to Table 7).

Tab. 7: T-test of the Necessary Services between Indigenous and Non-indigenous Areas

	Indigenous	Non-indigenous	Levene's Test		T-test	
			F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Community care	3.052	2.319	6.612	.010	6.003	.000
Household visits	3.104	2.446	12.526	.000	5.052	.000
Home services	2.990	2.188	10.912	.001	5.768	.000
Transportation services	2.635	2.081	.414	.520	4.164	.000
Auxiliary services	2.313	1.919	.741	.390	3.009	.003
Day-care services	2.198	1.778	6.826	.009	3.447	.001
Day-care centre	2.167	1.734	8.256	.004	3.586	.000
Domestic care services	2.156	1.784	7.560	.006	3.011	.003

Home respite services	2.104	1.754	1.799	.180	2.914	.004
Home nursing	2.302	1.958	8.699	.003	2.642	.008
Community rehabilitation	2.260	1.897	11.468	.001	2.817	.005
Home rehabilitation	2.406	1.933	5.594	.018	3.626	.000
Nutrition & meal services	2.698	2.260	.992	.320	3.186	.002

Source: own processing.

5. Conclusion

The findings of this survey suggested as follows. Firstly, the policymaker may have to be cautious about the physical status of the elderly living alone both in indigenous and non-indigenous areas. The main reason was that about four-fifths of the respondents were evaluated IADL disabled in more than 4 aspects even though merely about 5% of the elderly living alone were disabled in ADL scores. It demonstrated that the elderly people who live alone in Pingtung may experience the decrease of the ability of daily living activities in a foreseeable future if the situation remains.

Secondly, the main sources of income between these two groups were significantly different, but public transfers were the item that most of the respondents reported important. Beyond that, the respondents living in non-indigenous areas had higher possibility to obtain incomes from pension and own savings as well as children's contributions, which were also higher than the indigenous counterparts significantly. As a result, the respondents in indigenous areas relied much more on the government than that in non-indigenous areas and were lack of variety.

Thirdly, and correspondently, the respondents living in indigenous areas stated needs in several items of services. This article intends to examine this with F-test and T-test, and both results suggested that not only meal delivery, transportation services and auxiliary services were the items needed by the respondents in indigenous areas, but also the tendency for most services in indigenous regions were significantly higher than the non-indigenous counterparts.

Lastly, the risk for diseases may denote the medical, long-term care and other services in specific areas as mentioned in some academic works. It illustrated that the risk for gout and asthma in indigenous areas was significantly higher than the non-indigenous counterparts, and the respondents in non-indigenous areas were higher in the risk for kidney failure, heart disease and hyperlipidaemia. A few research pointed out that it was partly influenced by different life style, and partly caused by environmental issues such as contamination and pollution in the indigenous areas.

6. References

- Chen, Y.-J. & Chen, C.-Y. (2012), An Investigation of Preference for Living Arrangements of the Elderly: From the Perspective of Self-Reported Health Conditions, Family Resources and Social Participation. *Journal of Taiwan Land Research*, 15, 2: 127-158.
- Chen, Y.-M. (2001), Self-care Needs of the Elderly Living Alone. *VGH Nursing*, 18, 3: 223-233.
- Cheng, L. S.-C., Chiang, S.-L., Tu, H.-P., Chang, S.-J., Wang, T.-N., Ko, A. M.-J., Chakraborty, R. & Ko, Y.-C. (2004), Genomewide Scan for Gout in Taiwanese

- Aborigines Linkage to Chromosome 4q25. *American Journal of Human Genetics*, 75, 3: 498-503.
- Chuang, S.-Y., Lee, S.-C., Hsieh, Y.-T. & Pan, W.-H. (2011), Trends in Hyperuricemia and Gout Prevalence: Nutrition and Health Survey in Taiwan from 1993-1996 to 2005-2008. *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, 20, 2: 301-308.
- Fan, C.-K., Hung, C.-C., Du, W.-Y., Liao, C.-W. & Su, K.-E. (2004), Seroepidemiology of Toxocara Canis Infection among Mountain Aboriginal Schoolchildren Living in Contaminated Districts in Eastern Taiwan. *Tropical Medicine and International Health*, 9, 12: 1312-1318.
- Ho, H.-C., Lin, H.-Y., Tai, P.-F. & Ho, H.-L. (2016), Effects of Community Participation on the Psychological Well-being of the Elderly: A Case Study of the Community Caring Concern Centers in Pingtung County. *Journal of Community Work and Community Studies*, 6, 3: 45-80.
- Hsieh, M.-O. (2014), Hierarchical Regression Analysis of Social Inclusion among the Elderly Living Alone: An Example of Taipei City. *Social Policy & Social Work*, 18, 1: 181-225.
- Huang, M.-B., Lin, J.-D. & Chen, L.-M. (2011), A Study on Health Status, Fear of Falling of Elderly People Living Alone at Sanchong District, New Taipei City. *Taiwan Journal of Gerontological Health Research*, 7, 2: 135-156.
- Jamrozik, E. & Musk, A. W. (2011), Respiratory Health Issues in the Asia-Pacific Region: An Overview. *Respirology*, 16, 1: 3-12.
- Katz, S., Downs, T. D., Cash, H. R. & Grotz, R. C. (1970), Progress in Development of the Index of ADL. *The Gerontologist*, 10, 1: 20-30.
- Lawton, M. P. & Brody, E. M. (1969), Assessment of Older People Self-Maintaining and Instrument Activities of Daily Living. *The Gerontologist*, 9, 3: 179-186.
- Lee, H.-M. (2015), Comparison of Social Support and Mental Health between the Empty Nest Elderly and Non Empty Nest Elderly. *Shu-Te Online Studies of Humanities and Social Sciences*, 11, 1: 23-47.
- Lin, C.-C., Tu, M.-T., Chen, C.-C., Chen, S.-C., Yen, C.-H. & Lee, M.-C. (2013), Predictive Factors of Self-rated Health Status among Elderly Population in Taiwan. *Taiwan Geriatrics and Gerontology*, 8, 2: 75-89.
- Liu, H. (2015), Social Care Programs in Communities for the Elderly Living Alone: A Comparative Study between Taiwan and Japan. *Journal of Community Work and Community Studies*, 5, 2: 49-99.
- MOHW (2017) *Care Management Evaluation Tables*, Ministry of Health and Welfare, Taipei City.
- Shih, Y. (2009), A Study on the Effects of Different Living Style on Social Support and Life Adaptation for the Elderly. *Soochow Journal of Social Work*, 21: 27-53.
- Shu, S.-C., Chang, P.-J. & Rong, J.-R. (2008), Effects of Learned Resourcefulness on Depression and Quality of Life among Solitary Elderly Residents of Communities. *The Journal of Health Science*, 10, 2: 88-98.
- Tseng, H.-Y. & Shih, Y. (2010), Factors Associated with Welfare Services Used by Elderly Persons Living Alone in Taipei City. *The Journal of Long-term Care*, 14, 2: 177-197.
- Tsou, H.-T., Kuo, K.-L., Ho, C.-Y., Wu, T.-Y., Chen, S.-T. & Chou, Y.-L. (2016), The Impacts of Living Alone on Health Condition among the Elderly. *Taipei City Medical Journal*, 13, 1: 47-60.
- Tu, H.-P., Ko, A. M.-S., Chiang, S.-L., Lee, S.-S., Lai, H.-M., Chung, C.-M., Huang, C.-M., Lee, C.-H., Kuo, T.-M., Hsieh, M.-J. & Ko, Y.-C. (2014), Joint Effects of Alcohol Consumption and ABCG2 Q141K on Chronic Tophaceous Gout Risk. *The Journal of Rheumatology*, 41, 4: 749-758.

- Wu, Y.-C. & Chao, S.-Y. (2011), Health Needs, Needs Satisfaction and Correlated Factors among Elderly People Living Alone in Community. *Hungkuang Academic Review*, 63: 44-64.
- Yang, H.-J., Lu, K.-Y., Chen, Y.-C. & Chang, Y.-Y. (2006), Health Status and Long-term Care Needs of Elderly in the Community Who Live Alone. *Journal of Evidence-Based Nursing*, 2, 3: 229-240.
- Yang, K.-F., Hsu, C.-H., Tang, Y.-J. & Kung, C.-C. (2012), Correlation among Activities of Daily Living, Quality of Life, and Sense of Well-being in Elderly Community Dwellers. *Taiwan Geriatrics and Gerontology*, 7, 4: 217-232.

Concepts of social exclusion/inclusion – Theoretical background

Martin Smutek¹

Abstract

The term „social exclusion“ as well as „inclusion“ is frequently used in the general public and media discourse. But it is usually used vaguely defined and it is the big obstacle in the political debate to use terms without more background defined. Thus different and even contradictory methods of realization of “inclusion” is visible in the public policy. This article tries to present some of possible concepts of social exclusion/inclusion in social sciences. Durkheimian paradigm of social order, modernization paradigm of specialization and paradigm of monopoly of power. These concepts influences the policy of social inclusion, its objectives and methods.

Keywords: Social Exclusion. Social Inclusion. Social Policy. Social Work. Sociology.

1. Introduction

Background: There is plenty of inclusion/exclusion discussion in the public sphere in Czech Republic nowadays. Unfortunately the terms are used rather vague way. Especially mass media discourse is full of political statements, but without some close definition of the content („we must include/we must fight with exclusion...“).

Social exclusion within a Social inclusion Strategy 2014 - 2020 (2014 public policy document) characterizes as a „*process during which individuals or entire groups are socially marginalized and their access to resources and opportunities that are normally available to other members of society is made more difficult or restricted*“.

Such statement is based on description of the lack of sources or limited participation. But there is no thinking about the social / civilization reasons and sources of the exclusion itself.

Unfortunately even in social work university studies are the terms inclusion/exclusion used in some „universal“ meaning with no deeper thinking about the philosophical or theoretical background (they are used especially in the context of labour market marginalization, social work with ethnic minorities, poverty etc.).

Main Aim

The aim is to present some of possible concepts of social inclusion to think about them and think about their relevancy for contemporary late modern society.

This paper should be considered as the brief opening of the international section of the conference only, not as the complete full-range analysis of the problem. It is presented here to be only the input for the further thinking about the concepts of inclusion.

2. Three Concepts of Social Exclusion/Inclusion

To think about the exclusion/inclusion problem we may adopt several frameworks. It can be discussed using political discourse of political ideologies (liberal, Marxist point of view etc.), it may be described using social policy discourse (welfare regimes like Esping-Andersen typology of liberal, conservative/corporatist, social democracy regime).

¹ PhDr. Martin Smutek, Ph.D., Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University Hradec Králové, Czech Republic; *e-mail address*: martin.smutek.2@uhk.cz; Tel.: +420 493 331 545

The approach used in this paper is more close to sociology discourse. I use the concepts used by Silver (1994) or Sirovátka (1997): Social order, Specialization, Monopoly. This framework follows predominantly the line from pressure on the individual to accept the external social norms to the pressure for the society to change the social norm to better cover the abilities of the whole population for proper social functioning (from normative oriented approaches to anti oppressive approaches).

2.1 Inclusion as the social order failure remedy

The first concept is the Durkheimian social order (relevant for organic solidarity of modern industrial society). Once people lose the „connection“ to the general social order, the social anomy may emerge. It means this concept uses the general concept of solidarity between individual and the society. In such Durkheimian interpretation is social order considered to be something external to individuals. It have rather normative meaning for those individuals and thus also moral dimension in some way of meaning. So it is sometimes tough issue for them to adopt such external, normative system of rules. Inclusion may be considered as the assimilation into the dominant culture norms. Exclusion is described like normative and moral (cultural) difference.

In other words we may say the dominant part of the population shared totally different expectations of social functioning in comparison with excluded. Similarly – dominant part of the population think about the excluded like “unneeded”. From the opposed side of the same “coin” - Excluded have no idea how they can be useful for the society.

Thus the inclusion is considered as to be the remedy of potential social anomy of some part of the population.

It is probably the less useful concept for contemporary society (not only) of the Czech Republic. Because the liberal discourse of values and moral standards of individualism are dominant nowadays (including the right to express individuality and individual differentness), it is politically dangerous to speak about assimilation.

Probably more fit for the general culture of late modern societies seems to be paradigm of specialization described below.

2.2 Inclusion as the fight against the consequences of modernization process – specialization

Modern (industrial) society is frequently characterized as the process (amongst others) of specialization of activities (Beck, 2004; Keller, 2007). In the process of industrial modernization many new fields of interest occurs. New scientific disciplines, new issues, changing face of social structure as well. Thus authors close to the liberal thinking speaks about necessity of specialization to cover completely the needs of modern industrial society (in more Marxist oriented terms – it is about the division of labour).

Process of specialization creates „social niches“ (inspiration in ecological language). The target for individuals is to be fit for some of these topical “niches”. But some social groups are not fit for any of these topical „niches“. They education is insufficient, personal skills as well. They are unable to inhabitate any of existing labour market “niches”.

Thus the social inclusion is looking for the adaptation for existing niches, or direct creation of new niches to inhabit them by potentially excluded groups (probably social entrepreneurship as the example).

Thus concept of inclusion seems to be the most fit for the conditions of late modern societies full of global concentration of capital and looking for the financial effectiveness. From other point of view it is also prefer in political documents because of possibility to include the humanistic perspective and create special (sheltered) “niches” for endangered groups.

2.3 Social Inclusion as the Fight against Monopoly of Power

Social order is connected with the hierarchy of power. So there is segmented access to the power (e.g. segmentation processes on labour markets). Such paradigm is close to reformist style of doing social work, because it looks more on the characteristics of the society than on the individual failures (inadequacies).

Such differences in usage of power are used for re-production of social inequality. They create monopoly of power.

Thus we may speak about inclusion as the fight against the monopoly of power. Inclusion have the form of creating pressure for social change more than orientation on changing individuals to be fit for actual conditions.

Such concept of inclusion presents the way how to integrate hypothetically any kind of behaviour by reducing the power of dominant institutions, reducing the influence of dominant culture and reducing the normative pressure over the population. The danger of disintegration of the basis of social order may be obvious.

3. Conclusion

There was brief description of three possible concepts of exclusion/inclusion presented. It was based on the framework “from the oppressive to anti oppressive point of view”.

The reality of the contemporary society is a kind of mixture of all of presented approaches (probably with the dominance of “specialization” interpretation). The public policy documents (strategies of inclusion) have tough issue to deal with: They must be generally acceptable for the most of the population in their targets and methods. So they must combine eclectic way the mixture of targets defined.

Despite the fact above, the author thinks that such brief excursion to the theoretical background of inclusion/exclusion social sources/changes may be used for legitimization of contemporary ways of inclusion, methods and steps used as well as for clarification of the aims of national strategies of social inclusion (e.g. Czech Social Inclusion Strategy 2014 – 2020).

References

- BECK, Ulrich. Riziková společnost: na cestě k jiné moderně. Praha : SLON, 2004.
DURKHEIM, Emile. Sociologie a filozofie: sociologie a sociální vědy. Praha : SLON, 1998.
KELLER, Jan. Teorie modernizace. Praha : SLON, 2007.
SILVER, Hilary. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. International Labour Review, vol. 133, 1994.
SIROVÁTKA, Tomáš. Marginalizace na pracovním trhu. Brno : MU, 1997.
Social Inclusion Strategy 2014 – 2020. Prague : MPSV, 2014.

New Challenges of Child Protection – Healthcare Issues in the Court Practice (A comparative overview of recent Nordic and Czech Case-law)

Nové výzvy při ochraně dítěte – Problematika zdravotní péče v soudní praxi¹

Hans-Jørgen Wallin Weihe², Olga Sovova³

Abstract

The paper examines the court cases of exposing children in vulnerable positions as well as child protection workers, which were published in social media, several of them about foreign nationals and in other languages. Thus, the legal ruling might involve not only national citizens but also nationals from many other nations migrating and immigration to the European countries. The ratio of immigrants to Norway is much higher than in the Czech Republic. However, there are many similarities and influences between the two countries. The paper highlights the issues of child-protection in healthcare issues. The Internet offers many possibilities for how to get the society involved. That is why it is necessary to discuss how the courts and social services can protect vulnerable minors in the era of digitization.

Keywords: Child protection. Healthcare. Social services. Case-law. Digitization. Social media.

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá soudními případy, kdy jsou děti i sociální pracovníci předváděni ve zranitelné pozici, některé z případů se týkají občanů dalších států, a jednalo se v cizích jazycích. Tak může soudní rozhodnutí ovlivnit nejen občany příslušného státu, ale i cizince mnoha národností, migrujících a imigrujících do evropských zemí. Počet imigrantů do Norska je mnohem vyšší než do České republiky, ale mnoho podobných problémů a vlivů mezi oběma zeměmi existuje. Příspěvek se zabývá problematikou ochrany dítěte při poskytování zdravotní péče. Internet poskytuje mnoho možností, jak zapojit společnost. Proto je nezbytné diskutovat, zda a jak soudy a sociální služby jsou schopny ochránit zranitelné nezletilé v době digitalizace.

Klíčová slova: Ochrana dítěte. Zdravotní péče. Sociální služby. Judikatura. Digitalizace. Sociální média.

1. Introduction

Health is considered a fundamental human right that is the basis for the exercise of other human rights and is essential for a dignified life. An adequate system of health care provision is a crucial institution within a society, one which carries the same significance as the justice and democratic political system. The right to health as a fundamental human entitlement, the specific character of which is determined by the boundaries of the legal regulations and interpretations of all fundamental human rights, together with economic and cultural rights. Minors-children are in a specific position when dealing with health care delivery. They are limited when seeking health services by the will and consent of their parents. It is questionable if parents always act in the best interest of a child and if they really protect the child not to become a mere faceless object within a system of health care delivered by medical authorities. Parents do not always act to protect their child's health and the best interest because of their religion, own life experience, or even because of the conflict with the other parent. The standard value of protection of the best interest of a child should be

¹ The paper was supported by Decisions and Justifications in Child Protection Services(CPS) (Institusjonsforankret strategisk prosjekt - HELSEVEL)

Application Number: ES591556 Project Number: -1

² Hans-Jørgen Wallin Weihe, Professor PhD FLS BA, Innland University of Applied Sciences, Norway, H.J.Wallin.Weihe@inn.no

³ Doc. JUDr. Olga Sovová, Ph. D, Ústav sociální práce FF UHK.olga.sovova@uhk.cz

examined from the comparative perspective of health care delivery, because of the migration of whole families as well as the possibilities of global exchange of digitized private information. The paper, being an out-put of the international project, compares the legal and healthcare practice, based on the national case-law.

2. Norwegian legal practice and case-law

Five Nordic court cases focus on the right of children as opposed to the rights of parents. One of them is a dramatic case involving the death of a child, another a case of a near-death of a child, the third case of the issue of exposing the privacy of a child in social media and two Swedish cases of physical abuse of children in families of foreign origin.

Two recent Norwegian Court rulings are essential for establishing principles for parental responsibility as well as of consequence for child-protection services. In the most recent in Hålogaland lagmannsrett in Northern Norway, from 2019, a mother sentenced for exposing her 7-year-old, daughter's vulnerability as well as for abusing the privacy and position of a child protection servant (*Høydal (2019, 10/4)*; (*Kolsrud, 2019, 10/4*). How the daughter, who was seven years old experienced what the mother made public, is according to the court ruling not decisive. In the opinion of the court, a child of that age cannot understand the possible long-time consequence of the publicity. The material included visuals, films as well as legal documentation protected by law against insight of others (*Rett24 (2019, 10/4)*).

The court ruling is the first Norwegian ruling in a case of protection of privacy of a child. There have been many cases of exposing children in vulnerable positions as well as child protection workers published in social media, several of them from foreign nationals and in other languages. Thus, the legal ruling might not only involve Norwegian citizens but also nationals from several other nations among them Poland, the Baltics-states, Rumania, and the Czech Republic. The ruling is under appeal to the Supreme Court of Norway.

In another Court ruling of May 2018 in a local Norwegian court in the inland district of Valdres in Southern Norway a mother of a child that died from starvation received a sentence of three years in prison for having prevented health services to give necessary treatment to her daughter for anorexia nervosa (*Valdres Tingrett, 2018, 15/5*). The court ruled that lack of medical follow-up, manipulation by the mother, and systematic avoidance of professional services was the primary cause. The case has no anonymity as the mother has used Facebook and the internet to communicate her case. The mother argued malpractice from health services as well as school and child protection services as well as abuse of her daughter (mobbing) from other children. The mother considers herself and the daughter to be victims of an abusive system, which has no understanding and lack of professionalism. The court ruling was appealed and in the final ruling from the Norwegian Supreme Court the ruling of three years prison sentence was upheld (*Johansen and Sponberg, 2019, 4/9*); *Norges Høyesterett (Norwegian Supreme Court (2019, 3/9)*).

The importance of the ruling is that parents are responsible for their children, that it is criminal neglect preventing a child from healthcare and appropriate care. The case may result in a greater emphasis on the responsibility of Child Protection Workers as well as medical services. The consequence will most likely be more significant emphasize on work across administrative and regional boundaries and possible co-operation with police in cases of neglect. Another possible legal development is greater rights to intervene in families in cases of grave danger to a child, such as in cases of anorexia nervosa.

The Ruling of Valdres Tingrett (the regional court) of 15th May 2018 was;

- The child Angelica (13 years) died of anorexia nervosa because the daughter prevented help the Health system to give her treatment

- The mother manipulated the weight of her daughter to avoid intervention from health specialist services
- The mother avoided taking her daughter to medical controls
- The mother lied to avoid health controls
- The mother moved from one place to another in order to make herself and the child unavailable for health authorities

The child had a BMI of 8,8 at the time of her death, according to the globally acknowledged standards, a BMI under 17,5 is a severe condition (*Skårderud, Haugsgjerd and Stänicke 2010*). The coverage by media was extensive, and the mother used social media to present her case.¹ Part of the sentence was that the Ukrainian – American father, who was present in court, was to receive economic compensation for the death from the mother.

Cases of children not receiving appropriate care happen regularly. However, the cases rarely result in the death of a child. In most cases of anorexia nervosa, parents co-operate closely with health authorities and acknowledge the seriousness of the case.

Health authorities across Europe give high priority to the treatment of anorexia nervosa. Still, some deaths happen, but rarely because of the lack of co-operation with parents. The Norwegian court ruling is likely to receive attention from health professionals as well as CPS professionals globally. For police and judicial bodies, the case is also exciting and emphasize the possible seriousness of lack of co-operation between health professionals and parents in cases of anorexia nervosa. Besides, the case illustrates the importance of co-operation with police and the judicial system.

Even if the mother was sentenced, it remains a question of the mother's condition. Was she in a status that she might had been held responsible for her actions ? Neither the prosecution nor her defense questioned her sanity. Still, her actions were far outside what is “normal.” Thus, it remains a question of her emotional status and rationality.

Globally there are about three million cases of anorexia nervosa annually, and estimated 0,9 % – 4,3 % of females and 0,2 – 0,3 % of males in Western countries have the condition during their life (*Attia, 2010; GBD, 2015*).

The treatment focuses on restoring the weight to healthy, treating psychological disorders and reducing behaviors and thoughts that had led to the disorder.² There are frequent co-morbidity with other disease and anxiety disorders (*Swinbourne and Touyz, 2007*). Thus, the problem is significant, and there are need to find strategies to handle parents that do not co-operate in treatment and sometimes manipulate treatment attempts.

Still, it is a significant difference between cases of malnutrition and cases of eating disorders such as anorexia — malnutrition of small children initiated by the parents and not by the child. Anorexia is a pathology of the child even if parents can influence and extreme cases maintain the condition.

The Swedish case of malnutrition

The Swedish case of a 17th-month-old child saved from death from malnutrition and starvation by authorities through intervention by health and child protection services. In another case, a father sentenced for inflicting severe damage on his child due to the diet given

¹ See, for example, Lofstad and Hageskal (2018, 15/5); *Aftenposten* (2018, 15/5).

² National Collaborating Centre for Mental Health (UK) (2004); National Institute of Mental Health (2018); *Attia* (2010); *Nolen-Hoeksema* (2014).

the child. The mother not sentenced due to her age.¹ The father also sentenced for minor drug offenses as well as driving under the influence of intoxicants. A doctor at the hospital said the condition of the child was “*worse than anything we have seen at the hospital before*”.²

As described in media, the case involved parents identifying with norms not accepted in the rest of society as well as alternative information and having no or minimal contact with health authorities. Still, the parents took contact when the child developed a severe condition and was near death.

The mother in the Swedish cases was a vegan in favor of the ideology of breatharian, which means that she thought a person could live from air and water without any food.³ The root of the ideology is in Indian mysticism and ascetic religious traditions found in many religions. In alternative medicine and ascetic traditions, there are some parents attracted and who would like their children raised to the ideology. In today’s world, small subcultures like breatharian’s can communicate and promote their ideology through Facebook groups and other internet-based groups. Since such groups operate without insight, there is no correction of falsified and harmful health information.

In the Swedish case, the parents believed the child was a citizen of the world, had the birth at home and had not reported the birth to any authorities nor had any prior contact with health authorities. The parents claimed that the condition of the child was due to a stomach bug.

Part of the sentence was that the parents had to spend eight weeks with the child at a residential care facility for further monitoring by social services.⁴

Two Swedish cases of child abuse involving foreign nationals

The first Swedish case from 2011 involves tourist family from Italy where the father, a politician, in a natural way disciplined a child by pulling the hair of his son. In media, it was reported as the father lifting the child by the hair.⁵ Even if the case is back to 2011, it sparked a considerable debate of the rights of parents and the use of physical disciplining of children. In Sweden, corporal punishment was outlawed in 1979. In the Italian case, the father was arrested, and the court fined him Skr 6.600,- In the other case from 2014, a Malaysian couple spent more than a month in a Swedish jail after being accused of hitting their children.⁶

Both the cases used the international discourse of corporal punishment as well as the discourse of the right of one country to discipline citizens of another country. The two cases are just two of many such cases. However, the cases have resulted in political as well as legal discussions and controversies that are still on-going.

The use of social media

In the case of the mother of the child that died the use of social media in the case raises other issues of privacy not only of the mother and dead child but also of classmate of the child and their parents as well as other exposed in the case. In the other case, it is a matter of exposing the vulnerability and privacy of a child as well as abusing a child protection worker and the privacy of the worker. For child protection worker, the ruling means increased legal protection from exposure in social media.⁷

¹ Divinyi (2019 23/5); Fakir (2019, 1/6); SVT, 2019 (23/5, 2/5 and 8/4).

² The Local (2019, 23/5).

³ Akir (2019, 1/6).

⁴ The Local (2019, 23/5).

⁵ The Local (2011, 13/9).

⁶ The Local (2014, 23/1).

⁷ Fri Fagbevegelse (2019, 10/4).

Still, what is called “sharenting” – or sharing information about their children is a common practice. Most parent shares details about their children’s lives, and many of them choose to do so on-line (Steinberg, 2017). Parents can connect with family and friends as well as others. In the case of a family in conflict with authorities, they can get support from others and promote their cause by social media. Indeed the use of social media to gain support is a defensive action available to all regardless of the economy and other resources. In the Norwegian case, the mother found it “In the best interest of the child” to act in the way she did. Authorities and the ruling of the court were of another opinion.

Norwegian court-rulings involving foreign nationals

None of the two cases involves foreign nationals. However, the rulings have far-reaching consequences for foreign nationals. Mainly that is so for the use of social media. It is of importance to make European and even international principles for such use. Among the legal scholars who have stated the importance of establishing a Norwegian legal practice is Professor in Child law Elisabeth Gording Stang at Oslo Met University and professor of law Lucie Smith at the University of Oslo.¹ The *Convention on the Rights of the Child* establishes such rights², however, we do need national and international legal practice in order to establish a practice of law.

National jurisdiction and the internet

There are many cases where parents have shared information about their children as well as rulings in Norwegian child protection cases. Such sharing has helped to gain support for their cause and political initiatives. In several of the cases, the parents are nationals from other nations, and the support is from politicians in their home countries.

While Norwegian authorities might find the exposure un-legal, it is acceptable in the home countries of the parents in conflict with the Norwegian authorities. In Norway, parents will have the right to insight into the documents of their child protection-cases; however, it is not legal to share such information with the public in order to protect the child. Still, there is no way to stop parents from sharing, and it accepted and even promoted by support groups.

In the USA, the Children’s Online Privacy Protection Act (COPPA) of 1998 governs the gathering and disclosure of data for children under the age of thirteen.³ (Steinberg, 2017: 839). In other countries, there are similar laws of protection against internet operators and others collecting information from internet and social Websites. However, parents sharing is an entirely different matter involving not only the question of free speech but also the possibility of defense in legal matters and parental rights.

The case of harmful ideologies about nutrition and lifestyles is likewise a matter not only for national jurisdiction but also for international. Examples such as the breatharian ideology and even more opposition to vaccination illustrate challenges that the international community need to confront and if possible, regulate.

3. Czech legal practice and case-law

The Czech Republic, though does not explicitly express the best interest of a child in the legal regulation, emphasizes this approach in private and public law as well as in court decisions on

¹ Høydal (2019, 10/4); Kolsrud (2019, 10/4).

² UNICEF (1990); Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter. (2019, 9/4); The Ombudsman for Children (2019, read 10/4).

³ Children’s Online Privacy Protection Act (COPPA) (1998).

different levels, including the Constitutional Court and the European Court of Human Rights, where the issues of the parental responsibility are addressed, especially in healthcare matters.

The Czech Civil Code in Section 858 stipulates for the parental responsibility, which includes among other things: „ *rights and duties of parents consisting in caring for the child, including, without limitation, care for his health, his physical, emotional, intellectual and moral development, the protection of the child.* „

The legal conception of the best interest of the child serves as an interpretative rule when courts interpret vague legal concepts, which also care for health might be. The Constitutional Court of the Czech Republic applied this interpretative approach in the decision in which it ruled about the right of parents to refuse the treatment of a minor: "*... the Constitutional Court came to the conclusion that due to the extreme relevance of the particular circumstances as they presented themselves, the court's mandate to protect the health and life of the child must take precedence, and thus more than sufficient reason is provided to intervene into the parents' rights within the system of the protection of fundamental rights and freedoms.*"(III. ÚS 459/2003).

Despite this key and decisive parental role, both private and public law emphasize the participatory right of a minor, based on her intellectual and volitional maturity. A child is never an object of rights. The child has a special legal capacity to lodge the application to the court, and an attorney-in-law is appointed by her or the court to protect her interest. This application is possible in cases of the clash of different interests between a child over 14 years and her parents or legal guardians. The Civil Code stipulates in Section 100 about the consent or disagreement of a minor when providing healthcare :

(1) In the event of interfering with the integrity of a minor who has reached at least the age of fourteen years and has not acquired full legal capacity, and who conscientiously objects to the intervention, although his legal representative consents to it, the intervention may not be performed without court approval. This also applies where intervention is carried out on an adult person without full legal capacity.

(2) If the legal representative does not consent to an interference with the integrity of a person under Subsection (1), although the person so wishes, the intervention may be performed on the application of the person concerned or his close person only with court approval.

If such a case may occur, the child has a limited legal capacity to apply to the court, as mentioned above. So far, the Czech Republic does not have any application or ruling. It is much more common that the courts deal with the lack of consensus between parents about healthcare delivery, where a child is mostly considered being an object of parental rights and not parental responsibility.

The Constitutional Court ruled, that if the lower court decides on the necessary treatment like vaccination, the court decision must be appropriately explained to the child (*II. ÚS 725/18*). Despite the ultimate court decision, the eleven- years old girl stated at the court hearing, that she would never undergo the vaccination. According to our opinion, if there is no direct threat the girl's health or life, the decision cannot be, according the Convention on Human Rights and Biomedicine¹, executed by any coercive measure. We see the obstacle in Article 6, par. 2 of the Convention. The opinion of the minor, according to her maturity, must be taken into consideration. Also, Article 17, par. 1v should be argued. Objections of a person without full

¹ Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine .

legal capacity in medical research prohibit any medical intervention. We think that this article of the Convention should also be used as the interpretative rule in similar cases.

Social media and case law

Parents, of course, use social media to highlight legal issues of parental care. Attorneys-at-law, family judges and also medical specialist are members of the Union of Family Attorneys, specialized for family legal issues. The Constitution and laws stipulate for public availability of court decisions. All judgments must be delivered publicly. The web sites of supreme courts and the Constitutional Court offer the most exciting judgments as a press release. Other decisions of these courts could be found on open web sites. According to the Act on Free Access to Information, Act No. 106/1999 Coll., anybody can ask any court to provide him an anonymized judgment as soon as it had been delivered to parties. The judgment need not be valid, just delivered. That is why specialized journalists participate at court hearings and inform on web sites and in newspapers about unusual legal cases. Cases, concerning children, and especially healthcare, are always very sensible and attract the general audience. Parents sometimes use present journalists and media for sharing their story, but sensible data of a child must always be protected.

4. Conclusion

There are many cases where parents have shared information about their children and legal issues. Such sharing has helped to gain support for their cases and produced political initiatives. In several of the cases, the parents are nationals from other nations, and politicians from their home countries support them. The best known Czech case in Norway is the case Michalakova. While Norwegian authorities might find the exposure illegal, this is acceptable in the home countries of the parents when conflicting with Norwegian authorities. In Norway, parents will have the right to insight into the documents of their child protection-cases; however, it is not legal to share such information with the public in order to protect the child.

The Czech Republic has adopted legal regulation protecting the minor as a victim or offender in criminal cases. The law regulates the duty of confidentiality of child protection officers and social workers. However, parental information sharing via social or other media is not regulated as and it is always a matter of each case and evaluation of interference to the child's privacy.

In the USA, the Children's Online Privacy Protection Act (COPPA) of 1998 governs the gathering and disclosure of data for children under the age of thirteen.¹ In other countries, there are similar laws to protect minors against internet operators and other collectors of information from the internet and social websites. However, parental sharing is an entirely different matter involving not only the question of the freedom of speech but also the possibility of defense in legal matters and parental rights.

Still, there are no real ways to stop parents from sharing. The public sharing of information is often accepted and even promoted by supporting groups.

All the above-mentioned cases illustrate the need for the development of international standards as well as routines for co-operation across national jurisdictions in cases of child abuse and when the rights of parents oppose the rights of children and public intervention.

¹ Steinberg (2017: 839); Children's Online Privacy Protection Act (COPPA) (1998).

Controversies in such cases will continue; however we need good routines to handle conflicts and legal differences. We also need to create international standards for parental sharing. The legal framework is a foundation for co-operation; however, routines of health and social services will also be necessary, as families increasingly move across national boundaries and often commute from one country to another.

References:

- Aftenposten (2018, 15/5). Valdres mor dømt til tre års fengsel. https://www.aftenposten.no/norge/i/21kvmR/Valdres-mor-domt-til-tre-ars-fengsel_-sier-forsvarer-til-VG (Downloaded 26.9.2018).
- ATTIA, E. (2010). Anorexia Nervosa: Current Status and Future Directions. *Annual Review of Medicine*, 61 (1): 425 -35.
- Children's Online Privacy Protection Act (COPPA) (1998). USA Children's Online Privacy Protection Act.
- Fri Fagbevegelse (2019, 10/4). Krenkelse av barn: – Endelig en dom som fastslår at foreldre ikke har ... <https://frifagbevegelse.no/.../krenkelse-av-barn--endelig-en-dom-som-fastslar-at-forel...> (Read, 2019, 10/4).
- GBD 2015 Disease and Injury Incidence and Prevalence Collaborators (2016) Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 310 diseases and injuries, 1990-2015: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2015. *Lancet*. 2016 Oct 8;388(10053):1545-1602. doi: 10.1016/S0140-6736(16)31678-6. Downloaded 26.9.2018).
- HØYDAL, Håkon F. (2019, 10/4). Dømt for Facebook- bilder av datteren, *Dagbladet Nyheter*, page 26.
- Hålogaland lagmannsrett (Hålogaland a regional higher court in Northern- Norway). (2019).
- KOLSRUD, Ketil (2019, 10/4). Første gang i Norge: Mor dømt for å ha delt bilder på Facebook av sin datter. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/.../doemt-for-facebook-bilder-av-datteren, VG>, (Read 2019, 10/4).
- LOFSTAD, Ralf and HAGESKAL, Audun (2018, 15/5). Angelicas mor (46) dømt tilt re års fengsel. <https://www.dagbladet.no/nyheter/angelicas-mor-46-domt-til-tre-ars-fengsel/69806337> (Downloaded 26.9.2018).
- National Collaborating Centre for Mental Health (UK) (2004). *Eating Disorders: Core Interventions in the Treatment and Management of Anorexia Nervosa, Bulimia Nervosa and Related Eating Disorders*. Leicester (UK): British Psychological Society.
- National Institute of Mental Health (2018) *Eating Disorders*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/?term=Anorexia%20Nervosa> (Downloaded 26.9.2018).
- NOLEN-HOEKSEMA, S. (2014). *Abnormal Psychology*. New York: McGraw-Hill Education.
- Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter. (2019, 9/4). Dømd for å dele bilete av dottera på Facebook. <https://www.nhri.no/> (Lest 2019, 10/4).
- ODLAND, Anne Myklebust (2019, 9/4). Endelig en dom som fastslår at foreldre ikke har rett til å krenke sine barn ved å legge ut bilder og videoer. <https://fontene.no/nyheter/jusprofessor--endelig-en-dom-som-fastslar-at-foreldre-ikke-har-rett-til-a-krenke-sine-barn-ved-a-legge-ut-bilder-og-videoer-6.47.622597.d38caa717d> (Read 2019, 26/4).
- Rett24 (2019, 10/4). Straffedømt for å legge ut bilder av datteren på Facebook <https://rett24.no/articles/straffedomt-for-a-legge-ut-bilder-av-datteren-pa-facebook> Read 2019, 10/4).
- SKÅRDERUD, Finn; HAUGSGJERD, Svein and STÄNICKE, Erik (2010). *Psykiatriboka*. Oslo: Gyldendal Akademisk

STEINBERG, Stacy B. (2017). Sharenting: Children's Privacy in the Age of Social Media. <https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1796&context=facultypub> (Read 2019, 26/4).

SWINBOURNE, J. M and TOUYZ S. W. (2007). The co-morbidity of eating disorders and anxiety disorders: a review. *European Eating Disorders Review*, 15 (4): 253 – 74.

SYLTE, Olav (2019, 9/4). Straffbar sharenting om egne barn. <http://www.advokatsylte.no/artikkel/9/barnevernsaker/852/straffbar-sharenting-om-egne-barn> (Read 2019, 26/4).

The Ombudsman for Children (2019, read 10/4). Children and young Peoples rights. <https://barneombudet.no/english/>.

UNICEF (1990). *Convention on the Rights of the Child*. <https://www.unicef.org.uk/what-we-do/un-convention-child-rights/> (Read 2019, 10/4)

Valdres Tingrett (Regional Court of Valdres) (2018, Ruling of 15th of May). <https://lovdata.no/register/dommer>

Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, Available on-line: <https://rm.coe.int/168007cf98>.

Decision No. III. US 459/2003. Available on-line in Czech: www.usoud.cz/nalus.

Decision No. II. ÚS 725/18. Available on-line in Czech: www.usoud.cz/nalus.

Law No. 106/1999 Coll. Available on-line in English : <https://www.mvcr.cz/clanek/preklady-vybranych-zakonu.aspx>.

Era of Digitization and the Exclusion of Vulnerable Groups

Digitální doba a vyloučení zranitelných skupin¹

Olga Sovova², Hans-Jørgen Wallin Weihe³

Abstract:

Social integration is the aim of most countries, and certainly so in the Czech Republic and Norway, still the increasing digitization seems to exclude some vulnerable groups. One of the examples is older people, who have limited knowledge or command of data and modern communication technology; others are those with sensory handicaps and immigrant groups. While we earlier tried to challenge the problem of functional illiteracy, we seem not to address the challenge of those being illiterate of the digital technologies to the same extent. Mentioning different groups as examples of those being excluded illustrates the complexity of the challenge we face with increasing digitization. An additional challenge is that modern welfare states offer full access to social benefits and allowances via web portals and that is why the digital illiteracy excludes some groups and individuals from possibilities that the majority society offers. Also, the inclusion of handicapped people, as well as the integration of immigrants, requires the command of the digital world. Thus, dramatic isolation and indeed, exclusion from society might result from digitization. Comparing two countries, we discuss diverse challenges, benefits, and risks of the digitization in social services, especially the lack of a human face and very often diminishing human interaction.

Keywords: Digitization. Digital literacy. Digitization in social services, Social exclusion. Vulnerable groups.

Abstrakt:

Integrace do společnosti je cílem mnoha zemí, včetně České republiky a Norska, avšak rozvoj digitalizace vylučuje stále určité zranitelné skupiny. Jedním z příkladů jsou staří lidé, kteří mají omezenou znalost datových a moderních komunikačních technologií, další jsou osoby se smyslovým poškozením a také imigranti. Dříve jsme se snažili čelit problematice funkční negramotnosti, avšak problémům těch, kteří neovládají digitální technologie, se nevěnujeme a neřešíme je stejnou měrou. Uvádíme-li různé skupiny jako příklady vyloučených osob, pak to ukazuje šíři problémů, kterým čelíme se stoupající digitalizací. Další výzvu tvoří fakt, že moderní sociální státy nabízejí plný přístup ke službám a dávkám prostřednictvím webových portálů, a proto digitální negramotnost vylučuje některé skupiny a osoby z možností nabízených majoritní společností. Také inkluze hendikepovaných osob, stejně jako imigrantů, vyžaduje znalost digitálního světa. Využíváme srovnání obou zemí a diskutujeme o různých výzvách, výhodách a rizicích digitalizace sociálních služeb, se zaměřením o ztrátu lidské tváře a často mizející interakci mezi lidmi.

Klíčová slova: Digitalizace. Digitální gramotnost. Digitalizace sociálních služeb. Sociální vyloučení. Zranitelné skupiny.

1. Introduction

The global industrial society and new technologies and digitization change all the relationships when in social services. The possibilities of Artificial Intelligence (AI) and big data analysis in social services, social care, and connected long term medical care are immense. However, they are closely connected with technological development and digital

¹ The paper was supported by Decisions and Justifications in Child Protection Services(CPS) (Institusjonsforankret strategisk prosjekt - HELSEVEL)

Application Number: ES591556 Project Number: -1

² Doc. JUDr. Olga Sovová, Ph. D, Ústav sociální práce FF UHK.olga.sovova@uhk.cz

³ Hans-Jørgen Wallin Weihe, Professor PhD FLS BA, Innland University of Applied Sciences, Norway,H-J.Wallin.Weihe@inn.no

infrastructure. We live in a society of knowledge. Since the late 1990s and early 2000s, the Information Society has entered a new phase, where the information itself became the main product, information becomes a culture and represents the raw material for local organizations and networks. (Paradiso, 2019:168). Social services and social care are not excluded from this development. However, there are many differences in the possibility of using the achievements of the information society. Some groups of inhabitants either do not have adequate access to the Internet or they are even illiterate of the digital technologies to some extent. Modern welfare states offer full access to social benefits and allowances via web portals, and that is why the digital illiteracy excludes some groups and individuals from possibilities that the majority society offers. Also, the demands on web communication with public authorities very often differ in the same state or even region or district, and so the users have access via modern technologies much more difficult. These challenges need to be addressed and highlighted in social services. If not addressed the result is the apparent isolation and exclusion of vulnerable groups.

2. Right to the Internet Access

The challenge and question to the next future are whether the right to access to the internet belongs to human rights? The Resolution of the General Assembly of the United Nations on the Promotion, Protection, and Enjoyment of Human Rights on the Internet (2016) consider that the access to the Internet is one of the main tools for the civil society and citizens to exercise their fundamental human rights. Indeed, without access to the Internet, people may be excluded from the community, the possibility of education and the freedom of exchanging ideas or expressing their opinion freely. Some authors argue that the Internet is only a technical mean, which enables to realize the right, but it is not the human right in itself. Moreover, human rights and life within the society could be exercised through other technical types of equipment, for example, mobile phones or Bluetooth connection (*Fialová, 2018: 545-557*).

Information about a social environment, financial situation, and health status form one of the essential issues when providing social services and social care. Data are recorded in the documentation and kept either in paper or electronic format. The documentation is mostly kept in both formats. Electronic files are used for sharing information among social services professionals and outside for the public administration. Such documentation increases the efficiency of providing an exchange of information within and outside the public administration and enables timeliness of social services with reduced costs. All these technologies bring the advantages of openness and collaborative nature in exchanging information. However, they are closely connected with the risks for the protection of personality and privacy of the client of social services. The fear of abuse of sensitive data and confidentiality is of a particular significance in social services and social care (*Sovová, EMAN 2019*). The member states of the European Union (EU) adopted the strategy of the Digital Single Market (DSM) as the strategy for the best possible access to the online world for all (*Shaping the Digital Single Market*).

This strategy also applies to Norway, as the member state of the European Economic Area (EEA). The General Data Protection Regulation (GDPR- see references) should guarantee privacy protection within EEA. Our practical experience within both states shows that the DSM and GDPR applied differently and may often exclude people in need from the public administration services and protection.

3. Issues of Digitization

Basis for Digitization

The Czech Republic started preparatory works for digitization and computerization in the late nineties of the 20th century. Series of essential acts on digitization has been adopted.

Act No. 365/2000 Coll., on Information Systems of the Public Administration, started the real drive towards getting full values of information technologies not only within the public administration itself but especially towards the public. The Act No. 308/2008 Coll., on Electronic Legal Acts and the Authorized Conversion of Documents (Act on Digitization), introduced a completely new system of information exchange between the public administration, courts and other bodies of the public power (public administration) on one hand and the private sector, addressees of the public administration on the other hand (*Sovová, Sova, Fiala, 2017*). Compulsory data mailboxes were introduced for legal entities and some entrepreneurs. Any person, permanently residing in the Czech territory can apply for the data mailbox to get effortless free of charge access to digital communication with public authorities.

After the EU accession, the public administration started, among other things, the digitization of social and healthcare services. The groups mentioned above, equipped with a quick internet connection, electronic authorized signature and data mailbox, welcomed opportunities of reducing administrative costs, expenditures on labour forces and last, but not least, the end of dependency on working hours of post services.

Clients of social and healthcare services were and still are in a different situation. Public health insurance companies offer benefits, like vaccination allowances, after the registration via their web sites. Social security administration requires applications on formulas, available on web sites. People who are not able to use the internet or do not have an internet connection, are excluded from some healthcare benefits. In social services and social security matters, they have to come personally. Again, clients, who can make their appointment via web sites, do not waste time queueing on official days- Monday and Wednesday.

Excluded and Vulnerable Groups

As mentioned in the introduction, the impossibility of using the internet and computer excludes from the community. The Czech Republic is generally well covered by the internet network, which is also freely accessible, for example in public libraries. The same is true in Norway and social security offices (NAV offices) in addition to libraries offer freely accessible internet access as well as advisory help. Of course, in small villages or communities, there is no free public internet and inhabitants have to provide the connection themselves, usually through a wired connection. Indeed, there still places, which are hard to cover with mobile connection. In Norway, geographical distance is a particular challenge, particularly for those who do not have their cars and live in rural communities. As quite many elderly may lose their driving license due to impaired sight, hearing, and reactions they could be particularly vulnerable. The same impairments make difficult to use digital communication even when available. Then a group of elderly is in need of home care and need physical care as well as the use of other services (*Haanes, Hall and Eiletsen, 2019*).

Another group of people might be excluded from the use of the internet for more accessible communication with social and health services. The wired connection needs flat monthly payment, regardless of consumed data. Not everybody, especially the client of social services, can afford it.

Moreover, outside big towns, this type of connection is much slower than the mobile one. So even digitally literate people could be excluded, for example when they move for the pension or other change in their life out of the town. For such cases, the solution could be free public access to the internet at the municipal office. Paradiso stresses: *What becomes crucial is the planning of the interconnection of real and virtual spaces, in particular by applying localization strategies to design places which can bring benefits, thanks to Internet content and support applications and technology* (Paradiso, 2019: 171)

The generation of older people over 70 years creates another issue. They were still active in their jobs when the computerization and the internet started. However, many of them did not need it for their daily work or avoided using it. Now there are lost in the modern world, not only of social and health services but generally in daily digital communication, like banking, payments for services, or traveling. They form the group which loses money and time in vain. As they do not have enough digital and computer literacy, they have to go everywhere personally and get papers instead of an e-mail or computer access, for example, to their bank account or housing services payment. All these services, outside the public administration, are paid. There are two possible ways how to solve this type of exclusion. If the senior lives in the family, usually children or more obviously grandchildren, take care of the communication with the digital world. Many seniors realize their digital illiteracy when they live alone and want to communicate with the family, especially share their grand-children's lives. Therefore, computer skills courses offer the other solution to prevent digital social exclusion. However, these courses, usually organized by municipalities or non-governmental organizations (NGO's), are mostly available in towns, not in the country. The inhabitants of small municipalities and people over seventy-year-old forms one of the groups that are most endangered by social exclusion in the era of digitization.

There are, of course, more excluded groups, like homeless people or children from socially disadvantaged families or immigrants without the knowledge of neither the two national languages (Czech or Norwegian), or another primary language like English (Olwig, Lassen and Rytter, 2012). The public administration, both in the Czech Republic and Norway, offers the contact also in English or some other major EU languages. Access to translation services might be available by telephone in Norway; however, capacity and quality might vary. Besides, such services will have to be pre-ordered, requiring planning in advance of meetings. The public administration as well as the NGO's offer help and language and computer skills courses, for example, in youth low-threshold facilities or migrant's integration facilities. Immigrant groups and people with limited language skills in the national language represent particularly vulnerable groups.

Mentally and cognitive disadvantage groups represent a third and significant group of disadvantaged. Even in a world with no digitization, they will require assistance to access services. In the age of digitization, they are easily more isolated. Thus, individual critical approaches towards giving access to services and providing services are necessary (Briseid, 2019; Markham, 2019).

Conclusion

The introduction of digital technologies opens new possibilities for managing and solving many problems in the theory and practice of social services and social work, including health care. The exploitation of new technologies must avoid inadvertently exacerbating social services disparities and inequities with any improvement initiative. The compulsory digitization may force professionals to meet the goals of so many initiatives that they will

have less time to solve problems on the ground and improve processes that directly affect clients. The main risk of the new technologies, which are moving the social worker and the public officer away from the client, and the de-humanization of social services could be avoided by stressing the ethical code and legal obligations of social and public administration. The more recent is the information network, the broader access have third persons and institutions, and the higher is the risk of misuse of information. Regulation in the EU Member States, which also involves Norway, enables and often even forces sharing of the data without the consent and many times even without the knowledge of the persons concerned. Privacy protection and the duty of professional confidentiality could help to solve the conflict of interests and obligations of all players at the digital market and prevent digital illiteracy and exclusion.

For social services, it is increasingly important to acknowledge and give services to those isolated from services due to technological development. Vulnerable groups should have priority for personal services and contact provided outside of the standardized digitization. Indeed, the great thing about digitization is that it might give the possibility to allocate resources to such groups.

References

- BRISEID, K. (2019). Personorientering i en norsk velferds kontekst. *Tidsskrift for Omsorgsforskning*, 2019 (01, pp. 1- 17.
- FIALOVÁ, E. Právo na přístup k internetu (Right for the Access to Internet), *Pravník*, vol.157/issue 7, pp. 545-557. 2018. Available on – line:
<https://www.pravniprostor.cz/clanky/ustavni-pravo/pravo-na-pristup-k-internetu>.
- HAANES, G. G., HALL, E., EILERTSEN, G. (2019). Acceptance and adjustment. A qualitative study of experiences of hearing and vision impairment and daily life among old recipients of home care. *Journal of Elder Nursing*, 2019, Vol 14 (3). Pp/na.
- MARKHAM, A. N. (2019). Critical Pedagogy as a response to Datafication. *Qualitative Inquiry*, 2019 8vol 25 88), pp 754 -760.
- OLWIG, K., LARSEN, B.R., RYTTER, M. (2012). *Migration, Family and the Welfare State*. London: Routledge.
- PARADISO, M.: Geography of the Information Society: A New Culture of Hybrid Spaces? Available on -line:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.598.9312&rep=rep1&type=pdf>
- SOVOVÁ, O., SOVA, M., FIALA, Z. Privacy Protection and E-document Management in Public Administration. *Juridical Tribune - Tribuna Juridica 7/2017*. s. 17 – 26. ISSN 2247-7195. http://tribunajuridica.eu/arhiva/anul7v2_en.html.
<http://tribunajuridica.eu/arhiva/An7v2/2.Sovova.pdf>. e-ISSN 2248 – 0382.
- SOVOVÁ, O. Electronization in Health Care and Privacy Protection, 3rd International Scientific Conference EMAN 2019, paper accepted for publishing.
- The Resolution of the General Assembly of the United Nations on the Promotion, Protection, and Enjoyment of Human Rights on the Internet. 27 June, 2016 Available online:
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G16/131/89/PDF/G1613189.pdf?OpenElement>.

Shaping the Digital Single Market: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/shaping-digital-single-market>

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council, of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation).

Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

Název: **Sociální začleňování v kontextu sociální práce** – Sborník textů
z XVI. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce,
Hradec Králové 12. a 13. 9. 2019

Editor: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.
Rok a místo vydání: 2019, Hradec Králové
Vydání: první
Náklad: 200

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1703. publikaci.

ISBN 978-80-7435-767-1